Charles Bettelheim

Klasstriderna i Sovjetunionen

Andra perioden 1923-1930

Franskt original: *Les luttes de classes en URSS - Deuxième période, 1923-1930*, (1977)
Översättning: *Ulrika Jakobsson*, (1978)

Innehåll

Om denna digitala utgåva 1
Förord 2
Inledning till andra perioden 7
1. NEP som en politik för alliansen mellan arbetare och bönder 7
2. NEP som ”ekonomisk politik” och dess resultat fram till 1927 10
3. Konsolideringen av alliansen mellan arbetare och bönder och det sovjetiska samhällets motsättningar under åren 1923–1929 12
4. Spannmålsinsamlingen och dess växlingar samt situationen för alliansen mellan arbetare och bönder 14
5. NEP överges 19
Del 1: Framväxten av varu- och penningrelationer samt planeringens utveckling under NEP-perioden 20
1. Rekonstruktionen av det monetära och finansiella systemet 22
2. Framväxten av apparater och handlingsmönster för den ekonomiska planeringen 32
Del 2. Byn under NEP – klassdifferentiering och klasstrider, jordbrukspolitiken och omvandlingen av de sociala förhållandena inom jordbruket 37
1. De sociala villkoren för den omedelbara produktionen under NEP 37
2. De socio-ekonomiska betingelserna för reproduktionen och omvandlingen av jordbrukets produktionsförhållanden under NEP 62
3. Reproduktion och omvandling av landsbygdens politiska och ideologiska förhållanden 76
Del 3: Motsättningarna och klasstriderna inom den industriella och urbana sektorn 88
1. De omedelbara uttrycken för motsättningarna inom den industriella och urbana sektorn 89
2. Motsättningarna mellan den privata och statliga sektorn inom industri och handel 93
3: Ägandeformerna inom den statliga sektorn och den omedelbara produktionsprocessens struktur 99
4: Den statliga industrins roll inom hela den process vari produktionens betingelser reproduceras 127
5: Pris, lön och profit och deras klassmässiga betydelse 136
6: Arbetarklassens organisationsformer 158
Del 4: Omvandlingen av de politiska och ideologiska relationerna inom bolsjevikpartiet 169
1: Kampen för alliansen mellan arbetare och bönder 171
2: Kampen för en snabb industrialisering och för en prioritering av den tunga industrin 190
3: Bolsjevikernas ideologi och dess omvandling 239
Det stora genombrottet och uppkomsten av nya motsättningar 280
Bibliografi 282
Ordlista 292

Om denna digitala utgåva

Denna digitala upplaga baseras på den svenska versionen som finns på Marxist Internaet Archive (*MIA*): Klasstriderna i Sovjetunionen del 2, men en hel del ändringar har gjorts:

* Transkriptionen av ryska namn och förkortningar har ändrats i enlighet med svensk standard.

* Hänvisningar till böcker och andra texter som i originalet anges till franska har i hög grad ändrats till motsvarande engelska arbeten (om sådana hittats). När svenska översättningar finns har hänvisningarna till texter på franska och engelska kompletterats eller ändrats till de svenska, samtidigt citat vanligtvis ändrats i enlighet med de svenska versionerna. När det rör hänvisningar till nätet har dock inga sidhänvisningar gjorts, eftersom dessa kan variera (för det mesta är dock ganska lätt att hitta den citerade texten genom sökning).

* Genomgående har referenser till Lenins Samlade verk på franska (*OC*) ersatts med engelskspråkiga *Collected Works* (förkortas *CW*) och/eller svenska versioner (ofta med länkar till nätversioner).

* Hänvisningar till Stalins arbeten har kompletterats med länkar till nätversioner (när det gäller engelska versioner så refererar de för det mesta till Marxists Internet Archive, MIA). F ö har Marxistarkivet publicerat ett ganska stort antal av de refererade Stalin-texterna på svenska (när svenska översättningar finns), de flesta i samlingen Om kollektiviseringen av jordbruket. Dessutom har vi publicerat hans viktiga tal Om högeravvikelsen i Sovjetunionens Kommunistiska Parti (bolsjevikerna) (1 april 1929).

* I särskilt bokens del 4 referar Bettelheim ofta till Moshé Lewins bok *Russian Peasants and Soviet Power. A Study of Collectivization*, London: Allen and Unwin, 1968. Denna finns i svensk översättning på marxistarkivet: Bönderna och sovjetmakten: 1928-1930. En studie av kollektiviseringen i Sovjetunionen. Vi har dock inte (i denna upplaga) försökt söka reda på Bettelheims referenser i den svenska översättningen.

OBS: Sidhänvisningar till andra delar av Bettelheims *Klasstriderna …*. är för det mesta oanvändbara, i synnerhet om man bara har tillgång till nätversioner (såsom denna – och om ett dokument är publicerat i html-format, vilket t ex används på webbplatsen Marxist Internet Archive /MIA, då är det inte ens möjligt att ge sidhänvisningar eftersom det formatet saknar sidindelning. Del 1 på marxistarkivet: Klasstriderna i Sovjetunionen - Första perioden 1917-1923.

Hänvisningar till del 1 är till den tryckta boken, så om den som har tillgång till boken kan ha nytta av sidangivelserna. Del 2 har dock aldrig givits ut i bokform, så är sidhänvisningarna oanvändbara. På marxistarkivet använder vi oss av PDF-format, och eftersom de ger fast sidindelning, så skulle det i och för sig vara möjligt att utnyttja sidhänvisningar, men det är ett ganska omfattande arbete så det har vi inte försökt oss på.

För övrigt, se Prolog till ”Klasstriderna i Sovjetunionen”, som innehåller en presentation av Bettelheim och hans övriga artiklar och böcker, liksom den debatt som förts kring hans och besläktade idéer om främst Sovjetunionen.

Gbg den 18/5 2021

Martin F

Förord

I denna del ska jag analysera den omvandlingsprocess som det sovjetiska samhället genomgår under loppet av åren 1923–1930. Avsikten är att visa på vilket sätt de framgångar och motgångar flätas samman, vilka bildar grunden för arbetarklassens och folkmassornas senare segrar och nederlag.

För att fullfölja denna uppgift måste man försöka blottlägga de samhällsförhållanden som produktionens agenter ingår i, och så långt möjligt återge periodens grundläggande klasstrider[1]. Det är också nödvändigt att beakta *de former* som de konkreta samhällsförhållandena antar, såväl i folkmassornas ögon som ur partiets aktiva och ledande kaders perspektiv. Slutligen är det viktigt att undersöka räckvidden och den samhälleliga betydelsen av de teoretiska föreställningar och politiska plattformar kring vilka en rad sammanstötningar äger rum.

Det är alltså en komplex objektiv process som måste angripas i analysen. Det är en process som utvecklas på flera nivåer och som för med sig omvandlingar vilka var för sig besitter sin egen rytm, även om de är förbundna sinsemellan och reagerar på varandra. Det är därför nödvändigt att överge det idealistiska förhållningssätt som gör anspråk på att ”framställa” Sovjetunionens historia som ”*förverkligandet*” av ett visst antal ”*idéer*”, framförallt då Marx, Lenins eller Stalins idéer.

Med andra ord kan endast ett materialistiskt sätt att betrakta den omvandlingsprocess som det sovjetiska samhället genomgår, göra det möjligt att verkligen förstå denna process och dra lärdom av den. Ett sådant betraktelsesätt är ännu mera oundgängligt idag, när Sovjetunionens historia i en rad alster som närs av ett öppet hat mot marxismen, och som framförallt hämtar bränsle från Solsjenitsyns böcker, framställs just som en ”produkt” av Marx, Engels, Lenins och Stalins idéer.

Det idealistiska förhållningssättet ”motsvaras” för övrigt av ett annat av samma natur, men med andra ”syften”. Denna ”motsvarighet” finner man i skrifter av apologetisk natur, vilka framställer Sovjetunionens historia som ”produkten” av bolsjevikpartiets och Sovjetstatens beslut. De utgår dessutom från att dessa beslut i allmänhet (med undantag av några ”misstag”, vilka man medger har rättats till mer eller mindre snabbt) är direkt dikterade av ”marxismens principer”, av analyser utförda i ljuset av dessa principer.

Ett gemensamt drag för de idealistiska sätten att förhålla sig till Sovjetunionens historia är att de objektiva motsättningarnas rörelse, klasstridernas skiftande former och betydelsen av de nedärvda företeelser som utgör en barlast såväl för massornas strävanden som för ledarnas synsätt, förvisas till en andrarangsplats (när de inte rätt och slätt ignoreras). Men allt detta måste man ta med i beräkningen vid en materialistisk analys av det sovjetiska samhällets omvandlingsprocess.[2]

---

[1] Tyvärr måste kunskapen om dessa strider bli mycket ofullständig. De mest betydelsefulla dokumenten kan naturligtvis belysas med hjälp utav publicerade dokument och genom en granskning av de sovjetiska ledarnas tal och partiets beslut. Men inte förrän längre fram kommer man att kunna nå en djupare kunskap om ståndpunkterna hos de skikt som tillsammans formar folkets massor eller om striderna bland dem. En sådan kunskap kan man inte nå förrän de dokument som nu är inlåsta i arkiv publiceras och *än viktigare*, inte förrän det sovjetiska folket självt är med och återskapar sin egen historia i en massrörelse som stöder sig på det förflutna. Dessförinnan kan man bara klarlägga utvecklingens mest framträdande aspekter, vilket redan det är mycket.

[2] I Ellensteins bok Stalinfenomenets historia (Stockholm: Arbetarkultur 1977, översättning Gunnar Sandin; i original *Histoire du phénomène stalinien*, Paris: Grasset, 1975) flätas en idealistisk uppfattning samman med ståndpunkter som präglas av en mekanisk materialism. Den utveckling Sovjetunionen genomgår framstår där som produkten av en särskild föreställning om socialismen, vilken ”anpassats” till Rysslands speciella historiska villkor, det vill säga till produktivkrafternas låga utvecklingsnivå och till massornas situation

En materialistisk analys fordrar också att man vägrar ställa Sovjetunionens historia mot en eller annan ”*modell*”, från vilken utvecklingen *vid ett eller annat tillfälle skulle ha ”avvikit”*, så att allt från den tidpunkten skulle ha ”gått snett”.

Det är alltså helt nödvändigt att analysera det sovjetiska samhällets *egenart* för att förstå den *unika* omvälvning som landet genomgår. Att man tar hänsyn till *de specifika dragen* i Sovjetunionens historia utesluter inte *att man kan dra lärdom av dem för andra länder och andra epoker*, tvärtom. Sovjets historia med sina specifika drag har nämligen en allmängiltig betydelse av den enkla anledningen att det allmänna aldrig existerar annat än i det specifikas form. Men den allmänna innebörden kan endast frambringas via en *konkret analys* av motsättningarnas rörelse, och framförallt måste de motsättningar som utvecklas på den ideologiska nivån analyseras.

På de sidor som följer kommer jag inte att företa någon ”kronologisk presentation” av motsättningarnas rörelse under perioden 1923–1950. Jag kommer att koncentrera uppmärksamheten på den tidpunkt då *motsättningarna hopas* och under åren 1928–1930 ger upphov till en kris som framstår som en ”*allmän NEP-kris*”. Vi kommer för övrigt att märka att väsentliga sidor hos denna kris är knutna till sättet att verkställa den nya ekonomiska politiken och till det ambivalenta sätt varpå man gradvis överger NEP. I vilket fall som helst gör en analys av denna kris det möjligt att förstå de mest tillspetsade uttrycken för en rad motsättningar och att spåra deras utveckling och sammanflätning under tidigare år. På så sätt belyses såväl *de betingelser* under vilka 1928–1930 års kris *mognar* som *krisens klassmässiga effekter*.

De motsättningar som analyseras i denna bok rör i första hand arbetarklassen. Det gäller att förstå hur betingelserna för arbetarnas produktion omvandlas. Det gäller alltså att förstå produktions- och reproduktionsprocessens karakteristiska drag. Det är också nödvändigt att beskriva de former som höjningen av industriarbetarnas konsumtionsnivå, de skiftande distributionsförhållandena och arbetarnas sätt att organisera sig, antar. Särskild uppmärksamhet ägnas hur arbetarna (och även andra samhällsklasser, i synnerhet den gamla bourgeoisien och den klass som håller på att bildas) deltar i de ideologiska och politiska apparater där arbetarklassen kan ta initiativ eller där arbetarklassens aktivitet styrs åt det ena eller andra hållet. De framgångar som vunnits och de nederlag som lidits under dessa år påverkar i hög grad karaktären hos 1928–1930 års kris och utgången av densamma.

På samma sätt analyseras i denna bok de samhällsförhållanden vari bondeklassen med dess olika skikt ingår, de strider som utspelas inom bondeklassen och de motsättningar som ställer bondeklassen i opposition till vissa av sovjetmaktens beslut. De motsättningar som analyseras framstår ofta som ekonomiska motsättningar. Följaktligen måste man också belysa de samhälleliga relationer som döljer sig bakom formerna för löner, priser och profiter.

Likaså måste den klassmässiga betydelsen av prisutvecklingen inom industri och jordbruk klarläggas. Det är delvis denna utveckling som avgör ödet för *alliansen mellan arbetare*

1917. Ellenstein frammanar en bild av ”ett folk i trasor och utan skolning” (op.cit. s. 36) böjda under oket av ”den tsaristiska traditionen” och ”de ortodoxa riterna” (ibid. s. 66). Det är i ”denna historiska miljö, så annorlunda än den franska” (s. 247 i franska originalet, bokens sista sidor saknas i den svenska översättningen) som en ”speciell socialism” skulle ha vuxit fram. En *myt om härkomsten* får alltså ersätta analysen av en komplex *omvandlingsprocess*. Ett tillbakavisande av en sådan myt leder inte till något förnekande av att det finns *obemästrade motsättningar* inom det sovjetiska samhället vilka antar *specifikt ryska former*. Men motsättningarna har en allmän innebörd och liknande motsättningar kan alltså uppstå utanför Sovjet. Eftersom det gäller att *dra lärdom av Sovjetunionens historia, är det den allmänna innebörden av den omvandling landet genomgår som är viktig*. Man måste klarlägga omvandlingens specifika former (vilka i sig kan ”anknytas” till den speciella ryska ”miljön”) men *samtidigt* måste man *tränga förbi det specifika hos de ryska formerna*.

och bönder.

I min analys tar jag främst itu med de politiska motsättningarna, men dessa kan inte (som ofta sker) reduceras till konfrontationer mellan politbyråns majoritet och diverse oppositionella grupper. I själva verket finns motsättningarna också inbyggda i den av partiledningen fastlagda linjen. Denna linje rymmer i sig motstridiga element, vilka spelar en icke föraktfull roll i framväxten av krisen 1928–1930. Dessutom står denna linje ofta i motsättning till statens och partikaderns *faktiska praktik*. Men *effekterna* av den praktiken inverkar förr eller senare på den politiska linjen och leder till att den omvandlas.

Särskild uppmärksamhet bör ägnas åt de begränsade *medel* som bolsjevikpartiet förfogar över för att verkställa många av sina beslut. Denna begränsning är en produkt av historien. Den kan hänföras till partiets svaga förankring i bondeklassen dit en överväldigande majoritet av det sovjetiska folket hör. Den beror också på att flera statsapparater inte är av proletär karaktär[3] och följaktligen på den typ av relationer som upprättas mellan arbetarna och statsapparaterna.

Emellertid kan begränsningarna av bolsjevikpartiets aktionsradie och massornas möjlighet att ta initiativ inte enbart hänföras till politiska faktorer. De bestäms också av hur ett antal *ideologiska förhållanden* utvecklas. Följaktligen blir det nödvändigt att relativt noga analysera *bolsjevikernas ideologi och den omvandling som deras ideologi genomgår*, vilket är nära förknippat med samhällsutvecklingen i dess helhet. Det ska visa sig att några av dem som växer i betydelse inom bolsjevikpartiet och som också finns företrädda hos massorna, ofta skymmer en del av de motsättningar som håller på att utvecklas, och gör att erkända motsättningar tolkas på ett felaktigt sätt[4] eller till att mer eller mindre olämpliga beslut genomdrives (olämpliga i den betydelsen, att de inte når sitt mål, att de försvagar det sovjetiska proletariatets ställning).

Bolsjevikernas ideologi präglas i första hand av *den begränsade fond av erfarenhet* som bolsjevikpartiet och det sovjetiska proletariatet har att ösa ur vid denna tid. De karakteristiska dragen i deras ideologi har också att göra med de strider som utvecklas inom partiet före oktoberrevolutionen och under åren 1917–1925. De hänger alltså samman med *motsättningarna på den ideologiska nivån under ifrågavarande epok*. Sist men inte minst är de karakteristiska dragen framförallt en produkt av de *omvandlingar* som ideologin genomgår då den ställs inför *nya problem* och när den konfronteras med förändringarna av det sovjetiska samhällets *klassförhållanden*.

Den omvandlingsprocess som bolsjevikernas ideologi genomgår skapar motstridiga effekter. Å ena sidan berikar den marxismen och skapar en klarare uppfattning om de politiska och ekonomiska uppgifter sovjetmakten måste ge sig i kast med. Å andra sidan bidrar den samtidigt, just på grund av de svaga banden mellan partiet och bondemassorna, till att stärka de ståndpunkter som skiljer sig från den revolutionära marxismen. Det bör för övrigt noteras att sådana ståndpunkter ibland förlänas en illusorisk ”äkthetsstämpel”, genom att den ena eller den andra av Marx formuleringar tolkas på ett mekaniskt sätt. Ett

---

[3] Man behöver bara dra sig till minnes vad Lenin sagt angående detta ämne, ”vi kallar för vår egen en apparat som i själva verket ännu är helt och hållet främmande för oss och utgör ett borgerligt och tsaristiskt konglomerat” (Lenin, *Valda verk* II:2, s. 766). Se även del 1 s. 276. Förlaget för litteratur på främmande språk, Moskva 1956). Eftersom ingen massaktion för att revolutionera statsapparaten ägt rum, har det inte heller skett någon radikal omvandling av dess karakteristiska egenskaper.

[4] Det mest betecknande exemplet på en felaktig tolkning utgör försöket att enbart förklara den ”byråkratiska deformeringen” av de statliga apparaterna med att produktionen i liten skala dominerar. I själva verket måste deformeringen även sättas i samband med framväxten av centralistiska politiska relationer (därav förvärringen av byråkratiseringen under trettitalet, då ju de små jordbruksenheterna håller på att försvinna). Den utvecklingen bekämpas inte av bolsjevikpartiet som anser att de centraliserade former som är typiska för kapitalismen motsvarar de krav en samhällelig dominans över produktion och reproduktion ställer.

betecknande exempel på de senare är som vi ska se den betydelse bolsjevikpartiet tillmäter de formuleringar Marx använder i sina texter från 1846, där ”samhället” framstår som ”en klart uttalad helhet”, inom vilken alla samhälleliga relationer bestäms av de tekniska villkoren för produktionen. Så är det till exempel i den berömda meningen: ”Handkvarnen ger ett samhälle med feodalherrar, ångkvarnen ett med industrikapitalister.”[5] En sådan mening kan ge upphov till en snäv ekonomistisk och teknicistisk tolkning.

I slutet av boken lämnas ett betydande utrymme åt de problem som omvandlingen av den bolsjevikiska ideologin skapar. Dessa problem är av stor betydelse. Analysen av dem gör det möjligt att bättre förstå varför och på vilket sätt man misslyckas med att förstå de motsättningar som växer fram i det sovjetiska samhället, så att man tar itu med motsättningarna på fel sätt vilket leder till en rad oönskade konsekvenser som blir allt svårhanterligare.

Av det som sagts i detta ämne kan man dra en allmän lärdom. Under trettiotalet förvandlas en del av de ståndpunkter inom den bolsjevikiska ideologin som är främmande för den revolutionära marxismen till ”erkända sanningar” vilka får inflytande på andra partier i tredje Internationalen. På det sättet förleds partier som arbetar under andra historiska förhållanden än det sovjetiska till misstag *liknande* det sovjetiska partiets.[6]

Analysen av den bolsjevikiska ideologins omvandling och inre motsättningar är fortfarande aktuell. En del av dem som med rätta bekänner sig till marxismen-leninismen erkänner ännu idag inte att vissa formuleringar som bolsjevikpartiet antagit kan ha varit felaktiga och kan ha inverkat negativt på den sovjetiska samhällsomvandlingen genom att försvaga arbetarklassens ledande roll.

En annan faktor som fortfarande skadar socialismens sak är när man sätter likhetstecken mellan bolsjevikpartiets teser och formuleringar och marxismen, även om dessa är oförenliga med den revolutionära marxismen. Således upprepar de sovjetiska revisionisterna det som bolsjevikpartiet från slutet av tjugutalet säger om den statliga egendomens ”socialistiska karaktär” eller om produktivkraftsutvecklingens avgörande roll som ”samhällsomvandlingens motor”. Genom att upprepa sådana formuleringar ger de sken av att bevisa sin ”trohet” gentemot marxismen-leninismen, medan andra motståndare till socialismen drar likartade paralleller och utnyttjar konsekvenserna av sådana föreställningar för att avvisa såväl den sovjetiska revolutionens landvinningar som marxismens revolutionära lärdomar, utan vilka kampen för socialismen inte kan segra.

I centrum för min analys står alltså förhållandet mellan den omvandlingsprocess som det sovjetiska samhället genomgår och den som den bolsjevikiska ideologin genomgår. Det är en fråga av största vikt som här endast kan behandlas inledningsvis. Denna redogörelse bör kunna tjäna som utgångspunkt för att ”åter ställa på fötter” det som åsyftas med det missvisande uttrycket ”personkulten”. Det som åsyftas med den termen gör sig inte på allvar gällande förrän under trettiotalet, och kan alltså inte analyseras förrän i nästa del. Emellertid skadar det inte att redan nu fälla några metodiska anmärkningar i ämnet, och för att behandla frågan grundligt (genom att utgå från den historiska materialismen) är det nödvändigt att *först* analysera *det sovjetiska samhällets* omvandlingsprocess och dess samband med den *bolsjevikiska ideologins* omvandlingsprocess. Frågan om Stalin kan inte ställas korrekt utan att relateras till denna *dubbla process*.

Historiskt sett är Stalin en *produkt* av denna process, och inte dess skapare. Han spelar givetvis en betydande roll, men inriktningen hos hans handlingar och beslut kan särskiljas

[5] Marx, *Filosofins elände*, Stockholm, Arbetarkultur, 1949, s. 115.

[6] Då ett kommunistparti *påverkats* av felaktiga teorier som bolsjevikpartiet och Kommunistiska internationalen försvarat *måste orsaken sökas i detta partis samhälleliga praktik*. Man måste undersöka *partiets relation till olika samhällsklasser, partiets interna struktur* och dess förmåga att utveckla kritik och självkritik, att summera sina erfarenheter och dra lärdom av dem.

varken från *klassernas styrkeförhållande*, från de *verktyg* bolsjevikpartiet förfogar över för att genomföra sin politik eller från de *dominerande* ståndpunkterna inom *partiet* och bland *massorna*. Genom att ta hänsyn till alla dessa avgörande objektiva faktorer kan man analysera bolsjevikpartiets och därmed även Stalins handlingssätt. På det viset kan man *förstå* hur ett sådant handlingssätt bidrar till att vidmakthålla vissa oktobersegrar, och befästa sovjetmaktens ambitioner *samtidigt* som det medverkar till att underminera en del av segrarna genom att samhällsförhållanden som försvagar proletariatets ledande roll och allvarligt skadar alliansen mellan arbetare och bönder får utvecklas. Endast en *konkret analys* av *de specifika dragen i den sovjetiska samhällsomvandlingen* göra det möjligt att angripa dessa frågor på rätt sätt.

En konkret analys visar också hur Stalin framförallt är den som på ett systematiskt sätt hos sig koncentrerar åsikter hos de ledande partiskikten samt vissa strävanden bland de sovjetiska massorna. Dessa åsikter och strävanden skiftar natur med de olika skedena i det sovjetiska samhällets historia, och således kan inte heller ”stalinfrågan” angripas direkt, utan måste ”periodiseras”.

I vilket fall som helst ska de problemen inte behandlas här, då en genomgång av dem måste underordnas analysen av den omvandlingsprocess som det sovjetiska samhället genomgår.

Inledning till andra perioden

I början av 1928 uppstår en ekonomisk och politisk kris som i slutet av 1929 utmynnar i att den nya ekonomiska politiken (NEP) som utstakades 1921 fullständigt överges.[1] I den här delen avser jag att belysa utvecklingen av de motsättningar som leder till den nyss nämnda krisen. Övergivandet av NEP motsvaras av en radikal förändring av den politiska linjen. Den avgörande tidpunkt då denna förändring inträffar har Stalin karakteriserat som det ”stora genombrottet”.[2]

De analyser som följer behandlar motsättningarna som leder fram till detta övergivande, själva NEP och det ”stora genombrottet” vilket definitivt markerar slutet på NEP.

Bara en någorlunda klar uppfattning av hur motsättningarna som präglar det sovjetiska samhället mellan 1923 och 1929 flätas samman och omvandlas, kan göra det möjligt att förstå Sovjetunionens *konkreta villkor* när landet 1930 träder in i en *ny period* – femårsplanernas, kollektiviseringens och industrialiseringens period. Denna nya period kommer att studeras i en senare del.

1. NEP som en politik för alliansen mellan arbetare och bönder

Det är vanligt att betrakta NEP som rätt och slätt en ”ekonomisk politik”. De termer som används för att beteckna NEP antyder en sådan tolkning. Dessutom verkar de åtgärder som ursprungligen vidtas för att förverkliga NEP framförallt syfta till att återskapa en viss ”kommersiell frihet” och att lämna en mycket bredare marginal för böndernas initiativ än under ”krigskommunismen”.

Ännu i början av 1922 på bolsjevikpartiets elfte kongress slår Lenin fast följande: ”Det som folket och hela den arbetande massan anser vara det viktigaste idag är endast praktisk hjälp i den förtvivlade nöden och svälten.”[3]

NEP är emellertid bortsett från sin omedelbara yttre skepnad (som också är en realitet) och från den förvirring som uttrycket förorsakar *mycket mer* än en ”ekonomisk politik”.[4] NEP är likaså mycket mer än en koncessionspolitik till förmån för bönderna och för några ryska och utländska kapitalister.

NEP är i själva verket något annat än *blott och bart en ”reträtt”*, vilket var den skepnad NEP först antog. NEP är en *aktiv allians mellan arbetarklassen och bönderna*. Lenin har tydligt definierat alliansens uppgifter: Den ska inte enbart säkra ”ekonomins återuppbyggnad” utan även medelst proletariatets ekonomiska, politiska och ideologiska stöd göra det möjligt att *dra med bondemassorna på vägen mot socialismen*[5].

Som aktiv allians mellan bönderna och proletariatet vid makten är NEP en *speciell form av proletariatets diktatur*, en form som svarar mot de specifika förhållanden som råder i Sovjet under tjugotalet.

Egenheterna hos den klassallians som man avser att upprätta i och med NEP får inte skymma det faktum att denna allians strikt svarar mot marxismens grundläggande principer. Marx opponerar sig mot Lasalles uppfattning att mot arbetarklassen står alla andra samhällsklasser som ”en enda reaktionär massa”. I en text skriven i juni 1919, alltså långt innan NEP initierades, understryker Lenin också att ”*proletariatets diktatur inte är arbetarklassens*

[1] På denna punkt se Klasstriderna i Sovjetunionen - Första perioden 1917-1923, s. 401 [sidanvisningen gäller tryckta boken].
[2] Stalin, ”Det stora genombrottets år” i *Leninismens problem*, Moslva, 1951.
[3] Lenin, *Valda verk i tre band*, Arbetarkultur, Stockholm, 1975, del 3, s. 617.
[4] Uttrycket ”ekonomisk politik” är för övrigt tvivelaktigt, all politik som påverkar produktion och utbyte *påverkar också klassförhållandena, den utgör alltså ett ingripande i klasstriderna*.
[5] Se del 1 av Bettelheim: *Klasstriderna i Sovjetunionen*, s. 406–417.

diktatur över folkmassorna, utan en allians av klasser". Han preciserar:"... den som inte har begripit det under läsningen av Marx Kapitalet, har inte förstått någonting av Marx och inte begripit något av socialismens innebörd...".[6]

Efter att ha påmint om att proletariatets diktatur är *klasskampens fortsättning under nya former*, tillägger Lenin: "Proletariatets diktatur är en speciell typ av klassallians mellan proletariatet, arbetarnas avantgarde och de talrika icke-proletära skikten av arbetande (småborgare, småföretagare, bönder, intellektuella etc.). Majoriteten bland dessa skikt utgör en allians riktad mot kapitalet, en allians som syftar till det fullständiga kullkastandet av kapitalet, till det totala krossandet av bourgeoisiens motstånd och försök att etablera sig på nytt till *socialismens slutgiltiga uppbyggnad och konsolidering*."[7]

För Lenin är alltså NEP varken enbart en "ekonomisk politik" eller blott och bart en "reträtt" utan en *speciell form av proletariatets diktatur* som fordrar respekt för vissa politiska riktlinjer och grundläggande principer.

Att de sovjetiska förhållandena *nödvändiggör en sådan form*, är en av de lärdomar Lenin drar av "krigskommunismen": Den erfarenheten lär att försöket med "*frontalangrepp* (som karakteriserar åren 1918–1920) måste ersättas av ett "*ställningskrig*". Ett sådant "krig" kan föra socialismen till seger om det styrande partiet klart urskiljer att det i begynnelsen måste hantera konkreta samhällsförhållanden som ännu är kapitalistiska. Därför måste det arbeta på att skapa de *nödvändiga förutsättningarna för att behärska och omvandla dessa förhållanden, och därvid dra med sig bondemassorna i kampen för socialismen*.

I sitt avslutningsanförande på bolsjevikpartiets elfte kongress (ett anförande som hölls den andra april 1922) uttrycker Lenin sig mycket klart. Å ena sidan understryker han att NEP:s ursprungliga karaktär av "reträtt" är borta, att man måste sätta punkt för "reträtten", men inte för själva NEP. Å andra sidan betonar han två principer, för det första att *den nya frammarschen* måste präglas av den försiktighet som kännetecknar ett ställningskrig, för det andra och framförallt att frammarschen måste göras *tillsammans med bönderna*.

Följande formulering är särskilt betecknande: "Hela kärnfrågan ligger nu i att marschera framåt i ojämförligt mycket bredare och mäktigare massa, och *endast tillsammans med bönderna*, varvid vi i handling, i praktiken, genom erfarenheten måste visa dem att vi lär och kommer att lära oss att hjälpa dem och föra dem framåt."[8]

De två nyckeluttrycken i det anförda citatet är:

1. "*marschera framåt*", ett uttryck som visar att Lenin år 1922 anser att NEP måste göra det möjligt att avancera (och inte bara att "återställa produktivkrafterna").

2. "*endast tillsammans med bönderna*", ett uttryck som innebär att vägen framåt – det vill säga vägen mot socialismen ska beträdas tillsammans med *bondemassorna*, vilka man måste "lära sig att stödja".

I januari 1923 gör Lenin en konkret definition av en av de former vägen framåt mot socialismen måste anta för bönderna: "Om vi kunde organisera bönderna i kooperativ, skulle vi stå med båda fötterna på socialistisk mark."

I samma text förtydligar Lenin vidare att under proletariatets diktatur kan en allmän utveckling av kooperativ leda till socialismen, endast under förutsättning att bondemassorna genomför förändringarna av egen vilja och att utvecklingen inte är en frukt av ekonomiskt och politiskt tvång. Därav följande anmärkning: "En sådan fullständig organisering i kooperativ är

---

[6] Lenin, *Collected Works*, band 29, s. 377-381. Foreword to the Published Speech 'Deception of the People With Slogans of Freedom and Equality'

[7] Ibid., (kursiverat av Bettelheim).

[8] Lenin, *Valda verk i tre band*, band 3, s. 621 (kursiverat av Bettelheim).

omöjlig utan en hel kulturrevolution.[9] Detta är en mening som har en avgörande betydelse, även om begreppet ”kulturrevolution” här förblir relativt diffust.

Hur NEP utvecklas i verkligheten beror emellertid inte enbart på partiets uppslutning kring den nya ekonomiska politikens principer. Det väsentliga är *det konkreta innehållet i uppslutningen*, det sätt på vilket partiet beslutar att ingripa i klasstriderna samt partiets förmåga att *omsätta* sina beslut i *handling*. Det är dessa faktorer som formar det *verkliga innehållet* i den politik som förs under NEP. Det är dessa faktorer som utövar inflytande – större eller mindre beroende på omständigheterna – på den omvandlingsprocess som samhället genomgår mellan 1923 och 1928, och som utmynnar i en allmän kris under åren 1928 och 1929.

Den analys av NEP:s innebörd och begränsningar som majoriteten av bolsjevikpartiets ledning gör, är långtifrån entydig och bestående. Den varierar såväl med tiden som med de olika medlemmarna av centralkommittén.

Varje tolkning uppstår som frukten av en kombination av de två grundläggande tendenserna i definitionen av NEP. Från gång till annan dominerar den ena tendensen mer eller mindre över den andra. Detta gäller såväl för partimajoritetens som för den enskildes ställningstaganden.

En av dessa tendenser vill reducera NEP till en ”*ekonomisk politik*”, till en ”reträtt” som man för stunden måste resignera inför, till dess att läget gör det möjligt att ”kasta NEP åt fanders”[10] och åter ta till offensiven. Den outtalade innebörden av den första tendensen är att ingen verklig offensiv är genomförbar så länge inte NEP överges.

Enligt den andra tendensen, den som bäst svarar mot Lenins riktlinjer,[11] ska NEP framförallt ses som en *specifik form av allians mellan arbetare och bönder*, och den formen är utvecklingsbar just genom att bönderna sluter sig samman i kooperativ och i kollektiv produktion. Utgångspunkten för den andra tendensen är inte att NEP ska ”skickas åt fanders” så fort som möjligt, utan att NEP helt enkelt ska *omvandlas*.

I förlängningen av den första tendensen ligger betraktelsesättet att NEP är en *kapitalistisk utvecklingsväg*. Därav slutsatsen att NEP bör överges så fort omständigheterna tillåter.

Den andra tendensens dominans leder tvärtom till att man erkänner att NEP *möjliggör en socialistisk utveckling* och blir ett medel för partiet att sätta in riktiga åtgärder. Denna tolkning av NEP framställer alltså inte fullföljandet av NEP och vägen framåt mot socialismen som oförenliga. Den förnekar emellertid inte att denna väg framåt kan innehålla element av *kapitalistisk utveckling*, vars effekter bör bemästras efterhand och sedan omvandlas av klasskampen. Utöver temporära tvekanden och växlingar påverkar också den historiska processen bolsjevikpartiets ledning i dess tolkning av NEP.

Den historiskt sett första tolkningen (den som står sig till 1925) ser huvudsakligen NEP som en *relativt beständig klassallianspolitik*. Den tenderar emellertid att *främst* ge denna allians ett *ekonomiskt innehåll*. Det bör understrykas att det här bara är frågan om en *tendens*, som inte utesluter att åtgärder vidtas i syfte att direkt förändra de politiska relationerna mellan bolsjevikpartiet och bönderna. Exempel på en sådan åtgärd utgör ”reaktiveringen” av sovjeterna på landsbygden.

---

[9] Ibid., s. 679.

[10] Uttrycket ”kasta NEP åt fanders” används av Stalin i slutet av 1929 i ett tal till marxistiska jordbruksspecialister den 27 december. Stalin säger dock inte där att NEP omedelbart ska överges, utan knyter tanken på att överge NEP till en obestämd framtid. I väntan på den säger han att ”vi håller fast vid NEP” och preciserar att NEP inte är någon reträtt och att ”den tjänar socialismens sak” (se Stalin, ”Till agrarpolitikens frågor i Sovjetunionen” i *Leninismens problem*). Vi ska få se att när det kommer till kritan motsvarar de åtgärder som vidtas under loppet av vintern 1929/30 ett övergivande av NEP.

[11] Till och med under 1929/30 då NEP praktiskt taget övergivits, förblir denna uppfattning bolsjevikpartiets vedertagna. Därav det paradoxala faktum att partiet ännu 1931, då det inte finns något kvar av NEP, fortfar att hävda att NEP ännu fungerar.

Vid en senare tidpunkt, ungefär vid slutet av 1925, när det bekräftats att återuppbyggnadsperioden avslutats (något som förresten inte stämmer riktigt, eftersom jordbrukets produktivkrafter vid denna tidpunkt ännu inte är återställda) kan man börja skönja uppfattningen att NEP i högsta grad är ett provisorium. I realiteten tar detta sig uttryck i ett *växande gap* mellan de *principiella uttalanden* som försäkrar att ståndpunkterna i grunden är oförändrade och *de konkreta åtgärder som beslutas och verkställs. På den politiska praktikens nivå* blir dessa i själva verket mer och mer liktydiga med ett brott mot en del av NEP:s principer, den del som rör förhållandet till bondemassorna. Här bevittnar vi följaktligen hur den *aktiva politiska allians mellan proletariat och bönder som innefattas i NEP i allt större utsträckning överges*. Sålunda är det som år 1928/29 framstår som en NEP-kris, egentligen en kris som uppstår därför att NEP-politiken inte följs. Det är en kris för alliansen mellan arbetare och bönder. De förändringar som påverkar bolsjevikpartiets dominerande tolkning av NEP gör det möjligt att förstå vissa beslut som partiet fattat under åren 1923–1929, men de ger långtifrån en tillräcklig förklaring.

Å ena sidan fattas ett antal beslut under trycket från omedelbara svårigheter, särskilt från 1928 och framåt. Besluten är mer eller mindre improviserade, och de förändringar som påverkar tolkningen av NEP kommer alltså mera in i efterhand som en granskning av redan fattade beslut, än som ett avgörande element i själva beslutsfattandet.

Å andra sidan och framförallt *måste* också *själva förändringarna* i den dominerande tolkningen av NEP *förklaras*. En sådan förklaring låter sig inte göras utan att man analyserar omvandlingen av bolsjevikernas ideologi och förbinder den med dess *materiella bas*, dvs. med den förda politikens framgångar och misslyckanden, med förändringarna i styrkeförhållandena mellan klasserna och med den allmänna utvecklingen av mer eller mindre väl bemästrade ekonomiska och sociala motsättningar.

2. NEP som ”ekonomisk politik” och dess resultat fram till 1927

Det mest omedelbara målet för NEP är att befria landet från den hungersnöd och det ekonomiska kaos det befinner sig i efter fyra års imperialistiskt krig följda av tre års inbördeskrig och utländsk intervention. I begynnelsen är dessa ekonomiska uppgifter rent politiska uppgifter.

För sovjetmakten gäller det i första hand att vidta de åtgärder som krävs för att den livsnödvändiga produktionen snabbt ska nå upp till förkrigsnivå, för att sedan kunna passera den nivån genom de nya sociala och politiska förhållanden som uppstått i och med Oktoberrevolutionen. Genom att förverkliga detta ekonomiska mål, tar sovjetmakten hem en politisk seger. Den visar sin förmåga att föra landet ut ur de oerhörda svårigheter som råder under slutet av inbördeskriget. Tack vare de åtgärder som vidtas, och framförallt tack vare den väldiga kraftansträngning som ådagaläggs och det arbete som utförs av arbetare och bönder, når man avsevärda resultat.

a) jordbruksproduktionen

1926/27 tar jordbruksproduktionen ett språng framåt. Den uppnår då ett värde av 11,17 miljarder rubler (räknat i förkrigstidens priser), vilket är en ökning med mer än 100% sedan 1921/22 och med 6% sedan år 1913 (i förhållande till 1925/26, dvs. under sista året, är ökningen 5%).[12] Under 1926/27 är den totala spannmålsskörden mer än 25% större än 1922/23 års skörd, och uppgår till ungefär 76,4 miljoner ton mot 74,5 miljoner ton 1925/26.[13]

[12] Siffror som beräknats på grundval av E. Zaleski, *Planification de la croissance et fluctuations économiques en URSS*. Paris, SEDES, 1962, s. 352. De siffror som E. Zaleski citerar har upprättats med hjälp av olika sovjetiska källor. Det rör sig naturligtvis om relativt ungefärliga värderingar.

[13] De flesta av dessa siffror kommer från samtida statistiska källor. Jämför framförallt S. Grosskopfs verk *L'alliance ouvriére et paysanne en URSS (1921–1928) – Le problème du blé*, förkortas *L'AOP (1921–1928)*,

Vid denna tidpunkt har man dock inte helt hunnit ikapp 1913 års spannmålsskörd (dvs. 83,6 miljoner ton i genomsnitt under åren 1909–1913)[14], men ett flertal andra jordbruksprodukter är på frammarsch trots att de flesta gårdar har dåliga och föråldrade redskap.

Under åren 1921/22 till 1926/27 får alltså jordbruket ett betydande uppsving. Icke desto mindre är detta uppsving mycket ojämnt fördelat på olika produkter och regioner. Dessutom tenderar jordbruksproduktionen att stagnera från 1925/26. Dämpningen av utvecklingstakten kommer att få avsevärda politiska konsekvenser.

b) den industriella produktionen

Under NEP-perioden gör också den industriella produktionen avsevärda framsteg. Under 1926/27 mer än tredubblas den producerade volymen i förhållande till 1921/22. Dessa framsteg uppväger framförallt den tidigare tillbakagången. I själva verket har inte 1926/27 års industriella produktion ökat med mer än 4% i förhållande till förkrigsnivån, medan den jämfört med föregående år ökar med 15,6%.[15]

Om man bara ser till *förädlingsindustrins* produktion är framstegen mycket betydelsefulla. År 1927 uppnås ett indexvärde för denna produktion på 114,5 (basvärde 100 år 1913). Framstegen fortsätter för övrigt under de två följande åren. År 1929 ligger indexvärdet på 181,4 *vilket placerar Sovjetunionen i täten för de europeiska länderna, ifråga om tillverkningsindustrins produktionsökning i förhållande till förkrigstiden*.[16]

Om man jämför framstegen inom tillverkningsindustrin och råvaruindustrin kan man konstatera att utvecklingsrytmen är mycket olika dem emellan. År 1926/27 överstiger produktionen av kol och olja märkbart förkrigsnivån. Järnhanteringen släpar efter. Vad gäller produktionen av bomullstyg, överstiger den förkrigstidens produktion med mer än 70%.[17]

Den industriella produktionen av konsumtionsvaror visar inte samma tecken på eftersläpning som jordbruksproduktionen. Om man relaterar den till befolkningstillväxten ser man att den förstnämnda ökar snabbare. Mellan 1919 och 1926 ökar befolkningen med 7% och uppgår därmed till 147 miljoner, varav 18 miljoner utgör stadsbefolkning. Den industriella produktionen av konsumtionsvaror uppnår indexvärdet 120 år 1928 (basvärde 100 år 1914).[18]

c) utveckling av utbytet

Ett av de mål som omedelbart sätts upp för NEP är en snabb utveckling av utbytet mellan stad och land (en utveckling som bildar den materiella basen för en allians mellan arbetare och bönder). Det målet ska inte enbart uppnås genom en produktionsökning, utan också genom att man upprättar ekonomiska relationer som är tillfredsställande för bönderna (under ”krigskommunismen” försörjde de städerna nästan utan att få några produkter i gengäld).

I själva verket karakteriseras NEP-perioden av en stark utveckling av marknadsutbytet, av att pengarnas roll återupprättas, av att en omfattande ”fri marknad” existerar och av det inflytan-

---

Paris, Maspero, 1976, s. 113 och 346. Hädanefter kommer detta verk att betecknas med förkortningen L'AOP (1921–1928). Under 1927/28 minskar skörden till 73,6 miljoner ton, ibid. s. 338.

[14] Beräkning utförd av V. G. Groman, *Entsiklopedija russkogo eksporta*, Moskva, 1925, del 1, s. 175. För år 1913 uppskattas skörden till 96,7 miljoner ton av G. M. Krizjanovskij i *Desiat let choziajstvennogo stroiteltsva SSSR 1917–1927*, Moskva, 1926, s. 34, citerat av S. Grosskopf, *L'AOP (1921–1928)*, op.cit. Maspero, 1976, s. 113.

[15] Se *Gosplan SSSR Piatilietnij Plan...*, del 1, s. 15. De angivna siffrorna gäller för industrin i sin helhet, de är beräknade på basis av förkrigstidens priser.

[16] Under 1929, det år då höjdpunkten nås för den period av år som föregår mellankrigstidens stora kris, uppnås följande indexvärden (bastal 100) för tillverkningsindustrin: Frankrike 142,7; Tyskland 117,3 och Storbritannien 100,3 (jämför *Industrialization and Foreign trade*, League of Nations, 1945, s. 134).

[17] Se S. N. Prokopovitj, *Histoire économique de 1'URSS*, Paris, Flammarion,1952, s. 282.

[18] *Narodnoje Choziajstvo SSSR v 1961 g.*, Moskva, 1962, s 7,169. Kommer hädanefter att förkortas till: *N. Ch, 1961 g*.

de prisutvecklingen utövar såväl på utbud och efterfrågan som på en del av investeringarnas inriktning. Under 1921 och de närmast följande åren sätter en rad statsapparater emellertid också igång en verksamhet för att se till att en del av den utvidgade reproduktionen undslipper ett *direkt inflytande* från marknadskrafternas sida. Detta genom att ge *planeringen* en växande roll, genom att centralisera budgetinkomsterna och förverkliga olika *investeringsprogram*.

Den tillgängliga statistiken gör det inte möjligt att exakt värdera utvecklingen av utbytet sedan 1913. Man kan emellertid konstatera att böndernas leveranser av jordbruksprodukter till städerna för att få ihop de pengar som krävs för att betala skatten är av mycket mindre omfattning 1925 än 1913. Numera använder bönderna större delen av inkomsterna från de försålda produkterna till att *finansiera sina inköp av industriprodukter*.

Allt som allt omsätter handeln 2,5 gånger så mycket 1925/27 som 1923/24. Även om man tar med i beräkningen att priserna dessa år höjs med cirka 50%, så ökar utbytets *totala volym* med mer än 60% på tre år. Dessutom är inte den starka ökningen av *böndernas försäljning på städernas torg* medtagen i ovanstående beräkning. Nämnda försäljning multipliceras med 3,3 i löpande priser mellan 1922/23 och 1924/25 och utgör vid sistnämnda tidpunkt mer än en tredjedel av detaljhandelns omsättning.[19]

Något annat som vittnar om utbytets volymökning är den snabba ökningen av tonnage som transporteras på järnväg. Mellan 1922 och 1927 sker en tredubbling, och det sista året överstiges 1913 års tonnage med 5%.

Dessa enstaka uppgifter antyder vidden av den ekonomiska återhämtning som äger rum mellan 1922 och 1927. Uppsvinget fortsätter för övrigt för större delen av produktionen och utbytet efter 1927. Kontrasten mellan uppsvinget och spannmålsskördens kris blir desto mer slående mot den bakgrunden.

För att förklara denna kris och dess utveckling är det nödvändigt att undersöka de motsägelsefulla uttryck som alliansen mellan arbetare och bönder tar sig. Detta är desto nödvändigare som dessa motsättningars betydelse i allmänhet är mycket underskattad.

3. Konsolideringen av alliansen mellan arbetare och bönder och det sovjetiska samhällets motsättningar under åren 1923–1929

Konsolideringen av alliansen mellan arbetare och bönder under åren 1923–1927 bygger framförallt på det konstruktiva arbete som bolsjevikpartiets ledning utför. Vi har sett att det arbetet i första hand koncentreras till produktionen och utbytet, men det är mycket mer omfattande än så.

På undervisningens område sker ett uppsving av elevantalet som saknar tidigare motsvarighet. Elevantalet i folkskolan ökar från i runt tal 7,9 miljoner år 1914/15 till 11,5 miljoner år 1927/28.[20] Jämfört med 1922/23 ökar elevantalet med 1,4 miljoner i städerna och med 2,8 miljoner på landet.[21] Det är givet att undervisningens innehåll och metoder långt ifrån fullständigt svarar mot de krav en socialistisk upplysning ställer eller mot dess innebörd för den roll bönderna och arbetarna bör spela i upplysningen. Icke desto mindre kvarstår det faktum att de kvantitativa framstegen är avsevärda och att verkliga ansträngningar görs för att skapa ett undervisningsväsende som är knutet till produktionens praktik.

Ifråga om befolkningens läsvanor görs stora framsteg. Antalet böcker i biblioteken är 1927 43,5 miljoner i städerna (mot 4,7 miljoner 1913) och 25,7 miljoner på landet (mot 4,2

[19] Se S.N. Prokopovitj, *Histoire économique*, op.cit. s. 459–460 och B. Kerblay, *Les Marchés paysans en URSS*, Paris, Mouton, 1968, s. 112.
[20] Se *N.Kh ... 1958 g*, Moskva, 1959, s. 806.
[21] Ibid., s. 814.

miljoner 1913).[22] Framstegen är desto mer betydelsefulla som det som publiceras efter Oktoberrevolutionen i allmänhet kännetecknas av en ny revolutionär anda, och som tidens omfattande debatter lämnar utrymme för strömningar som är tillräckligt flexibla för att de dogmatiska tendenserna och den stereotypa stilen i stort sett ska kunna undvikas. Man får emellertid inte glömma att det trots alla reformer bara är något mer än en sovjetmedborgare av två (i åldern 9–49 år) som är läskunniga vid 1926 års folkräkning.

På hälsovårdens område stiger antalet läkare från 20 000 1913 till 63 000 år 1928,[23] trots den omfattande emigrationen av läkare under åren 1918–1923. Antalet läkare som är verksamma på landsbygden ökar snabbt, men förblir ringa i förhållande till befolkningens storlek, om man jämför med situationen i städerna. Förbättringen av de materiella och sanitära förhållandena banar väg för en minskning av dödlighetstalet från 21,7 promille 1924 till 18,8 promille 1927.

Konsolideringen av sovjetmakten och av alliansen mellan arbetare och bönder har naturligtvis en politisk grund, nämligen den speciella vikt bolsjevikpartiet fäster vid bondefrågan (trots att dess svaga förankring bland bondemassorna starkt begränsar dess handlingsförmåga). Konsolideringen är knuten till utvecklandet av arbetarklassens massorganisationer och då främst fackföreningarna och till utvecklandet av böndernas organisationer, i första hand landsbygdens sovjeter och jordbrukskooperativen.[24]

Konsolideringen av sovjetmakten och av alliansen mellan arbetare och bönder måste ske under förhållanden som präglas av motsättningar. Det är det sätt på vilket dessa motsättningar utvecklas, uttrycks och behandlas som gör det möjligt att förklara vad NEP är, hur NEP omvandlas och varför den utmynnar i en kris vilken leder till dess övergivande.

Den grundläggande motsättningen går mellan proletariat och bourgeoisie. Under NEP tar den sig uttryck i motsättningen mellan den privata sektorn å ena sidan och den statliga och kooperativa sektorn å andra sidan. Detta eftersom den sistnämnda sektorn huvudsakligen står under Sovjetstatens ledning, vilken i sin tur leds av bolsjevikpartiet som är ett verktyg för proletariatets diktatur. År 1928 svarar denna sektor för 44% av nationalinkomsten, för 82,4% av industriproduktionens bruttovärde och för 76,4% av detaljhandelns omsättning. Däremot kan bara 3,3% av jordbruksproduktionens bruttovärde hänföras till denna sektor.[25]

Vi skall se att den kris som präglar åren 1928 och 1929 och egenheterna hos denna kris till en del förklaras av den privata sektorns avgörande roll inom jordbruket och av den privata handelns obestridliga betydelse i kombination med de växande motsättningarna i den politik som bolsjevikpartiet för från och med 1926.

Motsättningen proletariat/bourgeoisie antar emellertid även andra former som också de måste analyseras. Bland annat uppstår en motsättning mellan arbetarklass och privata respektive statliga företagsledare, framförallt i de fall industriledarna motsätter sig arbetarnas initiativ. Denna motsättning ställs på sin spets under senare hälften av år 1928.

Under åren 1923–1929 spelar motsättningen mellan bönderna och sovjetmakten en viktig roll. Beroende på vilken tidpunkt det gäller antar motsättningen en mer eller mindre tillspetsad form. År 1929 får denna motsättning en avgörande karaktär till följd av det sätt på vilket den behandlas. Den sammanflätas med andra motsättningar, främst då med den motsättning som bottnar i att bönderna utgör en motsägelsefull enhet av *kulaker* (rika bönder), *bednjaker* (fattiga bönder) och *serednjaker* (mellanbönder).

Då tillförseln av spannmål till städerna är livsnödvändig, får de motsättningar som växer fram

[22] Ibid., s. 851.
[23] Ibid. s. 880.
[24] Dessa olika rörelser kommer jag att analysera i den här delen.
[25] Ibid., s. 57.

rörande ”spannmålsinsamlingen”[26] en avgörande betydelse, och följaktligen är det inom detta område en rad åtgärder sätts in, vilka antingen får en stödjande eller en underminerande inverkan på alliansen mellan arbetare och bönder. De åtgärder som sätts in från och med år 1928 leder så småningom till att NEP helt och hållet överges. Detta bottnar i betingelserna för att verkställa dessa åtgärder och sättet det sker på, något som ofrånkomligen måste analyseras.

4. Spannmålsinsamlingen och dess växlingar samt situationen för alliansen mellan arbetare och bönder

Termen ”insamling” betecknar de *inköp av jordbruksprodukter* som görs av statens ekonomiska organ och kedjan av officiellt erkända kooperativ.

Att insamlandet flyter regelbundet är av avgörande betydelse. Att så sker är politiskt sett ett påtagligt tecken på att en av de materiella grunderna för förbundet mellan arbetare och bönder konsolideras. Ekonomiskt sett säkerställer en regelbunden insamling försörjningen av städerna och industrin. Den bidrar också till en viss prisstabilitet och till jämvikt i bytesbalansen med andra länder. Insamlandet av spannmål spelar där en central roll, eftersom spannmålsexporten är en av de huvudsakliga källorna till de valutor som krävs för att finansiera importen, framförallt gäller det den import som kan bidra till industrins utveckling.

Under NEP utförs ”insamlingen” i konkurrens med den ”privata sektorns” inköp. En aspekt av NEP som är viktig för förbundet mellan arbetare och bönder, är att den spannmål som samlas in ska betalas med priser som accepteras av bönderna. Dessutom ska man *inte* samla in *större kvantiteter än bönderna är beredda att leverera*. Det är i linje med NEP:s principer att insamlandet utgör en inköpsform och inte är någon typ av rekvisition eller ett förfarande som påtvingas bönderna. Det är också så insamlingen fungerar ända fram till slutet av 1927.

Insamlandet är av stor betydelse för bönderna, vilka på så sätt *tillförsäkras en regelbunden avsättning*. Den är *också en av stödjepunkterna för den ekonomiska planeringen*, eftersom ett korrekt förverkligande av den ekonomiska planen till stor del är avhängigt av att uppköpen av jordbruksprodukter löper som de ska.

Om insamlingsorganen ingriper i tillräckligt stor skala kan de styra prissättningen på jordbruksprodukter, dvs. även den privata handelns priser. Om betingelserna för sådana ingrepp är goda, fungerar de som *instrument för att en prispolitik som svarar mot de krav alliansen mellan arbetare och bönder ställer*. Under de första åren av NEP försöker sovjetmakten föra en sådan prispolitik. Den lyckas inte alltid, av skäl som vi får orsak att återkomma till.

Slutligen måste det tilläggas att insamlandet inte enbart syftar till att öka kontrollen över marknaden utan också till att successivt undanröja den privata marknaden. En sådan eliminering är en av de former klasskampen antar under NEP, och syftar till att stärka de *direkta ekonomiska banden* mellan bönderna och sovjetmakten.

På den elfte partikongressen 1922 understryker Lenin att stärkandet av alliansen mellan arbetare och bönder förutsätter att de kommunister som sitter i ledningen för statens och kooperationens handelsorgan ”*bekämpar kapitalisterna på deras egen mark*”. Lenin menar att dessa måste göra något på det ekonomiska området, och säger ”Nu gäller det att hålla stånd i konkurrens med en vanlig affärsföreståndare, en vanlig kapitalist, en köpman som kommer att gå till bonden...”.[27]

Lenin preciserar här att sovjetmaktens industriella och kommersiella organ har till uppgift att säkra de ekonomiska banden med bönderna genom att visa sin förmåga att tillfredsställa, deras behov bättre än vad det privata kapitalet gjorde. Han tillägger:”... här finns det inte

[26] Se nedan.
[27] Lenin, ”RKP(b):s centralkommittés politiska verksamhetsberättelse” i RKP(b):s elfte kongress den 27 mars-2 april 1922

längre några omvägar, vare sig politiska eller några andra, eftersom detta är ett prov i tävlan med privatkapitalet. Antingen klarar vi detta prov i tävlan med privatkapitalet eller också kommer det att bli ett fullständigt fiasko".[28]

Ovannämnda principer, vilka antas av elfte partikongressen, respekteras i det stora hela fram till 1927. Den statliga och kooperativa sektorns allmänt ökande betydelse för handeln vittnar om dess livskraft och visar att den i allt högre grad blir kapabel att ingripa i själva insamlandet. Det är nödvändigt att ge en helhetsbild av insamlandets utveckling, genom att sätta in det i sitt sammanhang *som en del av den totala handeln*. Här följer alltså några siffror.

Under åren 1926/27, strax före den slutliga NEP-krisen, är *grosshandeln* redan till rätt stor del koncentrerad till den *statliga och kooperativa sektorn*. Statsorganen har då hand om 50,2% av grosshandeln, medan den privata handeln står för 5,1%. Siffran för den kooperativa handeln, vilken är underställd statsapparaternas direktiv, är 44,7%.[29]

Överförandet av grosshandeln under den politiska maktens direkta kontroll fortsätter efter 1927, men då i allt högre grad som ett resultat av de förordningar som sätts i verket. Detta är dock inte tillräckligt för att hindra motsättningarna inom handelns område från att utvecklas.

Inom *detaljhandeln* dominerar inte staten och kooperationen lika klart som inom grosshandeln, men under 1926/27 har man också där en majoritetsställning. Staten och kooperationen står då för 13,3% respektive 49,8% av omsättningen mot 36,9% för den privata handeln. Under 1928 och 1929 sjunker den sistnämndas andel successivt till 22,5% och 13,5%.[30]

Trots att den statliga och kooperativa handeln är så omfattande klarar den inte av att uppfylla alla de målsättningar som föreskrivits av bolsjevikpartiet och sovjetregeringen, något som särskilt gäller *prissättning* och kvantitet. Vi kommer att granska detta i detalj nar vi analyserar NEP:s slutliga kris.

Låt oss för tillfället notera att mellan den privata handeln och den statliga och kooperativa handeln uppstår det en viktig motsättning rörande priserna. Den privata handeln har högre priser på sin återförsäljning än den statliga och kooperativa handeln, vilket gör att den kan erbjuda bönderna fördelaktigare priser för deras produkter. På det sättet blir det svårare för staten att genomföra en insamling till stabila priser. Denna motsättning leder till att fler administrativa åtgärder sätts in mot den privata handeln. För bönderna framstår ofta sådana åtgärder som en källa till inkomstförluster.

I vilket fall som helst lyckas den statliga och kooperativa handeln år 1926/27 uppnå en dominerande ställning utan att tillgripa förbudsåtgärder, åtminstone inte i någon större skala.

Enligt partiets direktiv, framförda bland annat av dess femtonde kongress i slutet av 1927 i en resolution,[31] ska den statliga och kooperativa handeln följa den "prispolitik" som partiet slår fast, möjliggöra för den sovjetiska staten att föra en aktiv inköps- och försäljningspolitik samt se till att *utbytet underordnas planens målsättningar*.

I själva verket klarar inte den statliga och kooperativa handeln av de uppgifter den förväntas utföra. Detta är speciellt tydligt inom ett område av strategisk betydelse – spannmålsinsamlingen. Här uppstår de mest kännbara svårigheterna och här blir konsekvenserna allvarligast. Det är detta område som nu måste granskas.

a) insamlingskrisen växer fram

"Insamlingskrisen" som tar sin början under 1927/28 berör i första hand spannmålet, det vill

[28] Ibid., s. 595.
[29] *Kontrolnyje Tsifry na 1927/28 g.*, Moskva, 1928, s. 77–88. Förkortas hädanefter: *KT 1927/28*.
[30] *Sotsialistitjeskoje Stroitelstvo SSSR*, Moskva, 1935, s. 552–553.
[31] Se *KPSS v Rezoljutsijach i Resjenijach*, Moskva, 1953, band 2, s. 342. Förkortas hädanefter: KPSS.

säga en samling produkter vilka spelar en *nyckelroll* för städernas livsmedelsförsörjning och för den tidens sovjetiska export. Yi ska alltså fästa vår uppmärksamhet på *spannmålsinsamlingens utveckling*. Vi konstaterar först att under 1926/27 utgör insamlandet 10,59 miljoner ton. Det har liksom skörden ökat starkt sedan föregående år (då 8,41 miljoner ton samlades in)[32] och då den genomfördes med viss svårighet.

1927/28 är skörden mindre än föregående år. Den uppgår till 73,6 miljoner ton, vilket innebär en minskning med 2,8 miljoner ton i förhållande till 1926/27 och med 0,9 miljoner ton jämfört med 1925/26. Det är rimligt att vänta sig en insamling av något mindre storlek än under 1925/26. I själva verket *sker det en kraftig tillbakagång, vilken äger rum i två etapper*, något som är värt att granska närmare.

Under den första etappen rör det sig om *en begränsad tillbakagång*. Under tiden juli–oktober 1927 insamlas 3,74 miljoner ton mot 3,96 miljoner ton[33] under motsvarande månader föregående år (dvs. en minskning med 5,4%).

Under den andra etappen, i november och december, tar det hela en dramatisk ”vändning”. Under dessa två månader uppgår inte insamlingen till mera än 1,39 miljoner ton, vilket är en tillbakagång med nästan 55% jämfört med motsvarande period under 1926/27.[34]

Om man tar hänsyn till skörderesultatet är tillbakagången inte överraskande. Icke desto mindre kvarstår det faktum att *minskningen av insamlandet hotar försörjningen av städerna*. Det hotar också, vilket inte är mindre viktigt för bolsjevikpartiet, förverkligandet av *insamlingsplanens* målsättning, vilken i sin tur är knuten till *planen för export*. Målsättningen för insamlingen har nämligen, trots den reducerade skörden, höjts med 1,7 miljoner ton i förhållande till föregående år.[35] Partiet har alltså tvingats att handla snabbt.

b) de exceptionella åtgärderna och deras omedelbara effekter

Partiets och regeringens reaktion på att spannmålsinsamlingen stegvis slås i spillror, bygger på en förenklad analys som bara tar hänsyn till en aspekt av de motsättningar som växer fram på landsbygden, en aspekt som vi senare ska se inte är den viktigaste.

Bolsjevikpartiet anser att minskningen av insamlandet huvudsakligen beror på att de rika bönderna håller kvar säden, alltså på en sorts ”kulakstrejk”.[36] Givet denna analys anser partiledningen 1928 att det är nödvändigt att svara på ”strejken” med beslagtaganden och rekvisitioner. Det är detta man kallar ”extraordinära” eller ”exceptionella” åtgärder. Termerna ifråga används för att understryka åtgärdernas tillfälliga karaktär.

De ”exceptionella åtgärderna” som sådana borde inte utgöra någon direkt förvrängning av NEP:s principer, vilka innebär att rekvisitioner inte ska tillgripas *eftersom de är avsedda att endast tillämpas på de kulaker som gör sig skyldiga till spekulation och håller illegala lager*. Den ”juridiska grunden” utgörs av §107 i 1927 års kriminallag. Åtgärderna betraktas som en form av klasskamp vilka, enligt den resolution som antogs på femtonde kongressen, syftar till att ”begränsa den lantliga bourgeoisiens utsugningstendenser”.[37]

Om de exceptionella åtgärderna bara hade rört de sädeskvantiteter som kunde tillgripas på

---

[32] Jämför *Pokazateli konjunktury narodnogo choziajstva SSSR za 1923/24–1928/29 g.*; under redaktion av A. Mendelson, Moskva, 1930, s. 51.
[33] Se tabell 199 på s. 338 i det verk av S. Grosskopf som redan citerats, *L´AOP (1921–1928)*.
[34] Uträknat med hjälp av den källa som citerats i not 32.
[35] Den förste januari 1928 hade insamlingsplanen för 1927 års kampanj uppfyllts till 63,7% (jämför MX. Tjernov ”Opyt Khlebozagotovok 1929/30 g”, i *Ekonomitjeskoje Obozrenije*, nr 1, 1930, s. 30, citerat av S. Grosskopf, *L'A0P (1921–1928)* op.cit. s. 334.
[36] Under vintern 1925/26 sker det en tillfällig minskning av insamlandet trots den goda skörden. Samma tolkning tenderar då att göra, sig gällande, men vid den här tiden leder det inte till att man vidtar samma åtgärder som 1927/28, och effekterna av den påbörjade minskningen övervinns snabbt.
[37] Se *KPSS*, op.cit. del 2, s. 350–355.

kulakernas gårdar, hade insamlingsorganen inte kunnat förverkliga sina högt ställda målsättningar.

I praktiken blir också *de exceptionella åtgärderna något helt annat än ett sätt att bekämpa kulakernas spekulation*. De utgör en ”ekonomisk politik” avsedd att till varje pris fylla statens lador med så mycket säd att man kommer så nära *målsättningen för insamlingen* som möjligt. För att denna plan ska kunna uppfyllas får de statliga organen och de lokala partikadren mycket noggranna instruktioner. Kadren hotas av åtgärder ifall insamlandet skulle bli otillräckligt. Till följd av den press som utövas på dem, förmås de lokala funktionärerna beslagta mycket större .sädeskvantiteter än vad som står att finna hos kulakerna. På det sättet slår de ”exceptionella åtgärderna” inte bara mot kulakerna, utan framförallt mot mellanbönderna och till och med mot en del av fattigbönderna.[38]

Mikojan, som leder den administrativa apparat som har hand om insamlandet, dvs. handelskommissariatet, konstaterar att *de stora överskotten av säd finns hos mellanbönderna (serednjakerna)* och att den säd som konfiskeras av dem beslagtas med hjälp av *åtgärder som officiellt förkastas såsom varande ”skadliga, illegala och oantagliga*”.[39] Emellertid insisterar bolsjevikpartiets lokala organisationer på att mellanböndernas säd måste samlas in för att målsättningen för insamlingen ska förverkligas. Ett cirkulär från regionen Norra Kaukauserna ger följande anvisningar: ”Samtidigt som man fortsätter samla in spannmålsöverskott från kulakhushållen, genom att använda alla de åtgärder som föreskrivits mot dessa hushåll måste man ta hänsyn till det faktum att huvuddelen av överskottet ändå återfinns hos mellanbönderna, varför insamlandet under februari månad kommer att drabba *serednjakerna* i byarna, det vill säga de små jordlotterna.”[40]

Framväxten av en sådan praktik skapar en krissituation i många regioner och framkallar missnöje hos stora bondeskikt, vilka anser att man därmed går tillbaka till ”krigskommunismens” metoder.

Partiets generalsekreterare mottar oroväckande upplysningar om det sätt varpå de ”exceptionella åtgärderna” verkställs, och om de reaktioner dessa framkallar hos bönderna. Den tolfte februari 1928 skickar Stalin ut ett cirkulär till alla partiorganisationer. Han sammanfattar där den situation som lett till att man vidtagit de ”exceptionella åtgärderna” och erkänner att fel tidigare har begåtts av partiet, inklusive centralkommittén.[41] Han gläder sig åt de resultat som uppnåtts med hjälp av de exceptionella åtgärderna vad avser mängden av insamlat spannmål, men han tar avstånd från ”ett antal avvikelser och överdrifter” vilka förekommit i byarna och som kan ”framkalla nya svårigheter”. Stalin ger några exempel på sådana överdrifter: Införandet av en obligatorisk utlåning för jordbruken i vissa distrikt, organiserandet av ”interventionsbrigader” och slutligen olagliga arresteringar och beslagtaganden, etc. Han ger order om att man ”definitivt ska sätta punkt för sådana åtgärder”.[42]

Stalins varningar åstadkommer en viss minskning av spannmålsinsamlingen under mars månad. När centralkommittén sammanträder i början av april antar den emellertid en resolution som understryker nödvändigheten av en snabb återgång till insamlingsmetoder som svarar mot NEP:s krav.[43]

---

[38] S. Grosskopf, op.cit. s. 336.
[39] Mikojan, *Pravda*, tionde februari 1928.
[40] Cirkulär från Kray i norra Kaukauserna ur partiets centrala arkiv. Jämför Konjuchov, *KPSS v borbe s chlebnymi zatrudnenijami v strane 1928–29*, Moskva, 1960, s. 152, citerat av M. Lewin, *Russian Peasants and Soviet Power*, London: Allen and Unwin, 1968, s. 222. [Boken finns i svensk överästtning: Bönderna och sovjetmakten: 1928-1930. En studie av kollektiviseringen i Sovjetunionen.]
[41] Jämför Stalin, *Works*, del 11, s.16 (förkortas hädanefter: *W.*) [First Results of the Procurement Campaign and the Further Tasks of the Party]
[42] Ibid., s. 19.
[43] Se *KPSS*., op.cit. del 2, s. 372.

Trycket på bönderna fortsätter alltså att lätta, men lättnaden åtföljs omedelbart av *en drastisk minskning av insamlingen*. I april månad uppgår den inte till mer än 246 000 ton, mot ett månatligt genomsnitt på 1 446 000 ton under årets tre första månader och en insamling på 438 000 ton i april 1927.[44]

Bolsjevikpartiets ledning anser att tillbakagången är alltför omfattande. Under de två följande månaderna återupptas de ”exceptionella åtgärderna” och nu går man hårdare fram. De berör till och med fattigbönderna (*bednjakerna*) i ökad utsträckning. Partiet försöker dock organisera de sistnämnda i kamp mot kulakerna, men kräver samtidigt att fattigbönderna överlämnar sina egna reserver för att föregå med gott exempel. Om så inte sker, kommer åtgärder att vidtas mot dem.

På våren 1928 ger försöken att organisera fattigbönderna och jordbruksarbetarna (*batraki*) klent resultat. Under början av vintern har en del av dem medverkat vid rekvisitionerna hos kulakerna, men då uppmanades de att organisera sig och bistå med motiveringen att 25% av de konfiskerade produkterna skulle tillfalla dem. På våren råder inte längre samma förhållande, utan hädanefter *ska insamlingsorganen ta hand om all säd*, för att så långt som möjligt förverkliga de målsättningar som satts upp för dem.

I det här läget märker man att kulakernas inflytande över andra bondeskikt ökar istället för att minska.[45] Sett ur ett kortsiktigt ekonomiskt och statistiskt perspektiv kan icke desto mindre de resultat som uppnåtts med hjälp av de exceptionella åtgärderna framstå som gynnsamma. I själva verket ger jordbrukskampanjen (från 1 juli 1927 till 30 juni 1928) ett sammanlagt resultat som ligger nära det från 1926/27, dvs. 10,38 miljoner ton jämfört med 10,59 miljoner ton föregående år, och detta trots en märkbart sämre skörd. Emellertid är detta kortsiktiga ”statistiska” resultat av sekundär betydelse. Långt viktigare är de konsekvenser som krisen för insamlandet och tillgripandet av exceptionella åtgärder medför på lång och medellång sikt.

Från och med 1928 blir det uppenbart att konsekvenserna av insamlandet och tillgripandet av exceptionella åtgärder har klart negativa sidor sett ur både ekonomisk och politisk synvinkel. *Samverkan mellan stad och land* försämras och än viktigare: *alliansen mellan arbetare och bönder* försvagas eftersom genomförandet av de exceptionella åtgärderna inte kunnat begränsas till spekulerande kulaker.

Det uppstår en situation där det blir allt svårare för partiet att avstå från ”exceptionella åtgärder”. För att partiet skulle kunna avstå från sådana metoder skulle det krävas en djupgående analys av den utveckling som är på gång, inklusive den utveckling som är knuten till den påbörjade industrialiseringsprocessen. Det skulle också förutsätta att partiet förfogade över politiska medel för att återupprätta förtroendefulla relationer till bönderna, och att partiet besatt de nödvändiga politiska och ideologiska verktygen för att utarbeta och genomföra *en annan form av industrialisering*. Sådana förutsättningar föreligger emellertid inte.[46]

Långt ifrån att avstå från ”exceptionella åtgärder” tillgriper partiet åter dessa metoder 1928/29. De negativa konsekvenserna av dessa åtgärder upprepas och förvärras. Det leder till allvarliga ekonomiska och politiska spänningar. 1929 är spänningarna sådana, att blotta fullföljandet av de ”exceptionella åtgärderna” skulle leda till en återvändsgränd. Det utvecklas en situation vilken leder till *det fullständiga övergivandet av NEP*,[47] till det ”stora

[44] Däremot insamlades bara 841 000 ton under första kvartalet 1926.
[45] Redan i februari talar Mikojan om fattigböndernas ”tvekan”. Några månader senare är det känt att många av dem till och med vänder sig till kulakerna (jämför Baumans artikel ”Uroki chlebozagotovok” i *Bolsjevik*, nr 13/14, 1928, s. 74).
[46] Det vill säga en industrialisering som är mindre centraliserad, mindre ”modern”, som kräver mindre pengar och mindre import och som alltså i större utsträckning stöder sig på lokala resurser och på arbetarnas och böndernas initiativ.
[47] Se nedan.

genombrottet” i slutet av 1929. Denna vändpunkt leder det sovjetiska samhället in i en ny och våldsamt motsägelsefull epok.

Under trettiotalet ökar industrialiseringstakten. Proletariatet växer och många arbetare tillträder ledande poster och tar del av det politiska, ekonomiska och administrativa ansvaret. Samtidigt gör sig emellertid konsekvenserna av att det skett en brytning i förbundet mellan arbetare och bönder gällande. Den brytningen beror på en kollektivisering ”uppifrån”, vilken utmärks av att flertalet bönder går med i kolchossystemet utan någon entusiasm för det kollektiva jordbruket.

Brytningen av alliansen mellan arbetare och bönder försvagar proletariatets diktatur. Den inverkar negativt på den proletära demokratin, förstärker de hierarkiska relationerna och främjar en auktoritär ledarstil. Den åtföljs av en avsevärd minskning av spannmålsproduktionen, en tillbakagång för boskapsskötseln och av en allvarlig kris för livsmedelsförsörjningen.

5. NEP överges

En konkret analys visar att övergivandet av NEP inte på något sätt innebär att en förberedd ”plan” sätts i verket. Övergivandet svarar inte heller mot *de krav som produktivkrafternas utveckling ställer*, eller mot *behov som skapats av den ekonomiska krisen*. Att en sådan kris verkligen existerar, beror bara på den *politiska krisen*, på *krisen i förhållandet mellan klasserna*.

Den ”vändpunkt” som äger rum 1929, en vändpunkt av oerhörd historisk vikt, är i grund och botten resultatet av klasstridernas och de obemästrade motsättningarnas objektiva *process*. Ett antal ”*beslut*” som bolsjevikpartiet fattat visar på denna process, men de spelar bara en *underordnad roll*. Man kan inte ta dem som riktpunkter då deras samhälleliga och politiska ”effekter” i allmänhet är helt annorlunda än de väntade ”effekterna”.

Bara genom att ådagalägga de motsättningar och de strider som utgör motorn i den historiska processen, kan man förstå dess förlopp och dess kännetecken och dra lärdom därav. Därtill krävs en analys av såväl *de ekonomiska och sociala förhållanden som präglar NEP-perioden, som av de samhälleliga krafter vilka åstadkommer en omvandling av nämnda förhållanden*.

Det är en sådan analys jag försöker utföra på de sidor som följer. Den behandlar i första hand de allmänna villkoren för reproduktionen och därefter framväxten av sociala motsättningar på landet och i städerna. Denna utveckling är främst en produkt av *massornas klasskamp*, men den bottnar i de konkreta betingelserna för *produktionen och reproduktionen*. Dess inriktning bestäms av det sätt på vilket de olika klasserna för fram sina intressen. Hur klassintressena *är representerade* är särskilt viktigt ifråga om proletariatet och dess förtrupp, bolsjevikpartiet. Därför får studiet av partiets debatter och beslut, liksom analysen av den bolsjevikiska ideologin och dess omvandling, stort utrymme. Men utgången av *debatterna*, den typ av *beslut* partiet fattar och dess konsekvenser, och omvandlingen av *ideologin* kan inte *förklaras* med hjälp av en analys som begränsar sig till utvecklingen inom samhällets överbyggnad. Tvärtom är det nödvändigt att det som tilldrar sig inom överbyggnaden *förbindes med klasstridernas allmänna rörelse samt med den process vari alla samhälleliga relationer reproduceras och omvandlas*.

Man måste ta hänsyn till ett helt komplex av relationer och krafter, liksom till att de former som nämnda relationer och krafter antar, är beroende av varandra och står under ömsesidig påverkan. Min analys behandlar det som framstår som mest väsentligt. Den syftar bara till att belysa de viktigaste aspekterna av den historiska process, vars betydelse i högsta grad fortfarande är aktuell.

Del 1: Framväxten av varu- och penningrelationer samt planeringens utveckling under NEP-perioden

För att analysera NEP både då den här nya ekonomiska politiken når sin höjdpunkt och under den kris som blir dess slut, måste man ta hänsyn till två typer av samhälleliga relationer. Det är å ena sidan de *marknads- och penningrelationer* som utvecklas under NEP-perioden, å andra sidan de *politiska relationer* som den *ekonomiska planeringen* frambringar och som *modifierar betingelserna* för reproduktionen av marknads- och penningrelationer.

Marknaden och penningen ”försvinner” inte under ”krigskommunismen”. De grundläggande betingelserna för deras existens finns kvar, eftersom den samhälleliga produktionen inte upphör att vara resultatet av ”privata och av varandra oberoende arbeten”, likaväl som produkterna fortsätter att ”uppträda som ömsesidigt utbytbara varor”[1], trots det ”förbud” som utfärdats mot marknadsutbyten.

Såväl under ”krigskommunismen” som under NEP fortsätter *den omedelbara arbetstidens* storlek på ett mer allmänt plan att utgöra den bestämmande faktorn i produktionen av samhällelig rikedom. Den samhälleliga produktionen fortsätter att bygga på *värdet*, och *tillväxten av rikedom är beroende av merarbetet*. Människan har alltså inte ”tillägnat sig sin egen allmänna produktivkraft” enligt den formulering Marx använde i *Grunddragen*.[2]

Lenin är medveten om denna verklighet när han begär att bolsjevikpartiet ska anta NEP. Mellan 1921 och 1923 gäller det för bolsjevikpartiet att *erkänna marknadens, penningens och de kapitalistiska relationernas existens*,[3] och att skapa förutsättningar för att dessa faktorer ska kunna reproduceras och följaktligen manifesteras klart och tydligt, något som är nödvändigt för att man sedan ska kunna omvandla och bryta ner dem.

Därför verkställs en rad beslut. Det viktigaste är att en begränsad privat industri- och handelssektor återupprättas[4] samt att man försöker rekonstruera den öppna marknaden och återinföra

---

[1] Se Marx, *Kapitalet*, Uddevalla, Bo Cavefors Bokförlag, 1969, bok 1 samt Marx, *Le Capital*, Paris, Editions sociales, 1950, bok 1, s. 57. Uppgiften förekommer redan i detta verks del 1, s. 388.

[2] Se Marx, *Grunddragen i kritiken av den politiska ekonomin*, Halmstad, Zenit/Rabén & Sjögren Bokförlag, 1971, s. 197. Här säger Marx att omvandlingen av produktivkrafterna i samband med automatiseringen av produktionen ger upphov till ett ”oerhört missförhållande” mellan den använda arbetstiden och produkten av arbetet, liksom till ett ”kvalitativt missförhållande” mellan makten hos produktionsprocessen och arbetet vilket reducerats till en ren abstraktion. Människan förhåller sig nu till produktionsprocessen som vaktare och regulator och står på så sätt *vid sidan av* produktionsprocessen, istället för att vara dess huvudperson. Under sådana förhållanden ”är det varken det omedelbara arbetet som människan själv uträttar, eller den tid under vilken hon arbetar, utan tillägnelsen av hennes egen allmänna produktivkraft, hennes kunskaper om naturen och hennes behärskning av naturen genom sin tillvaro som samhällsmedlem – med ett ord utvecklingen av den samhälleliga individen – som framstår som produktionens och rikedomens stora hörnpelare” (ibid., s. 197). Så snart arbetstiden och arbetet i dess omedelbara form ”har upphört att vara rikedomens huvudkälla” (ibid.), upphör också bytesvärdet och merarbetet att existera.

Man får naturligtvis akta sig för att tolka dessa formuleringar på ett ”teknicistiskt”sätt. När Marx säger att såväl bytesvärdet som merarbetet kommer att spela ut sin roll, menar han inte att detta sker automatiskt.

Ett avgörande element i den omvandlingsprocess som Marx beskriver är människans kunskaper om naturen och hennes behärskning av naturen ”genom sin tillvaro som samhällsmedlem”. Dessa kunskaper och denna behärskning uppnås genom en politisk och ideologisk revolution, som kräver att människan förhåller sig till sitt arbete på ett nytt sätt, att hon ser på arbetet sådant som det är, dvs. ett direkt socialt arbete. Det är därför utvecklandet av ett kommunistiskt arbete är så viktigt när arbetarna innehar den politiska makten, det är nämligen därigenom formerna för tillägnandet och fördelningen kan omvandlas (på denna punkt se Lenins anmärkningar, vilka finns återgivna i del 1).

[3] På denna punkt se Lenin, *CW*, band 33, s. 97, 312 och del 1, s. 420, 427.

[4] Den privata handels- och industrisektor som finns i början av NEP, innefattar såväl hantverkare och småhandlare som kapitalistiska företag.

Under ”krigskommunismen” förbjöds inte all hantverksutövning rent formellt, men den lamslogs ofta på grund av råvarubrist och dåliga transportmöjligheter. När den allmänna ekonomiska situationen förbättras i och med

penningen som bytesmedel.[5] På så sätt möjliggörs en bokföring i penningtermer, vilket dock kräver att man eftersträvar ett så stabilt penningvärde som möjligt. Samtidigt gäller det för bolsjevikpartiet att medverka till att skapa politiska, ekonomiska och ideologiska förutsättningar för att penningen, marknaden och de kapitalistiska relationerna ska kunna omvandlas och brytas ner på ett senare stadium. Ett preliminärt steg i den riktningen utgör *inrättandet av en planeringsapparat*, vilken ska se till att *reproduktionen av marknads- och penningrelationer underordnas de politiska villkor som organen för proletariatets diktatur ställer*.

---

antagandet av NEP, kommer hantverksarbetet åter i gång. Renässansen för landsbygdens hantverk spelar för övrigt stor roll för jordbruksproduktionens utveckling.

Vad gäller de privatkapitalistiska och hantverksmässiga företag som fått formell order om att upphöra med sin verksamhet, vidtas åtgärder under sommaren och hösten 1921 för att dessa företag i viss utsträckning åter ska kunna producera. I ett dekret från 7 juli 1921 tillkännages att hantverkare och småföretagare som inte har mer än tjugo anställda utan motorkraft (eller tio arbetare och motorkraft) ska få ”utöva sin verksamhet fritt”. I ett dekret från 10 december 1921 återställs en del av de småindustrier som tidigare nationaliserats, men som inte fungerar, till sina forna ägare.

I ett dekret från 22 maj 1922 utvidgas rätten att bilda privata industri- och handelsföretag. Denna rätt tillkommer såväl privatpersoner som kooperativer, karteller och sammanslutningar ”för att främja produktivkrafternas utveckling” (paragraf 4), på villkor att denna rätt inte ”utnyttjas mot avsedda sociala och ekonomiska syften” (paragraf 1). Dessutom var sovjetregimen redan i början av NEP inriktad på att arrendera ut en del statsföretag till privatkapitalister eller överlåta dem till utländskt kapital, om det visade sig att produktionen på så sätt skulle kunna öka snabbare. (Se B. H. Carr, *Ryska revolutionen*, Stockholm, Bo Cavefors Bokförlag, 1970, del 1, s. 333–338 och S. N. Prokopovitj, *Histoire économique*, s. 274 ff).

Under NEP:s första år (grovt räknat fram till fjortonde partikongressen i december 1925) dominerar föreställningen att privatföretagen kommer att försvinna ”av sig själva” längre fram, dvs. genom konkurrensen från statsföretagen, vilka sedan de väl organiserats kommer att kunna få fram produkter till lägre priser än privatföretagen.

I början av 1925 betraktas en utökning av privatindustrins utvecklingsmöjligheter fortfarande som acceptabel, i maj kommer ett officiellt dekret som tillåter den privata sektorn att *under vissa betingelser* anställa upp till hundra lönarbetare per företag, medan de utarrenderade företagen får anställa flera hundra arbetare (ett exempel: Metallindustrin ”Proletärt arbete” i Moskva, en privatindustri som sysselsätter mer än 650 personer i oktober 1925). Se Y. S. Rozenfeldt, *Promouychlennaja Politika SSSR*, Moskva, 1926, s. 494 samt tolfte bilagan till 1925 års *Plannovoe Choziajstvo*, s. 7, se även citat av E. H. Carr, *Socialism in one country*, London, Macmillan.1964. del 1, s. 359).

Vi kommer att bli varse att den privatkapitalistiska industrisektorn får en begränsad ekonomisk betydelse, medan däremot den privata detaljhandeln och de individuella hantverkarna får stor betydelse.

[5] Detta försök inbegriper även de produktionsenheter inom den statliga sektorn, där man inför ”ekonomisk bokföring” eller ”finansiell självständighet”, *chozrastjot* (se nedan).

1. Rekonstruktionen av det monetära och finansiella systemet

Under ”krigskommunismen” spelar penningen en relativt sekundär roll.[1] En stor del av de produkter som inte konsumeras av tillverkarna, *anslås* direkt till ändamål som den *politiska makten* anger. Detta gäller produkter som kommer från fabrikerna, vilka till en del utgörs av produkter som rekvirerats från böndernas individuella brukningsenheter. Samtidigt äger en mängd hemliga transaktioner rum, både som direkt byteshandel och som byte med pengar. Staten fortsätter hela tiden att ge ut nya sedlar, men köpkraften hos dessa minskar månad för månad.

När inbördeskriget och den utländska interventionen lider mot sitt slut, accepterar bondemassorna inte längre ”krigskommunismens” tvångsåtgärder. De kräver att rekvisitionerna upphör, att ett stabilt skattesystem och bytesfrihet införes samt att penningen återupprättas som bytesmedel, något som svarar mot jordbrukets sätt att producera. En av NEP:s viktigaste sidor består i att sovjetmakten accepterar dessa krav.

Ursprungligen (i början av 1921) ersätts rekvisitionerna av en *naturaskatt* vars storlek är *fast-ställd i förväg* (i motsats till rekvisitionerna). Ju större böndernas produktion är, desto större kvantiteter får de på så sätt behålla. Naturaskatten måste räcka till att täcka arméns behov samt en del av statsapparaternas utgifter. Vad gäller industrins och utrikeshandelns behov av jordbruksprodukter, bör de i stort sett kunna tillgodoses genom de *utbyten* av produkter som äger rum mellan bönderna och de statliga institutionerna. Vid den här tiden kan endast den del av böndernas produktion som varken konsumeras av dem själva eller går till skatt eller naturabetalning, säljas fritt av bönderna på den lokala marknaden. Det visar sig mycket snart att byteshandeln mellan statsorganen och bönderna fungerar dåligt. I oktober 1921 blir det också tillåtet för statsorganen att *köpa* jordbruksprodukter, dvs. att betala dem *med pengar*. Samtidigt ökar sovjetmakten sina penninginkomster genom att införa nya *skatter som också kan erläggas i pengar*. Slutligen blir jordbruksskatten 1923 också en skatt som erläggs i penningform.[2] Hädanefter utgör *marknads- och penningrelationerna* det viktigaste bandet mellan jordbruket och staten, mellan jordbruket och industrin samt mellan industrins olika produktionsenheter, även i de fall då dessa tillhör staten.

Då *marknadsproduktionen återupprättas* uppstår det samtidigt en process varigenom *penning-cirkulationen återinförs*, ty som Marx säger har penningen sitt ursprung i själva varan.[3] Så länge den samhälleliga produktionen utförs under privata former tenderar också den producerade rikedomen att förkroppsligas i penningen.[4]

1. Återupprättandet av det sovjetiska penningsystemet

En analys av det sätt på vilket det sovjetiska penningsystemet rekonstrueras är ytterst lärorik. Analysen visar att en sådan process är underordnad samhällsförhållandena i sin helhet och klasskampens olika former. Den gör det också möjligt att förstå de motsättningar som bildar utgångspunkten för den senare omvandlingen av penningsystemet. Bara de mest väsentliga fakta ska anges här.

De sedlar som är i cirkulation vid den tidpunkt då NEP börjar, är utgivna direkt av staten, av *Narkomfin* (finanskommissariatet). ”Krigs- kommunismens” illusioner leder till att man inte kallar dem penningsedlar, utan betalningssedlar. De sistnämnda, som ofta går under namnet *sovznaker*, utges i stora mängder, eftersom inflationen av en del anses vara ett medel att

---

[1] Jämför del 1, särskilt sidorna 328 och 387, 388 [bokversionen].
[2] Se M. Dobb, *Soviet Economic Development since 1917*, London, 1948, s 125–139.
[3] Marx, *Till kritiken av den politiska ekonomin*, Stockholm 1970, Arbetarkulturs förlag och Marx, Critique de l'economie politique, *Œuvres*. Bibliotheque de la Pléiade, del 1, s. 317.
[4] På denna punkt se Marx, *Kapitalet*, bok 3, Staffanstorp 1973, Bo Cavefors bokförlag och Marx, Le Capital, *Œuvres*, Paris. Bibliotheque de la Pléiade. 1962, s. 1256.

”förstöra” penningen. År 1921 framstår det tydligt att *sovznakerna*, vars köpkraft snabbt minskar, inte kan fylla de funktioner som framgent måste fyllas av penningen.

Den tredje november 1921 beslutar sovjetregeringen att ersätta de gamla sedlarna med nya. De nya sedlarna kommer att betraktas som ”penningsedlar” och inte som ”betalningssedlar”. Penningens existens blir på det sättet officiellt erkänd, men de sovjetiska medborgarna talar fortfarande om *sovznaker*.

I brist på tillräckliga budgetinkomster fortsätter staten att ge ut stora mängder sedlar. År 1922 motsvaras 60% av budgetinkomsterna av nya sedelutgivningar. Köpkraften hos den nya rubeln faller så snabbt att det i mars 1922 krävs i genomsnitt 200 000 nya rubler att betala något som bara kostade 60 000 i oktober 1921 (vilket ungefär motsvarade en förkrigsrubel).[5]

Budgeten för år 1921/22 görs därför upp med ”*varurubeln*” som en räkneenhet avsedd att motsvara en bestämd *köpkraft* (enligt en jämförelse med förkrigstidens priser). Varje månad räknar *Narkomfin* ut köpkraften hos de pengar som befinner sig i cirkulation i förhållande till ”varurubeln”. Det antal penningenheter som ska betalas av en skuldsatt (vilket främst gäller de löner företagen är skyldiga arbetarna) *höjs i förhållande till försämringen av penning-värdet* (för lönarbetarna innebär denna åtgärd att en *rörlig löneskala* inrättas).

Den utveckling som innebär att de statliga företagen betalar med pengar förutsätter att de besitter de medel som krävs för att de ska kunna göra avslut i affärer. För detta ändamål beslutar VTsIK (allryska centrala exekutivkommittén) i en resolution daterad tolfte oktober 1921 att åter öppna statsbanken (*Gosbank*) som upphörde att existera i januari 1920.[6] Den nya statsbanken slår upp sina portar den sextonde november 1921.[7] Den fungerar på basis av *chozrastjot* (finansiell autonomi)[8] och måste alltså täcka sina utgifter med egna inkomster. Staten satsar kapital och ordföranden utnämns av *Narkomfin*. De ursprungliga resurserna är magra, 200 miljarder rubler enligt dagens penningvärde. Gosbank kan bara bevilja kortsiktiga lån till hög ränta (8–12% per månad, allt efter omständigheterna).

Den snabbhet med vilken pengarnas värde minskar, leder till att *Gosbanks* experter (bland vilka man återfinner många före detta bankirer, finans- och industrimän) ställer i ordning en rapport där förslag som rimmar med den ”finansiella ortodoxin” läggs fram. Rapporten förespråkar en utvidgning av den ”fria marknaden”, finansiellt stöd i första hand till den lätta industrin, som bäst förmår sätta igång en snabb utveckling av inrikeshandeln, en ändring av villkoren för hur monopolet på utrikeshandeln ska fungera, försök till upplåning utomlands och ett återvändande till guldmyntfoten. Om dessa förslag antogs, skulle det snabbt åter-inlemma den sovjetiska ekonomin i världshandeln på en underordnad plats som producent av råvaror och jordbruksprodukter.[9]

Förslagen förkastas av bolsjevikpartiets elfte kongress i december 1921. För att stärka alliansen mellan arbetare och bönder insisterar emellertid partikongressen på nödvändigheten av att utveckla utbytet mellan jordbruk och industri med hjälp av en *stabil valuta*. I resolutionen om den nationella ekonomins återuppbyggnad sägs det att man ”åter måste få till stånd en penningcirkulation som baseras på guldmyntfoten, och att ”det första steget i den riktningen är att en plan för att begränsa sedelutgivningen verkligen sätts i verket”.[10]

Från och med mars 1922 är räknesättet ”varurubel”[11] övergivet. Hädanefter beräknas statens

---

[5] Se B. H. Carr, *Ryska revolutionen*, Bo Cavefors bokförlag, Stockholm 1970, del 2, s. 392 och 397.
[6] Ibid., s. 391.
[7] Den benämns då RSFSR:s *Gosbank*, två år senare blir den Sovjetunionens *Gosbank* (se *Sobranije Uzakonenij*, 1923, nr 8, paragraf 786).
[8] Se nedan.
[9] Se E. H. Carr, *Ryska revolutionen*, op.cit. del 2, s. 395.
[10] *KPSS*. op.cit. del 1, s. 589.
[11] Se ovan.

inkomster och utgifter i *guldrubler*. De faktiska betalningarna sker givetvis med sedlar, men en viss mängd sedlar motsvarar en viss summa i guldrubler, i enlighet med den taxa efter vilken *Gosbank* köper upp guld på marknaden.[12]

Budgetunderskottet som finansieras med sedelutgivning förblir i själva verket stort, även om det minskar något 1922. Den gamla penningens köpkraft urholkas också alltmer, ända tills den utgår ur marknaden 1924. Därefter låter man en ny penningenhet cirkulera, vilken har täckning i guld. Den kallas *tjervonetzrubeln* och utges av *Gosbank* från början av 1923.

Under några år är tjervonetzrubeln mycket stabil. Detta gör att Sovjetryssland är *först bland de europeiska länder som deltagit i kriget att lyckas upprätta en relativt stabil valuta*, vilket naturligtvis inte enbart beror på tekniska faktorer.

2. Penningreformen

Tjervonetzen som motsvarar tio guldrubler (7,7423 gram guld) sätts i omlopp parallellt med den gamla rubelsedeln, vars värde fortsätter att sjunka snabbt. I praktiken blir *tjervonetzen* det huvudsakliga betalningsmedlet. I januari 1924 konstaterar bolsjevikpartiets trettonde kongress att fyra femtedelar av de pengar som är i cirkulation utgörs av *tjervonetz*.[13]

Situationen är nu mogen för den penningreform som beslöts i ett dekret av fjärde februari 1924, dvs. två veckor efter Lenins död.

a) dekretet från februari 1924

I kraft av februaridekretet får *Gosbank* bestämmanderätten över penningutgivningen, och penningen får hädanefter en officiell kurs vars giltighet garanteras av Gosbanks guldreserv. De gamla sovznakerna tas ur cirkulation, och 50 000 sovznaker från 1923 ersätts av en ny guldrubel. Statskassan som dittills tryckt upp sedlar för att täcka budgetunderskottet förlorar sin forna utgivningsrätt. Den får numera enbart ge ut små belopp, upp till hälften av de belopp i *tjervonetz* som utges av *Gozbank*.[14] År 1924 åtnjuter den nya penningen böndernas förtroende, åtminstone för de löpande affärerna. Sovjetregeringens försök att placera ut lån på landsbygden röner emellertid begränsad framgång.[15]

b) den klassmässiga effekten av 1924 års penningsystem

Om man ser till klassförhållandena och till klasskampens inverkan på bolsjevikpartiets politiska linje, utgör den nya valutans effektiva bindning till guldet en av de viktigaste aspekterna av 1924 års penningreform.

Denna bindning innebär att Gosbank *måste ingripa på marknaden för att upprätthålla rubelns officiella kurs i förhållande till guldet och de utländska valutorna*, något som får en rad konsekvenser. Således måste Gosbank hålla tillräckliga reserver av guld och valutor för att kunna agera effektivt på marknaden. Det gör det nödvändigt med en *exportpolitik som syftar till att hålla valutareserven på den nivå som krävs*, vilket tenderar att stärka de rika böndernas ställning, eftersom de anses ha störst möjlighet att avyttra säd för export. Samtidigt måste satsningen på industrialiseringen dras ner relativt sett, då industrin behöver importera utrustning samtidigt som den industriella utvecklingen inte kan få fram exportvaror tillräckligt

---

[12] Se *Sobranije Uzakonenij*, 1922, nr 26, paragraf 310 och nr 31, paragraf 377 samt E. H. Carr, *Ryska revolutionen*, op.cit. del 2, s. 400.
[13] *KPPS*, op.cit. del 1, s. 795.
[14] Se *Sobranije Uzakonenij*,1924, nr 32, paragraf 288, nr 34, paragraf 308, nr 45, paragraf 433, E. H. Carr, *Mellan Lenin och Stalin*, Cavefors, Stockholm 1970, s 134 och *Socialism in One Country*, Macmillan, 1964, del 1, s. 475–476.
[15] När inflationen har hejdats blir det möjligt att genomföra en räntesänkning. När bönderna lånar år 1924, får de betala en ränta på 8% för långfristiga lån. År 1925 behöver de bara betala 6% ränta. Staten betalar en ränta på 5–6% på de lån den tar upp. Det är främst de rika eller burgna bönderna som kan placera pengar så. (Se E. H. Carr, *Socialism in one country*, op.cit. del 1, s. 469–474).

snabbt. På det sättet tenderar man att gynna de rika böndernas intressen på bekostnad av de andra böndernas, industrins och arbetarklassens intressen. Vid denna tidpunkt tenderar Sovjetunionen att stelna i en roll som jordbruksexportör på det internationella planet.

Att upprätthålla rubelns kurs i förhållande till guld och valutor kräver också en restriktiv kreditpolitik och återhållsamhet med statsutgifterna. Konsekvensen blir att finans- och kreditpolitiken inte i första hand kan anpassas till *sovjetekonomins egna behov* såsom de definierats politiskt av bolsjevikpartiet. Den ekonomiska politiken, finanspolitiken och budgetpolitiken är delvis underordnade det tryck världsmarknaden utövar via ”kraven” på att guldmyntfoten upprätthålls.

1924 års penningreform följer den politiska inriktningen hos *Gosbanks* och *Narkomfins* borgerliga ”experter”. Bolsjevikledarna inser tydligen inte vidden av innebörden i denna politiska orientering. En del tror rentav att de kan glädja sig över att Sovjetunionen kan integreras med den europeiska marknaden. Det gäller till exempel Sokolnikov, som vid den tiden är folkkommissarie för finanserna. Han säger: ”Eftersom vi är en del av Europa är vi, trots det säregna i vår politiska position och trots att en annan klass innehar makten hos oss, delaktiga i Europas ekonomiska och finansiella utvecklingsmekanismer.”[16]

c) den fortsatta omvandlingen av penningsystemet

Under 1925 börjar den konkreta innebörden av föregående års penningreform framträda. Gosbank blir då tvungen att avsätta stora mängder guld och valuta på marknaden för att upprätthålla rubelns värde.[17] Denna situation uppstår på grund av de växande motsättningarna mellan ”kraven” på en fungerande guldmyntfot och en snabb utveckling av den industriella produktionen.

I själva verket vidtar bolsjevikpartiets centralkommitté i början av 1925 åtgärder som syftar till att *frånta Gosbank och Narkomfin det yttersta ansvaret för budgetpolitiken*. För detta ändamål skapas en kommission för Sovjetunionens budget. Ordförande blir Kujbysjev[18], som förespråkar en expansiv budget- och kreditpolitik för att aktivera industrin.

Genomförandet av en sådan politik kommer snabbt i kollision med ”stödet” till rubelns kurs. I mars 1926 beslutas det att *Gosbank ska sluta sälja guld och valutor* i syfte att upprätthålla rubelns officiella kurs.[19] Utan att det sägs öppet har man på så sätt *brutit med 1924 års penningreform*, vilken band rubeln till guldet.

I juli 1926 förbjuds exporten av sovjetisk valuta, och i mars 1928 förbjuds importen av den-samma. Därefter blir rubeln en *ren inrikesvaluta*, vars kurs fastställs av en regerings-kommission. År 1924 förekom det på några platser att *tjervonetzrubeln* omsattes på börsen, men det sker inte längre nu.[20]

Rubeln fungerar som en ren sedelvaluta. Den förkroppsligar fortfarande den samhälleliga rikedom som produceras. Rubeln är inte något ”arbetskvitto”, likt det Marx menade skulle kunna fungera under kommunismens första fas (ty det som karakteriserar sådana kvitton är att ”*de inte cirkulerar*”). Längre fram fortsätter rubeln att fungera under förhållanden som i grunden förblir desamma som under NEP, vilket är ett tecken på att produktionen ännu inte är helt socialiserad.[21]

---

[16] Se *Sotsialistitjeskoje Khosiaistvo*, nr 5,1924, s 6.
[17] Se E. H. Carr, *Socialism...*, op.cit. del 1, s 481.
[18] Se V. Diatjenko, *Sovetskije finansy v pervoj faze razvitija sovetskogo gosudarstva*, Moskva, 1947, del. 1, s. 426 och *Sobranije Zakonov*, 1926, nr 17, paragraf 127 & 128, nr 38, paragraf 282 och nr 71, paragraf 520.
[19] Se E. H. Carr, *Socialism...*, op.cit. del 1, s 487.
[20] Se A. Bajkov, *Soviet Economic System*, Cambridge. M. P., 1950. s 102–103.
[21] I *Kapitalet*, andra boken, framkallar Marx bilden av ett samhälle där produktionen är ”socialiserad”. Där skriver han att ”samhället fördelar arbetskraft och produktionsmedel på de olika industribrancherna. I händelse

d) de politiska följderna av att man överger guldmyntfoten och går tillbaka till sedelvaluta

Att överge en valuta baserad på guld och återgå till sedelvaluta får viktiga politiska konsekvenser. Följden blir att finans- och kreditpolitiken liksom import- och exportpolitiken inte styrs av trycket från den internationella marknaden *på samma direkta sätt* som förut. Det betyder att det hädanefter är möjligt att mera aktivt angripa frågan om hur man ska finansiera industrialiseringen.

Å andra sidan innebär ett övergivande av guldmyntfoten att penningvärdets stabilitet huvudsakligen blir beroende av hur förhållandet mellan den politiska makten och de olika samhällsklasserna utvecklas. Bakom ett stabilt penningvärde ligger i själva verket inte bara ”tekniska åtgärder” (anpassning av mängden pengar och penningcirkulationens hastighet efter de krav produktionen och fördelningen ställer), utan också ett *politiskt och ideologiskt förhållande* mellan dem som har pengar och den politiska makt som ger ut dessa pengar. Det förhållandet kommer till uttryck i ”valutans trovärdighet”. Man vet att när ett värdepapper fyller penningens funktion kan det inte bestå ... annat än om den allmänna viljan hos varornas innehavare garanterar dess symboliska existens”. När det gäller sedelvalutan får den ”allmänna viljan” sin ”legala sanktion” genom att en ”tvångskurs” upprättas.[22]

En ”tvångskurs” räcker inte till för att säkra ett stabilt penningvärde. För att stabiliteten inte ska ifrågasättas, är det nödvändigt att den ”allmänna viljan” hos dem som innehar pengar och varor består. Men i ett klassamhälle kan inte denna ”vilja” bevaras, annat än om den klass som har makten strikt upprätthåller sin ledande roll. Om rollen försvagas kan ”tvångskursen” varken förhindra att penningvärdet försämras eller att utbyten med andra medel än den legala penningen praktiseras.

Just mot slutet av NEP gör osammanhängande ekonomiska åtgärder tillsammans med en tillspetsning av klassmotsättningarna (särskilt i förhållandet mellan sovjetmakten och bönderna), att penningsystemet börjar knaka i fogarna. Inom bolsjevikpartiets ledning är man inte beredd på detta. Där anser man i själva verket att Sovjetunionens politiska och ekonomiska förhållanden utgör en mäktig ”garanti” för penningens framtida stabilitet. Så är inte precis fallet, vilket utbytets och prisernas utveckling visar.[23]

Bolsjevikpartiets illusioner om sovjetmaktens förmåga att under nepska betingelser hålla kontroll över produktion, utbyte och priser med hjälp av ekonomiska och administrativa åtgärder, visar att partiet underskattat utvecklingen av ekonomiska och sociala motsättningar liksom de politiska och ideologiska klasstridernas avgörande roll. Från och med 1928 framstår verkligheten som den brutala motsatsen till partiets illusioner. Icke desto mindre kommer illusionerna att återskapas i nya former.

3. Budgetsystemet

Återinrättandet av en balanserad budget utgör en annan viktig del av ekonomins återuppbyggnad under de första NEP-åren. Denna åtgärd har en materiell grund i det anmärknings-

---

av behov kan producenterna erhålla kvitton med vilkas hjälp de kan ta ut konsumtion i förskott från samhällets reservlager, i kvantiteter som motsvarar arbetstidens storlek. Dessa kvitton är inte pengar. De cirkulerar inte.” (Se *Kapitalet*, bok 2, Staffanstorp 1971, Bo Cavefors Bokförlag och *Le Capital*, bok 2, Bibliothèque de La Pléiade, s. 863, i Edition sociales översättning av samma text med smärre varianter i översättningen, band 5, s. 14).

Det är att märka att den ”socialisering” det här är fråga om vida överskrider statens juridiska ägande. Den innefattar en djupgående omvandling av de ideologiska och politiska förhållandena som möjliggör för dem som producerar på samhällelig nivå att se till att produktionen underordnas en plan som verkligen är ett resultat av deras gemensamma aktivitet (och som inte härrör från en administrativ instans vilken fungerar över huvudet på dem och ålägger dem uppgifter).

[22] Se Marx, *Le Capital*, op.cit. bok 1, s. 373.

[23] Se nedan.

värda uppsvinget för jordbruket och industrin, liksom i en politisk bas i böndernas och arbetarnas förtroende för sovjetmakten, vilket gör att en jordbruksskatt kan införas med minimala inslag av tvång (för övrigt är sovjetmakten knappast närvarande på landsbygden i början av NEP).

Återinrättandet av budgeten har också en ekonomisk och juridisk bas, nämligen konsolideringen av en omfattande statlig sektor inom industri och handel, vilken står för en icke föraktfull del av budgetinkomsterna. Den balanserade budgeten, som utgör det avgörande elementet i stabiliseringen av penningvärdet, förverkligas från och med 1923/24.[24] 1924/25 visar budgeten ett överskott. Likadant blir det under de följande åren då inkomster och utgifter växer mycket snabbt.[25] 1924/25 är det ekonomiska uppsvinget sådant att prognoserna för inkomster och utgifter revideras uppåt vid flera tillfällen. Den snabba ökningen av inkomster fortsätter längre fram, och år 1927/28 uppgår inkomsterna (de som härrör från post och transport oräknade) till mer än 4,58 miljarder rubler, vilket ska ställas mot utgifter på 4,38 miljarder. Detta innebär en ökning av inkomsterna med 75% jämfört med 1925/26.[26] Samtidigt ökar utgifterna för industrin och elektrifieringen ännu snabbare, med 173%.[27] Dessa summor utgör för övrigt bara en del av kapitalinvesteringarna inom de båda sektorerna vars totala investeringar år 1927/28 uppgår till nästan två miljarder rubler.[28]

4. Bankväsendet

Den snabba återhämtningen av industrins och jordbrukets produktion, framväxten av ett kommersiellt utbyte liksom budgetens och investeringarnas snabba tillväxt åtföljs av inrättandet av ett nytt bankväsende. Bankerna suger upp pengar och fördelar dem på nytt, står som säkerhet för företagens ekonomi, ger dem kredit och förvaltar en betydande del. av investeringsfonderna.

a) ett nytt bankväsende inrättas

Det bankväsende som nu inrättas (och som kommer att fortsätta sina aktiviteter till och med efter det att NEP fått lämna plats för femårsplanernas politik) innefattar, förutom *Gosbank* som är ansvarig för penningutgivningen och för statsföretagens löpande räkningar, en rad specialiserade banker. *Prombank* är industrins bank, *Elektrobank* ansvarar för finansieringen av elektrifieringen, *Tsekombank* ansvarar för de kommunala företagens finanser och så finns det även en *Jordbruksbank*. En kedja av *kreditkooperativ* och *sparkassor* kompletterar bankväsendet. Systemet i sin helhet är nära knutet till Finanskommissariatet. Det utgör en stor statlig apparat med tusentals funktionärer och experter, huvudsakligen av borgerligt och småborgerligt ursprung. Experternas tyngd och inflytande gör sig gällande mer än en gång under loppet av NEP. Detta är en aspekt av klasskampen som bolsjevikpartiet är dåligt förberett på.[29]

Om budgetpolitiken är stram, kan man inte alltid säga detsamma om kreditpolitiken och penningutgivningen. Det sker en snabb ökning av penningcirkulationen, något som främst hänger samman med att bankerna ger kredit i stor omfattning. En del av krediterna motsvaras

---

[24] Ända fram till 1930 löper det finansiella året från 1 oktober till 30 september. Därefter sammanfaller det finansiella året med det vanliga.

[25] Se E. H. Carr, *Socialism in One Country*, op.cit. del 1, s. 456 ff och E. H. Carr & R. W. Davies, *Foundations of a Planned Economy* (1926–1929). Macmillan, London,1969, del 1:2, s. 974–975.

[26] E. H. Carr & R. W. Davies, *Foundations...* op.cit. del 1:32, s. 975.

[27] Se A. Bajkov, *Soviet Economic System*. op.cit. s. 95.

[28] E. H. Carr & E. W. Davies, *Foundations...* op.cit. del 1: s. 979.

[29] Det måste understrykas att om experterna med borgerligt ursprung kan utöva inflytande på den ekonomiska förvaltningen, beror det på att de förs in i strukturer som tillåter en reproduktion av borgerliga tendenser. Längre fram kommer inte närvaron av ”specialister” med proletärt ursprung i de finansiella organen, att förhindra den fortsatta reproduktionen av borgerliga tendenser, eftersom man inte genomfört någon radikal omvandling av dessa organs strukturer.

av en ökad ekonomisk aktivitet och täcker alltså ett reellt behov av medel i omlopp. Men särskilt från 1925 och framåt beviljas även krediter som ska täcka investeringar vilka endast kommer att ge avkastning på längre sikt. När bankerna frigör pengar, ökar penningcirkulationen och inkomsterna, och utövar till slut ett inflatoriskt tryck på ekonomin. Denna situation ger upphov till motsättningar som börjar ge sig tillkänna under hösten 1927.[30]

b) illusionerna om bankväsendets funktion

Till de illusioner som gett upphov till ett penningsystem som man antog helt skulle kunna underordnas statens kontroll läggs snart fler besläktade illusioner om ett starkt bankväsende som ska spela en central roll i ledningen av landets ekonomiska utveckling.

Under NEP:s första år ska bankerna i första hand förbättra kontrollen över fördelningen av krediter. Centralkommittén slår fast följande i en resolution från slutet av april 1924: ”Det är nödvändigt att bilda en bankkommitté med uppgift att organisera bankernas kreditgivning, motarbeta dubbleringar, granska kreditpolitikens målsättning, fastställa en enhetlig ränta och se över fördelningen av bankernas tjänster på olika regioner och branscher.[31]

En sådan bankkommitté bildas i juni 1924. Den består av företrädare för den tidens stora sovjetiska banker.[32] *Gosplan* deltar också i kommittén som har till uppgift att utarbeta kreditplaner vilka ska underställas regeringen för godkännande. På några år får bankkedjan tusentals filialer och miljarder kreditrubler att förvalta.

Då formas tanken att *kreditplanerna* skulle göra det möjligt att upprätta riktiga *ekonomiska planer*. Krizjanovskij, Gosplans ordförande, försäkrar i början av 1925 att ”kreditpolitik och planering går hand i hand i en unik socialiseringsprocess”. Kamenev å sin sida hyllar ”ekonomins nya stöttepelare”, vilka han ser som ”en avgörande faktor för regleringen av ekonomin.[33]

Sådana formuleringar kan framstå som korrekta så länge produktionens struktur inte genomgår några djupare förändringar. Men de blir en källa till svårartade illusioner från den stund investeringarna blir så omfattande att man måste ägna särskild uppmärksamhet åt tillgången på olika kategorier av produkter och deras användning. Ändå säger centralkommittén år 1927 att ett statligt bankväsende förbundet med en statlig industri (som står för huvuddelen av industriproduktionen); och en statlig och kooperativ handelskedja, faktiskt gör det möjligt att genomföra en ekonomisk planering.

Dessa illusioner kommer fram i en resolution som antas av centralkommittén som sammanträder från sjunde till tolfte februari 1927, och som då åhör en gemensam rapport från Mikojan och Kujbysjev.

Resolutionen innehåller en försäkran om att man hädanefter ska skapa betingelser för att lösa problemen med industrins och jordbrukets utveckling, med ackumulationen och höjningen av reallönerna. Vidare sägs att de socialistiska elementen i den nationella ekonomin ska förstärkas medan de privatkapitalistiska elementens roll ska begränsas. *Man slår fast att lösningen på alla dessa problem hänger samman med priserna*. På det sättet framstår prisproblemet som den viktigaste faktorn i stärkandet av alliansen mellan arbetare och

---

[30] Mellan 1 januari 1924 och 1 januari 1928 blir penningcirkulationen fem gånger större. Den ökar från 322 till 1668 miljoner rubler (A. Bajkov, *Soviet Economic System*, op.cit. s. 104). Mellan 1925/26 och 1927/28 ökar penningcirkulationen med ungefär 42%, medan nationalinkomsten ökar med ungefär 14% i fasta priser räknat (E. H. Carr & R. W. Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1:3, s. 976 och 977). Detta ger näring åt den prishöjning som jag ska visa på i slutet av kapitlet.

[31] Se E. H. Carr, *Socialism* ... op.cit. del 1, s. 473.

[32] Se A. Z. Arnold, *Banks, Credits and Money in Soviet Russia*, 1937, New York, s. 266, 284–285.

[33] *Planovoje Choziajstvo*, nr 1, 1995, s. 19, 30–31.

bönder,[34] medan andra aspekter av klasskampen negligeras.

I 1927 års februarinummer av *Bolsjevik*, det officiella partiorganet, utvecklar Mikojan tesen om att en ny etapp av NEP uppnåtts. Enligt honom är det inte längre marknaden, utan ”den organiserade sektorn” som spelar den avgörande rollen vid fastställandet av priser.[35]

I maj 1927 hävdar samma tidning att ”den påstådda motsättningen mellan industri och jordbruk”[36] inte längre är aktuell. Sådana konstateranden har en utlöpare i en artikel i en tidning som specialiserat sig på jordbruks- och bondefrågor. Där heter det att ”den sovjetiska staten nu har spannmålsmarknaden under så god kontroll, att inte någon olycksbringande händelse eller något fel i räkenskaperna hädanefter förmår hota våra uppbyggnadsplaner”.[37]

På det sättet utbreder sig alltmer en illusion om att det system som satts i verket från 1924 skulle göra det möjligt att bemästra också de mest komplexa delarna av den ekonomiska utvecklingen, inklusive dem som är direkt knutna till klassmotsättningarna. En sådan illusion är desto mer anmärkningsvärd som den bygger sitt påstådda bemästrande på hur de ekonomiska apparater som står längst från massorna fungerar . Massorna hålls för övrigt i okunnighet till och med om sådana åtgärder som berör dem så direkt som de priser staten fastställer. Det är bara de administrativa och kommersiella organen samt köpmännen som informeras om prisändringar. Dessa kungörs inte officiellt.

När krisen för den statliga spannmålsinsamlingen bryter ut i slutet av 1927, blir det en första knäck för illusionerna om att man behärskar utvecklingen av ekonomin och klassmotsättningarna bara därför att bankväsendet och administrationen fungerar så bra.[38] Nu stämplas hemlighållandet av beslut som direkt rör massorna som ett hinder för ”trycket från den allmänna opinion som finns i partiet, i sovjeterna, i fackföreningar och andra organisationer samt i pressen”.[39] Emellertid leder inte den kritik som riktas mot de ekonomiska och administrativa apparaterna för ”missbruk av sekretessen” till att hemlighetsmakeriet eller illusionerna om de ekonomiska och administrativa apparaterna försvinner.

Illusionerna speglar i själva verket en uppfattning som mognat mellan 1924 och 1927 och som alltså är djupt förankrad inom partiet. Denna uppfattning tilldelar *statens ekonomiska organ* en avgörande roll och lägger samtidigt tyngdpunkten på en industriell utveckling under vilken investeringarna kontrolleras av sagda organ. Ett sådant synsätt är totalt främmande för Lenin om man ser till de åsikter han för fram i sitt bokslut över sovjetmaktens fem första år.

Man vet[40] att Lenin betraktar NEP som en väg som kan föra till socialismen under förutsättning att partiet sätter den ideologiska och politiska klasskampen främst och sålunda löser motsättningarna på ett korrekt sätt. Partiet måste därför hjälpa de arbetande massorna att *omvandla de ekonomiska förhållandena* genom att göra dem medvetna om socialismens krav och se till att det skapas ekonomiska och politiska handlingsmönster som kan bilda en grund för *kollektiva former för produktion och fördelning*. Partiet måste också utöva en allt effektivare *kontroll* över de statsapparater som sedermera måste ersättas av massornas organisationer.

Den föreställning om NEP som alltmer tar överhanden från och med 1925 står i motsättning till Lenins perspektiv. Den utgår från att NEP kan leda till socialismen huvudsakligen tack vare att ekonomin ”förvaltas på rätt sätt” av de ekonomiska och administrativa apparaterna

---

[34] Se *KPSS*, op.cit. del 2, s. 224–227, framförallt s. 225.
[35] Se *Bolsjevik*, 15 februari 1927, s. 18–27.
[36] Ibid., 1 maj 1927, s. 9.
[37] *Bednota*, 13 maj 1927.
[38] Se ovan.
[39] Se Voprosy Torgovli, nr 2 & 3, november–december 1927, s. 67, som citeras av E. H. Carr & R. W. Davies, *Foundations....* op.cit. del 1:2, not 2, s. 679.
[40] Se Bettelheim, del 1.

(om det skulle bli nödvändigt kan de eventuellt underställas ett visst tryck från basen). Dessa illusioner bildar ett mönster som R. Linhart kallar NEP-idealet.[41]

Illusionerna är förankrade i en *praktik* som alltmer fjärmar sig från de krav som NEP och alliansen mellan arbetare och bönder ställer. De är en effekt av klasskampen, av förskjutningar inom bolsjevikernas ideologi,[42] och de förstärks av rådande ekonomiska förhållanden. Det är dessa i huvudsak kapitalistiska förhållanden där marknaden och penningen spelar en avgörande roll, som bestämmer vilka förtäckta och omvända former de reella sociala relationerna ska anta. Marx har analyserat ett sådant skeende i *Kapitalet*.[43]

Illusionerna förstärks alltså av den sovjetiska ekonomins sätt att fungera vid den här tiden, som *förutsätter* att de statliga företagen underordnats den politiska makten. På grund av massornas bristfälliga kontroll över ekonomins sätt att fungera har detta emellertid endast i ringa utsträckning skett. Följaktligen blir den ekonomiska verkligheten mycket svåröverskådlig.[44]

Förekomsten av sådana här illusioner gör att den kris som bryter ut 1928 är ännu mer oväntad. Det är därför den politiska vändningen 1929 blir så brutal och det är därför det saknas förberedelser för de förändringar som då äger rum.

5. Den bristfälliga kontrollen av finans- och penningväsendet

Ända fram till början av 1925 har bolsjevikpartiet dålig kontroll över finanser och penningväsende. När rubeln inlemmas i den europeiska ekonomin medför det en rad tvång såväl på penningvärdets, kreditgivningens och investeringarnas område som för import och export. När guldmyntfoten överges försvinner en stor del av det yttre tvånget, men det ersätts av andra. En av komponenterna i det nya tvånget är att man måste stärka massornas förtroende för den sovjetiska valutan, ett förtroende som i hög grad är beroende av hur den sovjetiska ekonomin fungerar för arbetarna.

De omvandlingar som försiggår inom den bolsjevikiska ideologin och den praktik som är förankrad däri, spelar en negativ roll för ekonomins inverkan på arbetarnas situation. Fram till 1925 prioriteras massornas och då även böndernas behov i rätt stor utsträckning. Man lyckas upprätthålla en någorlunda regelbunden försörjning av befolkningen och relativt stabila priser. Enligt arbetarnas statistiska byrå visar prisindex på en för den tiden begränsad uppgång mellan förste januari 1924 och samma datum nästa år. Ökningen ligger ungefär på 8%. Följande år stiger priserna bara med 6,6%.[45] Mellan förste januari 1926 och förste januari 1928 sjunker rentav index för detaljhandelns priser något (med 5,8% på två år), ty höjningen av detaljhandelns priser inom den privata sektorn kompenseras av att priserna sjunker inom den statliga och kooperativa sektorn (en minskning på 8%).[46]

I själva verket blir emellertid kontrollen över priserna sämre från och med juli 1927. Till en del butiker sker inte längre regelbundna leveranser. Det gäller framförallt landsbygdens butiker, vilka mottar allt färre industriprodukter. Då får man vad som kallas ”varubrist”, och priserna förlorar sin betydelse när varorna inte existerar. Samtidigt börjar den privata detaljhandelns priser stiga som en effekt av detta. Räknat på ett indexvärde av 100 i juli 1927,

---

[41] Se R. Linhart, ”La NEP, quelques caractéristiques de la transition soviétique, i *Etudes de planification socialiste*, Paris, SER, 1966, s. 156 ff, framförallt s. 185–186.
[42] Se fjärde delen i denna bok.
[43] Se Marx, *Le Capital*, op.cit. framförallt bok 1, s. 85 och bok 2, s. 211 samt Bettelheim, *Calcul économique et Formes de propriété*, Paris, Maspero,1970, s. 36–44.
[44] På denna punkt se även R. Linharts anmärkningar i ”*La NEP*....” op.cit. s. 195-196. Längre fram ska vi se att inom industrin antas ”produktionskonferensema” leda till en bättre kunskap om verkligheten, men de konkreta betingelser under vilka dessa konferenser äger rum förhindrar i praktiken detta.
[45] Siffrorna grundar sig på A. Bajkov, *Soviet Economic System*, op.cit. s. 96.
[46] Siffrorna grundar sig på *Pokozateli Konyounktury N Kh. SSSR za 1923/24gg*, som citeras av E. H. Carr och R. W. Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1, s. 964–965.

ligger priserna på 115,3 i juli 1928 och på 150,7 i juli 1929.[47] Prishöjningen berör framförallt de jordbruksprodukter som konsumeras i stora mängder. Sålunda stiger marknadspriserna mellan 1926/27 och 1928/29 med 220% för rågen, 222% för potatisen och med 68% for mjölken etc.[48] Dessutom förvärrar de tätt återkommande nödåren konsumenternas situation.

Från mitten av 1927 försämras kontrollen över penningväsende och prissättning mer och mer. Bristen på kontroll kan i sista hand hänföras till att klasstridernas utveckling bemästras allt sämre. Denna brist på kontroll, vars uttryck kommer att analyseras i de kapitel som följer visar sig framförallt i ökade penninginkomster utan tillräcklig motsvarighet i en ökad produktion av konsumtionsvaror, därav den snabba ökningen av penningcirkulationen. Från förste januari 1928 till förste januari 1930 stiger mängden sedlar i omlopp från ett värde på 1668 miljoner till 2773 miljoner (mer än 66%).[49]

Prishöjningen, försämringen av befolkningens försörjning, det gäller då särskilt för bondemassorna, inflationens återkomst, etc. är tecken på att det utvecklas handlingsmönster som svarar mot ett faktiskt övergivande av NEP, och vars följder slutligen leder till att NEP överges helt och hållet. Bland dessa handlingsmönster återfinns en ackumulationspolitik och en politik för investeringarnas fördelning, som utmynnar i bestående skillnader, något som mer och mer berör bönderna. På det sättet banas det så småningom väg för en ny politisk linje, som skrivs in i samtidens ekonomiska planer. Därför måste vi alltså granska de planeringsorgan som deltar i utformandet av den praktiska linjen, dock utan att glömma att planernas innehåll i sista hand är en produkt av en politik, ett resultat av klasstrider.

[47] Ibid. För jordbruksprodukter som säljs inom den privata sektorn är ökningen ännu större, från ett indexvärde på 100 till 204,5 på två år.
[48] Ibid., s. 964–965.
[49] A. Bajkov, *Soviet Economic System*, op.cit. s. 104.

2. Framväxten av apparater och handlingsmönster för den ekonomiska planeringen

NEP utmärks inte enbart av en ohöljd utveckling av marknadsmässiga förhållanden, av att individuella och privatkapitalistiska företag inom vissa gränser ges möjlighet att aktivera sig, och av att de statliga företagen åtnjuter ”finansiell autonomi”. Parallellt med dessa tendenser vidtas åtgärder som syftar till att motverka riskerna för en utveckling längs en ”kapitalistisk väg”. För det ändamålet upprättas organ som åläggs att samordna de olika ekonomiska aktiviteterna och planeringsarbetet.

Detta är dock inte på något sätt tillräckligt för att undanröja riskerna för en *kapitalistisk utveckling*, utan kan bara ske genom tillämpandet av en korrekt *politisk linje*. Inom ramarna för NEP kan ändå dessa organ medverka till att skapa de *nödvändiga förutsättningarna* för en omdaning av den sovjetiska ekonomin i socialistisk riktning. Det är därför Lenin fäster så stor vikt vid deras tillkomst.

Planeringsorganens huvudsakliga funktion är av *politisk* art. De förbereder och följer upp *statsmaktens ingripande* i omvandlingen av de materiella och sociala betingelserna för produktionen. De utgör stödjepunkter för en specifik politisk praktik, *planeringens praktik*. I ett samhälle delat i klasser, som Sovjet under NEP-perioden (och även efter NEP), *har planeringen ett klassinnehåll*. Den påverkas av klasstriderna och inverkar på deras förlopp. De ingripanden som följer av planeringen är av *juridisk-politisk* natur. De utförs inom ramen för den samhälleliga reproduktionens motsättningar. De utgör en samlad uppbådning av statsmaktens politiska och ideologiska krafter, vilken syftar till att ge *produktionsprocessen* en bestämd inriktning och förändra *formerna för tillägnande och fördelning*.

För att man ska kunna tala om planering, är det nödvändigt att ingreppen i produktion och reproduktion verkligen utförs i praktiken och att de *underordnas gemensamma principer*. En sådan samordning är det avsedda målet, men det uppnås långtifrån alltid. I brist på en nöjaktig samordning i praktiken kan den samhälleliga produktions- och reproduktionsprocessens faktiska inriktning bli annorlunda än vad de politiska ledarna ”önskat”. Politiskt är det emellertid den *faktiska processen* som är avgörande, inte den inbillade eller tänkta processen.

De politiska ingripanden som har sin förankring i planeringsarbetet förändrar inte produktionsförhållandenas *omedelbara natur*, utan enbart förutsättningarna för deras utökade produktion. Den plats produktionens agenter intar i förhållande till varandra och till produktionsmedlen *förändras endast indirekt* genom planeringen, t.ex. då den ena eller andra produktionsformen främjas (vilket sker ifråga om vissa produktionsmedel), eller då någon *produktionsform* stäcks genom att helt eller delvis berövas de materiella produktionsmedel eller till och med den arbetskraft som är nödvändig för dess reproduktion.

En verklig omvälvning av agenternas plats i produktionen är emellertid alltid avhängig klasskampen, producenternas handlingar samt de förändrade villkoren för själva produktionen.

De politiska ingrepp som planeringsarbetet leder till och som påverkar *reproduktionen* av samhällsförhållandena kan vara såväl *direkta* som *indirekta*. En typ av *indirekt ingripande* som är karakteristiskt för NEP (men som inte försvinner med NEP) är de åtgärder som vidtas på prissättningens och penningväsendets område. Framväxten av bytesförhållanden som är till förfång för jordbruket (genom den prissänkning som äger rum för jordbruksprodukterna jämfört med industriprodukterna) innebär till exempel att *värden överförs* till industrin och till den statliga sektorn. Detta innebär att statens och industrins produktionsmedel, liksom de *produktionsförhållanden* som är typiska för dessa sektorer, reproduceras i accelererad takt.

Även om sovjetmakten ingriper i reproduktionen av samhällsförhållandena på ett planmässigt sätt, kan inte sådana ingripanden anses liktydiga med en framryckning *mot socialismen*, utan allt beror här på vilken typ av samhällsomvandling ingreppen tjänar som stöd åt. Tvärtemot

vad som ofta påstås *är inte all planering med nödvändighet socialistisk*. Planering kan förekomma och förekommer ofta under skiftande former av statskapitalism. *Planeringens socialistiska karaktär* är alltså främst beroende av den *politiska maktens klassnatur*, men också av *innehållet i planerna*, av huruvida de förmedlar en vilja att skapa förutsättningar för att *arbetarnas makt över den samhälleliga reproduktionen ska växa*.

Planeringsorganen inrättas i början av NEP. Det faktum att deras aktivitet intensifieras under tjugotalets andra hälft är ett resultat av just de betingelser under vilka den sovjetiska ekonomin fungerar vid denna tid. Dessa betingelser utövar ett särskilt mäktigt inflytande när industrins återuppbyggnadsperiod löpt till ända (då den gamla utrustningen återställts i användbart skick) och den tekniska rekonstruktionen påbörjas i slutet av 1925.

Från och med denna tidpunkt ställs frågan om *fördelningen av det ackumulerade kapitalet* på sin spets. I och med den fördelningen avgörs vilka *industrier* som i första hand ska utvecklas och vilka *tekniker* de ska använda. Det är alltså ett prioriteringsförfarande som inverkar på *arbetsdelningen*.

När kapitalet cirkulerar fritt mellan produktionens olika branscher, ”regleras” den ekonomiska utvecklingens ”prioriteringar” och ”tekniska former” av klasstridernas inflytande över löne-nivåer och löneskillnader, av strävandet efter högsta möjliga profitkvot, av tendensen till en utjämning av profitkvoten branscherna emellan och av styrkeförhållandena mellan de olika industri- och finansgrupperna. Under inverkan av dessa krafter fördelar sig kapitalet på ett bestämt sätt mellan de olika branscherna och investeras i tekniker som även är beroende av kapitalisternas beräkningar och tillgängliga kapital. Avgörande för den ekonomiska krisens former är det sätt på vilket kapitalisternas beräkningar slår fel, vilket bottnar i själva betingelserna för den kapitalistiska reproduktionens utvidgning under den här tiden.

Förekomsten av en statlig industrisektor förhindrar i stor utsträckning att detta sätt att fördela kapital mellan olika branscher återskapas, men den utgör inte något fullgott hinder. Industrierna inom den statliga sektorn kan i själva verket lämnas ”fria” att låna, antingen av en eller flera investeringsbanker eller på en ”finansmarknad”.[1] Dessutom kan de själva fastställa sina priser, något som delvis blir bestämmande för deras förmåga till självfinan-siering och återbetalning av lån. Denna typ av ackumulation undanröjs inte helt under de första NEP-åren eftersom industriföretagen och bankerna åtnjuter finansiell autonomi.

Centraliseringen av den industriella sektorn, koncentrationen av de stora företagen i stora enheter och fruktan för att ”marknadens anarki” med ty åtföljande ekonomiska kriser ska återfödas, utgör emellertid viktiga spärrar mot den formen av ackumulation under tjugotalet.

Framförallt är sovjetmaktens politiska vilja att bygga socialismen inte förenlig med en ackumulationsform som förutsätter en ”autonom” utveckling av olika industrier och en reproduktion av kapitalistiska förvaltningsformer. För att man ska kunna upprätta planeringsorgan som successivt trappar upp sitt arbete (en av deras uppgifter består i att fördela de ackumulerade fonderna) krävs det en statlig industrisektor och en vilja att bygga socialismen.

Under ”krigskommunismen”[2] anstränger sovjetmakten sig att inrikta produktionen efter de prioriteringar som inbördeskriget kräver. VSNCh (Högsta rådet för nationalhushållningen) fungerar då huvudsakligen som ett organ med uppgift att sköta den centrala ledningen av de *löpande affärerna*. Vid NEP:s början kommer ett nytt organ in i bilden, Statens plankommis-sion eller *Gosplan*, vars uppgift framförallt är att utföra en *långsiktigare planering*. Därutöver finns det flera andra organ som tilldelas planeringsuppgifter under NEP-perioden.

[1] Denna består huvudsakligen av statliga företag som kan bevilja lån eller underteckna värdepapper som ges ut av ett eller flera statliga företag. Under NEP står dessa möjligheter öppna för de statliga företagen.
[2] Se del 1, s. 123 ff.

1. VSNCh[3]

Under ”krigskommunismen” sysslar VSNCh (Högsta rådet för nationalhushållningen) framförallt med de löpande arbetsplanerna. En resolution från nionde partikongressen (1920) ger emellertid VSNCh i uppgift att iordningställa en ”enhetlig produktionsplan för hela Sovjetryssland och för de Sovjetrepubliker som är Rysslands vänner”, och denna plan bör täcka ”den närmaste historiska perioden”.[4]

I början av NEP tenderar VSNCh:s betydelse att minska som en följd av att *Gosplan* skapas,[5] men också därför att företagen får en större finansiell autonomi och på grund av den roll som *Gosbank* och *Narkomfin* spelar.

Från år 1925 framstår problemen med industrialiseringen i allt skarpare dager och VSNCh:s betydelse ökar på nytt. VSNCh ingriper nu på ett avgörande sätt i utarbetandet av olika planeringsprojekt samt upprättar en administrativ struktur för att kunna iordningställa planer för ekonomin i dess helhet, jordbruk och kommunikationer inräknade. Till följd av sina *nära förbindelser med industriledarna* blir VSNCh i själva verket också språkrör för dessa, som ju vill utveckla sina respektive industrisektorer. Utökningen av VSNCh:s planeringsarbeten måste alltså ställas i relation till att industriledarnas betydelse tenderar att öka från år 1925. Det leder till att de hamnar i konflikt med *Gosplan*, något som bidrar till att skapa förvirring i diskussionerna om industrialiseringen. Mer om detta längre fram.

2. Gosplan

Gosplan (Statliga Plankommissionen) är i princip det organ som har till uppgift att utarbeta planer. Vid sin tillkomst 22 februari 1921 efterträder Gosplan *GOELRO* som hade utarbetat en elektrifieringsplan.[6] Gosplan är inte något beslutande organ. Precis som VSNCh har det bara till uppgift att bereda *projekt* som underställs *regeringsorganen*, vilka är *de enda som har befogenhet att fatta och verkställa beslut*. Detta tar sig uttryck i att *Gosplan* underordnas *Sovnarkom* och *STO* (Arbets- och försvarsrådet).

Under NEP hamnar ofta *Gosplans* aktiviteter i motsättning till VSNCh:s aktiviteter. Medan VSNCh är nära lierat med industriledarna, är Gosplans experter framförallt upptagna med jordbrukets problem och med den totala ekonomiska jämvikten, vilket innebär att de står nära de finansiella organen *Gosbank* och *Narkomfin*.

Till en början förfogar *Gosplan* bara över ett fyrtiotal medarbetare, till största delen ekonomer och statistiker, varav sju eller åtta är partimedlemmar medan de övriga är borgerliga specialister![7] I början av 1927 har Gosplan 550 medarbetare, varav många före detta mensjeviker, men det avgörande ansvaret innehas av partimedlemmar, framförallt av Krizjanovskij som ledde *GOELRO*.[8]

Under senare hälften av 1925 utarbetar *Gosplan* en första årsplan för den nationella ekonomin. Planen är inte av obligatorisk karaktär, vilket framgår av uttrycket ”*kontrollsiffror*”. Den första planen täcker året 1925/26. Det rör sig i själva verket om ett blygsamt dokument på ungefär 100 sidor avsett att vägleda de olika folkkommissarierna i utarbetandet av själva arbetsprogrammen. *Gosplans* presidium understryker att dokumentet har en preliminär karaktär eftersom man saknat åtskillig information under utarbetandet.

---

[3] I Friedrich Pollocks bok, *Die planwirtschaftliche Versuche in der Sowjetunion 1917–1927* hittar man en mycket bra presentation av de nepska planeringsorganen och deras aktiviteter. Boken publiceras första gången 1929 och en ny upplaga utges 1971 i Frankfurt (Archiv Sozialisticher Literatur).
[4] Ibid., s. 233–234.
[5] Se del 1, s. 123–125.
[6] Se del 1.
[7] Se F. Pollock. *Die planwirtschaftliche Versuche...*, op.cit. s. 236.
[8] Se *PCh*, nr 10, 1925, s. 9: *Plenum Bjudzjetnoj Komissii TsIK Sojuza SSR*, 1927, Moskva, s. 400 samt E. H. Carr & R. W. Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1:2, s. 802–803.

Redan kontrollsiffrorna för 1926/27 är bättre bearbetade, men de antar ännu inte någon obligatorisk karaktär. CDT som har det yttersta ansvaret för de ekonomiska besluten slår emellertid fast att när ett administrativt organs *arbetsplaner* stämmer överens med kontrollsiffrornas förutsägelser, behöver de inte underställas STO (Arbets- och försvarsrådet) för beslut.

Kontrollsiffrorna för 1927/28 utgör ett detaljerat dokument på 500 sidor. De är utarbetade i intimt samarbete med planeringsorgan på lokal och regional nivå. Ett dekret från åttonde juni 1927 slår fast att det i princip är *Gosplan* som har nyckelrollen i planeringsarbetet. Ett centralkommittébeslut från augusti 1927 säger att hädanefter ska kontrollsiffrorna sedan de väl bekräftats utgöra *verkliga direktiv för utarbetandet av arbetsplaner och statsbudget*.[9] Längre fram utarbetas arbetsplanerna samtidigt med kontrollsiffrorna.[10]

Dessa olika upplysningar visar att NEP inte utesluter att man försöker åstadkomna en central styrning och planering av ekonomin, även om det samtidigt sker en utveckling av marknads- och penningrelationer och av finansiell autonomi för de statliga företagen.

I NEP:s bokslut är tvärtom upprättandet av planeringsorgan för att bättre samordna utvecklingen inom olika branscher en viktig del. Den diffusa politiska linje som bolsjevikpartiet för från slutet av år 1925, alltså just när industrialiseringens omfattning och former står på dagordningen, gör att en uppsjö av organ bildas. Dessa utarbetar helt motstridiga ”projekt”. De fungerar i själva verket som ”stödjepunkter” för diverse sociala och politiska tendenser som splittrar partiet. För att konkretisera detta påstående är det lämpligt att här lämna två upplysningar. Å ena sidan finns det en *industriell avdelning* inom Gosplan som 1926 utarbetar en särskilt omfattande plan för investeringsprojekt. Å andra sidan skapas det inom VSNCh ett speciellt organ, *Osvok*, som praktiskt taget undflyr VSNCh:s kontroll och som för en tid tjänar som ”stödjepunkt” för den enade oppositionen.[11]

3. Osvok

Osvok (*Osoboe Sovechtchanie Vostatleniyou Osnovnogo Kapitala*, eller Specialkonferensen för det fasta kapitalets återupprättande) inrättas i mars 1925 av VSNCh:s presidium. Osvok förbereder omedelbart sin framställning av *femårsplanen* genom att bilda egna kommittéer.

Under P. I. Pjatakovs ordförandeskap (en av den samlade oppositionens ledare, som kommer att uteslutas ur partiet 1927 och sedan återkallas efter några månaders deportation) handlar *Osvok* helt självständigt i förhållande till VSNCh och låter flera ekonomer med mensjevikiskt förflutet och ingenjörer och vetenskapsmän som står utanför partiet delta i sitt arbete.[12]

Eftersom massorna inte deltar i planeringsarbetet i någon nämnvärd utsträckning och eftersom det saknas en klar *politisk linje* (den tidens många ekonomiska kontroverser och de *snabba förändringarna av innehållet i de resolutioner som partiets ledande organ antar* är tecken på dessa brister), kommer de dokument som härrör från *Gosplan*, från VSNCh och från andra berörda organ att innehålla målsättningar som är orealistiska och sinsemellan oförenliga. Man ser där tendenser avspegla sig som blir allt motsägelsefullare. Bolsjevikpartiets analyser av situationen är bristfälliga. Under sådana förhållanden skapar inte de ekonomiska planerna några möjligheter till en förbättrad kontroll av motsättningarna: Eftersom de innehåller motsägelser och felaktiga riktlinjer, leder försöken att till varje pris omsätta planerna till att motsättningarna tvärtom förvärras. Det ska visa sig att den kris som tar sin början 1927/28 *inte* heller i detta avseende är *någon ekonomisk kris utan snarare en politisk kris*, ett resultat

---

[9] Se *KT* från de olika åren, *PCh*, 1929, nr 11, s. 167–168 samt *Sobranije Zakonov*, 1927, nr 37, paragraf 373, *KPSS*, op.cit. del 2, s. 173 ff.

[10] Från och med 1931 blir ett dokument som förberetts på detta vis en ”årsplan”så fort det godkänts (se M. Dobb, *Soviet Economic Development since 1917*, op.cit. s. 324).

[11] Se nedan, fjärde delen i denna bok.

[12] Se E. H. Carr & R. W. Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1, s. 844–845.

av motsägelser och brister som i sig är frukten av oerhört sammansatta klasstrider.

Denna situation avtecknar sig framförallt i den ständigt återkommande ”revideringen” av industriprogrammen. ”Revideringen” hänger tydligt samman med de ekonomiska och politiska konjunkturväxlingarna och med partiledningens värderingar av dessa växlingar. Denna aspekt kommer att illustreras av de beräkningar som görs för 1926/27 års industriella investeringar, liksom av partiets beslut i frågan.[13]

Den återkommande ”revideringen” förvärrar den ekonomiska obalansen och låter en allt större del av obalansens konsekvenser tynga bönderna. Detta är ett uttryck för hur man i ökad utsträckning vänder NEP-principerna ryggen på den konkreta praktikens nivå. NEP:s ”allmänna kris” är en konsekvens av sådana företeelser och av den därav följande förvärringen av motsättningarna. Övergivandet av NEP och de uttryck det tar sig måste förklaras. Därtill är det nödvändigt att i ett enhetligt sammanhang analysera de sociala förhållanden och de klassmotsättningar som utvecklas under loppet av tjugotalet.

[13] Se nedan.

Del 2. Byn under NEP – klassdifferentiering och klasstrider, jordbrukspolitiken och omvandlingen av de sociala förhållandena inom jordbruket

De analyser som presenteras på följande sidor rör den sovjetiska landsbygdens ekonomiska och sociala struktur mot slutet av NEP-perioden. De syftar till att klarlägga under vilka omständigheter byarnas klasstrider avtecknar sig i jordbrukspolitiken och hur de leder till NEP:s slutliga kris.

Klasstridernas och jordbrukspolitikens former är avgörande för vilken omvandling den sovjetiska landsbygden genomgår mellan 1924 och 1929. Omvandlingen får inte betraktas som en ”autonom” process, vilken enbart drivs av en ofrånkomlig ”inre nödvändighet”. Den kan inte särskiljas från den politik som förs gentemot bondeklassen och dess olika skikt. Denna politik måste i sin tur relateras till utvecklingen av motsättningar inom den urbana sektorn och till det sätt varpå dessa motsättningar behandlas. Dessa problem kommer att tas upp längre fram.

1. De sociala villkoren för den omedelbara produktionen under NEP

Under NEP[1] härrör merparten av jordbruksproduktionen från bönder som brukar sina *egna jordar*. De producerar till en del direkt för egna behov, till en del för att kunna byta sina produkter på marknaden. Statsjordbruken och kolchoserna (kollektiva jordbruksenheter) är bara av perifer betydelse. De bönder och hantverkare som deltar i den kollektiva produktionen utgör bara 1,3% år 1924 och 2,9% år 1928.[2]

Den spannmål som *produceras för marknaden* (en produktion som är avgörande vad gäller förhållandet land – stad och den kris som tar sin början i slutet av 1927) kommer främst från individuella brukningsenheter. År 1927 står de för 92,4% av ifrågavarande produktion, medan sovchoserna (statsjordbruken) bara står för 5,7% och kolchoserna bara för 1,9%.[3]

1. Några anmärkningar rörande bondeklassens sociala differentiering

De ”självägande bönderna” utgör en heterogen samhällskategori. Bakom detta uttryck döljer sig de oerhört sammansatta produktionsförhållanden som utmärker det nepska jordbruket. Denna sammansatthet är förknippad med den sovjetiska bondeklassens sociala differentiering och de klassmotsättningar som följer därav.

a) de specifika dragen i bondeklassens differentiering under NEP

Den sovjetiska bondeklassens sociala differentiering mot slutet av NEP-perioden är *relativt* begränsad. Å ena sidan har den fördelning av jorden som blir verklighet tack vare oktoberrevolutionen – och som i vissa fall fortsätter ända fram till 1923/24 – resulterat i en rättvisare jordfördelning. Å andra sidan uppvisar den sociala differentieringsprocess som utvecklas under NEP *särdrag* som ofta understrukits. Denna process utmynnar i en minskning av andelen fattigbönder inom den totala bondebefolkningen och en ökning av proportionen mellanbönder, medan kulakernas ekonomiska betydelse ökar något.

Den långsamma omvandlingen av den sovjetiska bondeklassens struktur beror framförallt på

[1] Uttrycket ”under NEP” betecknar perioden 1921–1929. Jag har nyligen påpekat att den politik som i praktiken fördes under de sista åren alltmer kom att bestå i en negation av NEP:s principer. Det innebär också att NEP:s ”slutliga kris” eller ”allmänna kris” inte syftar på en kris för den ”Nya Ekonomiska Politiken”, utan på framväxten av motsättningar under åren 1928 och 1929.

[2] *N. Ch... 1961 g*, Moskva,1962, s. 27.

[3] Se *Sdvigi v selskom choziajstve SSSR*, 1931. Moskva, andra utgåvan, s. 14.

den dubbla process som fattigbönderna genomgår. Medan en del av dem införlivas med proletariatet, integreras en annan del med mellanbönderna och förstärker detta skikt.[4]

Från 1925 uppmärksammas differentieringens särdrag i undersökningar utförda av Arbetar- och bondeinspektionen, Finanskommissariatet och andra myndigheter.[5] Undersökningarna innebär en dementi av oppositionens påståenden om att det sovjetiska jordbruket karakteriseras av en kapitalistisk differentieringsprocess vilken skulle utmynna i en *polarisering*, dvs. i en numerär förstärkning av å ena sidan *proletariatet*, å andra sidan av den *lantliga bourgeoisien*.

I de uttalanden som underställs den femtonde kongressen tas särdragen uttryckligen upp: ”Särdragen i differentieringen härrör från förändringar av de allmänna samhällsvillkoren. De ser ut på följande sätt: Den kapitalistiska utvecklingen leder till en *försvagning* (genom ”erosion”) av bondeklassens mellankategori och en tillväxt av de extrema grupperna, dvs. fattiga och rika bönder. Hos oss är det tvärtom så att kategorin mellanbönder *växer*, att *kulakerna* ökar något i antal genom tillskott från de burgnaste mellanbönderna och att fattigbönderna blir allt färre. En del av de sistnämnda proletariseras, medan de flesta steg för steg närmar sig mellanbönderna.[6]

En sådan framställning är emellertid otillräcklig, den hänvisar till ”allmänna samhällsvillkor” och antar alltså att det *räcker* för att förklara den typ av differentiering som observerats. Men så förhåller det sig inte.

Den differentiering som konstaterats har visserligen sina rötter i de allmänna betingelser som skapas av sovjetmakten, såsom nationaliseringen av jorden och förnyandet av mirens funktion genom jordbrukslagen av år 1922.[7] Givet dessa ”allmänna förutsättningar” kan emellertid den form av differentiering som bondeklassen antar, förklaras av den *politiska linje* som förs (en linje som framförallt präglas av den skattelindring mellanbönder och fattigbönder åtnjuter) och dessutom av den kamp som fattigbönder och mellanbönder själva för i avsikt att utrusta sig och organisera sig bättre.[8]

b) statistiken över de sovjetiska böndernas klassdifferentiering år 1927

Vitt skilda siffror har förts fram angående de sovjetiska böndernas klassdifferentiering. Jag håller mig här till dem som räknats fram av S. G. Strumilin, en sovjetisk ekonom och statistiker som bemödar sig om att klassificera jordbruksenheterna med utgångspunkt i de *kriterier Lenin för fram på Kominterns andra kongress*.[9] Enligt dessa kriterier förmår fattigbönderna inte producera mer än till sitt eget uppehälle, eller så tvingas de till och med att utföra något betalt extraarbete för att överleva. Mellanbönderna förfogar över ett litet överskott, vilket möjliggör en blygsam ackumulation när skördarna är goda. Till rika bönder räknas de som får in ett regelbundet överskott som är tillräckligt stort för att de ska kunna ackumulera kapital och utnyttja byns övriga invånare som lönarbetare och göra ockeraffärer, etc.

Enligt Strumilins och sovjetiska statistiska centralbyråns definitioner kan man ställa upp följande tabell[10] i vilken böndernas sociala fördelning under 1926/27 anges:

---

[4] Sifferuppgifter som illustrerar denna utveckling finner man i S. Grosskopfs *L'AOP (1921–1928)*, op.cit. tabell 185, s. 310.
[5] Ibid., s. 311.
[6] Se *XV Congrès du PC de l'URSS*, Paris, B. E. 1928, s. 356.
[7] Se del 1, s. 193–194.
[8] Se nedan.
[9] Se Lenin, *L'alliance de la classe ouvriére et de la paysannerie* (recueil de textes), Editions de langues étrangères, 1957, Moskva, s. 724 ff. ”Ursprungligt utkast till teser i agrarfrågan” i Teser till Kommunistiska internationalens andra kongress.
[10] Se S. G. Strumilin, ”Rasslojenije sovetskoj derevni” i *PCh*, nr. 3,1928, s. 56 ff, citerat av S. Grosskopf i *L'A0P (1921–1928)*, op.cit. s. 141. Jag kommer ofta att referera till Grosskopfs bok i det här kapitlet, och för den läsare

Fattigbönder	29,4%
Mellanbönder	67,5%
Rika bönder	3,1%

Dessa siffror måste få en ungefärlig natur.[11] Icke desto mindre kan man konstatera att kulakerna är fåtaliga, och framförallt att deras del i försäljningen av produkter utanför byn förblir marginell. Detta kan också utläsas ur andra statistiska källor.

c) leveranserna av spannmål till marknaden och böndernas klassdifferentiering

Enligt den statistik som S. Grosskopf citerar, är det år 1925 i första hand fattigbönderna och mellanbönderna som förser marknaden med spannmål. Dessa står för mer än 88% mot de rika böndernas 11,8%.[12]

Betydelsen av fattig- och mellanböndernas spannmålsförsäljning, trots den ringa mängden spannmål de producerar *per capita*, härrör från det faktum att de är *tvungna att sälja en del av skörden* för att få likvida medel till sina skulder, för att kunna betala skatten (vilket sker om hösten) och för att kunna göra de oundgängliga inköpen av tillverkade produkter, inklusive de redskap som saknas på deras gårdar och med vars hjälp de skulle kunna minska sitt beroende av kulakerna. När det gäller försörjningen av städerna, intar fattig- och mellanbönderna en ännu mer dominerande roll, eftersom största delen av det spannmål de säljer förs dit mot slutet av sommaren och under hösten, medan däremot rikebönderna säljer en del av sitt överskott på landsbygdens marknader under årets lopp.[13]

Dessa uppgifter visar med all önskvärd tydlighet hur felaktig den förenklade tes om ”kulakernas strejk” är, som Kamenev för fram från 1925 för att förklara insamlandets svårigheter under 1925/26[14].

Kamenev stöder sig då på statistik från OSU (den sovjetiska statistiska centralbyrån) som inte bygger på böndernas *inkomster*, utan på den ägda *jordytans storlek*. Enligt denna statistik utgör kulakegendomarna 12% av jordbruksenheterna och besitter 61% av ”spannmålsöverskottet”.[15] Utifrån dessa siffror kan Kamenev dra den felaktiga slutsatsen att de rika bönderna erhåller merparten av penninginkomsterna på landsbygden och att det är de som i första hand köper in de konsumtionsvaror och industriprodukter som kan erhållas i byarna.

---

som är intresserad av en detaljerad analys av de problem som jag här tar upp är det all idé att söka reda på hans bok. Man finner en fransk översättning av Strumilins artikel i *Recherches internationales à la lumière du marxisme*, nr 4, 1975, s. 120 ff.

[11] Siffrornas ungefärliga karaktär beror framförallt på att större delen av undersökarna, vars arbeten ligger till grund för statistiken, inte själva är bönder och därför inte alltid är i stånd att bedöma de olika jordbrukens *verkliga situation* med tillräcklig precision. Hur som helst kan man notera att vitt skilda källor ger beskrivningar av bondeklassens sociala fördelningar som ligger mycket nära Strumilins, och att nämnda källor utgår från *samma kriterier* för den sociala fördelningen som han gör. Se framförallt den av Strumilin citerade artikeln i *Recherches internationales*, op.cit. s. 149 samt S. Grosskopf. *L'A0P (1921–1928)*, op.cit. tabellerna s. 309–310. Det är också värt att notera att Strumilin, som inte kan beskyllas för att ha varit ”prokulak”, menar att de rikaste böndernas gårdar underkastades en strängare kontroll än övriga, och att deras inkomster därför var bäst kända (op.cit. s. 130).

[12] Uppgifterna hänför sig till bondgårdarna i Sovjet 1925, *statliga och kollektiva jordbruk oräknade*. Även om man räknar det spannmål som mellanböndernas burgna skikt levererar för sig, så står de övriga mellanbönderna tillsammans med fattigbönderna för 71,5% av tillförseln av spannmål till marknaden. Se S . Grosskopf, op.cit. s 142). Det är detta Stalin åberopar i maj 1928 (se nedan).

[13] S. Grosskopf, op.cit. s 142–144.

[14] Se nedan.

[15] Se L. Kamenev, *Nasji dostizjenija, trudnosti i perspektivy*, 1925, Moskva, s. 9. Se även L. Kamenev, *Stati i retji*, XII, 1926, Moskva, s. 347–371. Citat av S. Grosskopf, op.cit. s. 138–140. Uppgifterna på hur stora jordar bönderna förfogar över, gör det inte möjligt att dra några slutsatser om böndernas rikedomar. Lenin visar detta i *Kapitalismens utveckling i Ryssland*, *Samlade skrifter i urval*, band 1, Arbetarkulturs förlag, Stockholm, 1942–1951. Så var det före revolutionen, och det gäller i ännu högre grad under NEP. En stor del av böndernas jordar kan då inte brukas i brist på redskap och djur (se sifferuppgifter nedan).

Denna tes stärker Preobrazjenskij i hans uppfattning att fastställandet av höga priser för industrin och låga för jordbruket inte skulle beröra bondemassorna eftersom fattigbönder och mellanbönder inte deltar i utbytet i någon större utsträckning. En sådan prissättning skulle samtidigt göra det möjligt för staten att uppnå en högre ackumulationsgrad genom att utkräva en ”tribut” från de rikaste bönderna.

Tvärtemot vad som görs gällande i dessa påståenden så härstammar ungefär tre fjärdedelar av det spannmål *som tillförs städerna* från fattig- och mellanböndernas jordbruk, och dessa köper mer än 80% av de tillverkade produkter som finner avsättning i byarna,[16] detta just för att bättre utrusta sina gårdar, vilka är mycket fattiga på redskap.

De proportioner som här angetts för det försålda spannmålets ursprung framgår också av de siffror som Stalin nämner i ett anförande 28 maj 1928 inför Sverdlovuniversitetets studenter. Han anger där att kulakerna 1926/27 bidrar med 20% av spannmålet, medan fattigbönder och mellanbönder står för 74% och statliga och kollektiva jordbruk svarar för 6%.[17]

d) kulakernas sociala och politiska roll

Nu vore det naturligtvis felaktigt att dra slutsatsen att kulakernas sociala och politiska roll helt kan förbigås. Tvärtom spelar den en viktig roll, men då på andra områden än produktionens. På *varucirkulationens* nivå: i de affärsrelationer kulakerna upprätthåller med fattig- och mellanbönderna. På den *ideologiska* nivån: genom illusionen om en framtid med möjlighet för var och en att berika sig, en illusion som en del mellanbönder faller för och i konsekvens därmed vänder ryggen åt kollektiva produktionsformer. På den *politiska* nivån: genom det inflytande rikebönderna kan utöva i byförsamlingen (schoden).[18]

Rikeböndernas betydelse bottnar i de samhällsförhållanden som reproduceras under NEP, lönearbetet, uthyrningen av jord och jordbruksredskap samt den kapitalistiska handeln. Dessa förhållanden gör det möjligt för kulakerna att utöva ett stort inflytande, vilket inte går att mäta medelst storleken på deras gårdar eller medelst deras del i produktionen. Det är utifrån dessa samhällsförhållanden rikebönderna utvecklar en kamp för att stärka sin dominans över fattig- och mellanbönderna.

Det är emellertid en sak att konstatera dessa fakta och en annan att dra slutsatsen att kulakerna har det avgörande *ekonomiska* inflytandet över den produktion som ligger till grund för städernas försörjning som Trotskij/Zinovjevoppositionen gör,[19] vilket är felaktigt.

Även om bolsjevikpartiet förkastar oppositionens slutsatser, ger dess ”analyser” en felaktig bild av den sovjetiska landsbygdens sociala förhållanden. Trots att oppositionen lider ett totalt politiskt nederlag återfinns huvuddragen i deras analyser, om än i modifierad form, i den tolkning som partiledningen 1928 och 1929 gör av insamlandets kris (i synnerhet när den vill förklara krisen med ”kulakernas strejk”) och i det sätt varpå partiledningen försöker ”behandla” motsättningarna inom bondeklassen å ena sidan och mellan bondeklassen och sovjetmakten å andra sidan.

Här är det lämplig att efterhand undersöka bondeskiktens olika roller under krisen för insamlandet åren 1927/28 och vilken betydelse det kan ha för kommande produktionsökningar inom jordbruket, och då särskilt spannmålsskördarna.

---

[16] Se J. A. Jakovlev, *Ob osjibkach chlebofurazjnogo balansa CSU i ego istolkovatelej*, Moskva, 1926, citerat av S. Grosskopf, Ibid., s 142.

[17] Se inlägg publicerat under titeln ”På spannmålsfronten” i Stalin, *Leninismens grundfrågor*, del 1, s. 279 ff. Procentsiffrorna har fastställts av Nemtjinov, medlem av den sovjetiska statistiska centralbyråns ledning, som figurerar på s. 282 i den citerade texten. Man räknar här även med statliga och kollektiva jordbruk.

[18] Rikeböndernas speciella inflytande inom byförsamlingen och deras anknytning till ” jordföreningarna” har ifrågasatts . På denna punkt se D. J. Male, *Russian Peasant organisation before collectivisation*. Cambridge. UP,1971, s 162 ff.

[19] Se S. Grosskopf, op.cit. s 157 ff.

2. De klassmässiga orsakerna till insamlandets kris år 1927/28

För att klarlägga de klassmässiga orsakerna till krisen för insamlandet år 1927/28, är det nödvändigt att analysera det sätt varpå insamlandet fortgår. Detta är vad jag ska försöka göra på de sidor som följer och då refererar jag ånyo till S. Grosskopfs analyser som i detta ämne gör upp med många ”vedertagna föreställningar”.

a) insamlandets första fas och kulakernas försäljning

Under första kvartalet av 1927/28 års jordbrukskampanj (juli–september) samlar de statliga och kooperativa organen in större *spannmålskvantiteter* än under samma period det goda året 1926/27.[20]

Ökningen är desto mer anmärkningsvärd som 1927 års skörd är sämre än föregående års skörd[21] och som den geografiska fördelningen av spannmålsproduktionen är ogynnsam. De regioner som främst berörs av tillbakagången i produktionen är de så kallade ”överskottsregionerna”, vars produktion delvis används till att täcka spannmålsbehov hos mindre gynnade bönder i ”underskottsregioner”.

Analysen visar att utökningen av insamlandet under månaderna juliseptember 1927 huvudsakligen härrör från rika bönder, från kulaker. Dels är det de som äger merparten av befintliga produktionsmedel och transportmedel, dels skyndar de sig att sälja före oktober månad, det vill säga före den tidpunkt då fattigbönder och mellanbönder vanligtvis tar sin spannmål till marknaden och på så sätt sänker priserna. De sovjetiska myndigheternas politik under 1926/27 förhindrar dessutom prishöjningar på spannmålet under våren 1927 . Rikebönderna förväntar sig därför inte någon prishöjning under våren 1928, något som utgör ännu en orsak för dem att så snart som möjligt avsätta sin produktion. Det är dessa faktorer som ligger bakom ökningen av insamlandet under juli– september 1927.[22]

Upptrappningen av de rika böndernas leveranser under sommaren 1927 innebär givetvis inte att kulakerna inte lagrat vissa kvantiteter spannmål. Icke desto mindre visar denna upptrappning att under hösten 1927 är det inte i de rika böndernas lador som huvudparten av de kvarhållna ”lagren” på landsbygden återfinns.[23]

a) insamlandets andra fas och fattig- och mellanböndernas kamp

Från hösten och framåt är det alltså vanligtvis fattig- och mellanbönder som levererar spannmål till insamlandet . Under hösten 1927 bryter emellertid dessa leveranser samman.

Två omedelbara orsaker förklarar detta sammanbrott. Den första är att tillförseln av fabriksprodukter till landsbygden minskar under andra hälften av 1927. En del av fattig- och mellanböndernas försäljning av spannmål syftar till att inbringa pengar för att köpa fabriksprodukter, framförallt de enkla redskap som saknas. Därför sjunker försäljningen av spannmål under hösten 1927 i samma mån som tillgången på tillverkade produkter minskar. De skattelättnader man nu bereder fattig- och mellanbönder resulterar också i att trycket från ”försäljningstvånget” blir mindre kännbart.

En annan omedelbar orsak till minskningen av insamlandet från 1927 är försumlighet och

---

[20] Se ovan.
[21] Ibid.
[22] Se G. Pistrak, ”Zernovoe Choziajstvo i Khlebniy Rynok SSSR Vosstanvitelnogo Perioda” i *Sotsialistitjeskoje Choziajstvo*, 1927, 5–6, s. 256. *K Voprosou o Sotsialistitjeskom Pereoustroïtve Selskogo khoziaistva* (förkortas hädanefter: *K Voprosou...*) pod redakzie J. A. Jakovlev, Leningrad – Moskva, 1928, s. 98–103 och 153–155, citat av S. Grosskopf, op.cit. s. 331 ff.
[23] Ett faktum som bekräftas av det sätt varpå de ”exceptionella åtgärderna” verkställs längre fram. *Erforderliga kvantiteter spannmål har endast kunnat samlas in med hjälp av avsevärda avtappningar av mellanböndernas och ibland även av fattigböndernas tillgångar*. Detta förhållande tar partiledningen upp vid ett flertal tillfällen (se ovan).

passivitet hos de statliga och kooperativa organen. De officiella organens brist på aktivitet bottnar i att de är mindre rädda för konkurrensen från den privata handeln, som nu är ålagd strängare restriktioner än tidigare. Passiviteten är också ett resultat av de motstridiga direktiv som insamlingsorganen erhåller från centralt håll. Medan *Gosplan* säger att *bönderna aktivt ska uppmanas att sälja* sin spannmål, kommer det samtidigt direktiv från parti och regering om att *man ska akta sig för den konkurrens* som kan uppstå bönderna emellan. De sovjetiska myndigheterna vill undvika en konkurrens som framkallar en prishöjning på spannmål. Ett av resultaten av dessa direktiv blir att större delen av *insamlandets uppköpare väntar på att bönderna ska komma av sig själva och saluföra sitt spannmål, vilket de inte gör*.[24]

Bristen på tillgängliga industriprodukter på landsbygden, skattesänkningen och insamlingsorganens passivitet ger emellertid bara en del av förklaringen till att spannmålsförsäljningen minskar. För att komplettera den förklaringen är det nödvändigt att närmare undersöka *de förhållanden under vilka fattig- och mellanbönderna utför sin huvudsakliga spannmålsförsäljning*.

Det framgår av ovanstående (där jag visat på vilken stor del av spannmålen som samlas in från de bönder som förfogar över minst spannmål per hushåll) att *spannmålsleveranserna i allmänhet inte motsvaras av något ”överskott”* som lagras av bönderna. Ett sådant ”överskott” skulle innebära att fattig- och mellanböndernas produktion täckte deras behov av spannmål (av livsmedel, av föda till djuren, av en reserv som gör att nästa skörd kan inväntas utan fruktan). Men böndernas situation är långt ifrån sådan.

Under 1927/28 då det i stort sett råder medelmåttiga väderleksförhållanden, får de bondemassor som inte besitter tillräckliga redskap bara in magra skördar. Dessa bönder säljer visserligen totalt sett stora mängder spannmål, men de gör det bara i den utsträckning de är tvingade till detta för att betala skatten eller för att köpa industriprodukter om de kan få tag på några.[25] När detta tvång eller denna möjlighet inte existerar, säljer de minsta möjliga mängd spannmål, eftersom det försålda spannmålet för majoriteten av fattiga och mellanbönder innebär en *allvarlig förlust av brödföda*. De föredrar alltså att höja sin personliga konsumtionsnivå, förbättra födan för sina undernärda djur och om möjligt behålla någon liten reserv som säkerhet. Innehavet av en sådan reserv begränsar också risken för att behöva köpa spannmål av de rika bönderna för att få ihop till maten, och därmed komma i ökat beroende av kulakerna, eftersom sådana inköp oftast måste göras på krita.

Undersökningar som utförs 1926/27, ett mycket gott skördeår, visar att jordbrukets egna behov inte ens i de så kallade ”överskottszonerna” täcks på ett tillfredsställande sätt, varken vad gäller bondemassornas personliga konsumtion, försörjningen av djuren eller möjligheten att lagra utsäde och spannmål för att hålla otryggheten stången.[26] Detta gäller framförallt år 1927 då skörderesultatet visar en tillbakagång. Det är just vid denna tidpunkt som utbudet av industriprodukter på landsbygden starkt reduceras och en skattesänkning äger rum. För att fattig- och mellanbönderna under sådana förutsättningar skulle tillföra insamlandet lika stora kvantiteter som under föregående år, skulle det fordras att de drevs av en politisk vilja, som de inte besitter och som knappast haft någon grogrund i relationerna mellan partiet och bondemassorna.[27]

---

[24] Se V. Miljutin, ”Uroki chlebozagotovok” i *Na agrarnom fronte*, nr. 4, 1928, och A. Lvov ”Itogi Khlebozagotovitel’ noj Kampanii 1927–1928 g nr. 9 1928”, s. 65–66 (båda texterna citeras av S. Grosskopf, op.cit. s. 333).

[25] I detta avseende är Lenins yttrande på tionde partikonferensen (maj 1921) fortfarande aktuellt för den stora majoriteten bönder, trots att spannmålsproduktionen ökat under NEP: *Om inte bönderna erhåller tillräckligt med fabriksprodukter, kan man bara få in tillräckliga livsförnödenheter till städerna, industrin och exporten skattevägen*. Större delen av bönderna är alltför fattiga och deras konsumtionsbehov alltför dåligt tillfredsställda för att de skulle sälja sin produktion i avsikt att spara pengar.

[26] S. Grosskopf. *L'AOP (1921–1928)* op.cit. s. 332.

[27] Man bör komma ihåg att bolsjevikpartiet under sommaren och hösten 1918 ger fattigböndernas organisation

3. Formerna för fattig- och mellanböndernaskamp under NEP

Insamlandets kris kan inte ses isolerad från bondemassornas låga levnadsnivå,[28] från böndernas otillräckliga produktionsmedel eller från fattig- och mellanböndernas kamp för att undslippa ökat beroende av de rika bönderna.

a) kampen för att erövra produktionsmedlen

För fattig- och mellanbönderna är försäljningens huvudsakliga syfte att förvärva de redskap som behövs för att öka produktionen och *därmed minska beroendet av de rika bönderna, vilka förfogar över merparten av redskap och produktionsmedel*.

Efter jordfördelningen, som i allmänhet inte åtföljs av någon fördelning av andra produktionsmedel,[29] står fattig- och mellanbönderna ofta mer eller mindre utblottade på redskap. Längre fram är det alltså *de som lider mest av de knappa leveranserna av arbetsredskap till jordbruket*. Inte förrän under året 1926/27 når dessa leveranser upp till förkrigsnivå. *År 1927 utgör det totala antalet maskiner och verktyg inom det sovjetiska jordbruket mindre än en tredjedel av förkrigstidens redskapsbestånd*. En mycket stor del av de befintliga jordbruksredskapen innehas av de rika bönderna, vilka hyr ut dem till fattig- och mellanbönder till ett högt pris.

Undersökningar utförda år 1925 (situationen har knappast förändrats år 1927) visar att *det saknas liar och att den stora bondemassan måste skörda med hjälp av skäror*. *Det råder också brist på plogar av järn*. Industrin förser landsbygden med väldigt lite av den varan, liksom den levererar väldigt lite stål till byarnas hantverkare. De flesta bönder tvingas arbeta med en *socha* (träplog). *Även andra jordbruksredskap är det ont om, till och med yxor och sågar*.[30] Slåttermaskiner och tröskmaskiner återfinns oftast i händerna på rikebönder.

På grund av att fattigbönderna och mellanbönderna är dåligt utrustade med arbetsredskap kommer de i en *speciell beroendeställning* till de rika bönderna, och specifika former för rikeböndernas *utsugning* av de arbetande bönderna uppstår. Bristen på redskap förklarar fattig- och mellanböndernas *bräckliga ekonomi och sambandet mellan tillförseln av redskap till byarna och kvantiteten spannmål som fattig- och mellanbönderna kan och vill leverera till insamlingen*.

Det som händer under jordbruksåret 1925/26 är mycket lärorikt ur denna synvinkel, det är nämligen som en sorts ”generalrepetition” inför krisen 1927/28, det är bara det att den första krisen utmynnar i andra lösningar.

Under 1925/26 är skörden god. Under jordbruksårets första kvartal (juli–september) är böndernas försäljning utombys på stark framryckning jämfört med föregående år, men sedan (och detta kommer att upprepas 1927/28) bryter försäljningarna samman under andra kvartalet (oktober–december). Det är för övrigt denna omständighet som föranleder Kamenev att tala om ”kulakernas strejk”. Det är inte bara analysen av vilka typer av jordbruksenheter som säljer spannmål vid vilka tidpunkter på året som visar att Kamenevs formulering är oriktig. *Också insamlandets senare förlopp kommer att visa att det inte rör sig om någon ”strejk” från en minoritet bönder, utan om ett massfenomen som främst bottnar i den knappa tillför-*

---

och aktiviteter sitt principiellas stöd (se del 1, s. 180 ff). Vilka brister som än vidlådde denna rörelse (vilken växte fram under fullt inbördeskrig), är det betecknande att partiet under åren 1921–1927 inte ger något *systematiskt* stöd åt fattigböndernas olika initiativ.

[28] Den årliga medelinkomsten per capita (räknat på en familjemedlem) uppskattas till 78,6 rubler för fattigbönderna, 113,3 rubler för mellanbönderna och 239,9 för de rika bönderna. Jordbruksarbetarens inkomst uppskattas till 108,2 rubler och industriarbetarens till 334,6 rubler (S. Grosskopf, L'A0P (1921–1928), op.cit. s 211. Det måste understrykas att det här bara rör sig om uppskattningar, samt att rubelns ”köpkraft” varierar starkt från trakt till trakt.

[29] Se del 1, s. 197.

[30] S. Grosskopf, L’AOP (1921–1928), op.cit. s. 239–246.

seln av fabriksprodukter för saluföring på landsbygden till fattig- och mellanbönder. Vid krisens utbrott upptäcker man en brist i sovjetmaktens politik gentemot bondemassorna. Man kan snabbt komma tillrätta med situationen genom en enkel konjunkturåtgärd, man *ökar leveranserna av fabriksprodukter till landsbygden*. Slutligen uppfylls regeringens plan för spannmålsförvärv år 1925/26 till 97% utan att man behöver tillgripa ”exceptionella” åtgärder. Det bekräftas alltså att det (utom när skörden är helt otillräcklig) *främst är sovjetstaten som avgör storleken på spannmålsintäkterna* genom sin prispolitik, genom det sätt varpå insamlandet organiseras och genom tillförseln av fabriksprodukter till landsbygden.[31]

Att förse fattig- och mellanbönderna med redskap (något som sker i helt otillräcklig grad under 1927/28)[32] är för övrigt ett avgörande element *inte bara för insamlandet, utan även i sovjetmaktens stöd till bondemassornas kamp mot kulakernas övertag*.

Fattig- och mellanböndernas otillräckliga utrustning innebär i många fall att de måste arrendera ut en del av sin jord (eller ibland hela jorden) till rikebönderna, sälja sin arbetskraft till dem och hyra ut arbetsmedel (inklusive dragdjur). År 1926 är sålunda mer än 72% av jordarrendena ett resultat av att bönder saknar produktionsmedel, det är rentav så att mer än 52% av dem som avlönas som jordbruksarbetare är fattigbönder eller till och med mellanbönder som inte kan bruka sina jordar i brist på redskap. Ska fattig- och mellanbönderna bruka den egna jorden och saknar redskap, förutsätter det mycket ofta att de också lejer ägaren till en häst eller en plog, då denne föredrar att framstå som ”lantarbetare”.

En rapport från Arbetar- och bondeinspektionen daterad år 1927 konstaterar: ”Ända tills nu har vi fäst ringa uppmärksamhet vid de sociala relationer som uppstår i och med lånandet och utlånandet av jordbruksredskap”.[33]

Dessa sociala relationer tynger hårt på fattig- och mellanbönder. Det är för att undkomma denna situation och skaffa arbetsredskap som de går så långt som till att sälja det spannmål de skulle behöva för att mätta sig eller bygga upp ett litet reservförråd. I gengäld leder bristen på redskap på marknaden till att bönderna minskar sin spannmålsförsäljning och hamnar i ökat beroende av kulakerna. Även den prispolitik Preobrazjenskij förordar med höga priser på industrivarorna minskar fattig- och mellanböndernas möjligheter att utrusta sig med arbetsredskap, och ökar därmed deras beroende av kulakerna och stärker alltså de sistnämndas position.

Två uppgifter kan räcka för att visa vilka effekter en otillräcklig tillförsel av jordbruksredskap kan få för klassförhållandena på landsbygden.

Enligt en undersökning utförd i Penzaprovinsen år 1924/25 gör bristen på redskap att mellanbönderna endast kan beså 29–37% av sin odlingsbara jord. För fattigbönderna är andelen så låg som 18–19%, medan den för de rika bönderna ligger på nästan 40%. På grund av en sämre skötsel (i synnerhet när det gäller att plöja och skörda i rätt tid) blir avkastningen från jordarna hos dem som ”anställer” en ägare och hans plog mer än 18% mindre än medelavkastningen, medan avkastningen på de gårdar där bönderna äger järnplogar ligger mer än 23% över detta medeltal.[34]

Dessutom måste fattig- och mellanbönderna ofta lägga ut motsvarigheten till en *femtedel av skördens värde på att hyra jordbruksredskap och dragdjur*.[35]

Sålunda är fattig- och mellanböndernas kamp för att utrusta sig också en kamp för befrielse från de rika böndernas dominans och utsugning, och deras spannmålsleveranser hänger intimt

---

[31] Ibid. s. 177.
[32] Se nedan.
[33] K Voprosou..., op.cit. s. 59, citat av S. Grosskopf, op.cit. s 308.
[34] Rosnitskij, *Litso derevni*, Moskva-Leningrad, 1926, s. 328–3 29, citat av S, Grosskopf. *L'AOP (1921–1928)*, s. 308–309.
[35] K Voprosou ... op.cit. s. 56–57.

samman med den kampen och med sovjetmaktens förmåga att ge materiellt stöd åt en sådan kamp. I allmänhet är sovjetmaktens stöd helt otillräckligt. År 1927 saknas det i hög grad. Det är till stor del denna situation som orsakar insamlandets kris.

Det bristfälliga stödet till fattig- och mellanbönderna i deras ansträngningar att förse sig med redskap (ett förbigående som gynnar de rika bönderna och sätter skördeökningen och insamlingen på spel) är desto mer anmärkningsvärt som Lenin ofta fäst bolsjevikpartiets uppmärksamhet på den ekonomiska och politiska betydelsen av nämnda problem. Sålunda slog han mitt under inbördeskriget fast följande: ”Den socialistiska staten ska ge bönderna största möjliga hjälp, och denna hjälp ska främst bestå i att mellanbönderna förses med industriprodukter och framförallt med förbättrade redskap, utsäde och material av alla slag...”[36]

I början av NEP återvänder Lenin till detta. Han insisterar på att sovjetmakten ska föresätta sig att *leverera fler industriprodukter till fattigbönderna än vad kapitalisterna gjorde tidigare*, och understryker att dessa leveranser ska innehålla ”inte bara textilvaror,.. till bondefamiljen, utan även maskiner och verktyg, om än enkla sådana, vilket bönderna absolut behöver.”[37]

Dessa texter är mycket viktiga. De visar hur Lenin redan 1921 för fram idén om en allians mellan arbetare och bönder vars materiella bas består i tillförseln av arbetsredskap (”om än enkla sådana”) åt de arbetande massorna i byarna. Detta är en teori om ett ”förbund baserat på stålet” och inte bara på textilvaran.

Emellertid blir det inte denna politik som förs i verkligheten, inte förrän år 1926/27 överskrids förkrigstidens leveranser av arbetsredskap till landsbygden.

b) fattig- och mellanböndernas kamp för att finna organisationsformer som kan säkra deras oberoende gentemot rikebönderna

Fattig- och mellanböndernas kamp för att själva organisera sig och därmed bli oberoende av de rika bönderna förtjänar särskild uppmärksamhet. Den bekräftar Lenins uppfattning att en övergång till socialismen med hjälp av de arbetande böndernas organisering inom ramen för NEP är möjlig,[38] något som är desto mer anmärkningsvärt som det enligt Molotov rör sig om ”en utveckling som alstrar sig själv”[39], utan bolsjevikpartiets ständiga och systematiska stöd. Därmed inte sagt att denna organisering förverkligas oberoende av socialismens idéer, utan dessa tränger på tusen sätt in hos den arbetande bondeklassen.

En form för fattig- och mellanböndernas egen kollektiva kamp består i sammanslutningar för att utnyttja produktionsmedlen gemensamt. I allmänhet förenar dessa bara ett litet antal gårdar, mestadels färre än tio. De får en speciell betydelse i spannmålsområdena, på stäpperna, i Ukraina, i Ural och i Sibirien, och har framförallt stor betydelse för användandet av såningsmaskiner och tröskmaskiner. I Ural utnyttjas 32,9 respektive 28,2% av dessa maskiner gemensamt. För traktorerna ligger den kollektiva nyttjandegraden på 100%.[40]

Fattig- och mellanbönderna tar också sin tillflykt till traditionella sätt att stödja varandra, som *suprajgan*, inom vilken fem till sju egendomar tillsammans utnyttjar arbetskraft, dragdjur och verktyg samt organiserar sig för att få kredit. Inom denna ram utvecklas ett verkligt *kollektivt arbete* vilket gör det möjligt för ett stort antal fattig- och mellanbönder att odla upp en del av den jord de förfogar över sedan jordrevolutionen. Denna rörelse ger också upphov till tio-

---

[36] Se Lenin, ”Resolution on the attitude to the middle peasants” (March 1919), i *CW*, vol. 29, s. 219. , ”Resolution om förhållandet till medelbönderna”, Rysslands kommunistiska partis (bolsjevikerna) 8:e kongress den 18-23 mars 1919.

[37] Lenin, Report on the Tax in Kind Delivered at a Meeting of Secretaries and Responsible Representatives of R.C.P.(B.) Cells of Moscow and Moscow Gubernia (9 april 1921), i *Collected Works*, band 32, s. 290.

[38] Se Lenin, ibid. (9 april 1921),

[39] Se *XV Congrès du PC de l'URSS* (dec 1927), Paris, B. E, 1928, s. 369, (kursiverat av Bettelheim).

[40] S. Grosskopf ger en mångfald exempel på framväxten av sådana sammanslutningar och samarbetsformer (se *L'AOP (1921–1928)*, op.cit. s. 311–315).

tusentals ”enkla” produktionskooperativ som inte har status av kolchos och som för det mesta inte är officiellt registrerade. Olika undersökningar visar på vidden av denna rörelse.[41] I den tidigare anförda rapporten fäster Molotov ingen uppmärksamhet vid dessa enkla former, det han prisar är de stora enheternas förtjänster![42]

Hos fattigbönderna i Ukraina är denna kampform särskilt omfattande. Den är knuten till ”fattigbondekommittéerna” (*komnezamy* eller *KNS*) och deras aktiviteter, som vuxit fram under loppet av inbördeskriget. I Ukraina fortsätter KNS att existera efter ”krigskommunismens” slut, och utvecklas även under NEP. År 1925 ansluter sig mer än 14% av Ukrainas bönder till fattigbondekommittéerna, vilket betyder att en mycket stor del av fattigbönderna ansluter sig. Undersökningar visar att de flesta KNS har en solid organisation och effektivt bidrar till att höja produktionen och levnadsnivån hos de bönder som ingår. KNS inte bara tillförsäkrar sina medlemmar inbördes hjälp och inför nya brukningsmetoder (genom ett modifierat rotationssystem) utan hjälper också utanförstående bönder och deltar i bildandet av kooperativ och olika organisationsformer för gemensamt arbete.

Också andra fakta vittnar om tendensen till spontant samgående för att utnyttja jorden gemensamt. Det bildas till exempel ”*föreningar för att bruka avlägsna jordar*”, där bönder beslutar sig för att tillgripa kollektiva brukningsmetoder (*posiolki* eller *vyselki*) istället för att bruka jorden individuellt. De kollektiva formerna vinner framförallt insteg i vissa regioner, isynnerhet i Samara, Saratov och Orjolprovinserna, där betydande arealer ligger för långt från de gamla byarna för att kunna brukas regelbundet utifrån dem. Det är betecknande att denna rörelse i huvudsak hålls vid liv av fattigbönderna, och att de istället för att bilda nya ”jordbruksföreningar” av traditionell typ, skapar kollektiva brukningsmetoder som kan säkra ett mångårigt växelbruk och göra slut på den uppsplittring i jordlotter som det gamla *mir*systemet ledde till.[43]

Om man ser till det sovjetiska jordbrukets allmänna struktur, är det givet att ovannämnda organisationsformer inte förmår rubba det individuella jordbrukets massiva dominans. Trots avsaknaden av systematisk hjälp från sovjetmakten och trots rikeböndernas fientlighet, visar de nya organisationsformerna genom sin mångfald och sin livskraft att det är möjligt att övergå till en socialistisk organisering av jordbruket.[44]

4. Jordbrukspolitiken och insamlandets kris år 1927/28

Ovanstående uppgifter visar klart att insamlandets kris år 1927/28 inte huvudsakligen har sin förklaring i någon ”kulakstrejk”, utan är resultatet av en mycket mer sammansatt process, där en rad fel som sovjetmakten begår mot fattig- och mellanbönder spelar in. Dessa misstag begränsar utrymmet för böndernas initiativ och självständiga klassaktioner. Det osorterade tillgripandet av ”exceptionella åtgärder” som senare äger rum och som också drabbar mellanbönderna, medför till och med en förskjutning i klasstyrkornas formering och gör det möjligt för kulakerna att öka sitt ideologiska och politiska inflytande över en stor del av bönderna. Detta perspektiv innebär att bondemassornas motstånd mot sovjetmaktens åtgärder från 1928 och framåt, inte bara är omedelbara reaktioner inför angrepp på deras materiella intressen, utan också återspeglar kulakernas inflytande över bönderna vid denna tiden. Det är i den meningen ett ”kulakhot” uppstår år 1928/29.[45]

För att få ett grepp om denna process och dess samband med sovjetmaktens bondepolitik, är det nödvändigt att påminna om vissa fakta.

---

[41] Ibid. s. 311–312.
[42] *15 Congrès...*, op.cit. s. 362–363.
[43] På dessa punkter, se S. Grosskopf, *L'AOP (1921–1928)*, op.cit, s. 390–395.
[44] På denna punkt, se Ibid., s. 311 ff, s. 415 ff.
[45] Se nedan.

a) jordbrukspolitikens brister under åren 1924–1927

Jordbrukspolitikens brister under åren 1924–1927 hänger främst samman med de knappa leveranserna av arbetsredskap till byarna, något som främst drabbar fattig- och mellanbönder eftersom de lider störst brist på arbetsmaterial.[46]

Det bör för övrigt noteras att kostnaderna för maskiner och redskap till jordbruket inte vid någon tidpunkt under NEP utgör någon börda som kan betraktas som ekonomiskt betungande för sovjetmakten.

Sålunda uppgår summan för sådana redskap år 1926/27 till 122,1 förkrigsrubler, vilket är 0,8% av nationalinkomsten i förkrigsrubler räknat.[47] Man kan också notera att de redskap som levereras till jordbruket *i princip inte belastar statsbudgeten*, eftersom bönderna *köper* upp dem. Vad gäller leveranser på kredit, så skulle det räckt med kortfristiga lån, vilka snabbt kunde ha återbetalats tack vare produktionsökningar och penninginkomster.

Den knappa tillförseln av arbetsredskap slår särskilt hårt mot fattig- och mellanbönderna. De får nästan ingen del i det arbetsmaterial som tillförs landsbygden, och kreditgivningen fungerar på ett sådant sätt att de inte heller tillhör dem som erhåller lån i första taget.[48]

Därtill kommer att regimen i hög grad underskattar betydelsen av traditionella redskap eller *förbättrade* traditionella redskap (vilket är det som fattig- och mellanbönderna närmast har råd att skaffa).

Sålunda fastslår Molotov i sin rapport till femtonde kongressen betitlad ”Arbetet på landsbygden”[49] att leveransen av enkla jordbruksredskap till bönderna utgör ”en ny utveckling som är föga intressant ...”.[50] Den otillräckliga ekonomiska prioriteringen av fattig- och mellanböndernas behov får allvarliga konsekvenser. I praktiken *framtvingar* både ekonomiska och politiska faktorer *en sådan prioritering*. *Politiska*, därför att fattig- och mellanböndernas stöd till sovjetmakten är oumbärligt då proletariatets diktatur ska konsolideras. *Ekonomiska*, därför att *det är på fattig- och mellanböndernas gårdar som de potentiella produktionsökningarna står att finna*. *Eftersom deras gårdar är dåligt utrustade*, en stor del av deras jordar inte ens uppodlade och avkastningen från de uppodlade ytorna till följd av redskapens dåliga beskaffenhet låg, är det också här de största möjligheterna till en snabb förbättring finns.

b) underskattningen av möjligheterna att utveckla fattig- och mellanböndernas gårdar

Rent allmänt hänger jordbrukspolitiken under åren 1924–1927 samman med en klar underskattning av utvecklingsmöjligheterna för fattig- och mellanböndernas jordar.[51]

---

[46] Se nedan.
[47] Se E. H. Carr & R. W. Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1:II, s. 977 samt S. Grosskopf, op.cit.tabell 141, s. 244.
[48] Se nedan.
[49] Se *15 Congrès...*, op.cit. s. 353.
[50] Ibid., s. 362.
[51] Det är nödvändigt att fästa stor uppmärksamhet vid det problem som jag tagit upp här. Underskattandet av de utvecklingsmöjligheter fattig- och mellanböndernas gårdar ännu bar på, var en bidragande orsak till att sovjetmakten gav sig in på en kollektivisering som var dåligt förberedd både politiskt och ideologiskt. Kollektiviseringen sågs som enda utvägen, eftersom man trodde att möjligheterna till en produktionsökning inom jordbruket var uttömda, såvida man inte företog en improviserad omdaning av jordbrukets struktur. Det är att märka att föreställningen att ”möjligheterna att öka produktionen inom jordbruket är uttömda” under de betingelser som är för handen 1928, slås fast klart och tydligt (se den resolution som antogs 10 juli 1928 av centralkommittén, i KPSS, op.cit. del 2, s. 391 ff) och att den också förs fram vid senare tidpunkter. Se kapitel IX och X i Jakovtsevskijs bok som kommer ut i Moskva 1964 under titeln *Jordbruksförhållandena i Sovjetunionen under uppbyggnaden av socialismen*. Man hittar en partiell översättning (till franska) av denna text i *Recherches internationales*, nr 4 1975, s. 55 ff. Ifråga om det nepska jordbrukets ”återvändsgränd” och om den brådskande ”ekonomiska nödvändigheten” av en kollektivisering, se den citerade texten s. 56–59.

Också inom ramen för NEP är det sovjetiska jordbrukets utvecklingsmöjligheter under 1928 och 1929 fortfarande avsevärda, förutsatt att bönderna förses med de redskap de behöver och att de får stöd i sina ansträngningar att odla upp mer mark, öka avkastningen och organisera sig bättre. ”Bilden” av den sovjetiske bonden som ”trög vanemänniska” är falsk. För att påvisa det räcker det att konstatera att *jordbrukets bruttoproduktion under 1925/26 når upp till förkrigstidens trots att produktionsmedlen på landsbygden är färre än före kriget*.[52]

Landsbygdens bristfälliga utrustning beror på att de gamla redskapen är slitna och på den oerhört knappa tillförseln av nya redskap. Bristen på redskap låter sig inte på något sätt förklaras av någon så kallad ”likgiltighet” eller ”maklighet” från böndernas sida. Statistiken visar tvärtom att bönderna under 1927 avsätter 70% större del av sin budget för att skaffa utrustning än vad bönderna gjorde före kriget.[53]

Ekonomen Oganovskij pekar på i vilken grad det sovjetiska jordbrukets möjligheter under denna epok överstiger dem som fanns före revolutionen. Han skriver: ”Varken de ekonomiska och sociala förutsättningarna, produktionsfaktorernas roll eller kaderns betydelse går att jämföra, och finns det inte någon gemensam nämnare för jordbrukets situation då och nu, kan det inte heller finnas någon gemensam nämnare för jordbrukets resultat nu och då, ett faktum som vi hädanefter kommer att bli varse”.[54]

I en del beräkningar från den här tiden försöker man ange det nepska jordbrukets utvecklingsmöjligheter, detta främst i syfte att i förväg skapa en uppfattning om jordbrukets avkastning och nettointäkter.[55] Sålunda beräknar Osvok att en spannmålsskörd på 87,8 miljoner ton ska kunna erhållas 1931 (en förbättring på 14,9% jämfört med 1926), vilket skulle ge ett netto på 14,6 miljoner ton brödsäd (en ökning med 56% jämfört med år 1926, vilket betyder att 18,7% av skörden skulle kunna omsättas på marknaden).

Ovanstående värdering bygger emellertid på en mycket låg uppskattning av skördestorleken år 1931. Den utgår från att avkastningen ska vara densamma som 1928, och att bara den odlade arealen ska utökas. Det faktum att avkastningen per hektar från och med 1926 är större än förkrigstidens genomsnittliga avkastning[56] och detta trots det sovjetiska jordbrukets brist på redskap, är ett tydligt bevis på bristerna i Osvoks beräkningar. Den ökade försäljning av jordbruksredskap som noteras från och med 1925 borde gjort det rimligt med en hypotetisk spannmålsskörd på 92 miljoner ton, vilket skulle ge en nettointäkt på ungefär 17 miljoner ton.[57]

Det nepska jordbrukets faktiska utvecklingsmöjligheter i slutet av tjugotalet är desto större som *fattig- och mellanbönderna då är beredda att steg för steg satsa på samarbete*, kollektivt arbete och gemensam produktion (på villkor att de verkligen erhåller hjälp från sovjetmakten och slipper utsättas för åtgärder som kränker dem och som rycker undan grunden för förbundet mellan arbetare och bönder). Dessa arbetsformer och produktionsformer möjliggör stora skördeökningar förutsatt att böndernas anslutning är frivillig. De öppnar vägen för ett bättre utnyttjande av arealer och maskiner och gör det möjligt att utföra jordbruksarbetet utan förseningar. Allt detta bekräftas av samtidens erfarenheter.

Partiledningen tenderar emellertid att underskatta det nepska jordbrukets möjligheter och att inte ta hänsyn till de *krav* som en kollektiv och kooperativ utvecklingsväg ställer *i praktiken*.

---

[52] Se S. Grosskopf, L’AOP (1921–1928), op.cit. s. 238 och s. 377.
[53] I. B. Messner ”Preobosylki planovogo razvitiïa mekanizatsii selskogo khoziaistva” i *PCh*, nr 8,1927, s. 54.
[54] B. P. Oganovskij,”Maksimalnyj variant perspektivnogo plana rekonstruktsii selskogo choziajstva”, i *PC* nr 7, 1927, s. 37, citat av S. Grosskopf, *L'AOP (1921–1928)*, op.cit. s. 377.
[55] Uttrycket ”nettointäkter” förklaras längre fram.
[56] Se S. Grosskopf, op.cit. s. 113, 122.
[57] Osvoks beräkningar är citerade efter S. Grosskopf, Ibid., s. 351. Ytan, avkastningen och andelen nettoförsäljning har beräknats med utgångspunkt från samma dokument. I själva verket följs en ökad avkastning ofta av en försäljningsökning som är mer än proportionell.

c) det ringa stödet till det kollektiva och kooperativa jordbrukets utveckling

Från NEP:s början fram till den femtonde kongressen (i slutet av 1927) erhåller inte fattig- och mellanbönderna något systematiskt stöd i sina försök att *initiera skilda kollektiva former för arbete och produktion*. Molotov erkänner detta faktum utan att därför dra några praktiska slutsatser därav, när han förklarar: ”Det som nu är viktigt att inse, är att verklighetens utveckling lämnat oss på efterkälken, att vi inte i tillräcklig grad följer upp den socialistiska utveckling som växer fram av sig själv på landsbygden. Men det som framförallt fattas oss, är djärvhet och uthållighet nog för att understödja de kollektiva initiativen, vilket beror på att vi vet för litet om dem.[58]

Av detta drar Molotov då inte slutsatsen att utvecklingen mot ett kollektivt jordbruk kan trappas upp. Han konstaterar istället att ”de självägande böndernas väg mot socialismen med nödvändighet måste bli lång och tidskrävande. Det kommer att fordras många år för att omvandla privata egendomar till kollektiva brukningsenheter.[59]

Underskattandet av det kollektiva jordbrukets utvecklingsmöjligheter leder till att stödet till den kooperativa rörelsen blir obetydligt.

Man vet vilken betydelse Lenin tillmäter kooperationen som en länk på vägen mot en socialistisk organisering av produktionen.[60] Men år 1927 får kooperationen trots sin gynnsamma utveckling inte den nödvändiga hjälpen från bolsjevikpartiet, eftersom partiet påverkats av föreställningen om att kooperationen främst tjänar rikeböndernas syften, trots att erfarenheten säger att kooperationen är av stor vikt för fattig- och mellanbönder. Också på denna punkt tar Molotov upp partiarbetets brister i sin rapport till femtonde kongressen. Efter att ha citerat Lenins text om kooperationen, konstaterar han att ”partiet fortfarande långtifrån insett värdet av denna Lenintext..., att det långtifrån dragit konsekvenserna av innehållet för sitt arbete i praktiken”.[61]

I ett stort antal resolutioner inom bolsjevikpartiet hade man dock betonat den betydelse som kooperativens framväxt borde tillmätas . Speciellt bör nämnas en resolution som antas i oktober 1922 av bolsjevikpartiets elfte kongress, där man talar om vikten av att jordbruket ges kredit, och en resolution från trettonde partikongressen (maj 1924) som understryker att en utveckling av handelskooperationen bör göra det möjligt för fattigbönderna att öka sin produktion och sin försäljning, samtidigt som kulakernas makt begränsas.[62] I april 1925 slår fjortonde partikonferensen ånyo fast nödvändigheten av att organisera kreditgivningen till jordbruket. Det beslutas att kooperativen ska svara för jordbruksprodukternas omsättning och för att bondemassorna förses med produktionsmedel. I denna resolution uppmanas också kooperativen att befrämja utvecklingen av skilda former för kollektivt bruk av jorden.

Trots dessa resolutioner och trots Lenins texter om kooperativens betydelse, framförallt för övergången från den lilla ekonomiska enheten till en storproduktion på basis av frivillig sammanslutning[63] erhåller inte kooperativen tillräckligt med stöd från Sovjetstaten under sin framväxt. Sovjetmakten har inte genomfört någon fast organisering av kooperativen i syfte att snabbt förbättra fattig- och mellanböndernas åkerbruk. En sådan åtgärd skulle säkrat en produktionsökning och en regelbunden spannmålsinsamling på samma gång.

Första oktober 1927 är ändå nära 40% av bönderna medlemmar i statliga kooperativ, men

---

[58] Se *15 Congrès ...*, op.cit. s. 369.
[59] Ibid. s. 358–359.
[60] Se del 1, s. 409 ff, framförallt s. 410. På denna punkt se även S.Grosskopf, L’AOP (1921–1928) op.cit. s 156–159.
[61] *15 Congrès...*, op.cit. s. 365.
[62] Se *KPSS*, Moskva, 1953, första delen, s. 666–667, 851.
[63] Lenin, *Valda verk i tre band*, Arbetarkultur, Stockholm, 1975, del 3, s. 518. Lenin, Om naturaskatten (21 april 1921),

dessa sysslar mer med att köpa jordbruksprodukter av bönderna än med att sälja produktionsmedel till dem. Det är därför fattig- och mellanbönderna inte visar särskilt stort intresse för de statliga kooperativen.[64] Vad kreditkooperativen beträffar, är det bara 20% av deras utlåning som kommer bönderna tillgodo. De tar rätt höga räntor och från 1925 beviljar de bara lån för rätt betydande minimisummor, något som överstiger fattigböndernas behov och låneförmåga. Fattigbönderna får på så sätt ringa glädje av kooperativens existens och tvingas vända sig till ockrare.[65]

Den situation som råder under slutet av NEP härrör såväl från den otillräckliga uppmärksamhet som ägnats fattigböndernas och mellanböndernas problem, som från den korruption och vårdslöshet som gjort sig bred inom det kooperativa systemets lokala administration. De fonder staten ställer till kooperativens förfogande för att dessa ska bestå just fattigbönderna med lån förblir nästan outnyttjade. De lokala kooperativen tar inte initiativ till att använda dessa fonder. Deras aktivitet saknar för övrigt anknytning till bondemassornas livsvillkor och bromsas ofta av distriktsovjeternas byråkratiska kontroll.[66] Givetvis hänger denna situation också samman med partiets svaga förankring på landsbygden, ett problem vi ska återkomma till senare.

5. Hur 1928 och 1929 års bonde- och jordbrukspolitik skärper motsättningarna

Om man beaktar de fakta som här framförs så framstår insamlandets kris 1927/28 ingalunda som resultatet av en ”oundviklig ekonomisk kris” utan som frukten av *politiska misstag*. Dessa bottnar ytterst i partiets svaga förankring på landsbygden och i ideologiska faktorer vilka förleder partiet (trots att det erkänner att jordbruket utgör basen för den ekonomiska utvecklingen) att underskatta, bondemassornas behov av stöd och koncentrera nästan all sin kraft på industrin.

Insamlandets kris 1927/28 leder i motsats till 1925/26 års kris inte till något tillrättaläggande av jordbrukspolitiken. Den betydelse som tillmäts en industrialisering i stor skala utgör hinder för en ökad tillförsel av fabriksprodukter till landsbygden. För att industrialiseringsprogrammet ska kunna förverkligas krävs det samtidigt att insamlandet till varje pris upprätthåller en tillfredsställande nivå. Den omedelbara konsekvensen av detta, blir att ”exceptionella åtgärder” införs i början av 1928. Trots vissa försök kan partiet sedan inte undvara dessa åtgärder. Det faktum att partiet upprepade gånger tillgriper ”exceptionella åtgärder” bidrar inte till att förbättra läget på landsbygden, tvärtom. Än värre är att en stor del av bönderna upplever upprepandet av dessa åtgärder som ett svek mot den forna alliansen mellan arbetare och bönder, samtidigt som missnöjet med de försämrade livsvillkoren på landsbygden stiger. Detta leder till en förskjutning i klassernas styrkeförhållanden ute i byarna och ökar kulakernas ideologiska och politiska inflytande, vilket sedan utmynnar i en kris för alliansen mellan arbetare och bönder som år 1929 får partiet att genomföra en brutal och fullständig brytning med NEP. Sättet varpå denna brytning genomförs, missgynnar kolchoserna. Häri ligger en del av förklaringen till den allvarliga jordbrukskrisen under trettiotalets första hälft.

När de ”*exceptionella åtgärderna*” sätts in upprepade gånger, kan de inte längre betraktas som ”exceptionella” i den bemärkelse formuleringen används i början av 1928. De blir tvärtom ”ordinära”. I själva verket är det fråga om *en övergång till en annan politik än den nepska*, vilket medför en rad konsekvenser.

---

[64] Se K.Voprosou..., op.cit. s. 175, 184, 255, 284.
[65] Ibid. s. 212–213, 222–224, 236, 256 och S. Grosskopfs anmärkningar, op.cit. s. 292–295.
[66] Se K Voprosou ..., op.cit. s, 59, 236–237, N. Rosnitskij, *Litso derevni*, op.cit. s. 70–74, N. Barysjev, ”Novyje zavojevanija derevenskoj bednoty”, i *Na agrarnom fronte* nr 9, 1928, s. 75.

a) de viktigaste ekonomiska effekterna av insamlandets kris och upprepandet av de ”exceptionella åtgärderna”

”Insamlandets kris” och upprepandet av de ”exceptionella åtgärderna” får *negativa återverkningar både på spannmålsproduktionen och på jordbruket i allmänhet*. Återverkningarna tar formen av två typer av kedjereaktioner. Dels en teknisk-ekonomisk kedjereaktion: när rekvisitionerna till och med berövar en del bönder det *spannmål de hade behövt till utsäde*, leder detta direkt till att produktionen minskar. Dels ideologiska och politiska kedjereaktioner: när bönderna gör bedömningen att hur mycket spannmål de får behålla beror på administrativa myndigheters beslut och inte på vad de producerar, är de inte hågade att öka sin produktion.

Produktionsminskningen och de ”exceptionella åtgärdernas” ekonomiska återverkningar får i sin tur politiska effekter. ”*Ekonomin omvandlas till politik*” som Lenin konstaterade efter bonderevolterna under slutet av ”krigskommunismen”. Denna ekonomins omvandling till politik är den allvarligaste konsekvensen av att de ”exceptionella åtgärderna” initieras och upprepas.

1. Om hur spannmålsproduktionen åter minskar under 1928, de ”exceptionella åtgärderna” återupptas under 1928/29 och insamlingen bryter samman

De spänningar som uppstår på landsbygden till följd av de ”exceptionella åtgärderna” och det sätt varpå de genomdrives får en negativ inverkan på produktionen av spannmål. År 1928 sjunker produktionen på nytt i förhållande till 1927. Den uppgår bara till 73,3 miljoner ton.[67] I förhållande till 1926 är produktionsminskningen 3,1 miljoner ton. Produktionsminskningen medför att insamlandet tenderar att minska. Som vi vet tar sovjetmakten itu med situationen genom att fortsätta att tillgripa ”exceptionella åtgärder”. Skördeminskningen tillsammans med urholkningen av böndernas reserver leder till att de kvantiteter som samlas in nu *krymper avsevärt. Den insamlade säden uppgår bara till 8,3 miljoner ton, vilket är lika med 78,4% av vad man fick in utan ”exceptionella åtgärder*” 1926/27.[68] Detta får betydande konsekvenser för sovjetekonomin i dess helhet.

Ett säkert tecken på att böndernas reserver håller på att tappas av, är det lodräta fall insamlingen beskriver under första halvåret 1929. Under dessa sex månader uppgår de insamlade kvantiteterna inte till mer än ungefär 2,6 miljoner ton spannmål (det vill säga mindre än hälften av vad som samlades in under första halvåret 1928).[69] *Samtidigt uppnår spannmålspriserna på de privata marknaderna rekordnivåer*.[70]

Det faktum att de statliga och kooperativa organens spannmålstillgångar smälter samman, utgör ett allvarligt hot mot städernas försörjning och mot exportens regelbundenhet.

Ännu allvarligare är att de ”exceptionella åtgärdernas” tryck på bönderna är så starkt att bönderna *åter minskar sina ansträngningar* att producera. År 1929 kan man sålunda notera *en ny minskning av spannmålsskörden*. Den uppgår då bara till 71,7 miljoner ton.[71] Alltså en sänkning med 4,7 miljoner ton i förhållande till 1926. Denna tillbakagång är desto mer katastrofal som den sker vid en tidpunkt då industrialiseringen är i full gång och kräver allt större leveranser av jordbruksprodukter för att kunna fullföljas utan att det uppstår stora spänningar för ekonomin i dess helhet.

De ”exceptionella åtgärderna” är alltså inte till någon hjälp när det gäller att övervinna de begynnande svårigheterna. De bidrar tvärtom till att NEP luckras upp (i praktiken sätter de stopp

[67] Se A. Nove, *Sovjetunionens ekonomiska utveckling*, Wahlström & Widstrand, Stockholm 1971, s. 208.
[68] Se A Mendelson, *Pokazateli konjunktury narodnogo choziajstva SSSR za 1923/24–1928/29 g*, Moskva, 1930, s. 51.
[69] Ibid.
[70] Se PCh, nr 5, 1929, s. 61–65 och nr 10, s. 94.
[71] Se A. Nove, op.cit. s. 208.

för NEP) och bryter mot den dynamik som det sovjetiska jordbruket visat prov på fram till 1926/27.

Det är minskningen av skörden och insamlingen (alltså några av konsekvenserna av upprepandet av de ”exceptionella åtgärderna”) som får bolsjevikpartiet att övergå till en kollektivisering i stor skala från och med slutet av 1929. Kollektiviseringens *omedelbara syfte* är att *få ett slut på insamlandets tillbakagång*. Denna vändpunkt sker då det inte längre är möjligt för bolsjevikpartiet att stödja sig på de framgångar som tidigare uppnåtts inom jordbruket och inte heller på böndernas entusiasm och övertygelse. Den kollektivisering i stor skala som tar sin början under hösten 1929 utförs sålunda i huvudsak ”uppifrån” med hjälp av administrativa åtgärder. Kollektiviseringen gör det i själva verket möjligt att ålägga kolchoserna *relativt höga leveranskvoter*, detta även när skörden är dålig, vilket den är under flera år. Efter 1931 då kollektiviseringen genomförts, faller spannmålsskördens nivå *flera gånger till 12 à 14% under 1926 års nivå*. Därefter bibehålles och utökas spannmålsuppbörden *på bekostnad av böndernas konsumtion* men det inträffar under en ny period, den som kallas ”revolutionen uppifrån”.[72]

Det kommer att visa sig att de åtgärder som vidtas 1928 och 1929 inte påverkar jordbruksproduktionen i allmänhet lika allvarligt som de påverkar spannmålsproduktionen. Skälet är att tillgripandet av ”exceptionella åtgärder” nästan inte alls berör andra grödor, åtminstone inte direkt.[73]

Orsaken till att bolsjevikpartiet fäster så stor vikt vid insamlandet är att spannmålsproduktionen spelar en avgörande roll för stadsbornas livsmedelsförsörjning och för att upprätthålla exporten.

2. Problemet med spannmålsförsäljningen

Den mest talande siffran här är den som visar jordbrukets nettoförsäljning av spannmål. Denna sifferuppgift svarar mot de *nettokvantiteter spannmål som verkligen omsätts utanför byn*.[74] Redan under 1926/27, alltså innan de ”exceptionella åtgärderna” sätts in, ligger nettoförsäljningen så lågt som på 10,5 miljoner ton, vilket kan jämföras med 1913 års 19 miljoner ton.[75] *Minskningen* av spannmålsförsäljningen i förhållande till förkrigstiden är *större än produktionens tillbakagång*, men ändå når inte böndernas spannmålskonsumtion upp till förkrigstidens nivå, vilket beror på att befolkningsantalet i byarna ökat.[76]

Allmänt sett uppnår emellertid *böndernas livsmedelkonsumtion* en högre nivå under 1926/27

---

[72] Se M. Lewin, ”Taking Grain: Soviet Policies of Agricultural Procurements before the War”, i *Essays in Honour* av E.H. Carr, USA, i redaktion av Chimen Abramsky och Beryl G.Williams 1974.

[73] Enligt de uppskattningar som Gosplan gör under 1929 och 1931 uppnås det högsta indexvärdet för jordbruksproduktionen (basvärde 100 år 1927/28) under 1926/27 (101,1 i årets priser) och faller till 95 år 1930 (se E. Zaleski, Planification ..., op.cit. s. 354). Enligt *N.Kh*...,1958 g, s. 350 uppnår jordbruksproduktionen sin lägsta nivå under 1933 (då sker en tillbakagång på 18,5% i förhållande till 1928). Enligt *Gosplans* uppskattningar som publiceras i *Sotsialistitjeskoje Stroitelstvo SSSR*, Moskva, 1936, s. 232–233 och enligt E. Zaleskis beräkningar, op.cit. uppnår jordbruksproduktionen sin lägsta nivå år 1932, då det sker en tillbakagång på 15,6% i förhållande till år 1926/27. *Den produktionsnivå som uppnås inom jordbruket under NEP överskrides inte på allvar förrän efter andra världskriget*, första gången år 1948 (för produkterna från boskapsskötseln först år 1953). Se *Narodnoe* Choziajstvo *SSSR v* 1958 g, s. 350.

[74] Denna nettoförsäljning kan vara mindre än försäljningen under insamlingen, eftersom en del av de insamlade produkterna måste återföras till jordbruksregioner som har underskott på spannmål. De får dessutom inte blandas ihop med det spannmål som säljs och köps mellan olika byar. Frågan om jordbrukets ”överskott” behandlas längre fram.

[75] Se de sifferuppgifter som återfinns i *Materialy Osnovnogo Sovesjtjanija po Vosproizvodstvu Osnovnogo Kapitala pri Prezidiume VSNCh, Serija III: Perspektivy Razvitija Selskogo Choziajstva*, Moskva/Leningrad, 1927, s 86, citat av S. Grosskopf, L'AOP (1921–1928) op.cit. s. 346.

[76] Mellan 1913 och 1926/27 ökar befolkningsantalet från 114,6 miljoner till 120,7 miljoner, dvs. en ökning på 5,3% (*N.KH... 1958 g* s. 9).

än under åren strax före revolutionen. Inkomstfördelningen bland bönderna är jämnare än förr i världen och ute i byarna kan man notera en viss ökning per capita av proteinkonsumtionen (produkter som kött, mjölk och ägg).[77]

Minskningen (i förhållande till förkrigstiden) av spannmålsförsäljningen ger upphov till en rad allvarliga problem. Medan denna försäljning år 1926/27 är nästan 44% mindre än genomsnittet från åren 1909–1913,[78] *ökar städernas och industrins konsumtion med cirka 28 % mellan 1913 och 1927*.[79] Tillgripandet av ”exceptionella åtgärder” åstadkommer inte någon förbättring av situationen, ty jordbrukets spannmålsinsamling minskar under år 1927/28 och uppgår då bara till 8,33 miljoner ton. Under 1928/29, gör de ”exceptionella åtgärderna” det möjligt att hålla spannmålsförsäljningen på samma nivå[80] som under 1927/28, trots det sämre skörderesultatet. Detta *går då ut över böndernas konsumtion*, och byborna får bära hela bördan av skördeminskningen.

Bönderna tvingas alltså minska sin konsumtion till följd av de ”exceptionella åtgärderna”. Dessa åtgärder innebär att bondemassorna berövas *en del av den brödsäd de behöver för att fortleva och en del av det spannmål som skulle brukats till utsäde påföljande säsong*. Detta konstaterar Stalin i sin rapport inför centralkommittén 13 juli 1928. Han säger där att det varit nödvändigt att utöva en stark ”press” på bönderna i en del regioner och att man även måst uppbära spannmål från ”böndernas reservförråd”.[81]

I de regioner där spannmålet även tas från reservförråden, försöker många bönder förse sig med den säd de behöver i städerna.[82] Detta åstadkommer oreda i distributionen av spannmål till städerna. Stadsborna fruktar att deras konsumtionsbehov inte ska tillgodoses och försöker upprätta lager, vilket gör det nödvändigt att införa ransonering i vissa städer.[83] Detta förhindrar bönderna att proviantera i affärerna. I vissa fall måste den sovjetiska administrationen till och med sälja en del av det spannmål som samlats in, i byarna.

Efter 1927 sker en allmän försämring av den inhemska spannmålsförsörjningen, och de spannmålskvantiteter som blir över till exporten reduceras så kraftigt att det uppstår kris-symptom inom utrikeshandeln

3. Insamlandets kris och utrikeshandeln

Den brutalitet varmed de ”exceptionella åtgärderna” sätts i verket kan framförallt hänföras till bolsjevikpartiets svaga förankring inom bondeklassen och bristfälliga konkreta kunskaper om situationen på landsbygden. Den hårda tillämpningen av ”exceptionella åtgärder” låter sig också förklaras av de allvarliga konsekvenser en tillbakagång för insamlandet får för den sovjetiska utrikeshandeln.

Siffrorna talar för sig själva. Medan spannmålsexporten 1926/27 uppgår till 2160 000 ton (vilket för övrigt ännu bara motsvarar 22,4% av 1913 års export),[84] sjunker den år 1928 till 89 000 ton.[85] Det bör tilläggas att det här rör sig om bruttoexport. I själva verket kan man inte förverkliga denna export utan att tillgripa statens reserver, vilka tappas på så mycket spann-

---

[77] A.E. Lositskij, ”Perspektivy potreblenija prodovolstvennykh produktov v Sojuze” i *PC* nr 4, 1927, s. 89–90, citat av S. Grosskopf, L’AOP (1921–1928), op.cit. s. 170, 174.
[78] Beräkningarna är baserade på tidigare angivna källor, se ovan.
[79] Beräkningarna är baserade på S. Grosskopf, op.cit. s. 351.
[80] KT 1929/30, Moskva, 1930, s. 538.
[81] Stalin, *W*, band 11, s. 215.[Results of the July Plenum of the C.C., C.P.S.U.(B.)]
[82] C. Brjuchanov, ”Itogi Khlebnoï Kampanii 1928/29 g”, i *Ekonomitjeskoje Obozrenije*, IV, 1929, s. 134, citat av S. Grosskopf, *L'AOP (1921–1928)*, op.cit. s. 337.
[83] *Ibid.* Se även Narkiewicz, Soviet Administration and the Grain Crisis, i *Soviet Studies*, oktober 1968, s. 237 ff.
[84] Exportens tillbakagång i förhållande till förkrigstiden beror vid den här tidpunkten på att massornas konsumtionsnivå höjs.
[85] Se N.K, Moskva, 1932, s. 158.

mål att Sovjetunionen måste bygga upp nya lager genom att själv importera under sommaren 1928. Spannmålsimporterna ifråga uppgår till 250 000 ton.[86]

En väldig satsning måste alltså göras år 1928 för att kompensera spannmålsexporten. Resultatet av ansträngningarna är positivt och exportens totala värde stiger trots allt med 3,8% och uppnår en summa av 799,5 miljoner rubler.[87]

Detta uppnås med hjälp av en betydande ökning av exporten av olja, smör, ägg, ved, pälsverk etc.[88] Om inte exporten i sin helhet hade underordnats handelsdepartementet skulle man inte kunnat fullfölja en sådan satsning. Priset för detta är att det *uppstår nya brister på den inhemska marknaden*.

Industrialiseringsprogrammet (som bygger på en *riklig tillförsel av utländska industriprodukter*) får vidkännas svårigheter på grund av den *svaga exportökningen*. Denna räcker inte till för att fylla de växande importbehoven. Sovjetunionen som hade överskott i handelsbalansen år 1926/27, noterar 1928 ett underskott på 153,1 miljoner rubler. När de ”exceptionella åtgärderna” återupptas 1929 är det också ett sätt att försöka få utrikeshandeln på fötter. Det beslutas i själva verket att *spannmålsexporten ska utökas* trots minskningen av insamlandet, vilket leder till att armodet ökar.

Insamlandets kris skapar alltså våldsamma motsättningar mellan jordbrukspolitiken och industrialiseringen. Det är den huvudsakliga ekonomiska innebörden av den kris som äger rum i slutet av tjugotalet. Denna motsättning kan inte särskiljas från *de former industrialiseringspolitiken antar* vid den här tiden.

De politiska och ekonomiska konsekvenserna av insamlandets kris och av de åtgärder krisen föranleder, hänger nära samman och är ömsesidigt beroende av varandra. De politiska konsekvenserna är av avgörande betydelse för hur förbundet mellan arbetare och bönder och proletariatets diktatur ska gestalta sig i framtiden. De politiska konsekvenserna bildar kärnan i de klasstrider som växer fram under den här tiden. Jag ska nu gå närmare in på dessa politiska konsekvenser.

b) återverkningarna av insamlandets kris och de exceptionella åtgärdernas förlängning på landsbygdens klassförhållanden

För alliansen mellan arbetare och bönder är naturligtvis de politiska konsekvenserna av situationens utveckling från januari 1928 sammansatta och motsägelsefulla. Vid ena tillfället hävdar partiet att dess inflytande bland bondemassorna ökar tack vare de ”exceptionella åtgärderna”. Vid ett annat tillfälle påstår man tvärtom att åtgärderna har en negativ inverkan, och att de gör det möjligt för kulakerna att samla stora delar av bondeklassen kring sig. I Stalins texter framträder också värderingar som går i skilda riktningar, vilket på en gång speglar den objektiva situationens motsättningar och effekten av de strider som äger rum inom partiledningen.

1. Några uttalanden av Stalin angående konsekvenserna av de ”exceptionella åtgärdernas” tillämpning under första halvåret 1928

När centralkommittén sammanträder i april 1928 hävdar Stalin att partiets ledande roll har stärkts av de ”exceptionella åtgärderna”. Han slår fast att de gjort det möjligt att få bukt med ”insamlandets kris” (vilket snart visar sig stämma dåligt) och att de lett till en sanering av de lokala partiorganisationerna varifrån ”korrumperade element som vägrat erkänna existensen av klasser” rensats ut. Stalin tillägger sedan: ”Vi har förbättrat vårt arbete på landsbygden, vi

[86] Se Mikojan, i *Bolsjevik*, nr 15, 1928, s. 16.
[87] Det rör sig om export i löpande priser. Se *N.Kh...*, op.cit. s. 158.
[88] Se P.G. Timofejev, *Ekonomitjeskaja geografija SSSR* (sjätte utgåvan), Moskva, 1929, s. 263, citat av S. Grosskopf, *L'AOP (1921–1928)* op.cit. s. 340.

har fört fattigbönderna närmare oss och vunnit förtroende hos majoriteten av mellanbönder, vi har isolerat kulakerna och i någon mån kommit åt det övre skiktet av mellanbönder.”[89]

I praktiken är det emellertid långt ifrån enbart kulaker som drabbas av de ”exceptionella åtgärderna”. I februari 1928 skickar Stalin ut ett cirkulär där partiets lokala organisationer anmodas vara på sin vakt mot ”överdrifter” som drabbar andra skikt av bönderna än de rika, vilket kan framkalla ”nya svårigheter”[90] med dessa bönder.

I början av sommaren 1928 gör Stalin en pessimistisk bedömning av de politiska och ideologiska klassförhållandena på landsbygden, men förblir ändå en anhängare av de ”exceptionella åtgärderna” vilka han tror är omöjliga att undvara. I en redogörelse för centralkommitténs sammanträde i början av juli 1928 inför Leningrads partiorganisation senare samma månad, konstaterar Stalin att insamlandets kris inte var över i mars. Han säger vidare att under månaderna april–juni var det nödvändigt att utvidga de ”exceptionella åtgärderna” och gå så långt att man avkrävde leveranser från *böndernas reservlager*.

Detta säger han, ledde till: ”... ett förnyat tillgripande av specialåtgärder, godtyckliga administrativa åtgärder, överträdelser av revolutionära principer, husundersökningar, illegala visiteringar, etc. (...)”. Efter den beskrivningen tillägger Stalin att sådana åtgärder ”försvårat den politiska situationen på landsbygden och skapat ett hot mot alliansen mellan arbetare och bönder.”[91] När centralkommittén tar upp samma problem i juli 1928, utfärdar den en resolution som visar på ett missnöje bland en del bondeskikt, som tagit sig uttryck i demonstrationer mot den godtyckliga administration som förekommit i flera regioner”.[92]

Nio månader senare angriper Stalin för första gången Bucharin inför centralkommittén då den sammanträder i april 1929.[93] Där slår han på nytt fast nödvändigheten av att åter tillgripa ”extraordinära åtgärder, förstärkta genom medel- och fattigbondemassornas samfällda understöd”[94] något som knappast bekräftas av det sätt varpå insamlandet fortskrider under de närmaste månaderna.

Stalins värderingar av de ”exceptionella åtgärdernas” klassmässiga effekter varierar alltså starkt. De ger inte någon lösning på frågan om vad som utgör *kärnpunkten* i de ”exceptionella åtgärdernas” motstridiga effekter. För att få ett svar på den frågan måste man se till *landsbygdens situation i dess helhet*.

2. Den allmänna situationen på landsbygden år 1928

Situationen på landsbygden år 1928 präglas av att sovjetmaktens relationer med bönderna försämras. Detta gäller för en stor del av mellanbönderna och för en del av fattigbönderna (för dem som direkt eller indirekt berörs av de ”exceptionella åtgärderna”).

Tecknen på en sådan försämring är obestridliga. Det räcker med att nämna att den odlade arealen minskar och boskapshjordarna krymper samman. Sistnämnda företeelse beror inte bara på foderbristen (som hänger samman med omfattningen av de exceptionella åtgärderna) utan även på somliga mellanbönders rädsla för att bli tagna för rika bönder.[95] Mer allmänt sett mister ett stort antal bönder förtroendet för regimen under loppet av NEP, de tror inte längre på en trygg framtid och försätts i en situation som objektivt sett är svår till följd av den

---

[89] Stalin, *W*, band 11, s. 51. [The Work of the April Joint Plenum of the Central Committee and Central Control Commission]
[90] Se ibid. s. 19, se också ovan. [First Results of the Procurement Campaign and the Further Tasks of the Party]
[91] Stalin, *W*, band 11, s. 215. [Results of the July Plenum of the C.C., C.P.S.U.(B.)]
[92] *KPSS*, op.cit. del 2, s. 395
[93] I fjärde delen av denna bok återkommer jag till de strider som utspelar sig inom partiet.
[94] Stalin, *W*, band 12, s. 65.”Om högeravvikelsen i Sovjetunionens kommunistiska parti (bolsjevikerna)” i *Leninismens problem*]
[95] Se Volf i PCh, nr 2,1929, s. 99–100, 1928 och Vysjnerskij i *NAF*, nr 10, 1928.

knappa tillgången på produktionsmedel. Det klimat av osäkerhet som växer fram inom bondeklassen, hänger också samman med att regimen *på administrativ väg slår igen tusentals småföretag, utan att den produktion och den försäljning som dessa stått för övertas av industrin eller den statliga och kooperativa handeln.*

Reduceringen av boskapshjordar förebådar en kris för mjölk, kött och smörförsörjningen, vilket skulle komma att lägga sten på den börda som spannmålskrisen gett upphov till.[96]

Det är speciellt under jordbruksåret 1928/29 som sovjetmaktens relationer till stora delar av bönderna försämras. Till de åtgärder som vidtas i början av 1928 fogas nya ingripanden i samband med beskattningen. En del av bönderna beskattas hädanefter inte på basis av i förväg uppställda normer (enligt de principer som antogs i början av NEP) utan på ”individuella grunder” som fastställs av uppbördsmännen. I teorin ska bara de rikaste bönderna beskattas på det sättet. Av många skäl slår den nya formen av beskattning lika hårt mot mellanbönderna. Det finns inte någon ordentlig definition av vilka bönder som ska betala skatt på dessa grunder, och skattemyndigheterna känner inte till förhållandena ute i byarna, vilket gör att en del av kulakerna kan hålla sig undan (och då faller skattebördan istället på bönder som borde undsluppit den typen av skatt) etc.

I november 1928 tar Stalin upp fel som begåtts i tillämpningen av den ”individuella beskattningen”. Han säger att bara 2–3% av bondehushållen borde berörts av den, men att det finns många distrikt ”där 10–12% eller till och med en högre andel av hushållen beskattas på individuell grund, vilket betyder att mellanbönder berörts”.[97]

Efter en våg av protester i byarna blir en del av de bönder som beskattas på felaktiga grunder gottgjorda. Icke desto mindre är relationerna mellan sovjetmakten och mellanbönderna svårt skadade. Nu tenderar en del av mellanbönderna att närma sig rikebönderna för att tillsammans med dem motsätta sig administrativa beslut. *Dessutom blir mellanbönderna mer beroende av kulakerna på grund av sin försämrade ekonomi*.

I denna situation antar TsIK (Centrala exekutivkommittén) i slutet av 1928 en viktig text angående de ”allmänna principerna för nyttjanderätten till jorden och för sammanfogningen av jordlotterna”.[98] Detta dokument medför djupgående förändringar av 1923 års jordlag[99] i två viktiga avseenden. Den underlättar övergången till kollektiva arbetsformer och kollektiv jordbruksproduktion och begränsar kulakernas möjligheter att lägga under sig jord.

En undersökning av bestämmelserna för byns allmänna församling (schoden) visar att sovjetmakten inskränker byförsamlingens allmänna befogenheter och sätter den under administrativa organs förmyndarskap. Därefter kan de beslut som fattas i schoden, där mellanbönderna är i majoritet, ogiltigförklaras av bysovjeten, där mellanbönderna oftast är i minoritet.

Politiskt sett innebär denna åtgärd en definitiv brytning med NEP, som är en politik där mellanbönderna betraktas som den sovjetiska landsbygdens viktigaste representanter. Där mellanböndernas rätt att fatta självständiga beslut i byförsamlingen dras in, är det ett tecken på en brytning mellan sovjetregimen och mellanbönderna. Denna plötsliga förändring tyder på en allvarlig försämring av det förtroende för NEP som regimen lyckats uppbåda hos mellanbönderna. Den är ett tecken på att mellanböndernas ideologi inte utvecklas enligt sovjetmaktens riktlinjer (mellanbönderna ansluter sig i viss mån till rikeböndernas förhållningssätt). En del av sovjetmaktens riktlinjer må vara riktiga, men tillgripandet av

---

[96] Mellan 1928 och 1929 minskar antalet nötkreatur med nästan 1,7 miljoner (antalet djur reduceras till 68 miljoner) och svinstammen åderlåtes på 5 miljoner djur (antalet djur reduceras till 21 miljoner), *KT 1929/30*, Moskva, 1930, s. 530–531.
[97] Se Stalin, *W*, band 11, s. 275. [Industrialisation of the country and the Right Deviation in the C.P.S.U.(B.)]
[98] ”Obchtchie natchala Zemlepolzovaniya i zemleoustroïstva”, i *Kollektivisatsiya S.Kh*, dokument nr 20, citat av M. Lewin, *Russian Peasants...* op.cit. s. 283.
[99] Se del 1, s. 193–195.

tvångsåtgärder mot stora bondemassor kan inte annat än resultera i allvarliga politiska kriser. Låt oss dra oss till minnes att lite mer än två år innan beslutet om att sätta byförsamlingen under förmynderskap antas (ett dokument som kommer att bli ett av verktygen för det man kallat ”revolutionen uppifrån”, för en kollektivisering som bondemassorna inte beslutar om själva) slår Stalin fast följande, under det att han refererar till Lenin: ”För att utföra en revolution på rätt sätt, räcker det inte med en korrekt partilinje... Ytterligare ett villkor måste uppfyllas, nämligen att de arbetande massorna genom sin egen erfarenhet övertygas om att partilinjen är korrekt”.[100]

Som Lenin förutsåg sex år tidigare,[101] då han frammanade bilden av en situation liknande den som uppstår 1928, leder försvagningen av alliansen mellan arbetare och bönder till att partiet allt mer splittras mellan en tendens som är besluten att ”gå i spetsen” även om bondeklassen inte är nöjd, och en annan som vill undvika en brytning av alliansen mellan arbetare och bönder.

Anhängarna av den förstnämnda tendensen, vars ledande gestalt är Stalin, är övertygade om att endast en industrialisering och en snabb kollektivisering kan göra det möjligt att övervinna svårigheterna. De vill ge alliansen mellan arbetare och bönder en ny materiell bas i ”*stålet*”, dvs. traktorerna, och skapa enhetliga tekniska villkor för produktionen genom att införa maskiner i jordbruket.

Det är givetvis representanterna för den andra tendensen (som klassas som ”höger” och vars ledande gestalt är Bucharin) som pekar på att förbundet mellan arbetare och bönder håller på att urholkas och på att kampen mot kulakerna övergått i en kamp mot *mellanbönderna*.[102] Företrädarna för den första tendensen måste emellertid också erkänna att kulakernas *politiska och ideologiska inflytande över mellanbönderna ökat* och att mellanbönderna är missnöjda. Ett exempel härpå utgör Kaganovitj som stöder en fast linje, vilket för honom är enda sättet att säkra uppbygget av landets industri. I ett föredrag från 1928 slår Kaganovitj fast att ”mellanbonden ibland kommer under inflytande av kulaken och ger uttryck för missnöje. Han måste erlägga en viss summa i skatt och han drabbas av det faktum att vi nu inte kan ge honom betalt för hans spannmål i paritet med fabriksprodukternas prisnivå och att våra åtgärder mot kulaken även drabbat honom”.[103]

1928/29 års insamling går dåligt i början. I oktober börjar *insamlingsorganen utöva en stark press* på bönderna. Den andra december 1928 konstaterar *Pravda* att även mellanbönder och fattigbönder behandlas brutalt och utsätts för press. Sovjetmaktens försök att organisera fattig- och mellanbönder har knappast rönt någon framgång. Därför kan dessa bondeskikt inte heller bli till stöd för partiverksamheten på landsbygden. Samtidigt växer mellanböndernas missnöje på grund av skillnaden mellan de priser staten betalar (vilka ändå höjts något sedan juli 1928) och den fria marknadens priser (som nu ligger tre eller fyra gånger över statens priser).[104]

Under dessa omständigheter och med en bondeklass som saknar en fast organisation och ett tillräckligt utvecklat medvetande, säljs en del av skörden utanför de officiella kanalerna. Detta förekommer även bland fattig- och mellanbönder, för vilka det också gäller att med hjälp av sina försäljningar upprätthålla ett visst ekonomiskt oberoende gentemot kulakerna. Även om det inte är principiellt förbjudet att sälja spannmål på den ”öppna marknaden”, bestraffar de lokala myndigheterna ofta sådan köpenskap i syfte att underlätta insamlingsorganens arbete.

---

[100] Se Stalins rapport inför 15 partikonferensen 1 november 1926, Stalin, *W*, band 8 s. 396. [The Social-Democratic Deviation in our Party]

[101] Då han skrev ”Vårt parti stöder sig på två klasser (proletariatet och bönderna – Charles Bettelheim), vilket innebär att partiet skulle upplösas om inte de två klasserna kan enas...” (Lenin, *Valda verk* II:2, s. 751). På denna punkt se även del 1, s. 270).

[102] Se M. Lewin, *Russian Peasants*, op cit. s. 284, 372 ff.

[103] Ibid. s. 285–286, M. Lewin citat efter *Bolsjevik*, nr 19, 1928, s. 20, 26.

[104] Ibid s. 287.

Dessa bestraffningar drabbar även fattig- och mellanbönder, vilkas missnöje då stiger.

3. Böndernas motstånd under 1929 och tvångsåtgärdernas uppkomst

I början av 1929 finns det många tecken på att det växer fram ett motstånd bland bönderna mot insamlandet, vilket genomförs med allt hårdare metoder. Från januari 1929 omnämner den sovjetiska pressen allt oftare att nya ”bondekategorier” uppför sig som fiender till sovjetmakten. Pressen talar om ”småkulaker” som ”dansar efter kulakernas pipa” och ”underkulaker” vilka utför sabotage för kulakernas räkning.[105]

Dessa uttryck hänför sig inte till socio-ekonomiska kategorier utan till ideologiska kategorier. Uppkomsten av uttrycken speglar en verklighet där *kulakernas inflytande över mellan- och fattigbönder* växer, medan de sistnämnda grupperna ser sina omedelbara intressen kränkas. Uttrycken visar också på en *vitt spridd misstro mot bondeklassen inom partiet*.[106]

Detta sätt att behandla stora delar av bondemassorna härrör framförallt från de lokala myndigheternas sätt att tolka centrala direktiv. De lokala myndigheternas handlingssätt har en negativ inverkan på förbundet mellan arbetare och bönder, och bidrar till att försätta en allt större del av bondeklassen under kulakernas politiska och ideologiska inflytande.

I sitt inlägg på sextonde partikonferensen (i slutet av april 1929) beskriver Syrtsov, ordförande i *Sovnarkom* och anhängare av linjen att de ”exceptionella åtgärderna” bör upprätthållas och utvidgas, hur styrkeförhållandena utvecklas på landsbygden: ”Vi kan bokstavligen känna vilken vändning saker och ting tar, hur kulakerna blir medvetna om sig själva som klass, hur de formar sina egna klasskrav”.[107]

Kulakernas motoffensiv är naturligtvis möjlig enbart därför att de, till följd av det läge som råder på landsbygden från 1928 och framåt, *lyckas få stora bondestyrkor att ställa upp bakom sig*. Utan att nämna att förbundet mellan arbetare och bönder håller på att spricka, antar den sextonde konferensen en resolution i vilken alliansens fortbestånd framställs som ett problem: ”Huruvida bondemassorna ska förbli trogna sin allians med arbetarklassen, eller låta bourgeoisien skilja dem från arbetarna, beror på om jordbruket kommer att utvecklas längs en socialistisk eller kapitalistisk väg, och därmed också på *vem som kommer att styra ekonomins utveckling – kulaken eller den socialistiska staten*.”[108]

Det är betecknande att problemet inte uttrycks i termer av en masslinje inom bondeklassen, i termer av ett ideologiskt och politiskt arbete som syftar till att övertyga bönderna om det riktiga i vägen till socialismen eller i termer av partiets och proletariatets ledande roll i förhållande till bönderna. Istället talar man i ekonomiska termer och framhåller att ”staten” ska styra ekonomin.

Den ”statliga styrningen av ekonomin” *antas* vara avhängig av ett allt snabbare industriellt uppbygge. På den sextonde partikonferensen antas den första femårsplanen. Industriella framgångar framställs där som en förutsättning för att jordbruket ska kunna omvandlas, och fler statliga och kollektiva jordbruk skapas. Den sextonde konferensen uttalar sig mycket försiktigt om framväxten av statliga och kollektiva jordbruk.[109]

Förbundet mellan arbetare och bönder är i behov av en omedelbar politisk konsolidering, men det negligeras därför att industrialiseringen anses vara en nödvändig förutsättning för en sådan

---

[105] Se *Pravda*, 26 januari 1929, *NAF*, nr 7, 1929. Se också E.H. Carr & R.W Davies, *Foundations....* op.cit. del I:1, s. 258–259.
[106] Denna misstro är av gammalt datum. Den dyker också upp i en del stalintexter vid skilda tillfällen före 1928/29 års kris. (Se nedan)
[107] Se *Chestnadtsataja Konferentsia VKP(b)*, Moskva, 1962, s. 320, citat av E.H. Carr & R W. Davies, *Foundations...*, op.cit. del I:1: s. 256–257.
[108] *KPSS*, op.cit. del 2, s. 456–457.
[109] Se nedan.

konsolidering. Att till varje pris främja utvecklingen av industrin, och då i synnerhet av den tunga industrin anses nu vara den närmast förestående uppgiften.

Denna ståndpunkt är resultatet av en rad faktorer i förening. Dessa faktorer ska jag analysera längre fram. En faktor är bristen på industriprodukter (något som tolkas som ett tecken på att industrin släpar efter jordbruket) och en annan är framväxten av en arbetslöshet som skenbarligen endast en snabb industrialisering kan avhjälpa. På det politiska planet ses den ökade industrialiseringstakten som ett medel att befästa proletariatets diktatur, genom arbetarklassens numerära tillväxt och förbättringen av landets militära stridbarhet.

Den enhälliga uppslutningen kring utvecklingen av industrin, i synnerhet av den tunga industrin, leder till att man inte tar tillräcklig hänsyn till de negativa effekterna av att konsolideringen av förbundet mellan arbetare och bönder *skjuts på framtiden* (till den tidpunkt då industrin kommer att vara ”tillräckligt utvecklad”). Eftersom industrialiseringen ges högsta prioritet, leder inte den försämrade situationen på landsbygden till att den politik som gett upphov till försämringen rättas till, utan tvärtom vidtas *nya tvångsåtgärder. Dessa riktas mot nästan hela bondeklassen* och betraktas som nödvändiga för att landet snabbt ska kunna industrialiseras.

Det allvarligaste tecknet på den försämrade situationen på landsbygden är den plötsliga reduceringen av insamlade spannmålskvantiteter under första halvåret 1929.[110]

Inför denna minskning försöker partiet och regeringen vidta en ny typ av åtgärder för att så långt möjligt undvika att tillgripandet av paragraf 107[111], vilket man tvingats lova bönderna som en följd av de många protesterna och demonstrationerna under 1928. En av dessa åtgärder tar formellt formen av ett ”frivilligt åtagande”, en sorts ”självreglering” av insamlingens storlek, vilken utförs av byförsamlingen.

I praktiken är det så att byförsamlingen, som ofta anmodas att uttala sig oavsett hur många beslutsmässiga ledamöter som är närvarande, ställs inför tvånget att se till att de av staten fastställda kvantiteterna samlas in. Ett beslut taget av centralkommittén i juli 1929 visar tydligt att de kvantiteter som byförsamlingarna ”tar på sig” att leverera, ofta överstiger deras förmåga och måste revideras. Detta avslöjar ”självregleringens” fiktiva karaktär. Den här typen av tillvägagångssätt skapar en ny källa till missnöje för bondeklassen, inbegripet de fattigbönder som berörs av åtgärderna och som dessutom betraktas som tillfrågade via ”fattigböndernas kommittéer”, vilka inte existerar i verkligheten (de försvinner ofta strax efter det att de bildats).[112]

Den allvarligaste orsaken till den ökade spänningen mellan bondeklassens majoritet och sovjetmakten, är att det vidtas åtgärder mot de bönder som inte levererar de efterfrågade spannmålskvantiteterna till insamlandet. Bönderna blir då utsatta för olika typer av *straff*. En typ består i att man *utesluts från kooperationen. De uteslutna tvingas handla på den privata marknaden, där priserna är mycket högre än i kooperationens butiker*. Det *föranleder bönderna att också sälja på den privata marknaden med risk för att bli tagna för spekulatörer*. En annan sanktion som sätts in då de förutsedda kvantiteterna inte levereras är böter. *Bönderna ådöms böter till ett belopp som är fem gånger större än priset på den kvantitet spannmål de underlåtit att leverera*, vilket kallas *pjatikratka*. I princip ska byförsamlingen döma till böter, men då den ofta vägrar att. göra det, får bysovjeten rätt att besluta om böter från och med april 1929. Böterna utfärdas alltså av ett organ där bönderna i praktiken saknar inflytande och där funktionärerna dominerar.

---

[110] Se ovan.
[111] Se ovan.
[112] Se A. Angarov, *Klassovaja borba v sovetskoj derevne*, Moskva, 1929, s. 20ff och M. Lewin, *Russian Peasants...*, op.cit. s. 390 ff.

I juni 1929 beslutar regeringen dessutom att tillämpningen av straffbalkens paragraf 61 ska utvidgas. Hädanefter ska följande gälla: ”Vägran att leverera säd som utmätts av byn på frivillig väg, vilket förekommer från en del bönders sida, och motstånd mot att verkställa planen för lagring av spannmål kommer att dömas i enlighet med paragrafens tredje del.”

Tredje delen av paragraf 61 stipulerar straff som kan innebära ända upp till två års fängelse, konfiskering av egendom samt möjlighet att förvisa den skyldige. De deporteringar och fängslanden som redan börjat tillgripas, blir på så sätt legaliserade. Under jordbruksåret 1929/30 blir sådana åtgärder allt vanligare.[113] Detsamma gäller ”jordbruksskatten”, som innebär att kulaker och bönder som stämplas som kulaker åläggs att leverera spannmål inom tjugofyra timmar. Storleken på denna skatt överstiger ofta de tillgångar bönderna förmår uppbringa och en utebliven betalning kan ge upphov till deportering.

Tillämpandet av paragraf 61 berör inte bara kulakerna. Det drabbar ofta mellanbönderna. Samma sak gäller för det beslut centralkommittén tog i juli 1929 om att *förbjuda de statliga butikerna att sälja bristprodukter (tändstickor, fotogen, spik, textilier, etc.) till de bönder som ej levererat det spannmål som ålagts dem.*[114] Sådana sanktioner har redan praktiserats på lokal nivå. De fördömdes tidigare, men blir nu legaliserade.

De lokala myndigheterna förmodas tillämpa de olika sanktionerna med urskillning, det vill säga så att fattig- och mellanbönder inte drabbas, eller bara drabbas undantagsvis.I verkligheten håller inte det, därom vittnar centralkommitténs otaliga fördömanden av de lokala myndigheternas missbruk.

Partiledningen försöker markera en skillnad mellan den linje den själv slagit fast, och som den framhärdar i att föra, och tillämpandet av densamma, vilket partiledningen erkänner ofta slår fel.

I princip skulle denna åtskillnad vara riktig om inte den linje som formulerats och de krav som ställts på de lokala myndigheterna, fick dessa att mångfaldiga beslut med oförsvarliga klassmässiga effekter (vilka fördöms i efterhand). Sådana beslut blir i själva verket allt vanligare under åren 1928 och 1929, så vanliga att situationen börjar närma sig den som Lenin beskrev och fördömde i mars 1919, när han talade om att ”slag som är avsedda för kulakerna träffar medelbönderna”, vilket innebär att mycket allvarliga fel begås.[115]

Under år 1929 tar böndernas motstånd mot olika straff och tvångsåtgärder form. Det rör sig inte längre om enbart ”passivt motstånd” såsom *underlåtande att odla upp all areal eller nerslaktande av boskap*, utan om skilda ”offensiva” aktioner. En av formerna för detta motstånd är en kollektiv handling som kallas *volynka* (förhalning) och i detta fall innebär att en del byar vägrar att över huvud taget bidra till insamlandet. Detta bestraffas strängt. År 1929 förekommer bonderesningar i olika regioner (som dock inte verkar ha nått någon större spridning). De mest omfattande bonderevolterna äger rum i Georgiens berg (Adjari) och i Pskovregionen. Till dessa aktioner kommer de attentat som begås av kulaker eller av bönder som står under deras inflytande.[116]

Vid den tidpunkt då partiledningen gör upp bokslut för insamlandet under 1928/29 (i början av juli 1929), drar den slutsatsen att de åtgärder som dittills vidtagits inte medfört någon verklig lösning på problemet med städernas försörjning och inte gjort det möjligt att samla in

---

[113] Sovjetunionens strafflag med de justeringar den genomgått fram till oktober 1933 finns i översättning av Jules Patouillet, *Le Code pénal de la RSFR*, Librairie générale de droit et de jurisprudence, Paris, 1935. Paragraf 61 återfinns på s. 53. Ovanstående citat och uppgifter är tagna från M. Lewin, *Russian Peasants...*, op.cit. s. 389-390.

[114] Se *Kollektivizatsiya S. Kh*. dokument nr 49.

[115] Se Lenin, *CW*, band 29, s. 159. [”Rapport om arbetet på landsbygden den 23 mars” i Rysslands kommunistiska partis (bolsjevikerna) 8:e kongress den 18-23 mars 1919]

[116] Se M. Levin, *Russian Peasants...*, op.cit. s. 393 ff.

tillräckliga mängder spannmål för export. Partiets ledande instanser, framförallt general-sekretariatet, tvingas nu att ta upp kollektiviseringens problem på ett nytt sätt.

Hittills har man ansett att problemet borde tacklas försiktigt och ses som en huvuduppgift som måste förverkligas med hjälp av ett brett stöd och massornas förtroende . Hädanefter tenderar kollektiviseringen att framstå som det omedelbara medlet att ”lösa” de problem som svårigheterna med insamlandet och minskningen av spannmålsproduktionen ger upphov till.

Som vi ska se,[117] ger sig partiet nu in på att trappa upp kollektiviseringen, vilket varken partiet eller bondemassorna är ideologiskt och politiskt förberedda på. Denna politik, och det sätt varpå den utförs, banar väg för en allvarlig brytning av alliansen mellan arbetare och bönder, och för en kris utan motsvarighet inom jordbruket, framförallt ifråga om spannmålsodlingen och boskapsskötseln. Städernas livsmedelsförsörjning kan följaktligen inte säkras annat än till priset av en ny minskning av böndernas konsumtion.

[117] Se nedan.

2. De socio-ekonomiska betingelserna för reproduktionen och omvandlingen av jordbrukets produktionsförhållanden under NEP

När ”krigskommunismen” väl är över och en stor del av jordbruksproduktionen *omvandlas till varor* och *bönderna tvingas köpa* nästan alla sina arbetsredskap och en mängd konsumtionsartiklar *på marknaden* blir *reproduktionen av jordbrukets produktionsförhållanden i hög grad beroende av betingelserna för varornas cirkulation på marknaden*.

Det sätt varpå handeln och tillförseln av varor fungerar på landsbygden, samt förhållandet mellan jordbrukspriser och industripriser utövar alltså ett djupgående inflytande på reproduktionen och omvandlingen av jordbrukets produktionsförhållanden under NEP. Det påverkar produktionsstrukturen och för med sig en rad *klassmässiga konsekvenser*, vilka på *skilda sätt* försvagar eller förstärker det ena eller andra bondeskiktet eller den ena eller den andra kategorin producenter. Men inköp och försäljning liksom industripriser och jordbrukspriser utgör en samling samhälleliga relationer som i sin tur påverkas av klasstriderna, och då isynnerhet av dem som är förknippade med bolsjevikpartiets politiska linje och det sätt varpå den verkställs. Partilinjen förkroppsligas framförallt i ”prispolitiken” och i ”planeringen”. *De klasstrider som bönderna utvecklar* på dessa områden *tar sig främst uttryck i motsättningar mellan proletariatet och olika borgerliga fraktioner*. Därför är det viktigt att undersöka hur jordbruksprodukterna kommer in i cirkulationen och på vilket sätt bönderna förses med industriprodukter.

1. Några inledande påpekanden

Det faktum att klasstriderna under NEP förändrar betingelserna för utbytet, får stor betydelse *för arbetar- och bondealliansens konkreta praktik* och *för de klassmässiga effekterna av denna praktik*, isynnerhet då för relationerna mellan fattigbönder, mellanbönder och kulaker.

En analys av de samhälleliga villkoren för utbytet innefattar också ett klargörande av de typiska dragen hos de ekonomiska praktikerna, samt av det tvång som utbytesprocessens parter är underkastade. Dessa tvång hänger samman med klassförhållandenas allmänna situation. De kan anta formen av marknadstvång likaväl som ”tvångsåtgärder reglerade i förordningar”, men de innehåller alltid en ideologisk dimension. Denna spelar i allmänhet en dominerande roll, vilket gör att utbytet, på ett sätt som inte är direkt synligt, blir beroende av klasstridernas effekter, alltså även av resultatet av de strider som utvecklas på den ideologiska nivån.

a) inslag av tvång vid köp och försäljning

Längre fram kommer vi att se hur de olika typerna av tvång fungerar rent konkret. För att redan nu förklara vad det är frågan om kan emellertid några påpekanden vara på sin plats. Det är till exempel viktigt att komma ihåg att när fattigbönder och mellanbönder deltar i utbytet under NEP, sker det i allmänhet efter ekonomiska, politiska eller ideologiska påtryckningar från regimens sida. Det är olika typer av tvång som gör att bönderna ser sig ”nödsakade” att snabbt finna avsättning för större delen av den produktion de säljer, vilket innebär att de får mycket mindre betalt än vad de rika bönderna får några månader senare.

Ovannämnda tvång som är en av orsakerna till ”prisbildningen på marknaden” består inte enbart av skattebördor och skulder (lånen från rikebönderna som måste återbetalas) utan är även *av politisk och ideologisk natur*.

I början av NEP existerar det inte något organ som skulle kunna tvinga massorna av fattigbönder och mellanbönder att reglera sina skulder och betala sina skatter och att till och med utföra detta snabbt. Det ”tvång” som tynger bondemassorna är huvudsakligen av ideologisk art. Ideologin framställer en omgående betalning av skatter och skulder som en

”plikt” och ”förbjuder” bönderna att vidta kollektiva åtgärder för att ”undfly” fordringsägare och skattmasar. Samtidigt tjänar de ideologiska förhållanden som nu råder, till skillnad från dem som bönderna var underkastade före revolutionen, som en sporre att öka produktionen och att till och med sälja en del av det spannmål som krävs för att tillfredsställa de ”fysiologiska behoven” *i avsikt att skaffa en bättre utrustning* till gården. Lenin tar upp detta hösten 1922: ”I Ryssland finns det en väldig massa småbönder, vilka nu gett sig i kast med produktionen med osedvanlig energi, och som (delvis med statens hjälp ifråga om utsäde, etc.) rönt framgångar av nära nog otrolig art, särskilt om man besinnar den enorma förstörelse och den hungersnöd som inbördeskriget gav upphov till. Småbönderna har lyckats så väl, att de *med förvånansvärd lätthet och nästan utan tvång tillfört* staten en skatt på flera hundra miljoner pud (ett pud = 16,4 kg) vete”.[1]

De ideologiska förhållanden som präglar böndernas tillvaro under NEP, och som till stor del avgör på vilket sätt de deltar i utbytet, är oerhört sammansatta och förändras dessutom under årens lopp. I början av NEP är bondemassornas *förtroende* för sovjetmakten och deras förlitan på att regimen ska förbättra deras situation en viktig komponent i dessa ideologiska förhållanden. Det förtroendet förklarar varför bondemassorna trots sin fattigdom betalar sina skatter ”med lätthet” och snabbt säljer undan en del av sin produktion för att klara skatteplikten. Det faktum att bönderna inte kan förbättra sin situation utan att köpa produktionsmedel tillsammans med förtroendet för sovjetregimen, leder till att bönderna går så långt att de säljer produkter som de egentligen hade behövt för egen konsumtion.[2] I själva verket ”sålde de fattigaste bönderna... större delen av sin produktion, mindre på grund av skattetrycket än i avsikt att anskaffa fabriksprodukter”.[3]

Häri ligger ett ”försäljningstvång” som är en effekt av ideologiska klassförhållanden, vilka får fattigbönder och mellanbönder att sluta betrakta sin situation som ”ödesbestämd ” och istället försöka undkomma beroendet av kulakerna genom att *utrusta* sina gårdar *med redskap*, och i viss mån genom att *organisera sig*. Detta är en del av de *objektiva grundvalarna* för det nepska jordbrukets livskraft.[4] Det är också en av de former böndernas medverkan i utbytet antar, och det får därmed också en viss inverkan på betingelserna för utbytet. Framförallt gäller det prissättningen på jordbruksprodukter och jordbrukspriserna fluktuationer. Priserna bottnar alltså i *klassförhållanden*, vilka dels är avgörande för *produktionsvillkoren* och dels inverkar på *betingelserna för utbytet* (*vad som produceras och produktionens arbetskostnader*).

Mot slutet av NEP, framförallt från och med 1928, förändras bilden av böndernas ”tvångsförsäljning” av jordbruksprodukter. Å ena sidan förstärks tvångsapparaten på landsbygden. Nu ingriper regimen verkligen, först för att uppbära skatt, sedan för att uppbära spannmål i enlighet med ”uppgjorda kontrakt” (jag återkommer till denna punkt) eller som ”exceptionella åtgärder”. Å andra sidan medför bristen på fabriksprodukter på landsbygden att fattig- och mellanbönderna tvekar att sälja sina produkter i de fall de inte ser någon möjlighet att köpa de konsumtionsvaror och de redskap de behöver. Krisen för insamlandet under åren 1928 och 1929 kan alltså inte analyseras utan att man undersöker förändringarna av de politiska och ideologiska förhållanden som de olika bondeskikten ingår i.

b) de klassmässiga effekterna av ”prispolitiken”

Som vi kommer att se är priserna under NEP till en del ”fria”, till en del ”fastställda på

---

[1] Lenin, intervjuad av A. Ransome, journalist på *Manchester Guardian*, november, 1922, i *Polnoje sobranije sotjinenij*, band 43 (citerat av S. Grosskopf, L'AOP [1921–1928], op.cit. s. 167) [Interview with Arthur Ransome]. Bettelheims understrykning.; ett pud = 16,4 kg

[2] Härav de uttryck som så ofta återkommer hos Lenin, när han beskriver den sovjetiske bonden som ”flitig” och ”målmedveten”.

[3] Se S. Grosskopf, *L'AOP (1921–1928)*, op.cit. s. 169.

[4] Se ovan.

administrativ väg". I själva verket är även de "fria" priserna till stor del beroende av statens åtgärder, av storleken på statens inköp och försäljningar och av priserna på produkterna från de statliga industriföretagen. Priserna, vilka inverkar på betingelserna för jordbrukets produktion, är sålunda i stor utsträckning ett resultat av sovjetmaktens politik. Denna politik som alltså får *klassmässiga effekter*, utgör en del av den *speciella form av klasskamp* som utvecklas inom statsapparater och partiledning. De *reella* klassmässiga effekterna av "prispolitiken" kan bli helt annorlunda än dem som partiledningen *väntat sig*. Detta är särskilt betydelsefullt för den del av NEP-perioden under vilken de *klassmässiga effekterna* av utbytets sociala betingelser, skiljer sig från de väntade eller åsyftade effekterna.

Det är viktigt att undersöka *orsakerna till skillnaden* mellan de reella och åsyftade effekterna av "prispolitiken". Under NEP-perioden är denna skillnad en konsekvens av de svaga banden mellan partiet och folkmassorna. Den är också en konsekvens av partiets bristfälliga teoretiska analyser, vilka i sin tur är effekter av *förbigående som bottnar i klassmässiga ideologiska förhållanden*. Detta framstår klart när man undersöker det sätt varpå relationerna mellan stad och land utvecklas och de klassmotsättningar som då växer fram, motsättningar som förtätas under NEP:s slutliga kris.

2. Omvandlingen av jordbruksprodukter i pengar

En undersökning av den allmänna utvecklingen av utbytet av jordbruksprodukter och av betingelserna för detta utbyte, gör det möjligt att få grepp om det inflytande som bytesvillkoren utövar på förhållandet mellan klasserna och på NEP:s slutliga kris.

a) den allmänna utvecklingen av utbytet av jordbruksprodukter och den socioekonomiska betydelsen av detta utbyte

Om man sätter utvecklingen av utbytet av jordbruksprodukter i relation till produktionen ser man *hur pass starka banden mellan böndernas gårdar och marknaden ä*r och i vilken utsträckning dessa gårdar övergår från en självhushållningsekonomi till en ekonomi som är integrerad med den sovjetiska, ja rentav med den internationella marknaden. Ur denna synvinkel är det viktigt att observera att *banden mellan bondeekonomien och marknaden utvecklas snabbt under NEP*. Redan 1923/24 är dessa relationer *mer omfattande än under den förrevolutionära perioden*. Detta gensäger den relativt spridda uppfattningen att det mångdubblande av små jordegendomar som jordfördelningen gav upphov till, skulle medfört en ökad självhushållning.

Under 1923/24 överstiger den *totala andelen försålda* jordbruksprodukter förkrigsnivåns andel med en fjärdedel och denna ökning fortsätter under de påföljande åren.[5] Vad beträffar spannmålet, en jordbruksprodukt av strategisk ekonomisk betydelse, uppgår den *totala försäljningsandelen* till 36,1% under 1924/25 mot 32% under 1913.[6] Ur politisk och social synvinkel är det viktigt att observera att i de stora spannmålsregionerna, *säljer bönderna på de fattiga gårdarna en proportionellt större del av sitt spannmål än vad de rika eller burgna bönderna gör*. Det är därför jordbrukspriserna växlingar (något som isynnerhet gäller för spannmålet) och de former försäljningen antar, är så viktiga för de mindre välbeställda bönderna.

En annan sak som måste noteras är att *nettoförsäljningen av jordbruksprodukter* ökar lång-

[5] Den totala försäljningsandelen är detsamma som den totala försäljningen i förhållande till bruttoproduktionen. Detta begrepp måste särskiljas från nettoförsäljningen, som erhålles *genom att man från böndernas totala försäljning drar det belopp som bönderna köpt jordbruksprodukter för*. Denna post bör sedan ses i relation till bruttoproduktionen. *Nettoförsäljningen* kan inte ses som något mått på utvecklingen av böndernas förbindelser med marknaden utan är fastmer ett uttryck för böndernas *efterfrågan på icke-jordbruksprodukter*. Värderingarna är gjorda av L. H. Litovchenko, i hans artikel "Krestjanskoe choziajstvo i rynok", i *Ekonomitjeskoje Obozrenije*, nr 5, 1925, citerat av S. Grosskopf, *L'AOP (1921–1928)*, op.cit. s. 167.

[6] Citerat av S. Grosskopf, Ibid., s. 168.

sammare än bruttoförsäljningen. Sålunda är nettoförsäljningen av jordbruksprodukter (som motsvarar det man kallar ”*jordbruksintäkterna*”) under år 1924/25 46,6% mindre än förkrigstidens volym, i absoluta siffror räknat.[7] Totalt sett tenderar ”jordbruksintäkterna” att öka något snabbare än jordbrukets bruttoproduktion. Detta gäller dock inte för spannmåls-priserna, vilka utvecklas på ett sätt som föga gynnar bondeklassen, något som får betydande ekonomiska konsekvenser och bidrar till NEP:s slutliga kris.[8]

b) deltagarna i utbytet av jordbruksprodukter

Det är nödvändigt att undersöka vilka det är som *deltar* i det *konkreta utbytet* för att förstå vissa motsättningar som bryter fram mot slutet av NEP. Något som karakteriserar utbytet av jordbruksprodukter under NEP, är att *en betydande del av dem som säljer dessa produkter är fattigbönder och mellanbönder, vilka längre fram* under samma jordbruksår *måste köpa större eller mindre mängder av samma produkter som de nyligen sålt*. Eftersom de för det mesta måste göra dessa inköp till ett högre pris än vad de själva tog för varorna, *utgör dessa affärer en reell inkomstförlust för dem*. Bönderna tvingas göra sådana affärer därför att de behöver kontanter så snabbt som möjligt efter skörden för att betala tillbaka skulder, köpa fabriks-produkter som de inte kan undvara och betala sina skatter. När de sedan tvingas köpa samma typ av produkter som de själva sålt, betalas dessa ofta med hjälp av inkomster från *extra-arbete* eller genom en *ny skuldsättning*.1 början av NEP kommer ungefär en femtedel av det spannmål som säljs från bönder som senare måste köpa spannmål själva för att täcka sina konsumtionsbehov.

Vitt skilda grupper *köper upp* jordbruksprodukter *direkt* och prissättningen varierar enormt under denna handel. En grupp inköpare består av *bönder*, vilka köper produkter för egen konsumtion. Andra, framförallt de rika bönderna, köper upp produkter och säljer dem sedan till högre priser.[9]

De som köper jordbruksprodukter *utan att vara bönder* är *privata köpmän, statliga och kooperativa organ* samt *enskilda som gör sina inköp på böndernas marknader*. År 1924/25 står ovannämnda grupper för 38 respektive 32,7 och 29,3% av icke-böndernas inköp på marknaderna.[10] Under de år som följer minskar de privata köpmännens andel snabbt.

Under hela NEP-epoken anstränger sig sovjetmakten att utveckla de statliga och kooperativa inköpsorganens aktivitet, för att i görligaste mån säkra rutinerna för försörjningen av städerna, armén, industrin och utrikeshandeln, och för att reducera konsumtionsprisernas upp- och ned-gångar. De statliga organen gör huvudsakligen sina affärer på grundval av *inköpsplaner*, som när de förverkligas utgör vad man kallar det ”*planerade insamlandet*” av jordbruksprodukter (en del av inköpen som görs av statliga och kooperativa organ kan vara ”oplanerade”).

3. Tillförseln av fabriksprodukter till bönderna

Tillförseln av fabriksprodukter till bönderna är av stor betydelse för reproduktionen av de materiella och sociala betingelserna för jordbruksproduktionen. För de pengar som bönderna får in på försäljningen av jordbruksprodukter, måste de kunna förse sina gårdar med

---

[7] Beräkningarna är utförda på grundval av *KT* 1925/26, s. 73.

[8] På dessa punkter, se S. Grosskopf, *L'AOP (1921–1928)*, op.cit. s. 167 ff, s. 347 ff.

[9] Ända fram till 1927/28 är *utbytet av jordbruksprodukter bönderna emellan* ungefär av samma storleksordning som försäljningen till städerna och staten. (Se E.H Carr & R.W. Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1, s. 916).

[10] Dessa procentangivelser utgör delar av en omsättning, *andelen procent är alltså påverkade av prissättningen* på respektive försålda produkter. På böndernas marknader betalas det högre priser än vid de statliga organens inköp (år 1926 säljs till exempel ett pud [16,4 kg] spannmål för 1,03–1,44 rubler på marknaden, medan staten betalar 0,94 rubler). Se B. Kerblay, *Les Marchés paysans...*, op.cit. s. 112, 114. I mars 1928 är rågpriset på marknaden i Ukraina lika med 126,3% av det pris som insamlingsorganen betalar, i mars 1929 stiger det till 369,2% av det pris statens insamlingsorgan betalar. Se *Ekonomitjeskaja Zjizn* (förkortas: *Ekon. Zjizn*), 26 april och 1 maj 1929 och *Torgovo-Promysjlennaja Gazeta* (förkortas: *TPG*) 6 april 1929, citerat av A. Bajkov, *Soviet Economic System*, op.cit. s. 70).

produktionsmedel och inhandla de konsumtionsvaror som de saknar, om deras fortsatta produktion ska tryggas. När det på så sätt uppstår en varucirkulation, fordras det också att någorlunda jämvikt råder mellan de olika penningflödena. Därtill krävs att landsbygdens nettoinkomster under såväl goda som dåliga år omvandlas i produkter från städerna, när väl de statliga skatterna och de penningbesparingar som bönderna åtagit sig att göra frånräknats.

Det första problemet som uppstår är hur man på ett tillfredsställande sätt ska kunna förse landsbygden med industriprodukter. Under NEP finns det flera slags leverantörer av fabriksprodukter till landsbygden. Varorna kommer från både privat och statlig industri, från stadsindustrin såväl som från landsbygdens industri. I själva verket består en stor del av den privata industrin av hantverk som bedrivs på landsbygden. Detta faktum skapar för övrigt svårigheter för den statliga sektorn. Dels gör hantverket på landsbygden att jordbruket i viss utsträckning kan fortleva utan stöd från städerna, medan städerna däremot inte kan klara sig utan landsbygden. Dels medför hantverkarnas prissättning att en övre gräns bildas för statens prissättning på sina varor, såvida inte staten lyckas kontrollera den lantliga industrins försörjning med råvaror och halvfabrikat, för att den vägen begränsa konkurrensen därifrån.

a) den privata industrin och landsbygdens hantverk

De åtgärder som vidtas i början av NEP, banar väg för ett återupplivande av hantverket på landsbygden. Detta hantverk (som försvinner under trettiotalet) får stor betydelse för bönderna, då det tillfredsställer *en stor del av böndernas behov av arbetsredskap, byggnadsmaterial och konsumtionsvaror* (vävda tyger, kläder, keramik, livsmedelskonserver, etc.). Dessutom är hantverket *inkomstbringande för ett stort antal fattigbönder och mellanbönder som har hantverk som deltidsarbete och genom försäljning i städerna utgör det en inkomstkälla för jordbrukssektorn*.

Mot slutet av NEP har ”småindustrin” 4,4 miljoner anställda, vilket är ungefär 60 % av det totala antalet anställda arbetare inom industrin. Nära 3,6 miljoner av dessa arbetare återfinns inom landsbygdens hantverksproduktion,[11] och *90% av dem är samtidigt bönder*. År 1926 är mindre än en tiondedel av dessa lantliga hantverkare organiserade inom officiellt erkända kooperativ, och omkring en tiondedel är organiserade i ”vilda kooperativ”. De övriga är ”oberoende” hantverkare. I själva verket arbetar en del av dessa hantverkare inte för en lokal kundkrets, utan producerar för en långväga marknad och är därmed oftast beroende av privata köpmän, av ”nepmän”.

År 1927 uppskattar den sovjetiske ekonomen Larin det privata kapitalets andel av hantverkarnas bruttoproduktion till en fjärdedel.[12] Det privata kapitalets roll består dels i att köpa upp en del av hantverksproduktionen, för att sedan återförsälja den på andra platser, dels i att sälja råvaror till hantverkarna. Larins värdering av det privata kapitalets betydelse är nog överdriven, icke desto mindre kvarstår att en del av dem som räknas till landsbygdens hantverkare i själva verket är beroende av det privata kapitalet. Denna situation beror i stor utsträckning på att *den statliga handeln fungerar dåligt*.

Under NEP är bolsjevikpartiet *i princip* positivt inställt till hantverkarna på landsbygden och avser att efterhand inlemma dem i kooperationen. I den resolution som antas av bolsjevikpartiets femtonde kongress (i december 1927), den kongress på vilken det beslutas att den första femårsplanen ska göras upp, finns betoningen av hantverkarnas roll fortfarande kvar. I resolutionen slår man fast att hantverket måste utvecklas som ett nödvändigt komplement till storindustrin och som ett medel för att råda bot på varubristen och minska arbetslösheten.

Uppfattningen om hantverkets positiva roll, i synnerhet på landsbygden, fortlever ända fram

[11] De andra (ungefär 860 000) är antingen hantverkare i städerna eller arbetare i den kapitalistiska småindustrin (omkring 80 000). Se E.B. Carr & R.W. Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1:I, s. 390–391.
[12] I Larin, *Tjastnyj Kapital v SSSR*, Moskva/Leningrad, 1927, s. 119–120.

till slutet av 1929. Ännu detta år understryker man att *hantverket inom många branscher gör det möjligt att erhålla stora kvantiteter produkter samtidigt som det krävs mindre investeringar än inom storindustrin*. En hantverksmässig produktion av skor fordrar till exempel bara en tiondel av de investeringar som storindustrin kräver för att producera samma mängd skor.[13] I verkligheten stöter hantverkarna på en växande fientlighet från ledarna för den statliga storindustrin. De ser hantverkarna som konkurrenter om marknader, leveranser och krediter och de lyckas få statens handelsorgan att reducera tillförseln av råvaror och halvfabrikat till hantverkarna till ett minimum.

År 1929, det ”stora genombrottets” år, är samtidigt det år då hantverket och landsbygdens industri går tillbaka. Därefter sker en maximal koncentration av materiella och finansiella medel till storindustrin och denna drar också till sig hantverkare som arbetskraft. Den snabba tillbakagången av landsbygdens industri för med sig en rad negativa konsekvenser för byarnas liv, för deras försörjning och för landsbygdens inkomster.

Icke desto mindre kvarstår att landsbygdens hantverkare och den privata småindustrin ända till slutet av NEP utgör viktiga delar av de sociala grundvalarna för produktion och utbyte. Men deras existens kommer allt mer i motsättning till den politik som förs från och med 1928 och denna motsättning visar sig också under NEP:s slutliga kris.[14]

b) detaljhandeln med fabriksprodukter på landsbygden

Inte bara hantverkarna på landsbygden, utan också den statliga och kooperativa handeln liksom den privata handeln, förser landsbygden med tillverkade produkter. Ända fram till år 1926/27 ökar den privata handelns omsättning i absoluta värden räknat, samtidigt som dess relativa värde minskar. År 1928 stängs en mångfald butiker och stånd och licensen dras in för ett stort antal gårdfarihandlare, vilket leder till såväl en absolut som en relativ tillbakagång för den privata handeln.[15] På landsbygden är denna tillbakagång av sådan omfattning att den statliga och kooperativa sektorns försäljningsökning långtifrån kan ersätta förlusten.[16] Under alla omständigheter är den statliga och kooperativa handeln under år 1928 mycket mindre utvecklad på landsbygden än i städerna. Den statliga detaljhandelskedjan har mindre än 34 % av sin omsättning förlagd till landsbygden, fastän mer än 80% av den sovjetiska befolkningen återfinns där.[17]

Sålunda är bönderna under större delen av NEP (isynnerhet i slutet av NEP) mycket missgynnade ifråga om möjligheterna att förse sig med industriprodukter från städerna. Tvånget att i stor utsträckning anlita privata affärsmän bidrar dessutom till att minska bondeklassens ”köpkraft”.

Om de privata köpmännen någon gång köper jordbruksprodukter till ett högre pris än det officiella, säljer de sedan industriprodukter till ett pris som är mycket högre än inom den statliga och kooperativa handeln.

År 1927 överstiger privathandelns priser för bomullstyg den statliga handelns priser med mer än 19%. För salt ligger skillnaden på nära 57%, för klar olja på 14% och för spik på 23%.[18] När bönderna betalar så höga priser till den privata handeln, beror det givetvis på att den statliga och kooperativa kedjan är oförmögen att tillfredsställa deras behov.

---

[13] Se TPG 15 juli 1929.
[14] Se nedan.
[15] Se nedan.
[16] Det faktum att den statliga och kooperativa handeln länge är oförmögen att ersätta den privata handeln ute i byarna, beror framförallt på att gårdfarihandlarna och butiksföreståndarna nöjde sig med enklare förhållanden än funktionärerna. Dessa kräver ofta en riktig butik och ett fordon, även på sådan ställen där butiken ryms i en barack och hästen är det enda färdmedlet.
[17] Se A Bajkov, *Soviet Economic System*, op.cit. s. 242.
[18] Beräkningarna baserar sig på A. Bajkov, op.cit. s. 67.

Det faktum att en rad butiker slås igen under 1928 gör inte saken bättre för bönderna. Bristen på industriprodukter förvärras och den statliga handelskedjan förmår inte snabbt inta de ivägkörda privathandlarnas plats. I november 1928 beskriver en sovjetisk ekonomisk tidskrift en situation där bristen på tillverkade produkter är ännu större än bristen på jordbruksprodukter. Följderna är enorma och utbudet förmår inte täcka mer än 20–30% av efterfrågan. Detta gäller såväl för skinnprodukter som för skor, det finns inte någon plåt, och på textilmarknaden är läget spänt. Byborna åker in till stan och köar för att köpa textilier. Bönderna visar upp kvitton på att de levererat 50 till 500 pud (ett pud = 16,4 kg) spannmål, och vill köpa industriprodukter för hundra till tvåhundra rubler (Charles Bettelheims nota bene: de som innehar sådana kvitton borde i princip bli expedierade i första hand), men man säljer bara för tjugo rubler till dem.[19]

Från 1928 bidrar handelskedjans bristfälliga organisation och *varubristen* till de oöverkomliga svårigheterna med insamlingen och till NEP:s slutliga kris.

1. Grundvalarna för fastställandet av inköpspriser på jordbruksprodukter och problemet med ”prissaxen”

Jordbrukspriserna utveckling i förhållande till industripriserna är en viktig komponent i de förändringar som påverkar jordbrukets reproduktion. ”Prissaxens”[20] betydelse för Den Nya Ekonomiska Politikens öde, föranleder mig att undersöka statens sätt att ingripa eller underlåta att ingripa i jordbruksprodukternas prissättning.

a) förutsättningarna för att fastställa inköpspriser på jordbruksprodukter

Under större delen av NEP är *priserna* på de jordbruksprodukter som köps in, *i princip* ”marknadspriser” i den bemärkelsen att bönderna inte är ”juridiskt tvingade” att avstå en del av sin produktion till insamlingsorganen för ett enhetligt pris som sovjetmakten fastställt. I själva verket varierar betingelserna för insamlingsorganens prissättning avsevärt. *Vad gäller de viktigaste tekniska grödorna, produkter som går till industrin* (bomull, lin, betor, etc.), *är de statliga organen nästan de enda köparna*.

Ifråga om dessa produkter besitter alltså inköpsorganen ett slags inköpsmonopol.[21] Denna situation ger dem möjlighet att köpa till priser som är särskilt fördelaktiga för dem. Emellertid *åsyftar jordbrukspolitiken vid den här tiden en ökad odling av tekniska grödor*, varför rätt höga inköpspriser fastställs för produkterna från sådana odlingar. På så sätt gynnas en snabb tillväxt av tekniska grödor. I många regioner är detta framförallt en fördel för de rika bönderna, vilka har störst möjlighet att genomföra den typen av odlingar på egen hand.

Under NEP varierar betingelserna för handelsorganens prissättning avsevärt. Under den första tiden har dessa organ befogenhet att förhandla ”fritt” om inköpspriserna för jordbruksprodukter. Icke desto mindre måste dessa priser sättas någonstans mellan ett ”tak” och ett ”golv” som de centrala handelsorganen fastställer. De sistnämnda ändrar priserna varje år och låter dem variera mellan olika regioner.

Längre fram *ersätts detta system* gradvis *av ett kontrakt* som sluts mellan de statliga organen

---

[19] *Ekon.Jizn*, 14 november 1928, citerat av A. Bajkov, op.cit. s. 70.

[20] Man använder termen ”prissax” som en hänvisning till den grafiska figur som utvecklingen av industrins och jordbrukets priser beskriver, man säger att ”prissaxen är öppnast” när industripriser och jordbrukspriser fjärmar sig från varandra. När de närmar sig varandra säger man att ”prissaxen stängs”. Man betraktar prissaxen som stängd när man uppnår 1918 års prisrelationer.

[21] Under 1927/28 planerar staten att köpa in följande andelar av den produktion som går till försäljning: 100% av bomullen, 100% av sockerbetorna, 98% av linet och tobaken, 92% av pälsverken, 80% av hudarna, 70% av ullen (se A. Bajkov, op.cit. s. 62). För flera viktiga jordbruksprodukter som hampa och lin, gäller att den produktion som går till försäljning är mindre än under förkrigstiden (se *Ekon. Jizn*, 3 maj 1927, se även Richard Lorenz’ avhandling, *Das Ende der Neuer Ökonomischer Politik* (förkortas *Das Ende der NOP*), Marburg/Lahn, 1970, s. 28 och S. Grosskopf, L'AOP (1921–1928), op.cit. tabell 209, s. 352).

och bönderna i början av kampanjen. Kontrakten integreras med de statliga organens *inköpsplaner*. De innehåller beräkningar om hur stora kvantiteter bönderna ska leverera, om prissättning, kvalitet och tidpunkter för leveranser, etc. I gengäld förbinder de statliga organen sig att ge kredit i vissa fall och att sörja för införskaffandet av vissa produktionsmedel. De priser som fastställs på detta sätt, kallas ”*kontraktsenliga priser*” då de i princip förhandlas fram av de statliga organen och bönderna. De statliga organen måste emellertid utgå från ett ”*baspris*” som *Narkomtorg* fastställer varje år för olika produkter och skilda regioner. De ”kontraktsenliga priserna” kan ligga 4–10% över eller under ”baspriset”.[22] För andra produkter än spannmål sätts detta pris i allmänhet ganska högt för att uppmuntra till produktion och för att undvika att en allt för stor del av produktionen går till hantverket (isynnerhet vad gäller ull och hudar).

Insamlingsorganen ska inte enbart förverkliga kvantitativa *målsättningar*, utan de ska också bidra till att upprätthålla så stabila priser som möjligt. Detta är särskilt viktigt för spannmålets vidkommande, då dessa priser har stor inverkan på *levnadskostnaderna* och *reallönenivån*. Under NEP:s sista år ges denna uppgift allt högre prioritet och de priser som betalas för det insamlade spannmålet tenderar att ligga under ”marknadens” priser.[23]

Denna tendens skadar förbundet mellan arbetare och bönder. Den är desto mer skadlig som det framförallt är fattigbönderna och mellanbönderna som berörs av de låga priser som insamlingsorganen betalar; det är nämligen de minst burgna bönderna som avyttrar en betydande del av sin produktion till de statliga organen så snart hösten kommer.

Effekten av denna prispolitik är inte bara ödesdiger för alliansen mellan arbetare och bönder, utan också *ogynnsam för spannmålsproduktionen*. Tillsammans med den knappa tillgången på industriprodukter på landsbygden bidrar den till att NEP:s slutliga kris bryter ut.

De motsättningar som ”prispolitiken för jordbruksprodukter” hamnar i leder till återkommande justeringar av de statliga organens inköpspriser och av det sätt varpå man behandlar de privata köpmän som konkurrerar med insamlingsorganen.

För de flesta jordbruksprodukter praktiserar de statliga organen ”kontraktsenliga” priser[24] eller priser som förhandlats fram (soglasitelnije) med utgångspunkt från priserna inom den privata sektorn i första hand, därefter praktiserar de framförallt ”fasta” priser (tverdij), vilka sätts lägre än den privata sektorns priser. Dessa ”fasta” priser spelar efterhand en allt större roll och staten ansträngер sig att sänka dem ytterligare, vilket särskilt gäller för spannmålet under år 1926/27.[25]

Längre fram fattas det beslut om partiella uppjusteringar av insamlandets priser. Det rör sig emellertid om så begränsade förändringar att *gapet* mellan ”marknadspriserna” (vilka stiger snabbt) och insamlandets priser *trots allt visar en tendens att växa*. Det bör för övrigt nämnas att insamlandets priser ökar långsammare än vad produktionskostnaderna gör.[26] Här står vi inför en av de omedelbara källorna till insamlandets växande svårigheter och en av de utlösande faktorerna till NEP:s slutliga kris.

---

[22] A. Bajkov, op.cit. s. 63.

[23] Under år 1926/27 är tendensen att betala insamlat spannmål med låga priser särskilt märkbar. Detta år ligger insamlingens prisindex (basvärde 100 år 1911–1914) på 118,7 för spannmål mot 133,9 för samtliga de produkter staten samlar in och *149,3 för den genomsnittliga jordbruksprodukten*. *Sistnämnda siffra är beräknad både på de produkter som säljs till staten och på dem som säljs till enskilda och privata affärsmän* (se B. Kerblay, *Les Marchés paysans en URSS*, Paris, Mouton, 1968, s. 119). Andra exempel på avsevärda skillnader mellan insamlandets och ”marknadens” priser har tidigare angetts för åren 1926,1928 1929 (se tidigare not).

[24] Se ovan.

[25] Under 1926/27 sänks insamlandets spannmålspriser med 20%, vilket innebär att vetepriset kommer att ligga 25% under marknadspriset och rågpriset kommer att ligga 50% under priset på den privata marknaden. (Se B. Kerblay, op.cit. s. 118).

[26] Se S. Grosskopf, op.cit. s. 335.

Under dessa omständigheter leds sovjetmakten till att i allt större utsträckning begränsa, och sedan totalt eliminera all privat handel med spannmål. I brist på förmåga att organisera insamlandet bättre och att minska utgifterna som hänger samman därmed, försöker regimen stabilisera priserna i syfte att trygga försörjningen av städerna och undvika att spannmålsbeståndet plötsligt minskar katastrofalt. Samtidigt används i allt större utsträckning systemet med kontrakt (*kontraktsija*) för spannmål.

Under NEP:s sista år får dessa kontrakt en praktiskt taget obligatorisk karaktär. Detta innebär att det inte längre rör sig om kontrakt annat än i formell mening.[27] När det kommer till kritan måste bönderna hädanefter bestå med *obligatoriska leveranser*. NEP, som egentligen även skulle innebära att bönderna disponerade över den del av produktionen som inte gick åt till den egna konsumtionen och till betalning av jordbruksskatten, överges nu helt och detta under betingelser som får regimen att vidta tvångsåtgärder mot bönderna, vilka försöker värja sig mot sådana ingrepp, Istället för att isolera rikebönderna medverkar dessa åtgärder till att ett växande antal bönder sätter upp ett enat motstånd mot vad de betraktar som beslagtaganden.

b) ”prissaxen” eller skillnaden mellan jordbrukspriser och industripriser

Bolsjevikpartiets linje ifråga om relationen mellan jordbrukspriser och produkter är att ”slå ihop saxen”[28]. Det är den prispolitik som måste föras om förbundet mellan arbetare och bönder ska kunna konsolideras och om jordbruket ska kunna utvecklas genom att lita till egna krafter. Ett adekvat genomförande skulle göra det möjligt för fattigbönder och mellanbönder att stärka sina positioner gentemot de rika bönderna, att rusta upp sina gårdar och att organisera sig med stöd från partiet. Av nedanstående statistiska uppgifter framgår att denna politik får positiva resultat mellan år 1923 (ett år då prissaxen är vidöppen)[29] och år 1928:

Förhållandet mellan jordbrukspriserna och detaljhandelns priser på tillverkade produkter[30]

1913:	100
1923/24	33,7
1925/26	71,8
1926/27	71,1
1927/28	79,0
1928/29	90,3
1929/30	76,3

Dessa siffror föranleder följande anmärkningar:

1. År 1923/24 har jordbruksprodukternas köpkraft reducerats till ungefär en tredjedel jämfört med förkrigsnivån.

2. Från år 1923/24 till 1927/28 multipliceras uppenbarligen jordbruksprodukternas köpkraft med 2,3.

3. Ökningen verkar fortsätta under 1928/29 då det enligt tabellens siffror inte fattas mer än

[27] Desto mer som insamlingsorganen i allmänhet inte lyckas förse bönderna med det kraftfoder och det utsäde som utfästes då ”kontrakten” skrevs under. Detta gör att böndernas förpliktelser får en än mer *ensidig* karaktär.
[28] Se ovan.
[29] Under den här tiden talar man om ”prissaxens kris”.
[30] Dessa siffror har räknats fram utifrån sista kolumnen i tabell 11, s. 119 i B. Kerblays bok, *Les Marchés paysans*, op.cit. Indexvärdena får utvecklingen av relationerna mellan jordbrukets produktionspriser och detaljhandelns priser på tillverkade varor att framträda (index har upprättats efter en sammanvägning av den privata och den allmänna sektorn). Det sätt varpå sammanvägningen gjorts påverkar givetvis utvecklingen av index, och därför ska det påpekas att det faktum att den allmänna sektorn är svagare på landet än i staden inte tagits med i beräkningen då ovanstående tabell upprättats, vilket innebär att böndernas situation är ännu sämre än vad som f'ramgår här. För en mer detaljerad analys, se S. Grosskopf, op.cit. s. 195–196.

10% för att förkrigsnivån skall vara uppnådd.

4. 1929/30 är situationen tydligen upp-och-nervänd, nu faller siffrorna för köpkraften under den nivå som uppnåddes 1927/28. Här är preciseringar och tillrättalägganden nödvändiga:

a) Utvecklingen av fattig- och mellanböndernas situation kan inte bedömas enbart efter dessa siffror. De flesta av dem befinner sig i en något förbättrad situation jämfört med tiden före kriget, eftersom de förfogar över mer jord. Från och ned 1923 förbättrar de ytterligare sin situation genom att de lyckas utöka sina jordandelar.

b) Fast spannmålsproduktionen är av avgörande betydelse missgynnas de bönder som huvudsakligen producerar spannmål, speciellt av det sätt varpå insamlingens priser (fattigböndernas spannmålsskördar köps till större delen upp av insamlingsorganen) utvecklas i förhållande till industrins detaljhandelpriser. Denna utveckling ser ut så här:

Förhållandet mellan insamlingens spannmålspriser och industrins detaljhandelpriser[31]

1913[32]	100
1923/24	29,1
1925/26	68,7
1926/27	56,6
1927/28	65,2
1928/29	76,1
1929/30	76,9[33]

c) De negativa effekterna av industriprisernas höga nivå är mycket kännbara för de bönder som måste handla av privata köpmän, då dessa tar särskilt mycket betalt. I december 1927 överstiger sålunda industrins detaljhandelpriser 1913 års nivå med 88 % inom den ”officiella sektorn” (stat och kooperation) och med 140% inom den privata sektorn.[34] För att ge en mer konkret bild av prisrelationerna ska jag här ange hur stora kvantiteter bönderna erhåller av olika produkter i utbyte mot ett centner spannmål (= 501 kg) år 1927.[35]

Erhållna kvantiteter år 1913 samt år 1927 inom kooperativa respektive privata sektorn:

produkt (mått)	1913	1927 koop	1927 privata sektorn
bomull (meter)	23,72	12,99	10,91
socker (kilo)	14,60	7,65	7,45
fotogen (kilo)	41,53	44,25	38,75
salt (kilo)	168,8	135,5	86,5
spik (kilo)	24,36	16,90	13,77

d) Från och med 1928 kan man inte längre begränsa sig till en undersökning av prisutvecklingen inom jordbruk och industri. Det skulle ge en förskönande bild av böndernas situation. I själva verket kan en stor del av böndernas penninginkomster inte längre omsättas i fabriksprodukter på grund av den varubrist som råder, framförallt på landsbygden.[36] Denna situation, som uppstod redan under vintern 1925/26, är till allvarligt förfång för de fattigaste bönderna och för dem som har de sämst utrustade egendomarna. De kan inte utrusta sina gårdar bättre och förblir beroende av de rika bönderna. Sammanfattningsvis kan man säga att den politik som syftar till att ”slå ihop saxen” är relativt lyckosam fram till 1927. Därefter utvecklas en

[31] Beräkningarna utförda med hjälp av samma källa som tabellen på s. 141.
[32] De priser som anges för år 1913 är givetvis marknadspriser.
[33] Gäller endast råg.
[34] A.N. Malafejev, *Istorija tsenoobrazovanija SSSR*, 1917–1963, Moskva, 1964, s. 384–385). Koefficienterna är beräknade utifrån ett basindex på år 1913.
[35] Se A. Bajkov, *Soviet Economic System*, op.cit. s. 67. Författaren citerar *Inland Trade of the USSR*, s. 82. För år 1913 rör det sig givetvis om marknadspriser.
[36] Se ovan.

prisglidning som är samtida med ”insamlandets kris” och som delvis förklarar densamma. Denna ”prisglidning” är en konsekvens av misstag som sovjetmakten begår från 1926/27 och framåt ifråga om industripolitikens inriktning, såväl vad gäller den löpande produktionen som investeringarna. Det visar sig att sovjetmakten under rådande betingelser inte kan ”bemästra” priserna så som den trodde sig kunna göra. Det brutala avslöjandet av denna sanning, tillsammans med det faktum att de negativa värderingarna av NEP alltmer tar överhanden, leder till att exceptionella åtgärder vidtas, krisfenomenen fördjupas och till det plötsliga och slutliga övergivandet av den Nya Ekonomiska Politiken.

5. Ackumulationsproblemen och utvecklingen av böndernas konsumtion under NEP

Ovanstående analys visar klart att uttrycket ”det totala övergivandet av NEP” innebär *ett övergivande av det som är kvar av NEP år 1929*. I själva verket är det så att strax före 1929 består den ”verkliga NEP” av en kombination av motsägelsefulla åtgärder där en del stämmer överens med den leninistiska uppfattningen av NEP och en del rimmar illa med den uppfattningen, det vill säga en kombination av NEP och ”icke-NEP”. I praktiken blir inslaget av ”icke-NEP” allt viktigare från och med år 1925 och tar till sist överhanden mot slutet av år 1929.

Från 1922 till 1927 är emellertid respekten för en rad av NEP:s grund läggande principer mer eller mindre självskriven. Det gäller framförallt uppfattningen att man inte ska tillgripa tvångsåtgärder mot bondemassorna, fastställandet av en fast jordbruksskatt som kan betalas i pengar och de lyckade försöken att ”slå ihop saxen”.

a) ackumulationsproblemen och det gradvisa övergivandet av NEP:s principer

De omfattande problem som uppstår 1925 i och med kraven på en ackumulation som är tillräckligt stor för att ekonomins återupprustning ska säkras, och de termer i vilka man diskuterar dessa problem, leder till att en rad åtgärder vidtas som står i motsättning till NEP och som motverkar förbättrandet av bondemassornas levnadsvillkor, vilket faktiskt är ett av NEP:s mål. Den nepska vägen mot socialismen skulle nämligen gå via en minskning av skillnaderna mellan arbetarnas och böndernas levnadsvillkor.

Under år 1925 finns det en risk för att vissa åtgärder som man fattat beslut om ska förvandla NEP till någon slags väg mot privatkapitalismen. Dessa åtgärder har sin upprinnelse i en resolution som centralkommittén antar i slutet av april 1925.[37] Resolutionens innehåll rör huvudsakligen rätten att arrendera ut jord och utvidgningen av lönearbete inom jordbruket.

På den första punkten auktoriserar resolutionen ett ökat utnyttjande av böndernas rätt att hyra ut jord. Arrendekontrakt kan till och med och i vissa fall slutas för en period på tolv år.[38] På så sätt bekräftar resolutionen ett beslut taget av centralkommitténs presidium den 21 april 1925, vilket ”mjukar upp” bestämmelserna i 28 paragrafen i jordbrukslagen från år 1922. Därefter ges så talrika tillstånd till uthyrning av jordar att arrendet blir en vanlig förekomst (1922 års jordbrukslag tillät inte arrende annat än i undantagsfall).[39]

På den andra punkten godkänner centralkommittén i sin resolution ett dekret som *Sovnarkom* antog den artonde april 1925, vilket undanröjer nästan alla tidigare restriktioner mot anställandet av bönder som avlönad arbetskraft.[40]

Dessa bestämmelser behåller sin giltighet under de år som följer, men från och med år 1928 tenderar de att tillämpas i allt mindre utsträckning. Att arrendera jord eller leja jordbruksarbetare blir i själva verket liktydigt med att utge sig för att vara kulak och att bli särskilt

[37] *KPSS*, op.cit. del 1, s. 922–932.
[38] Ibid. s. 927.
[39] Se 1922 års jordbrukslag, del 1 s. 193–195. Angående 1925 års reform, se *Sobranije Uzakonenij*, 1925, nr 27, paragraf 191 och E.H. Carr, *Socialism..*, op.cit. del 1 s. 257–258.
[40] *KPSS*, op.cit. del 1 s. 927 och E.H. Carr, *Socialism...*, del 1, s. 268.

utsatt för hotet om ”exceptionella åtgärder”.

Hursomhelst bidrar dessa åtgärder till att det mellan 1925 och 1928 sker en viss förstärkning av de rika och burgna böndernas ställning och att deras ackumulation ökar. Detta utgör för övrigt ett av de eftersträvade målen, något som klart anges i skilda uttalanden gjorda kvällen innan den nyss omtalade resolutionen antogs. Den text som klarast uttrycker detta är det tal som Bucharin håller den sjuttonde april 1925. Han säger där: ”Bondeklassens burgna skikt, kulaken och i viss mån mellanbonden, *är nu rädd för att ackumulera* ... Den bonde som lägger ett plåttak idag, blir utpekad som kulak imorgon, och det betyder slutet för honom. Den bonde som köper en maskin, gör det ’så att kommunisterna inte ser det’. Jordbrukets tekniska framåtskridande insveps i en konspiratorisk atmosfär.

Om vi betraktar de olika bondeskikten ser vi att kulaken är missnöjd med oss därför att vi *hindrar honom från att ackumulera*. Samtidigt knorrar fattigbönderna över oss därför att vi hindrar dem från att ta anställning som jordbruksarbetare hos samme kulak.

Vår politik gentemot landsbygden måste utvecklas i riktning mot en minskning eller en partiell eliminering av den mångfald restriktioner som lägger en hämsko på kulakgårdarnas och de burgna böndernas gårdars utveckling. Till bönderna, till alla bönder, måste vi säga: *berika er*, utveckla era gårdar...

Hur paradoxalt det än verkar måste vi utveckla den burgna bondens jordbruk för att kunna stödja fattigbonden och mellanbonden.”[41]

Det är tydligt att Bucharin i detta tal förbereder partiet på att acceptera de åtgärder som kommer att antas några dagar senare. Hans text belyser sambandet mellan ackumulationsproblemen och antagandet av riktlinjer som är relativt gynnsam för de välsituerade bönderna. Enligt dessa riktlinjer skulle en del av de välsituerade skiktens besparingar lånas upp av staten för att främja den statliga industrins ackumulation.

De vidtagna åtgärderna stärker kulakernas ställning något, men deras ”bidrag” till ackumulationen är försumbart, speciellt inom den statliga sektorn. Detta är de bakomliggande orsakerna till den omsvängning som sker 1926. *Nu ska den statliga ackumulationen förverkligas genom en ökad kreditgivning, inflation och en prisutveckling vilken, som vi sett, främst drabbar fattig- och mellanbönderna*.

Skilda sifferuppgifter visar hur det sätt varpå NEP genomförs i praktiken, leder till ett misslyckande för målsättningen att *minska skillnaderna* mellan stad och landsbygd, isynnerhet vad gäller konsumtionen av industriprodukter.

b) de växande skillnaderna mellan byarnas och städernas konsumtion av fabriksprodukter

Mellan 1923 och 1927 sjunker landsbygdsbefolkningens andel av konsumtionen av industriprodukter stadigt[42]. Under 1925/26 i mitten av NEP (år 1928 förvärras situationen) är konsumtionen per invånare på landsbygden lägre än före kriget ifråga om nästan alla industriprodukter, och den uppnår knappt fjärdedelen av stadsbornas konsumtion per capita.[43]

---

[41] Se *Pravda*, 24 maj 1925. En reviderad återgivning av Bucharins tal publicerades i *Bolsjevik* 30 april och 1 juni 1925. I nämnda version är termen ”kulak” oftast ersatt av uttrycket burgen bonde. Denna text finns på franska i N. Boukharine, *La Question paysanne en URSS*, Paris, Maspero, 1973, s. 139 ff.

[42] Från 1923/24 till 1926/27 minskar den från 59,4% till 53,2%; (se S. Grosskopf, *L'AOP (1921–1928)*, op.cit. s. 206.

[43] Däremot ökar *livsmedels*produktionen per capita något bland bondebefolkningen, tack vare omfördelningen av jorden och ligger 1925/26 över förkrigstidens nivå. För de mindre burgna bondeskikten sker det en klar ökning. Icke desto mindre förblir konsumtionen per capita av vetemjöl, socker, kött, fläsk, flott, smörprodukter och ägg *lägre bland bondefamiljerna än bland arbetarfamiljer och tjänstemannafamiljer*. Se Grosskopf *L'AOP (1921–1928)*, op.cit. tabell 92, s. 170 och tabell 96, s 174.

Givetvis ligger konsumtionsnivån för de minst besuttna bondeskikten avsevärt under den nivå som medeltalen anger.

Dessa förhållanden gör de svaga punkterna för den reella NEP uppenbara. Till en del är de ett resultat av att prissaxen inte slagits ihop och till en del av att *nettoförsäljningen* (som ger bönderna medel att köpa industriprodukter) utgör en så ringa del av jordbruksproduktionen och av att det råder varubrist på landsbygden. Den sista punkten måste behandlas desto noggrannare som NEP:s kris enligt Preobrazjenskijs och trotskisternas tolkning härrör från en ”alltför stor efterfrågan” från jordbrukets sida. Den rådande situationen skulle alltså kräva att den industriella utvecklingen prioriterades, och bönderna borde ”finansiera” denna utveckling. Låt oss nu se hur böndernas totala efterfrågan på industriprodukter utvecklas.

c) jordbrukets överskott och efterfrågan på industriprodukter[44]

Enligt S. Grosskopfs uppskattningar sjunker böndernas nettoförsäljning efter skatt och pålagor, från 1347 miljoner förkrigsrubler år 1912/1913 till 980 förkrigsrubler år 1925/26. Om man utgår från ett basvärde på 100 under 1912/13 ligger indexvärdet för böndernas nettoförsäljning år 1925/26 på 72,7 enheter. Om man bortser från de penninginkomster bönderna kan få från aktiviteter utanför jordbruket, vilka man vet har minskat, och från sparandet av pengar (faktorer som inte nämnvärt påverkar summorna ifråga), *motsvarar nämnda indexvärde böndernas efterfrågan på industriprodukter*. Mellan 1912/13 och 1925/26 minskar alltså denna efterfrågan med 27,3%. Det rör sig om efterfrågan uttryckt i pengar och inte i volym, vilket innebär att den påverkas av prishöjningarna inom den lätta industrin.[45] Under 1925/26 ligger dessa priser 2,2 gånger högre än under förkrigstiden.[46] Böndernas efterfrågan på industriprodukter i volym räknat reduceras i proportion därtill. Det betyder att indexvärdet 72,2 ska bytas mot ett indexvärde på 33. De följande åren förbättras läget något. Om man utgår från att jordbrukets nettointäkter efter skatt och pålagor växer i proportion till jordbrukets nettoförsäljning, får man följande tendens:[47]

Index för böndernas efterfrågan på industriprodukter

(1912/13 = 100)

1926/27 75,2

1927/28 80,2

Böndernas volymmässiga efterfrågan på industriprodukter ökar tydligen något snabbare under dessa två år, eftersom den lätta industrins priser sjunker. I själva verket vet man att bondeklassens efterfrågan på industriprodukter under år 1928 inte kan tillfredsställas.[48]

Dessa fåtaliga uppgifter räcker för att illustrera den formella och abstrakta karaktären[49] hos den tolkning av NEP-krisen som framförs av Preobrazjenskij och trotskisterna, vilka anser att ”bristen på industriprodukter” beror på en ökning av böndernas inkomster och på ”jordbrukets

---

[44] Se även tidigare påpekanden i denna fråga.
[45] Se S. Grosskopf, *L'AOP (1921–1928)*, op.cit. s. 197.
[46] Beräkningarna är gjorda utifrån B.Kerblay, *Les Marchés paysans...* op.cit. s. 119.
[47] Jag har här tagit den procentuella utvecklingen av jordbrukets nettoförsäljning så som den uttrycks i kontrollsiffrorna från de aktuella åren (se *KT 1929/30*, Moskva, 1930, s. 540), jag har alltså *utgått från att skatt och pålagor är konstanta*, vilket förorsakar en viss brist på exakthet, som dock verkar svår att komma tillrätta med.
[48] Se ovan.
[49] I mars 1922 granskade centralkommittén Preobrazjenskijs teser om arbetet på landsbygden, och förkastade dem efter att ha analyserat Lenins kritik. Lenin förebrår Preobrazjenskij hans abstrakta formalism (se Lenin, *CW*, band 36, s. 237 ff, brevet till Molotov). [To Comrade Molotov For The Members Of The Political Bureau] Man återfinner samma formalism i Preobrazjenskijs senare texter (se några typiska citat i S. Grosskopf, *L'AOP 1921–1928*, op.cit. s. 188 ff).

försprång framför industrin”.

När det kommer till kritan ger inte bondeklassens efterfrågan någon som helst förklaring till industrivarubristen. Detta framgår klart om man ser på hur landsbygden respektive industrins efterfrågan på industrivaror utvecklas. Industriproduktionen uppnår följande indexvärden utifrån basvärdet 100 år 1913:[50]

1925/26	89,9
1926/27	103,9
1927/28	119,6

Under 1925/26 ligger således indexvärdet för industrins produktion 12,2 enheter högre än indexvärdet för böndernas efterfrågan på industriprodukter. Gapet vidgas under följande år och för 1926/27 respektive 1927/28 ligger det på 28,7 och 39,4 enheter.

Om det råder *brist* på industriprodukter måste orsaken framförallt sökas i de villkor för produktionen som präglar *den urbana sektorn och inte landsbygden*. Den urbana sektorns roll får konsekvenser som är desto mer negativa som bolsjevikpartiets band till bondemassorna är svaga, och som de ideologiska och politiska förhållandena bondeklassen befinner sig i rent allmänt sett inte gynnar en konsolidering av förbundet mellan arbetare och bönder.

[50] Sifferserien är upprättad av Gosplan för den totala industriproduktionen (se E. Zaleski, *Planification* ..., op.cit. s. 346).

3. Reproduktion och omvandling av landsbygdens politiska och ideologiska förhållanden

De problem som tas upp i detta kapitel är speciellt omfattande och sammansatta. Därtill kommer att tillgängliga informationskällor i detta ämne i allmänhet är otillräckliga och osäkra. Min avsikt är inte heller att utföra en regelrätt analys, utan att skissera konturerna och ange de viktigaste aspekterna på problemen inom ramen för den kunskap som är tillgänglig. Det är givet att endast ytterligare fördjupade efterforskningar (som bland annat skulle förutsätta att man hade tillgång till de sovjetiska arkiven, vilket för tillfället är en omöjlighet) skulle göra det möjligt att på ett verkligt systematiskt sätt behandla de problem som här bara antytts.

Ur ideologisk och politisk synvinkel karakteriseras situationen på den sovjetiska landsbygden under NEP av bondeklassens bristfälliga integrering i sovjetsystemet och av att de socialistiska idéerna är svagt förankrade i bondeklassen. Detta hänger samman med partiets och sovjeternas ringa aktivitet i byarna och med återskapandet (om än i något förändrade former) av gamla ideologiska förhållanden inom *miren*, familjen och kyrkan.

1. Partiet vinner insteg i bondeklassen

Det är känt att förhållandet mellan bönderna och bolsjevikmakten och sovjetmakten är oerhört spänt efter inbördeskriget.[1] En av NEP:s målsättningar är just att minska denna spänning och att på så vis befästa förbundet mellan arbetare och bönder. Det råder inte något tvivel om att NEP under åren 1921–1927 är framgångsrik ifråga om stärkandet av böndernas förtroende för sovjetmakten. Detta gäller framförallt förtroendet för sovjetmaktens förmåga att sätta landets ekonomi på fötter. Från 1923 till 1927 görs avsevärda framsteg i detta avseende, vilka i stor utsträckning sätts på spel under 1928/29 genom att ”exceptionella åtgärder” vidtas så urskillningslöst.

Emellertid är steget långt från böndernas förtroende för den nya regimens förmåga att förvalta ekonomin till ett aktivt stöd åt regimen, och ännu längre är steget till en partianslutning. Men om inte tillräckligt många bönder ansluter sig till partiet, kan partiet inte på ett effektivt sätt verka ideologiskt på landsbygden, och inte heller ta itu med böndernas intressen utifrån en direkt kunskap om deras problem, och därmed inte heller utveckla någon egen teori om bondeklassens plats i sovjetmaktens ekonomi och politik.

Vad gäller böndernas anslutning till bolsjevikpartiet och partiets sätt att fungera på landsbygden, lämnar det mycket övrigt att önska. Under loppet av NEP förblir partiets insteg på landsbygden obetydliga. I sin rapport till fjortonde kongressen uppger Stalin att andelen partimedlemmar på landsbygden ökar från 0,26% av befolkningen i aktiv ålder (18–60 år) vid tiden för den trettonde kongressen till 0,37% vid tiden för den fjortonde kongressen.[2] Dessa låga procenttal står i kontrast till de viktiga uppgifter partiet har att utföra på landsbygden, i detta land som i huvudsak är ett bondesamhälle. Denna organisatoriska situation är delvis ett arv från det förflutna, men även ett uttryck för svagheterna i partiets linje i bondefrågan. I en kommentar till dessa siffror slår Stalin fast: ”Vårt partis tillväxt på landsbygden går förskräckligt långsamt. Jag vill nu inte säga att det borde gå framåt med sjumilasteg, men procentuellt taget är antalet bönder i vårt parti i alla fall mycket ogetydligt. Vårt parti är ett arbetarparti. Arbetarna kommer alltid att utgöra den övervägande delen i det. ... Men det är också klart att proletariatets diktatur inte kan bestå utan ett förbund med bönderna, att en viss procent av de bästa elementen bland bönderna är nödvändig för vårt parti för att det ska vinna fast fot på landsbygden. I dett avseende är läget inte särdeles gynnsamt.”[3]

---

[1] Se del 1, s. 300. (OBS bokversionen)
[2] Se Stalin, *W*, band 7, s. 356. [The Fourteenth Congress of the C.P.S.U.(B.)] *Centralkommiitténs politiska verksamhetsberättelse på SUKP(b):s fjortonde kongress*, Moskva 1951, s 101.
[3] Ibid., s. 356–357.

Ovannämnda siffror säger för övrigt inte allt om partiets brist på stöd från bönderna, eftersom inte alla medlemmarna i en landsbygdscell är bönder. Enligt centralkommitténs statistik från januari 1927 är mindre än hälften av medlemmarna i landsbygdscellerna bönder i egentlig bemärkelse. De andra är funktionärer vid olika sovjetiska institutioner, anställda på kooperativ, skollärare etc.[4] Bland dessa medlemmar, kan en del ha sitt ursprung i bondeklassen, men de *är inte längre bönder*. Man måste minska de tidigare angivna medlemstalen till ungefär hälften för att få en uppfattning om partiets förankring i själva bondeklassen under mitten av NEP. Man kan dessutom tillägga att bara 10% av det totala medlemsantalet år 1927 är bönder i egentlig bemärkelse, detta i ett land där bönderna utgör mer än 80% av den totala befolkningen.[5] Partiets förankring på landsbygden förblir oerhört svag under hela NEP. År 1928 räknar man bara 186 000 partimedlemmar i landsbygdscellerna, och år 1929 bara 242 000 medlemmar.[6]

Den kris som landet och partiet genomgår får emellertid en sådan omfattning att den sextonde partikonferensen (23–29 april 1929) finner det nödvändigt att ”rensa ut” medlemmar, då framförallt i cellerna på landsbygden, för att tackla de förestående uppgifterna. Konferensen slår fast att endast en utrensning kan omvandla cellerna till ”partiets kommunistiska stödjepunkter på landsbygden, stärka förtroendet för partiet, få in de bästa kommunistiska elementen i partiets led och genomföra kollektiviseringen av jordbruket”.[7]

I själva verket är utrensningen redan igång, och cellerna på landsbygden är ännu inte rekonstruerade när man går in i den massiva kollektiviseringens period. I allmänhet *fortgår kollektiviseringen utan att de lokala partiorganisationerna förmår kontrollera deras förlopp*.

Mot slutet av NEP lämnar den sociala sammansättningen av landsbygdens particeller mycket övrigt att önska. I själva verket återfinns där en större andel rika och burgna bönder än inom befolkningen på landsbygden[8] i dess helhet. En undersökning utförd år 1929 bland landsbygdens kommunister visar att en fjärdedel av partimedlemmarna i RSFSR förfogar över en förmögenhet värd mer än 800 rubler, medan bara en bonde av sex besitter en sådan förmögenhet. Bland de bönder som ansluter sig till partiet blir många funktionärer. Bortsett från de sistnämnda är det främst mellanbönderna, vilka ibland har lejd arbetskraft på sina gårdar, som förfogar över den tid som krävs för att delta på allvar i partiaktiviteterna.[9]

Landsbygdscellernas kvalitativa brister förklarar till en del den exceptionella omfattningen av utrensningen bland kommunisterna i byarna. Mellan 1929 och 1930 utesluts 16% av medlemmarna i landsbygdens particeller mot 8% i fabrikscellerna.[10] Utrensningarnas omfattning beror emellertid inte bara på att cellerna på landsbygden är kvalitativt svaga. Den låter sig också delvis förklaras av att en del kadrer misstror bönderna. I själva verket slås man av det faktum att utrensningen drivs mycket mindre hårt i de ”icke-produktiva cellerna” (där bara 10% rensas ut), fastän en partiresolution konstaterar att det allvarligaste missbruket förekommer där (utnyttjande av partimedlemmarnas auktoritet för egoistiska ändamål, försnillning, nepotism, karriärism, byråkratiska relationer till massorna)[11], och att det är där olika former av ”daglig förruttnelse” fortgår och de för proletariatet främmande elementen samlas, dvs. de byråkratiserade elementen och de som kommer från andra partier och som behållit

[4] Se E. H. Carr och R. W. Davies, *Foundations...*, op.cit. del 2, s. 481.
[5] Se ibid., s. 481 och T. H. Rigby, *Communist Party Membership*, s. 52 och s. 162. Om man ser till klassursprunget istället för nuvarande tillhörighet kan man konstatera att bara 20 % av partimedlemmarna kommer från bondeklassen (ibid.).
[6] Se T. H. Rigby, ibid., s. 189.
[7] Se KPSS, op.cit. del 2, s. 489.
[8] T. H. Rigby, *Communist Party...* op.cit. s. 170.
[9] Se A. Gaister och A. Levin ” Partiorganisationens sammansättning på landsbygden”, på ryska i *Bolsjevik* nr. 9/10, 1929, s. 75–90 och T. H. Rigby, *Communist Party..*, op.cit. s.170, 171.
[10] T. H. Rigby, ibid., s. 181.
[11] KPSS, op.cit. del 2, s. 489–490.

sina gamla ideologiska föreställningar.

Den massiva utrensningen inom landsbygdscellerna beror också på en bristande kompetens och ett slentrianmässigt tänkande hos många av de partimedlemmar som arbetar på landsbygden vid den här tiden. Åtskilliga rapporter visar att inte ens politiskt säkra medlemmar, som är hängivna bolsjevikpartiet, befinner sig i nivå med de svåra uppgifter som åläggs dem. De delar ut fler order än förklaringar, och i brist på förankring i böndernas liv förblir deras förklaringar abstrakta, fjärmade från livet, och ofta tangerar de inte ens de konkreta problemen. För det mesta förmår de inte övertyga eller också godtas inte deras ålägganden av bönderna, utan framkallar missnöje.[12] Emellertid är de främsta grunderna för uteslutning korruption och nepotism, eller en personlig livsföring som är oförenlig med partitillhörighet.[13]

De kvantitativa och kvalitativa förutsättningarna för att partiet ska kunna fungera på landsbygden är definitivt inte uppfyllda. Bland medlemmarna i landsbygdens celler finns i själva verket bara omkring 0,1% av bönderna representerade (om man räknar bort de partimedlemmar som inte är bönder i egentlig bemärkelse). Det är alltså bara med stor svårighet som partiet kan fylla sin roll som verktyg för proletariatets diktatur på landsbygden, som en apparat som kan medverka till att de proletära idéerna tas upp av bondeklassen, och som utgör ett band mellan sovjetmakten och massorna. Denna svaghet hos partiet får återverkningar på förutsättningarna för att de lantliga sovjeterna ska fungera, och att dessa fungerar dåligt får i sin tur ett negativt inflytande på själva partiet.

2. Sovjeterna på landsbygden

I början av NEP, då bondeupproren från 1921 ännu ligger nära i tiden och missnöjesrörelser inom bondeklassen inte sällan förekommer, har landsbygdens sovjeter knappast någon förankring bland massorna. Deras sammansättning härrör ofta från partibeslut, stadfästa genom val i vilka bara en minoritet av bönderna deltagit. Sovjeterna på landsbygden är inga klassorganisationer. 1924 ger bolsjevikpartiet sig särskilt i kast med problemet med sovjeterna på landsbygden. Den 26 oktober framför Stalin ett tal inför centralkommittén ägnat ”partiets uppgifter på landsbygden”.[14] Han fäster uppmärksamheten på *böndernas misstro mot städerna*, det missnöje som ännu härskar i många jordbruksbygder, det faktum att det rentav finns risk för bonderevolter och på nödvändigheten av att *utveckla sovjeterna på landsbygden*. Han sätter också denna nödvändighet i samband med floran av icke-partiorganisationer som förekommer under detta skede: bondekommittéer, kooperativ, den kommunistiska ungdomens organisationer.[15] I hans ögon medför denna ymniga förekomst en fara att dessa organisationer undflyr partiets ledning, medan en utveckling av sovjeterna borde göra det möjligt att helt och hållet säkra arbetarklassens ledning över bönderna.[16]

Redan några dagar senare, den 22 oktober, tar Stalin upp dessa frågor på en konferens för

---

[12] I Smolenskarkiven (som föll i tyska arméns händer, och sedan togs av USA-militären och överfördes till USA, där de finns arkiverade och tillgängliga i Nationalarkiven, nr T 87, Washington DC) finner man en mångfald upplysningar om hur partiet fungerar i städerna och på landsbygden och om de olika problem som uppstår i regionen Smolensk mellan 1917 och 1941. Här finner man även undersökningsresultat och redovisningar som visar på bolsjevikpartiets situation under NEP. I *Smolensk a l'heure de Staline*, återger Merle Painsod en liten del av denna dokumentation. Angående det som sagts här, se framförallt s. 162 ff.

[13] Uteslutningsstatistiken från 1929/30 för partiet i sin helhet, visar att det vanligaste motivet för utrensningarna (22% av fallen) är ”brister i den personliga livsföringen”, för 17% av de uteslutna är orsaken ”passivitet”, i 17% av fallen rörde det sig om ”fientliga element eller om medlemmar som hade förbindelser med fientliga element”. Ett ”brottsligt beteende” ger upphov till 12% av uteslutningarna, ”brott mot partidisciplinen likaså till 12%. I 22% av fallen har orsakerna inte angetts (Se E. H. Carr & S. W. Davies, *Foundations*.... op.cit. del 2, s. 475).

[14] Stalin, *W*, band 6, s. 327 ff. [The Party’s Tasks in the Countryside]

[15] Många av dessa landsbygdsorganisationer leds i själva verket inte av partimedlemmar vid den här tiden, och det förekommer att de understöder uppfattningar eller krav, som partiet tar avstånd ifrån.

[16] Stalin, *W*, band 6, s. 333–335. [The Party’s Immediate Tasks in the Countryside]

sekreterarna från partiets landsbygdsenheter.[17] Han insisterar då särskilt på att man måste ingjuta nytt liv i sovjeterna. Efter att ha tagit upp de revolter som förekommit på många håll i Georgien, tillägger han: ”Det som hänt i Georgien kan upprepas varsomhelst i Ryssland, om vi inte radikalt förändrar våra relationer till bönderna, om vi inte skapar en atmosfär av fullständigt förtroende mellan partiet och dem som inte är medlemmar av partiet, om vi inte fäster uppmärksamheten på vad de partilösa har att säga, och slutligen om vi inte reaktiverar sovjeterna i syfte att kanalisera de arbetande bondemassornas politiska aktivitet.”[18]

Reaktiveringen av sovjeterna framstår som ett medel att skapa en *kärna av aktivister*, som *partiet kan rekrytera folk ifrån*, samtidigt som *bönderna lär sig att sköta sina egna affärer*. För att denna uppgift ska genomföras, måste det enligt Stalin ske en radikal förändring av det sätt varpå partiet behandlar bondeproblemen. ”Det är nödvändigt, säger han, att partiet upphör att befalla och att det skapas en atmosfär av förtroende mellan partimedlemmar och partilösa. Det är också nödvändigt att ge landsbygdens sovjeter en *materiell bas,* genom att ge dem en budget och bemyndiga dem att ta upp skatt.”[19]

Trots att de riktlinjer som uttryckts i dessa olika tal stadfästs av centralkommittén,[20] och trots att de är avsedda att omsättas i praktiken, får de ytterst ojämna resultat. Dessa riktlinjer förnyas gång på gång ända till slutet av NEP. Sålunda finner Stalin sig föranledd att repetera det han sade 1924, på fjortonde partikonferensen i maj 1925 med tillägg av en del preciseringar. När Stalin inför en samling medlemmar ur Moskvas partiorganisation sammanfattar de uppgifter som fjortonde partikonferensen ställt, uttrycker han sig på följande sätt: ”Den andra uppgiften består i att gradvis, men på ett kontinuerligt sätt, undanröja landsbygdens gamla metoder för administration och ledning, i en reaktivering av sovjeterna, i en omvandling av sovjeterna till valda organ i egentlig bemärkelse, i verkställandet av den sovjetiska demokratins principer på landsbygden.”[21]

Partikadern på landsbygden gör stort motstånd mot utvidgningen av den sovjetiska demokratin. Det framgår av några meningar från ovannämnda rapport där Stalin kritiserar kaderns arbetsstil och samtidigt pekar på att bönderna börjat intressera sig för det politiska livet. Stalin börjar med att redogöra för en distriktssekreterares uppförande och han sammanfattar dennes attityd på följande vis: ”Vad ska vi med tidningar till? Utan dem går allt lättare och bättre. Om bönderna börjar läsa tidningar, kommer de att ställa alla möjliga sorters frågor och vi kan få jämt sjå med dem.”

Därefter tillägger han: ”Och denna sekreterare kallar sig kommunist! Man behöver inte några bevis för att förstå att han inte är en kommunist utan en landsplåga.”[22]

Det är allt annat än självklart att dessa ställningstaganden och resolutioner får några djupgående effekter, vilket framgår av att de upprepas om och om igen ända fram till slutet av NEP. Icke desto mindre sker det förändringar. Sålunda ökar till exempel böndernas valdeltagande. År 1923 låg det bara på 39%, 1925 uppnåddes siffran 45% och under senare hälften av tjugotalet ökar deltagandet så att det omfattar en dryg majoritet av böndernas valkår.[23]

Betydelsen av sådana siffror bör emellertid inte överskattas. Det ökade valdeltagandet beror till en del på att en viss press utövas mot bönderna. Det tar sig emellertid inte alltid uttryck i

---

[17] Ibid., s. 315 ff.
[18] Ibid., s 322.
[19] Ibid., s. 324–325.
[20] Se resolutionen om ”de omedelbara uppgifterna i landsbygdsarbetet” som antogs av centralkommittén 25–27 oktober 1924, i *KPSS*, op.cit. del 1, s. 906 ff.
[21] Se Stalin, *W*, band 7, s. 127. [The Results of the Work of the Fourteenth Conference of the R.C.P.(B.)]
[22] Ibid., s. 129.
[23] Se ”Iz Istorii partinogo stroïtelstva” i *Partijnaja Zjizn*, nr 20, 1957, s. 80–96, citerat av O. Narkiewicz, i *The Making of the Soviet State Apparatus*, s. 69 och not 16, s. 76.

en samtidig ökning av sovjeternas verksamhet på landsbygden, inte heller i en ökning av böndernas intresse för denna verksamhet.

Ett hinder för framväxten av en verklig sovjetmakt på landsbygden är kulakernas inflytande över delar av bondemassorna under NEP. Ett annat hinder är bysovjeternas bristfälliga penningresurser, som hindrar dem från att utveckla en verkligt fruktbar verksamhet så länge bondeklassens traditionella organisationsformer består. De traditionella organisationerna är i allmänhet försedda med materiella och finansiella medel,[24] som sovjeterna på landsbygden inte förfogar över. På så sätt framstår de som mer ”effektiva” än de sistnämnda, men de domineras ofta av rikebönder.

Slutligen bidrar den auktoritära attityden hos den lokala partikadern och de sovjetiska funktionärerna till att bromsa upp aktiviteten inom byarnas och distriktens sovjeter. Den auktoritära attityden härrör inte från funktionärernas ”psykologiska konstitution” utan från en klassattityd.

De sovjetiska apparaternas funktionärer (vilka ofta är före detta funktionärer inom tsarens administration) samlar i stor utsträckning den reella lokala makten i sina händer och intar därmed en dominerande politisk ställning. Eftersom de inte är några revolutionära aktivister, är de inte spontant beredda på att berövas sin makt, att underställa sig massornas kontroll eller att låta bönderna sköta sina egna affärer. Endast bondemassornas klasskamp kan förändra deras förhållningssätt, men den kampen utvecklas trögt på grund av partiets bristfälliga förankring i bondeklassen och böndernas tendens att reglera sina affärer med hjälp av traditionella organisationer som *schoden* (byförsamlingen).

I sina inlägg vid Sverdlovuniversitetet i juni 1925 konstaterar Stalin att situationen bland sovjeterna på landsbygden lämnar mycket övrigt att önska. Han slår fast: ”Ända tills nu har situationen varit den att ett stort antal landsbygdsdistrikt styrts av ett litet antal människor, som i högre utsträckning varit knutna till områdets och provinsens administration än till landsbygdsbefolkningen. Det gjorde att de som styrde landsbygdsdistrikten mera såg uppåt än neråt mot basen, mot landsbygdsbefolkningen (...). De kände sig inte ansvariga inför byarna, utan inför områdets och provinsens administration (...). Detta resulterade å ena sidan i tyranni och okontrollerat godtycke från de styrandes sida, å andra sidan i missnöje och motbeskyllningar på landsbygden. Vi är i färd med att sätta punkt för detta sakernas tillstånd.”[25]

Stalin konstaterar att valen till sovjeterna på landsbygden ofta inte är några verkliga val, utan en byråkratisk procedur som gör det möjligt att ”smuggla in representanter” med hjälp av allsköns trick och påtryckningar från små ledande grupper som är rädda att mista makten”.[26]

På grund av den ovan beskrivna situationen organiseras nya val under år 1925 och 1926. För att bekämpa de tillvägagångssätt som tidigare brukats vid valen utvidgas rösträtten till nya kategorier av landsbygdsbefolkningen.[27] Med de ideologiska och politiska styrkeförhållanden som råder på landsbygden är det i själva verket så att de rika bönderna ofta lyckas komma med i sovjeterna på landsbygden, vilket givetvis inte ökar sovjeternas förmåga att tillgodose bondemassornas verkliga behov. Några artiklar som publicerades i den sovjetiska pressen avslöjar hur kulakerna tränger sig in i sovjeterna. I en av artiklarna görs följande iakttagelse: ”Sedan sovjeterna började delta i byns liv, har kulakerna ökat sina ansträngningar att vinna inflytande i sovjeterna. Även om partiorganisationerna agerat med större styrka under de senaste valen (1926 års val) än under tidigare val, har direktiven om att inte utöva påtryckning (mot väljarna) och att undvika administrativa åtgärder, tolkats som att partiet inte skulle

[24] Se ovan.
[25] Stalin, *W*, band 7, s. 185–186. [Questions and Answers]
[26] Ibid., s 186.
[27] Se I. Gogovoj, ”Perevybory Sovetov v derevne i rassjirenije demokratii”, i *Bolsjevik*, nr 9/10, 1926, s. 38–44, citerat efter O. Markiewicz, *The Making...*, op.cit. s. 69.

blanda sig i valkampanjen."[28]

Detta leder till att rika bönder eller deras "representanter" tar plats i sovjeterna, något som hänger samman med de burgna böndernas ideologiska inflytande över mellanbönderna vid den här tiden. I början av 1925 konstaterar Stalin att ett sådant inflytande förekommer i många landsbygdsdistrikt,[29] detta under ett skede då han samtidigt varnar för frestelsen att underblåsa kampen mot kulakerna.[30]

Infiltrationen av kulaker i landsbygdens sovjeter har också att göra med den ekonomiska press som de rika bönderna utövar mot de fattiga skikten och mellanskikten inom bondeklassen. Denna press möjliggörs av kulakernas ställning inom byarnas ekonomiska liv, av det faktum att de arrenderar ut jord, att de hyr ut jordbruksredskap (plogar, hästar etc.), att de är fordringsägare för en del fattig- och mellanbönder. Detta beroende av de rika bondeskikten återverkar på landsbygdssovjeternas sammansättning och aktiviteter.

För att ingjuta nytt liv i sovjeterna får particellerna på landsbygden direktiv om att göra allt för att bondemassorna ska frigöra sig från de burgna bondeskiktens inflytande och ta sina angelägenheter i egna händer. Det faktum att dessa direktiv finns kvar på dagordningen under hela NEP visar att problemet återstår att lösa. Kalinin uttrycker sig på följande sätt i sitt inlägg inför RSFSR:s exekutivkommitté: "Vår huvuduppgift är att *dra med de stora massorna i uppbyggnaden av sovjeterna*, att reaktivera sovjeterna".[31]

I början av 1929 är bysovjeternas aktivitet fortfarande helt otillräcklig. Bönderna betraktar bysovjeten som "en konstgjord skapelse som varken åtnjuter den gamla traditionella bygemenskapens, *mirens*, prestige eller besitter dessa effektivitet".[32] Under detta skede finns det något mer än 72 000 sovjeter på landsbygden, vilka var och en svarar mot flera byar eller boplatser, i genomsnitt åtta. En sovjet på landsbygden räknar i medeltal arton medlemmar, men i allmänhet deltar enbart fem till sju personer. Mötena hålls mycket oregelbundet och det är rentav vanligt att det bara förekommer ett eller två allmänna möten per år, medan arbetet i sovjeten utföres av ordföranden och sekreteraren, vilka valts av sovjeten. Dessa funktionärer erhåller en ringa ersättning, som bara är ett komplement till den ordinarie inkomsten. Många lämnar sin post för en anställning som ger bättre betalt. I många fall har sovjetens ordföranden svårt för att läsa, och följaktligen svårt att tillgodogöra sig de texter som tillsänds honom från central nivå eller från sovjeterna på distriktsnivå och provinsnivå.[33]

Sammanfattningsvis ligger det en rad hinder i vägen för en verklig förnyelse av sovjeterna på landsbygden under senare hälften av NEP. Till den roll som de rika bönderna spelar, kommer att partiet är svagt på landsbygden, att kadern ofta är misstänksam mot bönderna och att böndernas ideologi är motsägelsefull. *Den sistnämnda kan endast omvandlas med hjälp av en aktiv politik från partiets sida*, där man sätter som mål att stärka de revolutionära idéerna inflytande och får till stånd en snabbare utveckling mot socialismen, genom att samordna fattig- och mellanböndernas initiativ och genom att förändra jordföreningarnas och byförsamlingarnas sätt att fungera.

3. Motsättningarna mellan "bondeideologin" och den roll som spelas av de ideologiska apparater på landsbygden som inte styrs av bolsjevikpartiet

Eftersom bönderna ingår i olika klasser, mellan vilka det pågår en kamp, är "bondeklassens ideologi" djupt splittrad. En rad inbördes motsägelsefulla föreställningar formar den

[28] Saknas i originalöversättningen.
[29] Se Stalin, *W*, band 7, s. 193.
[30] Ibid., s. 179.
[31] Citerat efter E. H. Carr och R. W. Davies, *Foundations...*, op.cit. del 2, s. 220.
[32] E. H. Carr & R.W. Davies, *Foundations..*, op.cit. del 2, s. 250. Om *miren*, se del 1, s. 61, 66, 174 ff, 193 ff, 370, 434.
[33] Se E. H. Carr & R. V. Davies, ibid., s. 250–251.

ideologiska sfär som bönderna är underkastade, och i vars namn de för sina strider och bejakar eller förkastar bolsjevikpartiets handlande.

a) de religiösa föreställningarna

De religiösa föreställningar som återskapas av den ortodoxa kyrkan, av de religiösa sekterna och av bondefamiljen, utgör en oerhört stark, konserverande samhällskraft gentemot vilken bolsjevikpartiet ofta inte vet hur det ska agera. Ofta försöker partimedlemmarna gå till frontalattack mot denna konserverande samhällskraft istället för att omringa den och förbereda en utveckling av den religiösa ideologins inre motsättningar.

Men sådana frontalattacker ändar för det mesta i nederlag. I sitt tal i oktober 1924 angående partiets omedelbart förestående uppgifter på landsbygden, angriper Stalin detta problem i följande termer: ”För tillfället är vissa kamrater böjda att betrakta bönderna som materialistiska filosofer, och de anser att det räcker att genomföra en naturvetenskaplig konferens för att övertyga bonden om att Gud inte existerar. Ofta inser de inte att bonden betraktar Gud på ett praktiskt sätt, ibland skulle han gärna vända ryggen åt Gud, men grips ofta av tvivel. Vem vet, när allt kommer omkring, kanske det finns en Gud. Är det inte bäst att tillmötesgå både kommunisterna och Gud, är inte det säkrast? Den som inte tar med denna mentalitet hos bonden i beräkningen, förstår inte vilka relationer som bör förevara mellan partimedlemmar och partilösa, han förstår inte att man måste gå försiktigt fram med den antireligiösa propagandan.”[34]

I början av NEP tar regimen inte någon öppen strid med religionen. Under den här tiden utgör inte heller de religiösa föreställningarna något större hinder för partiets handlande. Mot slutet av NEP förs en annan politik. Man går då till frontalattack mot religionen, vilket mestadels får negativa konsekvenser. Ett stort antal bönder fylkas nu åter kring rikebönderna och religionens försvarare.

b) byförsamlingen och miren

Föreställningen om en bondeklass som står självständig gentemot städerna och staten är också en ståndpunkt som kommer från bondeklassens ideologi. Denna uppfattning hämtar näring från existensen av *miren* (som förvandlats till jordförening) och böndernas byförsamlingar.

Vi står här inför en ideologisk apparat av stor betydelse. Den medverkar till att försvaga byarnas sovjeter och utgör ett stöd för motståndet mot förbundet mellan arbetare och bönder, aktioner som kulakerna drar nytta av.

Vi drar oss till minnes att den sovjetiska jordbrukslagen av år 1922 betraktade ”bygemenskapen” eller ”jordföreningen” som legal. Nämnda organisation kan sägas vara den gamla bygemenskapens eller mirens efterträdare. Denna jordförening förvaltas i princip av böndernas byförsamling eller schoden. Paragraf 54 i jordbrukslagen definierar varje jordförening som en juridisk person. Den besitter den allmänna egendom som traditionellt tillhörde miren och förfogar på så sätt över materiella och finansiella medel som sovjeten saknar. Dessa medel kommer framförallt från avgifter som erläggs för att nyttja gemensamma jordar, skogar och vatten.[35] Jordföreningen kan också beskatta sina medlemmar och den betraktas som ägare till de smedjor, sågverk etc. som tillhör byn.

Byförsamlingens (schodens) auktoritet *accepteras* av majoriteten av bönderna, och även miren (och dess ukrainska eller andra former) åtnjuter mycket större inflytande än vad bysovjeten gör. Byförsamlingen domineras ofta av kulakerna, något som ger upphov till de rapporter som

[34] Stalin, *W*, band 6, s. 323. [The Party’s Immediate Tasks in the Countryside, 22 okt 1924]

[35] De vatten och skogar som nationaliserats tillhör i juridisk mening staten, men jordföreningarna fortfar att förfoga över dem. De förfogar också över de gamla jordägarnas egendomar. Jordföreningarna delar ut jorden till familjer som brukar dem. Skogar och jordar som inte brukas, delas inte ut, utan nyttjas fritt inom ramar som fastställs av byförsamlingen.

1926 läggs fram inför kommunistiska akademien. Ofta tycker fattigbönderna inte ens att det är lönt att delta i byförsamlingens sammankomster, man lyssnar knappast på dem där och ibland blir de rentav *utvisade* därifrån. På sovjeternas fjortonde kongress som hålls 1927, klagar en del representanter på att endast 10–15% av de bönder som har rätt att bevista byförsamlingens möten, gör detta, och att dessa 10–15% framförallt består av burgna element.[36]

I december 1927 angriper partiets femtonde kongress de problem som uppstår i och med förekomsten av schoden och andra traditionella bondeorganisationer som spelar en likvärdig roll. I en rapport konstateras att *nämnda organisationers sammanlagda årliga budget vid ett tillfälle uppgick till mellan 80 och 100 miljoner rubler*, medan byarnas sovjeter bara förfogade över 16 miljoner rubler.[37] I ett dokument som år 1927 färdigställts för *Orgbyrån* kommer institutet för sovjeternas uppbyggnad vid den kommunistiska Akademien fram till följande: ”Jordföreningen som är ekonomiskt oundgänglig utövar sitt förmynderskap över bysovjeten. Det faktum att bysovjeten materiellt sett är beroende av jordföreningen verkar bromsande på bysovjetens utveckling och reaktivering. På så sätt läggs grunden för att byförsamlingen ska kunna lägga vantarna på bysovjetens aktivitet.”[38]

Under den femtonde partikongressen som hålls i december 1927 pekar några representanter på existensen av en ”dubbelmakt” på landsbygden: sovjetens makt och schodens (som tidigare sagts väger fattigbönderna och de mindre burgna mellanbönderna lätt i byförsamlingen).[39]

I en resolution från kongressen kräver man ”en förbättring av relationerna mellan sovjeterna och jordföreningarna som syftar till att säkra sovjeternas ledande roll”.[40] Men i praktiken får resolutionen inte någon effekt. Sovjeternas allryska kongress som samlas ett och ett halvt år senare, i maj 1929, får lyssna till en officiell rapport där följande slås fast: ”Bysovjeterna är fortfarande beroende av jordföreningarna, från vilka de erhåller betydande anslag.”[41] Trots de materiella resultat som uppnås i och med att sovjeterna på landsbygden får finansiellt stöd,[42] förblir kampen för att stärka sovjeterna i byarna i det stora hela en ojämn kamp, där schoden rentav ofta lyckas öka sin styrka och kan konstituera sig som ”valkommitté, och i vissa fall går det ända därhän att den upprättar vallängd åt sovjeten.”[43]

När det är på det sättet har relationen mellan sovjeten och schoden kastats som och det blir den sistnämnda som dominerar den förstnämnda politiskt, liksom den ofta dominerar på det ekonomiska planet, till exempel genom att stå för lönen åt sovjetens sekreterare. De traditionella organisationernas dominans får betydande ideologiska konsekvenser. Det handlingsmönster som byförsamlingen upprätthåller utgör grundvalen för reproduktionen av en samling *motsägelsefulla ideologiska och politiska förhållanden*. Det rör sig framförallt om föreställningar om byns självständighet och om jämlikhet och solidaritet inom miren.

c) föreställningen om byns oberoende

Det faktum att *miren* och byförsamlingen förfogar över jord, skogar, smedjor, kvarnar etc. frambringar en illusorisk föreställning om byarnas oberoende, om byn som existerar i en *värld*

[36] På dessa punkter, se noterna 3 och 7, s. 224 i E. H. Carr och E. W. Davies, *Foundations*..., op.cit. del 2.
[37] Ibid., s. 246.
[38] Se M. Rezunov, *Selskije sovety i zemelnyje Obsjtjestva*, Moskva, 1928, s. 33–34, liksom E. H. Carr & R. W. Davies, *Foundations*..., op.cit. del 2, s. 247.
[39] Se *15 Sezd VKP(b)*, del 2, 1962, s. 1281 och E. H. Carr & R. W. Davies, ibid., s. 255.
[40] Se KPSS, op.cit. del 2, s. 366–367.
[41] *XIV Vserossiskij Sezd Sovetov*, nr 15, Moskva, 1929, s. 14 och E. H. Carr & R. W. Davies, ibid., del 2 s. 247.
[42] Det ska visa sig att fyra år efter det att Stalin slår fast att sovjeterna på landsbygden måste stärkas ekonomiskt, har nästan inga resultat uppnåtts i den här frågan. I maj 1929 kräver den fjortonde allryska sovjetkongressen att bysovjeterna förses med en budget (Se E. H. Carr och R. W. Davies, ibid., del 2, s. 250).
[43] Ibid., s. 247 som citerar *Sovetskoe Stroïtelstvo*, nr 12 (29) december 1928, s. 100.

för sig och är sig själv nog.[44] Denna uppfattning ställer *svåra hinder i vägen för andra apparater än miren att ingripa i byarnas liv*. Tendensen att sovjeten underordnas byförsamlingen är i linje med *mirens* ideologi, även om de burgna bönderna dominerar politiskt inom *schoden*. Denna tendens kan inte bekämpas annat än genom speciella former av klasstrider.

Föreställningen om byns oberoende skapar också en relativ likgiltighet inför skillnaderna i levnadsnivå mellan stad och by. Det rör sig om ”*skilda världar*” vilka saknar gemensam måttstock. Att åstadkomma likvärdiga levnadsnivåer utifrån dessa ”skilda världars” existensvillkor framstår lätt som ett förnekande av bylivets speciella karaktär. Inom vissa gränser upplevs bristen på jämlikhet mellan stad och land som en oundviklig följd av byns ”oberoende”.

Detta synsätt utesluter givetvis inte att bönderna ställer ”ekonomiska krav”, men dessa ställs inte i termer av ”minskning av klyftorna”. Tendensen till ökade skillnader mellan stadens och byns levnadsvillkor ger inte i sig själv upphov till någon kamp under NEP. Detta måste tas med i beräkningen, när man analyserar de faktorer som förklarar hur denna tendens kunnat utvecklas utan att stöta på något större motstånd.

I ett flertal byar utgör föreställningen om varje bys oberoende ett hinder för en eventuell ”allians” med bönderna. Den medverkar till att skapa en situation där förvärrandet av den bristande jämlikheten mellan stadsbor och landsortsbor inte ger upphov till något spontant motstånd.

Fattig- och mellanböndernas kamp för att förbättra sina levnadsförhållanden genom gynnsammare bytesvillkor blir under dessa omständigheter svag. Det relativa oberoende som byn *faktiskt* åtnjuter och städernas beroende av landsbygden (vilket vid den här tiden är större än bybornas beroende av städerna) framstår paradoxalt nog i allmänhet inte som ett ”vapen” byborna skulle kunna använda för att uppnå bättre bytesvillkor eller en ökad tillförsel av industriprodukter.

Återskapandet av ideologin om byns autonomi spelar sålunda en negativ roll för bolsjevikpartiets försök att organisera fattigböndernas och mellanböndernas kamp för bättre existensvillkor. *Givetvis är denna roll relativ och inte absolut*. Föreställningen om *oberoende* bär samtidigt fram uppfattningen om en *utveckling med hjälp av egna krafter*, men bolsjevikpartiet har knappast lagt tyngdpunkten på en sådan utveckling.

För att avsluta denna punkt är det kanske lämpligt att förklara bruket av ordet ”illusion” om föreställningen om ”byns oberoende”. Det rör sig om en illusion eftersom byn under NEP-epoken är beroende av städernas aktiviteter för att överleva och utvecklas ekonomiskt; den är beroende av staden för sina metaller, för en del av sina verktyg, för det speciellt utvalda utsädet vars användning börjar sprida sig, etc. Icke desto mindre förblir detta beroende rätt sekundärt, liksom illusionen ifråga har en viss täckning i den materiella och sociala verklighet från vilken den hämtar sin styrka. Denna illusion tenderar alltså, om den inte bekämpas effektivt genom partiets politiska och ideologiska arbete, att stå hindrande i vägen för en verklig allians mellan arbetare och bönder, en allians förutan vilken massorna av fattigbönder och mellanbönder inte kan bekämpa de rika böndernas dominans.[45]

d) föreställningen om jämlikhet inom miren

En av komponenterna i den ideologi som byförsamlingen reproducerar är föreställningen om böndernas ”jämlikhet” inom miren. Den materiella basen för denna föreställning, det man

[44] Ordet *mir* som betecknar bygemenskapen framkallar ofta associationer till ordet *mir* som betyder ”värld”, och trots att de båda orden har olika etymologiska ursprung blandas de ofta ihop.

[45] Man vet att Lenin insisterade i denna fråga, isynnerhet under förberedelserna till Kominterns andra kongress. Se ”Ursprungligt utkast till teser i agrarfrågan” i Lenin, Teser till Kommunistiska internationalens andra kongress.

åberopar, är *schodens* regelbundet återkommande jordfördelning.[46]

Denna ”jämlikhet” är emellertid mer illusorisk än någonsin. Vi har tidigare sett att innehavet av andra produktionsmedel än jord, liksom av finansiella medel, utgör en källa till faktiska olikheter, vars effekter förstärks av de politiska skillnader som uppstår som en konsekvens därav. Sålunda återfinner man i allmänhet rika eller burgna familjer i spetsen för miren. Detta gäller isynnerhet en av posterna, *starosten* (”*doyen*”), som i praktiken spelar en ledande roll inom byförsamlingen . Med en jordfördelning utan åtföljande fördelning av arbetsredskap, och med den ockerränta som tas ut för de enklaste redskap består ofta de rika böndernas sociala och politiska styrka, och i en del fall ökar den rentav.[47]

Kommunens sätt att fungera medverkar till att upprätthålla illusionen om jämlikhet. I själva verket är det så att om återfördelningen av jorden gynnar de rika bönderna, ger den också mellanbönderna möjlighet att stärka sin ställning i enlighet med den speciella sociala differentieringsprocess som fortgår under NEP-epoken.

De undersökningar som utförs under NEP visar att byförsamlingen i huvudsak fortsätter att fungera på samma sätt som under den förrevolutionära epoken, mötena sammankallas och leds av samma familjer som förr i tiden, av starostarna och deras ättlingar.[48]

Ifall föreställningen om jämlikhet inom *miren* fungerar som en illusion, skulle ändå dess existens inom bondeklassen kunna utgöra ett vapen i händerna på bolsjevikpartiet för att omforma *miren* eller *schoden* inifrån, och kämpa för att fattig- och mellanbönderna kom i åtnjutande av alla de rättigheter som i princip är deras. Exemplen på en sådan kamp är emellertid få. Partiet anstränger sig framförallt, utan större framgång, att reaktivera sovjeterna på landsbygden, eftersom *miren* i deras ögon framstår som en ålderdomlig institution, som är dömd att tyna bort och inom vars ramar revolutionära handlingar inte kan utföras . Denna attityd har delvis en ideologisk bakgrund,[49] men de svaga rötterna bland bönderna gör det också svårare för partiet att ingripa i *schoden* (en ren bondeförsamling) än i sovjeterna, där arbetare, bönder och tjänstemän samtliga är företrädda.

Det måste tilläggas att bolsjevikpartiet mycket snabbt visar en tendens att behandla alla jämlikhetstankar med misstänksamhet. Det beror antagligen på en ensidig tolkning av Marx formuleringar om jämlikhetskravens begränsningar och hans beskrivning av hur föreställningen om ”lika rätt” införlivas med den ”borgerliga rätten”.[50] Denna ensidiga tolkning saknar inte samband med det ideologiska tryck som utövas av de högavlönade specialisterna, ingenjörerna etc. I detta fall skapar tolkningen en viss oförmåga att dra med de småborgerliga föreställningarna i den proletära ideologins kölvatten, det vill säga att *omvandla dem*.

e) ”gårdens oberoende” och ”solidaritet inom miren”

Schodens och *mirens* ideologi, och de handlingsmönster som dessa ideologiska apparater återskapar, ger näring åt två motsägelsefulla och med varandra förbundna föreställningar. Dels den om *gårdens och familjens självständighet*, dels föreställningen om *solidariteten inom miren*.

Den första tar sig uttryck i *omfördelningen av* kommunens *jord mellan familjerna*. Denna omfördelning bygger på att gården utgör en ”oberoende” ekonomisk enhet. Gården representerar *den materiella basen för den patriarkaliska familjens reproduktion* med dess

---

[46] Ifråga om de juridiska grundvalarna för byförsamlingens aktivitet, se del 1.
[47] Se Y. Taniuchi, *The Village Gathering in Russia in the mid 1920's*, Birmingham, 1968, framförallt s. 21–22 samt O. Narkiewicz, *The Making of the Soviet State Apparatus*, Manchester University Press, 1970, s. 125.
[48] Y. Taniuchi, *The Village..*, op.cit. s. 27 och S. Jdanovitch ”Selskie Soviety i Zemelnye Obchestva”, i *Bolsjevik*, nr 6, 1928.
[49] Se del 1, framförallt s. 176–178.
[50] Se Karl Marx, Kritik av Gothaprogrammet

relationer av dominans och underordning, de gamlas dominans över de unga, för i familjerna är det *i praktiken ”familjeöverhuvudena”* och inte individerna, *som tilldelas jord*.

Föreställningen om solidaritet inom miren tar sig uttryck i de olika skyldigheter som åläggs medlemmarna av jordföreningen och i de former för ”ömsesidig hjälp” som medlemmarna hänvisas till. Det är med utgångspunkt i den ”ömsesidiga hjälpen” som ytterst tar sig uttryck i en vägran att acceptera omfördelningen, som bildandet av *jordbrukskommuner för att bruka jorden gemensamt* (vilket för övrigt förutsågs i 1922 års lag) och en kamp för socialistiska arbetsformer och produktionsformer inom *schoden* är möjlig.

Det finns i själva verket relativt många exempel på att kollektiva arbetsformer och produktionsformer utvecklas på fattigböndernas och mellanböndernas initiativ, just genom att en del av bönderna *avskiljer sig* från den gamla kommunen i avsikt att grunda *en kollektiv brukningsenhet*.[51]

På det hela taget når emellertid denna rörelse en begränsad vidd. Det är inte förrän mot slutet av 1927 som bolsjevikpartiet verkligen börjar understödja den, och då med tvekan eftersom den inte resulterar i några *stora brukningsenheter*, vilket partiet föredrar såväl av principiella skäl, som för att sådana lämpar sig bättre för en *mekanisering*.

Slutligen drar bolsjevikpartiet inte alls fördel av de motsättningar som präglar bondeklassens ideologi under NEP-epoken. Det försöker framförallt fördjupa motsättningen mellan fattig- och mellanbönder å ena sidan och rikebönderna å andra sidan, men uppnår bara begränsade resultat. Det låter de traditionella organisationsformerna bestå, och när dessa brister är det bara undantagsvis för att ge plats åt nya kollektiva former. Därför fortlever ”traditionella” ideologiska apparater i hart när oförändrad form: den patriarkaliska familjen, kyrkan och de religiösa sekterna. Vad mera är: den sovjetiska skolan förändras och visar nu mera öppet upp ett borgerligt ansikte.

f) den sovjetiska skolan och skolideologin

På bynivå är det folkskolan som är det viktigaste forumet för reproduktionen/omvandlingen av skolapparatens ideologi. Under sovjetmaktens första år blir skolan föremål för ambitiösa förslag till en revolutionär omdaning.[52] I brist på medel och på grund av lärarnas motstånd, avsätter dessa föreslagna projekt praktiskt taget inte några spår i verkligheten.

År 1923, två år efter NEP:s början, begravs dessa förslag som aldrig förverkligats annat än som experiment. Som Kalajnikov skriver: ”De första årens romantiska yra har kanaliserats: stöpts om till verklighetsanpassad praktik”.[53]

Det är med andra ord kraven på *ekonomins återupprättande* och på en *borgerligt demokratisk revolution på landsbygden* som tar överhanden. Om det i städerna pågår ”experimentreformer” i lekskolor, på lågstadiet och på mellanstadiet,[54] är det återgången till den ”seriösa skolan” som dominerar på landsbygden efter påtryckningar från de rika bönderna, mellanbönderna och en del av fattigbönderna. Det är återgången till en skola ”som tillämpar social selektion på tävlandets grundval (betyg, examina etc.) och som leder till en pedagogisk pånyttfödelse av en skola som reproducerar en borgerlig ideologi”.[55] Det är för övrigt en sådan skola som ”nepmännen” och större delen av de ekonomiska och administrativa apparaternas tjänstemän förespråkar. Denna skola i är också i linje med ideologin hos massan av lärare.

I återskapandet av konservativa idéer inom den nepska byn, spelar skolan som fått nytt liv sin

---

[51] Se ovan citerade Jdanovitch och O. Narkievicz, *The making...*, op.cit. s. 127.
[52] På denna punkt se del 1, s. 137–139.
[53] Citerat efter D. Lindenberg, *L'Internationale communiste et 1'Ecole de classe*, Paris, Maspero, 1972, s. 293.
[54] Man tvekar alltså inte att låna ideologiska recept från Dewey, Decroly, Kerschensteiner, som under denna epok har sina sovjetiska lärjungar, vilka också inspirerats av tyska socialdemokratiska erfarenheter (ibid., s. 295).
[55] Ibid., s. 295.

roll[56] bredvid familjen, kyrkan, *miren* och *schoden*, alla organisationer vilka genomsyras av borgerliga element.

De föreställningar som dominerar den sovjetiska byn vid den här tiden omfattas förvisso inte av alla bönder (en del av fattig- och mellanbönderna ansluter sig till socialismens idéer, även om de inte blir medlemmar av partiet). Icke desto mindre utgör de en garant för de rika och mäktiga böndernas ”auktoritet” och för byns sociala ”hierarki”. Jordmånen är också relativt gynnsam för småborgerliga idéer,[57] eftersom bolsjevikpartiet i brist på en korrekt behandling av problemen inom bondeklassen utvecklar sin förankring på landsbygden i mycket långsam takt. Slutligen står sovjetmakten från och med 1928 ansikte mot ansikte med motsättningar som det inte lyckas bemästra, och som tillspetsas på grund av den specifika form av industrialisering som landet i allt högre grad involverats i. Från denna tidpunkt är förutsättningarna mogna för att NEP:s slutliga kris ska bryta ut. Krisens utlösande faktorer återfinns emellertid inte på landsbygden utan härrör från motsättningarna i städerna och från det sätt varpå man bemöter dem.

[56] I samband med offensiven mot kulakerna och lösenordet ”kulturrevolution” som lanseras då under 1928 och 1929, förekommer livlig kritik av den nepska skolan. Man antar till och med resolutioner som fördömer den. Men resolutionerna stannar på papperet., från och med 1930/31 tar den ”*ekonomiska uppbyggnadens* ”uppgifter överhanden, och det dröjer inte länge förrän även de pedagogiska experimenten överges. Man faller tillbaka i en helt traditionell borgerlig skolform.

[57] År 1926 förekommer det fortfarande i en del regioner, särskilt i Smolensk, att affischer som framstår som inspirerade av socialrevolutionärer sätts upp i hemlighet, detta samtidigt som böndernas allmänna attityd gentemot sovjetmakten anses vara ”positiv”. (Se Merle Painsod, *Smolensk*, op.cit. s. 146–147, där arkiven VKP 249, s. 203 citeras).

Del 3: Motsättningarna och klasstriderna inom den industriella och urbana sektorn

”Insamlandets kris” kan framstå som en kris inom det sovjetiska jordbruket. En sådan tolkning skulle innebära att krisens huvudsakliga orsaker stod att finna i klassförhållandenas och produktivkrafternas tillstånd på landsbygden mot slutet av tjugotalet. Klassförhållandena präglas enligt detta synsätt av att kulakerna hädanefter spelar en dominerande roll, även på det ekonomiska planet, vilket gör det möjligt för dem att diktera villkoren för städernas försörjning. Samtidigt har då jordbrukets produktivkrafter nått ett ”tak” i sin utveckling, som bara kan forceras genom en snabb omdaning av produktionsvillkoren, genom en mekanisering av jordbruket. För att en sådan mekanisering inte ska gynna kulakerna i första hand måste en kollektivisering genomföras. Enligt detta synsätt gör ”insamlandets kris” det nödvändigt att genomföra först de ”exceptionella åtgärderna” och därefter en snabb kollektivisering som måste tvingas på bönderna om de inte är benägna att ansluta sig frivilligt, därav tesen om den ”ekonomiska nödvändigheten” av en ”revolution” uppifrån”.[1] En sådan ”ekonomistisk” tolkning av ”insamlandets kris” utgår från antagandet att NEP inte skulle ha gjort det möjligt för mellanbönderna att uppnå en central ställning i byarna, och inte skapat tillfälle för sovjetregimen att hjälpa fattig- och mellanbönderna att förbättra sina produktionsvillkor och samtidigt successivt leda in dem på kooperationens och kollektiviserings väg. Man menar också att den ”ekonomiska nödvändigheten” skulle ha hindrat regimen från att visa sig tålmodig gentemot bönderna.

Denna ”ekonomistiska”[2] tolkning är dock felaktig. Kulakerna innehar inte någon dominerande ekonomisk position på landsbygden mot slutet av tjugotalet och fattig- och mellanbönderna kan fortfarande öka sin produktion avsevärt om sovjetregimen ger sitt stöd åt deras organisering och ändrar sin politik ifråga om tillförseln av produkter till landsbygden och prissättningen.

”Insamlandets kris” är inte en i jordbruket inneboende kris, utan en *kris för relationerna mellan stad och landsbygd*. Krisen har sina rötter i fel som begåtts i *den praktik som kommit att gälla för alliansen mellan arbetare och bönder*. Krisen hänger samman med *motsättningarna inom och den industriella och urbana sektorn* och med det sätt varpå dessa motsättningar uppfattas och behandlas.

---

[1] Denna ”ekonomistiska tes” åtföljs i allmänhet av en tes om de ”militära krav” som den internationella situationen ger upphov till, krav som understödjes i dagens Sovjetunionen (Se t.ex. *Istorija Kommunistitcheskoj Partii SSSR*, Moskva, band 4, andra delen, 1971, s. 593).

Den ”ekonomistiska tesen” får också stöd i Västtyskland av W. Hoffman i *Die Arbeitsverfassung der SU*, Berlin, 1956, s. 8 och i *Stalinismus und Antikommunismus*, Frankfurt/M, 1967, s. 34 (citerat av R. Lorenz, *Sozial- Geschichte der Sowjetunion 1917–1945*, Frankfurt/M. 1976, s. 348). Hon ansluter sig till J Elleinsteins ståndpunkt i *Le Socialisme dans un seul pays* (1922–1939), 1973, s. 118, då den sistnämnde ”reserverar” sig mot den ”takt” i vilken omvandlingarna ifråga tvunget skulle fortgå och ifråga om ”vilka medel som skulle användas.

[2] För övrigt vet vi att varken de ”exceptionella åtgärderna” eller kollektiviseringen i de former den antog gjorde det möjligt att snabbt övervinna svårigheterna inom jordbruket. Tvärtom går jordbrukspolitiken tillbaka och stagnerar under mer än tio år.

1. De omedelbara uttrycken för motsättningarna inom den industriella och urbana sektorn

Den urbana och industriella sektorns interna motsättningar tar sig omedelbara uttryck på prisernas, lönernas, ackumulationens och penningens område. Här gäller det naturligtvis inte enbart att undersöka motsättningarnas resultat, utan även att undersöka en bestämd politik. En politik som i sin tur härrör från de klasstrider och de föreställningar som uppstår kring motsättningarnas verkliga natur och det sätt varpå dessa motsättningar uppfattas.

I detta kapitel ska jag begränsa mig till att beskriva de omedelbara effekterna av motsättningarna och det sätt varpå de behandlas.

1. Försäljningspris och produktionskostnader

Ett av NEP:s omedelbara mål är förbättrandet av bondemassornas levnadsvillkor och av betingelserna för att fattig- och mellanbönderna ska kunna bruka sina jordar. Syftet är att konsolidera förbundet mellan arbetare och bönder, reducera kulakernas ekonomiska, politiska och ideologiska betydelse och att skapa gynnsamma betingelser för framväxten av kooperativ och för en kollektivisering i stor skala.

Några av de ekonomiska villkor som måste uppfyllas för att målsättningen ska kunna förverkligas är en hopslagning av ”prissaxen” genom en sänkning av priserna på industriprodukter samt en fungerande tillförsel av de industriprodukter bondemassorna behöver till landsbygden. Men som vi har sett uppnås denna målsättning bara partiellt och provisoriskt, och mot slutet av NEP avlägsnar man sig till och med märkbart från målsättningen.[1]

Här är ett viktigt påpekande på sin plats. Under 1928/29 *börjar industrins detaljhandelpriser* (som dittills fallit) *stiga*. Om ”prissaxen” fortfarande visar tendenser till hopslagning, måste det tillskrivas det faktum att *jordbruksprisерna stiger snabbare än industripriserna*.[2]

Ökningen av industripriserna svarar inte mot ”prispolitikens målsättningar”. Ursprungligen är den ett resultat av en ansvällning av efterfrågan som saknar motsvarighet i ett ökat utbud. Den ”inflationistiska” karaktären hos ökningen av industrins detaljhandelpriser tydliggörs av det faktum att *ökningen sker trots att industrins grosshandelpriser sjunker*.[3] Denna prissänkning åläggs den statliga industrin i samband med en politik som syftar till att slå ihop ”prissaxen” och stabilisera priserna.

Från och med 1926/27 kan man skönja en begynnande obalans. Redan detta år ökar befolkningens penninginkomster med 3,8 procentenheter mer än vad utbudet av industriprodukter ökar.[4] Denna process fortsätter att utvecklas påföljande år. Detta är förklaringen till att prisutvecklingen går in i en *ny period*.

Den bristande jämvikten mellan utbud och efterfrågan på industriprodukter drabbar, som vi vet, bönderna i första hand. Den situation som här beskrivits hänger samman med den industripolitik som bolsjevikpartiet för från och med år 1926. Där prioriteras i allt högre grad en ökad ackumulering och en tillväxt av den tunga industrin, detta *samtidigt* som inkomsterna i städerna ökar, framförallt för arbetarna. Detta blir källa till en ökning av efterfrågan som saknar materiell motsvarighet. Eftersom inte arbetets produktivitet ökar samtidigt sker det en an-

---

[1] Se ovan.

[2] På ett år ökar de förstnämnda med 17,2% och de sistnämnda med 2,5%.

[3] Under de år som här avses sjunker industrins grossistpriser stadigt, men i allt långsammare takt (år 1928/29 är indexvärdet 185,3 utifrån basvärdet 100 år 1913). Gapet mellan detaljhandelpriserna och grossistpriserna inom industrin minskar fram till 1927/28, men vidgas åter under 1928/29, vilket vittnar om att det finns en efterfrågan som utbudet inte kan tillfredsställa med nuvarande prisnivå. Ifråga om utvecklingen av industrins grossistpriser hänvisas till E. Zaleski, *Planification...*, op.cit. s. 364.

[4] Beräknat efter tabell 33 i S. Grosskopfs *L'AOP (1921–1928)*, op.cit. s. 201 där siffror från G. M. Krizjanovskij i *Desiat let choziajstvennogo stroiteltsva SSSR, 1917–1927,1928*, s. 76–77 citeras.

svällning av industrins produktionskostnader. På så sätt hindras sovjetmakten från att förverkliga de två mål som satts upp samtidigt. Dessa är å ena sidan en ökning av industrins förmåga att bekosta en betydande del av de allt större investeringarna, å andra sidan *ett fullföljande av prispolitiken som går ut på att sänka industrins produktionskostnader och grosshandelpriser*.

Reduceringen av industrins produktionskostnader blir i allmänhet mycket mindre än vad planerna förutsäger (och svarar inte mot de krav som ställs av politiken för industrins grosshandelpriser och investeringskostnader) . Nedanstående tabell illustrerar de problem som uppstår här.

Ökning eller sänkning av industrins kostnader

i procent i förhållande till föregående år[5]:
1925/26:plan –7; förverkligande +1,7
1926/27:plan –5,0; förverkligande –1,8
1927/28:plan –6,0; förverkligande –5,1
1928/29:plan –7,0; förverkligande —4 –4,5

En ansenlig del av reduktionen av produktionskostnaderna kan hänföras dels till faktorer som ligger utanför industrin (billigare råvaror eller taxesänkningar), dels till justeringar i bokföringen (beräkningar av amorteringar och allmänna kostnader).[6] Detta innebär att löneposten tenderar att utgöra en större del av produktionskostnaderna. Det bör påpekas att *medelvärdet för industrins produktionskostnader ligger två gånger högre* än före kriget, medan industrins grosshandelpriser inte uppnår denna nivå.[7] Därför får industrins svårigheter att bekosta sina investeringar och politiken att reducera industrins grosshandelpriser röner motstånd. Ansvällningen av administrativ personal inom produktionsenheterna, företagen och de sovjetiska trusterna förklarar till en del produktionskostnadernas höga nivå. Partiet tar upp denna fråga och manar till ”kamp mot byråkratin”. Men denna kamp förs nästan inte alls av de arbetande massorna. Andra administrativa organ som är föga effektiva får i uppdrag att föra kampen. Dessutom leder försöken att skärpa kontrollen, att utveckla ett system för bokföringen och redovisningen till planeringsorganen, och att inrätta kontor för studier och analyser av arbetstiden till att den statliga industrisektorns administration blir ännu tyngre. Man är alltså långtifrån att uppnå de avsedda resultaten av denna kontroll.

Den avgörande orsaken till industrins ökade produktionskostnader under den här perioden är emellertid att lönerna ökar utan att det sker någon jämförbar ökning av arbetets produktivitet.

2. Löner och arbetsproduktivitet inom industrin

Enligt Stalins uppgifter i centralkommitténs politiska rapport till femtonde partikongressen uppnår den genomsnittliga *reallönen* (inklusive sociala tjänster) år 1926/27 ett indexvärde på 128,4 enheter räknat på ett basvärde av 100 under förkrigstiden.[8] Vid samma tidpunkt har arbetsproduktiviteten inom industrin ännu inte uppnått 1913 års nivå.[9] Under loppet av de två följande åren förblir situationen i stort sett densamma: lönerna och industrins arbetsproduktivitet ökar i ungefär samma takt som tidigare.[10]

---

[5] Efter E. H. Carr & K. W. Davies. *Foundations...*, op.cit. del 1, s. 954. Författarna anger de sovjetiska källor som gjort det möjligt att upprätta tabellen.
[6] Se till exempel utvecklingen av komponenterna i industrins produktionskostnader, ibid. not 8, s. 345.
[7] Se *Bjulleten Konjounktournogo Instituta*, nr 11–12, 1927, *Osnovnyje Problemy Kontrolnych Tsifr* (1929–1930), Moskva 1931, s. 158, A. Bajkov, *Soviet Economic System*, op.cit. s .123 ff.
[8] Se Stalin, *W*, band 10, s. 322. [The Fifteenth Congress of the C.P.S.U.(B.)], *Centralkommittén politiska verksamhetsberättelse på SUKP(b);s femtonde kongress*, Moskva 1953, s 54
[9] Se Lapidus och Ostrovitianov, *Précis d'économie politique*. Paris. ESI, 1929, s. 112.
[10] Se *Ekonomitjeskoje Obozrenije*, nr 10, 1929, s. 143 och nr 12, 1929, s. 204 och E. H. Carr & R. W. Davies, *Foundations..*, op.cit. del 1, s. 957 och även s. 539. Från januari 1928 blir beräkningen av reallönerna allt mindre betydelsefull för beskrivningen av *arbetarklassens levnadsvillkor*. Medan dessa beräkningar utgår från den offi-

Den löneökning som sker trots att det finns många arbetslösa mot slutet av NEP vittnar om den politiska roll som arbetarklassen nu spelar. En jämförelse av löneökningen och ökningen av arbetsproduktiviteten vittnar samtidigt om motsättningar i den rådande ekonomiska politiken. I en situation där man lägger tyngdpunkten på att öka ackumulationen i huvudsak med hjälp av industrins egna resurser och samtidigt försöker minska skillnaden mellan industripriser och jordbrukspriser, gör industrins ökade lönekostnader att man inte kan förverkliga de mål som satts upp.

Den utveckling som skisserats ovan får negativa effekter för förhållandet mellan arbetarklassen och bönderna. Den bidrar till att vidga gapet mellan stadens och landsbygdens ekonomiska betingelser, vilket är till nackdel för bönderna, vars majoritet har en lägre konsumtionsnivå än arbetarna. Från och med 1928 vidgas gapet ytterligare i och med bristen på industriprodukter och prioriteringen av tillförseln av fabriksprodukter till städerna (med lokala undantag eller med undantag av korta tidsperioder).

På så sätt utvecklas de motsättningar som först tar sig uttryck i en inflationsprocess.

3. Inflationsprocessen och dess omedelbara ursprung

Inflationsprocessens omedelbara ursprung är inte svårgripbart. Det rör sig om en ansvällning av improduktiva investeringar och utgifter. Denna ansvällning sker snabbt och står inte i någon proportion till den statliga sektorns ”finansiella resultat”. Detta kan illustreras med några siffror.

Mellan år 1925/26 (”återuppbyggnadsperiodens” första år) och år 1928/29 *mer än fördubblas de totala budgetutgifterna i löpande rubelpriser räknat* [11] (alltså en ökning på mer än 30% per år).

Under samma år minskar ökningstakten i produktionen av konsumtionsvaror inom ”*storindustrin*”.[12] Från 38% år 1926 sjunker produktionsökningen till 18% under 1927 och 1928.[13] Även om också detta är ett anmärkningsvärt högt resultat, räcker det inte för att bemöta tillväxten av de samlade penninginkomsterna, särskilt som *småindustrins produktion stagnerar från och med år 1927/28*.[14]

Jämfört med löneposten som ökar med 34% mellan 1925/26 och 1927/28 och med cirka 14% påföljande år[15] och med ovannämnda ökningar av budgetutgifterna *växer nationalinkomsten i mycket långsam takt* (ökningen ligger på lite mer än 7% om året mellan år 1925/26 och år 1928/29).[16]

NEP:s sista år präglas alltså av en allt större förskjutning mellan lönepostens tillväxt och ökningen av tillgången på konsumtionsvaror. *Denna förskjutning hänger nära samman med den snabba ökningen av bruttoinvesteringarna inom den statliga sektorn och med det sätt varpå dessa investeringar finansieras*.

---

ciella prisnivån, blir varutillförseln oregelbunden från och med 1928. Den svarta marknaden växer i omfång och arbetarna måste köpa en del av de produkter de behöver för priser som ligger högre än den ”församhälleligade” sektorns priser. I januari 1927 uppnår man inom den privata sektorn ett prisindexvärde som ligger trettio enheter högre än inom den samhälleliga sektorn (basvärde 100 år 1913). Skillnaden ökar till femtio enheter i januari 1928 och till åttifyra enheter i januari 1929 (Ibid., s. 964).

[11] Se E. H. Carr & R. W. Davies. *Foundations...* op.cit. del 1:II, s. 974.

[12] Storindustrin består av produktionsenheter som anställer 16 arbetare eller mer om de drivs med mekanisk motorkraft och 30 arbetare eller mer om de saknar sådan drivkraft. De produktionsenheter som inte ingår i denna kategori, utgör ”småindustrin”, dock ges det undantag till denna regel.

[13] Se A. Bajkov, *Soviet Economic System*, op.cit. s. 121 och E. H. Carr och R. W. Davies, *Foundations..*, op.cit. del 1:II, s. 948.

[14] Vi återkommer till detta problem i nästa kapitel.

[15] E. H. Carr & R. W. Davies, *Foundations..*, op.cit. del 1: II, s. 978.

[16] Beräkningarna är gjorda utifrån ibid. och Charles Bettelheim, *La Planification soviétique*, op.cit. s. 268.

Investeringarna, som inte alltid tas upp i budgeten, är 2,75 gånger större år 1929 än år 1925/26.[17] Dock leder merparten av investeringarna inte till någon produktionsökning förrän efter flera år. De medför alltså penningutgifter som inte omedelbart ger något i utbyte på produktionens område. Kärnan i inflationsprocessen är att den statliga och kooperativa sektorn *i allt större utsträckning saknar täckning för sin egen utvidgade reproduktion*. Detta framgår tydligt om man undersöker den statliga industrins profitutveckling och därvid tar med i beräkningen de resurser som den statliga industrin tillför finansväsendet och de resurser som den erhåller därifrån.

Mellan år 1924/25 och år 1926/27 utvecklas *nettovinsterna* (dvs. skillnaden mellan olika industriföretags vinst och förlust) enligt följande:

Den statliga industrins nettovinst[18]

	i miljoner rubler:
1924/25:	364
1925/26:	536
1926/27:	539

År 1925/26 sker en betydande vinstökning, men under 1926/27 är vinstökningen minimal. Hursomhelst blir dessa summor alltmer otillräckliga när det gäller att täcka den statliga industrins finansieringsbehov. Fram till år 1924/25 förser den statliga industrin finansväsendet med resurser (i form av skatter, pålagor, vinstöverföringar till budgeten, lån, inbetalningar till statsbanken, etc.) som nästan är likvärdiga med de tillgångar den statliga industrin får från finansväsendet för att täcka sina finansiella behov. *År 1924/25 uppgår finansväsendets nettobidrag till industrisektorn bara till 20 miljoner rubler*, vilket är detsamma som 11,6% av industrins inbetalningar till finansväsendet.[19]

Från och med år 1925/26 då återuppbyggnadsperioden och industrialiseringspolitiken tar sin början förändras situationen helt. År 1926/27 överstiger finansväsendets bidrag till industrisektorn den sistnämndas inbetalningar till finansväsendet med 35%. Hädanefter förser finansväsendet industrin med penningmedel i allt större utsträckning. De finansiella medel som är i omlopp räcker inte till och man måste tillgripa *sedelutgivning*. Därmed sker en snabb ökning av penningcirkulationen. Antalet rubler i omlopp stiger från 1157 miljoner 1 juli år 1926 till 2213 miljoner 1 juli år 1929.[20] Nationalinkomstens tillväxt står inte i någon proportion till denna ökning. Det rör sig om en verklig penninginflation som orsakar en betydande ekonomisk obalans och politiska motsättningar.

Det som här beskrivits är naturligtvis en effekt av mer djupgående sociala motsättningar och av det sätt varpå dessa motsättningar behandlas. Det är dessa realiteter jag nu ska analysera.

[17] Proportionerna är framräknade utifrån Charles Bettelheim, Ibid., s. 268.
[18] A. Bajkov, *Soviet Economic System*, op.cit., s. 118.
[19] Ibid., s. 119.
[20] Se E. H. Carr & R. W. Davies, *Foundations...*, op.cit. Del 1, s 976.

2. Motsättningarna mellan den privata och statliga sektorn inom industri och handel

Mellan 1921 och 1925 sätter man upp begränsade mål för den statliga industrisektorns utveckling och ackumulation som i huvudsak kan uppnås med sektorns egna krafter. Under denna period lyckas bolsjevikpartiet utan större svårigheter bemästra motsättningarna mellan den privata och den statliga sektorn inom industri och handel. Totalt sett utvecklas den statliga sektorn snabbare än den privata och förstärker därmed sin redan dominerande ställning. I huvudsak kan denna förstärkning hänföras till den dynamiska förmåga som den statliga sektorn visar prov på, och den prioriteras för övrigt av bankerna. Under den här epoken respekteras NEP:s grundläggande principer, även om de lokala myndigheterna i en del städer visar prov på åtgärder som mer eller mindre paralyserar den privata sektorn.[1]

Från och med slutet av 1925 förändras detta sakernas tillstånd. Ansträngningarna att utveckla den statliga industrisektorn får större omfattning och tenderar (i strid med partikongressernas och partikonferensernas resolutioner) att ensidigt koncentreras på den *tunga industrin* och på projekt som har en lång uppbyggnadsfas innan produktionen kan komma igång. Som vi vet kräver dessutom denna utveckling finansiella resurser av en storleksordning som den statliga industri- och handelssektorn inte förmår uppbåda med egna krafter. Detta leder till en bristande jämvikt mellan utbud och efterfrågan och till ett inflationistiskt tryck. Dessa omständligheter *försätter den privata industri- och handelssektorn i en exceptionellt gynnsam situation*.

Den privata handeln drar fördel av varubristen för att höja sina försäljningspriser, medan de priser den betalar till den statliga sektorn reduceras till följd av lågprislinjen på den statliga industrins grossistvaror. På så sätt kan den privata handeln öka sina vinster avsevärt genom att tillägna sig en växande andel av det värde som den statliga sektorn producerar.

Även den privata industrin drar fördel av varubristen för att höja sina försäljningspriser, samtidigt som den fortsätter att köpa en del av sina produktionsmedel relativt billigt från den statliga sektorn.

Samtidigt som det sker en avsevärd vidgning av gapet mellan den statliga industrisektorns disponibla resurser och de resurser den behöver för att förverkliga de investeringsplaner som fastlagts, så tenderar alltså den privata industri- och handelssektorn att snabbt öka sina vinster. Dessutom använder den privata sektorn material som den statliga sektorn i allt större utsträckning lider brist på. Även om NEP inte överges officiellt *vidtas från och med 1926 alltfler åtgärder för att minska den privata industri- och handelssektorns resurser och aktiviteter* för att komma tillrätta med den rådande situationen.

En del av dessa åtgärder är av ekonomisk natur. De tar formen av skatter eller utlåningstvång för köpmän och företrädare för den privata industrin. De medel som inkasseras på detta sätt stiger från 91 miljoner rubler år 1925/26 till 191 miljoner rubler år 1926/27.[2]

Andra åtgärder har karaktären av förordning, ja till och med av straff. Ett stort antal köpmän och direktörer bryter i själva verket mot den sovjetiska lagen. De administrativa organ som har till uppgift att bevilja arrenden eller koncessioner och dela ut patentbevis, återkallar från och med 1926 en del av sina tidigare beviljanden.

Dessa åtgärder vidtas emellertid utan någon samordnande plan, och framförallt utan att den statliga och kooperativa sektorn är i stånd att till fullo ersätta den privata företagsamhet som läggs ner. Konsekvensen blir att varubristen, som befolkningen redan tidigare hade känning av, ökar och att den bristfälliga tillförseln av råvaror och halvfabrikat till vissa orter och

[1] Se N. Valentinovs artikel ”De la NEP à la collectivisation (Från NEP till kollektiviseringen)” i *Le Contrat social*, mars/april 1964, s. 79.
[2] N.Valentinov, den citerade artikeln, s. 79.

regioner blir än sämre. Detta drabbar framförallt landsbygden. För att få en uppfattning om effekterna av denna utveckling är det nödvändigt att undersöka några sifferuppgifter.

1. Industrins olika ägandeformer och deras utveckling

Den sovjetiska industristatistiken från NEP-epoken skiljer mellan fyra ”sektorer” av företag uppdelade efter ägandeformerna: de statliga, kooperativa, privata sektorerna samt sektorn för utländska koncessioner.

Strax före NEP:s slutliga kris (under 1926/27) dominerar den statliga sektorn inom storindustrin. Efter den kommer med stort mellanrum den kooperativa sektorn. I procent fördelar sig storindustrins[3] produktion på följande sätt:

Bruttoproduktionens procentuella fördelning (i löpande priser) på storindustrins olika sektorer år 1926/27[4]

Statliga industrin	91,3
Kooperativa industrin	6,4
Privata industrin	1,8
Koncessionsindustrin	0,5

Den statliga och kooperativa sektorns dominans inom storindustrin är alltså massiv. Detta innebär att sovjetmakten inom vissa gränser kan beordra en sänkning av grossistpriset på merparten av industriprodukter trots kostnadsökningar och en växande efterfrågan. Denna priskontroll är emellertid långt ifrån ”absolut”, dess effekt blir framförallt en eftersläpning av prisökningen på industrins grossistvaror. Man kan notera att storindustrins icke-statliga sektorer från 1928/29 reduceras till mindre än 1% till följd av skilda åtgärder som vidtagits från år 1926. Inom småindustrin spelar den icke-statliga sektorn en avgörande roll år 1926/27. Siffrorna låter som följer:

Procentuell fördelning av bruttoproduktionen inom småindustrins olika sektorer under 1926/27 (i löpande priser)[5]

Den statliga industrin	2,0
Den kooperativa industrin	19,0
Den privata industrin	79,0

Den privata industrins dominerande roll hindrar sovjetmakten från att utöva en tillfredsställande kontroll över priserna inom småindustrin. Här är det nödvändigt att göra några preciseringar:

1. Under 1926/27 är det värde som privatindustrin producerar långt ifrån betydelselöst. *För den totala privata industrisektorn* uppgår det producerade värdet till 4391 miljoner rubler i löpande priser, vilket utgör ungefär 19,7% av årets produktion.[6]

2. Ett viktigt faktum är dock att *produktionen* inom den privata industrin *framförallt är hantverksmässig*, vilket innebär att den inte grundar sig på utsugning av lönarbete .Enligt en undersökning av ekonomen D. Sjapiro saknade 85% av småföretagen anställda.[7]

3. För sysselsättningen spelar småindustrin en viktig roll[8], men hantverkarna bidrar knappast till att skapa en ökad efterfrågan på varor, eftersom deras inkomster inte är större än bönder-

---

[3] Angående begreppet ”storindustri” se tidigare not.
[4] Se E.H. Carr & R.W. Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1: s. 950.
[5] Se A. Bajkov, *Soviet Economic System*, op.cit. s. 124.
[6] Beräknat utifrån ibid s.124 samt E.H. Carr & R.W. Davies, *Foundations...* op.cit. del 1:II, s. 947, 950.
[7] Se D. Sjapiro, ”Kustarno-remeslennaja promysjlennost” i *Planovoje* Choziajstvo, nr 6, 1927, s. 70 ff, citerat av S. Grosskopf, *L'AOP (1921–1928)*, op.cit. s. 334.
[8] Se ovan.

nas.

En stor del av småindustrin återfinns på landsbygden. Samtidigt som den utgör *ett viktigt komplement till industrierna i städerna, uppstår det således också en konkurrens* mellan städernas och landsbygdens industri. Vi vet att gynnandet av småindustrin är en av NEP-politikens principer. Detta är en riktlinje som hämtat inspiration från Lenins uttalanden i början av NEP, där han framhåller nödvändigheten av att ”framkalla, att väcka större lokalt initiativ för det ekonomiska uppbygget i guvernementen, ännu mer i distrikten och ännu mer i kretsarna och byarna – just i syfte att omedelbart höja bondehushållningen, även om det sker med ’små’ medel och i liten skala, att hjälpa den genom att utveckla den lokala småindustrin.”[9]

Han säger att flera villkor måste uppfyllas för att man ska kunna gå över till en annan etapp. Framförallt måste produktionen av elektricitet ske i stor skala. Att förverkliga den första delen av elektrifieringsplanen tar bara det minst tio år. Under år 1926 eller 1928 är dessa villkor långt ifrån uppfyllda och småindustrin är fortfarande helt nödvändig.

Under NEP-perioden antar småindustrin vitt skilda former: hantverksmässiga, privatkapitalistiska (inom vissa gränser) eller så leds företagen av lokala organisationer såsom *miren* eller sovjeterna på lokalnivå eller distriktnivå. Lenin är särskilt gynnsamt inställd till den sistnämnda typen av industri.[10] Han är också positiv till ”

De små varuproducenternas kooperativa sammanslutning”, vilken säger han, ”är den övervägande och typiska formen för ett småbondeland”.[11]

Fram till år 1926/27 stöter utvecklingen av småindustrin bara på begränsade hinder i form av åtgärder som syftar till att motverka utvidgandet av en privat industrisektor av regelrätt *kapitalistisk* karaktär. *Stödet* till småindustrin förblir emellertid begränsat. Produktionsformer såsom småproducenters kooperativ eller sammanslutningar bildade på initiativ av *lokala organisationer* växer endast fram i långsam takt, huvudsakligen under ledning av jordföreningar.

I själva verket når inte småindustrin, och det gäller framförallt hantverket, upp till förkrigstidens produktionsnivå.[12] De hantverksmässiga företagen har svårt att förse sig med råvaror och halvfabrikat på grund av konkurrensen från den statliga industrin som åtnjuter en viss prioritet. Ur denna synvinkel verkställs inte den politik som Lenin förordat tillfullo och den *praktik* som utvecklas från och med år 1926 avlägsnar sig mer och mer från hans linje. Därför ökar böndernas svårigheter att förse sig med konsumtionsvaror och enkla redskap.

När det gäller principiella ställningstaganden förblir emellertid Lenins linje giltig fram till år 1927. I maj 1927 fördömer således Sovnarkom ”de officiella ekonomiska organens oförlåtliga nonchalans ifråga om småindustrins och hantverkets problem”.[13]

”Problemen” löses emellertid inte fördenskull. I själva verket konfronteras småföretagen i allt större utsträckning med *de statliga industriledarnas vilja att dominera*. Dessa strävar efter att öka tillförseln av råvaror och halvfabrikat till sina företag, vidga sin marknad och öka sina företags vinster. I denna kamp får *de stöd av den ekonomiska administrationen*, vars befattningshavare har nära anknytning till de statliga företagens ledning.

Trots de officiella resolutioner som antas till förmån för småindustrin och hantverket vidtar de ekonomiska administrativa apparaterna från och med 1927/28 åtgärder som syftar till att

---

[9] Se Lenin, Om naturaskatten. I samma text kräver Lenin att *stöd* ges åt den *lokala* småindustrin.
[10] I de slutsatser Lenin drar i ovannämnda skrift, återvänder han till detta tema. Han säger att ”de lokala organisationernas initiativ, företagsamhet och självständighet måste utvecklas allsidigt, på allt sätt och till varje pris”, ibid..
[11] Se Lenin, ibid.
[12] Se A.Bajkov, *Soviet Economic System*, op.cit. s. 122.
[13] Se *Isvestia VTsiK*, nr 103, 1927, citerat av S. Grosskopf, *L'AOP (1921–1928)*, op.cit. s. 366–367.

beröva småindustrin en allt större del av de råvaror som den erhållit fram till den tidpunkt då en del av de små produktionsenheterna rätt och slätt lades ner. Nedskärningen av småindustrins produktion sker således utan förberedelser och under betingelser som förvärrar landsbygdens ekonomiska svårigheter, eftersom hantverket på landsbygden utgjorde ett stöd och en stimulans för jordbruksproduktionen och utbytet.

Under senare delen av NEP präglas den industriella utvecklingen av storindustrins tillväxt. Denna utveckling skiljer sig i grunden från den som Lenin förordat för flera årtionden framåt. Den innebär kostsamma investeringar, kräver längre uppbyggnadsperioder, är inte så kvalitativt mångsidig och medför större transportkostnader.

Prioriteringen av denna typ av industriell utveckling stöds av fackföreningarna, som i den ser en garanti för en ökning av antalet lönarbetare, och som redan nämnts är ledarna för de stora företagen och den statliga administrationen positivt inställda. Påtryckningarna till förmån för denna utveckling tar sig skilda ideologiska uttryck. Storindustrins ”överlägsenhet” åberopas ständigt, liksom föreställningen att arbetarklassens tillväxt utgör en garanti för konsolideringen av proletariatets diktatur. Kampen mot småborgerligheten är också ett favorittema för storindustrins anhängare. Under den här tiden händer det ofta att småföretagare blir arbetslösa. Samtidigt sväller de administrativa apparaterna och storindustrins ledare får allt mer makt.

Från år 1927 till slutet av 1929[14] härrör småindustrins växande svårigheter följaktligen främst från det verksamhet som de statliga organen och ledarna för storindustrin utövar och inte från den politik som sovjetmakten slår fast under år 1927. Dessa svårigheter hänger samman med den klasskamp som uppstår mellan en gryende statsbourgeoisie som står likgiltig inför massornas behov och småproducenterna, och då framförallt hantverkarna. Den *faktiska* politiken står således i motsättning till de principer som slagits fast och gör det möjligt för storindustrin att försätta landsbygdens industri i en allt svårare situation. Böndernas möjligheter att förse sig med de varor och den utrustning som de behöver försämras, vilket förvärrar den slutliga NEP-krisen. Återigen framstår denna kris som nära förbunden med det faktiska övergivandet av en del av principerna för den nya ekonomiska politiken.

2. Handelns olika ägandeformer och deras utveckling

Under NEP fördelar sig även handeln på flera ”sektorer”. Inom grosshandeln står privatföretagen bara för 5,1% av omsättningen under år 1926/27 och denna andel reduceras snabbt under loppet av de följande åren. Merparten av grosshandeln är statlig och kooperativ. De omsätter 50,2 respektive 44,7% under 1926/27.[15]

Ifråga om detaljhandeln förblir den privata sektorns andel betydande fram till 1926/27. Den ligger då på 36,9%. Den kooperativa sektorn dominerar under ifrågavarande period med sina 49,8% av omsättningen och den statliga handeln står bara för en mindre del av omsättningen.[16] Inom detaljhandeln är för övrigt kontrollen av kooperativen sämre än inom grossisthandeln. I en inflationssituation får privathandelns relativt betydelsefulla roll till följd att prissänkningarna på grossistvaror knappast kommer konsumenterna tillgodo. Under åren 1922–1928 händer det rentav att industrins detaljhandelpriser stiger, trots att grossistpriserna sänks. Detta handlingssätt från den privata sektorns sida förklarar i viss mån de administrativa besluten att stänga ett antal av den privata handelns ”försäljningsställen”, och nedgången av den privata handelns omsättning till 13,5% under 1928/29.[17]

Också i detta fall sätts åtgärderna in utan förberedelser genom indragningar av försäljnings-

[14] Från och med 1929 blir politiken att stänga enheter inom den privata företagsamheten halvt officiell. Den utgör en förlängning av den ”avkulakiseringspolitik” som gör sig gällande vid den här tiden.
[15] KT 1926/27, s. 484, citerat av E.H. Carr & R.W Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1: II s. 961.
[16] Se E.H. Carr & R.W. Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1: II s. 962.
[17] Ibid.

licenser eller genom att man skapar svårigheter för den privata frakten av varor per järnväg. Från och med 1926/27 försvinner således tiotusentals ”försäljningsenheter” som främst utgörs av gårdfarihandlare och andra ambulerande småhandlare vilka i huvudsak bedriver affärer på landsorten. Bara i Ryska rådsrepubliken (RSFSR) minskar antalet ”privata försäljningsenheter” från 226760 under 1926/27 till 159254 år 1927/28. *Samtidigt minskar också antalet statliga och kooperativa försäljningsenheter under denna period*.[18] Detta har en viss betydelse för försämringen av relationerna mellan stad och land och för insamlingens kris. Detta är också en av faktorerna i NEP:s slutliga kris.

Åtgärden att slå igen flera ”försäljningsställen” (utan att ersätta dem med andra) står i strid med den officiellt antagna politiken. Redan trettonde partikongressen i maj 1924 varnade för åtgärder mot den privata handeln som skulle förhindra utvecklingen av utbytet[19] och upprätthålla eller utöka omfattningen av ”tomma områden”[20]. Dessa varningar tas också upp i en resolution från centralkommitténs sammankomst i februari 1927.[21]

De upprepas av femtonde partikongressen (december 1927) som understryker att eliminerингen av den privata handeln till förmån för den statliga och kooperativa sektorn måste anpassas till nämnda sektorers materiella och organisatoriska kapacitet. Detta för att inte framkalla några brott i kedjan av utbyten eller några inskränkningar i försörjningen med råvaror och halvfabrikat.[22]

Dels på grund av ideologiska skäl (avskaffandet av såväl den privata industrin som den privata handeln betraktas vid den här tiden som en utveckling mot en socialistisk form av ekonomi även om dessa inte ersätts),[23] dels på grund av det tryck som ledarna för den statliga handeln utövar, respekteras inte dessa varningar i praktiken.

Ledarna för den statliga handeln tenderar att förhöja betydelsen av de organ inom vilka de är verksamma genom att se till att så många produkter som möjligt passerar genom dem. De bryr sig inte om ifall fördelningen av varor blir jämn eller inte och struntar i jämvikten mellan stad och land.

Från och med år 1926 överger man således i praktiken NEP inom handel och industri. Detta sker genom en objektiv process som i stor utsträckning utvecklas oberoende av de beslut som fattas inom bolsjevikpartiets högre instanser. Denna process utvecklas utan förberedelser och får skadliga effekter för alliansen mellan arbetare och bönder och för tillförseln av industriprodukter till landsbygden. Allt detta medverkar till att den kris för insamlandet som bryter ut 1927/28 får en sådan omfattning.

3. De avgörande faktorerna för övergivandet av NEP inom handel och industri från och med 1926

Den vändning som från och med år 1926 äger rum i bolsjevikpartiets praktik för den privata handeln och industrin svarar mot en skärpning av de sociala motsättningarna och av klasskampen. Denna skärpning antar flera olika former.

1. Motsättningen bourgeoisie/proletariat skärps i och med att avskyn mot nepmännen ökar hos breda arbetarskikt. Denna avsky får näring av prishöjningarna inom den privata detaljhandeln

[18] *Voprosy Torgovli*, nr 4, januari 1929, s. 64–65.
[19] Se *KPSS*, op.cit. band 1 s. 840 ff.
[20] Så kallades de regioner inom vilka den privata handeln avskaffades utan att den ersattes av statlig och kooperativ handel.
[21] Op.cit. band 2, s. 224 ff.
[22] Ibid. s. 351 ff.
[23] Således säger Stalin i ett inlägg inför Centralkommittén den 9 juli 1928: Vi säger ofta att vi utvecklar socialistiska ekonomiska former inom handeln. Men vad innebär det? Det innebär att vi avlägsnar tusen och åter tusen småhandlare och mellanstora köpmän från handelns område (se Stalin, *W*, band 11, s. 178) [Plenum of the C.C., C.P.S.U.(B.)].

och av de växande spekulationsvinster som förorsakas av prishöjningarna. Inom den industriella sektorn försiggår en ständig kamp mellan arbetare och privatföretagare, men det finns inga tecken på att denna motsättning skulle ha skärpts i någon nämnvärd utsträckning. Under alla omständigheter är det bara en liten del av den sovjetiska arbetarklassen som är anställd inom den privata sektorn. Antalet arbetare inom den privata industrin ligger någonstans i storleksordningen 150000 till 180000. De utgör bara 4,2% av fackföreningsmedlemmarna, detta medan 88% av arbetarklassen är ansluten till fackföreningen.[24]

2. Motsättningen mellan den privata sektorns borgerliga och småborgerliga industriledare och köpmän å ena sidan och ledarna för den statliga industrin å andra sidan växer också. De sistnämnda måste förverkliga de målsättningar som ställs upp i planerna för industrins utveckling, men den statliga industrin förfogar bara över obetydliga finansiella och materiella medel. Inskränkningar i den privata sektorn eller avskaffandet av densamma framstår då som en framkomlig väg för att låta den statliga industrin komma i åtnjutande av de tillgångar som privata industriledare och köpmän och hantverkare besitter.

3. Från och med 1926 skärps motsättningen mellan innehållet i industriplanerna (planernas innehåll, prioritering och förordade tekniker) och fullföljandet av NEP som skulle kräva att industriplaner med ett annorlunda innehåll antogs.

Framväxten av sistnämnda motsättningar har en avgörande betydelse för skärpningen av de tidigare nämnda motsättningarna, men har också i sig själv en dubbel klassmässig betydelse.

a) På den ideologiska nivån kan man se hur en föreställning om industrialiseringen som påverkats av den kapitalistiska industriprocessens former vinner terräng. Denna föreställning hänger samman med den omvandling av bolsjevikernas ideologi som sker vid den här tiden. De riktlinjer som Lenin föreslagit ifråga om småindustrins roll, de lokala organisationerna och den enkla tekniken för åtminstone flera decennier framöver försvinner efterhand ur sikte. Detsamma gäller för Lenins riktlinjer angående nödvändigheten av att *utarbeta planer som tar hänsyn till massornas behov och till de faktiska materiella tillgångarna, isynnerhet vad gäller jordbruksprodukter.*[25] Istället för en industrialiseringsplan i enlighet med dessa riktlinjer, är det en ensidig prioritering av storindustrin, av den tunga industrin och av den ”allra modernaste tekniken” som tar överhanden. Massornas behov kommer i bakgrunden och allt större vikt lägges vid ackumulationen som drives maximalt i planerna, utan att hänsyn tages till jordbrukets utveckling och balansen i utbytet mellan stad och land. Detta är detsamma som att ignorera den materiella basen för alliansen mellan arbetare och bönder och därmed också konsolideringen av proletariatets diktatur.

b) Denna process härrör från de statliga produktionsförhållandenas egenskaper och från de klassmässiga effekterna av dessa produktionsförhållanden. Detta är kärnpunkten i de motsättningar som växer fram under loppet av de år som föregår insamlandets kris och det definitiva övergivandet av NEP. Betydelsen av dessa motsättningar (som berör kärnan i den industriella sektorn) och deras grundläggande karaktär måste bli föremål för en särskild analys. Denna får inte begränsas till en undersökning av ägandeformerna, utan måste behandla den omedelbara produktionsprocessens struktur och betingelserna för reproduktionen av beståndsdelarna i denna process. Undersökningen måste också gälla vilka uttryck föreställningarna om produktionsförhållandena tar sig och vilka effekter dessa produktionsförhållanden har på klasskampen.

---

[24] Se E.H. Carr & R.W. Davies, *Foundations...* op.cit. del 1, s. 938.

[25] Se Lenin, *CW*, band 32, s. 372-374 (det rör sig om en text från 1921 med titeln ”Till kamrat Krizjanovskij i Gosplans presidium”). [To Comrade Kryzhizhanovsky, the Presidium of the State Planning Commission]

3: Ägandeformerna inom den statliga sektorn och den omedelbara produktionsprocessens struktur

Mot slutet av NEP består den statliga industrisektorn främst av gamla industriföretag som nationaliserats efter Oktoberrevolutionen. Därtill kommer ett litet antal nya företag. Det är främst storindustrin som är statlig och i huvudsak lyder de statliga företagen direkt under sovjetstatens centrala ekonomiska organ, i praktiken VSNCh (Högsta rådet för nationalhushållningen)[1]. Bara ett litet antal statliga industriföretag drivs i republikernas regi eller på lokal och regional nivå. Under år 1926/27 står således den industri, som planeras direkt av VSNCh, för 7 % av det värde som storindustrin producerar.[2]

Försäljningen av produkterna sker till stor del genom en statlig handelskedja (och genom officiellt erkända kooperativ) som står oberoende i förhållande till industriföretagen. Under NEP utvecklar emellertid den statliga industrin även sina egna försäljningsorganisationer för grossistvaror och ibland även för detaljhandeln. Dessa förvaltas för det mesta på företagsnivå, av de sovjetiska trusterna eller av organ som trusterna eller företagen bildar tillsammans. Dessa organ utgör vad man kallar ”försäljningsföreningar”.[3]

Mot slutet av NEP skiljs industrins försäljningsorgan efterhand från industriföretagen och förs in under en särskild administration, som liksom företagen lyder under folkkommissariaten. Det är framförallt försäljningen av produkter till de slutliga konsumenterna som i allt större utsträckning sköts av *statliga handelsorgan som är fristående från industrin*. Dessa handelsorgan verkar både på grossistvarornas, halvfabrikatens och de färdiga produkternas område. Denna åtskillnad ger de centrala statliga organen bättre möjlighet att kontrollera affärerna. De viktigaste handelsorganen lyder under Narkomtorg (Folkkommissariatet för handel), andra lyder under republiker, provinser eller till och med kommuner.[4] Förekomsten av dessa olika organ och varucirkulationen mellan dem belyser produktionens och cirkulationens marknadsmässiga karaktär.

Som Lenin ofta understrukit, speciellt i sina utläggningar om den statliga kapitalismen,[5] är inte statsegendom liktydigt med socialistisk egendom. Ett förstatligande under proletariatets diktatur möjliggör en kamp för produktionens *socialisering*, för en verkligt socialistisk omvandling av produktionsförhållandena. Under proletariatets diktatur kan statlig egendom vara en *form av socialistisk egendom*, men den kan inte förbli det annat än om det förs en kamp utifrån de konkreta klassförhållandena för en socialistisk omvandling av produktionsförhållandena. Så länge denna omvandling inte är slutförd antar den statliga egendomen en *dubbel karaktär*. På grund av statens klasskaraktär utgör den en *statlig egendomsform* och samtidigt utgör den en statskapitalistisk ägandeform på grund av att rådande produktionsförhållanden till en del är av kapitalistisk natur och på grund av de begränsade ramarna för omvandlingen av produktions- och reproduktionsprocessen. Om man inte håller detta i minnet, reducerar man egendomsbegreppet till dess juridiska innebörd och bortser från de faktiska sociala konsekvenserna av den juridiska egendomsformen vilken bara kan förstås genom en analys av produktionsförhållandena.[6]

Utgångspunkten för denna analys är att den omedelbara produktionsprocessens struktur måste klarläggas. För detta ändamål kan man undersöka hur ledning, disciplin, samarbete och organisation av arbetet fungerar.

---

[1] Se ovan.
[2] Beräkningarna är gjorda utifrån *KT*, 1929/30, op.cit. s. 422–423.
[3] Se nedan.
[4] Se M Dobb, *Soviet Economic Development*, op.cit. s. 143.
[5] Se del 1, framförallt s. 390 ff.
[6] Se Marx, *Filosofins elände*, där han förebrår Proudhon för att denne tillmäter egendomens juridiska form den största betydelsen.

1. Företagsledningens former i de statliga företagen

Vad gäller typen av företagsledning inom de statliga företagen bör det påpekas att de åtgärder som vidtogs under våren 1918 fortfarande är i kraft. Då infördes ett system med personligt ledarskap. Företagsledaren utnämndes av de centrala organen och underställdes inte arbetarnas kontroll.[7] När dessa åtgärder antogs menade man att de skulle vara *provisoriska*. De skulle enligt Lenins uttryck vara till för att bekämpa ”den proletära maktens upplösningstillstånd i det praktiska livet”.[8]

Under 1926 övervinns de ursprungliga svårigheterna inom företagsförvaltningen, men den typ av företagsledning som inrättats på grund av dessa svårigheter, avskaffas inte. Denna form av företagsledning är inte socialistisk, utan bygger på att det förekommer kapitalistiska element till och med på den omedelbara produktionsprocessens nivå. År 1918 tvekade Lenin inte att erkänna detta faktum öppet. Han definierade anammandet av principen om högre löner till företagsledarna som ”ett steg bakåt”, som skulle förstärka kapitalet. Ty, säger han, ”kapitalet består inte av en penningsumma, utan av bestämda sociala förhållanden”.[9] Detta ”steg bakåt” förstärker produktionsförhållandenas ”statskapitalistiska” karaktär.

På tal om inrättandet av en ”personlig diktatorisk makt” (i form av det personliga ledarskapet) understryker Lenin att denna åtgärd är viktig för ”tidpunktens specifika uppgifter”. Han framhåller att det är nödvändigt med disciplin och tvång och säger att ”formen för detta tvång bestäms av den revolutionära klassens utvecklingsgrad....” Ju svagare denna utveckling är, desto mer tenderar disciplinen i fabrikerna att anta drag av kapitalistisk disciplin.[10]

Man måste naturligtvis fråga sig varför bolsjevikpartiet håller fast vid bruket att ge företagsledarna höga löner och vid det personliga ledarskapet som togs i bruk några månader efter oktoberrevolutionen, trots att skälen till dessa åtgärder inte längre finns kvar.

Bibehållandet av det personliga ledarskapet beror naturligtvis på *klasskampens* förlopp, på industriledarnas kamp för att bibehålla och rentav stärka sin auktoritet och sina privilegier. Det sätt varpå denna kamp utvecklas och resultatet av denna kamp måste emellertid sättas i samband med kännetecknen för bolsjevikernas ideologi eller för omvandlingen av den. Dessa kännetecken leder just till att organisations- och egendomsformer tillmäts en avgörande roll och till att man försummar den dialektiska analys som skulle klargöra verklighetens motsägelsefulla karaktär.

I *Lärobok för politisk ekonomi* företräder Lapidus och Ostrovitianov på ett systematiskt sätt en odialektisk uppfattning om de sociala förhållanden som karakteriserar det sovjetiska samhället mot slutet av tjugotalet. Vi får anledning att återkomma till skilda aspekter av denna uppfattning om Sovjetunionens sociala och ekonomiska realiteter. För tillfället begränsar jag mig till att fästa uppmärksamhet vid följande formulering: ”Den grundläggande principen för våra studier av den sovjetiska ekonomins problem är att produktionsrelationerna mellan de två väsentliga sektorerna inom vår ekonomi, den förstatligade socialistiska sektorn och bondesektorn, i grunden inte är kapitalistiska relationer”.[11] Författarna förnekar inte att det vid den här tiden (år 1928) förekommer ”statskapitalistiska och kapitalistiska element”,[12] men förekomsten av dessa hänför de till enbart de privatkapitalistiska företagen. De avstår således från att analysera den statliga sektorns inre motsättningar. En så förenklad föreställning om produktionsförhållandena utgör ett hinder för en korrekt behandling av motsättningarna och för den socialistiska omvandlingen av de statliga företagens produktionsförhållanden. Detta

---

[7] Se del 1, s. 126 ff.
[8] Se Sovjetmaktens närmaste uppgifter , i *CW*, band 27, s. 259. []
[9] Ibid. s. 257.
[10] I. Lapidus och K.Ostrovitianov, *Précis d'économie politique*, op.cit. s. 410.
[11] Ibid. s. 410.
[12] *VKP(b) v Rezoljutsijach*, Moskva, 1941, s. 626–629, citerat av E.H. Carr, *Socialism*, op.cit. del 1 s. 387.

hinder är desto allvarligare som denna förenklade uppfattning är allmänt utbredd inom bolsjevikpartiet mot slutet av NEP. Från och med år 1926 framställer man inte längre de statliga företagen som delar av en ”statlig sektor” vars motsägelsefulla egenskaper måste analyseras, utan som delar av en ”socialistisk sektor”, vars produktionsförhållanden inte skulle rymma några motsättningar.

Vi står här inför en aspekt av den bolsjevikiska ideologins omvandling. Denna omvandling hänger samman med de statliga industriledarnas kamp för att stärka sin auktoritet och öka betydelsen av sin politiska och sociala roll. Något som också spelar in här är att det faktum att allt fler industriledare har ett proletärt ursprung ofta likställs med utvecklandet av proletariatets ledande roll som klass. Detta trots att industriledarnas klassursprung inte utgör någon garanti för deras klasståndpunkt och givetvis inte kan förändra den klassmässiga karaktären hos de existerande samhälleliga produktionsförhållandena.

Den typ av sociala relationer som återskapas på den omedelbara arbetsprocessens nivå får inte bara effekter för arbetsledningens karaktär. Det inverkar också på det sätt varpå arbetsnormerna fastställs, den disciplin som råder på fabriken och de motsättningar som växer fram i samband därmed.

2. Fastställandet av normer uppifrån

Arbetarnas respekt för arbetsnormerna uppnås allt oftare med hjälp av lönevariationer, framförallt efter det att man *utökar ackordsarbetet* i enlighet med en resolution från centralkommittén av den 19 augusti 1924.[13]

Från och med år 1926 verkställs resolutionen i stor skala. Detta sker i samband med den industriella planens fordringar och mot bakgrund av lönernas tendens att öka snabbare än produktionen växer. I augusti tar industriledarna och VSNCh (Högsta rådet för nationalhushållningen) upp problemet med revideringen av normerna, och konstaterar då att lönerna ökar i snabbare takt än arbetsproduktiviteten.[14] I oktober 1926 slår femtonde partikonferensen fast att det är nödvändigt att höja produktionsnormerna. Den uppmanar också till en fastare arbetsdisciplin i syfte att råda bot på motståndet från ”vissa arbetargrupper” mot en höjning av normerna och för att bättre komma tillrätta med frånvaron och den nonchalanta inställningen till arbetet.[15]

På fackföreningarnas sjunde kongress i december 1926 klagar flera delegater på att industriledarna till det yttersta utnyttjar resolutioner som antagits för att intensifiera arbetet. Även om fackföreningsledarna tar avstånd från ett missbruk av resolutionerna som leder till ”en försämring av arbetarnas materiella situation”[16] lägger de framförallt tyngdpunkten på nödvändigheten av att öka produktionen.

Under 1927 vinner linjen att normerna ska höjas efter direktiv uppifrån allt fler anhängare. Detta tar sig främst uttryck i att centralkommittén den 24 mars 1927 antar en resolution angående ”rationaliseringen”.[17] Resolutionen används av företagsledare och ekonomiska organ för att höja arbetsnormerna mer och mer. Normerna fastställs utifrån specialisters studier och beräkningar av arbetstiden.

Detta tillvägagångssätt inskränker betydelsen av ett kollektivt politiskt arbete inom arbetarklassen och gynnar arbetsnormer som utarbetats av ”tekniker”. Motståndet mot detta

---

[13] Se *TPG* 23–26 augusti 1926.
[14] *KPSS*, op.cit. band 2, s. 315–316, 320. Arbetarnas motstånd mot revideringen av normerna leder till arbetsnedläggelser och till strejker som inte är godkända av fackföreningarna.
[15] *VII-yj Sezd Professionalnych Sojuzov SSSR*, Moskva, 1927, s. 467, 745.
[16] Se *Direktivy KPSS i Sovetskogo Pravitelstva po Choziajstvennym Voprosam*, Moskva, 1957, band 1, s. 666–672 samt E.H. Carr & R.W. Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1, s. 341–342, 492.
[17] *TPG*, 18 augusti 1927.

tillvägagångssätt förklarar varför Kujbychev under sommaren 1927 tvingas anhålla om att VSNCh (där han är ordförande) engagerar sig mer aktivt i revideringen av normer och inte tvekar att avskeda ”överflödiga” arbetare.[18]

Mot slutet av 1927 fortlöpor revideringen av arbetsnormer i snabb takt. I början av 1928 klagar fackföreningarna över att ”de ekonomiska organen i de flesta fall kräver en fullständig revidering av normerna inom alla företag, något som leder till lönesänkningar”.[19]

Frågan om arbetsnormer och deras fastställande är nära förbunden med frågan om arbetsdisciplinen och relationerna mellan arbetarna och företagens ledande personal. Ända från NEP:s början ger denna fråga upphov till en kamp mellan två inriktningar.

Det är en mycket förvirrad kamp eftersom den verkliga tvistefrågan, produktionsförhållandenas karaktär inom de statliga företagen, inte skönjes klart. Denna förvirring förklarar varför bolsjevikpartiet för en motsägelsefull politisk linje i detta avseende.

En analys av partilinjen visar att den består av två helt och hållet sammanflätade inriktningar: den ena kan leda till en *omvandling* av produktionsförhållandena genom en utveckling av massornas initiativ, den andra tenderar att *upprätthålla* och förstärka arbetsdisciplinens hierarkiska former under motiveringen att produktionen går först. Från och med maj 1928 förstärks den sistnämnda inriktningen. I april 1929 tar den definitivt överhanden i och med det officiella antagandet av den första femårsplanens maximivariant. För tydlighetens skull måste de två sammanflätade inriktningarna undersökas var för sig.

3. Klasskampen och kampen för att omvandla produktionsförhållandena

Första gången partiledningen talar för att förändra de konkreta relationerna mellan företagsledningarna och arbetarmassorna är i en resolution som antas av trettonde partikonferensen i januari 1924. För att förstå resolutionens innebörd är det lämpligt att gå tillbaka något och undersöka i vilka termer dessa problem angripits tidigare.

a) ledningen inom företag och fackföreningar

De problem som tas upp gäller i första hand *fabriksledningens* respektive *fackföreningens* roll inom företaget. Det är på detta område som elfte partikongressen (1922) intar en rad ståndpunkter, isynnerhet genom att anta en resolution som ansluter sig till de uppfattningar Lenin tidigare fört fram i sin text ”fackföreningens funktion och uppgifter”.[20]

I denna text behandlas fackföreningens roll inom företagsförvaltning och ekonomi. Man kan urskilja en huvudlinje som anknyter till den ”aktuella situationen” i Sovjetryssland och en sekundär aspekt (i betydelsen att den inte brådskar) som gäller framtiden.

Lenin understryker att det i den aktuella situationen är nödvändigt att så snabbt som möjligt ta itu med ”ödeläggelsen, hungersnöden och förstörelsen efter kriget”. Han slår fast att man ”snabbt måste återupprätta storindustrin och göra den så stabil som möjligt för att arbetet ska kunna befrias från kapitalets ok”. Vidare säger han: ”*Givet Rysslands aktuella situation* (CB:s kursiv.) kräver ett sådant återupprättande i sin tur att all makt koncentreras hos företagsledningen”,[21] därav följande slutsats: ”All direkt facklig inblandning i företagsledningen måste under dessa omständigheter betraktas som helt otillåtna och ödesdigra.”[22] Det står klart att Lenintexten avser den aktuella situationen och hans sätt att behandla problemen visar att när den här situationen inte längre är förhanden är de ovan framställda principerna inte längre tillämpbara. Den ”aktuella situationen” kännetecknas alltså av att det råder hungersnöd och en

[18] Se *Trud*, 6 januari 1928.
[19] Se Lenin, *CW*, band 33, s. 184 ff.
[20] Ibid. s. 189.
[21] Lenin, *CW* band 33, s. 216.
[22] Lenin, *CW*, band 33, s. 216.

misär som partiet försöker befria landet från så fort som möjligt. Därför låter man ett visst antal kapitalistiska relationer bestå som ett provisorium.

Den resolution om fackföreningarna som tas av elfte partikongressen varnar emellertid för att ens i det rådande läget ställa fackföreningarna helt utanför förvaltningen. Det kongressen vill förhindra är en ”direkt inblandning”, och man säger rentav att ”det skulle vara helt felaktigt att härav dra slutsatsen att fackföreningarna inte borde delta i den socialistiska organiseringen av industrin och i den statliga industrins förvaltning”.[23]

Man preciserar för övrigt vilka former ett sådant deltagande bör anta. Fackföreningarna bör delta i alla organ för förvaltning och ekonomisk organisation och man bör anställa administratörer som har sitt ursprung i arbetarklassen och bland de arbetande massorna. Fackföreningen bör vara med i statens planeringsorgan, vid upprättandet av ekonomiska planer och program, etc.[24]

Här anges också klart och tydligt att detta är former som bör tas i bruk inom en ”*nära framtid*”[25], *vilket innebär att andra former kan utvecklas längre fram*, därav följande uppgift: ”att medvetet och bestämt bedriva ett opinionsbildande utbildningsarbete, konkret och på lång sikt, för att lära arbetarna att förvalta hela landets ekonomi i praktiken”.[26]

b) produktionskonferenserna

Ståndpunkterna från elfte kongressen ger ett bestämt innehåll åt den resolution som antas av trettonde partikonferensen i januari 1924. Resolutionen är ett första steg på vägen mot ett ökat inflytande för arbetarna vid de statliga företagen över fastställandet av produktionsuppgifter och arbetsvillkoren.

I resolutionen rekommenderas regelbundna ”produktionskonferenser” där löpande frågor tas upp, produktionsresultat undersöks och där tillfällen till utbyte av erfarenheter ges. Man slår fast att ”*såväl representanter för ekonomiska organ och fackföreningen som partianslutna och partilösa arbetare*” ska delta i dessa konferenser.[27] Detta beslut innebär alltså att företagsledningen inte längre enbart är underställd högre instansers kontroll, utan även en kontroll från fackföreningen och såväl partianslutna som partilösa arbetare.

På fackföreningarnas sjätte kongress (september 1924) och på fjortonde partikonferensen (april 1925) bekräftas denna linje. Genomförandet stöter emellertid på hårt motstånd framförallt från de ekonomiska organen och från ledarna inom företag och truster.

Den femtonde maj 1925 antar partiets centralkommitté en resolution som säger att framväxten av produktionskonferenser inte försiggått på ett tillfredsställande sätt, att de inte förmått samla ”stora arbetarskikt”.[28] Centralkommittén ger instruktioner för en förändring av detta sakernas tillstånd. I själva verket är 1925 ett år då det råder ekonomiska spänningar och då den fackliga auktoriteten minskar.

Vid den fjortonde partikongressen (december 1925) tar Tomskij, ordförande i fackföreningarnas centralråd, upp produktionskonferensernas svårigheter som beror på företagsledarnas fiendskap. Molotov konstaterar att det i Moskva och Leningrad hållits mindre än 600 konferenser vilka samlat omkring 70 000 arbetare. En resolution om det fackliga arbetet som partiets centralkommitté antar i oktober 1925 ger uttryck för en tvetydig ståndpunkt som

---

[23] Ibid. s. 216.
[24] Ibid. s. 217.
[25] Ibid. s. 217.
[26] *KPSS*, op.cit. band 1, s. 792 (kursiverat av Bettelheim).
[27] Se *VKP(b) o Profsojuzach*, Moskva, 1940, s. 236–240, citerat av E.H. Carr och R.W. Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1:II s. 40, not 1.
[28] *KPSS*, op.cit. band 2, s.65. Uttrycket ”administrativ avvikelse” svarar ungefärligen mot det ryska uttrycket: ”choziaistvennii ouklon”.

speglar det starka tryck som merparten av företagsledare och deras anhängare inom partiet utövar vid den här tiden. Alltmedan man bekräftar nödvändigheten av att utveckla ”produktionsmötena”, varnar man för en ”avvikande förvaltning” bestående i en ”direkt och inkompetent inblandning” i företagsledning och företagsadministration.[29] I texten refereras flera gånger till en resolution som elfte partikongressen antog, vilken nu har nästan fyra år på nacken och inte avsåg att hindra fackföreningarnas och arbetarnas direkta inblandning i företagsförvaltningen annat än i den ”aktuella situationen”, medan den situation som råder i slutet av 1925 är helt annorlunda.[30]

I en resolution som antas av fjortonde partikonferensen i december år 1925 intar man en mycket försiktig hållning visavi produktionskonferenserna, men påminner om att det slutliga målet är ”att i praktiken lära arbetarna att förvalta hela landets ekonomi”.[31]

I början av år 1926 får den linje som syftar till att ge arbetarna större inflytande över produktionens inriktning nytt vatten på sin kvarn. När Stalin den trettonde april redogör för centralkommitténs sammanträde i början av månaden understryker han nödvändigheten av en masslinje för att lösa industrialiseringens problem. I sin rapport betonar han att man i görligaste mån måste minska de improduktiva utgifterna. Rapporten vänder sig således mot företagsledarnas uppfattning att intensifiering av arbetet, höjning av normerna, lönesänkningar och införandet av hårdare arbetsdisciplin uppifrån skulle vara viktigast.

Det Stalin säger i detta ämne hänger nära samman med viljan att få industrin att utvecklas med hjälp av egna krafter, vilka i första hand utgörs av arbetarna själva. Ur denna synvinkel är vissa avsnitt i rapporten från den trettonde april 1926 mycket betydelsefulla. Efter att ha granskat några av huvudproblemen med industrins utveckling frågar Stalin: ”kan dessa problem lösas utan arbetarklassens medverkan och direkta stöd?” Han ger själv svaret: ”Nej, de kan de inte. Få industrin att gå framåt, öka produktiviteten, skapa nya yrkesmän som kan bygga industrin, upprätthålla en sparsam ekonomi, inskränka statsapparaten, förbilliga statsapparaten och rensa ut de slaggprodukter och det avfall som hopat sig under uppbyggnaden av statsapparaten, föra en systematisk kamp mot tjuvar och förslösare av statlig egendom. Allt detta är uppgifter som inte något parti kan utföra utan arbetarklassens och de breda massornas direkta och systematiska stöd. Vår uppgift är att dra med de stora massorna av partilösa arbetare i allt vårt uppbyggnadsarbete.

Varje arbetare och varje ärlig bonde måste hjälpa partiet och regeringen att införa en sparbudget, bekämpa försnillning och förskingring av statsreserverna. De måste hjälpa partiet att på något sätt göra sig kvitt tjuvar och bedragare, vilken förklädnad de än antar och att göra vår statsapparat sundare och mindre besvärlig. I detta avseende borde produktionskonferenserna kunna bistå med ovärderliga tjänster. Vi måste till varje pris ingjuta nytt liv i produktionskonferenserna. Deras program måste utvidgas. Huvudfrågorna för uppbyggnaden av industrin måste ställas där. Bara på det sättet är det möjligt att öka arbetarmassornas aktivitet och få dem att medverka medvetet i industrins uppbyggnad.”[32]

Detta inlägg från Stalin åtföljs av en ny undersökning av problemet med produktionskonferenserna. Såväl fackföreningarnas centralråd som VSNCh (där Dzerjinskij fortfarande är ordförande) undersöker frågan. I ett meddelande som Dzerjinskij. lämnar den 22 juni 1926, alltså några dagar före sin död, tvekar han inte att slå fast att produktionskonferensernas brist

---

[29] I tidskriften *Bolsjeviks* nummer från den 15 juli 1926 konstateras att under år 1925 har rörelsen för produktionskonferenser gått tillbaka, och betraktats med misstro såsom utgörande en administrativ avvikelse, s. 45–48.
[30] *KPSS*, op.cit. s. 99.
[31] Stalin, *W*, band 8, s. 147–148.[The Economic Situation of the Soviet Union and the Policy of the Party] Det bör noteras att produktionskonferenserna inte tilldelas några förvaltningsfunktioner. De ska framförallt bestå parti och regering med hjälp och stöd.
[32] *Istoritjeskij Archiv*, nr 2, 1960, s. 89–90, citerat efter E.H. Carr och R.W. Davies, *Foundations...*, op.cit. del 2–II, s. 569.

på framgång beror på ”våra direktörer som hittills inte visat prov på god vilja i denna angelägenhet”. [33]

Efter detta meddelande antar fackföreningarnas centralkommitté och VSNCh en gemensam resolution som kräver att det i alla stora fabriker bildas produktionskommissioner vilka får till uppgift att utarbeta förslag och dagordning till produktionskonferenserna.[34]

Under andra hälften av år 1926 och under början av 1927 förefaller det som om kampen hårdnar mellan en linje som strävar efter massornas deltagande i förvaltningen, och en annan linje som tenderar att befästa företagsledarnas dominerande ställning ifråga om förvaltning, ekonomi, upprätthållandet av arbetsdisciplin, etc. Varken den ena eller den andra linjens anhängare tar emellertid öppen strid utan allt uttrycks i nyanser så att om ett ord ersätts av ett annat kan detta få en rent politisk innebörd. Femtonde partikonferensen (oktober 1926) antar två resolutioner där man ännu en gång understryker produktionskonferensernas betydelse.[35]

I dessa texter förutses en fördjupning av produktionsmötenas aktivitet och en utökning av deras kompetensområde både när det gäller helhetsfrågor och när det gäller detaljproblem, för att på så sätt förverkliga en ”form av direkt arbetardeltagande i organiseringen av produktionen”.[36] För detta ändamål tänker man sig att det skapas ”tillfälliga arbetarkommissioner som handhar kontrollen över vissa företag”. Kommissionernas funktion bör definieras av fackföreningarnas centralråd och VSNCh.[37]

I resolutionen om landets ekonomiska situation fördöms den linje som de ekonomiska organen har följt. De anklagas för att ha ”förvanskat partidirektiven” vilket lett till ”försök att förverkliga ekonomiska målsättningar till förfång för arbetarklassens sanna intressen”.[38] Resolutionen kräver att antalet tjänstemän inom de ekonomiska organen reduceras och att de administrativa utgifterna minskas. Man säger också att ledning och beslutsfattande måste ske på ett rationellare sätt och att en kamp mot byråkratin måste initieras.

Den femtonde konferensen tar upp problemet med *ökningen av arbetsproduktiviteten* och understryker i samband med det ”produktionsmötenas stora betydelse”. I den antagna resolutionen heter det: ”Utan arbetarklassens aktiva medverkan kan inte kampen för en ökad arbetsdisciplin röna fullständig framgång. Utan arbetarmassornas deltagande kan man inte heller lösa alla de problem och svårigheter man möter under det att man bygger socialismen med framgång.”[39]

Antagandet av dessa resolutioner stöter på hårt motstånd. Direktörerna fruktar att ”arbetarkontrollen” från oktober 1917 ska återinföras och en del klagar över den ”omättliga” kontroll som redan tynger dem.[40]

Under de två månader som följer på den femtonde konferensen ser det ut som om företagsledarna och VSNCh befäster sina positioner. Fackföreningarnas sjunde kongress som hålls i december behandlar frågan om produktionskonferenser och kontrollkommissioner med försiktighet. I kongressens viktigaste resolution sägs det till och med att ”skapandet av arbetarkommissioner inte under några omständigheter får ses som en inblandning i företagsförvalt-

---

[33] *Trud*, 18 juli 1926.
[34] Det rör sig om resolutionen ”Om landets ekonomiska situation och partiets uppgifter” (se *KPSS*, op.cit. del 2, s. 173 ff och då framförallt tredje avdelningen, s. 117–179) samt resolutionen om fackföreningarna (ibid. s. 191 ff) som innehåller relativt utförliga beskrivningar av produktionsmötena (ibid. s. 196–199).
[35] Ibid. s. 179. Uttrycket ”direkt deltagande” är anmärkningsvärt ty det markerar ett brott med resolutionen från den elfte kongressen, se ovan.
[36] Ibid. s. 198.
[37] Ibid. s. 177.
[38] Ibid. s. 190.
[39] Se *XV Konferentsija VKP(b)*, Moskva, 1927, 276–283, 298–299, 317, 346–347, 356, 408–410. Citerat efter E.H. Carr & R.W. Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1–II, s. 570 not 1 & 2.
[40] *VII-yj Sezd Professionalnych Sojuzov SSSR*, Moskva, 1927, s. 58–59.

ningens ekonomiska eller administrativa funktioner."[41] "De tillfälliga kontrollkommissioner som utses av produktionsmötena består i allmänhet av fem till sju yrkesarbetare. De ägnar sig åt relativt begränsade frågor såsom analyser av orsakerna till produktionskostnadernas höga nivå, brister i utnyttjandet av arbetskraften och bekämpandet av slöseriet.[42] Som en tillämpning av de resolutioner som togs på femtonde partikonferensen fattar VSNCh och fackföreningarnas centralråd gemensamt beslut om att inrätta tillfälliga kontrollkommissioner, men händelseutvecklingen visar att kommissionernas arbete under år 1927 inte får någon större omfattning. På femtonde partikongressen (december 1927) pekar man på fabriksdirektörernas och de ekonomiska ledarnas negativa attityd som förklaring till detta. När fackföreningarnas centralråd sammanträder i april 1928 görs även den fackliga kadern ansvarig för produktionsmötenas dåliga organisation, låga mötesfrekvens och det brist på intresse som många arbetare visar dem.[43]

I april 1928 spelar produktionskonferenserna under alla omständigheter inte den roll som angetts i de tidigare antagna resolutionerna.

c) 1928 års kritikrörelse

När centralkommittén sammanträder i april 1928 tar den upp samma problem. I sin redogörelse från trettonde april[44] insisterar Stalin på att man måste utveckla en kritik och en självkritik som verkligen är av masskaraktär.[45] Det han tar upp i detta ämne rör framförallt företagsledarna, ingenjörerna och teknikerna: "Vi måste se till att arbetarklassens vaksamhet inte försvagas utan stimuleras, att hundratusentals och miljoner arbetare engagerar sig i den allmänna uppgiften att bygga socialismen, se till att hundratusentals och miljoner arbetare och bönder, och inte bara några dussin ledare, uppmärksamt vakar över framgångarna med uppbyggnadsarbetet, att de lägger märke till våra fel och drar fram dem i ljuset (...) . För att åstadkomma detta måste vi utveckla en kritik av våra brister som utgår från basen, vi måste göra kritiken till en massornas angelägenhet (...). Om arbetarna drar fördel av möjligheterna att kritisera bristerna i vårt arbete på ett ärligt och rättframt sätt i syfte att förbättra och föra vårt arbete framåt, vad innebär då det? Det innebär att arbetarna aktivt deltar i styret av landet, ekonomin och industrin. Och detta måste leda till att arbetarna utvecklar en känsla av att de är landets herrar. Det måste leda till att arbetarnas vaksamhet och kultur utvecklas... "Det är detta som i förbigående sagt utgör orsaken till att kulturrevolutionen är så angelägen för oss".[46]

I denna text binds alltså temat om nödvändigheten av en *klasskritik* som utgår från basen samman med temat om en *kulturrevolution* och arbetarnas aktiva deltagande i landets ekonomiska styre.

Det sätt varpå Stalin utvecklar ovannämnda teman avslöjar att motsättningen mellan kraven från den etapp som föregår NEP (då industrin återuppbyggs och de första stegen mot en industriell utveckling tas) och kraven från den nya etappen (då industrialiseringen accelererar) i högsta grad skärps objektivt sett. Industrin kan inte längre utvecklas "av egen kraft" om inte arbetarna angriper de handlingsmönster och de sociala relationer som utmärkte den föregående etappen. Om något sådant angrepp inte äger rum, om inte arbetarna gör uppror mot rådande handlingsmönster och sociala relationer, och om detta uppror inte genomförs på rätt sätt utan splittras upp på sekundära "målsättningar", så kommer motsättningarna att öka och hindra industrin från att utvecklas av egen kraft. Detta måste antingen leda till en kris för

---

[41] *Konferentsija VKP(b)*, Moskva, 1962, not. 279, s. 814, citerat efter E.H. Carr & R.W. Davies, *Foundations...*, op.cit. del 14 not 6, s. 571.
[42] Se resolutionen som antogs av centralkommittén i april 1928 i *KPSS*; op.cit. del 2 s. 383–384.
[43] Se Stalin, *W* 11, s. 30 ff. [The Work of the April Joint Plenum of the Central Committee and Central Control Commission]
[44] Ibid. s. 37.
[45] Ibid. s. 40–41
[46] Ibid. s. 57 ff.

industrialiseringen eller till en form av industriell utveckling som är helt annorlunda än den som bolsjevikpartiet vill slå in på efter sin femtonde kongress.

År 1928 kännetecknas av en verklig utveckling av arbetarnas kamp, men också av en uppsplittring av målsättningen för denna kamp. Detta beror på bolsjevikpartiets oförmåga att inrikta kampen på det väsentliga, nämligen på omvandlingen av produktionsförhållandena. Ur denna synvinkel är det som händer på våren detta år speciellt kännetecknande.

Början av år 1928 präglas av att det seglar upp ett antal ”affärer” vilka allvarligt rubbar auktoriteten hos företagsledare, ingenjörer, specialister och även hos partikadern på lokal och regional nivå. Två av dessa ”affärer” får en speciell betydelse, nämligen Sjachty- och Smolenskaffärerna. Stalin anspelar uttryckligen på en av dem i sin rapport från trettonde april 1928[47] som redan citerats och i sitt tal inför Komsomols åttonde kongress den sextonde maj.[48]

Den förstnämnda affären ger upphov till en rättegång som håller på från början av maj till början av juli 1928.[49] Inför rätta står ett antal specialister med borgerligt ursprung vilka besitter ledande poster i Ukrainas kolgruvor. De åtalas för sabotage och kontrarevolutionär verksamhet i förbund med utländska krafter. De ådöms hårda straff.

Den andra affären har större politisk betydelse, eftersom partikadrer på landsbygden är inblandade. När affären utspelar sig i början av 1928 ger den upphov till en undersökning från Bolsjevikpartiets centrala kontrollkommissions (CKK) sida, vars slutsatser publiceras i *Pravda* den 18 maj 1928. Enligt dessa har ett stort antal partiansvariga i provinsen Smolensk försjunkit i korruption och djupaste fördärv. Resultaten av undersökningen underställs ett möte med 1100 partimedlemmar, varav 40% är arbetare anställda i produktionen . Undersökningsrapporten och debatten bland de 1100 partimedlemmarna avslöjar att sextio personer arresterats på begäran av politiskt ansvariga på landsbygden, utan att de åtalats för någon kriminell gärning.

Den visar också på självmord bland arbetarna, vars omedelbara behov bemötts med likgiltighet från de styrandes sida. Till följd av dessa avslöjanden skiljs cirka 60% av kadern på alla nivåer i Smolensk från sina uppdrag och ersätts huvudsakligen av aktiva arbetare. Den gamla kadern drabbas emellertid inte av några stränga straff, vilket arbetare på basnivån beklagar sig över.[50]

Smolenskaffären är inte unik, utan liknande företeelser förekommer också på andra ställen på landsbygden, men det är utifrån Smolenskaffären som Stalin utvecklar viktiga teman som möter starkt gensvar inom arbetarklassen. Huvuddelen av innehållet i dessa teman framställs i det redan citerade talet inför Komsomols åttonde kongress. I detta tal understryker Stalin att klasskampen fortsätter, och att arbetarklassen för att möta sina klassfiender måste utveckla sin ”vaksamhet, sin revolutionära anda, sin handlingsberedskap”.[51] Han återvänder också till nödvändigheten av att ”organisera en masskontroll utifrån basen”.[52] Det som är särskilt beteck-

---

[47] Ibid. s. 57 ff.
[48] Se E.H. Carr & R.W. Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1, s. 580 ff
[49] Smolenskarkiven gör det möjligt att få en helhetssyn på det som under den tiden kallades ”Smolenskskandalen”. Enligt dessa arkiv utesluts 13,1% av partimedlemmarna i Smolenskprovinsen efter ifrågavarande skandal. De undersökningar som utförs i CKK:s namn avslöjar att bland en del av landsbygdens kader råder korruption, medan andra är hemfallna åt ”dryckenskap” och ”sexuell lössläppthet”. Undersökningen visar att arbetarna i en av provinsens största fabriker måste ”böja sig för förmännens krav” och att sju arbetare från en annan fabrik begått självmord på grund av de partiansvarigas likgiltighet inför deras krav. ”Affären” ger upphov till en undersökning av CKK (Centrala kontrollkommissionen) som håller en mångfald möten i provinsens fabriker (Se Merle Fainsod, *Smolensk, à l'heure de Staline*, Paris, Fayard, 1958, s. 65–68).
[50] Se Stalin, *W* band 11, s. 74. [Speech Delivered at the Eighth Congress of the All-Union Leninist Young Communist League]
[51] Ibid. s.75.
[52] Ibid. s.75.

nande för detta tal, är att han inte bara talar för en kontroll nerifrån av specialister och ingenjörer med borgerligt ursprung, utan även för *en kontroll av själva partikadern och av ingenjörerna med rötter i arbetarklassen*. Han avvisar uppfattningen om att den gamla byråkratin utgör en fara. Om så vore säger han, vore det enkelt. Han tillägger: ”Det rör sig om nya byråkrater, om byråkrater som sympatiserar med sovjetregimen (och slutligen) om kommunistiska byråkrater.”[53]

Stalin tar sedan upp ”Smolenskaffären” och några liknande fall. Han frågar sig hur sådana skamliga fall av korruption och moraliskt fördärv kunnat uppstå i en del partiorganisationer. Han ger följande förklaring: ”Det faktum att partimonopolet drivits in i absurdum, att rösterna från basen kvävts, att partiets interna demokrati upphävts och att byråkratin fått växa...”. Han vill råda bot på detta förhållande på följande sätt: ”Jag tror *inte* det finns *något annat sätt* än att utveckla den interna partidemokratin och skapa en kontroll som utgår från basen, och som utförs av massorna inom partiet.”[54]

Längre fram säger Stalin att det inte enbart rör sig om de massor som gått med i partiet, utan om de arbetande massorna i sin helhet och då framförallt om arbetarklassen. ”Vi har produktionsmötena i fabrikerna. Vi har fackföreningarnas provisoriska kontrollkommissioner. Det åligger dessa organisationer att stimulera massorna, ådagalägga våra brister och anvisa vägen för att förbättra vårt uppbyggnadsarbete (...). Är det inte uppenbart att det är byråkratin inom fackföreningarna i kombination med byråkratin inom partiorganisationerna som utgör ett hinder för utvecklingen av dessa för arbetarklassen så oerhört viktiga organisationer?

Till sist våra ekonomiska organisationer, vem skulle förneka att våra ekonomiska organisationer lider av byråkrati? Det finns bara ett sätt att få ett slut på byråkratin inom dessa organisationer och det är att organisera en kontroll som utgår från basnivån, att organisera kritiken av byråkratin inom våra institutioner, av deras brister och fel utifrån arbetarklassens massor. Bara genom att få till stånd ett dubbelt tryck, uppifrån och nerifrån, och genom att lägga tyngdpunkten på kritiken nerifrån, kan vi räkna med att gå segrande ur kampen mot byråkratin.

De breda arbetarmassor som är med och bygger upp vår industri, berikar sin erfarenhet varje dag (...). För att massornas erfarenhet inte ska gå förlorad utan tas med i beräkningen och omsättas i praktiken, behöver vi den kritik och den kontroll som massorna utövar från basnivån.

I konsekvens därmed är det partiets omedelbara uppgift att sätta igång en oförsonlig kamp mot byråkratin, organisera en masskritik från basnivå och att med hjälp av denna kritik undanröja våra brister.[55]

Samtidigt som uttalandena från våren 1928 tas i förlängningen av tidigare förslag, innebär de ett viktigt steg framåt i förhållande till vad som tidigare sagts (framförallt på femtonde kongressen). De visar på en förskjutning av tonvikten[56] som är av stor betydelse. De är tecken på en ny etapp i klasskampen och på dess inverkan på partiets linje.

---

[53] Ibid. s. 75–76 (kursiverat av Bettelheim).
[54] Ibid. s. 76–78 (kursiverat i texten).
[55] Denna förskjutning av tonvikten framstår också klart då man ställer riktlinjerna från våren 1928 angående nödvändigheten av att kritisera kadrer, ingenjörer, administratörer, etc. (inklusive sådan kritik som ”bara innehöll 5–10% sanning”, ibid. s. 36) mot de varningar för att visa misstro mot företagsledningar och ekonomiska organisationer, som utfärdades av Stalin i en rapport från den trettonde april 1926. Han sade där att företagsledarna skulle ”omges av en förtrolig atmosfär” och att man skulle undvika att kritisera dem alltför lättvindigt ty detta var enligt Stalins åsikt vid denna tidpunkt ”en dålig vana som borde överges en gång för alla” (se Stalin, *W*, band 8, s. 146). [The Economic Situation of the Soviet Union and the Policy of the Party]
[56] Se *W* 11. s. 62 och not 14, s. 376. [The Work of the April Joint Plenum of the Central Committee and Central Control Commission]

d) ifrågasättandet av rådande former av ledning och av sättet att utbilda ingenjörer och tekniker

Samstämmigheten mellan dessa och ett antal andra uttalanden visar att det nu håller på att växa fram nya slutsatser om de rådande samhällsförhållandenas natur och om de former av klasskamp som fordras för att omdana dem (även om frågan om omvandlingen av de sociala förhållandena *inte uttryckligen ställs*).

I sin rapport från den trettonde april 1928 ifrågasätter Stalin gällande förordningar för direktörens funktioner, framförallt då cirkulär nr 33 från 29 mars 1926 om ”organiseringen av industriföretagens ledning”.[57] Han säger att detta cirkulär ”tilldelar den tekniska direktören praktiskt taget alla rättigheter” och att det kommit att utgöra ett hinder för en företagsledning som består av kommunister sprungna ur arbetarklassen.[58]

I samma rapport tar Stalin också upp problemet med de ekonomiska ledare som är partimedlemmar och stammar från arbetarklassen, vilka enligt Stalin börjat ”fördärvas och degenereras och som visar tecken på att identifiera sig med de borgerliga experterna genom sitt sätt att leva”,[59] dvs. de ”blir helt enkelt en förlängning” av de borgerliga experterna.

Här förekommer formuleringar som antyder att det inom själva partiet skulle kunna bildas ett nytt borgerskap i förlängningen av det gamla och som skulle utgöra en ”kommunistisk byråkrati”. Dessa formuleringar utvecklas emellertid inte och tas heller inte upp på nytt med samma tydlighet. Det står icke desto mindre klart att de formuleringar som här återges speglar framväxten av skärpta motsättningar såväl inom de ekonomiska apparaterna som inom parti- och statsapparaterna.

Man kan också lägga märke till att Stalin i nämnda rapport från trettonde april 1928 tar upp problemet med utbildandet av ”röda experter”. Han konstaterar att deras undervisning är dålig, att den inte är anpassad för industrin, att den är alltför inriktad på boklig lärdom och står skild från produktionen och den praktiska erfarenheten.

Han konstaterar att de experter som utbildas på detta sätt ”inte vill smutsa ner sina händer i fabriken”. Han observerar att de sällan välkomnas av arbetarna och att de är oförmögna att skaffa sig övertaget över de borgerliga experterna. För att förändra denna situation föreslår Stalin att utbildningen av unga experter ska ske på annat sätt,”i ständig kontakt med produktionen, fabrikerna, gruvorna, etc.”[60]

Här rör det sig återigen om ett steg framåt i förhållande till det sätt varpå dessa problem behandlades tidigare. Man ser hur en kritik av det borgerliga sättet att utbilda tekniker och ingenjörer tar form, och man ser också hur sökandet efter en annorlunda utbildningsform påbörjas.

En analys av dessa och andra texter ger vid handen att nya och viktiga formuleringar håller på att komma fram under våren 1928. 1 ljuset av erfarenheterna från Kina och då speciellt från den proletära kulturrevolutionen, kan man idag inte låta bli att tänka att dessa reflexioner, om de fördjupats och systematiserats, skulle kunna lett till ett mera djupgående ifrågasättande av industrins rådande organisation, av relationerna mellan företagsledare, ingenjörer och tjänstemän å ena sidan och arbetarna å andra sidan, av förhållandet mellan undervisning och praktik och slutligen av klasskampens praktik. Emellertid sker det inte någon sådan fördjupning och systematisering i Sovjetunionen, på grund av den vändning som klasskampen tar under senare

---

[57] En av de resolutioner som antas av CK 6–11 i april 1928 förespråkar en omdaning av företagens förvaltning. Betydelsen av denna omdaning förblir emellertid begränsad (Se *KPSS*, op.cit. band 2, s. 386, 387).
[58] Stalin, *W*, band 11, s. 63 (kursiverat av Bettelheim).
[59] Ibid. s. 63–64.
[60] Smolenskundersökningen avslöjar många sådana fall. Undersökningen visar att i gruvorna i Sjachty händer det ofta att sextimmarsdagen och vissa säkerhetsbestämmelser inte respekteras (se s. 64).

hälften av 1928.

Under detta år sker i själva verket en vändpunkt i betingelserna för klasskampen. Första halvåret präglas av en verklig stegring av initiativen och kritiken från basnivån där man vänder sig mot det auktoritära sätt varpå många ledare fullföljer sina uppgifter. Mot slutet av 1928 ebbar initiativen från basnivån ut. Låt oss granska detta förhållande närmare.

e) uppkomsten av en massrörelse

Under de första månaderna av år 1928 börjar allt fler arbetare kritisera direktörer och ingenjörer för deras attityder och beslut. Kritiken gäller att dessa under förevändning att öka arbetstakten, går så långt att de bryter mot arbetsrätt och säkerhetsbestämmelser.[61] Före 1928 framfördes sådan kritik sällan öppet, av fruktan för repressalier. Uppmaningen till en masskritik bidrar till att förändra situationen.

Här är det lämpligt att tillfoga några ord om orsakerna till det ökade missnöjet inom arbetarklassen i början av 1928. Det som särskilt bör nämnas i sammanhanget är att trycket uppifrån för att fastställa högre arbetsnormer fortsätter samt att det råder brist på livsmedel. Också det sätt varpå företagsledningar inför treskift är en nagel i ögat. Den sista punkten kräver ett klargörande.

Den sextonde oktober 1927 publiceras ett partimanifest[62] som stipulerar en successiv övergång till sju timmars arbetsdag (istället för åtta) med bibehållen dagslön, detta under förutsättning att produktiviteten per arbetsdag upprätthålls eller ökas. Detta beslut ger underlag för en övergång till treskift, något som VSNCh förordat sedan en tid tillbaka. Motiveringen är att treskift skulle möjliggöra ett mer intensivt utnyttjande av maskinparken och därmed också en ökning av antalet anställda.

Det konkreta genomförandet av treskift skulle ske på basis av överenskommelser mellan fackföreningarna och de ekonomiska organisationerna. I praktiken tar företagsledarna saken i egna händer och organiserar det hela så att det passar dem. Trots fackföreningarnas protester påtvingar således de flesta textilföretag sina arbetare två halvskift på tre timmar per dag. Detta splittrar upp arbetarnas tillvaro. I pressen från den här tiden finner man många protester mot det sätt varpå skiftarbetet införs[63] och mot nattarbetets konsekvenser för de unga och för gravida kvinnor.[64]

På det här sättet uppstår en ny källa till missnöje för arbetarna, vilket får dem att ytterligare ifrågasätta en del av företagsledningarnas beslut.

Inför protesterna mot företagsledarnas och ingenjörernas makt vägrar många av dessa att gå med på att de arbetare för vilka deras auktoritet dittills varit gällande skulle få kritisera deras beslut och deras förhållningssätt. De tar till nya åtgärder för att gendriva protesterna på individuell eller kollektiv nivå, vilket enbart leder till att spänningarna ökar.

Från och med maj 1928 klagar företagsledarna alltmer på att ”arbetsdisciplinen” försämras. Dessa klagomål kommer i första hand från den tunga industrin och från kolgruvorna. De gäller framförallt sänkning av arbetsproduktiviteten, minskad produktion och kostnadsök-

---

[61] Manifestet lästes upp den femtonde oktober 1927 av Rykov, dåvarande ordförande i folkkommissariernas råd, inför centrala exekutivkommitténs medlemmar (se Pravda, 16 och 18 oktober 1927).

[62] Arkiven från partikommittén i provinsen Smolensk visar att denna kommitté haft att göra med missnöje från arbetarnas sida under övergången till treskift. Från en av regionens fabriker skickades en delegation till Moskva för att protestera och flera arbetarföreningar krävde att åtgärden skulle rapporteras. Man vet inte vilka följder kraven fick, men man vet att kraven var många (på denna punkt se Merle Fainsod, *Smolensk*, op.cit. s. 68–69).

[63] Se E.H. Carr & R.W. Davies, *Foundations...* op.cit. del 1–II, s. 500–504.

[64] Sådana klagomål förs fram i VSNCh:s tidning (*TPG*) t.ex. i numret från den sextonde oktober 1928 och i den officiella ekonomiska tidningen *Ekonomitjeskoje Obozrenije*. På denna punkt se E.H. Carr & R.W. Davies, *Foundations*, op.cit. del 1–II, s. 508–509.

ningar, dålig underhållning av maskinparken och omåttlig frånvaro.[65]

Mellan april och juni är antalet uppehåll i arbetet (som i och för sig kan ha tekniska orsaker) större än under motsvarande period föregående år. Det är dock svårt att säga vilka som är de faktiska orsakerna. Det kan faktiskt röra sig om uppehåll som direktörer och ingenjörer orsakat genom att de organiserat tillförseln av råvaror och halvfabrikat till fabrikerna dåligt, eller också kanske de försöker bevisa att allt som hotar deras auktoritet också hotar produktionen. Uppehållen kan vara rätt allmänt förekommande. I företagsledarnas rapporter överdrivs säkert de framväxande spänningarnas inverkan på produktionen. Samtidigt ökar industriproduktionen fortfarande i snabb takt.[66]

Under denna period sker för övrigt ett uppsving för *den socialistiska tävlan* som troligen stimuleras av den kritik som massorna utvecklar när produktionsmötena blir allt fler, och kritik och klagomål ibland tar sig öppet uttryck.

Trots detta reagerar ledarna för de ekonomiska organen aggressivt på framväxten av en massrörelse som ifrågasätter deras ”auktoritet”. De tidningar som är språkrör för direktörerna och de ekonomiska organisationerna utvecklar en veritabel kampanj mot arbetarna, där de talar om arbetarnas ”tekniska och kulturella efterblivenhet” och om den ”låga kulturella nivå” som arbetarna med bondeursprung befinner sig på. Detta är ett sätt att säga att den kritik eller de förslag som kommer från arbetarna inte kan tas i beaktande.

I företagsledarnas tidning framställs principen om personligt ledarskap som någonting okränkbart och inte som en åtgärd som vidtagits vid en given tidpunkt för att komma tillrätta med den speciella situation som rådde vid detta tillfälle. Följande står att läsa i nämnda tidning: ”De sovjetiska principerna för företagsledning och produktion håller på att ersättas av valprincipen och i praktiken av väljarnas ansvar”.[67]

I VSNCh:s och de ekonomiska organens tidningar kommer allt fler artiklar som innehåller anklagelser mot arbetarna. Dessa gäller inte bara bristande disciplin och hög frånvaro, utan även plundring, stöld, fylleri under arbetet, förolämpningar och fysisk aggression gentemot specialister och administratörer. Sådana saker har säkert inträffat. Det visar på den förbittring som delar av arbetarklassen känner inför företagsledarnas motstånd mot de förändringar i produktionens organisering som arbetarna föreslår, liksom på arbetarnas avsky för den uppifrån beslutade höjningen av arbetsnormerna.

Inför den stigande kritiken från arbetarklassen, och reaktionen från företagsledare och partiets kader på mellannivå, visar man allt större tvekan ifråga om vilken linje man ska följa. Stalins text ”Mot vulgariseringen av slagordet självkritik”[68] uttrycker klart denna tvekan.

Kärnpunkten i denna artikel är en uppmaning till uppföljning av massornas kritik. Detta kommer igen på flera ställen, som t.ex. här: ”Med ännu större uthållighet måste vi uppmana de stora arbetar- och bondemassorna att ägna sig åt uppgiften att framföra kritik *från basnivån*, utöva kontroll *från basnivån* för att på detta sätt frambringa det verksammaste motgiftet mot byråkratin.”[69] Och vidare: ”Man kan inte förneka att våra ekonomiska ledare gör framsteg tack vare självkritiken, att de blir mer vaksamma och tar de ekonomiska frågorna på större allvar under det att kadern inom partiet, sovjeterna, fackföreningarna, etc. blir mer mottagliga från massornas krav och mer benägna att tillmötesgå dessa.

---

[65] För den industri som lyder under VSNCh ökar produktionen med 16,6% under år 1926/27, med 26,3%under 1927/28 och med 23,7% under 1928/29 (Se *KT 1929–1930*, s. 422–423, s. 503).
[66] *Predprijatije*, nr 12, 1928, s.12. Tidningen anspelar på direktörens ”personliga ledarskap” som skulle vara hotat av att ersättas med ”väljarnas” ledarskap.
[67] *Pravda*, 26 juni 1928, se Stalin, *W*, band 11, s. 133 ff.
[68] Ibid. s. 138.
[69] Ibid. s. 140–141.

Man kan visserligen inte säga att partiets interna demokrati eller arbetardemokratin i allmänhet är helt etablerad inom arbetarklassens massorganisationer. Men det finns heller inte någon orsak att betvivla att nya framsteg kommer att göras inom detta område allteftersom kampanjen utvecklas."[70]

Sådana formuleringar uppmanar alltså till fullföljandet av den kritiska rörelse som utgår från basen. Målsättningen för denna rörelse förblir emellertid ambivalent. Således formulerar Stalin sig på följande sätt ifråga om disciplinproblemet: "Självkritiken behövs, inte för att rubba arbetsdisciplinen, utan för att *stärka* den, så att man får en *medveten* arbetsdisciplin, som kan stå emot en småborgerlig låt-gå-anda."[71]

På ett sätt är detta uttalande ett svar till företagsledarna som klagar på "disciplinupplösningen", men det är inte något fullständigt svar, eftersom det inte anger att den medvetna disciplinen innebär *nya former av disciplin*. Bristen på precisering skapar här en lucka i riktlinjerna för massrörelsen.

Även när det gäller problemen med ledningen förblir uttalandena tvetydiga. Ett exempel: "Självkritiken är nödvändig, inte för att minska ledningen, utan för att stärka den, så att den ledning som bara finns på pappret och som saknar auktoritet i verkligheten, förvandlas till en *stark* ledning med reell *auktoritet.*"[72]

I uttalandet sägs det inte något om huruvida formerna för ledningen ska omvandlas eller inte, vem som ska styra eller vilka grundvalar ledningens auktoritet ska utgå ifrån. Utöver dessa tvetydigheter innehåller denna text från juni 1928 ett antal påpekanden som massrörelsens motståndare kommer att utnyttja, påpekanden som uttrycker tvekan och fruktan inför rörelsens omfång. Ett påpekande utgör en varning för viss "destruktiv" kritik som inte syftar till någon förbättring av uppbyggnadsarbetet.[73] Den lokala kadern och företagsledarna är inte sena att ta till sig dessa uttalanden för att avfärda den kritik och de förslag som de vill avfärda såsom destruktiva.

Ett annat påpekande får mera omedelbara konsekvenser för framtiden och för massrörelsens utveckling. Det lyder som följer: "Man måste lägga märke till ... att det i många av våra organisationer förekommer en tendens till att omvandla självkritiken till en *häxjakt* på våra ekonomiska ledare (...). Det är ett faktum att vissa lokalorganisationer i Ukraina och centrala Ryssland har bedrivit en sann *häxjakt* mot en del av våra bästa ekonomiska ledare (...). Hur skulle vi annars tolka lokalorganisationernas beslut att avskeda dessa ledare från deras poster, beslut som inte har någon som helst giltighet och som uppenbarligen är avsedda att misskreditera de berörda?"[74]

Detta påpekande visar vilken omfattning rörelsen har fått och klargör också var *gränsen* går för att den ska accepteras. När denna gräns nu håller på att överskridas blir frågan: ska man *fortsätta* att stödja rörelsen eller ska den *bromsas*? Under en del av senare hälften av 1928 fortsätter rörelsen att utvecklas och antar en omfattning som alltmer oroar partiledningen.

I november 1928 betecknar således Kujbychev den rådande situationen på följande sätt i ett yttrande till VSNCh:s sammanträde: "Formuleringen 'den allmänna opinionen är mot honom' har redan blivit gängse (och han förtydligar att när det förhåller sig på det sättet har en företags- eller trustledare bara att ge sig iväg, att fly från sin post)."[75]

Detta uttalande utgör en varning för fullföljandet av en rörelse som inte frambringar nya

[70] Ibid. s. 139 (kursiverat i texten).
[71] Ibid. s. 139 (kursiverat i texten).
[72] Ibid. s. 139–140.
[73] Ibid. s. 143 (kursiverat i texten).
[74] *TPG*, 30 november 1928.
[75] *Vosmoj Sezd Professionalnych Sojuzov SSSR*, Moskva, 1929, s. 527–528.

former för organisering, disciplin och ledning bara för att den får stor omfattning. I brist på verklig ledning förmår i själva verket den kritiska rörelse som utgår från basnivån inte organisera sig eller åstadkomma någon verklig omvandling av sociala relationer och handlingsmönster.

f) massrörelsens tillbakagång

Under dessa betingelser börjar massrörelsen gå tillbaka mot slutet av 1928. De redogörelser som finns att tillgå (vilka i allmänhet uppvisar en negativ inställning till verklig omvandling) ger intryck av att arbetarnas missnöje splittras upp på individuella aktioner såsom angrepp från en handfull arbetare, ofta unga, ibland ungkommunister, mot ingenjörer, tekniker och direktörer etc. Situationen är emellertid den att dessa mer eller mindre isolerade handlingar vinner gillande från såväl de arbetare som känner till dem som från en del partimedlemmar.

Rörelsen dör emellertid ut då den inte får något stöd och inte heller förmår gå in i en ny fas. Mot slutet av 1928 antar visserligen fackföreningarnas åttonde kongress en resolution som stipulerar en utvidgning av produktionsmöten och tillfälliga kontrollkommissioner.[76] Emellertid spelar kommissionerna inte någon större roll, utan tenderar rentav att försvinna under 1929. Produktionsmötena äger visserligen rum någorlunda regelbundet, men där utförs bara rutinmässigt arbete.

Under år 1929 tar alltså kampen för befästandet av rådande förhållanden överhanden.

Den snabba tillbakagången för basnivåns kritiska rörelse kan verka överraskande. Orsaken tycks ligga i kombinationen av en rad faktorer. Partiets basorganisationer upphör att stödja rörelsen. Istället läggs tyngdpunkten åter på disciplinen i fabrikerna, och de fackliga basorganisationerna tvekar också i allt större utsträckning att stödja initiativ som inte gillas av partiet. Som vi ska se får företagsledarna samtidigt nya maktbefogenheter. De bereds större möjlighet att ”upprätthålla disciplinen” och uppmanas att använda sin makt. Slutligen utvecklas den ”kritiska rörelsen” mycket ojämnt. Den delas och splittras när den inte längre erhåller något stöd från bolsjevikpartiet.

4. Kampen för att befästa rådande förhållanden och för en arbetsdisciplin som påtvingas uppifrån

De upplysningar jag tidigare givit rörande sättet att behandla problemet med att fastställa normer visar att det parallellt med kampen för att omvandla rådande förhållanden pågår en kamp för att bevara och befästa samma förhållanden. Från och med februari 1929 är det denna kamp som spelar huvudrollen.

Den 21 februari för CK ut en uppmaning till alla partiorganisationer att *koncentrera all sin energi på befästandet av arbetsdisciplinen*.[77] Den sjätte mars 1929 ökar Folkkommissariernas råd företags- och fabriksledarnas disciplinära befogenheter.[78] Dessa tillsägs att i större utsträckning vidta sanktioner när förordningarna inte efterlevs och att strängt straffa de arbetare som inte rättar sig efter order från ledande personal. Respekten för disciplinen på företaget blir ett villkor för arbetarna att uppnå sociala fördelar, inklusive rätten att erhålla eller bo kvar i en lägenhet. Företagsledningens auktoritet ökas ytterligare genom att partiorganisationer och fackföreningar förbjuds att ingripa i frågor som rör företagens ledning och förvaltning.

Framväxten av en kamp för en disciplin som fastställs uppifrån och mot all ”inblandning” i

---

[76] *Direktivy...* op.cit. Moskva, 1957, del 2, s. 18–19.

[77] Se *Rechenia partii i pravitelstva (förkortas Rechenia)*, s. 125–131, citerat efter R.Lorenz, *Das Ende der NEP*, op cit. stencilerad avhandling, sMarburg/Lahn 1970, s. 213 och not 3, s. 274. Denne författare citerar också A. Etjin, *O edinonatchalii*, Moskva, 1930.

[78] Se not 2 föregående sida och även Merle Fainsod, *Smolensk...*, op.cit., s. 342. Se även R. Linharts anmärkningar angående detta ämne i hans bok: *Lénine, les Paysans, Taylor*, Paris, Editions du Seuil, not 1, s. 167–168.

företagsledningarnas förehavanden hänger klart samman med beslutet att öka industrialiseringstakten. En sådan ökning betraktas som enda utvägen ur svårigheterna med jordbruket, svårigheter som partiet i allt större utsträckning vill lösa genom mekanisering och kollektivisering Denna kamp hänger också samman med det faktum att denna typ av industrialisering innebär att arbetare som kommer från bondeklassen träder in i arbetarklassen. Mot dessa arbetare hyser bolsjevikpartiet samma misstro som mot bönder i allmänhet.

De ord som används i cirkuläret från den 21 februari är mycket tydliga. Där fastslås att arbetsdisciplinen försämras till följd av ”uppkomsten av nya arbetarskikt inom produktionsenheterna, bland vilka de flesta har anknytning till landsbygden. Därför intar de ofta attityder som hör hemma i livet på landsbygden och låter sig intas av egoistiska ekonomiska överväganden”.[79]

Den 26 april öppnas den sextonde partikonferensen. En av de viktigaste punkterna på dagordningen är antagandet av den första femårsplanen (som konferensen i själva verket antar i dess ”optimala”, dvs. maximala variant). Kujbysjev, en av de tre föredraganden på denna punkt på dagordningen, är språkrör för partilinjen. En viktig aspekt av hans rapport utgör de klara uttalandena för en förstärkning av arbetsdisciplinen,[80] där man tar upp citat från texter som Lenin redigerat år 1918 under helt andra omständigheter.

Den hårdnande arbetsdisciplinen fordrar djupgående omflyttningar bland den fackliga personalen, varav många under 1928 anslutit sig till kampen mot företagsledningarnas envälde. Dessa åtgärder är desto nödvändigare som en stor del av den fackliga kadern, däribland Tomskij, ordförande för fackföreningarnas centralråd, är kritiska mot industrialiseringsplanen. I deras ögon kan den inte genomföras utan att man påtvingar arbetarna en oacceptabel intensifiering av arbetstakten och en reallönesänkning.

Under de sista månaderna av år 1928 angriper partiledningen de ställningstaganden som somliga personer gjort emot höjningen av arbetsnormerna uppifrån. På fackföreningarnas åttonde kongress i december 1928 försätts dessa (däribland Tomskij) i minoritet. Kaganovitj, som är anhängare av en förstärkt arbetsdisciplin, kommer med i centralrådet där han representerar partisekretariatet. Tomskij vill då avgå från partiets centralkommitté men han förvägras detta.[81]

Mellan januari 1929 och maj 1929 byts personerna i fackföreningarna i de viktigaste städerna ut. I maj 1929 utesluts Tomskij och hans närmaste anhängare från den centrala fackliga ledningen, vilket innebär att hälften byts ut. Under de månader som följer byts personalen ut också i de viktigaste fackförbunden och sedan i de fackliga basorganisationerna.

Under loppet av 1929 syftar partiets aktivitet på industrins område huvudsakligen till att stärka arbetsdisciplinen och upprätthålla företagsledningarnas auktoritet. Slagordet självkritik har naturligtvis inte försvunnit, men hädanefter förknippas det hela tiden med slagordet tävlan och får en i huvudsak produktivistisk innebörd (vi återkommer till detta). I början av december tar CK ett beslut avsett att säkra en strikt tillämpning av det personliga ledarskapet genom att se till att partiorganisationen och fackföreningen inte längre blandar sig i ledningens problem. Direktören och administrationen betraktas som ensamt ansvariga för förverkligandet av industri- och finansplanen och för fullföljandet av produktionsuppgifterna. För detta ändamål läggs all makt i deras händer. Partiorganisationer och fackföreningar uppmanas att befästa företagsledningarnas auktoritet. Politiska diskussioner under arbetstid förbjuds,

[79] Se *XVI-taja Konferentsija VKP(b)*, Moskva, 1962, s. 72–73.
[80] Se nedan.
[81] Se *Trud* 9 mars, 16 maj, 8, 11 och 20 juni 1929, citerat av S. Schwartz, *Les Ouvriers en Union soviétique*, Paris, Marcel Rivière, 1956, s. 503–505.

företagen får inte omvandlas till ”parlament”.[82]

I början av december 1929 genomförs förändringar av industrins organisering. Alla kommersiella och administrativa funktioner koncentreras i stora ”industrienheter” i syfte att stärka systemet med personligt ledarskap på fabriks- och verkstadsnivå.[83]

På så sätt sluts cirkeln. Nu sätts det punkt för det ifrågasättande av det personliga ledarskapet som följde med uppsvinget för rörelsen för kritik och självkritik under år 1928. Kraven på genomförandet av en industrialiseringsplan får gå före omvandlingen av produktionsförhållandena.

5. Taylorism och socialistisk tävlan

Uppsvinget för rörelsen för kritik och självkritik under år 1928 inom ramen för produktionskonferenserna är det viktigaste exemplet på en kamp mot reproduktion av kapitalistiska produktionsförhållanden på den omedelbara produktionsprocessens nivå under loppet av NEP. Men vi har sett att denna rörelse bara kunde utvecklas fram till en viss gräns. Ungefär samma sak kan sägas om den rörelse som syftar till utvecklandet av en form av ”sovjetisk taylorism”.

a) försöket att utveckla en ”sovjetisk taylorism”

Kärnpunkten i den omedelbara produktionsprocessen består i att varje arbetare som tillhör en produktionsenhet utför bestämda uppgifter som sammanfogas med bestämda uppgifter som andra utför. Förutsättningen för att produktionsenheten ska fungera regelbundet är att samtliga utför ett regelbundet arbete.

Under kapitalismens utveckling sätter kapitalet in olika metoder för att varje arbetare ska tilldelas en avgränsad uppgift och för att han ska utföra denna uppgift på kortast möjliga tid. Sådana metoder har en tendens att successivt beröva arbetarna allt initiativ och reducera dem till kuggar i kapitalets maskineri.

Marx avslöjade denna kapitalets inneboende tendens, som syftar till en fullständig underordning av lönearbetet och till en ökad utsugning av arbetskraften. I *Kapitalet* skriver han: ”Det är inte bara arbetet som delas och åter delas och därefter fördelas mellan olika individer, också individen själv slits i bitar och förvandlas till en automatisk drivfjäder i ett begränsat arbetsmoment (...). De kunskaper, den intelligens och den vilja som oberoende bönder och hantverkare utvecklar i liten skala (...) förvärvas hädanefter bara av verkstaden som enhet. Produktionens intellektuella kapacitet utvecklas bara på ett håll, därför att den går förlorad för alla andra. Det som de uppdelade arbetarna förlorar koncentreras hos kapitalet.”[84]

”Arbetets vetenskapliga organisering” som påfanns av den amerikanske ingenjören Taylor och går under beteckningen ”taylorismen”, svarar i början av 1900-talet mot den kapitalistiska arbetsprocessens mest utvecklade form.[85] Sovjetmakten konfronteras under de första åren, och i ännu högre grad under NEP, med frågan om arbetets organisationsformer och med frågan om en omvandlad ”taylorism”, som skulle anta en ny innebörd och bli till en ”sovjetisk taylorism”.[86]

Långt före oktoberrevolutionen framkallar Lenin en bild av en sorts ”socialistisk taylorism”. Således skriver han: ”Utan författarnas vetskap och vilja förbereder taylorsystemet den tid då proletariatet tar produktionen i egna händer och väljer sina egna uppdrag, då proletariatet

---

[82] Se *Rechinia...*, op.cit. s. 125–131 och R. Lorenz, *Das Ende der NEP*, op.cit. s. 214.
[83] Se *Rechenia*, op.cit .s 136–142.
[84] Marx, *Le Capital*, La Pléiade; op.cit. bok 1, s. 903–904.
[85] Man finner en analys .av taylorsystemet i Harry Bravermans bok *Travail et Capitalisme monopoliste*, Paris, Maspero, 1976, se framförallt s. 78 ff. Se även svenska översättningen *Arbete och monopolkapital*, Raben & Sjögren, 1977. Översättning Nils Kjellström.
[86] I sin bok *Lenine, Les Paysans, Taylor*, op.cit. behandlar R.Linhart ett flertal aspekter på denna fråga (framförallt s. 77 ff).

utser arbetarkommissioner som ansvarar för en förnuftig fördelning och reglering av det samhälleliga arbetet. Storindustrin, maskinerna, järnvägen, telefonen, allt detta innefattar tusen möjligheter till en fyrfaldig reducering av de organiserade arbetarnas arbetstid, vilka därmed säkras ett välstånd som är fyra gånger större än nu."[87]

Här framträder föreställningen om *en upp-och-ner-vändning av taylorismens klasseffekter*. När kapitalet har makten säkrar taylorismen arbetarnas underkastelse och exproprieringen av deras kunskaper. Under sovjetregimen blir taylorismen *i händerna på arbetarna* ett medel för dem att *återvinna en kunskap som de kan utnyttja kollektivt* så att de tillsammans behärskar produktionsprocessen.[88]

I de texter där Lenin mellan 1918 och 1922 tar upp taylorsystemet återkommer ständigt två föreställningar. Den ena är arbetarnas behärskande av tekniken och av "arbetets vetenskap" som ger dem makt över produktionsprocessen i och med att de lär sig "arbeta bättre". Den andra rör förkortningen av arbetstiden som möjliggörs genom ökningen av arbetsproduktiviteten och som skapar förutsättningar för arbetarna att konkret ta hand om statens affärer.

Försöken att omvandla taylorismen till ett "sovjetiskt" system misslyckas. Ett ytligt betraktelsesätt ger vid handen att misslyckandet beror på formerna för arbetsdisciplinen och på att ledningen över produktionsprocessen och dess organisering behållits av direktören och specialisterna. På ett djupare plan ligger emellertid orsaken till misslyckandet i *"taylorismens" natur som befäster uppdelningen i manuellt och intellektuellt arbete* (i enlighet med det kapitalistiska produktionssättets tendenser) *och alltså inte förmår häva denna uppdelning*. *Ett sådant upphävande förutsätter en kollektiv insats för att ständigt omvandla produktionsprocessen*. Det räcker inte att tillägna sig en "kunskap" som bildas på basis av åtskillnader mellan manuellt och intellektuellt arbete.

Att den sovjetiska taylorismen "misslyckas" innebär emellertid inte att Sovjetunionen inte får vidkännas upprepade försök från skilda organ att sätta taylorsystemet eller delar därav i verket. Dessa försök härrör ofta från ledningarna inom de stora industrierna som låter utföra undersökningar av rörelser och tid. "På basis av undersökningarna fastställer de normer för utförandet av olika uppgifter och förändrar arbetets organisering (vi återkommer längre fram till problemet med fastställandat av arbetsnormer, vilket inte helt och hållet kan likställas med taylorismen)."

Föreställningen om en "sovjetisk taylorism" under kontroll av arbetarna eller *deras organisationer* försvinner fördenskull inte under NEP. Mot slutet av år 1922 bildar sålunda Fackföreningarnas centralråd *Centrala arbetslivsinstitutet* med uppgift att popularisera "arbetets vetenskapliga organisation" (eller N0T som den ryska förkortningen lyder efter *Naoutchnaïa Organizatsia Truda*). En av ledarna för Institutet, Gastev, har tidigare varit aktiv i Proletkult.[89]

Kerjentsev, en annan av Proletkults gamla medlemmar, fördömer Institutets verksamhet kort tid efter det att det har bildats. Han ser det som ett instrument för att förtrycka alla arbetare. Kerjentsev grundar nu "Tidsgruppen" som också placeras under NOT:s överhöghet men som får i uppdrag att inom själva arbetarklassen *utveckla en rörelse för ett "mer rationellt" utnyttjande av tiden*. "Tidsgruppen" förebrår Centrala arbetslivsinstitutet för att vilja "civilisera" arbetarna "uppifrån" och skapa "en arbetarklassens aristokrati" som skulle bli NOT:s överstepräster.[90]

På partiledningens begäran slås de två rörelserna ihop 1924, men inte ens då lyckas de spela någon betydande roll. Verksamheten inriktas mycket mer på att få till stånd en snabb

[87] Lenin, *CW*, band 20, s. 154, citerat efter R.Linhart, op.cit. s. 86–87.
[88] Se R.Linhart, ibid. s. 102, 110 ff. s. 134 ff.
[89] Se E.H. Carr, *Mellan Lsnin och Stalin*, s. 89, not 15, samt *Socialism...*, op.cit. del 1, s. 383.
[90] Se *Trud*, 20 och 22 februari 1924.

yrkesutbildning än på organiseringen av arbetet och upprättandet av ”arbetsnormer”.

Centrala arbetslivsinstitutet säger sig kunna utbilda en ”yrkesarbetare” på tre månader istället för tolv som är den tid det tar på fabrikernas yrkesskolor. Den 11 mars 1926 tillstyrker partiets centralkommitté ICT:s metoder.[91] Utifrån den snabba industrialiseringens perspektiv snabbutbildar man ”yrkesarbetare” som inte får någon helhetssyn på tekniken.

I början av 1928 bekräftar Gastev, som fortfarande leder ICT, denna inriktning när han skriver: ”Den tid är förbi då man kunde tala om arbetarens frihet i förhållande till maskinen, och detta gäller i ännu högre grad arbetarens förhållande till företaget i dess helhet (...). Fastställda gester och koncentrerad uppmärksamhet, händernas rörelser och kroppens ställning är de elementära faktorer som bildar hörnstenen. Här har vi nyckeln till den nya arbetskulturen, nyckeln till en sann kulturrevolution.”[92]

N. Chaplin, Komsomols språkrör, angriper ICT:s teorier.[93] Han slår fast att Institutet vill göra arbetaren till ”ett bihang till maskinen istället för en skapare av socialistisk produktion” och att Gastevas uppfattning inte kan särskiljas från Fords, den amerikanska bilindustrins ledare.[94]

Till följd av trycket från den industrialiseringsprocess som pågår förblir emellertid ICT:s teorier de gällande .De antas i stort av centralkommittén i november 1928.[95] Under den sextonde partikonferensen i april 1929, då femårsplanen antas, förekommer det bara sporadisk kritik av ICT:s teorier.

I själva verket förblir ICT:s betydelse för arbetets organisation och för fastställandet av normer minimal. I *Lärobok i politisk ekonomi* som utges av Lapidus och Ostrovitianov nämns den roll som Institutet *skulle kunna* spela för att öka arbetets avkastning, emedan ”arbetarnas arbetsmetoder ofta är föråldrade (och eftersom) arbetets avkastning blir lidande på att den enskilde arbetaren utför flera olika typer av arbeten, eftersom tidsförluster uppstår vid byte av verktyg och material och när maskinerna ska anpassas till nya arbetsuppgifter”.[96]

Under tiden före övergivandet av NEP är föreställningen om en ”sovjetisk taylorism” ännu inte helt övergiven, men den har inte förverkligats någonstans. Det som kommit att gälla är ett lönesystem baserat på normer som företagsledningarna och planeringsorganen upprättat under mycket varierande betingelser. Detta lönesystem består i en ackordslön som ofta åtföljs av premier.

b) ackordslöner och arbetsnormer

Frågan om ackordslöner undersöks här som ett element i den omedelbara produktions-processen och som ett sätt att underkasta produktionens aktörer en viss rytm och en viss arbetsintensitet.

Det allmänna problemet med *löneförhållandena* och dess plats i ett marknadssystem samt

---

[91] Se *Direktivy...*, op.cit. del 1 (1957) s. 568–569.
[92] *Pravda*, 10 februari 1928, citerat av E.H. Carr & R.W. Davies, *Foundations...*, op cit. del 1, s. 478.
[93] Det bör noteras att anhängarna av dessa teorier kan åberopa sig på vissa formuleringar av Marx och Engels, framförallt i en artikel som Engels skriver vintern 1872/73 betitlad ”Om auktoriteten...”: ”En stor automatiserad och mekaniserad fabrik är mycket mer tyrannisk än vad de små kapitalisterna någonsin varit. När människan med hjälp av sin vetenskap och sin uppfinningsrikedom underkastat sig naturens krafter, hämnas dessa genom att i samma utsträckning låta människan underkastas en sann despotism, oberoende av all social organisation.” Se Marx/Engels, *Werke* (förkortas MEW), Berlin, Dietz Verlag, band 18, s 307. I en sådan formulering som återspeglar tesen ”Man befaller inte över naturen annat än genom att lyda den” tas det inte någon hänsyn till under vilka former de vetenskapliga kunskaperna brukas i produktionsprocessen. Som Marx ofta påpekar är dock dessa former, liksom den tekniska omvandlingens natur, präglade av de sociala förhållandena.
[94] Se N. Chaplins inlägg på Komsomols åttonde kongress, citerat i *Foundations...*, s. 479.
[95] Se *VKP(b) v Rezoljutsijach*, op.cit. band 2, s.305. Senare utgåvor återger inte denna resolution (se E.H. Carr och R.W. Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1, not fem, s. 479).
[96] Lapidus och Ostrovitianov, *Précis d'économie politigue*, op.cit. s. 114–115.

detta systems effekter på de allmänna betingelserna för den sociala reproduktionen ska jag undersöka i de kapitel som följer.

Under hösten 1921 antas de första rambestämmelserna för den reglering av ackordslöner som kommer att gälla under större delen av NEP. Den tionde september detta år kommer ett dekret som säger att lönerna ska fastställas genom förhandlingar mellan arbetare och företag.[97] Detta beslut hänger samman med införandet av ”ekonomisk självständighet” för företagen (eller *chozrastjot*), vilket jag ska ta upp senare. *Det uttalade syftet är att koppla samman den lön som den enskilde arbetaren uppbär med värdet av det han producerar*. I lönesammanhang räknar man inte med någonting som har karaktären av ”social hjälp” (det tillkommer staten och inte företagen att besörja). Den *statliga lönereglering* som förekom under ”krigskommunismen” överges således, och den enda reglering som kvarstår är den *minimilön* som staten fastställer.

Löneförhandlingarna ger upphov till *individuella lönekontrakt*, men från november 1921 kommer också *kollektiva avtal* till stånd mellan fackföreningarna å ena sidan och företagsledningen och den ekonomiska administrationen å andra sidan.[98]

De bestämmelser som träder i kraft ger således företagsledningen och den ekonomiska administrationen rätt att variera antalet anställda efter den volym man avser att producera. De får också rätt att *sätta löner och arbetsnormer* så att företagen förmår *täcka sina kostnader* med hänsyn tagen till inköps- och försäljningspriser.[99] Fackföreningarnas ingripande förmår inte alltid begränsa effekterna av företagens rätt att variera löner och normer.

Det tryck som företagsledningarna utövar för att få till stånd en höjning av normerna (och på så sätt en reducering av reallönerna för de arbetare som uppfyller de nya normerna mindre väl) gör sig gällande ett flertal gånger under NEP, till och med innan man beslutar om att genomföra en snabb industrialisering.

Från och med 1924 intar bolsjevikpartiet en positiv hållning till en *systematisk utökning av ackordslönesystemet*. I en resolution som centralkommittén antar i augusti månad framhålles att arbetsproduktiviteten måste ökas. CK kräver där *periodvisa revideringar av arbetsnormer och ackord*. Dessutom anser centralkommittén att rådande begränsningar av utbetalning av belöning för överskridandet av normerna ska avföras.[100] Fackföreningarna som hittills intagit en reserverad hållning till ackordslönesystemet, ställer sig nu allt mer positiva till att materiell stimulans tillgripes i stor utsträckning.[101]

Under de månader som följer beslutar företagsledningarna att genomföra en allmän revidering av arbetsnormerna. Detta sker utan att maskiner och verktyg förbättras och utan att arbetets organisering förändras i någon större utsträckning. Under 1924/25 ökar arbetsproduktiviteten per man och dag med 46%.[102]

Trycket för att öka arbetsproduktiviteten (egentligen främst arbetsintensiteten) medför en

---

[97] Se E.H. Carr, *Ryska Revolutionen*, op.cit. del 2, s. 319-320, 359-360.
[98] Ibid. s. 360.
[99] I konsekvens därmed blir lönerna högre i företag som kan sätta höga priser, såsom det för ögonblicket är fallet inom textilindustrin, än inom andra företag, metallindustrin t.ex. (se A.G. Rasjin, *Zarabotnaja plata za vostanovitelnyj period choziajstva SSSR*, Moskva, 1928).
[100] Angående CK:s resolution om lönesystemet se *KPSS*, op.cit. del 1, s. 906–911.
[101] Angående fackföreningarnas ställningstagande se *Trud*, 23 augusti och 17 september 1924 och debatterna från fackföreningarnas sjätte kongress (*Sjestoj Sezd Professionalnych Sojuzov SSSR*, Moskva, 1925). Debatterna visar att en minoritet av delegaterna fortfarande är motståndare till den oförbehållsamma utvidgningen av ackordslönesystemet. Från februari 1925 (se *Trud*, fjärde februari 1925) engagerar sig fackföreningen djupt i en kampanj för att ackordslönesystemet ska genomföras i största möjliga utsträckning (se E.H. Carr, *Socialism...*, op.cit. del 1, not 4, s. 390).
[102] Se *PCh*, nr 2,1926, s. 54 och YS Rozenfeld, *Promychlennaïa Politika SSSR*, Moskva, 1926, s. 361, E.H. Carr ibid. del 1, s. 391–392.

avsevärd ökning av arbetsolyckorna. I gruvorna ökar andelen olyckor från 1095 på 10 000 arbetare år 1923/24 till 1524 under år 1924/25.[103] Utökningen av ackordslönesystemet och företagsledningarnas höjning av arbetsnormerna möter hårt motstånd från arbetarnas sida. Mot slutet av 1925 konstaterar fjortonde partikongressen att mass-strejker genomförts utan att fackföreningarna, partiorganisationerna eller de ekonomiska organen informerats. ”Fackföreningarnas bristande omsorg om arbetarna” fördöms, liksom det naturstridiga sammangåendet av fackföreningar, parti och ”röda direktörer”.[104] Arbetarnas motstånd mot revidering av normerna utmynnar framförallt i lönehöjningar. Höjningarna stiger från 10 till 30% under 1924/25. I september 1925 uppgår den reella månadslönen i genomsnitt till 51 rubler, vilket betyder att den överstiger den genomsnittslön som Gosplan beräknat skulle gälla för september 1926, det vill säga 48 rubler.[105] Detta är ett mycket viktigt faktum som visar att *den faktiska lönenivån är mer beroende av hur arbetarnas kamp förlöper än av de ekonomiska organens beslut*.

Dessa löneökningar framstår i själva verket som det pris företagsledningarna måste betala för att få igenom det som är väsentligt för dem, nämligen att arbetsnormer och ackordslöner blir allmänt gällande. Så sker också successivt. Under 1925 arbetar 50 till 60% av storindustrins och gruvornas arbetare på ackord.[106] En undersökning som utförs år 1928 vid ett antal storföretag ger vid handen att andelen ackordslöner nu ligger på ungefär 90%.[107] Förekomsten av ackordslöner stöter också på ett visst motstånd inom partiet. Först på basnivå, där kommunister deltar i ”vilda strejker” och hotas av uteslutning,[108] och sedan också på högre nivå, och där även bland dem som stöder bolsjevikpartiets majoritetslinje. På fjortonde partikongressen i slutet av 1925 klassificerar A. Andrejev ackordslönesystemet som en kapitalistisk metod som måste betraktas som ett provisorium som man tar till ”på grund av en tekniskt ofullgången utrustning”. Han stöder emellertid den aktuella resolutionen om ackordslönerna.[109]

Under hela NEP betraktas i själva verket tillgripandet av ackordslöner som en tillfällig åtgärd, påtvingad av omständigheterna.

Ännu år 1928 förs denna ståndpunkt fram klart och tydligt. Lapidus och Ostrovitianov skriver då följande: ”De sovjetiska organen har (i samråd med fackföreningarna) tvingats tänka ut ett sätt att i löneformen baka in en stimulans åt arbetaren. Det är mot den bakgrunden man måste se förekomsten av produktionsnormer och ackordsarbete i Sovjetunionen. Till skillnad från vad som är fallet under en kapitalistisk regim, är dessa åtgärder hos oss bara av provisorisk art. Produktionsnormer och ackordarbete blir överflödiga i takt med att den socialistiska uppfostran av arbetaren undanröjer hans gamla individualistiska vanor.”[110]

---

[103] Se *Leningradskaja* Pravda 2 aug 1925, citerat av E.H. Carr, ibid. del 1 s. 392–393.

[104] Se *XIV Sezd(b)*, Moskva, nr 722–729, 785. De strejker som tas upp på fjortonde kongressen är ”vilda strejker”, strejker som inte är erkända av fackföreningarna och som inte tas med i statistiken. Under 1924/25 växer det ”officiella” antalet strejkande föga och förblir lågt: 43 000 under 1925 mot 42 000 under 1924 (*VII Sezd Professionalnych Soyouzov SSSR*, Moskva, 1927, s. 90). Antalet bokförda strejker är ringa: 267 under 1924 (varav 151 inom de statliga företagen) och 196 under 1925 (varav 99 i de statliga företagen). För de påföljande åren år tillgången på information om strejkernas antal och betydelse än bristfälligare.

[105] Se *PCh*, nr 1, 1926, s. 40, citerat av E.H. Carr, *Socialism...*, op.cit. del 1, s. 395.

[106] Se *Sotsialistitjeskoje Stroitelstvo SSSR*, Moskva, 1934, s. 337. Enligt en annan källa är andelen arbetare som erhåller ackordslöner följande (i september): 1923=45,7%, 1924=51, 1925=60,1% och 1926 61,3%. Se AG A.Rasjin, *Zarabotnaja plata za vostanovitelnyj period choziajstva SSSR*, op.cit. s. 33–34, citerat efter E.H. Carr *Socialism...*, op.cit. del 1, not 2, s. 392.

[107] Se *Ekonomitjeskoje Obozrenije*, nr 10 1929, s. 148, citerat efter E.H. Carr, *Socialism...* och R W Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1, not 1, s. 534.

[108] Se till exempel Uglanovs artikel i *Pravda* från den fjärde oktober 1925.

[109] Se *XIV Sezd VKP(b)*, Moskva, 1926, s. 793 ff.

[110] Se Lapidus och Ostrovitianov, *Précis d'économie politigue*, op.cit. s. 116 (kursiverat i texten). Tjugosex år senare, år 1954, försäkrar densamme Ostrovitianov, då medarbetare i den officiella *tidskriften för politisk ekonomi*, att ackordslönesystemet är det som ”är bäst ägnat att öka arbetarens intresse för sitt arbetsresultat” (Se

Betydelsen av normsystem och ackordslöner varierar naturligtvis med de konkreta betingelserna för deras fastställande. Ur denna synvinkel har år 1926, ”återuppbyggnadsperiodens” första år och det år då man beslutade öka industrialiseringstakten, en *avgörande betydelse*.

Dittills har normer och löner huvudsakligen reglerats genom kollektiva avtal (på bransch, region, trust- eller företagsnivå). De har inte orsakat mycken debatt mellan de ekonomiska organen och fackföreningarna. Ledningen har varit tvungen att ta hänsyn till arbetarnas reaktioner och ibland rådfråga dem, framförallt på produktionskonferenserna. Fastställandet av normer och löner påverkades alltså inom vissa gränser av de konkreta betingelserna för de olika företagsenheternas verksamhet och av de ståndpunkter arbetarna företrädde inom respektive företagsenheter. Trots detta har de ekonomiska organen, åt vilka partiet uppdragit att sänka produktionskostnaderna, långtifrån uppfyllt arbetarnas krav. Dessa krav har för övrigt bara delvis tagits upp av fackföreningarna. Det förekommer att normerna höjs så mycket att arbetarnas månadslöner minskar. Så förhåller det sig 1926 när partiet i ett uttalande från den sextonde augusti pekar på ”de förklädda lönesänkningar” som på så sätt åstadkommits.[111]

Partiet beslutar nu att ta hand om huvuddelen av fastställandat av lönerna. *Arbetsnormer och löner blir hädanefter ett resultat av beslut som fattas på högsta nivå*, vilket avsevärt minskar de kollektiva avtalens betydelse.

Från och med september 1926 är den formella proceduren följande: efter diskussion med VSNCh och fackföreningarna beslutar bolsjevikpartiet om produktionsökning och lönehöjningar för det kommande året. Dessa beslut införlivas med den ekonomiska planen. Först därefter kommer de kollektiva avtalen in. De sluts mellan industritrusterna och motsvarande fackliga organisationer. Hänsyn tas där till planens målsättningar och avtalen rör inte såsom tidigare enbart lönerna, utan även produktiviteten och produktionsnormerna.

Denna procedur innebär att normerna i allt högre utsträckning fastställs oberoende av de konkreta betingelserna för företagens verksamhet och oberoende av deras organisation. De tenderar att utgöra ett tvång som pådyvlas produktionsprocessens aktörer uppifrån. De kollektiva avtalen blir bara ett sätt att bekräfta och specificera de allmänna mål som planeringsorganen fastställer.

Under de sista månaderna av år 1926 publicerar den fackliga pressen ett antal artiklar som uttrycker farhågan att de kollektiva avtalen ska förvandlas till instrument för att bekräfta de löner, normer och arbetsvillkor som i de ekonomiska planerna fastslagit utan diskussion.[112]

Under 1926, den industriella återuppbyggnadens första år, kan man i själva verket se *en process ta form, vari fackföreningarnas och företagens facklig, kommittéers funktion alltmer begränsas* till lönernas och arbetsmiljöns område. Under 1927 uppstår det konflikter rörande detta ämne mellan fackföreningarna och VSNCh. Konflikterna biläggs av Kommissariatet för arbete. I oktober 1927 betygar VSNCh och fackföreningarnas centralråd sin vilja att gemensamt lösa problemen med de olika roller som planen respektive de kollektiva avtalen spelar när löner och normer ska fastställas. De kollektiva avtalen diskuteras också fortsättningsvis i fabrikerna, men på möten som är av informationskaraktär och som inte har beslutsrätt.

Under år 1927/28 utövar dessa arbetarmöten ett visst inflytande över de kollektiva avtalens innehåll. Detta inflytande minskar emellertid från och med hösten 1928, dä det personliga ledarskapets princip åter befästs. Under hösten 1928 bekräftar *Gosplan* och Kommissariatet för arbete att planen ska ges företräde framför de kollektiva avtalen. Diskussionen om normer

---

Sovjetiska vetenskapsakademins tidskrift för politisk ekonomi, franska utgåvan, Paris, Editions sociales, 1956, s. 501). Det är inte längre frågan om något provisorium.

[111] Se E.H. Carr och R.W. Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1 s. 522.

[112] Se ibid. s. 523–524 och *Trud*, 10 och 12 oktober 1926.

och löner inför de kollektiva avtalen spelar hädanefter bara en sekundär roll.[113] Fackföreningarnas och de kollektiva avtalens minskade betydelse för fastställandet av normer och löner betyder emellertid inte att planeringsorganen behärskar lönesättning och produktionsökning. De arbetare som inte anmodats att delta konkret i fastställandet av löner och arbetsnormer, motsätter sig fram till en viss punkt de ökningar av produktionstakten som framstår som oacceptabla för dem och ofta lyckas de uppnå högre löner än vad planen anvisat.

Gapet mellan planens ”målsättningar” och den faktiska produktions- och löneutvecklingen gör det möjligt att förstå en aspekt av arbetarnas kamp. Gapet beror på brister i produktionens organisering och försörjningen av företagen, och på att en del av de uppgifter som ska utföras enligt planen är orealistiska och saknar förankring i massdiskussioner inom företagen.

Målet snabb industrialisering som utformats centralt inom statens tekniska organ och det sätt varpå produktionsnormerna fastställs mot slutet av NEP gynnar varken planens förverkligande eller de arbetande massornas uppslutning kring de löne- och produktionsresultat som satts upp som mål. Denna situation skapar blockeringar, blir en källa till obalans inom industrin och gör att planerna på att minska industrins kostnader inte uppfylls.[114] Därmed ökar motsättningarna mellan industri och jordbruk och mellan industrins finansiella behov och ackumulationsförmåga. Dessa faktorer förvärrar NEP:s slutliga kris. Det faktum att man tillgriper ackordslöner, materiella förmåner och löneskillnader medverkar dessutom till att återskapa interna motsättningar inom arbetskollektivet. Det gör också att individualismen befästs och lägger grunden för krav på löneökningar, då de sämst betalda arbetarnas situation blir desto mer oacceptabel som högre löner samtidigt delas ut åt andra.

c) splittringen inom arbetarkollektivet och löneskillnaderna

De löneskillnader som förekommer under NEP hänger inte bara samman med införandet av ackordslöner, utan även på ett djupare plan med arbetarkollektivets hierarkiska struktur. Med *själva formerna för arbetsprocessen,* med det sätt varpå det sker *en differentiering av produktionens aktörer*.

Denna differentiering har historiska rötter (arbetsprocessens form i de tidigare kapitalistiska företagen och dess effekter på arbetarklassens struktur) men de *reproduceras och omvandlas* i klasskampen. Arbetsprocessens historiskt givna struktur förändras eller befästes i klasskampen. Då informationen om omvandlingen (eller bristen på omvandling) av arbetsprocessen är bristfällig, kan en undersökning av lönedifferentieringens utveckling ge värdefulla upplysningar i detta avseende.

Min första observation är att genomförandet av NEP och återtagandet av industriproduktionen åtföljs av ökande lönedifferenser; varmed man tenderar att efterlikna förkrigstidens lönesystem.

Medan en yrkesarbetare under år 1920 (ett år då industrin nästan var paralyserad) i medeltal bara tjänar 4 % mer än en okvalificerad arbetare, ligger gapet mellan respektive inkomster på 65% år 1922.[115] Under 1924 tjänar yrkesarbetarna i genomsnitt dubbelt så mycket som de okvalificerade arbetarna.[116] Dessa totalsiffror kan illustreras med en undersökning som utfördes i mars 1924 i ett metallföretag i Moskva. Undersökningen visar att en okvalificerad arbetare tjänar 16,40 rubler i månaden, medan en gjutare tjänar 31,95. I samma företag tjänar

---

[113] Se *TPG* och *Trud*, 30 oktober 1927, *Obzor dejatelnosti NKT SSSR za 1927/28 g.*, Moskva, 1928, s.71, *KT 1928/29*, Moskva 1929, s. 21 och E.H. Carr och R.W. Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1, s.494, 526–529.
[114] Se tabellen s. 179.
[115] Se Gert Meyer, *Studien zur Sozialökonomischen Entwicklung Sowjetrusslands 1921–1923*, Köln, Pahl Hugenstein Verlag, 1974, s. 195 som citerar S G Strumilin, *Problemy Ekonomiki Truda*, Moskva 1964, s. 338.
[116] Ibid. s. 1995 som citerar A. Rasjin, ”K. karakteristike differensiatzia zarabotnoë platy v promychlennosti”, efter *Vestnik Truda*, nr 2, 1925, s. 50.

en avdelningschef 79,67 rubler i månaden och direktören 116,08 rubler.[117] Därutöver erhåller företagsledarna speciella förmåner, dvs. procentuella andelar av vinsten och naturaförmåner. Under den här tiden är löneskalan i allmänhet sjuttongradig och skillnaden mellan den lägsta och den högsta lönen förhåller sig som ett till fem, i vissa fall till och med som ett till åtta. Högst lön erhåller den administrativa och tekniska personalen.[118]

Från 1924 till 1926 tenderar löneskillnaderna att öka, och de skärps för övrigt av systemet med ackordslöner och premier. En kamp utvecklas mellan dem som är för en reducering av skillnaderna och dem som anser att skillnaderna är ”nödvändiga”. På Komsomols sjunde kongress i mars 1926 uttalar sig således en av organisationens ledare på följande sätt: ”Bland ungdomen (...) finns en högt utvecklad strävan efter jämlikhet, efter att jämställa kvalificerade och okvalificerade arbetare. Stämningen är sådan att unga arbetare kommer till oss och säger att vi inte har några statliga företag, inte några företag som är konsekvent socialistiska; enligt Lenins definition, utan det vi har är utsugning.[119]

Enligt en undersökning som utfördes 1926 ligger arbetarnas månadslöner ofta i storleksordningen 13 till 20 rubler, under det att en direktör kan tjäna ända upp till 400 rubler (plus diverse materiella förmåner såsom lägenhet, bil, etc.). Denna situation är dock ovanlig, genomsnittslönen för direktörerna ligger på 187,9 rubler.[120]

På fackföreningarnas sjunde kongress (december 1926) avspeglar sig de mindre kvalificerade arbetarnas missnöje. Tomskij, ordförande i fackföreningarnas centralråd gör följande uttalande: ”I framtiden måste vi inrikta oss på att minska löneskillnaden mellan yrkesarbetaren och den vanlige arbetaren.”[121]

Man kommer dock inte fram till någon klar linje i den här frågan. Medan fackföreningarna och sovjeternas kongress under 1927 intar en positiv hållning till en reducering av löneskillnaderna, fördömer Komsomols femte kongress de ”egalitära strävandena” hos ”efterblivna fraktioner bland arbetarrungdomen”.[122]

Mot slutet av NEP utgör löneskillnaderna inom arbetarklassen en källa till splittring och missnöje, framförallt bland ungdomen. På Komsomols åttonde kongress tvekar en delegat inte att säga att vissa arbetare ”kråmar sig som påfåglar” medan andra nästan är ”tiggare”.[123] Mot slutet av 1928 försöker fackföreningarnas åttonde kongress åter ta upp problemet, men partiet som alltmer upptas av sina försök att få fler arbetare att yrkesutbilda sig fördömer deras attityd. Vi vet att den fackliga ledning som utsågs på åttonde kongressen fråntas sina positioner under år 1929. Några år senare blir ställningstagandena från fackföreningarnas åttonde kongress betraktade som tecken på en ”en långt driven utveckling av en småborgerlig egalitärism”.[124]

Trots de motsägelsefulla strömningar som främst hänger samman med påtryckningarna från arbetarklassens mest missgynnade skikt, är det tendensen till löneskillnadernas befästande som tar överhanden under NEP. Denna tendens hänger samman med återskapandet av den omedelbara produktionsprocessens hierarkiska struktur. Denna förstärks av ett antal ideologiska föreställningar, varav två antar särskild betydelse.

---

[117] Ibid. som citerar samma källa, s. 51.
[118] Ibid. s. 196, där ett flertal sovjetiska källor från den tiden citeras.
[119] *VII Sezd VLKSM* (Ungkommunisternas kongress), Moskva, 1926, s. 49, citerat av E.H. Carr och R.W. Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1, s. 529.
[120] Se A.Rasjin, *Zarabotnaja plata za vostanovitelnyj period choziajstva SSSR*, Moskva, 1928, s. 126–127, citerat efter E.H. Carr, *Socialism...*, op.cit. del 1, s. 380–381.
[121] *VII Sezd Professionalnych Soyouzov SSSR*, Moskva, 1927, s. 51.
[122] Se E.H. Carr & R.W. Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1, s. 529–531.
[123] *VIII Vseoyouznyj Sezd VLKSM* (Ungkommunisternas kongress), Moskva, 1928, s. 37.
[124] *Voprosy Truda*, november/december 1932, s. 29.

Den ena består i den distinktion som ofta görs mellan å ena sidan de arbetare som sedan länge befinner sig inom industrin och som har erhållit en utbildning och å andra sidan de som mer eller mindre är ”tillfällighetsarbetare”, arbetskraft som nyligen kommit från landsbygden och som ofta är inställd på att återvända dit och som förblir genomsyrade av ”bondementaliteten”. Det är huvudsakligen de förstnämnda som partiet och fackföreningarna betraktar som det sanna proletariatet vilkas materiella intressen (alltså relativt höga löner) bör försvaras. De utgör sovjetmaktens pålitligaste bas. De andra arbetarna framställs ofta som halvproletärer, vars materiella intressen visserligen ska tillgodoses, men snarare för den sociala rättvisans skull än av strikt politiska skäl.

Den andra består i en tendens att framställa en relativt stor lönedifferentiering bland arbetarna som ”nödvändig”. Denna differentiering betraktas ofta som en följd av den tekniska nivån. Man ser den som en konsekvens av yrkesarbetarnas avgörande betydelse i en produktionsprocess som ännu är till hälften hantverksmässig och där maskinen och mekaniseringen bara ingår i begränsad omfattning. Denna föreställning förs till exempel fram av Tomskij på fackföreningarnas sjunde kongress.

Efter att ha konstaterat att löneskillnaderna i Sovjetunionen är ”kolossala och saknar motsvarighet i Västeuropa”, tillägger han: ”En av orsakerna till denna situation är att vår tekniska utrustning ännu är allt för efterbliven. Den personliga skickligheten, yrkestraditionen etc. spelar fortfarande en alltför stor roll. Maskiner som förenklar arbetet och introducerar automatiska metoder används i allt för liten utsträckning.”[125]

Den avgörande faktorn i förklaringen av de stora löneskillnaderna är alltså av ”teknisk natur”. En reducering av löneskillnaderna framstår således som i första hand avhängig av ”produktivkrafternas utveckling”.

d) socialistisk tävlan

Även om NEP präglas av en stark tendens till återskapande av rådande former för produktionsprocessen, växer det fram skilda rörelser som på olika nivåer ifrågasätter dessa former och som till och med förefaller vara i stånd att ändra dem. Detta är en innebörd man kan ge försöken att utveckla en ”sovjetisk taylorism”[126] och ännu mer åt kampen under de första månaderna 1928 som syftar till att genomföra en viss omvandling av produktionsförhållandena.

Under någon tid verkar också framväxten av en *socialistisk tävlan* kunna leda till ett ifrågasättande av produktionsprocessens rådande former, åtminstone från 1926 fram till mitten av 1928. Denna utveckling är värd en hastig granskning; särskilt som misslyckandet för utvecklingens revolutionära sidor hänger nära samman med NEP:s slutliga kris.

Rörelsen för en socialistisk tävlan är ursprungligen ett försök från avancerade delar av arbetarklassen att ta över *vissa delar av produktionsprocessen* i syfte att åstadkomma en snabbare ökning av produktionsprocessen. Rörelsen har givetvis en produktivistisk sida, men samtidigt ifrågasätter den på ett indirekt sätt direktörernas och teknikernas ledande roll.[127] Ursprungligen är det frågan om en rörelse som tillkommer på initiativ från en del av arbetarungdomen och som uppmuntras av Konsomol. Sådan är situationen under hösten 1926.[128]

Under loppet av 1927 ser de ledande ekonomiska organen, och då framförallt VSNCh, i denna rörelse ett *medel* att öka arbetsproduktiviteten och samtidigt hålla kostnaderna för de investeringar som skisseras i femårsplanens båda varianter inom rimliga gränser. Det rör sig

---

[125] *VII Sezd Professionalnych Soyouzov SSSR*, op.cit. s. 51.
[126] Se ovan.
[127] Se ovan.
[128] Se Rogatjevskaja, *Iz istorii rabotjego klassa SSSR*, Moskva, 1959, s. 148–150, se också *TPG*, 28–29 april 1928, citerat av E.H. Carr och R.W. Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1, s. 513.

framförallt om att få arbetarna att *öka arbetsintensiteten*, men dessutom rör det sig om att ”rationalisera produktionsprocessen”. Man går här in i den period under vilken produktionskonferenserna utvecklar ett aktivt arbete.

Under hösten 1927 tenderar emellertid den socialistiska tävlans kännetecken att förändras. Initiativen från arbetare på basnivå trängs alltmer tillbaka till förmån för ett systematiskt ingripande från de centrala ekonomiska organen vilka manar till en tävlan mellanföretagsledare, truster, etc.[129] På så sätt organiseras en tävlan på nationell och lokal nivå samtidigt. Komsomol fortsätter att gynna en socialistisk tävlan som framförallt tar formen av ”kommunistiska lördagar” vilket innebär oavlönade arbetstimmar och insatser som syftar till att öka produktionen eller utföra speciella uppgifter. Insatserna utförs ofta av arbetslag eller brigader av ”stödarbetare” (*udarniki*).

I den rörelse som växer fram under 1928 är det mycket svårt att skilja mellan den del som står för en verklig entusiasm och ibland för en protest mot företagsledarnas auktoritet, och den del som enbart anpassar sig till den produktionskampanj som organiseras uppifrån och som arbetarna känner sig mer eller mindre tvungna att sluta upp bakom.

Under sommaren 1927 får rörelsen i viss mån en institutionell prägel i och med dekretet från 27 juli som skapar ”arbetets hjälte”. Det rör sig inte bara om en titel utan materiella förmåner medföljer som skattebefrielse, förtur i bostadskön, pension, etc.[130]

Glidningen mot en mera ”styrd” form av tävlan är skönjbar i dekretet från fjortonde juni 1928 som ger företaget 25 till 50% av de besparingar som uppnåtts tack vare tävlan och som *uppdrar åt direktören att använda dessa medel* enligt vissa regler, framförallt i syfte att ”rationalisera” produktionen och förbättra arbetsvillkoren.[131]

I september 1928 instiftas en orden som bär namnet *Arbetets röda fana*. Den tilldelas inte bara individer utan även företag, institutioner och arbetarkollektiv.[132]

Strax före det officiella antagandet av den första femårsplanen, och framförallt efter det att femårsplanen antagits, antar den socialistiska tävlan en allt mer produktivistisk karaktär. Publiceringen av en dittills outgiven text av Lenin (som han skrev i januari 1918 men vägrade publicera vid tidpunkten för Brest-Litovsk) i *Pravda* den 20 januari 1929 under titeln: *Hur man organiserar tävlan* bildar utgångspunkten för en omfattande kampanj under vilken man bildar chockbrigader och strävar efter att överskrida normerna. Efter det engagerar ett stort antal gruvor och fabriker sig i tävlan. Kampanjen kombineras med de åtgärder som vidtas från slutet av 1928 för att stärka arbetsdisciplinen.

Att rörelsen för en socialistisk tävlan har två sidor återspeglas klart i en artikel av Stalin som publiceras i *Pravda* 22 maj 1929. Han visar där att den socialistiska tävlan måste grunda sig på de arbetande massornas entusiasm, på ”massornas energi, initiativ och självständiga handlingar” och att den syftar till att frigöra ”de kolossala reserver som finns inneboende i vårt system”[133]. Stalin påpekar emellertid också i artikeln att rörelsen hotas av sådana som vill ”styra” den, ”centralisera” den, frånta den dess viktigaste kännetecken, nämligen ”*massornas initiativ*”.[134]

Den ”centralistiska” sidan tar i själva verket överhanden över ”massornas initiativ”.

---

[129] Se *TPG*, 27 september 1927, Kujbychevs artikel.
[130] Se *Sobranije Zakonov*, 1927, nr 45 paragraf 456.
[131] Ibid. 1928, nr 42, paragraf 384. Det rör sig om utvidgandet av det som kallas ”*direktörens fond*” en fond som senare spelar en allt större roll som medel att stimulera produktionen (se E.H. Carr och R.W. Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1, s. 512, 609–610).
[132] *Sobranije Zakonov*, 192, nr 59, paragraf 523 och 524.
[133] Se Stalin, *W*, band 12, s. 116. [Emulation and Labour Enthusiasm of the Masses]
[134] Ibid. s. 115 (kursiverat i texten).

Basaktiviteten bromsas upp av principen om personligt ledarskap, de uppifrån fastställda målen och ingenjörernas tekniska regler.

Efterhand tenderar tävlan att ställa arbetargrupper, ja även individuella arbetare mot varandra. De ”bästa resultaten utnyttjas av företagsledarna för att höja arbetsnormen och öka arbetsintensiteten. Den sovjetiska pressen från den här tiden tar upp sådana fall för att fördöma dem,[135] men icke desto mindre upprepas de. Varningarna från fackföreningarnas centralråd[136] skapar inte heller något hinder för denna tendens, då de ledande ekonomiska organen uppmanar företagen att ”överskrida planen”.

Produktionen ökar, men fackföreningarnas centralråd konstaterar att det sker till priset av ”brott mot arbetslagarna och de kollektiva avtalen och en försämring av arbetarklassens situationen”.[137]

Mot slutet av 1929 skapar deformeringen av ”den socialistiska tävlan” ett ökande missnöje inom arbetarklassen. Höjningen av normerna innebär minskade inkomster för dem som inte förmår uppfylla normerna, samtidigt som ”produktionsåtaganden” som görs utan att massorna tillfrågas tvingar företagsledningarna att slopa fridagarna under flera veckor.[138]

Rapporter från Smolenskarkivet visar att från och med maj 1929 mångdubblas arbetarnas missnöjesyttringar inför ”produktionsåtagandena” och de normhöjningar som företagsledningarna ensidigt beslutat om. Detta missnöje ger till och med upphov till strejker, framförallt i gruvorna.[139] En helhetsstudie ”Om arbetarklassens situation i östra regionen” visar att arbetarna ofta inte ens känner till produktionsåtagandena eller de ”utmaningar” som deras företag antagit. De vet inte vad som förväntas av dem, men de konstaterar att normerna ökar utan att lönerna ökar och de intar följaktligen en negativ attityd.[140]

I samma rapport dras följande slutsats: ”Sådana attityder kan i första hand tillskrivas arbetare som står i kontakt med jordbruket och som endast arbetat kort tid på fabrik. De deltar absolut inte i ansträngningarna att producera och de utövar ett visst inflytande på de tveksamma. För närvarande kan man säga att ifråga om den socialistiska tävlan som *organiseras inom företagen av de ekonomiska instanserna och av administrationen*, härskar det på många ställen en osedvanlig håglöshet och nonchalans.[141]

Den ovan beskrivna situationen gäller för de flesta regioner mot slutet av år 1929. Denna situation hänger nära samman med att fastställandet av målsättningar för produktionen alltmer blivit en ”angelägenhet för de styrande”. Dessa ger sig in i någon sorts ”jakt på målsättningar” som utvecklas utan kontakt med verkstädernas, byggarbetsplatsernas och gruvornas verklighet, vilket skapar en uppsjö av orealistiska mål. Under den här tiden höjs en rad av produktionsmålen och planerna revideras. För stålproduktionen som enligt den ursprungliga planen skulle uppgå till 10 miljoner ton vid slutet av femårsperioden fastställs istället ett mål på 17 miljoner ton.[142]

För de arbetare som känner till produktionens realiteter är en sådan målsättning som gripen ur

---

[135] Se t.ex. *Trud* från 30 maj, 2 aug och 6 okt 1929, citerat av S. Schwartz, *Les Ouvriers en Union sovietigue*, op.cit. s. 436, 437.
[136] Se *Trud*, 25 juli 1929.
[137] Ibid. 2 augusti 1929.
[138] Se *Voprosy Truda*, nr 12, 1929, s. 47 citerat av R. Lorenz i tidigare angivet arbete s. 230.
[139] Se M.Fainsod, *Smolensk*. op.cit. s. 345, källa VKP 250, s. 38–47.
[140] Ibid. som citerar VKP 300, s. 48.
[141] *VKP* 300, s. 49–50 (kursiverat av Bettelheim).
[142] Se Krizjanovskijs uttalanden från början av 1929: ”Den tid har kommit då saker som ingen hade drömt om förverkligas” (Se *Internationale Presse-Korrespondanz*, nr 112, 1929, s. 2648 samt Mejlauks tal som återges i nr 116, 1929, s. 2728).

luften. Målet uppnås inte heller.[143]

Fastställandet av ogenomförbara målsättningar har en negativ inverkan på arbetarmajoritetens entusiasm. Endast hos en minoritet som är kapabel till kraftansträngningar och som därför slår produktionsrekord, finns entusiasmen kvar. Det är emellertid inte tillräckligt för att en verklig tävlan ska växa fram på massbasis.

Den rörelse för socialistisk tävlan som i början utgick från en verklig omvandling av arbetsprocessen utvecklas definitivt inte i en sådan riktning. Den blir inte ”en kommunistisk metod för att bygga socialismen på basis av de breda massorna maximala aktivitet” som Stalin avsåg i sin artikel från 22 maj 1929,[144] och skapar inte nya produktivkrafter i stor skala.

Rörelsens socialistiska sida utplånas undan för undan eftersom man inte satt upp en radikal omvandling av produktionsförhållandena som mål. Efterhand sker därför en inriktning mot kvantitativa produktionsförbättringar och rörelsen tas över av företagsledningar och ekonomiska apparater. Dessa brukar rörelsen framförallt som ett medel att höja produktionsnormerna. Den blir således ett medel att öka arbetsproduktiviteten. Det är detta som ligger bakom den likgiltighet och ibland till och med avsky som en del arbetare visar inför en rörelse som i grund och botten inte är deras.[145]

Orsakerna till att rörelsen inte antar någon masskaraktär är många. Den viktigaste orsaken är att rörelsen i allmänhet får en ensidigt produktivistisk inriktning. Detta leder till att rörelsen underordnas rådande hierarkiska och disciplinära förhållanden. Dessa förhållanden förstärks till och med från slutet av 1928. Ett annat betydande hinder för att den socialistiska rörelsen ska utvecklas till en verklig massrörelse är den inre splittringen mellan olika arbetarkollektiv. Mellan minoriteten yrkesarbetare som åtnjuter auktoritet, får ta ansvar och har inkomster som ligger klart över andra arbetares, och en majoritet av icke specialiserade arbetare som ofta betraktas med misstro på grund av deras bondeursprung och som förvisas till dåligt betalda detaljarbeten. Denna splittring mellan arbetarkollektiven hänger för övrigt nära samman med företagens hierarkiska struktur och med ingenjörernas och direktörernas roll.

Rörelsen för en socialistisk tävlan utmynnar alltså inte i en socialistisk omvandling av produktivkrafterna. Det formuleras heller aldrig någon klar teori om en sådan omvandling vid den här tiden, även om tanken väcks när till exempel Stalin talar om ”de enorma reserver som finns inneboende i vårt system”.[146]

Under sådana betingelser kommer det inte till stånd någon revolutionär omvandling av produktionsförhållanden och produktivkrafter. Industriproduktionens tillväxt blir i grunden beroende av de nya produktionsmedlens ackumulation, av en modernisering av maskiner och verktyg, av upprätthållandet och utvecklandet av materiell stimulans (ackordslöner, premier, etc.). Allt detta leder till att man antar en investeringsplan för industrin som är alltför betungande och som industrin inte förmår finansiera med egna medel. På så sätt växer de bördor som den ekonomiska politiken lägger på böndernas skuldror och de motsättningar mellan stad och landsbygd som präglar NEP:s slutliga kris blir allt större.

För att nå en djupare förståelse av de specifika formerna för de förvärrade motsättningarna inom själva industrisektorn, är det lämpligt att analysera det sätt varpå den statliga industrin är en del av hela den process där produktionens betingelser reproduceras.

---

[143] Ursprungligen förutsåg man i första femårsplanen en årlig stålproduktion på 10,4 miljoner ton. 1932 låg den på 5,9 miljoner ton (se Bettelheim, *La Planification.* op.cit. s. 288). På alla viktiga områden, jordbruksredskap, traktorer, bilar etc. är gapet mellan målsättningar och faktisk produktion stort mot slutet av år 1929.

[144] Se Stalin, *W*, band 12, s.115 (kursiverat i texten).

[145] Den allmänna utvecklingen hindrar inte att den socialistiska tävlan under en rad år fortsätter att spela *en viktig roll på lokal nivå*. Så förhåller det sig framförallt i en del nya produktionsenheter och på stora byggplatser, i järnverkskombinatet i Magnitogorsk till exempel där arbetarungdomen är särskilt flertalig.

[146] Se ovan.

4: Den statliga industrins roll inom hela den process vari produktionens betingelser reproduceras

Om de sovjetiska statsföretagens socialistiska form inte *automatiskt påverkar* de relationer som återskapas *inom den omedelbara produktionsprocessen*, så är det inte heller tillräcklig för att prägla de relationer som uppstår *mellan företagen under den allmänna reproduktions-processens förlopp*. Dessa relationer bevarar i större eller mindre utsträckning en kapitalistisk karaktär så länge som de direkta producenterna är *skilda från sina produktionsmedel* och så länge som de olika företagsenheterna är *skilda från varandra*. Detta åtskiljande både ”*övervinns*” och *återskapas* genom de marknadsmässiga relationer som uppstår mellan företagen. Förekomsten av *marknadsmässiga relationer* både uttrycker och döljer åtskiljandet av företagen. När den ekonomiska planen säger att det ska råda ”direkta relationer” mellan produktionsenheterna, är inte detta tillräckligt för att den faktiska åtskillnaden ska försvinna utan innebär bara att formerna för åtskillnaden förändras. Endast genom ett socialistiskt samarbete mellan produktionsenheterna, endast genom att *skapa en enhet* av de olika omedelbara produktionsprocesserna utifrån de olika arbetarkollektivens *gemensamma handlande* kan man undanröja åtskillnaden och säkra en *socialistisk planering*.

Proletariatets diktatur skapar de politiska och ideologiska betingelserna för en övergång från åtskilda produktionsenheter till olika former av samarbete och socialistisk planering. En sådan här övergång, vilken utgör en del av den *socialistiska omvandlingen*, är emellertid inte ”spontan”. Till det krävs en långvarig klasskamp under ledning av en *politisk linje* som säkerställer den den *socialistiska vägens* seger. Om en sådan linje saknas, så återskapas hela tiden de kapitalistiska, och marknadsmässiga relationer som präglar produktionsenheternas verksamhet och varucirkulationen.

Vi har sett i vilken utsträckning detta gällde för de sociala förhållanden som präglade den omedelbara produktionsprocessen. Låt oss nu se hur det förhåller sig med *formerna för varucirkulationen som utgör den materiella basen för det allmänna återskapandet av produktionens betingelser*.

I syfte att genomföra en konkret undersökning av dessa former, vill jag först påminna om vilken *form av förvaltning som råder inom de statliga företagen* i början av NEP. Det är framförallt genom denna förvaltningsform och dess omvandlingar som de statliga företagen spelar en roll i den process där produktionens betingelser reproduceras. Denna form av förvaltning täckes av termen ”finansiell självständighet” eller *chozrastjot*.

För att förstå vad införandet av ”finansiell självständighet” betyder för de statliga företagen måste man erinra sig den situation företagen befann sig i under ”krigskommunismen”.

Produktionsprogrammen för de industrier som fortfarande var i funktion syftade under den här tiden framförallt till att tillfredsställa frontens behov och säkra en minimal försörjning av befolkningen. De problem som uppstod i samband med produktivkrafternas utveckling, ackumulationen och produktionens diversifiering ”eliminerades” på så sätt eller sköts i bakgrunden. Likaså hade produktionskostnaderna föga betydelse i en situation där det gällde att till varje pris uppbringa den produktion som ännu var möjlig. Under dessa förhållanden infördes en maximal centralisering av den industriella ledningen. Staten beslöt vilka *mål* som företagen skulle *prioritera*.

Det föreföll då som om ekonomins funktion i huvudsak skulle kunna inriktas på bruksvärdet. Den industriella sektorn framstod som en ”enhetlig statlig trust” där olika arbeten inte utfördes oberoende av varandra, utan där arbetskraften bildade en enhet och arbetet framstod som ”direkt socialt arbete”. På så sätt födde krigskommunismen illusioner om den ”direkta övergången till kommunismen”, om penning- och lönesystemets omedelbara upphörande etc.

NEP grundar sig på ett avvisande av dessa illusioner.[1] Detta leder till genomförandet av chozrastjot, något som innebär att de statliga företagen öppet framträder som ett av de fora där marknadsmässiga relationer och penningrelationer återskapas. NEP ger alltså inte något svar på frågan om hur dessa relationer ska omvandlas och undanröjas.

1. Införandet av chozrastjot och dess utveckling

Chozrastjot (ordagrant: ”ekonomisk bokföring”) instiftas genom ett dekret från *Sovnarkom* daterat nionde augusti 1921. Dekretet tillskriver de statliga företagen ”finansiell självständighet”.[2] En resolution från STO (Arbets- och försvarsrådet) daterad tolfte augusti 1921 anger att *chozrastjot* innefattar *företagens skiljande från staten*, vilket också medför att företagen *skiljs från varandra*.[3]

Först kommer en period av öppen decentralisering under år 1921, vilken följs av en provisorisk centralisering (efter ett dekret från den tolfte november 1923). Därefter decentraliseras företagsförvaltningen åter enligt ett beslut av Sovnarkom från 24 augusti 1926. Vid denna tidpunkt är VSNCh:s betydelse för den statliga industrin och för planeringen huvudsakligen av rådgivande karaktär.[4] Företaget (dvs. den ekonomiska enhet som åtnjuter rätten till självständig förvaltning) sammanfaller bara undantagsvis med produktionsenheten (till exempel en fabrik). Oftast tillskrivs ”den finansiella autonomin” en grupp produktionsenheter, en ”förening” av produktionsenheter från samma bransch och ännu oftare den *”sovjetiska trusten*”. Varje fabrik, med undantag av de allra största vilka utgör ”företag”, är beroende av en ”trust” eller en ”förening”. Trusterna och föreningarna är för det mesta de enda statliga industriorgan som har kontakt med marknaden.

I början av NEP upprättas handlingsprogram för de fabriker som lyder under dessa statliga industriorgan, varvid man huvudsakligen tar hänsyn till produktionskapaciteten och till möjligheterna att sälja och köpa. *Fabrikerna fungerar alltså som verkställande organ för ett program som fastställs uppifrån*. Efter industriproduktionens uppsving under NEP *ökar fabriksledarnas reella makt och de viktigaste produktionsenheterna får status av företag*. De viktigaste kännetecknen för de statliga företagen under *chozrastjot* är följande:

1. Varje statligt företag förses med en *egen fond* som utgör dess *kapitalanslag* (termen ”kapital” används uttryckligen till exempel i VSNCh: s rapporter).[5]

2. Varje statligt företag *köper* sina råvaror och sina drivmedel liksom sina övriga produktionsmedel och *säljer* sina produkter. På så sätt blir företaget delaktigt i marknadsmässiga relationer och penningrelationer, detta i motsats till det förhållande som rådde under ”krigskommunismen”.

3. Varje företag är direkt *ansvarigt* för sina arbetares *anställning*, och måste självt besluta om *antalet anställda*, om betingelserna för *anställning* och *avskedande*, etc. Denna princip medför *nya former av separation mellan arbetarna och deras produktionsmedel*.

4. Finansieringen av de statliga företagens verksamhet är hädanefter huvudsakligen beroende av deras inkomster och av bankväsendet.

5. De olika statliga företagens utvecklingsmöjligheter är alltså huvudsakligen beroende av deras *förmåga till självfinansiering* och deras *förmåga att återbetala* de lån som de erhåller antingen från statsbanken eller *Gosbank* eller från någon av de specialiserade banker som

---

[1] Se del 1, framförallt s. 279, 379 ff. [sidhänvsin. Till bok]
[2] På följande sidor rör det sig främst om industriföretag, men *chozrastjot* berör även de andra statliga företagen, alltså inom jordbruk, handel och bankväsende.
[3] Se *Sobranije Uzakonenij*, 1921, nr 59, paragraf 403 samt nr 63, paragraf 462.
[4] Se F Pollock. *Die Planwirtschaftliche Versuche...*, op.cit. s. 184–227, framförallt s. 211–212. Se även M Dobb, *Soviet Economic Development...* op.cit. s. 126 och E. H. Carr, *Ryska revolutionen*, op.cit. del 2, s. 302.
[5] Se E H Carr, *Ryska revolutionen, 1917–1923*, tre band, Cavefors, Stockholm 1970, del 2, s. 347 ff.

också tillhör staten.[6]

a) chozrastjot i början av NEP

Företagens övergång till en verksamhet i enlighet med *chozrastjots* principer sker efter hand med början hösten 1921. I oktober månad får således de statliga företagen rätt att fritt nyttja en ökande andel av sin produktion (vilken tidigare i förväg avsattes till något statligt organ som formellt tog hand om leveranserna).

Under hösten 1922 stadfäster civillagen att varje företag eller varje trust är en ”*juridisk person*”. Hädanefter kan varje företag och varje trust träffa juridiska avtal och är sedan ansvarig för dessa. Det kan bli föremål för konfiskering om det inte fullföljer sina åtaganden och betalar sina skulder. Mot slutet av 1922 tillämpar nästan samtliga företag *chozrastjot* eller som man säger ”*kommersiellt styre*”.

Genomförandet av *chozrastjot* fulländas i och med ett dekret från den tionde april 1923. Där sägs det i första paragrafen: ”De statliga trusterna är industriföretag vilka *staten tillskriver en självständig verksamhet i enlighet med regler som upprättas för varje företag* och som verkar på basis av kommersiell lönsamhet *med profitskapandet som mål*.”[7]

I dekretet från den tionde april är den uttryckliga målsättningen för företaget att *skapa profit*. Varje trust tilldelas ett *fast kapital* och exakta *regler för hur profiten ska användas* ges för alla företag som styrs enligt *chozrastjot*. Den största delen går till statskassan. En del av profiten avsätts till en reserv som ska trygga företagets utveckling och förnyelsen av dess utrustning. En tredjedel ska gå till *betalning av procentuella vinstandelar åt medlemmar av administrationen och till premier åt arbetare och tjänstemän*.[8]

Vid den här tiden får den finansiella självständigheten och profitsökandet en speciell betydelse i och med att de statliga industriföretagen ges stor ”handlingsfrihet” ifråga om förhållandet till varucirkulationen och ifråga om prissättningen på företagens produkter.

Under första hälften av tjugotalet leder utvidgandet av *chozrastjot* till att förvaltning, inköp och försäljning koncentreras i händerna på ledarna för *industritrusterna*. Statistiken från sommaren 1923 visar att det då finns 478 truster som bildats av VSNCh. Under dem sorterar 3651 företag som anställer en miljon arbetare (vilket innebär att de utgör 75% av den statliga industrisektorns anställda).

Inom ramen för Sovjetunionens federala författning återfinns nationella, ”republikanska” och lokala truster som är underordnade VSNCh respektive republikens ekonomiska råd och lokala ekonomiska råd. *Det är dessa organisationer som utser trusternas ledare*. I spetsen för varje trust återfinns en grupp ledare som bildar ett råd. Detta råd *utser direktörer för de företag som lyder under trusten*.

De organ som utser trusternas eller företagens ledare ingriper inte i förvaltningen, men de måste kontrollera bokföringen genom att utse en bokföringskommission bestående av tre medlemmar (varav en ska vara fackföreningens representant[9]).

Företagen och trusterna utför sina försäljningar och sina inköp till *priser som fastställs i kontrakt* utom i de fall då priserna är reglerade. *Principen om profitsökande* som slås fast i dekretet från tionde april 1923 gäller även mycket stora företag som lyder direkt under VSNCh.

---

[6] Se ovan.
[7] Se E. H. Carr. *Ryska revolutionen 1917–1923,* tre band, Cavefors, Stockholm 1970, del 2, s. 347 (kursiverat av Bettelheim). I juli 1923 kommer VSNCh att upprepa att profitskapandet är den princip som bör vara vägledande för de sovjetiska trusterna (se E H Carr, *Mellan Lenin och Stalin*, s. 19).
[8] Se utdragen ur CDT:s text från 10 april 1923, citerat i *Précis d'économie politique* av Lapidus och Ostrovitianov, Paris, ESI, 1929, s. 159.
[9] Se M Dobb. *Soviet Economic Development...*, op.cit. s. 135–137.

Från år 1921 klargör Lenin i olika inlägg att införandet av *chozrastjot* innebär att den statliga sektorn övergår till en ”*kapitalistisk förvaltningsform*” och till ”*kommersiella principer*”. Han understryker att detta inte enbart innebär att ”all makt koncentreras i företagsledningarnas händer” (vilket beslutades redan 1918 och sattes i verket efter hand). Det innebär också att dessa ledningar ”själva måste fastställa lönernas storlek (...) tillförsäkra sig största möjliga handlingsutrymme, sköta förvaltningen utan förluster, noggrant välja ut de mest begåvade och erfarna administratörerna, etc.”.[10]

b) de omedelbara målen vid inrättandet av *chozrastjot*

I början syftar införandet av *chozrastjot* huvudsakligen till att sätta den statliga industrin på fötter så snabbt som möjligt. För detta ändamål är det nödvändigt att ge spelrum åt initiativ från olika företag. Man måste alltså bryta med det ytterligt centraliserade system som inrättats under ”krigskommunismen”, vilket inte är anpassat för den mångfald av ekonomiska uppgifter som nu står på dagordningen.

Under rådande politiska förhållanden med en ”avproletarisering” av arbetarklassen som genomsyras av en mångfald småborgerliga element och med partiets svaga förankring i många fabriker, etc. anser bolsjevikpartiet att det *decentraliserade initiativet* framförallt bör *åvila företagsledarna*.

Förvaltningen av företagen underställs på så sätt ”rubelns kontroll”. I princip erhåller företagen inte längre några subventioner. De måste gå med vinst, eller åtminstone få inkomsterna att gå jämnt upp med utgifterna. Om de inte lyckas med detta återstår vid denna tidpunkt bara alternativet att slå igen fabriken.

Sådana stränga regler svarar mot den situation som råder i början av NEP. Vid den här tidpunkten härrör statens finansiella resurser huvudsakligen från bönderna och från penninginflationen. För att NEP ska ”fungera” måste man undvika att öka böndernas skattebörda och att låta inflationen fortgå genom subventioner till förlustföretag. De finansiella resurserna måste i första hand gå till *återupprättandet av ekonomin*, de kan inte offras på företag som inte kan överleva *av egen kraft*.

Det faktum att en del av företagen stängs som en följd av kravet på en ”*balanserad budget*” hänger också ihop med att bristen på råvaror och bränsle vid den här tidpunkten är så stor att det *inte är materiellt genomförbart att fortsätta driva alla företagen*. Det framstår alltså som nödvändigt att *koncentrera tillgängliga materiella resurser* till de produktionsenheter som använder dem på det mest ekonomiska sättet och som kan producera *till de lägsta kostnaderna*.

”Lönsamhetskriteriet” går alltså före företagens fortbestånd eller provisoriska stängning. Detta kriterium innebär givetvis inte att de företag som förblir i drift är de företag som är bäst ägnade att producera det som är socialt nödvändigt. Det skulle krävas djupgående undersökningar för att få fram vilka företag som från en sådan utgångspunkt skulle förbli i drift. Men de nödvändiga sociala och politiska betingelserna för att sådana undersökningar skulle kunna genomföras utan att slutsatserna påverkas av skilda parters intressen (inklusive de intressen som arbetarna på olika företag och orter har) är inte för handen. Prioriteringen av lönsamhetskriteriet är således i sista hand ett uttryck för klasskampens och klassmedvetenhetens läge.

Således tenderar *de krav som reproduktionen av kapitalet ställer* att anta de *former* som är *typiska* för en situation där kapitalets skilda ”fraktioner” fungerar åtskilda från varandra. *Dessa krav tenderar* (när de inte utsätts för en kritisk klassmässig bearbetning) att leda till en *prioritering av den finansiella ”lönsamheten”, något som kan komma i motsättning till de krav som den utvidgade reproduktionen ställer på lång sikt*. I början av NEP yttrar detta sig i att de företag som producerar konsumtionsvaror snabbt kommer igång igen, medan verkstads-

[10] Se Fackföreningarnas roll och uppgifter under den Nya Ekonomiska Politiken, beslut taget av partiets CK 12 januari 1922 i Lenin, *CW*, band 33, s. 190.

industrin och den tunga industrin går igenom en allvarlig kris. De förstnämnda *gör stora vinster och kan därför betala höga priser för de produktionsmedel de behöver*. De sistnämnda stöter på stora svårigheter och många av dem måste slå igen.

Under 1921 och 1922 tenderar VSNCh att acceptera detta sakernas tillstånd som en ”nödvändig” konsekvens av *chozrastjot*.[11] Teorin om lönsamhetens avgörande roll försvaras under en rätt stor del av NEP av Folkkommissariatet för finanser (*Narkomfin*) och av *Gosbank*. I dessa organ är de borgerliga ekonomiska experterna speciellt flertaliga och där är bristerna i partiledarnas teoretiska ståndpunkter speciellt märkbara på det ekonomiska området. Under flera år ger Narkomfin och Gosbank bara ringa subventioner till den tunga industrin som befinner sig i en svår situation. Dessa organ vänder sig också mot att fattigbönder och mellanbönder ska få köpa de redskap de behöver på kredit.

Narkomfin framför sina ställningstaganden, framförallt sina invändningar mot den ståndpunkt Lenin förfäktade,[12] bland annat inför sovjeternas kongress i december 1922. Det är vid detta tillfälle som folkkommissarien för finanser, Sokolnikov, försäkrar att den kris som berör en stor del av industrin gör det möjligt att ”sanera” den statliga sektorn. Han säger att *chozrastjot* besitter fördelen att staten inte längre görs direkt ansvarig för antalet anställda, och att man kan införa ”sanningsenliga priser” som svarar mot ”marknadsvillkor” och ”kostnader”.[13]

Avsaknaden av en klar uppfattning om i vilken utsträckning *chozrastjot* kan spela en positiv roll kan leda till att den ekonomiska utvecklingen styrs av villkoren för reproduktionen av skilda ”fraktioner” av det samhälleliga kapitalet. Detta är en utveckling som inom sig bär fröet till ekonomiska kriser.

Om ett okritiskt genomförande av *chozrastjot* kan medföra sådana konsekvenser, kvarstår icke desto mindre att införandet av den finansiella autonomin var nödvändig. Under en stor del av omvandlingsperioden kan denna förvaltningsform rent allmänt sett, inom givna gränser, göra det möjligt att ta mått på de villkor under vilka de olika företagen fungerar samt på deras förmåga att fullfölja de ekonomiska principer som blir nödvändiga att tillämpa för att inte slösa bort en del av det sociala arbetets resultat.

Vid den tidpunkt då man inför *chozrastjot* är detta dessutom den enda framkomliga vägen för att *snabbt minska* produktionskostnaderna och därmed möjliggöra för industrin att *bjuda ut sina produkter till bönderna till priser som är tillräckligt låga och stabila*.

c) chozrastjots sätt att fungera i början av NEP

Under NEP:s första år leder *chozrastjot* inte alltid till fallande försäljningspriser eftersom det råder inflation och varubrist, och eftersom de statliga företagen samarbetar vid försäljningen.

De statliga företagen (eller företagsgrupperna) får relativt fria händer när de ska fastställa sina försäljningspriser. Därför tenderar de att *maximera sin profit* genom att tillägna sig så stor del som möjligt av det mervärde som produceras inom den statliga sektorn, och så stor del som möjligt av det värde som produceras inom den marknadsmässiga småproduktionen (framförallt av bönderna). Vid den här tiden *sluter skilda truster sig samman i gemensamma försäljningsgrupper* (eller ”*försäljningsyndikat* som i vissa fall även är inköpssyndikat”) som organiseras i form av aktiebolag.

Det första ”syndikatet” av den här typen bildas inom textilindustrin den 28 februari 1922. Ett bolag bildas med ett kapital på 20 miljoner guldrubler (förkrigsrubler) som motsvaras av 10 000 aktier fördelade på de självständiga företag och truster som deltagit i bildandet. Detta ”syndikat” har som mål att samordna sina medlemmars inköp, försäljningar, lageruppbyggen

[11] På denna punkt se del 1, s. 123 ff.
[12] Se ovan.
[13] Se redogörelsen för sovjeternas 10:e kongress, *Desiyatyj Vserossiskij Sezd Sovetov*, Moskva, 1923, s. 102–111.

och finansiella aktiviteter framförallt på kreditens område. Aktieinnehavarna samlas varje halvår och utser ett administrativt råd och en ordförande. Denna församling av aktieägare kan fördela produktionskvoter och försäljningskvoter, och rådet ansvarar för de löpande affärerna och för *prissättningen*. ”Syndikatet” tar också del i de internationella affärerna, framförallt med USA och Storbritannien. De fabriker vars försäljning står under syndikatets kontroll anställer tillsammans 535 000 arbetare under 1924/25.[14]

Tiotals ”försäljningssyndikat” av detta slag bildas således inom de flesta branscher. Så grupperar sig mycket snabbt hundratals företag som tillsammans anställer nära 80% av arbetarna inom den statliga industrisektorn.

Skapandet av ett ”syndikatråd” som skulle ersätta VSNCh tas till och med upp, men bolsjevikpartiet avvisar projektet. Det skulle leda till en enorm koncentration av ekonomisk och följaktligen också politisk makt i händerna på industriledarna. Även om bildandet av ett ”syndikatråd” förkastas, så accepterar VSNCh att ”försäljningssyndikaten” utser ett konsultativt råd.[15]

Den utveckling som här skisserats är betecknande. Den visar på makten hos de strömningar som nu går i riktning mot vad som kallats ”*industrins diktatur*”.[16]

Den ”monopolistiska konkurrens” som således utvecklas inom den statliga sektorn utövar ett negativt inflytande på förbundet mellan arbetare och bönder och på själva industriproduktionen.

Från slutet av 1923 motsätter sig sovjetmakten med allt större framgång dessa monopolistiska handlingsmönster. Efter att ha satt stopp för inflationen ålägger sovjetmakten de statliga företagen att efter hand sänka sina försäljningspriser i enlighet med de målsättningar som slogs fast i samband med inrättandet av *chozrastjot.*

Det blir emellertid nödvändigt att ändra villkoren för genomförandet av *chozrastjot* och underställa företagens verksamhet den ekonomiska planen när återuppbyggnadsplanen går mot sitt slut under 1925 och industrin måste struktureras om.

2. Chozrastjot och den statliga planeringen

Utvecklandet av en statlig industri enbart på basis av *chozrastjot* skulle ha lett till att man följde en väg som var analog med den som en privatkapitalistisk industri skulle följt om den var satt i samma situation vad avser relationen till jordbruket och världsmarknaden. En sådan utveckling skulle ha gynnat de mest ”vinstgivande” lätta industrierna, medan basindustrierna skulle ha utvecklats i långsammare takt eller till och med gått tillbaka (under tsarepoken främjades i själva verket deras utveckling genom statlig intervention). Sett ur de internationella förhållandenas synvinkel skulle en sådan utveckling *försatt den sovjetiska ekonomin i en ”halvkolonial” situation.* Sovjetunionen skulle framförallt ha exporterat jordbruksprodukter, råvaror och några industriproducerade konsumtionsvaror och ha importerat industriell utrustning och jordbruksmaskiner från de västländer som sålde till förmånligast pris.

Från slutet av 1921 kritiserar Lenin anhängarna av en sådan ”utveckling” för att de enbart lägger tyngdpunkten på ”räntabilitetskriterier”. Lenin sammanfattar en del av sin kritik i en rapport som han lägger fram den trettonde november 1922 inför Kominterns fjärde kongress.

---

[14] Se Jakov S Rozenfeld, *Promysjlennaja politika SSSR*, op.cit. s. 230 samt *The All-Union Textile Syndicate*, Moskva, odaterat, s. 4–15.

[15] Se M Dobb, *Soviet Economic Development...*, op.cit. s. 160–161.

[16] Uttrycket ”industrins diktatur” används till exempel i *Cours Nouveau* (se till exempel Trotskijs texter *De la révolution*, Paris, Editions de Minuit, 1963, s. 80). Se även Trotskij, *Den nya kursen*, Coeckelberghs Partisanförlag AB, Kristianstad 1972, där Trotskij försöker rättfärdiga en sådan ”diktatur”. Han försöker mildra innebörden av detta uttryck och påvisa att ”industrins diktatur” inte står i motsättning till förbundet mellan arbetare och bönder, under förevändning att industrin i grund och botten kommer att tjäna böndernas intresse.

Där understryker han att sovjetmakten inte enbart ska ta hänsyn till företagens lönsamhet. Han visar att om man under rådande betingelser gör på det viset, kommer man att försätta den tunga industrin, som utgör basen för Sovjetunionens framtida utveckling, i en mycket allvarlig kris. Han tar upp problemet med *den samtidiga utvecklingen av jordbruket, den lätta industrin och den tunga industrin och slår fast följande*:

”Rysslands räddning ligger inte bara i en god skörd för böndernas jordbruk – det är inte nog – och inte bara i ett gott tillstånd inom lättindustrin som levererar konsumtionsartiklar åt bönderna – inte heller det är tillräckligt. Vi måste också ha en *tung* industri... Den tunga industrin behöver statliga subsidier. Om vi inte skaffar fram dem är vi förlorade som civiliserad, för att inte säga socialistisk, stat.”[17]

Dessa formuleringar ger med några ord uttryck åt den motsättning som växer fram vid den här tiden emellan utnyttjandet av *chozrastjot* som ett sätt att sköta den löpande förvaltningen av företagen (en tes som försvarades av Lenin) och en helt annorlunda teori, *enligt vilken ekonomin i sin helhet ska underordnas ”lönsamhetskrieterier*” och ”profiten göras till ledstjärna”.

Lenins ingripanden begränsar en del av sistnämnda teoris effekter, men den fortsätter att göra sig gällande under de år som följer. Under hänvisning till ”den dåliga lönsamheten” förhindrar denna teori i viss utsträckning framväxten av en *tung industri* och tillförseln av nya produktionsmedel till fattigböndernas och mellanböndernas jordbruk. Detta bidrar till att göra fattigbönderna beroende av de rika bönderna. Klassinnehållet i denna teori framgår här klart och tydligt.

Från och med år 1925, då den dåvarande industriella kapaciteten utnyttjas nästan tillfullo, antar frågan en mera tillspetsad form. Ska de olika industriernas utvecklingsrytm framförallt bestämmas av den lönsamhet som respektive företag kan visa upp som ett resultat av *chozrastjot*? Eller ska staten *ingripa planmässigt* för att garantera att vissa industribranscher ges prioritet oberoende av deras ”lönsamhet”? Även om den sista frågan besvaras med ja råder det osäkerhet på avgörande punkter. *Vilka principer* ska styra prioriteringen av den ena eller andra industrin, hur stor andel av investeringsfonderna ska gå till den ena eller andra typen av utveckling, och var ska gränserna för investeringsfonderna sättas?

Dessa frågor är av *avgörande politisk betydelse*. Befästandet av förbundet mellan arbetare och bönder liksom massornas konsumtionsnivå och produktionsvillkoren inom fabrikerna är beroende av den lösning dessa frågor får. Man tar emellertid aldrig upp dessa frågor i hela sin vidd. De ”svar” man ger på frågorna bestäms i stor utsträckning av en ganska schematisk föreställning om industrialiseringens ”fordringar”, storindustrins och den tunga industrins roll, och om det ökande inflytandet från storföretagens ledare och VSNCh:s *industrispecialister*. Detta leder till att man antar ekonomiska planer vars omfattning och innehåll i allt mindre utsträckning går att förena med upprätthållandet av NEP.

Samtidigt genomgår *chozrastjot* en alltmer djupgående omvandling till följd av de ekonomiska planernas genomförande. Denna omvandling får en avgörande betydelse från och med år 1928/29. Tendensen blir nu att *relationerna mellan de olika företagen* inte längre direkt underordnas *chozrastjots* lönsamhetskriterier – vilka dock *fortsätter att ha en avgörande betydelse* – utan istället *den ekonomiska planens syften*.

Själva uppfattningen om vad en plan är förändras. Dittills har årsplanen, den enda planen som har en direkt inverkan, bestått av ”kontrollsiffror” som antagits avspegla ekonomins ”spontana tendenser” i dess huvuddrag. På så sätt skulle årsplanen framförallt bidra till att återskapa rådande förhållanden och siffrorna hade inte karaktären av pålagor.

---

[17] Lenin, *Valda verk i tre band*, op.cit. del 3, s. 641–642. [Fem års rysk revolution och världsrevolutionens perspektiv]

Från och med 1926 innehåller årsplanen (och därefter femårsplanen) *tvingande mål fastställda på basis av politiska beslut som syftar till att genomföra en viss typ av industriell utveckling*. Det rör sig inte längre enbart om att försöka ”sammanjämka” olika ”tendenser” (som består av en extrapolering av vad som tidigare skett eller som motsvarar trustdirektörernas förutsägelser) utan om att besluta om mål av ”viljemässig” karaktär och ålägga företagsledarna dessa mål som kan vara fjärran från den inriktning industrin skulle ha fått om företagsledarnas förslag fått gälla.

Föreställningen om en plan som framförallt skulle bestå i en ”sammanjämkning” av ekonomins spontana tendenser, motsvarar inte enbart de första årliga ”kontrollsiffrorna” utan ger också upphov till en teoretisk föreställning som hävdas av en del sovjetiska ekonomer såsom V. Bazarov och V. G. Groman och som betecknas som en ”*genetisk*” teori. Den motsatta teorin som förespråkar en plan med fastställda mål, har betecknats som en *”teleologisk*” plan. Den sistnämnda teorin är den enda som är förenlig med målsättningarna för den sociala och ekonomiska omvandlingen, och det är också den som segrar. Dess mest trogna anhängare är ekonomerna G. Feldman och S. Strumilin.[18] Den politiska ledare som är den fastaste förkämpen för denna teori är Kujbysjev, som slår fast följande: ”Vi kan konstruera planer som inte enbart baserar sig på förutsägelser om vad som ska ske, utan även på en fast vilja att förverkliga vissa målsättningar och utföra vissa specifika uppgifter.”[19]

Det faktum att den ”teleologiska” föreställningen om planen segrar betyder inte att de planer som utarbetas är ”uttryck för planernas subjektiva vilja”. De planer som antas av de politiska instanserna är i själva verket produkter av en *komplex social process*. De utgör effekten av klassförhållanden och klasskamp och utsätts för en *rad sociala tvång* såväl under förberedelsestadiet som under verkställandet.

Det faktum att den ”teleologiska” föreställningen om planen segrar, *innebär inte heller att ekonomins och industrins faktiska utveckling ”rättar” sig strikt efter planens ”påbud”*. De sovjetiska planernas historia visar att så långt ifrån är fallet. Emellertid *bibringar denna teoris seger den industriella utvecklingen en helt annan karaktär* och medför omvandlingar i *chozrastjots* funktionssätt, något som är märkbart på tre områden.

1. De investeringar som genomförs inom olika industribranscher och inom olika statliga företag styrs i allt mindre utsträckning av den uppnådda eller förväntade profiten. De blir istället alltmer beroende av de prioriteringar som slås fast i planen. Rent konkret sker en ökande andel av investeringarna med hjälp av kapitalanslag som företaget får behålla och en allt mindre del finansieras med hjälp av banklån.[20] Detta innebär att chozrastjots delvis omvandlas.

2. Planens obligatoriska karaktär medför att varje företags eller varje trusts *produktion* allt mindre inriktas efter orderingången, där man förr valde ut de mest ”lönsamma” orderna, utan nu istället svarar mot *administrativa order* från högre instanser. Under de sista NEP-åren tar

---

[18] Se *2 ja Sessija TsIK SSSR 4 Sozyva*, n.d. (1927?), s. 246, citerat av E H Carr & R W Davies, *Foundations...* op.cit. del 1, s. 792. Ifråga om diskussionen mellan anhängare av den ”genetiska” respektive den ”teleologiska” teorin, se Ibid., s. 790 ff samt A Erlich, *The Soviet Industrialization Debate*: Cambridge (Mass.) 1967, N Spulber, *Soviet Strategy for Economic Growth*, New York, 1966 och *The Soviet Economy*, New York, 1969, framförallt s. 218 ff.

[19] Ännu vid slutet av 1928 verkar det som om industrin framförallt finansierar sina investeringar med återbetalningspliktiga lån (se *Ekonomitjeskoje Obozrenije* nr 12, 1928, s. 38). Under 1929 förhåller det sig inte längre så. Ett dekret från den 23 maj 1930 slår fast att de investeringar som finansieras över den total budgeten kommer att utgöra icke återbetalningspliktiga donationer. Se *Sobranije Zakonov*,1930, nr 28, paragraf 316. På dessa punkter se J-M Collette, *Politique des investissements et Calcul économique*, Paris, Editions Cujas, 1964, s. 51–65. Förtydligande av not 19: Ännu vid slutet av år 1928 verkar det som om industrin framförallt finansierar sina investeringar med återbetalningspliktiga lån. Etc.

[20] Se *Perspektivy Promysjlennosti na 1925/26 Operatsionnyj God*, Moskva, 1925, citerat av E. H. Carr & R. W. Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1, s. 825 ff.

de högre administrativa instansernas ökade betydelse sig flera uttryck:

a) Först och främst i *utarbetandet av produktionsprogram för varje trust*, vilken alltmer underställs beslut uppifrån. År 1925/26 definierar VSNCh utarbetandet av den industriella planen på följande sätt: ”I den mån varje trusts verksamhet och ännu mer i den mån hela industrins verksamhet nästan helt kommer att bestämmas av staten, som förser industrin med en viss andel av deras resurser, kan den industriella planen inte längre utarbetas genom ett adderande av de olika trusternas förslag. Trusternas förslag skjuts i bakgrunden, och i förgrunden ställs statens syften och förslag. Staten blir industrins verklige härskare. I konsekvens därmed är det endast de statliga ekonomiska institutionerna som kan utarbeta industriplanen, varför den industriella planen inte arbetas fram utifrån basen, utan uppifrån.”[21] Detta arbetssätt gör att de förslag som kan komma från fabrikerna betyder försvinnande lite.

b) När företagen utarbetar sina produktionsprogram får de i allt mindre grad ta hänsyn till vilka order de skulle kunna få. ”Försäljningssyndikaten” som centraliserar industriföretagens affärer försvinner i själva verket mot slutet av NEP. Deras funktion *övertas i allmänhet av olika folkkommissariat som får till uppgift att finna avsättning för de statliga företagens produktion i enlighet med planen*. Varje företags planering undergår för övrigt olika förändringar under årens lopp på grund av en återkommande omvärdering av industrins *behov* av produkter och *möjligheter* att producera. De ledande ekonomiska organen kräver emellertid att företagen ska leverera produkter i enlighet med de senast givna instruktionerna. Dessa har dock ofta utfärdats utan att företagen rådfrågats, vilket resulterar i att det ofta råder betydande bristande överensstämmelse mellan de mål som *tillskrivits* företagen och deras faktiska produktionskapacitet.

3. Planens obligatoriska karaktär och målsättningens *dubbla natur* (både bruksvärde och bytesvärde) leder till att företagen mer och mer undandrages möjligheten att själva fastställa sina inköpspris och försäljningspris. Priserna är alltså ”planerade”. Ett av målen för denna planering består i att säkerställa en tillräcklig överensstämmelse mellan förutsägelserna för det *fysiska* respektive det *finansiella flödet*. En sådan överensstämmelse tillgodoses i själva verket illa, isynnerhet därför att förutsägelserna om arbetsproduktivitet, löner och produktionskostnader uppfylls på ett mycket ofullständigt sätt. Den bristande jämvikt mellan utbud och efterfrågan som blir resultatet av denna situation gör det för övrigt desto nödvändigare att införa en *prisreglering* för att se till att de statliga företagen inte försöker undkomma *promfinplanens* finansiella disciplin genom att dra fördel av varubristen för att höja sina försäljningspriser, något som skulle hota att dra med sig en kaskad av prishöjningar.

Mot slutet av NEP styrs *det enskilda företagets produktion* i allt mindre utsträckning av de penning- och varurelationer som kännetecknar *den allmänna reproduktionsprocessen under chozrastjot*. Hädanefter blir det enskilda företaget allt mer beroende av de uppgifter och medel som anges i *planen*. Vilka uppgifter och medel som tillskrivs företagen i planen beror emellertid också på vilka resultat företagen uppnår, såväl när det gäller fysiska kvantiteter som finansiella resultat (”lönsamhetens” faktiska utveckling, produktionskostnader, etc.).

Motsättningarna mellan de ofta orealistiska förutsägelserna och de faktiska resultaten påverkar den *allmänna samhälleliga reproduktionsprocessen i dess helhet*. Framväxten av dessa motsättningar bidrar i stor utsträckning till vissa beståndsdelar i NEP:s slutliga kris, isynnerhet då den allt värre inflationen och bristen på ett flertal industritillverkade konsumtionsvaror. Det är därför nödvändigt att fråga sig vilken typ av sociala förhållanden som utgör basen för dessa motsättningars utveckling. Detta leder till frågan om *pris, lön och profit* och deras *roll i klasstriderna*.

[21] Planens målsättningar formuleras både i fysiska kvantiteter och ”i värde”, tillsammans bildar detta en ”industri- och finansplan” eller *promfinplan*. Se TPG, 14–15 april 1928 och E H Carr & R W Davies, *Foundations...* op.cit. del 1, s. 825 ff.

5: Pris, lön och profit och deras klassmässiga betydelse

De problem som tas upp i detta kapitel utgör kärnan i analysen av den socialistiska omvandlingen. Att här ta upp alla sidor av dessa problem skulle föra oss för långt från det som i första hand är föremål för vår undersökning nämligen kännetecknen för den samhälleliga process som utmynnar i det brutala övergivandet av NEP och i övergången till den typ av industrialisering och kollektivisering som kommer att prägla Sovjetunionen. Det är alltså främst för att få ett svar på sistnämnda frågeställning som jag kommer att ta upp den samhälleliga karaktären hos kategorierna pris, lön och profit inom den sovjetiska samhällsformationen, och mer exakt inom den statliga industrin, under NEP:s sista år.

De analyser som följer syftar till att klarlägga vilken roll ifrågavarande ekonomiska kategorier spelar som *sociala relationer i en konkret historisk process*. Ett sådant klarläggande förutsätter att man tar hänsyn, inte bara till den roll som lön, pris och profit spelar, utan även till den ideologiska föreställningen om dessa ekonomiska kategoriers betydelse. Denna föreställning utövar nämligen ett djupgående inflytande på den konkreta historiska processens förlopp, isynnerhet som den inrymmer *en motsättning mellan verkligheten och den kunskap som denna föreställning anses ge om verkligheten.*

1. Den ideologiska föreställningen om betydelsen av lön, pris och profit

En undersökning av de resolutioner som antas av bolsjevikpartiets ledande instanser gör det möjligt att lokalisera olika föreställningar om lön, pris och profit och olika analyser av vilken typ av sociala relationer som dessa ekonomiska kategorier är uttryck för. En sådan undersökning gör det dessutom möjligt att konstatera att när de centrala planeringsorganens verksamhet utvecklas (dvs. under de sista NEP-åren) är den dominerande tendensen att se på dessa ekonomiska kategorier som ”tomma former”; att inte längre betrakta dem som uttryck för sociala förhållanden utan att väsentligen se dem som ”räkneenheter”.

I Lapidus och Ostrovitianovs *Lärobok i politisk ekonomi (Précis d’économie politique)* återfinns en av de mest systematiska redogörelserna för denna uppfattning, och jag kommer att referera till denna för att få fram några betecknande formuleringar.

a) synen på pris och lön som ett ”hölje” med i första hand ”kvantitativ innebörd”

Vad gäller ”betydelsen av värdets form och prisets form utgår *Lärobok i politisk ekonomi* från det faktum att varucirkulationen mellan de statliga företagen sker i form av köp och försäljning (i enlighet med genomförandet av *chozrastjot*) till bestämda priser. Lapidus och Ostrovitianov medger att dessa inköp och försäljningar utgår från *marknaden*, men förnekar samtidigt att dessa affärer uttrycker (eller döljer) samma sociala relationer som värdet. Författarna erinrar om att de företag mellan vilka varorna cirkulerar tillhör samma stat och följaktligen inte utgör ”av varandra oberoende ägare”. De tillägger att för de statliga företagen är ”förbindelsen via marknaden varken den enda eller ens den väsentligaste formen av förbindelse, och att man här sannerligen inte kan tala om värde”. Därav slutsatsen att det som kvarstår bara är värdets yttre form, dess ”hölje” som man dock samtidigt tillmäter ”en viss reell betydelse (...) *trots att denna form saknar värdeinnehåll*”.[1]

Denna redogörelse framstår som helt förvirrad. Priset framställs här i korthet som en ”tom form” (författarna talar om ett ”hölje”), vilket i klartext betyder att *det inte rör sig om en form som ger uttryck för sociala förhållanden*.

Det som framställs som viktigast är ”*prisets kvantitativa innebörd*”[2]. Man börjar med att säga att priset ”i realiteten regleras av statens planeringsinstitutioner”[3] bara för att senare medge att

[1] Se Lapidus och Ostrovitianov, *Précis*, op.cit. s. 154 (kursiverat av Bettelheim).
[2] Ibid. (kursiverat av Bettelheim).
[3] Ibid.

prissättningen definitivt påverkas av en rad faktorer och krafter som hänger samman med marknaden och som de statliga institutionerna måste ta hänsyn till.[4] Medgivandena rör emellertid bara prisets kvantitativa innebörd, och man håller fast vid föreställningen om priset som ett ”hölje” eller en ”tom form”. Det som Lapidus och Ostrovitianov säger om priset i sin bok säger de också om *lönen* där de också hänvisar till begreppet ”statlig egendom” och till att det är fråga om arbetarklassens stat. ”Om vi för vår förstatligade industri använder kapitalistiska uttryck såsom termen ’lönearbete’, så betecknar dessa termer bara fenomenens yttre form, bakom vilken redan nya socialistiska samhällsförhållanden döljer sig.”[5]

Här stöter vi åter på uppfattningen att det existerar en form av distribution (lönen) som enbart skulle bestå ”i en ”yttre form”, vilken liknar den form som de kapitalistiska relationerna antar, men som har ett innehåll som är annorlunda och rentav motstridigt. Detta leder oundvikligen till en grundläggande fråga: varför uppträder de nya sociala förhållanden, vars existens bekräftas, i form av sin *motsats*? Inför denna motsättning nöjer sig författarna till *Lärobok i politisk ekonomi* med att påpeka att ”motsättningen mellan form och innehåll också förekommer under kapitalismen och även kommer till uttryck under övergången från feodalism till kapitalism”.[6] Detta påpekande säger oss emellertid inte något om betydelsen av en sådan motsättning, framförallt inte ifråga om *graden av produktionsförhållandenas faktiska omvandling*.

I *Lärobok i politisk ekonomi* likställs denna omvandling helt enkelt med förekomsten av statlig egendom och med existensen av proletariatets diktatur. Problemet med *gränserna* för denna omvandling (på de omedelbara produktionsförhållandenas och reproduktionsförhållandenas nivå) tas inte upp. Det är bara förekomsten av dessa begränsningar som gör det möjligt att förstå att om löneformen existerar, beror detta på att de *faktiska produktionsförhållandena* utgör en kombination av gamla och nya förhållanden. Det är den roll som de gamla kapitalistiska förhållandena fortfarande spelar som förklarar löneformens existens.[7]

Hur som helst leder de ovannämnda formuleringarna i boken till att tidningen slår fast att man inom den förstatligade industrin inte kan tala om vare sig ”utsugning” eller ”mervärde”.[8]

Ifråga om mervärdets icke-existens är argumentationen ytterst kortfattad; man hänvisar helt enkelt till de tidigare påståendena om lönens, prisets och värdets karaktär av rent ”yttre form”. Den leder för övrigt till en slutsats som står i motsättning till en av bolsjevikpartiets resolutioner. Den tolfte partikongressen (17–25 april 1923) underströk i en enhällig resolution att ”skapandet av mervärde inom den statliga industrin är en fråga på liv och död för sovjetmakten, och därmed för proletariatet”.[9]

Under 1928 förefaller denna partiresolution vara bortglömd, produktionen av mervärde anses under alla omständigheter vara resultatet av en utsugningsprocess, vilket inte nödvändigtvis är fallet.[10]

b) påpekanden om den ovan beskrivna uppfattningen

De svårigheter som författarna till *Lärobok i politisk ekonomi* stöter på hänger samman med

---

[4] Ibid. s. 154–155.
[5] Ibid. s. 87.
[6] Ibid. s. 89.
[7] Utan att närmare fördjupa oss i de problem som här framtonar kan det vara på sin plats att påminna om hur Marx i inledningen till *A la critique de l’économie politique*, Paris 1929, s. 324–325 (på svenska *Inledning till en kritik av den politiska ekonomin*) resonerar om vad lön är för något samt i *Le Capital*, Editions sociales, op.cit. del 8 s. 256 och 258 (på svenska: *Kapitalet*) om att lönen förutsätter avlönat arbete och profiten förutsätter kapital etc. Här förkortad nottext. Utförligare not i originalet: Bettelheim, s. 270.
[8] *Précis* ... s. 88.
[9] Se *KPSS*, op.cit. band 1 (1953 års upplaga) s. 689. I denna resolution understrykes också att om industrins ackumulation skulle ske med hjälp av subventioner skulle detta betunga bönderna.
[10] Se nedan.

deras uppfattning att statligt ägande och statlig planering får kapitalistiska och marknadsmässiga förhållanden att ”försvinna”. Det har emellertid visat sig att dessa förhållanden bara i begränsad omfattning omvandlas i den omedelbara produktionsprocessen. Förekomsten av det personliga ledarskapet och *chozrastjot* säkrar reproduktionen av *kapitalistiska och marknadsmässiga förhållanden*, vilket Lenin understrukit. Under nuvarande omständigheter leder inte planeringen till att produktionsprocessen blir en verkligt enhetlig process. Framförallt beror detta på att planen inte arbetas fram av massorna, utan åläggs dem.

I slutet av NEP består den samhälleliga reproduktionsprocessen fortfarande i huvudsak av skilda produktionsprocesser som på en gång är *inbördes beroende* (i egenskap av enskilda moment i den sociala reproduktionsprocessen) och *isolerade* och *åtskilda* (i och med att de inte *styrs kollektivt* av arbetare sammanslutna på en samhällelig nivå).

Så länge som den samhälleliga produktionsprocessen präglas av en sådan struktur, är även de föremål som levereras inom den statliga sektorn fortfarande ”produkter av privata arbeten utförda oberoende av varandra” enligt det uttryck som Marx använder för att karakterisera de betingelser under vilka ”nyttoföremål... förvandlas till varor”[11]. Det är just förekomsten av dessa betingelser som förklarar betingelserna för värdeformen och prisformen. Dessa utgör alltså inte enbart ”höljen” utan är uttryck för produktionsförhållanden vars reproduktion författarna till *Lärobok i politisk ekonomi* helt enkelt nöjer sig med att förneka.

Den ekonomiska planering som praktiseras under NEP-epoken (dvs. ”uppifrån och ner”) förändrar inte i grunden det faktum att olika arbeten har ett *yttre* förhållande till varandra, och inte heller de betingelser under vilka *de omedelbara producenterna* deltar i arbetet.

Den ekonomiska planen är visserligen den *form* som gör det möjligt att i samhällelig skala utveckla samarbetsrelationer mellan producenterna. Den *gör det möjligt att på förhand relatera* skilda produktionsprocesser till varandra. Dessa kan på så sätt upphöra att verka ”isolerade”. All ekonomisk planering utmynnar emellertid inte nödvändigtvis i en samordning och i ett *faktiskt behärskande* av de olika produktionsprocesserna. Den ekonomiska planeringen kan alltså vara mer eller mindre effektiv och den kan till och med vara illusorisk. Planeringens faktiska karaktär är beroende av hur de socialistiska elementen i den ekonomiska basen och i överbyggnaden utvecklas. Den är beroende av produktionens och reproduktionens sociala betingelser, av de politiska och ekonomiska betingelserna för utarbetandet och verkställandet av planen. *Även under proletariatets diktatur kan en ekonomisk plan som huvudsakligen utarbetas av experter och som framförallt underställs kraven från en värdeökningsprocess ha ett innehåll som inte är socialistiskt.* Innehållet bestäms i själva verket av *den plats som producenterna själva intar i utarbetandet och verkställandet av planen*, av det sätt varpå de omedelbara producenterna deltar i produktionsprocessen. Det påverkas av huruvida producenterna gör sitt deltagande i produktionsprocessen till en *direkt samhällelig handling* istället för en ”privat” handling, som enbart syftar till att tillförsäkra dem en ” inkomst”.

En ekonomisk plan kan alltså besitta en socialistisk eller kapitalistisk karaktär på olika nivåer. Planens faktiska karaktär kan omvandlas och denna omvandling blir till en beståndsdel i kampen mellan två vägar, den kapitalistiska och den socialistiska vägen. Den sistnämnda vägens seger innefattar undanröjandet av marknadsmässiga och kapitalistiska förhållanden. Den förutsätter, som ett resultat av en klasskamp som växer fram under en lång historisk period, en omvandling av de *objektiva och subjektiva betingelserna för produktionen*.[12]

Under NEP-epoken påbörjas nätt och jämnt denna omvandling och de ekonomiska planerna

[11] Se Marx, *Le Capital*, Editions sociales, band 1, s. 85.

[12] Se Bettelheim, *Calcul économique et Formes de proprieté*, op.cit. s. 56. I denna text läggs emellertid tonvikten alltför ensidigt på de objektiva betingelserna, varav följer en underskattning av den roll som den ideologiska klasskampen nödvändigtvis måste spela i omvandlingen av själva produktionsförhållandena.

har bara en antydan till socialistisk karaktär. Man kan inte tillskriva dem adjektivet ”socialistiska” annat än i den mån de ”är uttryck för en vilja att säkra övergången till socialismen”.[13]

Man kan erinra sig Marx påpekande angående den kollektiva arbetaren under kapitalistiska produktionsförhållanden, där det kollektiva arbetet inte i sig rymmer någon *enhetsprincip*, utan där denna enhet påtvingas arbetarna utifrån och där arbetarna är utsatta för trycket från en vilja som inte är deras egen.[14]

Planeringens socialistiska karaktär utvecklas inte annat än i den mån *principen om enhet* utgör arbetarnas kollektiva vilja (när planen inte väsentligen utarbetats utan arbetarnas medverkan). Detta innebär att planen måste vara en produkt av massornas aktivitet och det kan den inte bli förrän efter en lång ideologisk kamp som förvandlar arbetet till direkt samhälleligt arbete, vilket också är en förutsättning för att *löneformen* ska försvinna.

I *Grunddragen i kritiken av den politiska ekonomin* visar Marx just att förekomsten av lön som värdeform på fördelningens nivå är tecken på att ”produktionen ännu inte är direkt samhällelig eller en frukt av samverkan och att arbetet inte är fördelat enligt en gemensamhetens princip. Individerna förblir underordnade det samhälleliga arbetet, vilket tynger dem som ett öde. Den samhälleliga produktionen är ännu inte underordnad individerna såsom en gemensam styrka och kapacitet”.[15]

Den *värdeform* och det *löneförhållande* som utvecklas innebär alltså att det samhälleliga arbetet förbrukas som *enskilt arbete*. Det innebär att det sociala arbetet inte är ett allmänt arbete och att den allmänna arbetstiden ännu bara kan existera i form av ett *allmänt objekt*, penningen, som möjliggör de enskilda arbetenas församhälleligande.[16]

Förekomsten av kategorierna ”värde”, ”pengar” och ”lön” innebär alltså att arbetarna trots att staten äger produktionsmedlen socialt sett förblir *åtskilda* från sina produktionsmedel och inte kan sätta dessa i rörelse annat än under ett tvång som ligger utanför dem själva. Under sådana betingelser har inte arbetarnas produktiva aktivitet någon direkt samhällelig karaktär utan förblir en aktivitet som *på en gång* är ”individuell” och samhällelig.

Endast undanröjandet av arbetets ”privata”, individuella och enskilda karaktär[17] och av de olika arbetenas inbördes oberoende (som objektivt sett är inbördes beroende) öppnar vägen för ett förstörande av de marknadsmässiga och kapitalistiska relationernas existensbetingelser. Ett sådant undanröjande kan inte åstadkommas om det inte utvecklas *samarbetsrelationer mellan producenterna i samhällelig skala*.

Bara en ideologisk och politisk kamp för ett sådant samarbete (som är förutsättningen för att en omvandling av den omedelbara produktionsprocessen och reproduktionsprocessen ska

---

[13] Vi använder här just de termer som Lenin använde 1921 för att karakterisera ”den socialistiska Sovjetrepublikens” natur. Lenin sade att detta uttryck ”inte alls innebär att den nya ordningen skulle vara socialistisk”. se Lenin *CW*, band 32, s. 330, se även del 1, s. 372–374.

[14] På denna punkt se Principes d’une Critique de l’économie politique i Marx, *Œuvres-Economie*, band 2, La Pléiade, op.cit. s 287.

[15] Se Mao Tse Tung, *Politiska skrifter i urval*, med inledning av Bo Gustafsson, Raben & Sjögren, Stockholm 1967, s. 95–96.

[16] Se ibid. s. 106.

[17] Det *delvisa* försvinnandet av denna karaktär (som hänger samman med det *statliga ägandet* av produktionsmedlen och med det *faktiska utnyttjandet av produktionsmedlen i överensstämmelse med den ekonomiska målsättningen för en stat under proletariatets diktatur*) gör visserligen att nya relationer uppstår som är socialistiska, men eftersom försvinnandet är partiellt kvarstår de marknadsmässiga eller kapitalistiska förhållandena eller element därav, visserligen i omvandlad form, men ändå som dominerande. Det är detta Mao Tse Tung syftar på när han talar om ”de socialistiska förhållandenas brister” i Kina. Se Mao Tse Tung, *Politiska skrifter i urval*, med inledning av Bo Gustafsson, Rabén & Sjögren, Stockholm 1967, s. 213 ff: Om det rätta sättet att lösa motsättningar inom folket.

komma till stånd) kan förvandla det statliga ägandet till ett *kollektivt tillägnande av produktionsmedlen*.

I den mån denna kamp inte förs eller bara resulterar i en partiell omvandling, fungerar det statliga ägandet av produktionsmedlen ännu som ”kollektivt kapital”[18] och reproducerar det kapitalistiska produktionssättets lagar i en omvandlad form. Denna form kan bilda en *statskapitalism* under proletariatets diktatur.

I detta fall, liksom ifråga om arbetarkooperativen, står vi inför en *partiell brytning* med det kapitalistiska produktionssättet, inför *en brytning som måste drivas längre* för att man helt ska kunna undanröja effekterna av det kapitalistiska produktionssättets fortsatta reproduktion. Ifråga om fabriker som är ”arbetarkooperativ” observerar Marx att dessa ”nödvändigtvis och överallt i sin organisation reproducerar det rådande systemets alla brister”. Han tillägger att i dessa kooperativ ”överskrides motsättningen mellan arbete och kapital om än i ofullständig form. I sin sammanslutning är arbetarna sina egna kapitalister, det vill säga de använder produktionsmedlen för att *skapa värde* genom sitt eget arbete.”[19]

När det gäller arbetarna på de statliga fabrikerna står vi även här inför en produktion som är en produktion av värde och mervärde. Detta gör att aktörerna i denna produktion underställes speciella krav som är annorlunda än de krav som en produktion av enbart bruksvärde medför. Det medför att fabriksledarna fyller en *speciell funktion*. De kan *på en gång* vara företrädare för reproduktionen av det ”kollektiva kapitalet” och proletära revolutionärer som ”bidrar till att störta rådande sociala förhållanden och bygga upp nya”.

Då Lapidus och Ostrovitianov i sin *Lärobok i politisk ekonomi* inte ställer frågan i sådana termer gör de förekomsten av värdet, penningen, priset och lönen obegriplig. *De kan inte anvisa någon väg som leder till att dessa kategorier försvinner och till att socialistiska förhållanden utvecklas* (sådana förhållanden antas ju redan vara för handen) . Slutligen blir det omöjligt att förstå vad de statliga företagens profit är, eftersom de bara tar hänsyn till den kvantitativa sidan av profiten.

c) den ideologiska föreställningen om betydelsen av de statliga företagens profit under slutet av NEP

Om man utgår från sådana förutsättningar som vi här har tagit upp måste resonemangen i *Lärobok i politisk ekonomi* leda till påståendet att de statliga företagens profit inte är någon profit; man kan alltså inte ge profiten någon annan betydelse än räkneenhetens. ”Från det ögonblick det inte längre kan vara frågan om mervärde i företag som förstatligats på ett konsekvent socialistiskt sätt, kan det inte heller vara frågan om profit (...). När vi talar om våra statliga företags profit, måste vi därför alltid ha för ögonen att vi använder detta ord i strikt konventionell bemärkelse och att vår sovjetiska profit inte har någonting gemensamt med den kapitalistiska profiten *vad innehållet beträffar*”.[20]

Sådana schematiska formuleringar gör det inte möjligt att klarlägga profitens *verkliga roll* (som fortfarande härrör från bestämda *sociala förhållanden*) inom den sovjetiska ekonomin. Framförallt gör inte dessa formuleringar det möjligt att ställa problemet om *den statliga kapitalismen* under NEP-perioden och inte heller att förstå *de hinder kapitalets krav på värdeskapande ställer för ett fullt utnyttjande av arbetskraften*, eller att korrekt behandla

---

[18] Begreppet ”kollektivt kapital” som resultat av statlig ägande används av Marx och Engels. Se t.ex. *Le Capital*, bok 1, s. 1139 i *Œuvres-Economie*, op.cit. band 1, La Pléiade.

[19] Se Marx, Le Capital, i *Œuvres,* band 2, La Pléiade, Paris, 1968, s. 1178 samt *Kapitalet* bok 2, op.cit. Bettelheim har kursiverat ”värdeskapande” därför att det är just genom att arbetet underordnas ”*värdeskapandet*” istället för en produktion av *bruksvärde* som syftar till att tillfredsställa *kollektivt värderade sociala behov*, som det skapas en demarkationslinje mellan ”kooperatörernas” situation och den situation där alla produktionsmedel ligger i händerna på de sammanslutna producenterna” (ibid.).

[20] Se Lapidus och Ostrovitianov, *Précis*, op.cit. s. 156.

dessa krav och de krav som en proletär politik medför.

2. Formerna för lön och profit samt sysselsättningens och arbetslöshetens utveckling mot slutet av NEP

Utvecklingen av sysselsättning och arbetslöshet inom industrin mot slutet av NEP visar tydligt att industrin är underställd *kapitalets krav på värdeökning*. Reproduktionen av kategorierna lön och profit och det okritiska anammandet av dessa former medför kapitalistiska begränsningar för ökningen av antalet anställda inom industrin. Det är frågan om marknadsmässiga begränsningar av kapitalets ackumulation och av det investerade kapitalets lönsamhet, givetvis med hänsyn tagen till lönenivån. Här är det nödvändigt att försöka ge en helhetsbild av sysselsättningens och arbetslöshetens växlingar.

a) växlingarna inom sysselsättning och arbetslöshet sett ur ett helhetsperspektiv

De första NEP-åren präglas av en stark tillbakagång för anställda inom industrin och en brutal ökning av arbetslösheten. Den ursprungliga minskningen av antalet anställda inom statlig industri beror på införandet av principen om finansiell självständighet. Företagen kan bara behålla så många anställda som svarar mot de penninginkomster de kan använda för att betala ut löner. De får inte längre något understöd från staten och mycket snart får de heller inte några krediter annat än till *lönsamma* affärer. Målet är att sätta stopp för inflationen och åstadkomma en sänkning av produktionskostnaderna. Vid den här tiden har produktionskostnaderna i själva verket ”svällt” bland annat genom utbetalandet av löner som saknar motsvarighet i produktiv aktivitet då företagen inte har tillräckligt med råvaror och drivmedel för att gå med full kapacitet.[21]

Statistiken gör det inte möjligt att bestämma omfattningen av sysselsättningens tillbakagång, men den berör 100 000-tals arbetare. Bara inom järnvägen minskar antalet anställda arbetare från 1 240 000 till 720 000. Ifråga om spinnerierna blir det i och med koncentrationen av produktionen till bättre utrustade företag möjligt att minska antalet anställda per tusen sländor till hälften.[22] Därmed minskas produktionskostnaderna väsentligt. Icke desto mindre kan man skönja en ökning av antalet sysselsatta från och med 1923, tack vare att råvaruförsörjningen förbättras.

Från och med 1924 ökar antalet sysselsatta inom industrin nästan regelbundet.[23] Vad man framförallt bör fästa uppmärksamheten på är *ökningen av arbetslösheten som också är regelbunden och avsevärd*. Det snabba utökandet av antalet sysselsatta räcker alltså inte till för att absorbera all den arbetskraft som söker anställning.

Uppskattningen av antalet arbetslösa är mycket ungefärlig. Enligt officiell anställningsstatistik

---

[21] Angående avskedanden i början av NEP se S G Strumilin, *Na choziajstvennom fronte*, 1925, s. 86, *Na novych putjach*, 1923, III, s. 14, citerat efter E H Carr, *Ryska revolutionen, 1917–1923,* tre band, Cavefors, Stockholm 1970, band 2, s. 361.

[22] *Narodnoje Choziajstvo SSSR Statistitjeskij Spravotjnik*, Moskva, 1932 och A Baykov, *Soviet Ecopnomic System*, Cambridge UP, 1950, s. 147. Se även *Voprosy Truda v Tsifrach i Diagrammach*, 1922–1926, g, Moskva, 1927.

[23] Enligt en statistisk källa från 1929 (*Ekonomitjeskoje Obozrenije*, nr 9, 1929, s. 124) stiger antalet anställda (arbetare och tjänstemän) inom storindustrin från 2 678 000 (en siffra som ligger nära 1913 års siffra) under 1925/26 till 3 366 000 under 1928/29, dvs. en ökning på nära 700 000 eller 27 % på ett år. Under samma period ökar det totala antalet sysselsatta (inklusive de som är verksamma inom administrationen) från 10 173 000 till 12 168 000, dvs. en ökning på nära två miljoner (eller nära 20 procent). Det är inom byggnadsindustrin som antalet anställda ökar snabbast. Där mer än fördubblas det och uppnår siffran 918 000 personer (Se E H Carr & R W Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1:II, s. 995). Det kan tilläggas att av tolv miljoner löneanställda under 1928/29 återfinns 2 500 000 inom administration och servicenäringar (utbildning, hälsa, rättsväsende, ekonomisk administration) och två miljoner inom jordbruk, skogsbruk och fiske. Vid den här tiden uppgår befolkningen i städerna till 29 miljoner och befolkningen på landsbygden till 125,3 miljoner personer (ibid. s. 454, 955).

är 1 340 000 arbetslösa inskrivna i sjuttio kassor den första juli 1924.[24]

Under 1924/25 rensas ett stort antal inskrivna ut från kassornas register, såsom personer som aldrig haft någon anställning (det gäller framförallt de unga) och sådana som är arbetslösa sedan tre år tillbaka. Till följd av denna ”utrensning” utgör antalet registrerade arbetslösa inte mer än 848 000 under 1924/25. Trots att statistiken från och till blir föremål för justering, framgår det att arbetslösheten ökar regelbundet. Officiellt finns det mer än en miljon arbetslösa under år 1925/26, nära 1,3 miljoner arbetslösa under 1927/28 och 1,7 miljoner arbetslösa den första april 1929.[25]

Dessa siffror innebär emellertid en stark underskattning av antalet arbetslösa. Den första januari 1927 räknar till exempel de officiella kassorna bara med 867 000 *fackförenings-anslutna arbetslösa*, medan fackföreningarna vid samma tidpunkt registrerar 1 667 000 arbetslösa, dvs. nära det dubbla.[26]

Arbetslöshetens omfattning och dess tendens att förvärras är ett tecken på djupgående ekonomiska motsättningar och på en alltmer tillspetsad krissituation. Under 1926/27 medger partiledarna att arbetslösheten inte enbart är ett övergående fenomen och att den orsakar svåra problem. I början av 1927 tvekar Kirov inte att med anledning av detta tala om en ”väldig böld” på vår ”ekonomiska organism”.[27]

b) bolsjevikpartiets analys av arbetslöshetens orsaker

Bolsjevikpartiet genomför emellertid inte någon analys av de *sociala förhållanden* (och de *former* de antar) som skulle kunna leda till en förståelse av motsättningen mellan det ökande antalet arbetslösa och en *växande efterfrågan som inte tillfredsställs* (framväxten av varubrist). Det sätt varpå bolsjevikpartiet år 1927 försöker förklara ökningen av arbetslösheten förtjänar uppmärksamhet, liksom de politiska åtgärder som svarar mot den typen av förklaringar”. Analysen av de sociala förhållanden som råder inom industrin, och det sätt varpå dessa förhållanden tar sig uttryck, lyser i stort sett med sin frånvaro i de dominerande förklaringarna under den här tiden.

Förklaringarna rör sig kring två punkter. Dels hänvisar man till ”den kvantitativa otillräckligheten” hos produktionens *materiella faktorer*, dels hänvisar man till att ”*landsbygden är överbefolkad*” och ser den främsta ”källan” till arbetslöshet i den stora tillströmningen av arbetare till städerna.[28] Några exempel får visa hur dessa två punkter ”fungerar” och hur deras ”funktion” bör relateras till frånvaron av en verklig analys av de sociala förhållanden som råder inom industrin.

Låt oss till exempel ta inlägget från Schlichter, som är folkkommissarie för republiken Ukrainas jordbruk, på sovjeternas fjärde kongress i april 1927. Denne använder begreppet ”överbefolkad landsbygd” och uppskattar att 10% av landsbygdsbefolkningen i Sovjetunionen är ”övertalig” och att motsvarande siffra för landsbygdsbefolkningen i Vitryssland är 16% och för Ukraina 18%.[29] Vid den här tiden är uppgiften att tio till femton miljoner av landsbygdens befolkning är ”övertalig” allmänt accepterad.[30]

---

[24] Se *Sotsialistitjeskoje Chosiaistvo*, nr 4, 1925, s. 413.
[25] Se E H Carr & R W Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1:II, s. 456 och *Voprosy Truda*, juli/aug 1935, s. 46.
[26] *Pravda*, 29 november 1927.
[27] *Pravda*, 29 januari 1927.
[28] Omfattningen av denna ”ström” är obestridligen stor. Under femtonde partikongressen konstaterar man således att 500 000 bönder från provinsen Tambov tvingas söka tjäna sitt uppehälle inom industrin och att 220 000 bönder från provinsen Rjazan tvingas ge sig iväg till Moskva, Leningrad och andra stora städer för att söka säsongsarbete. Se *XV Sezd VKP(b)*, band 2, Moskva, 1962, s. 1094, 1254, 1256, citerat av E H Carr & R W Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1, not 3 s. 453.
[29] *SSSR: IV Sezd Sovetov*, Moskva, 1927, s. 428–429.
[30] Se E H Carr & R W Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1:II, s. 927.

Sådana sifferuppgifter är naturligtvis föga belysande.[31] Det sätt varpå begreppet ”överbefolkad landsbygd” används leder lätt till föreställningen att det råder ”brist på jord”. Detta leder till att en migrationspolitik förespråkas, dvs. en kolonisation av ”nya jordar”.[32]

Den andra ”materiella faktor” man hänvisar till för att ”förklara” arbetslösheten är att det inte finns tillräcklig med arbetsredskap för att sysselsätta alla som söker arbete, därav påståendet att arbetslösheten beror på landets ”fattigdom” och investeringarnas otillräcklighet.

Under 1927 anser således den sovjetiska ekonomen Strumilin att de industriella investeringar som ska göras enligt femårsplanen inte kommer att leda till att arbetslösheten undanröjes helt och hållet.[33] Summan av dessa investeringar dividerad med den investering som ”krävs” för att ”skapa” ett industriarbete leder till att man räknar med att investeringarna kommer att skapa 400 000 nya jobb inom industrin. På Kominterns sjätte kongress utvecklar ekonomen Varga samma ståndpunkt: ”I Sovjetunionen råder arbetslöshet endast på grund av landets fattigdom. Om vi kunde förse alla arbetslösa med produktionsmedel skulle det inte finnas någon arbetslöshet i Sovjetunionen”.[34]

Det är naturligtvis överraskande att ”marxister” resonerar på detta sätt. Man föranleds att fråga sig varför länder som under sekler varit ”fattigare” än Sovjetunionen av år 1927 inte haft någon arbetslöshet. Man frågar sig också vilken ”ekonomisk lag” som gör det nödvändigt att investera till ett visst belopp för att kunna ”skapa” ett arbete.[35]

Emellertid godkänner CK-majoriteten (liksom oppositionen) ovannämnda resonemang. Det förs i olika former fram i en mängd av Stalins texter. På fjärde partikongressen i december 1925 hävdar Stalin att *industrins utvecklingstakt* måste saktas ner på grund av en ”kännbar kapitalbrist”[36]. Det samband som på så sätt hävdas mellan industrins utvecklingstakt och *ökningen av ackumulationen* nämns flerfaldiga gånger, till exempel i ett tal av Stalin i mars 1927.[37] Som vi ska se längre fram leder det här synsättet år 1928 till att principen om ”en skatt” som åläggs bönderna för att finansiera industrins utveckling ”rättfärdigas”[38].

Under tjugotalet dominerar synsättet att arbetslösheten orsakas av ”bristen” på jord och ackumulationens otillräcklighet (som inverkar negativt på industrialiseringstakten), men detta är inte någon allenarådande uppfattning. Invändningar reses framförallt mot begreppet

---

[31] De som talar om ”överbefolkning på landsbygden” och ”brist på jord” förnekar inte att de som utvandrar från landsbygden huvudsakligen är bönder utan jord och fattigbönder och att en omfördelning av jorden följaktligen skulle kunna minska flykten från landsbygden, men menar att även böndernas genomsnittliga jordinnehav är ”otillräckligt”. Under tjugotalet är det emellertid inte tal om att en ny jordreform ska genomföras, eftersom man anser att bara jordbruk av en viss storlek förmår förse marknaden med den produktion som städerna inte kan undvara.

[32] Se nedan.

[33] S Strumilin, *Otjerki sovetskoj ekonomiki*, Moskva, 1928, s. 437.

[34] *Sechster Kongress der kommunistischen Internationale*, I, 1928, s. 519, citerat efter E H Carr & R W Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1:II, s. 466.

[35] Något som inte är mindre överraskande, men som också förklaras av klasskampens konjunktur, är att *det främsta hindret för en betydande ökning av lönarbetarnas antal* sällan nämns i diskussionerna om arbetslöshet, fast man i högre eller lägre grad tar hänsyn till det i fastställandet av ”kontrollsiffror” som utarbetas av Gosplan från och med 1925. Detta hinder har att göra med vilken kvantitet produkter som finns tillgängliga på marknaden. Om man inte vill låta varubrist och prishöjningar utvecklas, kan man inte låta en anhopning av löner uppstå som saknar motsvarighet i tillgång på varor som går att köpa (på en given prisnivå). Om man ser till inkomstskillnaderna mellan fattigbönderna, som är de bönder som söker arbete inom industrin, och arbetarna, riskerar en alltför omfattande förvandling av fatigbönder till lönearbetare att förvärra varubristen. Detta om inte förvandlingen äger rum under andra betingelser än dem som kännetecknar industristaten och präglar dess förlopp vid den här tiden.

[36] Se Stalin, *W*, band 7, s. 322. [The Fourteenth Congress of the C.P.S.U.(B.)] *Centralkommiitténs politiska verksamhetsberättelse på SUKP(b):s fjortonde kongress*, s 66.

[37] Se Stalin, *W*, band 9, s. 177. [Speech Delivered at a Meeting of Workers of the Stalin Railway Workshops, October Railway]

[38] Se Stalin, *W*, band 11, s. 167. [Plenum of the C.C., C.P.S.U.(B.)]

”jordbrist”. Man hänvisar då framförallt till möjligheterna att genomföra ett intensivare jordbruk genom ett mer konsekvent växelbruk och genom att odla upp den jord som ligger långt från byarna. De agronomer som för dessa möjligheter på tal får dock oftast höra att de nödvändiga ”resurserna” för att genomföra sådana förändringar saknas.

Partiet och regeringen vidtar många olika praktiska åtgärder inför den stigande arbetslösheten, men man riktar sig mera mot arbetslöshetens yttringar än mot dess sociala grundvalar.

c) bolsjevikpartiets åtgärder mot arbetslösheten under de sista NEP-åren

De första åtgärder som vidtas är framförallt av *administrativ karaktär*. Man försöker varna bönderna för att i alltför stort antal ”bege sig till städerna och söka arbete”. De inskränkningar som genomförs i de officiella registren över arbetslösa[39] syftar inte enbart till att minska antalet *registrerade* arbetslösa, utan även till att få de bönder som är hugade att utvandra till städerna att *avstå från sina planer*. Man menar att om det visar sig omöjligt eller mycket svårt för dem som lämnar landsbygden att skriva in sig på arbetsförmedlingen, kanske de tvekar att flytta. I ett dekret från den 29 juni 1927 försöker man reglera ankomsten till städerna för arbetare från landet som söker säsongsarbete. På så sätt ska landsbygden få större kännedom om städernas ringa möjligheter att absorbera ny arbetskraft.[40]

Denna typ av åtgärder visar sig emellertid vara föga effektiva. De som lämnar landsbygden saknar antingen arbete där, eller också har de extremt låga inkomster.[41] De föredrar därför att åtminstone pröva sin lycka i städerna, även om de riskerar att få miserabla levnadsvillkor om de varken finner arbete eller tak över huvudet.

Vid upprepade tillfällen försöker myndigheterna få de bönder som kommer till de stora städerna för att söka arbete att vända om redan på stationen.[42] Denna ”metod” är mycket ineffektiv och ger upphov till mer eller mindre våldsamma sammanstötningar . Den sätts bara in i exceptionella fall, och står för övrigt i motsättning till vissa industriers, framförallt byggnadsindustrins behov av *säsongsarbetskraft*.

Också fackföreningarna försöker rida spärr mot strömmen av bönder in mot städerna. De accepterar bara dem som redan tidigare uppburit lön för något arbete som medlemmar[43] och försöker få sina egna medlemmar *prioriterade när det gäller anställning*.[44]

Denna politik ger upphov till stridigheter. Den bekämpas av företagsledarna som är gynnsamt inställda till ”anställningsfriheten”. I januari 1925 får dessa igenom ett formellt upphävande av den paragraf i arbetslagen som ålade dem att endast anställa folk via arbetsförmedlingarna[45], en paragraf som för övrigt respekterades dåligt. Nu blir det allt vanligare att man anställer arbetare ”direkt vid fabriksporten” vilket gör att ett stort antal bönder söker sig till städerna. En del företagsledare låter till och med rekrytera folk direkt på landsbygden. När de så kan, föredrar de att anställa bönder som ”ställer mindre krav och har större fysisk uthållig-

---

[39] Se ovan.
[40] *Sobranije Zakonov*, 1927, nr 41, paragraf 410.
[41] Jordbruksarbetarnas *medel*inkomst är år 1928 313 rubler medan medelinkomsten inom industrin ligger på 823 rubler. Se *Trud v SSR* officiell statistik, Moskva, 1936, s. 10, s. 97, citerat av O Hoeffding, *Soviet National Income and Product in 1928*, Colulmbia UP, NY, 1954, s. 67. Från och med 1926 växer antalet arbetare som kommer från landet och som behåller sin jord i byn. I Donbassgruvorna har 37,4 %av de arbetare som anställs mellan 1926 och 1929 behållit sin jord, samma gäller för 28,4 av arbetarna inom Moskvas metallindustri (Se *Sostav Fabricho-Zovodskogo Proletariata SSSR*, 1930, citerat efter E H Carr & R W Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1:II, s. 455.
[42] Se E H Carr & R W Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1:II, s. 459.
[43] Se *Trud*, 26 oktober 1926.
[44] Detta bidrar för övrigt till att öka andelen unga bland de arbetslösa. År 1928 är 43,6 % av de registrerade arbetslösa 18–24 år och 30,8 % är mellan 24 och 29 år. Se *Vosnoï Sezd Professionalnych Soyouzov SSSR*, Moskva, 1928, s. 323.
[45] Se *Izvestija*, 14 januari 1925.

het". I sin iver att öka "sina" företags lönsamhet går en del företagsledare så långt att de avskedar arbetare för att istället rekrytera andra som kommer direkt från landet.[46] Detta bidrar till att öka arbetslösheten i städerna och *motverkar de ansträngningar som görs för att minska utvandringen från landsbygden*.

Under år 1928 återinförs dock *tvånget att gå via arbetsförmedlingarna när man anställer folk*, åtminstone i princip. Den ökade betydelse som tilldelas arbetsförmedlingarna hänger samman med den nya situation som industrialiseringens perspektiv ger upphov till. Denna situation gör det nödvändigt att på en gång organisera "*en kamp mot arbetslösheten*" och "*en reglering av arbetsmarknaden*". I ett dekret från den 20 september 1920 ändras Narkomtruds (Folkkommissariatet för arbete) status i enlighet med dessa uppgifte[47] och samtidigt ges arbetsförmedlingarna ökad betydelse.

Nödvändigheten av att reglera "arbetsmarknaden" kommer sig av att det jämsides med den *omfattande arbetslösheten bland okvalificerade arbetare* framförallt från år 1928 förekommer *partiella "brister" inom vissa yrkeskategorier*. I konsekvens därmed försöker statens ekonomiska organisationer vidta åtgärder för att få vissa arbetare att ta anställning där deras insats bedöms som viktigast.

Uppfattningen att *tyngdpunkten* ska läggas på bestämda arbeten leder också till antagandet av dekretet av den 26 mars 1928. Där slår man fast att interner från fängläger kan sättas i arbete på byggplatser. Sådana åtgärder kommer längre fram att få en mycket stor omfattning.[48]

Under en viss tid spelar också *de allmänna arbetena* en viss roll i "kampen mot arbetslösheten". De former denna politik tar sig är inte av speciell socialistisk karaktär. Det rör sig framförallt om anställandet av lågutbildade arbetare för arbete på några *stora byggplatser* med hjälp av statlig finansiering. När industrialiseringsprocessen påbörjas, kritiseras de allmänna arbetena och överges därför att det drar för mycket "kapital".[49]

Under flera år ger föreställningen om att arbetslösheten beror på "brist på jord" upphov till en politik för *uppodling av "nya jordar"* eller till att man åter börjar odla jordar som en tid legat obrukade.

Denna politik omhuldas framförallt inom Folkkommissariatet för jordbruk och av jordbruksekonomerna. Dess anhängare betonar det faktum att den odlade arealen inte har ökat i takt med befolkningstillväxten på landsbygden.[50] Detta förhållande beror främst på att en stor del av mellanbönderna och fattigbönderna inte förfogar över de medel som krävs för att de ska kunna bruka och utnyttja sina jordar fullt ut. I grund och botten gäller problemet fördelningen och användandet av arbetsredskap.

Inför denna situation tar två politiska linjer form. Den ena syftar till att hjälpa bönderna att organisera sig (framförallt att bilda kommittéer för ömsesidig hjälp[51] och jordbruks- och produktionskooperativ). Man vill också införskaffa produktionsmedel som gör det möjligt för bönderna att utöka den odlade arealen, framförallt genom att odla upp den jord som ligger långt från byarna. *Denna linje syftar till att lösa problemen på bynivå genom att i första hand*

---

[46] Se *Trud*, 1 december 1926.
[47] Se *Sobranije Zakonov*, 1928, nr 62, paragraf 563.
[48] Angående dekretet från 26 mars 1928 se *Ejenedelnik Sovietskoï Ioustitsii*, nr 47–47, 1928, citerat efter E H Carr & R W Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1:II, not 5, s. 465.
[49] Se *KT* 1928/29, Moskva, 1929, s. 20.
[50] Under år 1927 motsvarar den uppodlade arealen 97,4% av 1913 års areal. Samtidigt har landsbygdsbefolkningen vuxit med 7% och antalet jordbruk med mer än 21 procent. Se S Grosskopf, *L'AOP (1921–1928)*, op.cit. s. 381.
[51] Efter Oktoberrevolutionen förekommer det olika former av bondeföreningar för ömsesidig hjälp (Krestkomy eller KKOV). I RFSR kommer ett dekret den 29 mars 1926 om att jord ska tilldelas sådana föreningar gratis, men dessa föreningar får inte något större uppsving. På våren 1928 understryks det i en rapport till *Rabkrin* att föreningarna har stagnerat. Se *Pravda*, 7 april 1928.

stödja sig på böndernas egna krafter. Vi vet att denna linje röner begränsade resultat.[52]

Den andra linjen är mera ”ambitiös”. Den syftar till att mobilisera de medel som de *statliga apparaterna* förfogar över för att genomföra en ”kolonisation” av ”jungfrulig mark”. Denna linje sätts mer eller mindre systematiskt i verket från och med år 1925. Ett dekret som tas av RSFSR:s regering den sjätte september 1926 öppnar således republiken Karelen för arbetare som vill bosätta sig där.[53]

Den femtonde partikonferensen och därefter den femtonde partikongressen (1927) uttalar sig för vidgandet av sådana åtgärder till Sibirien och Fjärran östern.[54] Under år 1928 skapas fonder för att stödja bosättning i Turkestan, på Kamtjatka, i Sachalinregionen och i mongol-republikerna Bachkir och Buriat.[55]

På så sätt uppstår en flyttningsström. Den berör ungefär 700 000 personer. Det är ett magert resultat i förhållande till arbetslöshetsproblemets omfattning, men de omflyttningar som organiseras på detta sätt syftar inte enbart till att ”lösa” det problemet, utan det rör sig också om att införa en befolkning av europeiskt ursprung i Asien.[56]

Bolsjevikpartiet anser i själva verket att problemet med arbetslösheten inte kan lösas på annat sätt än genom industrialiseringen av landet. I deras ögon kan de olika åtgärder som vidtagits, som utvidgandet av den odlade arealen, bara ge tillfällig lindring även om de är ekonomiskt ”nyttiga”.

Som känt är lägger den femtonde partikongressen (december 1927) och ännu mer den sextonde partikonferensen (april 1929) alltmer tonvikten på industrialiseringen av landet. På så sätt ska det bli möjligt att ställa problemen med arbetslöshet och sysselsättning på ett nytt sätt. Längre fram ska vi se vilka politiska strider som utspelar sig angående detta ämne inom partiet. Dessförinnan är det lämpligt att undersöka arbetslösheten under NEP mot bakgrund av reproduktionsprocessens kännetecken under denna epok.

3. Arbetslösheten och reproduktionsprocessensmotsägelsefulla karaktär under NEP-epoken

På det teoretiska planet ställs frågan om arbetslöshet huvudsakligen i följande termer: beror inte arbetslösheten på att kapitalistiska och marknadsmässiga förhållanden återskapas till och med inom den statliga sektorn? Är det inte återskapandet av dessa förhållanden som under rådande betingelser gör att det inte går att sysselsätta fler arbetare? En ökning av antalet anställda förutsätter nämligen att man skapar ett mervärde (dvs. att man genom ökad sysselsättning erhåller ett bytesvärde som är större än det som tillämpas för at sätta de arbetslösa i arbete), något som man inte klarar att nå upp till.

Visar inte arbetslöshetssituationen att de socialistiska förhållandena inte är tillräckligt utvecklade för att en ytterligare produktion av *bruksvärde* (som kan uppnås genom att man anställer arbetslösa) prioriteras framför ett utnyttjande av produktionsmedlen som syftar till värdeskapande och mervärdesproduktion? Är inte denna situation ett tecken på att *motsättningen* mellan de frambrytande socialistiska förhållandena och de kapitalistiska och marknadsmässiga förhållandena inte har försvunnit? Är det inte ett tecken på att motsättningen inte har behandlats på ett sådant sätt att man kunnat spränga de gränser för sysselsättningens omfattning *som reproduktionen av kapitalistiska och marknadsmässiga förhållanden*

---

[52] Se ovan.
[53] *Sobranije Uzakonenij*,1926, nr 70, paragraf 548.
[54] *XV – taja Konferentsia VKP(b)*, Moskva, 1927, s. 253–254.
[55] På dessa punkter se E H Carr & R W Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1:II, s. 927–929 samt G von Mende, *Studien zur Kolonisation der Sowjetunion*, 1933.
[56] En del av den kolonisation som förverkligas består i att rikebönder som har personliga tillgångar tar de nya jordarna i besittning. Se Richard Lorenz, *Sozialgeschichte der Sowjetunion 1917–1945*, S V Frankfurt/M, 1976, s. 140.

ger upphov till?

Man måste ställa frågan om arbetslösheten i sådana termer och besvara frågan jakande. Detta innebär att man tar avstånd från ståndpunkten att socialistiska förhållanden dominerar ”*helt*” inom den statliga sektorn. Denna ståndpunkt förfäktas emellertid inte enbart av ekonomer som Lapidus och Ostrovitianov utan även av partiledningen.

a) frånvaron av en dialektisk analys av de sociala förhållandena

Frånvaron av en dialektisk analys av produktionsförhållandena inom den statliga sektorn framstår tydligt i många av partiledningens texter. Detta gäller isynnerhet den politiska rapport som Stalin avlägger inför den fjortonde partikongressen (december 1925). I denna rapport hävdas på ett *ensidigt* sätt de statliga företagens socialistiska karaktär. Den förda argumentationen sammanfattas i ett system av frågor och svar som fungerar på ett icke-dialektiskt sätt, dvs. av typen ”*antingen-eller*” vilket utesluter att en sak kan ha en *dubbel natur*, att en sak på en gång kan vara ”*A och A:s motsats*”.

På tal om statliga företag säger Stalin: ”Är det kapitalistiska företag? Nej det är det inte. Varför inte? Därför att de inte grundar sig på två klasser, utan på en klass; arbetarklassen som genom sin stat äger produktionsmedlen och som inte är utsugen ...”.

”När allt kommer omkring skulle man kunna säga att denna socialism inte är fullständig med tanke på de byråkratiska resterna inom förvaltning och företag. Detta är sant, men det motsäger inte det faktum att den statliga industrin tillhör det socialistiska produktionssättet.”[57] Texten fortsätter med utläggningar om Sovjetstaten och med ett parallellresonemang där Stalin refererar till Lenins analyser som klarlägger att den proletära Sovjetstaten lider av en mångfald ”byråkratiska rester”.[58]

Under 1925 tillmäts emellertid dessa ”rester” mycket begränsad betydelse på företagsnivå och statlig nivå. De betraktas på något sätt som något som kommer ovanpå de socialistiska eller proletära förhållandena och anses inte förändra effekterna av dessa förhållanden annat än i andra hand. Förekomsten av sådana ”rester” flera år efter Oktoberrevolutionen är emellertid uttryck för en *motsägelsefull kombination av proletära och borgerliga relationer såväl i den sovjetiska samhällsformationens ekonomiska bas som inom dess överbyggnad*.[59] Det gör den nödvändigt att analysera hur dessa förhållanden tar sig uttryck och vilka former deras dominans antar. Det gör det nödvändigt att ställa problemen inte som en fråga om ”överlevnad”, utan som en fråga om reproduktion av ett system som innefattar element av kapitalistiska förhållanden vilka kan uppträda i en *statskapitalism*.

Om man inte gör en konkret analys av motsättningarna och deras utveckling, kan man inte förstå den sammansatta verkligheten. Då kan man inte heller behandla dessa motsättningar på ett korrekt sätt. Under sådana omständigheter tvingas man handla med ledning av ideologiska

---

[57] Se Stalin, *W*, band 7, s. 312–313. (Fjortonde kongressen)
[58] Se del 1, s. 279 ff, s. 412 ff.
[59] Man vet för övrigt att Lenin från december 1920 motsätter sig Trotskijs förenklade teori, enligt vilken Sovjetunionen sades vara en ”arbetarstat” utan att motsättningarna inom denna arbetarstat analyserades. Lenin fällde följande anmärkning: ”Denna stat är inte helt och hållet en arbetarstat, det är det som är ”haken”. Lenin hävdar att Sovjetstaten är ”byråkratiskt deformerad”, vilket gör att arbetarna måste försvara sig mot staten. Se Les Syndicats, la situation actuelle..., *WC*, band 32, s. 24, 48 [Om fackföreningarna, om den nuvarande situationen och om kamrat Trotskijs misstag och Krisen i partiet]. Strax därefter förklarar Lenin utförligare innehållet i sin ståndpunkt i en polemik med Trotskij och Bucharin: ”Den dialektiska logiken kräver att vi går längre. För att verkligen lära känna ett föremål måste vi studera alla dess sidor, förbindelser och ’förmedlanden’.” Än en gång om fackföreningarna, den nuvarande situationen och kamraterna Trotskijs och Bucharins fel1. Dessa formuleringars giltighet gör det möjligt att flera år efter Sovjetstatens och de statliga företagens tillkomst nöja sig med att ”å ena sidan” tala om deras socialistiska karaktär och ”å andra sidan” om deras byråkratiska rester. De gör det nödvändigt att betrakta dessa realiteter ur alla aspekter, och att betrakta deras relationer, utveckling och motsättningar. Se ibid. s. 458–472.

föreställningar. Dessa ger inte någon insikt om att Sovjetstaten är på en gång proletär och icke-proletär, och inte heller om att det inom ett företag som är socialistiskt till formen kan rymmas en reproduktion av kapitalistiska förhållanden. Det kan alltså vara ett ”kapitalistiskt företag under socialistisk etikett”. Detta gäller framförallt om företaget inte styrs av arbetarklassen och i enlighet med de krav som ett socialistiska bygget ställer. Skiftningarna i industriföretagens utveckling, *den typ av teknik* som används och *antalet arbetsuppgifter* bestäms inte i första hand av den juridiska ägandeformen.[60] De bestäms av den typ av produktionsförhållanden och den form som dessa produktionsförhållanden eller dessa element ger reproduktionsprocessen, inberäknat de omvandlingar som reproduktionsprocessen undergår till följd av klasskampen och den politiska maktens agerande.

Arbetsdelningens karaktär inom industriföretagen under NEP-epoken, företagens varurelationer och penningrelationer liksom klasskampens karaktär och den politiska maktens ingripanden får till följd att de produktionsförhållanden som återskapas inom industriföretagen till övervägande del är kapitalistiska förhållanden. Den arbetslöshet som växer fram under NEP-epoken är en effekt av att dessa kapitalistiska förhållanden återskapas och av *att arbetarna skiljs från sina produktionsmedel*.

Med andra ord ”*fungerar” arbetskraften i princip som en vara* där lönen utgör ”priset”. Den fungerar som en vara som införlivas med produktionsprocessen eller förkastas beroende på om den kan bidra till *kapitalets värdeskapande* eller inte.

Här är det inte enbart frågan om en ”objektiv nödvändighet”, eftersom produktionsförhållandenas socialistiska aspekt och statsmaktens i grunden proletära natur gör det möjligt att ”förbigå kraven” på kapitalets värdeskapande. Det finns i själva verket *ett samband* mellan de kapitalistiska förhållandena och konsekvenserna av att man saknar en dialektisk analys. Frånvaron av en sådan analys gör att man tar kraven på *kapitalets ackumulation* för krav på en utökad socialistisk reproduktion.

b) de praktiska konsekvenserna av att man saknar en dialektisk analys av rådande samhällsförhållanden och därför inte kan behandla de motsättningar som är knutna till återskapandet av dessa samhällsförhållande på ett korrekt sätt

Vi har sett att under de nepska betingelserna är statsföretagens konkreta huvudmålsättning att skapa profit och att öka profiten.[61] Detta blir bestämmande för hur de statliga företagen använder sitt kapital; när de investerar ska de på så sätt i princip kunna öka sin profit. Ackumulationsprocessen bidrar till en prioritering av de mest ”lönsamma” investeringarna. I valet mellan en investering som gör det möjligt att öka produktionen och antalet anställda men som (givet de produktionskostnader detta medför) bara leder till en svag ökning av profiten, och en annan investering som leder till en stark profitökning, men bara i ringa grad (eller inte alls) medför en produktionsökning och fler anställda, vinner ofta den sistnämnda. Om det med andra ord finns en motsättning mellan produktionsökning och fler anställda å ena sidan och profitökning å andra sidan, så ”löses” denna motsättning för det mesta i enlighet med den kapitalistiska lagen om ökad profit.

Samma tendenser gör sig gällande när man ska ersätta ”föråldrad” utrustning. Det är ofta möjligt att fortsätta att använda sådan utrustning (även om företaget som använder den inte

[60] Denna form härrör från den politiska nivån. Den möjliggör under vissa betingelser en viss *omvandling av produktionsförhållandena*, men den är inte direkt bestämmande för denna omvandling.

[61] Denna målsättnings dominans faller givetvis inte ner från himlen, utan avspeglar reproduktionens objektiva betingelser. Den bristfälliga utvecklingen av socialistiska förhållanden gör i själva verket att den utvidgade reproduktionen av produktivkrafter underordnas en ackumulation som under rådande förhållanden framförallt blir beroende av *kraven på kapitalets värdeskapande inom den statliga sektorn*. I början av trettiotalet gör försöken att öka den ”tribut” som tas ut av bönderna att detta tvång på den utvidgade reproduktionen av produktivkrafterna dras undan delvis och som ett provisorium.

blir särskilt lönsamt med den pris- och lönenivå som råder) efter en reparation som finansieras med hjälp av de ackumulationsfonder som är till för att skapa en ny och ”lönsammare” maskinpark. Men det är också möjligt att *kasta den gamla utrustningen på sophögen* och använda hela ackumulationsfonden till att få fram en mer ”lönsam” utrustning. Även om inte utbytandet av hela utrustningen ökar produktionen (utan kanske till och med minskar den) leder strävan efter ökad profit ofta till att sådana åtgärder vidtas till förfång för utökandet av produktionskapaciteten.

Denna form av ackumulationsprocess spelar en betydande roll under andra delen av NEP. Under åren 1926–1928 kastas inom järnindustrin en stor del av den gamla utrustningen på sophögen i syfte att ”modernisera” järnindustrin och öka dess lönsamhet. Samma förhållande gäller kol- och oljeindustrin under 1928/29. De investeringar som utförs inom textilindustrin mellan 1926 och 1928 syftar huvudsakligen till att göra textilindustrin mer ”lönsam”[62] och inte till att öka produktionskapaciteten.

En sådan form av reproduktionsprocess innebär att ökningen av antalet anställda arbetare och produktionsökningen underordnas kraven på profitökning. Kapitalet *begränsar således produktionen och sysselsättningen*, inte därför att ”kvantiteten” kapital (och de produktionsverktyg som realiserar kapitalet) skulle vara otillräcklig, utan därför att *kraven på kapitalets värdeskapande och på kapitalackumulation sätter gränser för produktionen och för anställningen av lönarbetare*.

Arbetslösheten hänger således inte samman med tillgängliga produktionsmedels ”otillräcklighet”, utan med reproduktionsprocessens form och med de betingelser under vilka denna process fungerar.

1. Utvidgad reproduktion och ackumulation

Under NEP antar den *utvidgade reproduktionsprocessen* huvudsakligen formen av *ackumulationsprocess*, en ökning av produktionsmedlens värde, som i sig är underkastad kravet på värdeskapande.

Denna form bestäms av den plats som de kapitalistiska produktionsförhållandena intar (gäller även inom den statliga sektorn) och av att *det dominerande synsättet tenderar att likställa utvidgad reproduktion med ackumulation*. De idéer som försvaras av Preobrazjenskij i *Ekonomiska nyheter* och de idéer som förs fram av Lapidus och Ostrovitianov i *Lärobok i politisk ekonomi* svarar mot ett sådant likställande. Den anammas i praktiken av bolsjevikpartiet och påverkar partiets ekonomiska politik.[63]

Identifikationen bottnar i att man förväxlar den utvidgade reproduktionen av mänskliga och materiella betingelser för produktionen och kapitalets utvidgade reproduktion. Ökningen av tillgängliga kvantiteter bruksvärden förblandas med värdeökningen hos de produktionsmedel som används för en självfinansiering. I det kapitalistiska produktionssättet tenderar dessa två tillväxtprocesser att blandas samman, utan att någonsin sammanfalla helt och hållet. I själva verket kan ökningen av produktionen av bruksvärde också vara resultatet av omvandlingar i produktionsprocessen som inte kräver någon föregående kapitalackumulation och som rentav kan ”frigöra” kapital. Den kapitalistiska ökningen av produktionen av bruksvärde är emellertid alltid underkastad kraven på kapitalets värdeskapande. I det kapitalistiska produktionssättet är produktivkrafternas utveckling bara en sekundär effekt av ackumulationsprocessen. Motsättningarna inom denna process är bestämmande för den kapitalistiska utvecklingen av produktivkrafterna.[64]

---

[62] Se E H Carr & R W Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1:II, s. 417.

[63] Denna identifiering är en bekräftelse av det faktum att *ökningen av antalet sysselsatta* inom den statliga sektorn i sista hand bestäms av *profitökningen*.

[64] nom det kapitalistiska produktionssättet är ackumulationsprocessen huvudsakligen en utsugningsprocess, en

Inrättandet av proletariatets diktatur och exproprieringen av privatkapitalisterna skapar begynnelsen till de nödvändiga förutsättningarna för att befria *såväl* den ökade produktionen av mervärde *som* inträdet av ny arbetskraft i produktionsprocessen från ackumulationens tvång. En sådan utveckling förutsätter att det sker en omvandling inom *den omedelbara produktionsprocessen*. Den förutsätter att produktionsökningen kan pådrivas av initiativ från de direkta producenterna, vilka tillägnar sig sin egen allmänna produktivkraft,[65] och tar som sin målsättning att öka produktionen av bruksvärde. Denna utveckling förutsätter också att det sker en omvandling inom *den samhälleliga reproduktionsprocessen*; att de olika reproduktionsenheterna upprättar ett samarbete sinsemellan som blir viktigare än de enskilda produktionsenheternas försök att öka profiten. En sådan omvandling kan inte vara ”spontan”, utan måste formuleras och sedan måste man systematiskt sträva efter att förverkliga den. Det krävs alltså att en därför lämpad *politisk linje* genomdrives.

Av skäl som vi återkommer till senare tar någon sådan politisk linje inte form under NEP även om resolutionerna som talar för en utveckling av produktionsmötena och av massornas kritik och självkritik[66] kunde ha utgjort embryon till en sådan linje.

Under loppet av NEP underställs den utökade reproduktionen huvudsakligen kraven från ackumulationen och kapitalets värdeskapande. Detta får mycket allvarliga konsekvenser för sysselsättningen i en situation där antalet arbetslösa i städerna växer snabbt på grund av flykten från landsbygden.

2. Klassförhållandenas karakteristiska drag och ackumulationskravens inverkan på den utvidgade reproduktionen

Om kraven på ackumulation blir styrande för den utvidgade reproduktionen under NEP, framförallt inom industrin, så beror detta givetvis på de dominerande teoretiska föreställningar som tenderar att *identifiera* utvidgad reproduktion med ackumulation. Men *dessa föreställningars dominans* härrör i sig från ett visst *läge för klassförhållandena*. Det är lämpligt att ta upp några väsentliga aspekter av dessa klassförhållanden.

Bibehållandet av det som ursprungligen betraktas som provisoriska åtgärder (det personliga ledarskapet, specialisternas roll och de hierarkiska relationer som följer därav, *chozrastjot*) svarar mot befästandet av bestämda sociala relationer och bestämda klassförhållanden. Dessa klassförhållanden sätter det intellektuella arbetet högre än det manuella, säkrar återskapandet av hierarkiska relationer inom arbetarkollektivet, återinför ett ”yttre” samband mellan arbetarkollektivens olika medlemmar och mellan de olika arbetarkollektiv som är underkastade tvånget från den marknadsmässiga reproduktionen och från en plan som utarbetats ”uppifrån”. Sådana sociala förhållanden begränsar allvarligt möjligheterna för en produktionstillväxt på basis av en innovationsprocess av masskaraktär. De främjar en produktionsökning som är förknippad med en ovanifrån initierad omvandling av produktionsprocessen, där produktionsmedlen är skilda från de omedelbara producenterna och fungerar som kapital. Med andra ord *tenderar* samhällsförhållandena och de motsvarande klassförhållandena att låta den utvidgade reproduktionen underkastas kapitalackumulationens krav. Det görs inte någon *kritisk analys* av de negativa effekterna av dessa krav. Man åstadkommer inte någon tillfredsställande *systematisering av de historiska erfarenheterna*. Man upprättar inte något *bokslut över det minimum av öppen kamp som förs mot reproduktionen av rådande förhållanden*. Man behandlar en *objektiv tendens* som om den vore ”nödvändig lag”.

De samhälleliga förhållanden och de klassförhållanden som beskrivits ovan, liksom *frånvaron av en systematisk öppen kamp mot återskapandet av rådande förhållanden*, vilken skulle ha

---

borgerlighetens klasskamp för att öka utsugningen av proletariatet. Se A D Magaline, *Lutte de classes et Dévalorisation du capital*, Paris, Maspero, 1975.

[65] Se ovan s. 44, Marxcitatet från *Grundrisse*.

[66] Se ovan.

utgjort bas för en *konkret* kritik av desamma, är resultat av en komplex historisk process.

Denna historiska process präglas framförallt av att det sovjetiska proletariatet försvagas ”fysiskt” till följd av inbördeskriget, och kännetecknas också av att den sovjetiska administrationen suger upp de bästa proletära krafterna. Längre fram uppgår nya krafter i proletariatet, vilka först mot slutet av NEP börjar ifrågasätta vissa av den omedelbara produktionsprocessens former, vilket 1928 års händelser visar.[67]

Den ursprungliga försvagningen av proletariatet leder till att de som innehar ledande poster inom produktions- och reproduktionsprocessen får ökad betydelse och deras funktioner blir viktigare. Det rör sig dels om före detta borgare, dels (vilket blir allt vanligare mot slutet av NEP) om ansvariga med proletärt ursprung. De funktioner som de ansvariga fyller inom produktions- och reproduktionsprocessen är emellertid *borgerliga funktioner* som är knutna till styrandet av reproduktionen av det ”kollektiva kapitalet” (för närvarande uppdelat på relativt åtskilda fraktioner). På så sätt formas ett socialt skikt som *objektivt sätt antar en dubbel karaktär*. Det är proletärt genom sitt klassursprung och i allmänhet också genom sin uppslutning bakom den socialistiska revolutionens målsättningar. Det är borgerligt genom sina funktioner och ibland genom det sätt varpå dessa funktioner fylls liksom genom den livsstil som anammas. Genom en del av sina objektiva och subjektiva kännetecken tenderar också detta sociala skikt att *bilda en borgerlig kraft*. Denna tendens gör sig desto lättare gällande som arbetarklassen, som är på väg att återbildas, inte opponerar sig annat än punktvis. Partiet saknar också erfarenhet från detta område och påverkas av föreställningarna hos sina egna ekonomiska ledare, och bekämpar därför inte denna tendens i någon större utsträckning. Denna relativa passivitet är i sig en effekt av den statliga apparatens och partiapparatens självständiggörande i förhållande till massorna.[68] Denna process har sin motsvarighet i den svagt utvecklade socialistiska demokratin, utan vilken fullföljandet av den revolutionära omvandlingen av produktionsförhållandena och produktivkrafterna är omöjlig. Också här bestämmer politiken över ekonomin.

a) framväxten av borgerliga drag hos den kader som innehar ledande poster inom de ekonomiska apparaterna och reproduktionsprocessens form

Framväxten av borgerliga drag hos den kader som innehar ledande poster inom de ekonomiska apparaterna påverkar på många sätt reproduktionsprocessens form. Jag ska här nöja mig med några korta påpekanden.

I första hand verkar denna utveckling bromsande på massornas initiativ och på kritiken från basen. Den hindrar framväxten av nya produktionsförhållanden som skulle kunna ge rum åt nya arbetsformer och nya produktivkrafter av socialistisk karaktär. Den väldiga potential av latenta produktivkrafter som finns inom den sovjetiska samhällsformationen bidrar under dessa betingelser föga till den faktiska produktionsökningen, vilken alltså fortfar att i första hand vara beroende av ackumulationsprocessen.

Det faktum att ”föråldrad” utrustning kastas på sophögen är också uttryck såväl för de teoretiska föreställningar som jag tagit upp tidigare[69] som för det konkreta ingripandet i produktions- och reproduktionsprocessen från de ledande inom den statliga storindustrin.

I en situation av omfattande arbetslöshet skulle i själva verket den ”föråldrade” utrustning som de statliga företagen upphör att använda av ”lönsamhetsskäl” istället för att kastas på sophögen kunna användas av arbetslösa organiserade i kooperativ och av små industriföretag på landsbygden, där bönderna arbetar (eventuellt på deltid). En sådan användning skulle innebära att man utnyttjade den potentiella produktion och sysselsättning som denna

[67] Se ovan.
[68] Se del 1: s. 213, 238, 253, 257–258, 337–338, 344.
[69] Se ovan.

utrustning representerar. Om de statliga fabrikerna överförde sin relativt åldersstigna utrustning till arbetarkooperativ eller till små industrier på landsbygden, skulle det medföra en ökning av produktionens totala kapacitet, av antalet sysselsatta och av de framtida ackumulationsfonderna. I den senare kinesiska folkrepubliken har sådana åtgärder förverkligats i stor skala.

I Sovjetunionen däremot sker sådana överföringar såväl under NEP-epoken som senare bara undantagsvis. Vad mera är intar ofta ledarna för de statliga storindustrierna en *fientlig attityd* gentemot arbetarkooperativen och den lokala bondeindustrin, vars verksamhetsfält de försöker begränsa. De lyckas ofta med detta, trots partiets principiella ställningstaganden för den lokala industrin under större delen av NEP.

Det ringa stöd arbetarkooperativen och den lokala bondeindustrin erhåller kan säkert delvis hänföras till ideologiska faktorer, alltså till en borgerlig föreställning om ”tekniska framsteg”. ”Socialism” och tekniska framsteg kopplas samman vilket leder till att användandet av ”omoderna” tekniker döms ut. Det är detta som åsyftas i uttalanden som det Kujbysjev gör i oktober 1927, där han säger att ”socialismen är ett utvecklingsstadium i ett *tekniskt* mer avancerat samhälle”.[70] Detta är ett ensidigt sätt att tolka vissa av Lenins formuleringar, vilka ibland tycks tillskriva ”teknikens utveckling” en huvudroll.

Det är emellertid inte ideologin som spelar huvudrollen i kampen mellan de statliga storindustrierna å ena sidan och arbetarkooperativen och den lokala bondeindustrin å andra sidan, en kamp där två omedelbara effekter är arbetslöshet och flykt från landsbygden. Störst betydelse i denna kamp har agerandet hos de statliga industriledarna (och de statliga ekonomiska organ varmed dessa är förbundna) för att behålla bestämmanderätten över industrins verksamhet Detta agerande syftar till att öka omfattningen av den verksamhet som industriledarna styr och ibland även till att öka deras inkomster, framförallt deras andel av vinsten.

Detta agerande sker på flera nivåer.[71] Det leder till att den statliga storindustrin förfogar över en industriell reservarmé som är mångtalig och som även innefattar yrkesarbetare. Den leder till en hårdare disciplin inom fabrikerna och till en ökning av de stora företagens ”lönsamhet”, vilket också bidrar till föreställningen om att de stora företagen ”fungerar bättre” än de små.

De åtgärder som de centrala ekonomiska organen vidtar till förmån för de stora företagen gynnar den kapitalistiska arbetsdelningens mest utvecklade former. De medför att den utvidgade reproduktionen underordnas kapitalackumulationen. De bidrar därmed också under rådande förhållanden till en ökning av arbetslösheten.

Denna typ av utveckling baserar sig alltså på en dominans för den typ av utvidgad reproduktion av sociala förhållanden och klassförhållanden som kännetecknar de stora företagen. Denna dominans underlättas av att den proletära klassens aktioner mot arbetsdelningens former är begränsade och av att den kritiska analysen lyser med sin frånvaro.

b) lönenivån, olika teknikers ”lönsamhet” och problemet med arbetslöshet

Under de nepska betingelserna framstår det som om arbetslöshetens framväxt beror på att ackumulationsfonderna är begränsade, främst nyttjas till att investera i ”lönsamma” tekniker och på det faktum att bara de investeringar som leder till att man inför ”modern” utrustning framstår som ”lönsamma”. Den typen av investeringar absorberar en stor del av investeringsfonderna, men ger bara upphov till ett begränsat antal arbeten.

Olika investeringars ”lönsamhet” är emellertid inte något ”tekniskt givet” utan sammanhänger med *prisnivå*, *lönenivå* och den typ av *disciplin* som råder inom produktionsenheterna.

---

[70] *II-ja Sessija TsIK SSSR 4 Sozyva*, op.cit. s. 250, citerat efter E H Carr & R W Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1:II, s. 415 (kursiverat av Bettelheim).
[71] Se ovan.

Under hela NEP-perioden höjs lönenivån trots arbetslöshetens omfattning och ökning. Lönehöjningarna medför att man i ”lönsamhetens” namn med fördel tillgriper tekniker som kräver rätt mycket kapital men som ”sparar” arbetskraft. Under dessa betingelser måste man fråga sig varför lönerna stiger fastän man för ständiga kampanjer för att ”stabilisera” lönenivån och förekomma en ansvällning av produktionskostnaderna.

Man skulle kunna tro att löneökningarna fram till en viss gräns sker oberoende av arbetslösheten på grund av arbetarklassens ställning efter inrättandet av proletariatets diktatur. En sådan tolkning är emellertid problematisk i den mån *den utvidgade reproduktionen tar sig sådana former att de anställdas löneökningar* inverkar negativt på levnadsnivån för proletariatet i dess helhet genom att ge jordmån för en ökad arbetslöshet.

En konkret analys visar att löneökningarna ofta sker i strid med de årliga planernas förutsägelser, och att de ofta hänger samman med framväxten av motsättningar inom produktionsenheterna. När företagsledarna begränsar arbetarnas initiativutrymme och motsätter sig utvecklandet av en kritisk rörelse bland massorna är höjda löner ett sätt att dämpa missnöjet hos arbetare som vill förbättra sina levnads- och arbetsvillkor. De lönehöjningar som sker under 1927 och 1928 hänger huvudsakligen samman med sådana motsättningar. De är en produkt av en särskild form av *klasskamp* och en konsekvens av att det inte sker någon omvandling av den omedelbara produktionsprocessen, något som också får konsekvenser för löneskillnaderna.[72]

c) den dominerande formen av arbetsdisciplin och den tekniska utvecklingens karaktär

Ovannämnda motsättningars existens visar att *arbetsdisciplinen* inom de statliga företagen vid den här tiden i huvudsak är av kapitalistisk karaktär. Det är här tillgripandet av ackordslöner och materiell stimulans kommer in. Befästandet av denna typ av disciplin leder också till att man föredrar arbetsprocesser där maskinen används för att påtvinga de direkta producenterna ”sin” vilja.[73]

Bristen på utvecklandet av en verkligt socialistisk arbetsdisciplin leder alltså tillsammans med strävan efter ”lönsamhet” till att *de tekniska omvandlingarna inom de sovjetiska fabrikerna ses i perspektiv av de omvandlingar som förverkligas i de kapitalistiska länderna*. Det är mycket betecknande hur Lapidus och Ostrovitianov formulerar problemet i *Lärobok i politisk ekonomi*. I ett stycke som bär rubriken ”Den socialistiska tekniken” och som alltså låter ana att det åtminstone skulle finnas någon liten skillnad mellan ”socialistisk teknik” och kapitalistisk teknik, skriver de följande: ”Vilka stora linjer bör vi följa i vår tekniska utveckling? De stora linjerna bestäms av de tendenser vi fått kunskap om genom att studera den kapitalistiska tekniken.”[74]

Detta är samma sak som att säga att ”den socialistiska tekniken” helt enkelt ska *följa den kapitalistiska teknikens väg*. *Lärobok i politisk ekonomi* kan naturligtvis hänvisa till olika Lenintexter för att motivera en sådan teori.[75] Dessa texter skrevs emellertid sju år tidigare, innan återupprättandet av den sovjetiska ekonomin slutförts. Det faktum att inte något nytt tekniskt perspektiv uppstår när denna uppgift väl är slutförd och man ska ta itu med återuppbyggnaden av industrin tyder på att *rådande samhällsförhållanden och klassförhållanden inte medger att frågan om en radikal omvandling av den tekniska utvecklingen sätts på dagordningen*.

Den kapitalistiska formens dominans inom den utvidgade reproduktionen svarar mot *den tekniska omvandlingens kapitalistiska former*, eller mer generellt uttryckt: mot *den*

---

[72] Se ovan.
[73] På denna punkt se H Braverman, op.cit. s. 144 ff.
[74] Op.cit. s. 421–422.
[75] Ibid. s. 421–422.

kapitalistiska form som produktivkrafternas utveckling antar.

3. Reproduktionsprocessens form ochklassförhållandenas karaktär

Rent allmänt sett bestäms reproduktionsprocessens form under NEP av de historiska ramar inom vilka klasstriderna i Sovjetunionen äger rum. Det är inom dessa ramar som omvandlingen av produktionsprocessen och reproduktionsprocessen sker. På de samhälleliga krafternas plan sätts dessa gränser ofta av det sovjetiska proletariatets svaghet. Denna svaghet är inte huvudsakligen ”numerär” utan ideologisk. Den hänger samman med den proletära ideologins svaga förankring bland massorna,[76] vilket i sin tur sammanhänger med den socialistiska demokratins bristfälliga utveckling. På ett teoretiskt-ideologiskt plan har det att göra med frånvaron av en konsekvent analys av de rådande produktionsförhållandenas karaktär. För att åstadkomma en omvandling av produktionsförhållandena i socialistisk riktning måste man föra en kamp. Denna ”ideologiska begränsning” har sina rötter i klasskampens historia och dess *effekter* på omvandlingen av *bolsjevikernas ideologi*. De former som klasskampen antar gör det inte möjligt att utveckla någon stringent analys av samhällsförhållanden och klassförhållanden under NEP.

Det är svårt att genomföra en analys av produktionsförhållanden och klassförhållanden under NEP eftersom dessa förhållanden antar helt nya former av ytterst motstridig karaktär. Ännu idag när vi besitter en mycket större historisk erfarenhet, inberäknat Mao Tse Tungs och KKP:s bokslut över Sovjets tidiga historia, kan en sådan analys bara utföras på en viss abstraktionsnivå. Även med dessa begränsningar är emellertid en sådan analys oundgänglig för förståelsen av motsättningarnas rörelse.

En av de väsentliga punkterna är att förekomsten av det som Lenin kallar ”proletariatets diktatur”[77] inte gör att proletariatet ”försvinner”. Istället ändrar den formen för proletariatets existens och för dess förhållande till andra klasser.[78]

Huvuddragen i det system som råder under 1921 konserveras under NEP-epoken, även om statsapparatens ansvällning, *chozrastjots* och bank- och finansväsendets utveckling samt befästandet av disciplinen i fabrikerna omvandlar *formerna för att skilja arbetarklassen från produktionsmedlen*.

Det är detta *åtskiljande* som gör att arbetarklassen fortfarande utgör ett *proletariat*. Bara genom att undanröja alla former för att åtskilja de direkta producenternas från deras produktionsmedel kan proletariatet *försvinna*. Proletariatets diktatur innefattar emellertid *en förstörelse av en del av de tidigare åtskiljande relationerna*, främst därför att proletariatet genom *sina organisationer* (partiet, fackföreningarna, och sovjeterna) står *enat* gentemot sina produktionsmedel och delvis bestämmer hur dessa ska användas. Den sovjetiska arbetarklassen är med andra ord på en gång ett *proletariat* och ett *icke-proletariat*. Den är ett proletariat i den mån den är *skild* från sina produktionsmedel och ingår i kapitalistiska förhållanden som bara genomgått en partiell omvandling. Den är ett *icke-proletariat* i den mån den står *enad* gentemot sina produktionsmedel och behärskar dessa tack vare framväxten av *nya sociala förhållanden*[79] *inom överbyggnaden och i den ekonomiska basen*.

De *specifika kännetecknen* för proletariatets *dubbla karaktär* förändras i klasskampen. Förstörandet av de åtskiljande förhållandena befäster proletariatets diktatur och bidrar

---

[76] Se del 1, s. 72–74.
[77] På denna punkt se del 1, s. 76.
[78] Se också Lenins text, Ekonomi och politik under den proletära diktaturens epok (7 november 1919).
[79] Dessa nya samhällsförhållanden hänger också samman med de *politiska* förhållandena, med formerna för den *socialistiska och proletära demokratin*. Den faktiska utvecklingen av dessa former (vars avgörande betydelse Lenin påvisat i *Staten och Revolutionen*) är avgörande för omvandlingen av producenternas förhållande till de statliga *produktionsmedlen*. Denna utveckling bidrar alltså till att omvandla själva den ekonomiska basen och är en förutsättning för att *proletariatets diktatur* ska kunna befästas.

samtidigt till att undanröja de betingelser som gör arbetarklassen till proletariat.

På de omedelbara produktionsförhållandenas nivå och inom reproduktionsprocessens dominerande form förblir det sovjetiska proletariatet i huvudsak skilt från sina produktionsmedel under NEP-epoken. Proletariatets makt över produktionsmedlen utövas huvudsakligen genom dess organisationer. Den utövas i själva verket framförallt genom bolsjevikpartiet såsom varande proletariatets organiserade avantgarde, vilket partiet är i den mån som dess *ideologi* och dess *band med folkmassorna* ger det möjlighet att *verkligen tjäna* proletariatets historiska intressen, det vill säga hela mänsklighetens frigörelse.

Eftersom proletariatet inte har försvunnit har inte heller bourgeoisien försvunnit, men dess existensform har *förändrats* liksom dess *relationer* till de andra klasserna. Den huvudsakliga förändringen rör dem som spelar en ledande roll i reproduktionen av kapitalistiska produktionsförhållanden inom den statliga sektorn. De utgör i själva verket *en bourgeoisie som samtidigt är en icke-bourgeoisie*. En *bourgeoisie* i den mån den utövar ledningen över reproduktionen av mer eller mindre omvandlade kapitalistiska förhållanden. En *icke-bourgeoisie* i den mån den utövar denna ledning under helt nya betingelser, det vill säga i den mån den är *politiskt och ideologiskt underkastad proletariatets diktatur*.

Också här gör klasskampen att de *specifika kännetecknen* förändras för denna *bourgeoisies dubbla karaktär.* Om de särskiljande relationerna skall befästas eller förstöras beror framförallt på arbetarnas egen kamp och på huruvida deras linje är riktig. De framgångar som röns i denna kamp berör samhällsförhållandena i dess helhet. De bidrar till att etappvis undanröja den borgerliga ideologi och de borgerliga *handlingsmönster* som återskapas därför att produktionsförhållandena ännu bara omvandlats till en del.

Undanröjandet av borgerlig ideologi och praktik är en förutsättning för omvandlingen av själva produktionsförhållandena. Det är därför den ideologiska klasskampen spelar en av görande roll, framförallt vad gäller arbetsstil, arbetsledning och socialistisk demokrati. En sådan kamp är avgörande, inte bara inom produktionsenheterna, utan inom hela den ideologiska apparaten.

Mot proletariatets och bourgeoisiens dubbla karaktär under övergången till socialismen (som antar speciella kännetecken under NEP-epoken) svarar *kampen mellan två vägar* under den socialistiska omvandlingen. Den socialistiska vägen segrar i den mån de kapitalistiska samhällsförhållandena och de motsvarande sociala handlingsmönstren kullkastas. Historiskt sett är detta kullkastande en förutsättning för att proletariatets diktatur ska kunna befästas. Det är som Marx säger att ”producentens politiska dominans kan inte samexistera med förevigandet av hans sociala slaveri”.[80] ”Förevigandet” av det samhälleliga slaveriet sammanhänger med återskapandet av kapitalistiska förhållanden på produktions- och reproduktionsnivå. Om inte arbetarna genom sin egen klasskamp sätter stopp för detta, leder det nödvändigtvis till att deras politiska dominans undermineras och försvinner.

Mot klassernas dubbla karaktär under NEP-epoken svarar *statens dubbla karaktär*, partiets dubbla karaktär (där kampen mellan en proletär och en borgerlig linje koncentreras) samt *den dubbla karaktären hos produktions- och reproduktionsprocessen*.

På den sista punkten är det nödvändigt att understryka att produktionen av mervärde (som hör ihop med reproduktionen av sådana värdeformer och löneformer som säkerställer förenandet av det nödvändiga arbetet och merarbetet) upphör att vara identisk med *utsugning* i den utsträckning som användandet av mervärdet inte längre helt och hållet styrs av det kapitalistiska produktionssättets lagar, utan av proletariatets diktatur där profiten och ackumulationen *upphör att utgöra målsättningen för produktionen*, även om de används som medel för att utveckla densamma.

[80] Se Marx och Engels, Pariskommunen

4. Omvandlingen av reproduktionsprocessens former mot slutet av NEP

Mot slutet av NEP uppkommer två avgörande faktorer som förändrar formerna för reproduktionsprocessen. Dessa faktorer hänger ihop inbördes, men det är den andra av dem som spelar den *avgörande rollen*, då den direkt tar sig uttryck i en omvandling av förhållandena mellan klasserna.

a) utvidgandet av verksamhetsområdet för planeringen

Den första faktor som förändrar betingelserna för reproduktionen är utvidgandet av planeringen. Detta innebär inte att planläggandet blir mer ”exakt” eller ”sammanhängande” (tvärtom är den första femårsperiodens årliga planer föga sammanhängande). Vad som sker är att planens mål utökas till att omfatta snart sagt alla sidor av den ekonomiska verksamheten. Viktigast i sammanhanget är de investeringar som hädanefter går över den statliga budgeten. Denna utvidgning begränsar *chozrastjot*s effekt på sambandet mellan det enskilda företagets lönsamhet och omfattningen av dess investeringar. Den totala investeringsplanen syftar till att bryta detta band, och att underställa ackumulationsprocessen andra krav än att det enskilda företaget ska skapa största möjliga profit eller att olika branschers profitkvot ska jämställas.

Med planeringen försöker man genomföra en maximal total ackumulation och åstadkomma en så snabb industriell tillväxt som möjligt med prioritering av den tunga industrin som utgångspunkt. De konkreta omständigheter under vilka planerna utarbetas, revideras och verkställs är givetvis inte sådana att man kan säga att målet uppnås. Planens mål medför emellertid en radikal förändring av effekterna av den åtskillnad mellan olika statliga företag som åtföljer *chozrastjot*.

Fördelningen av investeringar mer eller mindre efter olika sektorers ”lönsamhet” ersätts nu av en fördelning som styrs av syftet att *öka takten i produktionstillväxten*, vilket då i första hand gäller den tunga industrin. Enligt den tidens språkbruk får kraven på lönsamhet på företagsnivå och branschnivå i princip ge vika för kraven på ”*lönsamhet på samhällelig nivå*”.

Detta innebär att det sker en *brytning* med reproduktionsprocessens tidigare form. Intill en viss gräns *leder denna brytning till en socialistisk utveckling av ekonomin*. Icke desto mindre är ekonomin underkastad kraven från värdeökningsprocessen, men nu sker denna process i annan skala.

Kraven på värdeökning finns fortfarande med i bilden. Därmed betraktas de *ekonomiska beräkningar* som görs i pristermer som viktiga, och inriktningen på en allt *större ackumulation reser spärrar för ökad sysselsättning*. *Dessa spärrar* betyder att ”tekniker som inte är räntabla” i ännu högre grad försmås, fastän de skulle kunna ha bidragit till att öka sysselsättningen och produktionen, vilket återspeglas i olika utkast och på varandra följande varianter av den första femårsplanen.[81]

Dessa dokument pekar på att det fortsatt kommer att finnas ett avsevärt antal arbetslösa. Arbetslösheten försvinner inte förrän i och med ”det stora genombrottet”. Från och med denna tidpunkt tenderar i själva verket *den ringa ackumulationsförmågan inom den statliga industrin* att kompenseras genom ”*den primitiva ackumulationen*” och av att bönderna avkrävs en ”tribut”. Denna tribut har i själva verket redan på omvägar börjat uppbäras via ”exceptionella åtgärder” vilka innebär att jordbruket avkrävs leveranser utan att det får industriprodukter till samma värde i gengäld. Tributen blir sedan större i samband med de leveranser som jordbruket avkrävs inom ramen för kollektiviseringen.[82]

---

[81] Angående de successiva utkasten för femårsplanen se E H Carr & R W Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1:II, s. 837.

[82] När det kommer till kritan förbrukas denna ”tribut” mycket snabbt och ackumulationsfonderna måste ökas genom prishöjningar och reallönesänkningar. Detta kommer att analyseras i del 4.

b) tillgripandet av en ”primitiv ackumulation” och omvandlingen av klassförhållandena

”Utvidgandet av planeringen (i den bemärkelse som ovan angetts) blir på allvar genomförbart genom en *radikal omvandling av klassförhållandena*, genom kullkastandet av den privata handeln och industrin och genom en kollektivisering som undanröjer det gamla individuella jordbruket.

Undanröjandet av den privata handeln och industrin och undertryckandet av det gamla individuella jordbruket är *en seger för ekonomins sociala former*. Det är en seger för proletariatet över *den privata bourgeoisien*. Emellertid är som vi ska se i nästa del inte *de medel som används för detta ändamål i första hand proletära medel*. Omvandlingen genomförs ”uppifrån” vilket *begränsar den politiska och sociala betydelsen av de omdaningar som görs, och samtidigt stärks de kapitalistiska elementen inom den statliga och kooperativa sektorn liksom de borgerliga dragen hos statsapparaterna*.

Eftersom de socialistiska formernas seger huvudsakligen härrör från åtgärder som kommer ”uppifrån”, betyder det att de inte är förankrade i någon omfattande kamp bland folkmassorna. De kan i första hand ses som ett resultat av *motsättningar inom ackumulationsprocessen*. Eftersom ingen masskamp förekommit har inte reproduktionsprocessen befriats från *ackumulationstvånget*. Därför har man tvingats utvidga ackumulationens begränsningar genom att tillgripa statlig kontroll. Av detta och andra skäl (som sammanhänger med bristen på en tillräckligt djupgående omdaning av den statliga industrins sätt att fungera) åtföljs inte de socialistiska formernas seger inom ekonomin av något upphävande av de gränser som ackumulationskraven sätter för den utvidgade reproduktionen. Men om dessa gränser inte upphävs så *förflyttas de* i och med utvidgandet av socialistiska former inom ekonomin. Denna förflyttning får i sin tur *en rad motstridiga effekter* på grund av de betingelser under vilka förflyttningen sker. Å ena sidan befäster den proletariatets diktatur genom snabb numerär tillväxt av arbetarklassen, och genom att avskaffa arbetslösheten och göra det möjligt för Sovjetunionen att utvecklas till en stor industrimakt. Å andra sidan försvagar den proletariatets diktatur genom att orsaka en brytning av förbundet mellan arbetare och bönder.

Detta sker genom en jordbrukskris utan motstycke och genom framväxten av en tvångs- och repressionsapparat som också ingriper mot de breda befolkningsskikten och leder till en tillbakagång för den socialistiska demokratin.

Omvandlingen av klassförhållandena, vars historiska betydelse inte kan värderas annat än genom en konkret analys av alla dess konsekvenser är *det avgörande innehållet i NEP:s slutliga kris*. Bristen på verklig konsolidering av förbundet mellan arbetare och bönder, och det faktum att man inte lyckats befria reproduktionsprocessen från ackumulationsprocessens tvång leder i själva verket fram till denna kris. Dessa två faktorer i den slutliga NEP-krisen härrör från rådande ideologiska och politiska förhållanden för det sovjetiska proletariatet och dess avantgarde bolsjevikpartiet, och därmed även från arbetarklassens organisationsformer.

6: Arbetarklassens organisationsformer

De ideologiska förhållanden i vilka arbetarklassen ingår under NEP-epoken är sammansatta och skiftande. Det råder inte någon brist på ”källor” som förtäljer om dessa förhållanden, men de är i allmänhet mer eller mindre ”kontrollerade”, framförallt är det vissa ideologiska strömningar som lyser med sin frånvaro. Dessa ”källor” består framförallt i läsarbrev som publicerats i tidningarna, romaner och noveller där arbetarnas liv och deras reaktioner på dagliga problem skildras och parti- och regeringsbeslut beskrivs, etc. Därutöver består källorna av rapporter till kongresser, konferenser och andra möten inom parti och fackförening samt av interna rapporter från partiet och OGPU (Förenade statspolitiska administrationen, dvs. politiska polisen), varav vissa publicerats . Det är emellertid svårt för att inte säga omöjligt att via sådana källor (vars innehåll i allmänhet inte kan avskiljas från de ideologiska och politiska målsättningarna hos dem som publicerar eller redigerar texterna) få ett grepp om den mångfald ideologiska strömningar som löper igenom arbetarklassens olika skikt eller att förstå förändringarna i dessa strömningar under ett skede då så mycket sker som från NEP:s början till dess slutliga kris.

De väsentliga ideologiska strömningarna inom arbetarklassen avspeglar sig emellertid, om än partiellt och förenklat, i arbetarklassorganisationernas verksamhet och beslut och i de aktiva arbetarnas öppna agerande. Det är på denna nivå, vars mest direkta uttryck består i politiska beslut, som vi ska försöka få grepp om några aspekter av den ideologiska omvandling som arbetarklassen genomgår under NEP, och då framförallt mot slutet av NEP . Vi ska här framförallt fästa uppmärksamheten på de huvudsakliga formerna för arbetarnas organisering och på arbetarnas roll inom dessa organisationer.

1. Bolsjevikpartiets utveckling

Bolsjevikpartiet är det sovjetiska proletariatets avantgarde i kraft av sin klassmässiga bas, sin ideologi och sin politiska linje. De två sista elementen är väsentliga. Teorin och praktiken visar i själva verket att *ett partis förankring i arbetarklassen inte räcker för att bestämma dess proletära prägel*. Exemplen på ”arbetarpartier” som på grund av sin ideologi och sin politiska linje i själva verket tjänar bourgeoisiens intressen är många. De utgör vad Lenin kallar ”borgerliga arbetarpartier”. Å andra sidan kan andelen arbetare bland ett proletärt partis medlemmar vara relativt ringa (framförallt i ett land där arbetarklassen i sig är fåtalig) utan att detta skadar partiets proletära karaktär som då förlänas av dess ideologi och dess politiska linje. Icke desto mindre är det mycket viktigt att göra en analys av bolsjevikpartiets klassammansättning, eftersom förekomsten av partimedlemmar som inte kommer från arbetarklassen medför ett ständigt tryck på ideologin och på den politiska linjen.

I den sista delen av denna bok kommer jag att undersöka de viktigaste aspekterna på de ideologiska och politiska striderna inom bolsjevikpartiet under åren 1924 till 1929. För tillfället begränsar jag mig till att studera arbetarklassens och olika sociala klassers eller gruppers närvaro i bolsjevikpartiet.[1]

a) medlemsökningen inom partiet

Under 1929 ser partiet helt annorlunda ut än före Lenins död. Partiet har nu tagit ett viktigt steg i riktning mot en omvandling från ett parti av revolutionära aktivister (som det var år 1917) i riktning mot en organisation som antar vissa drag av massparti. Denna omvandling som knappt hade påbörjats under Lenins levnad antar fastare form under år 1929. Omvandlingen är förbunden med de många och nya uppgifter som partiet måste fullfölja efter inrättandet av proletariatets diktatur.

Två sifferuppgifter kan ge en bild av den kvantitativa omfattningen av ovannämnda

[1] Hursomhelst ska vi bara redogöra kort för böndernas förhållande till partiet, då detta undersökts tidigare.

omvandling. Den första januari 1923 har bolsjevikpartiet 472 000 medlemmar och första januari 1930 har det i runda tal 1 680 000 medlemmar.[2] Som synes blir antalet partimedlemmar 3,5 gånger så stort på sju år. Detta innebär bland annat att majoriteten av partimedlemmarna mot slutet av NEP har mycket kort erfarenhet av det politiska livet i sin organisation.

Den ursprungliga impulsen till denna snabba medlemsökning kom under 1924, strax efter Lenins död. Då påbörjas den medlemsvärvning som officiellt kallas ”Leninvärvningarna”[3]. Efter införandet av dessa ”värvningar” har partiet i januari 1080 000 medlemmar, nära 2,3 gånger mer än under 1923.[4]

Det officiella syftet med medlemsvärvningskampanjen under 1924 och 1925 och sedan även under 1927 (som då kallas ”oktoberbefordringarna”) är att *proletarisera partiet*, det vill säga att *stärka dess arbetarbas*. Man kan emellertid fråga sig vilka *de faktiska klasseffekterna* av den massiva medlemsvärvningen mellan 1924 och 1930 blir. Inte minst gäller denna fråga de första åren. Fram till år 1925/26 är i själva verket få av fabriksarbetarna sanna proletärer sedan lång tid tillbaka. Lenin fäster uppmärksamheten på denna situation mer än en gång. På elfte partikongressen (27 mars 1922) understryker han: ”Till våra fabriker och verkstäder har det alltsedan kriget strömmat folk som inte alls varit av proletär härkomst, utan som sökt en möjlighet att gömma sig undan kriget. Och är verkligen de samhälleliga och ekonomiska betingelserna hos oss idag sådana, att det är verkliga proletärer som beger sig till fabrikerna och verkstäderna? Nej, det är det inte. (…)Mycket ofta är de som beger sig till fabrikerna inte proletärer utan alla möjliga tillfälliga element.”[5]

På kvällen efter detta tal skriver Lenin ett brev till centralkommitténs medlemmar där han varnar för de konsekvenser som en massrekrytering kan medföra. Motiven för denna varning är dels dem som han tagit upp i ovannämnda tal, dels ett annat av mera varaktig karaktär, nämligen risken för en infiltration av borgerliga och småborgerliga karriärister beredda på att förkläda sig till arbetare för att bli medlemmar. Med anledning av det skriver han: ”Man måste räkna med att frestelsen att gå med i ett regeringsparti för närvarande är mycket stor.” Därefter pekar han på vad som kan ske om partiet röner nya framgångar: ”Tillströmningen av småborgerliga element till partiet som är öppet fientliga till allt som är proletärt kommer att anta enorma proportioner. Kravet att arbetarna ska ha varit anställda under sex månader kan inte på något sätt hejda detta tryck. Det krävs ingen större ansträngning för att få ihop en så kort anställning. Av allt detta drar jag slutsatsen att det är absolut nödvändigt att definiera begreppet ”arbetare” på ett sådant sätt att det enbart innefattar dem som utifrån sina levnadsvillkor erhållit ett proletärt sinnelag . Detta är emellertid inte möjligt utan ett mångårigt fabriksarbete, som utförs på grund av de egna ekonomiska och sociala levnadsvillkoren.”[6]

Lenin formulerar därefter en rad krav i syfte att säkra en verkligt proletär rekrytering. Han understryker också nödvändigheten av att ”*minska*” partiets medlemsantal.[7] Man tar emellertid inte hänsyn till Lenins krav och partimedlemmarnas antal ökar snabbt i stället för att minska. Den åsyftade målsättningen är som tidigare nämnts att *vidga partiets arbetarbas*. Det

---

[2] Se T H Rigby, *Communist Party Membership in the USSR 1917–1967*, Princeton, PUP, 1968, s. 53. De siffror som anges här är avrundade. Den källa som citeras av T H Rigby är *Partijnaja Zjizn*, nr 19, oktober 1967, s. 8–10. Sifferuppgifterna grundar sig huvudsakligen på rapporter från basorganisationerna. De ligger i allmänhet lite högre än uppgifterna från den medlemsstatistik som upprättas med jämna mellanrum. Det finns andra officiella beräkningar, men skillnaderna är för det mesta obetydliga (se ibid. s. 54).

[3] Två värvningskampanjer har burit detta namn, dels år 1924, dels år 1925.

[4] Se T H Rigby, op.cit. s. 52. Alla dessa sifferuppgifter innefattar ”fulla medlemmar” och ”sympatisörer” som befinner sig på ett förberedande stadium.

[5] Lenin, ”RKP(b):s centralkommittés politiska verksamhetsberättelse”, RKP(b):s elfte kongress den 27 mars-2 april 1922. *CW*, vol. 33, s. 299.

[6] Lenin, *CW* vol 33, s. 256. [Conditions for Admiting New Members to the Party]

[7] Lenin, *CW* vol 33, s. 257–258.

är tveksamt om denna målsättning uppnås.

På fjortonde partikongressen i december 1925 drar man lärdom av den medlemsutveckling som skett sedan 1924. I en resolution förkastar kongressen ”den politik som leder till en inflationsartad ökning av medlemsantalet och till införandet av halvproletära element som i allmänhet inte har genomgått de proletära organisationernas eller fackföreningarnas skola. Kongressen menar att detta inte har någonting med leninism att göra och att det är motsatsen till ett korrekt förhållande mellan partiet (klassens avantgarde) och klassen och att det omöjliggör en kommunistisk ledning”.[8]

I praktiken får denna resolution inte stor effekt på värvningspolitiken. Mot slutet av 1926 och framförallt under 1927 (i och med medlemsvärvningskampanjen ”oktobervärvningen”) ökar partiet åter snabbt sitt medlemstal i syfte att uppnå sådana proportioner att hälften av medlemmarna är arbetare som befinner sig ute på fabriksgolvet.[9] Detta mål slås åter fast i en resolution från november 1928.[10]

b) bolsjevikpartiets medlemmar

De omvandlingar som de fabriksarbetande medlemmarna genomgår, den snabba förnyelsen av partiets arbetarkader och tendensen bland ickeproletära element att ge sig ut för att vara arbetare för att komma in i partiet förlänar statistiken om andelen arbetare inom partiet en rätt stor osäkerhet. Denna osäkerhet förvärras av den bristfälliga kontrollen av nya medlemmars inträde i partiet och av de vaga och växlande klassdefinitionerna.[11]

När man analyserar statistiken över partiets sociala sammansättning är det lämpligt att skilja mellan ”*den sociala situation*” man befinner sig i under en kortare eller längre tid *innan man går med i partiet* och *den faktiska sysselsättningen*. Denna skillnad är betydelsefull eftersom en ansenlig del av dem som går med i partiet som arbetare, upphör med sitt manuella arbete och blir ämbetsmän eller funktionärer.

Om man går efter kriteriet ”social situation” ökar antalet arbetare inom partiet från 212 000 år 1923 till 1 100 000 år 1930. Detta är en mer än femfaldig ökning. Antalet arbetare ökar alltså snabbare än det totala antalet medlemmar.[12] Ur denna synvinkel sker det obestridligen en breddning av partiets proletära bas, även om en viss osäkerhet om huruvida de nya medlemmarna verkligen är ”arbetare” kvarstår.

Om man går efter kriteriet ”faktisk sysselsättning” är den relativa ökningen av antalet arbetare också mycket stor, till och med större eftersom en mindre andel av de arbetare som söker sig till partiet blir tjänstemän efter 1924/25.

---

[8] *KPSS*, op.cit. 1953, del 2, s. 81.

[9] Rapport från Molotov och CK-beslut från slutet av 1926. *Izv .Ts K*. nr 47–48, 2 december 1926, citerat efter T H Rigby, op.cit. s. 165 och resolutionen från nittonde oktober 1927 om ”reglerandet av partiets tillväxt i samband med medlemsstatistiken” (Se *Izv .Ts. K*, nr 39, 22 oktober 1927 och E H Carr & R W Davies, *Foundations...*, op.cit. del 2, s. 110).

[10] *KPSS*, op.cit. 1954, del 2, s. 545–547.

[11] I ett cirkulär som CK:s sekreterare Molotov undertecknat i augusti 1925 sägs det att de bristfälliga definitionerna gör det omöjligt att reglera partiets sociala sammansättning. I cirkuläret fastställs de principer som hädanefter bör följas vid den sociala klassificeringen. Det gör statistiken förståeligare, men kvarlämnar vissa oklarheter framförallt vad gäller kontrollen av uppgifterna i medlemsansökningarna. Cirkuläret skiljer mellan ”arbetare” huvudsakligen anställda för att utföra ett fysiskt arbete inom industri och transportväsende eller inom jordbruket (jordbruksarbetare), ”bönder” som är oberoende eller ingår i familjeföretag eller kollektivföretag för jordbruksproduktion eller liknande, såsom fiske, boskapsuppfödning etc. och ”tjänstemän” som arbetar inom de administrativa, ekonomiska och kulturella apparaterna. Klassificeringen innehåller också rubriken ”andra” för studerande, hantverkare etc. Se *Izv, Ts. K*, nr 34/september 1925, sammanfattat i T H Rigby, op.cit. s. 159–160.

[12] Sifferuppgifter framräknade utifrån det totala medlemsantalet och utifrån olika procentandelar i den klassmässiga sammansättningen, efter T H Rigby, op.cit. s. 52 och s. 116.

c) partiets sociala sammansättning

Partiets sociala sammansättning påverkas inte enbart av tillströmningen av arbetare till partiet utan även av tillströmningen av andra sociala element och av arbetarmedlemmarnas förvandling till tjänstemän. Om man tar detta till utgångspunkt för analysen blir den proletära karaktären hos partiets sociala bas något mindre markerad än om man begränsar sig till att betrakta de sökandes ”sociala situation”. Den proletära karaktären befästes dock i stort under loppet av NEP. Under 1927 består partiet till 30 % av arbetare från industri- och transportväsende, till 1,5% jordbruksarbetare och 8,4% bönder medan tjänstemän och ”andra” utgör 60, 1%.[13]

Den numerärt mest betydelsefulla gruppen består alltså av tjänstemän och ”andra”. I realiteten väger den här gruppen tyngre i den löpande partiverksamheten än vad dess procentuella andel av medlemmarna anger. Det är i själva verket inom denna grupp som partiets och administrationens kader återfinns, det vill säga att det är de som innehar de ledande posterna och det är i stor utsträckning deras verksamhet som präglar de principbeslut och de riktlinjer som partiets ledande organ antar. Detta är en ny aspekt på statsapparatens och partiapparatens självständighetsprocess, vilken påbörjats redan tidigare.[14]

Av de debatter som förs och av de utrensningar som genomförs inom statens och partiets administrativa organ (de viktigaste posterna inom dessa organ bekläds av partimedlemmar)[15] framgår det att den grupp tjänstemän (eller funktionärer) som är partimedlemmar inte alla är revolutionära aktivister som är hängivna revolutionens sak. En icke obetydlig del av denna grupp består också av vad Lenin kallar småborgare som är ”fientliga mot allt som är proletärt”[16].

Antalet ”skandaler” som föranleder undersökningar och sanktioner visar att det inte rör sig om isolerade fall, utan om ett fenomen med samhällelig räckvidd. Konkret tar detta sig uttryck i förekomsten av ett socialt skikt inom partiet, som för ett annorlunda liv än vad arbetarna på fälten och i fabrikerna gör. Detta skikt skaffar sig privilegier och är okunnigt om folkmassornas verkliga problem. De som tillhör detta sociala skikt lever i själva verket åtskilda från arbetarklassen även om de har sina rötter där. De visar ofta en tendens att bilda små grupper vars medlemmar beskyddar varandra. De bildar vad man i Sovjetunionen kallar ”familjecirklar”. På femtonde partikongressen observerar Stalin följande: ”Hos oss löser man så att säga ofta problemen inom familjen. Ett exempel: Ivan Ivanovitj, medlem av ledningen för en organisation, har begått ett allvarligt fel som har fått ödesdigra konsekvenser. Men Ivan Fjodorovitj vill inte kritisera honom, inte ange honom, inte kritisera de fel som Ivan Ivanovitj begått därför att han inte vill orsaka någon ’ovänskap’. Idag låter jag honom vara, imorgon lämnar han mig ifred. Är det inte uppenbart att vi inte kan förbli proletära revolutionärer och att vi kommer att få ge slaget förlorat om vi inte drar upp detta småborgerliga tänkande med rötterna, om vi inte får bukt med detta sätt att lösa de viktigaste frågorna för vårt uppbygge

---

[13] Ibid. s. 162. Det bör påpekas att den löpande statistiken som upprättas på grundval av basorganisationernas rapporter ger en högre procentandel arbetare (och bönder) än den officiella medlemsstatistiken, vilken anses som mer exakt. Enligt den löpande statistiken ligger andelen arbetare inom industri och transportväsende på 36,8% (alltså 22,6% över den officiella medlemsstatistikens uppgifter).

[14] Se del 1, s. 256 och 344–345.

[15] Nomineringsförfarandet (istället för val, som många gånger fortlever endast i teorin) införs successivt för tillsättandet av viktiga poster inom parti och administration. År 1926 är nomineringen införd som princip. Den ligger då i händerna på en administrativ apparat inom partiet, *Orgraspred*, och kontrolleras i princip av centralkommittén, dvs. i själva verket av Sekretariatet. *Orgraspred* är det organ som 1924 efterträder *Utjraspred*. En lista över befattningar kan inte upprättas utan *Orgraspreds* godkännande, och det sker alltså en ”registrering”. Förteckningen över de partimedlemmar som kan erhålla befattningar som finns uppförda på registret, innehas av *Orgraspred*. Denna namnlista utgör också ett ”*register*” (*nomenklatura*). Det gäller även för de befattningar som i teorin tillsätts genom val. (Se E H Carr, Socialism.., op.cit. del 2, s. 203, 212) och *Foundations.....* op.cit. del 2, s. 122.

[16] Se det tidigare anförda citatet av Lenin ur *CW*, band 33, s. 256.

inom familjen?”[17]

Bland de partimedlemmar som är ”tjänstemän” (en grupp som innehåller en stor andel kadrer) växer det fram motstridiga sociala krafter. Å ena sidan har vi de som identifierar sig med proletariatet som den ledande klassen, vilken tar makten över sina levnadsvillkor. Å andra sidan har vi de som genom sin praktik och genom sina relationer till produktionsmedlen bildar *en bourgeoisie och en småbourgeoisie i vardande*. Förekomsten av borgerliga och småborgerliga sociala krafter även inom partiet är oundviklig under den socialistiska omvandlingen. Detta hänger samman med den motsägelsefulla naturen hos de sociala förhållanden som kännetecknar denna period. Dessa motsättningar gör det nödvändigt med en fortsatt klasskamp och en utveckling av arbetarklassens initiativ. De fordrar en socialistisk demokrati och en förstärkning av partiets förankring i proletariatet och bland fattigbönderna och de minst burgna mellanbönderna.

Någon sådan förstärkning av partiets sociala bas sker endast i ringa utsträckning under NEP. Detta framgår av det faktum att bara 30% av partimedlemmarna år 1927 arbetar inom industri och transportväsende. Därefter försöker man ständigt bredda rekryteringen av arbetare med siktet inställt på att 50% av partimedlemmarna ska vara arbetare. Denna målsättning förverkligas inte.[18]

De svårigheter partiet stöter på när det försöker vidga sin proletära bas för vidare till problemet med partiets konkreta relationer till arbetarklassen.

d) partiets förhållande till arbetarklassen

Inom ramarna för det ämne som jag behandlar i denna del och med den information som finns att tillgå, kan jag här bara ge en begränsad redogörelse för partiets förhållande till arbetarklassen. Vissa av dessa redogörelser är av statistisk karaktär (vilket ger dem ett sken av precision), andra är av kvalitativ karaktär och ger utrymme för breda tolkningsmarginaler. En orsak till att den sistnämnda typen av redogörelser är mycket ungefärliga är att arbetarklassens förhållande till bolsjevikpartiet varierar avsevärt från region till region, från stad till stad och från period till period. Därför är det mycket farligt att generalisera eller att låta det som är giltigt på en plats vid en viss tidpunkt gälla för hela landet under flera år.

En sak är säker: det är proletariatet som utgör bolsjevikpartiets och sovjetmaktens sociala massbas. Om inte bolsjevikpartiet och sovjetmakten hade fått ett aktivt stöd från proletariatets krafter, från dess mest medvetna delar såväl som från större delen av dess mindre medvetna element, skulle det vare sig varit möjligt att befästa revolutionär omvandling eller att få den sovjetiska ekonomin på fötter så snabbt som skedde under NEP.

Detta stöd betyder givetvis inte att den sovjetiska arbetarklassen i sin helhet ständigt är fullständigt överens med alla beslut som parti och regering fattar. En sådan enighet skulle inte rimma med de motsättningar som finns inom själva arbetarklassen. Detta gäller framförallt som arbetarklassen vid vissa tidpunkter, framförallt efter inbördeskriget, innefattar många element med småborgerligt ursprung som inte proletariserats ideologiskt och antingen intar en fientlig eller en passiv attityd gentemot sovjetmakten. Men även bland de verkligt proletära elementen förekommer det ibland tvekanden och missnöjesyttringar. Under NEP uppstår sådana fenomen i synnerhet i samband med att privatkapitalister och privata köpmän åter dyker upp och i samband med att kulakernas inflytande ökar. Men framförallt under senare delen av NEP hänger dessa fenomen också ihop med uppkomsten av ledare (inte minst inom företagen) som utvecklar ett auktoritärt förhållande till arbetarna och försöker stävja deras kritik. Det sätt varpå produktionsmötena[19] avlöper kan tjäna som illustration till detta.

---

[17] *XV Congrès...*, op.cit. s. 62.
[18] Se T H Rigby, op.cit. s. 116.
[19] Se ovan, s. ???.

Befästandet av ett förtroendefullt förhållande mellan partiet och arbetarklassen avgörs av riktigheten i partiets politiska linje och av det sätt varpå denna linje genomförs. Det avgörs av de konkreta aktioner partiet genomför och av partiets *direkta närvaro* i arbetarklassen. Det är därför det är så viktigt att öka antalet arbetare inom partiet.

På den fjortonde partikongressen år 1925 säger Stalin att 8% av arbetarklassen är partimedlemmar mot 7% vid trettonde partikongressen.[20]

Under 1927 uppskattar man andelen partimedlemmar bland arbetarklassen till något mindre än 8%.[21]

Totalt sett ökar antalet arbetare i partiet föga mer än vad totala antalet arbetare ökar efter år 1925. Därför stabiliseras den del av arbetarklassen som tillhör partiet på runt 8%. Andelen partimedlemmar inom arbetarklassen varierar emellertid mycket starkt från en industri till en annan. I de stora industrierna ligger andelen på 10,5% i genomsnitt med en topp för olje-industrin på 13,4% och en bottennotering på 6,2% för textilindustrin[22] där framförallt kvinnor[23] arbetar.

Andelen partimedlemmar är högre inom de industrier där det finns yrkesarbetare än inom de industrier där arbetskraften är outbildad. Man kan också konstatera stora geografiska skillnader. I Leningrad är andelen partimedlemmar inom arbetarklassen mycket hög, 19% mot 9% i Moskva och ännu lägre andelar i de flesta andra städer.

Ovannämnda procentsiffror förklarar varför kampanjer som syftar till att uppnå en femtio-procentig arbetarrepresentation inom partiet misslyckas. Två orsaker är väsentliga här. Den ena är att antalet ” tjänstemän” inom partiet ökar så snabbt trots att det totala antalet tjänste-män (som ligger kring 3,5 milj. år 1926/27) är mindre än det totala antalet arbetare (4,6 miljoner). Den andra orsaken är att de flesta arbetare tvekar att söka medlemskap i partiet trots att partiets organisatörer anstränger sig för att värva medlemmar. Det är detta som ligger bakom sådana handlingssätt som ”kollektivanslutning”, vilka fördöms av partiledningen. Detta medför för övrigt en rad utträden ur partiet under de månader som följer på värvningskampanjerna.[24]

Många arbetares tvekan inför en partianslutning verkar framförallt bero på att många arbetare som nyligen kommit till industrin och som saknar organisatoriska traditioner, inte känner sig beredda att axla en partimedlems ansvar. Framförallt känner de sig inte beredda att till sina uppgifter i produktionen lägga de *partiuppgifter* som de ofta förväntas utföra.[25] Det är ett faktum att en anhopning av uppgifter av det slaget ofta under den här epoken utgör en tung börda som försämrar hälsan hos många aktivister som lider av tbc, blodbrist och nervösa besvär.[26]

Arbetarnas tvekan att bejaka värvningskampanjer har också andra förklaringar, framförallt under senare delen av NEP. Ofta beror denna tvekan på att medlemmar i partiets basorganisationer framförallt åläggs att verkställa beslut och får spela en föga betydande roll i

[20] Se *XIV Sord*, Moskva,1926, s. 52.
[21] Uppgifterna om arbetarna i bolsjevikpartiet är beräknade efter T H Rigby, op.cit. s. 52, 163 (officiell medlemsstatistik).
[22] Se E H Carr, *Foundations...*, op.cit. del 2, s. 108, som citerar *Sotsialnyi i Natsionalnyi Sostav VKP(b)*, 1928, s. 51.
[23] Under 1927 är bara 10,5% av partimedlemmarna kvinnor (E H Carr, Ibid., s. 103)
[24] På denna punkt se E H Carr och R W Davies, ibid. s. 114, not 1.
[25] Partiaktivisterna ser till att particellerna fungerar, håller i diskussions- och informationsmöten, tar på sig ansvars uppgifter inom sovjetkommissionerna och inom kulturella och kooperativa organisationer etc. Detta innebär att det tillkommer ett avsevärt antal arbetstimmar utöver fabrikstiden. Aktivisterna är inga ”funktionärer”, de fortsätter att tjäna sitt dagliga bröd inom produktionen. De arbetare som blir partifunktionärer eller utnämns till administrativa ansvarsposter rekryteras för det mesta bland aktivisterna.
[26] Se T H Rigby, op.cit. s. 117–118.

beslutsfattandet. Detta gäller inte enbart allmänna frågor utan även lokala frågor.

Resultatet av en undersökning som utförs 1928 visar att de orsaker som arbetarna ofta anger för att motivera att de inte är partimedlemmar är att de har intryck av att basorganisationen (vilken de som arbetare har direkt kunskap om) inte förmår kämpa mot bristerna i sovjetens och de ekonomiska och andra organens verksamhet. De anser inte heller att det ges utrymme för ett försvar av arbetarnas omedelbara intressen. Här kan man notera att partiapparatens representanter sällan stöder arbetarförslag på produktionsmöten, vilket är en aspekt av den socialistiska demokratins ofullständighet. Man kan också notera att förhållandet mellan arbetare och lokal partikader stundtals är dåligt. Arbetarna förebrår ibland partikadern för att leva långt ifrån dem, behandla dem uppifrån och utnyttja arbetarnas situation för att skaffa sig diverse fördelar.[27]

Tvekan inför att ansluta sig till partiet får inte förväxlas med en fientlig inställning till partiet såsom det ledande organet för proletariatets diktatur. Därom vittnar det faktum att partiet ofta får ett positivt gensvar på sina paroller hos arbetarna, och att många arbetare är beredda att aktivt stödja partiets initiativ, utan att fördenskull vilja ansluta sig till partiet.

Bland ”arbetaraktivisterna” är således bara omkring 30 % partimedlemmar.[28] Övriga aktivister kallas rentav ibland för ”icke-partianslutna kommunister”.[29]

Man måste alltså skilja mellan medlemskap i partiet och stöd åt partiet. Detta gäller också aktivt stöd åt partiet, eftersom inte ens ett aktivt stöd nödvändigtvis är tecken på ett beslut om att bli medlem i partiet.

e) partiets förhållande till bourgeoisien

Bolsjevikpartiets proletära karaktär är inte någon ”garanti” mot att borgerliga och småborgerliga element gör intrång i partiet. Som vi har sett är detta tvärtom oundvikligt. Från år 1922 understryker Lenin att bolsjevikpartiet i egenskap av ”regeringsparti” ständigt är utsatt för risken att infiltreras av borgerliga och småborgerliga element.[30] Om det sker en infiltration, påverkar det partiets förhållande till massorna, dess praktik, dess politiska linje och dess ideologi. Den yttersta konsekvensen kan bli att partiet förlorar sin proletära karaktär och blir ett borgerligt parti, det vill säga att partiet omvandlas till sin motsats.[31]

Partiet är således forum för en kamp mellan proletariat och bourgeoisie, *en kamp som gäller partiets och den politiska maktens klasskaraktär*.

Närvaron av bourgeoisiens representanter inom partiet antar skilda former vilka svarar mot ett försvar av delvis motstridiga intressen. Under loppet av NEP finner kulakerna och NEP-männen, det vill säga den privata bourgeoisien, mer eller mindre medvetna försvarare inom partiet. Detta är möjligt eftersom ett försvar av ifrågavarande gruppers intressen kan framstå som en politisk linje som gynnar en ”snabbare” utveckling av produktionen, och då framförallt av jordbruksproduktionen. Men försvaret av bourgeoisiens intressen kan också anta en annan förklädnad. Det kan uppträda i form av en kamp för ”stärkandet” av den statliga sektorn och för en ”sund förvaltning” av den statliga sektorn.

Det är på sistnämnda sätt man motiverar ökade maktbefogenheter åt experter och tekniker och statliga företagsledare, liksom att de omedelbara producenterna ska följa specialisternas order, etc. Objektivt sett leder denna form av kamp till att en statlig bourgeoisie bildas och stärkes. Denna bourgeoisie förfogar enväldigt över produktionsmedlen och avgör användandet av

---

[27] Se *Izv Ts K*, 31 oktober 1928, s. 2–3, citerat efter E H Carr & R W Davies, *Foundations...*, op.cit. del 2, s. 112–113.
[28] Se T H Rigby, op.cit. s. 166.
[29] E H Carr och R W Davies, *Foundations...*, op.cit. del 2, s. 128, som citerar *Pravda*, 20 februari 1927.
[30] Se ovan.
[31] Se del 1, s. 247.

ackumulationsfonderna. En sådan form av kamp utvecklas redan under NEP, men det är från och med trettiotalet, när den privata bourgeoisien i stort sett eliminerats, som den får avgörande betydelse.

1. Breddningen av fackföreningarnas massbas och de fackliga apparaterna självständiggörande

I motsats till partiet som organiserar proletariatets *avantgarde*, så är fackföreningarna *mass-organisationer*. Deras medlemsantal är således mycket större. Under år 1926 räknar de sovjetiska fackföreningarna omkring 9 300 000 medlemmar: och framemot mitten av 1928 räknar de mer än elva miljoner, vilket motsvarar ungefär 80% av lönarbetarna.[32]

Fackföreningarna är organiserade branschvis. De kan ta emot ansökningar inte bara från *arbetare* inom branschen, utan även från *teknisk personal* och från *tjänstemän*. Ungefär en tredjedel av de fackföreningsanslutna är icke-manuella arbetare.[33] Det är inte obligatoriskt att ansluta sig till fackföreningen. De som inte betalar sina medlemsavgifter regelbundet utesluts.

Den höga andelen fackföreningsanslutna är ett tecken på arbetarnas positiva värdering av denna typ av organisation. Anslutningen till fackföreningen medför emellertid också vissa materiella fördelar. Detta framförallt därför att fackföreningen handhar vissa sociala tjänster och tenderar att prioritera sina egna medlemmars intressen. Detta betyder att det vore felaktigt att tolka den omfattande anslutningen till facket som tecken på arbetarnas massiva gillande av allt som deras fackliga organisation står för.

Basorganisationernas direkta inflytande på fackföreningarnas verksamhet är för övrigt relativt begränsad, eftersom den fackliga kadern bildar en apparat som inte står under de arbetande massornas direkta kontroll. Till de viktiga ansvarsposterna nomineras i själva verket kandidaterna för det mesta uppifrån, vilket befäster en facklig funktionärskår som sedan länge är avskuren från kontakten med manuellt arbete.[34] Detta utgör en aspekt på den självständighetsprocess som apparaterna under proletariatets diktatur börjar genomgå redan före NEP.[35]

Fackföreningarnas roll är dubbel.1 ena sidan försvarar de arbetarnas omedelbara intressen. Å andra sidan verkar de för en proletär fostran. De bidrar till att tillföra arbetarklassen socialismens idéer och till att stödja bolsjevikpartiets politik. Denna dubbla roll som partiet betecknar med termen ”fackföreningskontroversen” under vintern 1920/21,[36] bekräftas ständigt av parti och fackföreningar. Under olika perioder ligger emellertid tyngdpunkten på den ena eller den andra av rollerna och deras konkreta innebörd kan variera.

Under första delen av NEP kan man säga att tyngdpunkten huvudsakligen läggs på försvaret av arbetarnas omedelbara intressen, framförallt i samband med att de årliga kollektivavtalen sluts för arbetarna. Från och med 1925/26, då man börjar satsa på industrialiseringen, läggs tyngdpunkten alltmer på fackföreningarnas utbildande funktion. Det anses för övrigt höra till fackföreningarnas uppgifter att *direkt bidra till produktionsökningen och till genomförandet av den ekonomiska planen*.

Den tillbakaskjutna roll som försvaret av arbetarnas intressen får spela svarar mot bestämda politiska ståndpunkter. Dessa uttrycks först av VSNCh och dess press (framförallt i TPG), och därefter får de stöd av partiet och ungkommunisterna i samband med kraven på en snabb tillväxt av industriproduktionen: Den allt snabbare övergången till centralt fastställda löner och normer begränsar också fackföreningarnas möjligheter att ingripa på företagsnivå. I samband med denna utveckling minskar antalet arbetare som berörs av tvister mellan fackföreningar

---

[32] *VII-yj Sezd Professionalnych Sojuzov SSSR*, Moskva, 1929, s. 57.
[33] Ibid., s. 77.
[34] Se E H Carr & R W Davies. *Foundations...*, op cit. del 1, s. 547.
[35] Se del 1, s. 366 ff.
[36] Se del 1, s. 329 ff.

och företagsledningar. Från 3 212 300 arbetare år 1925/26 sker en minskning till 2 463 000 år 1926/27 och 1 874 300 under 1927/28.[37] Den *relativa* minskningen är givetvis mycket större, eftersom antalet lönarbetare växer mycket snabbt under årens lopp. Detta hänger tydligen samman med en mindre krävande attityd från fackföreningarnas sida, eftersom arbetsnormerna ofta höjs under de här åren. Höjningen ger upphov till missnöjesyttringar bland arbetarna på basnivån. Tvister mellan fackföreningar och företagsledare regleras med hjälp av en rad organ, varav kommissionen för biläggandet av konflikter (RKK) är den viktigaste. År 1928 behandlar detta organ 84,9% av tvisterna. Om tvisterna inte kan lösas på denna nivå tas de upp i en förlikningsdomstol och om det är nödvändigt går man vidare till skiljedomsrätten. Under 1928 regleras 20 respektive 80% av de olösta tvisterna i dessa organ.[38]

Från och med 1926 minskar antalet strejker (åtminstone de officiellt erkända strejkerna) avsevärt. På fackföreningarnas åttonde kongress i december 1928 anges det att 43 200 arbetare deltog i strejker år 1926 (varav 32 900 strejkade inom statliga företag). Denna siffra faller till 25 400 (varav 20 000 i statliga företag) under 1927 och till 9 700 (varav 8 900 inom statliga företag) under första halvåret 1928. Bara omkring två procent av strejkerna sker med fackföreningarnas gillande,[39] de övriga är ”spontana” och stöds inte av facket. I januari 1927 skickar centralkommittén ut ett cirkulär som säger att en ”strejk måste godkännas i förväg av fackföreningarnas centralkommitté, om ett sådant godkännande inte erhållits är det förbjudet att strejka”.[40] I samma cirkulär sägs det att ”fackföreningarnas viktigaste uppgift är att anta åtgärder i syfte att förekomma strejker inom de statliga företagen.” Strejkerna försvinner inte helt och hållet men de blir ovanliga och omnämns sällan i pressen. Fackföreningarna lyckas i allmänhet anpassa sig till de uppgifter som föreläggs dem i cirkuläret från januari 1927. Däri får de hjälp av den entusiasm för produktionen som många arbetare visar i början av den första femårsplanen. Anpassningen underlättas också av den repression som drabbar de ansvariga för förbjudna strejker. När det föreligger allvarliga orsaker till missnöje tar detta i exceptionella fall sig uttryck i ”vilda strejker”. Oftare tar det sig dock uttryck i en sänkning av arbetstakten eller en större frånvaro. Den fackliga ledning som sitter under större delen av NEP, där Tomskij ingår, gör emellertid ett viss motstånd mot industriledarnas krav på att facket ska spela en mer aktiv roll i kampen för en ökad arbetsproduktivitet, mot den höga frånvaron och mot vissa typer av disciplinbrott.[41]

Detta motstånd fördöms till slut av partiet. Den 23 april 1929 anklagar centralkommittén Tomskij (och de två andra ledarna för ”högern” inom partiet) för att dölja ”trade-unionistiska” tendenser, det vill säga att sätta de fackliga kraven före det ekonomiska uppbygget.[42] Något mer än en månad senare, den 29 maj 1929, fråntar fackföreningarnas centralråd Tomskij hans uppgifter som ordförande och väljer in Tjernik i fackliga sekretariatet.[43]

Hädanefter är det officiellt bekräftat att fackföreningarnas främsta uppgift är att kämpa för genomförandet av industrialiseringens mål.[44]

På så sätt leder det faktum att den gamla fackliga ledningen inte accepterade alla krav som ställdes på arbetarna i samband med industrialiseringspolitiken till djupgående förändringar av den fackliga apparatens sammansättning. Dessa förändringar genomförs ” uppifrån” utan att basnivån tillfrågas. En sådan metod är ägnad att skapa allvarliga motsättningar. Nu medför

---

[37] Se E H Carr & R W Davies: *Foundations...*, op.cit. del 1, s. 564.
[38] Ibid., s. 565.
[39] Professionalnyje Sojuzy SSSR, 1926–1928: *Ottjot k VIII Sezdu*, Moskva,1928, s. 358–360.
[40] Se M Painsod, *Smolensk...*, op.cit. s. 351.
[41] Se t.ex. *TPG* från 7 och 12 september 1928, citerat efter E H Carr & R W Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1, s. 554.
[42] *KPSS*, 1954, band 2, s. 544–556.
[43] Angående dessa frågor se ovan och nedan.
[44] *Trud*, 2 juni 1929 och E H Carr & R W Davies, *Foundations*.., op.cit. del 1, s. 562–563.

den emellertid inte några omedelbara synliga konsekvenser, eftersom den stora massan av arbetare är övertygade om att det krävs en snabb industrialisering för att råda bot på arbetslösheten så snabbt som möjligt och för att gjuta en fast bas för socialismen och förbättra levnadsnivån. Många bland dem synes alltså beredda att acceptera att den fackliga ledningen tas om hand av den produktivistiska linjens anhängare.

2. Arbetarklassen och sovjeternas verksamhet

En av oktoberrevolutionens paroller var ”all makt åt sovjeterna”. I formell mening förverkligas denna paroll under oktoberdagarna. Men i och med inbördeskriget kommer den snabbt att huvudsakligen gälla de centrala sovjetiska organen medan de lokala organens verksamhet är mer begränsad. Mot slutet av inbördeskriget, när parollen för Kronstadtupproret blir ”sovjeter utan kommunister” och sedan under början av NEP, koncentreras de sovjetiska organens verksamhet huvudsakligen till Sovjetrepublikernas ledande organ.[45]

De betingelser under vilka sovjeterna fungerar mot slutet av NEP är ett resultat av ansträngningarna att ”*reaktivera*” sovjeterna.[46] Framgångarna för dessa ansträngningar är ojämna. De är större för sovjeterna i den övre delen av pyramiden än för sovjeterna på basnivå, vilka i princip borde ha den bästa kontakten med folkmassorna.

Det är nödvändigt att erinra om att sovjetmakten är organiserad som en pyramid. På basnivå återfinns de lokala sovjeterna. Delegaterna i de lokala sovjeterna utses genom direkta majoritetsval i varje distrikt. Man röstar efter listor som partiet upprättar efter att i princip först ha rådfrågat den lokala parti-obundna församlingen. Listorna innehåller inte enbart partimedlemmar. Den lokala sovjeten väljer delegater till ovanstående nivåer (kanton, distrikt, etc. upp till sovjeterna i de olika republikerna och till högsta sovjet som består av ungefär 2000 delegater).

Den största makten innehar högsta sovjet. Under NEP-epoken samlas medlemmarna i detta organ två gånger om året. Dessemellan sammanträder dess verkställande organ VTsIK (allryska centrala exekutivkommittén) tre eller fyra gånger. Den ”permanenta” makten ligger emellertid hos VTsIK:s presidium. Sovjeterna på de lägre nivåerna fungerar mer eller mindre enligt samma principer som högsta sovjet. Deras maktbefogenhet är mer begränsad, men den är också koncentrerad i händerna på verkställande utskottet, eller snarare hos utskottets presidium.

Dessa olika sovjeter är i praktiken församlingar inför vilka respektive verkställande utskott och regering (gäller högsta sovjet och republikernas sovjeter) redogör för sin verksamhet och mottar synpunkter och kritik från delegaterna.

Under år 1929 utgör medlemmarna med arbetarbakgrund inte riktigt någon majoritet i Sovjetunionens VTsIK,[47] men de är i majoritet i RSFSR:s VTsIK (52%) och i sovjeterna i

---

[45] Se del 1, s. 213 ff, 245 ff, 279 ff, 375 ff.

[46] Parollen ”reaktivering” av sovjeterna rör framförallt de basorganisationer vars verksamhet i stor utsträckning kommit att stanna på papperet. Reaktiveringen utvecklas på allvar från oktober 1924. Efter att ha lanserats av Pravda den 11 oktober 1924 fattas det beslut av RSFSR:s TsiK i form av dekret som får sin motsvarighet i dekret som antas av andra Sovjetrepubliker. Den 25 oktober 1924 fäster centralkommittén stor uppmärksamhet vid dessa frågor och koncentrerar då sin uppmärksamhet på landsbygdens problem (Se KPSS, op.cit. del 1, s. 906 ff). Samma problem ger upphov till diskussioner och beslut i januari och april 1925. 1 juli 1926 lägger centralkommittén tyngdpunkten på reaktiveringen av sovjeterna i städerna. Under 1927 tas frågan åter upp i januari, april och juli och därefter i februari 1928 och i januari 1929 (Se E H Carr & R W Davies, *Foundations...*, op.cit. del 2, s. 264–266). Nödvändigheten av att återkomma till frågan om reaktiveringen av sovjeterna och de diskussioner som denna fråga ger upphov till, visar att man stöter på stort motstånd när man på allvar söker ta itu med basorganisationernas verksamhet (se ovan).

[47] Andelen är 46,5% mot 20,8% för medlemmar av bondeursprung och 32,7% för de ”andra” sociala kategorierna, framförallt ”tjänstemän” (se *Bolsjaja Sovetskaja Entsiklopedija*, band 11, Moskva, 1930, s. 542).

städerna (53,4%).[48] Man måste emellertid skilja mellan dem som är av arbetarursprung och dem som fortfarande är arbetare. Om man gör denna distinktion ser man att den andel som verkligen är arbetare är något mindre . En undersökning utförd 1928 på ett urval av sovjeterna i RSFSR:s städer, visar att om 47% av delegaterna är arbetare till ursprunget, så står bara 37,9% fortfarande i produktionen.[49]

I princip borde sovjetorganisationerna på basnivå ha det mest direkta inflytandet på de dagliga levnadsvillkoren (åtminstone utanför arbetet); framförallt borde arbetarklassen utöva en direkt påverkan via sovjeterna i städerna.

Trots de beslut som fattas från och med juli 1926[50] saknas det emellertid mot slutet av NEP fortfarande sovjeter på många håll. Inte förrän den åttonde februari 1928 kommer ett dekret från VTsIK som ålägger republikernas verkställande utskott att skapa sovjeter i alla städer på 100 000 invånare eller mer och ge dessa verklig maktbefogenhet och någorlunda finansiella tillgångar.[51] Relationerna mellan sovjeterna i städerna och sovjeterna på departements- och kantonnivå förblir ändå spända, eftersom de sistnämnda upprätthåller sitt förmyndarskap över de förra. Trots de hinder som reses från högre nivåer, utvecklar emellertid sovjeterna i städerna en anmärkningsvärd aktivitet och ger tiotusentals arbetare tillfälle att delta i den lokala förvaltningen när de väl existerar.[52] De principbeslut som partiet fattat lyfter emellertid inte städernas sovjeter ur fattigdomen på material och finansiella tillgångar.

Detta är en lärorik situation. Den belyser hur de som sitter i de högre instanserna strider för att få behålla så stort inflytande och så mycket makt som möjligt. Det leder ofta till att riktlinjerna från partiets centrala instanser bromsas. Ett av målen för denna kamp är kontroll över de dagliga levnadsvillkoren. Detta eftersträvas såväl av delegater som kommer direkt från arbetarklassen och fortfarande har sin hemvist där som av den funktionärskår som visserligen är partiansluten,[53] men som främst består av administratörer vilka är skilda från produktionen och tenderar att bilda självständig grupp som drar sig undan de arbetande massornas direkta kontroll.

Utgången av denna kamp, som är en aspekt av kampen för den sovjetiska demokratin, avgörs inte enbart av de principbeslut om ”kompetensfördelning” mellan de olika organ vilka tillsammans bildar sovjetmakten som partiets ledande organ fattar. Utgången är beroende av den totala klasskampsprocessen. I sista hand avgörs den av utvecklingen eller tillbakagången för de direkta producenternas roll inom själva produktionsenheterna. Den är överbestämd av partiets allmänna politiska linje, och då framförallt av den betydelse partiet tillmäter initiativ från basen respektive centrala beslut. Men den vändpunkt som äger rum i slutet av NEP till förmån för en prioritering av en modem storindustri och en maximal ackumulation, medför att betingelserna för en förstärkning av basnivåns sovjeter blir allt mer ogynnsamma. Problemet med arbetarklassens deltagande i sovjeterna kan alltså definitivt inte betraktas isolerat från de strider som pågår inom bolsjevikpartiet, från de strider under vilka partiets politiska linje formas och omformas.

---

[48] Ibid., s. 542.
[49] *Izvestija*, 25 maj 1928, citerat efter E H Carr & R W Davies, *Foundations....*, op.cit. del 2, not 2, s. 264.
[50] Se ovan.
[51] *Sobranije Zakonov*, 1928, nr 10, paragraf 86, 87.
[52] Se E H Carr & R W Davies, *Foundations...* op.cit. del 2, s. 268 ff, framförallt not 1 s. 269.
[53] I allmänhet är minst 70% av medlemmarna i de verkställande partiutskotten medlemmar 1929. Samma år är andelen partimedlemmar i städernas sovjeter 46,1%.

Del 4: Omvandlingen av de politiska och ideologiska relationerna inom bolsjevikpartiet

Under NEP är det partiledningen (partikongresser och partikonferenser och i ännu högre grad centralkommittén, politbyrån och partisekretariatet) som utgör *den huvudsakliga politiska förgrunden*. Regeringen och exekutivkommittén kommer först på andra plats. Genom en rad strider kan man relativt klart skönja den process vari partiledningen utarbetar en *politisk linje* och formar *teorier* som åberopas som stöd för denna linje.

Uttrycket ”*förgrund*” använder jag för att visa på att den politiska linjen inte utarbetas i ett slutet rum av en enväldig politisk instans. Såväl den oorganiserade som den organiserade samhälleliga kampen påverkar direkt eller indirekt partiets analyser och dess arbete med partilinjen. Partiet eller partiledningen är inte någon ”demiurg” som står ”ovanför” motsättningarna och på något sätt agerar ”utanför” dessa.

Vilka uppgifter bolsjevikpartiet tar itu med avgörs av de rådande objektiva motsättningarna. *Definitionen* av uppgifterna och valet av medel för att genomföra dem beror emellertid på partiets uppfattning om motsättningarna. Den beror på *typen av analys*, på de *medel* man förfogar över för att åtgärda motsättningarna och på hur möjligheten att agera med hjälp av dessa medel *bedöms*.

Partiets analyser och slutsatser är alltså inte enbart avhängiga av den objektiva situationen, utan även av de ideologiska formerna för stridigheterna inom partiet. Tillsammantagna bildar dessa ideologiska former vad man kan kalla bolsjevikernas ideologi (egentligen bolsjevikernas ideologiska formation). Denna ideologi är ett historiskt resultat av partiets systematiserade erfarenheter. I vidare bemärkelse är den ett resultat av den internationella arbetarrörelsens erfarenheter av och genomförandet av marxismen och leninismens idéer; och av föreställningar som betraktas som förenliga med marxismen och leninismen. Liksom allt annat rymmer bolsjevikernas ideologi inre motsättningar. Under loppet av NEP omvandlas ideologin under inflytande av klasstriderna och den ”*förvärvade erfarenheten*”, dvs. under påverkan av partiets *tolkning* av den dittills förda politiska linjens framgångar och motgångar.

Den *faktiska* politiska linjen är aldrig identisk med den principiella politiska linjen. Gapet mellan dem, som tenderar att öka mot slutet av NEP, avgörs av en rad faktorer, framförallt av hur pass riktiga slutsatser bolsjevikpartiet drar av analysen av motsättningarna och hur riktiga bedömningar de gör av vilka medel som ska sättas in för att lösa motsättningarna. Hur stort gapet mellan den faktiska politiska linjen och den principiella linjen är, avgörs också av vilket stöd och vilket motstånd de olika klasskrafterna ger den principiella partilinjen.

I de interna partistriderna under NEP ser man hur vissa ledare befäster sina positioner, medan de som försvarat teorier som förkastats av ledande partiinstanser får se sin auktoritet försvagas. Denna process *tillspetsas* mot slutet av NEP. I motsats till vad som var fallet under Lenins tid, *avlägsnas* de ledare vars idéer förkastas allt oftare *från ledningen*. Ibland *utesluts* de till och med ur partiet. På detta sätt begränsas den interna partidemokratin. Om den *demokratiska centralismen* ska fungera måste olika åsikter få göra sig gällande och partimedlemmarna måste ges tillfälle att delta i verkliga diskussioner. Sålunda *förändras den politiska och ideologiska kampen inom partiet*.

De problem partiet står inför strax före ”det stora genombrottet” är många och sammanflätade med varandra. I grunden är problemen desamma som under 1923/24,[1] men de framställs i något annorlunda termer.

Det avgörande problemet under loppet av dessa år, är *enandet av folkmassorna* i syfte att

[1] På denna punkt, se del 1, s. 425.

utverka deras *aktiva* stöd åt sovjetmakten. Kärnpunkten i detta problem är *befästandet av förbundet mellan arbetare och bönder*.

Möjligheten till en radikal omvandling av en del av de rådande samhällsförhållandena beror på hur detta problem löses. En sådan omvandling står ständigt på dagordningen under NEP. Den rör framförallt politiska förhållanden, eftersom det gäller att förstöra den statsapparat man ärvt efter tsarismen, att gjuta nytt liv i sovjeterna och utveckla den *demokratiska centralismen*, vilket förutsätter utvecklandet av en *massdemokrati*. Problemet med en radikal omvandling gäller också de omedelbara produktionsförhållandenas nivå, och framförallt handlar det om att förändra arbetsrelationerna inom de statliga företagen. Huruvida sådana problem kan lösas beror på partiets förmåga att åstadkomma verkliga massaktioner.

Industrialiseringen av landet och jordbrukets omvandling är problem som är närvarande under hela NEP-perioden och som antar alltmer tillspetsade former. Det sätt varpå industrialiseringen och omvandlingen av jordbruket sker beror på typen av förändringar inom de omedelbara produktionsförhållandena och inom de politiska och klassmässiga förhållandena.

Alla dessa problem kommer i själva verket upp under den debatt som förs i partiet under dessa år, i mer eller mindre uttalad form allt efter omständigheterna. Partiets försök till problemlösningar varierar emellertid. Detta beror dels på att problemen framställs i mer eller mindre nya termer, dels på att analysen förändras i och med omvandlingen av bolsjevikernas ideologi.

När man betraktar åren 1924 till 1929, slås man av det faktum att partiet aldrig på ett klart sätt definierar *situationens kärnpunkt*, aldrig säger vilken fråga man i första hand måste angripa för att få herravälde över motsättningarna. Icke desto mindre kan man säga att de beslut som de ledande partiinstanserna fattar mellan 1924 och 1927 mer eller mindre domineras av problemställningen alliansen mellan arbetare och bönder. På detta problem koncentrerar bolsjevikpartiet huvuddelen av sina krafter, även om det inte behandlar problemet på rätt sätt och inte förmår framkalla någon massrörelse bland bönderna.

Förbundet mellan arbetare och bönder utgör i själva verket kärnpunkten, det är detta område som måste prioriteras för att proletariatets diktatur ska kunna befästas. De olika oppositioner som utkristalliseras inom partiet under åren 1924–1927 *varseblir inte denna kärnfråga eller vänder ryggen åt den*. Även om vissa av oppositionens formuleringar visar sig vara riktiga (framförallt när de kräver att frågorna ska diskuteras mer öppet och djupgående och att man ska utveckla en sann demokratisk centralism) så är den allmänna politiska linje som de förespråkar falsk därför att den inte tar hänsyn till det väsentliga, nämligen befästandet av förbundet mellan arbetare och bönder.

Från och med 1928, och även tidigare om man tar hänsyn till en rad praktiska beslut, tenderar partiet att *inte längre lägga sin huvudsakliga kraft på förbundet mellan arbetare och bönder*, Detta förbund är dock långt ifrån konsoliderat och befästandet av förbundet förblir ett *huvudproblem*. Partiet agerar i allt större utsträckning *som om* industrialiseringen av landet medförde lösningen på alla andra problem. Så formas betingelserna för genomförandet av ”det stora genombrottet” mot slutet av 1929. ”Högeroppositionen försöker förhindra denna vändpunkt som varken partiet eller bönderna, är riktigt förberedda på. Men den förmår inte formulera en politisk linje som kan hindra kulakerna från att få en växande andel av mellanbönderna att sluta upp bakom sig. Därför är oppositionen dömd att misslyckas alltmedan partiet slår in på en kollektiviserings- och industrialiseringsväg som det inte behärskar.

För att förstå den politiska och ideologiska omvandling som leder fram till ”det stora genombrottet” är det nödvändigt att undersöka betingelserna för kampen för alliansen mellan arbetare och bönder och för industrialiseringen inom partiet. En sådan undersökning utgör en oundgänglig utgångspunkt för analysen av den bolsjevikiska ideologins huvuddrag och av den process vari denna ideologi omvandlas.

1: Kampen för alliansen mellan arbetare och bönder

Vid en undersökning av perioden mellan tolfte och femtonde partikongressen (från 1923 till slutet av 1927) kan man konstatera att partiledningens politiska huvuduppgift är att befästa förbundet mellan arbetare och bönder. Så förhåller det sig även om betydelsen av denna uppgift inte alltid uttalas klart och även om det konkreta genomförandet ofta saknar skärpa och beledsagas av luddiga formuleringar. Hursomhelst är det kring detta problem som striden mellan partilinjen och de viktigaste oppositionella strömningarna står hårdast. Dessa strider och det sätt varpå de utvecklas blir av avgörande betydelse för den politiska och ideologiska omvandlingen. Det är därför nödvändigt att kort redogöra för deras utveckling mellan 1924 och 1927. De ledande partiinstansernas viktigaste sammankomster får tjäna som kronologiska riktmärken.

1. Från tolfte till trettonde partikongressen

Den tolfte partikongressen samlas drygt fyra månader efter Lenins död, 23–31 maj 1924. Under perioden mellan den tolfte och den trettonde partikongressen koncentreras den politiska striden kring problemen med förbundet mellan arbetare och bönder och med demokratin inom partiet. Den ger upphov till en rad debatter och beslut, varav vi här bara kan sammanfatta de väsentligaste. Den trettonde kongressen slår åter fast att man måste utgå från att huvuduppgiften under den rådande historiska perioden är att *förverkliga förbundet mellan arbetare och bönder*[1] när man tar itu med frågan om partiarbetet på landsbygden. Resolutionerna angående arbetet på landsbygden och angående kooperationen[2] visar vilken betydelse kongressen tillmäter förbundet mellan arbetare och bönder och vilka ansträngningar som görs för att få bönderna att ”sluta upp bakom socialismen via kooperationen”.[3] Dessa resolutioner visar också vilka svårigheter partiets uppsving på landsbygden för med sig. De vittnar om en tendens hos partiet att stödja sig på landsbygdens intellektuella och på arbetarna inom de industrier som är ”knutna till landsbygden”[4] snarare än på bönderna själva. Dessutom ger partiet bara ett minimalt stöd till fattigbönderna och mellanbönderna i sin löpande verksamhet.

Även om det framstår som om partiet under den trettonde kongressen enat sluter upp bakom förbundet mellan arbetare och bönder, så finns det en djupgående splittring såväl i denna fråga som på en rad andra punkter. Under 1923/24 tar sig oppositionen mot förbundet mellan arbetare och bönder främst uttryck i krav på en förstärkning av Gosplans roll och på ökade krediter till den tunga industrin (vilket under rådande förhållanden bara kan ske på bekostnad av jordbruket och bönderna).

Mellan den tolfte och den trettonde kongressen framträder en öppen opposition mot partiets ekonomiska politik. Den tar sig uttryck i ett brev till politbyrån från 46 centralkommittémedlemmar skrivet den 15 oktober 1923. Brevet, som brukar få beteckningen ”de 46' plattform”, undertecknas av framförallt Pjatakov, Preobrazjenskij, Ossinskij, Kaganovitj och Sapronov.[5] I brevet sägs att de ekonomiska svårigheter som uppstår år 1923 (framförallt den dåliga avsättningen av industriprodukter som kännetecknar årsslutet) beror på att kreditpolitiken, planeringen och stödet till industrin varit otillräckliga.[6]

De 46 säger i sin plattform att de ekonomiska svårigheterna inte hopat sig på grund av ledningens oförmåga, utan därför att man inte fört någon bred diskussion om frågorna. Det är ”uppifrån rekryterade partifunktionärer” som deltar i debatten medan den stora massan av partimedlemmar är avskärmad från den. I plattformen för man alltså fram en hård kritik av

[1] *KPSS*, op.cit. band 1, s. 850 (kursiverat i texten).
[2] Ibid. s. 542, 850 ff.
[3] Ibid. s. 850.
[4] Ibid. s. 857, 858.
[5] Texten till de 46' plattform återges i E H Carr, *Mellan Lenin och Stalin*, s 345ff.
[6] Ibid. s. 367–368.

partiets sätt att fungera. ”Det är ett faktum som är känt av alla partimedlemmar. De partimedlemmar som är missnöjda med något CK-beslut eller rentav med något beslut på provinskommitténivå, de partimedlemmar som hyser något tvivel eller som för sig själva noterar något fel eller något slarv är rädda för att tala om detta på partimöten. De är till och med rädda för att ta upp något sådant i ett samtal om de inte är säkra på att den de talar med är helt införstådd med att ”diskretion” ska råda. Den fria diskussionen inom partiet är nästan helt borta, den allmänna opinionen inom partiet har kvävts.[7]

Även en politbyråmedlem som inte skriver under plattformen anses dela dess åskådning om han nära inpå den aktuella tidpunkten skriver brev till andra politbyråmedlemmar med ett innehåll som ligger mycket nära plattformens.[8]

Under månaderna efter den trettonde kongressen växer det sålunda fram stora spänningar inom CK fokuserade runt den ”ekonomiska politiken” (dvs. förbundet mellan arbetare och bönder) och det inre partistyret.

På den första punkten bekämpas oppositionen i formell mening, vilket resolutionen från den trettonde konferensen (16–18 januari 1924) och från den trettonde kongressen vittnar om. På den andra punkten sker en mer sammansatt utveckling. Å ena sidan antar den trettonde konferensen en resolution om ”byggandet av partiet”[9] där man erkänner att det krävs en reell förändring av partiets verksamhet och att principerna om ”arbetardemokrati” måste sättas i verket på ett systematiskt sätt. I resolutionen sägs det att arbetardemokrati innebär att det förs en öppen diskussion i viktiga frågor bland alla partimedlemmar. Det innebär att man har en fri diskussion och att lägre instans väljer högre.[10] Emellertid rubbar inte antagandet av denna resolution det auktoritära mönstret i någon större utsträckning.

Den trettonde kongressen dömer samtidigt ut de 46' plattform och Trotskijs ståndpunkter som fraktionsverksamhet. På så sätt befästes den resolution som CK och kontrollkommissionen antog på sitt sammanträde den 25–27 oktober 1923.[11]

De på den trettonde kongressen som uttalat sig för ett befästande av förbundet mellan arbetare och bönder stärker sina ställningar. Detta gäller framförallt Stalin som åter blir vald till generalsekreterare trots att han annonserade sin avgång när Lenins *Brev till kongressen* diskuterades av CK och kongressens delegationsledare.[12]

Trotskijs ställning försvagas däremot märkbart, framförallt till följd av den hårda kritiken från Zinovjev som uppmanar Trotskij att erkänna sina misstag officiellt.[13] Trotskij vägrar att göra detta, samtidigt som han tillkännager att han böjer sig för fattade beslut, vare sig han betraktar dem som riktiga eller felaktiga.[14]

Trots att uppkomsten av motsättningar inom politbyrån står i öppen dag ser det ändå ut som om den trettonde kongressen präglas av en enhetlig anda. Politbyråns sammansättning förändras föga. Trotskij stannar kvar och Bucharin ersätter Lenin som dör den 21 januari 1924.

---

[7] Ibid. s. 368.
[8] Ibid. s. 106–107.
[9] *KPSS*, op.cit. band 1, s. 771 ff.
[10] Ibid. s. 773.
[11] Ibid. s. 767 ff, 778 ff.
[12] Vad gäller brevet, se del 1, s. 269–271. Angående omvalet av Stalin se P Broué, *Le Parti bolchevique*, Paris, Ed. de Minuit, 1963, s. 202 och L Schapiro, *The Communist Party of the Soviet Union*, London, Methuen & co, 1970 års utgåva, s. 287.
[13] Se E H Carr, *Mellan Lenin och Stalin* op.cit. s. 342
[14] Se *XIII-yé Sezd KPR(b)*, Moskva, 1925, s. 153–168.

2. Från trettonde till fjortonde partikongressen

Efter den trettonde partikongressen försvagas Trotskijs ställning ytterligare. Den 6 november publicerar han en bok med titeln *Oktobers lärdomar*, där han framförallt angriper Kamenev och Zinovjev för deras tvekan inför Oktoberrevolutionen. Vid publiceringen av denna text tar de två sistnämnda tillfället i akt och går till motattack. Mest betecknande är Kamenevs angrepp i ett tal den 18 november 1924.[15] Den främsta kritiken mot Trotskij gäller dennes ”underskattning av böndernas roll” vilken maskeras bakom ”revolutionärt frasmakeri”.[16] Den partiförsamling som Kamenev vänder sig till röstar igenom en motion om ”Trotskijs brott mot de löften han gav trettonde kongressen”. Liknande resolutioner antas på andra partimöten.[17] Den femtonde januari 1925 skriver Trotskij ett brev till CK där han försäkrar att han inte velat starta en debatt inom partiet och där han tillkännager sin avsikt att avgå från sin post som ordförande i revolutionära militärrådet.

a) fördömandet av ”trotskismen”

Den sjuttonde januari antar CK en resolution som fördömer Trotskij för hans angrepp på partienigheten. Trotskismen säges vara ”en förfalskning av kommunismen som lånat drag av pseudomarxistiska 'europeiska' modeller, dvs. i sista hand av den ’europeiska' socialdemokratin”. Trotskij fråntas sina uppdrag som ordförande i militära revolutionsrådet och varnas för att ett nytt brott mot partibesluten skulle göra det omöjligt för honom att sitta kvar i politbyrån och kunna leda till att han uteslöts från CK.[18]

Under de diskussioner som föregår antagandet av resolutionen begär Zinovjev att Trotskij ska uteslutas ur partiet eller åtminstone avgå från centralkommittén. När denna hemställan tillbakavisas, kräver han att Trotskij avsätts från sin post i politbyrån. Dessa krav stöter på motstånd hos Stalin, Kalinin, Vorosjilov och Ordjonikidze.[19] På fjortonde partikongressen tar Stalin upp Zinovjevs och Kamenevs krav ooh förklarar att de förkastats därför att: ”vi visste att uteslutningspolitiken innebär stora faror för partiet, att uteslutningsmetoden, åderlåtningsmetoden – och det var blod de krävde – är farlig och smittosam: i dag utesluter man en, i morgon en annan, i övermorgon en tredje – vad blir det kvar då i partiet?”[20]

Dessa diskussioner utgör alltså ett av de första exemplen på öppen oenighet mellan å ena sidan Stalin, å andra sidan Zinovjev och Kamenev.

b) förbundet mellan arbetare ooh bönder ooh byggandet av socialismen i ett land

CK:s resolution från januari 1925 föregås av en rad artiklar där den trotskistiska teorin om den ”permanenta revolutionen” kritiseras. En av artiklarna publiceras i *Pravda* och i *Izvestija* den 20 december 1924 och är skriven av Stalin: ”Oktober och kamrat Trotskijs teori om den permanenta revolutionen”. Stalin ställer här tesen om socialismen i ett land mot Trotskijs teori, och den artikeln skulle komma att få en avgörande betydelse. Den fjortonde partikonferensen (27–29 april 1925) införlivar officiellt Stalins tes i en av sina resolutioner.”[21]

I sin redogörelse inför fjortonde konferensen i maj 1925 understryker Stalin i denna resolution att arbetarnas och böndernas gemensamma intressen är tillräckligt starka för att motsättningarna ska kunna överbringas under proletariatets diktatur. Därför är en seger för den socialistiska vägen möjlig i Sovjet.

---

[15] Se L Kamenev, *Stati i retji*, Moskva, 1925, band 11, s. 188–243.
[16] Ibid. och även E H Carr, *Socialism* ..., op.cit. del 2, s. 15.
[17] Se *Pravda*, 19 och 23 november, 1924.
[18] Se *KPSS*, op.cit. band 1, s. 913 ff.
[19] Se E H Carr, *Socialism* ..., op.cit. del 2, s. 31.
[20] Se Stalin, *W*, band 7, s. 390. *Centralkommiitténs politiska verksamhetsberättelse på SUKP(b):s fjortonde kongress*, s. 138
[21] *KPSS*, op.cit. band 2, s. 43 ff.

Detta påstående förkastas av Trotskij som slår fast att motsättningarna mellan arbetarklassen och bönderna inte kan lösas i ett ”efterblivet land”, utan att de bara kan lösas i internationell skala. Stalin citerar följande stycke av Trotskij: ”Motsättningarna i arbetarregeringens läge i ett efterblivet land med övervägande bondebefolkning kan finna sin lösning endasti internationell måttstock, på den proletära världsrevolutionens arena.”

Stalin tillägger: ”Det behöver knappast påpekas att detta förslag inte har någonting gemensamt med leninismen.”[22] Det är uppenbart vad som står på spel i motsättningen mellan teorin om ”den permanenta revolutionen” och uppfattningen att det går att genomföra socialismen i ett land och även i ett land där majoriteten är bönder. Det som står på spel är *förbundet mellan arbetare och bönder* och därmed också *NEP*.

Trotskijs tes reducerar NEP till en tillfällig åtgärd, till en ”reträtt” som oundvikligen stärker kapitalismen i allt högre grad. Enligt Trotskij kan man under de ryska betingelserna inte undkomma detta hot annat än genom en snabb industrialisering, vilken måste ske på böndernas bekostnad därför att industrin är för svag för att själv sätta igång en ackumulations-process. Denna ståndpunkt utvecklas systematiskt av Preobrazjenskij i hans teori om ”primitiv socialistisk ackumulation”.[23]

I sin redogörelse för den fjortonde partikonferensen visar Stalin att konferensen förkastat sådana teorier och att den slagit fast att det inom ramen för NEP är möjligt att behandla de ofrånkomliga motsättningarna mellan proletariatet och ”privategendomsklassen, dvs. bönderna”,[24] på ett korrekt sätt. Under sådana betingelser *kan socialismen segra över kapitalismen*: ”Den socialistiska vägen innebär (...) en fortgående välståndsökning för majoriteten av bönder. Det är i proletariatets intresse och ännu mer i böndernas intresse att utvecklingen går längs en socialistisk väg eftersom detta är det enda sätt varpå bönderna kan undfly fattigdomen och ett liv i halvsvält.[25]

På det politiska planet framhåller den fjortonde konferensen att man måste respektera den revolutionära legaliteten och undanröja resterna av ”krigskommunismen” i det politiska och administrativa arbetet om man ska lyckas med att befästa förbundet mellan arbetare och bönder. En av resolutionerna tar upp att antalet jordbruksarbetare, fattigbönder och mellan-bönder i partiorganisationerna måste öka för att dessa mål ska kunna uppnås.[26] Den fjortonde konferensen understryker också att partiets huvuduppgift vid den nuvarande tidpunkten måste vara att *gjuta nytt liv i sovjeterna* och via sovjetmaktens organ förbättra den proletära ledningen över bönderna. Man slår också fast att *det är tid att börja utveckla den sovjetiska demokratin*. I sin redogörelse för den fjortonde konferensen säger Stalin:” Förverkligandet av den sovjetiska demokratin och reaktiveringen av sovjeterna på landsbygden borde göra det möjligt för oss att åter bygga upp vår statsapparat, att knyta an den till folkmassorna, att göra

---

[22] Se Stalin, *W*, band 7, s. 112–113. [The Results of the Work of the Fourteenth Conference of the R.C.P.(B.)] Trotskijcitatet är taget från den citerade boken. Det är från förordet till Trotskijs bok *Året 1905*. [Stalin citerade deta redan i slutet av 1924, i artikeln Oktoberrevolutionen och de ryska kommunisternas taktik.]

[23] Se E Preobrazjenskij, *La Nouvelle Economique*, Paris, EDI, 1966, framförallt s. 125 ff. Termen ”primitiv socialistisk ackumulation” användes av Trotskij redan år 1922. Den verkar härröra från Sapronov, en av undertecknarna av de 46’ plattform. Se P Broué, *Le Parti bolchevique*, op.cit. s. 213. Rent formellt är Trotskijs tolkning av tesen om den primitiva socialistiska ackumulationen något annorlunda än Preobrazjenskijs tolkning (se Isaac Deutscher, *Den avväpnade profeten*, Partisan, Halmstad, 1972), men den politiska innebörden av tesens anammande blir densamma. I N Bucharins artikel ”Kritik av oppositionens plattform” (*Bolsjevik* 15 jan 1925) finner man en systematisk kritik av de ekonomiska teorier som för fram av de 46’ opposition och av Trotskij och Preobrazjenskij under 1922–1924. En fransk översättning av denna och andra Bucharintexter återfinns i *Le Débat soviétique sur la loi de la valeur*, Paris, Maspero, 1972, s. 201 ff.

[24] Stalin, *W*, band 7, s. 111.

[25] Ibid. s. 112.

[26] *KPSS*, op.cit. band 2, s. 11, 13.

den sund och hederlig, enkel och billig."[27]

Denna uppgift, som aldrig fullföljs helt och hållet, svarar mot Lenins krav på att man skulle förstöra den nedärvda tsaristiska statsapparaten och ersätta den med en "sant proletär" apparat.[28]

En sådan uppgift förutsätter att ledningen av partiet utövas på ett annorlunda sätt. Stalin påminner om att man måste göra upp med felaktiga sätt att leda partiet, om att partiet måste sluta upp med att "dela ut order till bönderna": "Vi måste lära oss att tålmodigt förklara de frågor som bönderna inte förstår, vi måste lära oss att övertyga bönderna utan att spara vare sig tid eller kraft."[29]

Det viktigaste resultatet av den fjortonde konferensen är alltså att vissa betingelser slås fast för befästandet av förbundet mellan arbetare och bönder. Framförallt berörs den politiska nivån, partiets förhållande till bondemassorna och den sovjetiska demokratin.

c) den fjortonde konferensen och böndernas problem

Den fjortonde konferensens och CK:s beslut rör också ekonomiska problem och då framförallt hur man ska förhålla sig till välbärgade bönder och rika bönder. Strax före konferensen görs en rad uttalanden som tyder på att partiledningen övergår till en tolerantare linje gentemot de rika bönderna vars möjligheter att ackumulera och öka jordbruksproduktionen bedöms som omistliga för den ekonomiska utvecklingen.

I början av april säger således Kamenev följande inför Moskvaprovinsens sovjetkongress: "Vi måste också granska vår lagstiftning om utnyttjandet av jorden, om användandet av avlönad arbetskraft (av jordbrukarna – Bettelheims anmärkning) och utarrenderandet av jord som bromsar produktivkrafternas utveckling på landsbygden, och bara förvärrar klassförhållandena istället för att ge dem en korrekt inriktning..."

"(...) Vi är för produktivkrafternas utveckling, vi är mot de kvarlevnader som motsätter sig produktivkrafternas utveckling (...) Vi är för böndernas ackumulation ja (...) men vi vill reglera denna ackumulation".[30]

Den 17 april 1925 återkommer Bucharin till samma tema på ett massmöte i Moskva. Han betonar följande: "Vår politik rörande landsbygden måste utvecklas på ett sådant sätt att en del av de många restriktioner som bromsar tillväxten av den välbärgade bondens och kulakens jordbruk undanröjes. Till alla bönder måste vi säga: Berika er, utveckla era gårdar, frukta inte tvångsåtgärder".[31] Bortsett från formuleringen "berika er" utvecklas samma teman på fjortonde konferensen utan att framkalla någon öppen opposition annat än från en delegat, Y Larin.[32]

När centralkommittén sammanträder efter konferensens slut den 30 april, antar den en resolution om "partiets löpande uppgifter inom den ekonomiska politiken med avseende på landsbygdens ekonomiska behov".[33] Denna text utvidgar rätten att hyra ut jord, undanröjer restriktioner för anställandet av arbetskraft inom jordbruket, begränsar jordbruksskatten och fördömer den tvångsmässiga prissättningen vid inköp av jordbruksprodukter.[34]

Centralkommitténs beslut från den 30 april 1925 stöder sig på den fjortonde konferensens arbete. Därmed markeras en förskjutning i uppfattningen av NEP som står i motsättning till de

---

[27] Stalin, *W*, band 7, s. 127–128.
[28] Se del 1, s. 228 ff, 375 ff, 438 ff.
[29] Stalin, *W*, band 7, s. 128.
[30] L Kamenev, *Stati i retji*, Moskva, 1926, band 12, s. 132–133.
[31] *Pravda*, 24 april 1925. Pravdas text är så kallat "förkortad". En fullständig men reviderad version av Bucharins tal publicerades senare i *Bolsjevik*, nr 8 och 9/10, 1925.
[32] Se E H Carr, *Socialism*.., op.cit. band 1, s. 263.
[33] Se *VKP(b) v Rezoljutsijach*, Moskva, 1941, s. 642–649.
[34] Se E H Carr, *Socialism* ..., op.cit. band 1, s. 268–269.

krav som arbetarklassens förbund *med bondemassorna* ställer.

Besluten syftar till att nå en lösning på de allmänna problemen med ackumulationen inom den sovjetiska ekonomin genom att gynna *de rika och välbärgade böndernas ackumulation*.

d) framväxten av en ny opposition och fjortonde kongressens fördömande av densamma

En sådan NEP-uppfattning banar väg för nya angrepp på förbundet mellan arbetare och bönder. I början av sommaren 1925 börjar flera ledande partikamrater rikta öppen kritik mot de beslut som togs i april månad. Vissa, som t.ex. Zinovjev, sekreterare i Leningrads partiorganisation, för fram ståndpunkter som innebär att själva NEP ifrågasättes.

Det första officiella angreppet mot de beslut som togs under våren återfinnes i ett tal av Zinovjev den 21 juni 1925. Han slår där fast att ovannämnda beslut är ”ett bevis för partiledningens beslut att inte stödja sig på bondens ”eländiga hästkrake” utan på ”kulakens frodiga fåle”.[35] I september publicerar Zinovjev en bok med titeln *Leninismen*.[36] Under hänvisning till några Lenincitat slår han där fast att när partiet överger ”krigskommunismen” till förmån för NEP, så överger man också ekonomins socialistiska former. Istället inför man ”statskapitalismen i en proletär stat” och Zinovjev tillfogar: ”Vi ska inte hysa några illusioner och inte bedra oss själva, låt oss kalla statskapitalismen för statskapitalism.”[37]

Den femte september lägger Zinovjev, Kamenev, Sokolnikov och Krupskaja fram ett dokument som får den allmänna beteckningen ”de fyras plattform”. Det rör sig alltså om ett dokument som är undertecknat av två politbyråmedlemmar och av Lenins änka. Stödet från Sokolnikov (dittills en trogen anhängare av ”högerlinjen” ifråga om NEP) gör att plattformen framstår som en enande punkt för oppositionella med olika utgångspunkter och ställningstaganden.

Den ”nya opposition” som framträder på detta sätt angriper NEP och ger upp arbetarkrav på löneökningar. Den förkastar ”apparatväldet” och kräver fri diskussion och demokrati inom partiet.[38]

Vissa av de ståndpunkter som den ”nya oppositionen” försvarar möter gensvar hos en del av arbetarklassen. Detta gäller framförallt kraven på löneökningar som i den rådande situationen antar en demagogisk karaktär. Detta krav leder till att en del partimedlemmar deltar i ”vilda” strejker.

Helhetsintrycket är emellertid att oppositionen möter ringa gensvar i partiet. Zinovjevs och Kamenevs helomvändning, deras anslutning till oppositionen dagen efter det att de förbehållslöst försvarat NEP och den dittills förda lönepolitiken,[39] måste betraktas med skepticism.

Motsättningarna i den ”nya oppositionens” plattform, det faktum att Zinovjev och Kamenev precis gjort en politisk helomvändning och de betingelser under vilka delegaterna till fjortonde kongressen utses (sammanträder 18–31 december 1925) gör att den ”nya oppositionens” förespråkare är fåtaliga på kongressen. De framträder emellertid med debattinlägg. Zinovjev lägger till och med fram en ”politisk motrapport” i opposition till den som Stalin föredrar. Under ständiga avbrott utvecklar han sina ståndpunkter och vädjar om respekt för partidemokratin. Han slår fast att det läge som rådde mellan 1921 och 1923 och som motiverade inskränkningar i diskussionsfriheten nu är förbi. ”Idag har vi andra arbetare, en

[35] Se *Leningradskaja Pravda*, 24 juni 1925. Citerat efter E H Carr, *Socialism* ..., op.cit. band 1, s. 286.
[36] G Zinovjev, *Leninizm*, Moskva, 1925.
[37] Ibid. s. 236–258.
[38] Se E H Carr, *Socialism*.., op.cit. band 2, s. 67–68, 108 ff..
[39] I november 1924 varnar Zinovjev fortfarande för en ”snävt tradeunionistisk politik” och påminner fackföreningarna om att de måste föra ”en arbetarklasspolitik i ett bondeland”. Se *Sjestoj Sezd Professionalnych Sojuzov SSSR*, op.cit. s. 29.

större aktivitet bland massorna och andra paroller.” Han tillägger: ”Utan att tillåta fraktionsbildning och med bibehållande av vår gamla ståndpunkt i frågan om fraktioner, borde vi uppdra åt centralkommittén att låta alla gamla partigrupperingar delta i partiarbetet och ge dem möjlighet att arbeta under CK:s ledning.”[40]

Angående NEP-problemen upprepar Zinovjev sina formuleringar från sommaren och hösten och skärper sina angrepp på Bucharin.

I sitt svar[41] säger Stalin att ”eftergifterna åt bönderna framförallt bestått i eftergifter till mellanbönderna” och att de syftar till att stärka förbundet mellan arbetare och bönder.[42] Han påminner om att ”NEP är en särskild politik där den proletära staten tillåter kapitalism, alltmedan de avgörande toppbefattningarna besätts av den proletära staten. Denna politik syftar till att utveckla en kamp mellan socialistiska och kapitalistiska element, att öka de socialistiska elementens betydelse på bekostnad av de kapitalistiska elementen, att säkra de socialistiska elementens seger..., till avskaffandet av klasserna och grundläggandet av en socialistisk ekonomi”.[43]

Hans argumentation för statskapitalismen[44] är svag. Han medger visserligen att statskapitalismen är förenlig med proletariatets diktatur som Lenin sagt men han reducerar begreppet statskapitalism till en fråga om koncessioner. För honom är den statliga industrisektorns dominerande roll tillräcklig för att han ska avfärda frågan om statskapitalism. Han tar inte upp problemet med förekomsten av kapitalistiska relationer inom statliga industriföretag i större utsträckning än vad den ”nya oppositionen” gör.[45]

Stalin avslutar sitt inlägg med en maning till enhet: ”Partiet vill uppnå enighet och det kommer att lyckas med Kamenev och Zinovjev om de vill det, och i annat fall utan dem.”[46]

Den 23 december läggs ett resolutionsförslag som syftar till att undvika en brytning med oppositionen. Den antas med 559 röster mot oppositionens 65.[47]

Den första januari 1926 väljer en delvis förnyad centralkommitté en ny politbyrå. Zinovjev förblir medlem av politbyrån medan Kamenev åker ner på suppleantplats. Följande medlemmar återväljs : Bucharin, Rykov, Stalin, Tomskij och Trotskij. Tre nya medlemmar väljs in i politbyrån: Vorosjilovj, Kalinin och Molotov.

Oppositionens har lidit ett stort nederlag. Leningrads partiapparat omorganiseras av en delegation från sekretariatet. Zinovjev ersätts av Kirov som förste sekreterare i Leningrad.

Bland de viktiga problem som behandlats på fjortonde kongressen återfinns också frågan om fackföreningarna och den industriella politiken.

e) fjortonde kongressen och fackföreningsfrågan

Den fjortonde kongressen framför stark kritik av det sätt varpå den fackliga aktiviteten utvecklats under 1925. Den resolution som antas pekar på att fackföreningarna sällan klarat av sina plikter och låtit ”sin huvuduppgift att försvara massornas ekonomiska intressen komma i andra hand”.[48] I resolutionen konstaterar man att det skapats ett visst avstånd ”mellan de fackliga organen och massorna” vilket för med sig en ”försvagning av den fackliga discip-

[40] Se E H Carr, *Socialism..*, op.cit. band 2, s. 141–142.
[41] Se Stalin, *W*, band 7, s. 362 ff. [Reply to the Discussion on the Political Report of the Central Committee]
[42] Ibid. s. 367–368.
[43] Ibid. s. 374.
[44] Ibid. s. 375 ff.
[45] Stalin angriper också problemet i sin politiska rapport. Den analys han gör där är också mycket begränsad. Ibid. s. 312–313.
[46] Ibid. s. 401.
[47] Se *XIV Sezd(b)*, Moskva, 1926, s. 521–524, se E H Carr, *Socialism..*, op.cit. band 2, s. 144.
[48] *KPSS*, op.cit. band 2, s. 95.

linen som klarast tar sig uttryck i en rad ekonomiska konflikter under våren 1925”[49] I resolutionen sägs det att massorna måste delta i den fackliga verksamheten i större utsträckning. Det sägs också att fackföreningarna måste delta mera systematiskt i analysen av produktionsproblem och ekonomiska problem för att bli i stånd att utföra ett bra informationsarbete.[50] Man varnar för tendensen till bildande av ett ”naturstridigt block” mellan ekonomiskas organ, företagsledare och fackföreningar.[51]

I konsekvens därmed förkastar resolutionen de många fall där kollektiva avtal slutits mellan ekonomiska organ och fackföreningar som inte känner till den faktiska situationen för ”de arbetare och tjänstemän i vars namn den engagerar sig”. På så sätt fabriceras ”dokument som möter föga respekt från arbetarnas sida och som erbjuder de ekonomiska organen en dålig garanti”.[52]

I sin politiska rapport till den fjortonde kongressen tar Stalin upp industrins problem. Han anser att eftersom industriproduktionen nära nog kommit upp till förkrigsnivå, så måste följaktligen ”industrins fortsatta frammarsch innebär dess utbyggande på en ny teknisk basis med utnyttjande av ny utrustning och med uppsving i det industriella nybygget”,[53] Nu gäller det att överskrida en tröskel. På grund av att vi lieder av en ”kännbar kapitalbrist” måste industrins fortsatta utveckling ”med all sannolikhet inte gå i samma snabba tempo som den hittills gjort”.[54] Stalin förutser alltså att industrins tillväxt kommer att ske långsammare än jordbrukets tillväxt. För att överbringa de svårigheter som en sådan situation för med sig, föreslår han att man inte ska begränsa sina satsningar till storindustrin som styrs av de centrala organen, utan att industristöd ska utgå till alla distrikt, alla provinser.[55] Detta perspektiv står fjärran från den praktik som kommer att gälla om några månader.

I sitt svar till avslutandet av diskussionen om den politiska rapporten understryker Stalin för övrigt nödvändigheten av att utveckla verkstadsindustrin för att motverka risken att Sovjetunionen omvandlas till ett ”bihang åt det kapitalistiska systemet”.[56] Detta krav förekommer också i en av kongressens resolutioner. Man ser det som något fundamentalt att ”utföra den ekonomiska uppbyggnaden med sikte på Sovjetunionens omvandling från ett land som importerar maskiner och utrustning till ett land som exporterar kapitalvaror”.[57]

Den fjortonde kongressen dryftar alltså industrialiseringens problem, men uttrycker sig mycket vagt om industrialiseringstakten och om hur industrialiseringen ska bekostas.

3. Från fjortonde kongressen till dagarna före den femtonde kongressen

Den fjortonde kongressen kompromiss ifråga om den ”nya oppositionen” sätter inte punkt för den oppositionella verksamheten från Zinovjev, Kamenev och deras allierade. Det faktum att denna verksamhet fortsätter speglar den reservation som många aktivister hyser gentemot NEP och mot en bondepolitik som säges utgöra en broms för en snabb industrialisering. Oppositionen uttalar sig i själva verket för en ökning av industrins utvecklingstakt och i detta syfte förordas alltid tillgripandet av ”primitiv socialistisk ackumulation”. Under år 1926 får diskussionen rörande detta ämne ökad omfattning. Den rör sig i huvudsak kring Preobra-

[49] Ibid. s. 96.
[50] Ibid. s. 98.
[51] Ibid. s. 100.
[52] Ibid. s. 101.
[53] Stalin, *W*, band 7, s. 322. *Centralkommiitténs politiska verksamhetsberättelse på SUKP(b):s fjortonde kongress*, s. 66.
[54] Ibid. s. 322. *CK:s politiska* …, s 67. Detta är ett uttryck för vad man senare kommer att kalla tesen om ”den avtagande takten”, en tes som Stalin själv längre fram fördömer som trotskistisk.
[55] Ibid. s. 323.
[56] Ibid. s. 364. *CK:s politiska* …, s 111.
[57] Se *VKP(b) v Rezoljutsijach*, op.cit. s. 48–50.

zjenskijs bok *Den nya ekonomin*[58] som Bucharin ägnar en rad kritiska artiklar. En av de viktigaste av dem kommer ut i *Pravda* under rubriken: ”Lagen om den primitiva socialistiska ackumulationen eller varför man inte bör ersätta Lenin med Preobrazjenskij.”[59]

a) framväxten av ”den förenade oppositionen”

På den fjortonde kongressen banade Zinovjev väg för en sammanstrålning av ”alla de gamla partigrupperna”,[60] vilket innebar en ”öppning” gentemot Trotskij.[61]

Mot slutet av mars eller i början av april resulterar denna ”öppning” i ett sammanträffande mellan Trotskij, Zinovjev och Kamenev. Vid den här tidpunkten avstår de från att förnya de anklagelser de tidigare riktat mot varandra. På så sätt börjar en opposition ta form, om vilken Stalin kan säga att den baserar sig på ”en principlös kompromiss”.[62]

Trotskij tar aktiv del efter att ha förhållit sig passiv i nära två år. Han gör sig till förespråkare för en högre industrialiseringstakt än den som officiellt förespråkas av Dzerjinskij. Den sistnämnde kritiserar livligt Trotskij och Kamenev och *anklagar dem för att förbereda en ”ny plattform” som grundar sig på utsugningen av bönderna*. Stalin följer samma linje i sina inlägg. Resolutionen om industrialiseringen antas slutligen enhälligt, men debatten visar på ett närmande mellan Trotskij, Kamenev och Zinovjev.[63]

Under början av sommaren 1926 utmynnar detta närmande i bildandet av ”Den förenade oppositionen” på basis av ”de trettons deklaration”.[64] Deklarationen berör framförallt industripolitiken. Oppositionen säger sig vilja bekämpa kulakerna, nepmännen och byråkratin och den vill sätta punkt för den politiska splittringen inom partiet.[65] Trotskij utvecklar framförallt sina synpunkter om att ”byråkratin” inom partiet är sådan att revolutionen hotas av en ”Thermidor”.[66]

Partiledningen tar avstånd från oppositionens demagogiska sätt att framföra sina ståndpunkter ooh från dess inställning till *förbundet mellan arbetare och bönder*. Dzerjinskij, VSNCh:s ordförande, kommer med ett långt inlägg i frågan, laddat med argument.[67] Men partiledningen slår också tillbaka med organisatoriska åtgärder. På CK: s sammanträde i juli 1926 utesluts Zinovjev från politbyrån och en av hans närstående, M Lasjevitj, utesluts från CK och får lämna sin post inom det revolutionära militärrådet. Dessa åtgärder ses som sanktioner mot fraktionsverksamhet.[68] Vid detta tillfälle blir Rudzutak medlem av politbyrån och Mikojan, Andrejev, Ordjonikidze, Kaganovitj och Kirov blir suppleanter i politbyrån. Trotskij förblir medlem av politbyrån.

---

[58] Se ovan.
[59] *Pravda*, nr 153, 1926, fransk översättning i Boukharine, *Le socialisme dans un seul pays*, Paris, coll. ”10/8”, 1974, 67 ff.
[60] Se ovan.
[61] Förutom den trotskistiska oppositionen finns det vid den här tiden kvar en grupp som säger sig verka för ”demokratisk socialism” ledd av Sapronov och resterna från ”arbetaroppositionen” som leds av Sjlapnikov (angående dessa grupper se del 1, s. 328–346). Många av medlemmarna i dessa grupper hade uteslutits och många hade anhållits. År 1923 upplöste GPU två andra grupper, där de flesta medlemmarna var partilösa. Den ena var ”Arbetarnas sanning” som inspirerats av Bogdanov och den andra ”Arbetargruppen” som grundats av Mjasnikov (L Schapiro, *The Communist Party...*, op.cit. s. 300–301).
[62] Se Stalins inlägg på femtonde konferensen i Stalin, *W*, band 8, s. 225 ff. [The Opposition Bloc in the C.P.S.U.(b) **och** The Social-Democratic Deviation in our Party]
[63] Se E H Carr, *Socialism*.., op.cit. band 2, s. 172–173.
[64] Denna deklaration finns i Trotskijs papper i Harvard.
[65] Se Deutscher, *Den avväpnade profeten*, op.cit. s. 203–204.
[66] Se L Schapiro, *The Communist Party* ...., op.cit. s. 303–304 och E H Carr & R W Davies, *Foundations* ..., op.cit. del 1, s. 5.
[67] Se *Pravda*, 1 augusti 1926, Dzerjinskij som lider av en hjärtsjukdom får en hjärtattack och dör efter detta inlägg. En vecka senare blir Kujbysjev ordförande i VSNCh.
[68] Se *KPSS*, op cit. band 2, s. 160 ff och L. Schapiro, op.cit. s. 304.

”Den förenade oppositionen” fortsätter emellertid sin verksamhet. Trotskij och Zinovjev och andra oppositionsledare deltar i cellmöten på företagen, vilket deras ställning i partiet tillåter dem att göra. Deras första inlägg på företags cellmöten verkar möta ett visst gensvar.

Partiorganisationen i Moskva och Leningrad motsätter sig emellertid fullföljandet av denna verksamhet. Partiet gör snart fysiska ingripanden för att hindra oppositionens förespråkare att yttra sig. Partiet lyckas med detta eftersom dess bas i grunden förblir likgiltig inför oppositionens teser.

Då oppositionen inte lyckas göra sig hörd, organiserar den sig under sommaren 1926. Den ger sig sålunda in på fraktionsverksamhet. Enligt skilda källor lär oppositionen ha haft 4000 till 8000 aktiva anhängare. Detta är inga stora siffror i förhållande till den miljon medlemmar partiet har, men inte obetydliga om man sätter siffrorna i relation till hur många som deltar aktivt i den politiska diskussionen, vilket är ungefär 20 000 personer.[69]

Hur som helst så undslipper organiserandet av oppositionen inte den politiska polisens uppmärksamhet. Oppositionsledarna fruktar också att bli bestraffade för fraktionsverksamhet och tar därför upp en diskussion med partisekretariatet. Under denna diskussion skriver oppositionsledarna under en deklaration den 16 oktober där de, utan att ta tillbaka ställningstagandena i ”de trettons deklaration”, erkänner att de brutit mot partidisciplinen och bedrivit fraktionsverksamhet.[70]

Genom att underteckna detta uttalande hoppas oppositionsledarna få rätt att lägga fram sina åsikter till den femtonde partikonferensen i ett skrivet dokument. När centralkommittén sammanträder den 23 till den 36 oktober tillbakavisas emellertid denna begäran och åtgärder vidtas mot oppositionens ledare. Trotskij utesluts ur politbyrån, Kamenev förlorar sin suppleantplats i politbyrån och Zinovjev undandras sitt ordförandeskap i Kominterns verkställande utskott.[71]

b) den femtonde konferensen och ”den förenade oppositionens” första nederlag år 1926

Den femtonde konferensen (26 oktober till 3 november 1926) får bevittna ”Den förenade oppositionens” nederlag. Stalin inleder debatten i ämnet och underställer konferensen några teser om ”oppositionsblocket inom bolsjevikpartiet”[72] och den förste november lägger han fram en rapport om ”den socialdemokratiska avvikelsen inom partiet”.[73]

Enligt dessa teser har ”den nya oppositionen” anslutit sig till trotskismens ståndpunkter. Rapporten innehåller en analys ar oppositionens utveckling och en kritik av dess ståndpunkter. Vissa av NEP:s principer formuleras här mycket tydligt, framförallt gäller det relationerna mellan industrin och jordbruket. ”Oppositionsblocket ... inser inte och vägrar erkänna att industrin inte kan gå framåt om jordbrukets intressen förbigås eller kommer i kläm. Dess medlemmar förstår inte att *om industrin är det ledande elementet inom ekonomin så är jordbruket den bas utifrån vilken industrin kan utvecklas*.”[74]

Stalin visar alltså att oppositionens teser leder till att bondeekonomien betraktas som en ”koloni” som måste ”sugas ut” av den proletära staten och han citerar Preobrazjenskij: ”Ju mer ekonomiskt efterblivet det land är som övergår till en socialistisk organisering av produktionen, desto mer måste det lita till den socialistiska ackumulationen *genom exploatering av*

[69] Se Deutscher, *Den avväpnade profeten*, op.cit. s. 202.
[70] Se P Broué, *Le Parti bolchevique*, op.cit. s. 243–244.
[71] Se *KPSS*, op.cit. del 2, s. 170–171.
[72] Se Stalin, *W*, band 8, s. 225.
[73] Ibid. s. 245 ff.
[74] Ibid. s. 301 (kursiverat av Bettelheim).

ekonomins försocialistiska former”.[75]

Stalins uttalande att jordbruket utgör basen för industrin är av stor betydelse. Det förklarar en av de tunga NEP-principerna i de texter som de ledande partiorganen antar ända till och med 1928.

Kamenev, Trotskij och Zinovjev kommer under konferensen med inlägg till stöd för de teser de sedan våren försvarar tillsammans. De försäkrar också att de önskar att partiet utför ett ”gemensamt arbete”. Kamenevs och Zinovjevs tal blir föremål för våldsamma avbrott, medan konferensdeltagarna lyssnar till Trotskij under tystnad. Det är framförallt Molotov och Bucharin som går i polemik mot talen, men det finns också tidigare anhängare av oppositionen som nu bryter med den, i synnerhet gäller det Krupskaja. Stalin lägger fram ett svar i diskussionen,[76] där han upprepar huvudargumenten från sin första rapport. Han avslutar med att vända sig till medlemmarna av oppositionen: ”antingen respekterar ni... villkoren för vårt partis fullständiga enhet eller gör ni det inte – men i så fall kommer det parti som bekämpade er igår att nedgöra er definitivt imorgon”.[77]

Resolutionen mot oppositionsblocket[78] antas enhälligt av den femtonde konferensen som på så sätt stadfäster CK:s sanktioner mot Trotskij, Zinovjev och Kamenev.

En av de resolutioner som antas på den femtonde konferensen uttrycker särskilt tydligt innehållet i NEP:s principer. Den understryker att stärkandet av förbundet mellan arbetare och bönder kräver en ökad tillförsel av maskiner och andra varor till landsbygden, en bättre organisering av jordbruksprodukternas avsättning, kredit till jordbruket och hjälp till fattigbönderna, främst medelst specialkrediter och stöd till utvecklandet av kollektiva bruknings-former. Resolutionen är gynnsamt inställd till utvecklandet av en *landsbygdsindustri*, framförallt för omvandling av jordbruksprodukter.

Den fördömer oppositionens teser om att höjda industripriser och sänkta jordbrukspriser är något positivt.[79]

De *konkreta åtgärder* som förespråkas i resolutionen vidtas i själva verket i mycket ringa utsträckning. Under de månader som följer lider landsbygden stor brist på tillverkade varor. Samtidigt berövas hantverket på landsbygden en betydande del av de råvaror som kommer från städerna, då dessa i allt högre grad reserveras för storindustrins behov.

c) oppositionens upplösning, försök till reorganisering och dess nya nederlag strax före sextonde kongressen

Efter nederlaget på femtonde konferensen börjar oppositionen upplösas . Anhängarna av gruppen ”Demokratisk centralism” bryter med ”Den förenade oppositionen” och försöker bilda en grupp (De femtons grupp) som ska fungera utanför partiet och ha som målsättning att bilda ”en kärna för försvaret av den proletära revolutionens sak” vilken förrråtts av partiet och oppositionen.[80] Denna grupp får inte någon politisk tyngd och försvinner snabbt.

Efter femtonde konferensen är Zinovjev och Kamenev beredda att avstå från att försvara andra ståndpunkter än majoritetens, medan Trotskij vill fortsätta att upprätthålla oppositionens

---

[75] Citerat i ibid. s. 302. Originaltexten publicerades under rubriken ”Den socialistiska ackumulationens grundläggande lag” i *Vestnik Komakademi*, nr 8, 1924. Man finner motsvarande text i Preobrazjenskij, *La Nouvelle Economique*, op.cit. s. 180 men termen *utsugning* är där ersatt av uttrycket ”avyttrandet av en del av merprodukten”. Emellertid använder Preobrazjenskij den första termen i början.
[76] Se Stalin, *W*, band 8, s. 311 ff. [Reply to the Discussion on the Report on “The Social-Democratic Deviation in our Party”]
[77] Ibid. s. 370.
[78] *KPSS*, op.cit. del 2, s. 209 ff.
[79] Se *KPSS*, op.cit. band 2, s. 180–181.
[80] Se P Broué, *Le Parti bolchevique*, op.cit. s. 249–250.

verksamhet fastän han vet att han inte förmår förändra styrkeförhållandena inom partiet. Mot slutet av 1926 ansluter Zinovjev och Kamenev sig till Trotskijs ståndpunkt. Oppositionen som förlorat många anhängare fungerar återigen som underjordisk fraktion.[81]

Från och med mars 1927 skriver Trotskij brev till politbyrån där han angriper Kominternsektionen i Kina och kräver en öppen diskussion om ”den kinesiska frågan”.[82] Trotskij slår fast att ”kapitalistiska förhållande helt dominerar i Kina” och han säger att ”den oberoende jordägarklassen i Kina överhuvudtaget inte existerar. Jordägarna är borgare.”[83] I konsekvens därmed tillbakavisar han all enhetsfrontspolitik och säger att ”en förutsättning för upprättandet av röda armén och för inrättandet av ett sovjetsystem på landsbygden är att proletariatet har hegemonin inom de viktigaste industripolitiska områdena”.[84]

Trots att de tar miste om Kuomintangs verkliga linje och trots att de inte inser att Kuomintang kan vända sig mot arbetarklassen (vilket Chiang Kai Sheks repression mot arbetarna i Shanghai den 12 april visar) så gör bolsjevikpartiets ledning och Kominterns exekutivkommitté en riktig analys av den kinesiska revolutionen. Stalin för fram analysen i form av en rad inlägg i *Pravda* den 21 april 1927.[85]

När den förenade oppositionen inte lyckas genomdriva att den kinesiska frågan diskuteras av centralkommittén, vänder den sig till Kominterns exekutivkommitté och framför sina ståndpunkter såsom ett uttalande av de ”83” som de kallas efter undertecknarnas antal.[86] Genom att handla på det viset framstår de ånyo som en organiserad fraktion.

Den 24 maj tar Trotskij till orda inför Kominterns exekutivkommitté och lägger fram sin ”analys” av situationen. Stalin svarar honom och pekar på de ultravänsteristiska dragen i Trotskijs teser och påminner om Lenins teser om möjligheten och nödvändigheten av att bilda *bondesovjeter* i länder som Kina och Indien.[87]

Här skapar återigen frågan om förbundet med bondemassorna, och om böndernas roll i en revolutionär omvandling som leds av proletariatet, en *skiljelinje* mellan bolsjevikpartiets majoritet och oppositionen.

Efter att ha åhört flera andra inlägg tar Kominterns exekutivkommitté avstånd från Trotskijs teser och slår fast att den gamla linjen gäller.[88]

Återupptagandet av oppositionsverksamheten utlöser en rad sanktioner. En del oppositionsledare arresteras, andra förvisas till landsbygden eller ut ur landet. Det verkar som om oppositionen gör ett försök till reträtt när de på centralkommitténs sammanträde den 7 augusti skriver under följande uttalande: ”Vi kommer att följa alla beslut som partiet och dess CK fattar. Vi är redo att bryta ner alla ansatser till fraktionsbildning som uppkommit därför att vi under den rådande partiregimen inte på annat sätt kunnat ge tillkänna våra verkliga åsikter, vilka förvanskats av hela landets press.”[89]

Detta uttalande gör att oppositionen tillfälligt går fri från uteslutningsåtgärder. Men när oppositionen redigerar en ”plattform” där de upprepar sina ståndpunkter förvägras den att publicera och sprida denna plattform inför den femtonde kongressen. Då trycker och sprider

---

[81] Ibid. s. 250–252, 259.
[82] Se Deutscher, *Den avväpnade profeten*, op.cit. s. 238 och B Fabrègues, ”La revolution permanente”, andra delen, ”La revolution chinoise”, i *Communisme*, september/oktober 1974, s. 33 ff.
[83] Se Fabrègues artikel, cit, s. 35–36.
[84] Ibid. s. 36. Dessa rader, skrivna år 1930, uttrycker Trotskijs grundläggande ståndpunkter. Det är dessa ståndpunkter han försvarar år 1927 och som grundligt dementeras av den kinesiska revolutionen.
[85] Se Stalin, *W*, band 9, s. 224 ff. [Questions of the Chinese Revolution]
[86] Se Deutscher, op.cit. s. 240.
[87] Se Stalin, *W*, band 9, s. 302. [Revolution in China and Tasks of the Comintern]
[88] Deutscher, op.cit. s. 240–241.
[89] *International Press Correspondence*, vol. 7, no. 48 (18 augusti 1927).

de skriften i hemlighet. När centralkommittén sammanträder den 21–23 oktober kräver Stalin slutligen att åtgärder vidtas mot Trotskij och Zinovjev. Efter en debatt präglad av våldsamma incidenter utesluts Trotskij och Zinovjev ur partiet på grund av brott mot partidisciplinen.[90]

Oppositionens slutliga nederlag nalkas. Deras motioner får (när de tillåts framföras inför partiföreningar) bara ett obetydligt antal röster. De förvägras ofta beträda talarstolen. Vid firandet av Oktoberrevolutionens tioårsdag försöker oppositionen i en sista kraftansträngning organisera sitt eget demonstrationståg. De blir några hundratal som snabbt skingras eller arresteras.

Den 14 november, 18 dagar efter femtonde kongressen, utesluts Zinovjev och Trotskij ur partiet. Kamenev och några andra oppositionsanhängare som fortfarande sitter kvar i CK, utesluts därifrån. ”Den förenade oppositionen” har gjort sitt. Den femtonde kongressen hålls utan att några öppna anhängare av en snabbare industrialisering är närvarande. Kongressen stadfäster beslut som CK fattat den 14 november. Den anklagar oppositionen för att ha brutit med den leninistiska ideologin, för att ha intagit ”mensjevikiska ståndpunkter”, ”förnekat den statliga industrins socialistiska karaktär” liksom möjligheten av en ”socialistisk utveckling på landsbygden under proletariatets diktatur” och av ”ett förbund mellan proletariatet och bondeklassens massor på basis av en socialistisk uppbyggnad”.

Oppositionen anklagas för att ”i praktiken ha förnekat förekomsten av proletariatets diktatur i Sovjetunionen” (”Termidor”) och för att på så sätt ha gjort sig till verktyg för den småborgerliga demokratin och den internationella socialdemokratin. För övrigt anklagas oppositionen för bristande disciplin och fraktionsverksamhet.[91]

4. Den femtonde kongressen

Bolsjevikpartiets femtonde kongress hålls strax efter det politiska nederlaget för den opposition som ville ge företräde åt en snabb och centraliserad industrialisering framför befästandet av förbundet mellan arbetare och bönder inom ramen för NEP. Angående denna politik talar kongressresolutionerna sitt tydliga språk.

a) resolutionerna från den femtonde kongressen

Resolutionerna tar framförallt upp problemen med jordbruket och bönderna å ena sidan, och problemen med industrin och planeringen å andra sidan.[92] De slår fast att det är nödvändigt att fullfölja NEP samtidigt som de föreslår en konkret politik som innefattar ett visst antal förändringar i förhållande till föregående period. Framförallt föreslås en begränsning av ”kulakens utsugningstendenser”.[93]

Denna nya riktlinje förs fram första gången av Bucharin i ett tal som han håller två månader före kongressen den tolfte oktober 1927. Bucharin säger i sitt tal att det föreligger möjligheter att sätta igång en ”kraftfull offensiv mot kulaken” eftersom man under de två sista åren säkerställt förbundet med bondemassorna och befäst statens ”dominerande ställning”.[94]

Den femtonde kongressen uttalar sig också till förmån för en *kollektivisering*, men understryker samtidigt att kollektiviseringen måste *genomföras med försiktighet, medelst övertalning och inte genom tvång*. Man kan emellertid iaktta vissa nyansskillnader mellan å ena

---

[90] *KPSS*, op.cit. band 2, s. 311.
[91] *KPSS*, op.cit. band 2, s. 368 ff.
[92] Resolutionerna från den femtonde kongressen är återgivna i *KPSS*, op.cit. del 2, s. 312–371.
[93] Man finner en analys av utvecklingen av Bucharins teorier i Stephen F Cohens bok *Bukharin and the Bolshevik Revolution: A Political Biography, 1888–1938*, New York, Alfred Knopf, 1974. Angående den period som föregår femtonde kongressen, se framförallt kapitel sju, s. 213 ff. [svensk övers.: Bucharin och den ryska revolutionen]
[94] Se *Inprekor*, VII, 1927, s. 1422, se också Bucharins artikel som kommer två veckor senare, se *V Kachtchitou Proletarskoj Diktatoury: Sbornik*, Moskva och Leningrad, 1928, s. 202–211, 215, 224–231.

sidan Bucharins, Rykovs (*Sovnarkoms* dåvarande ordförande) och Kalinins sätt att ställa frågan om kollektiviseringen och å andra sidan Stalins förhållningssätt. För de förstnämnda utgör kollektiviseringen *ett av flera element* i den politik som ska lösa jordbrukets problem. För Stalin finns *inte ”någon annan utväg”* för det sovjetiska lantbrukets problem än kollektivisering.[95]

Under den femtonde kongressen uttalar sig Stalin emellertid varken för en snabb kollektivisering eller för tillgripandet av tvång. Den femtonde kongressens resolutioner om industrins utveckling bygger huvudsakligen på formuleringarna i de texter som Bucharin redigerar efter fjortonde kongressen. Han uttalar sig där för en snabbare industrialisering, samtidigt som han angriper ”superindustrialiserarna” inom den ”förenade oppositionen”, vilka vill att man ska genomföra en maximal ackumulation på landsbygdens bekostnad (framförallt genom att ”öppna prissaxen”).[96]

I den femtonde kongressens resolution om femårsplanen ställs en ”optimal” ackumulation mot en ”maximal” ackumulation: ”Ifråga om förhållandet mellan *produktion* och *konsumtion* måste man inse att man inte kan utgå från en *ensidig* maximering av den ena eller den andra faktorn som oppositionen nu kräver. Samtidigt som man uppmärksammar den motsättning som finns mellan dessa två faktorer, deras samverkan och ömsesidiga förbindelse, samtidigt som man tar hänsyn till den ena och den andra faktorn sett ur ett längre utvecklingsperspektiv, är det nödvändigt att ta den optimala kombinationen av dessa två faktorer som utgångspunkt.”[97]

I resolutionen anges att samma krav måste tillgodoses vad gäller ”relationen mellan stad och landsbygd, mellan socialistisk industri och bondeindustri. Det är fel att utgå från en maximal överföring (perekatcha)[98] från böndernas ekonomiska sfär till industrins sfär. Ett sådant krav skulle inte bara leda till en politisk brytning med bönderna utan skulle även utgöra ett angrepp på industrins råvaruanskaffning, på den interna marknaden, på exporten. Hela det ekonomiska systemets jämvikt skulle gå om intet”.[99]

Ifråga om utvecklingstakten framhåller resolutionen principen om en ”optimal” takt. ”Här kan vi inte utgå från en maximal ackumulationstakt det närmaste året eller så, utan från förhållandet mellan nationalekonomins olika element så att man säkrar en utvecklingsrytm som på lång sikt är den högsta.”[100]

Mellan raderna kan man här åter utläsa ett fördömande av oppositionens paroll om högre industripriser. Enligt resolutionen skulle det bli en jordmån för byråkratisk dekadens samt leda till industrins sönderfall och omvandling till monopol. Det skulle drabba konsumenterna och då i första hand arbetarklassen och de fattiga skikten i städerna och på landsbygden, göra kulakerna allsmäktiga och leda till en brutal sänkning av utvecklingstakten i och med att industrins jordbruksbas förstördes.[101]

I resolutionen framhålls också att man måste sträva efter den kombination av *lätt och tung industri* som ger optimalt resultat för den totala utvecklingen. När tyngdpunkten flyttas från den lätta till den tunga industrin måste man se till att inte allt för stor del av statens kapital går till storföretag vars produkter inte kommer ut på marknaden förrän flera år senare. Man måste

---

[95] Se *XV-yj Sezd VKP(b) 1927 g:stenografitjeskij ottjot*, andra delen, Moskva, 1961, del II, s. 51 (kursiverat av Bettelheim). [Stalin, *W*, band 10, s. 313.] Stalin, *Centralkommiitténs politiska verksamhetsberättelse på SUKP(b):s femtonde kongress*, s. 45.
[96] Se Boukharine, *Le socialisme dans un seul pays*, op.cit. s. 67 ff.
[97] Se *KPSS*, op.cit. band 2, s. 333.
[98] Bokstavligen ”pumpning”.
[99] *KPSS*, ibid.
[100] Ibid. s. 334.
[101] Ibid.

följaktligen ta hänsyn till att den snabbare kapitalomsättningen inom den lätta industrin (som producerar oundgängliga konsumtionsvaror) efterhand frigör kapital som kan tillföras den tunga industrin samtidigt som den lätta industrin fortsätter att utvecklas.[102]

Den femtonde kongressen bekräftar den femtonde konferensens riktlinjer enligt vilka man ska ”hinna ikapp och sedan gå förbi” den industriella utvecklingsnivån i de mest framskridna kapitalistiska länderna.[103]

Den femtonde kongressen anser att den femtonde konferensen och den fjortonde kongressen fört fram en i grunden riktig politisk linje ifråga om klasskampen och klassernas styrkeförhållanden, framförallt när det gäller landsbygden. Man antar en resolution som säger att denna linje lett till ett stärkande av förbundet mellan arbetare och bönder. Detta gör att man med hjälp av massorna, av fattigbönder och mellanbönder, *kan övergå* till att systematiskt begränsa kulakernas och privatföretagens utsugning och på så vis åstadkomma ”en relativ tillbakagång... för de kapitalistiska elementen i städerna och på landsbygden”.[104]

Slutligen understryker kongressen att man ska ta hänsyn till risken för dåliga skördar i femårsplanen.[105] Femårsplanen måste alltså vara tillräckligt ”flexibel” för att kunna anpassas efter jordbruksproduktionens växlingar.

Teserna om den ”optimala ackumulationen” och om upprätthållandet av rätt proportion mellan industrins och jordbrukets utveckling, mellan den tunga och den lätta industrin, mellan stad och land återger nästan bokstavligen Bucharins formuleringar, framförallt från hans kamp mot ”Den förenade oppositionen”. Bucharin formulerar sin syn på förhållandet mellan den lätta och den tunga industrin på följande sätt: ”Vi anser att uppfordringen till maximala investeringar inom den tunga industrin inte är helt riktig, eller snarare att den är helt felaktig. Om vi lägger tyngdpunkten på utvecklandet av den tunga industrin måste vi samtidigt utveckla den lätta industrin, som har en snabbare omsättning och gör snabbare profiter och som på kortare tid ger en avsättning som kompenserar de summor som lagts ner i företagen.”[106]

Om man upprätthåller rätta proportioner mellan ekonomins olika sektorer så menar Bucharin att man kan åstadkomma en ekonomisk utveckling som följer en ”*stigande kurva*”.[107] Detta yttrande, som är en varning för *en brutal acceleration av ekonomins tillväxt* kommer senare att tolkas som ett uttryck för möjligheten av en sorts ”odefinierad acceleration” av den ekonomiska tillväxten.

Den femtonde kongressens enhälliga resolutioner framhåller ännu klarare att man måste upprätta mer bestämda relationer och proportioner mellan ekonomins olika sektorer, än vad den fjortonde kongressen och den femtonde konferensen gjort. Detta är nödvändigt för att ekonomin ska kunna utvecklas utan bakslag och för att man ska kunna ”stänga prissaxen” och åstadkomma en jämn tillförsel av varor till landsbygden till priser som inte stiger inflatoriskt.

Man bryter emellertid mot dessa principer genom en rad åtgärder. Därför växer det fram motsättningar, vilka tillspetsas mot slutet av 1927. Insamlandets kris utgör den mest iögonfallande effekten av dessa motsättningar. Då man inte lyckas behärska dessa motsättningar blir följden att två politiska linjer tar form, vilka allt tydligare ställs mot varandra under loppet av år 1928 och 1929.

---

[102] Ibid.
[103] Ibid. s. 339. Det verkar som om formuleringen ”hinna upp och sedan gå förbi” används officiellt för första gången i november 1926 (Se S Cohen, *Bukharin and the Bolshevik Revolution: A Political Biography, 1888–1938*, New York, Alfred A Knopf, 1974, s. 245).
[104] Ibid. s. 334.
[105] Ibid. s. 332.
[106] Se Bucharin, *V zasjtjitu proletarskoj diktatury: Sbornik*, Moskva, 1928, s. 225.
[107] Se *Building Socialism*, London, 1926, s. 62, citerat av S. Cohen, *Bukharin...*, op.cit. s. 246.

Innan jag undersöker innehållet i denna konfrontation och de former den antar är det lämpligt att säga några ord om de motsättningar som uppstår i och med den konkreta praktik som följer på antagandet av kongressresolutionerna.

b) framväxten av motsättningar mellan principer i resolutionerna från konferenser och kongresser och den konkreta ekonomiska politiken

Dessa motsättningar återfinns på flera olika nivåer. I stort kan man säga att de rör omfattningen och inriktningen av den ekonomiska politikens kärna, dvs. investeringsplanerna för industrin. I andra hand rör de punktåtgärderna som vidtas i syfte att hjälpligt överskyla den ena eller andra effekten av investeringsplanernas utformning.

1. Industrins investeringsplaner från och med år 1926/27

Vi såg nyligen hur fjortonde kongressen och femtonde konferensen varnade för en alltför snabb ökning av industriinvesteringarna därför att detta skulle utgöra ett hot mot förbundet mellan arbetare och bönder.[108] Icke desto mindre antar den femtonde konferensen en resolution om *uppbyggnadsperiodens* ekonomiska uppgifter, där 1926/27 års industriinvesteringar fastställs till ett *minimibelopp* av 900 miljoner rubler.[109] Några månader tidigare hade Dzerjinskij avfärdat ett liknande belopp med motiveringen att det inte rimmade med den ekonomiska verkligheten.[110]

Genom att anta detta belopp stadfäster konferensen i själva verket *de investeringsprogram som industriorganisationerna* redan påbörjat. Dessa organisationer fungerar tillräckligt självständigt för att kunna ställa partiets ledande organ *inför en given situation som de på något sätt måste ”stadfästa”* om de inte ingripit på ett tidigare stadium.

Samma process upprepas under de följande månaderna då man vida *överskrider* femtonde konferensens siffror. I december 1926 beslutar VSNCh om ett investeringsprojekt till ett belopp av 947 miljoner rubler. Fem veckor senare stadfäster centralkommittén och *Sovnarkom* denna siffra med vissa reservationer. År 1926 antar beslutar VSNCh om ett investeringsprojekt för industrin. Det slutar med att man tilldelar industrin 991 miljoner rubler för investeringar, men i själva verket *kommer investeringarna att kräva 1068 miljoner rubler, vilket innebär en ökning på nästan en tredjedel i förhållande till föregående år*.[111] Samtidigt *minskar* det totala belopp som avsätts för investeringar inom konsumtionsvaruindustrin.[112] Detta innebär att alla tidigare maningar till försiktighet från ledande partiinstanser och från Stalin själv i praktiken ”glöms bort”.[113] Den politiska innebörden av dessa uppmaningar var ändå klar och tydlig. Det rörde sig framförallt om att säkerställa en industriell utveckling på basis av ett samarbete med bondeklassen och inte på basis av en utsugning av densamma.[114]

Det faktum att man ”glömmer bort” tidigare uppmaningar till försiktighet har också en politisk innebörd. Den omedelbara basen för denna glömska är industriorganisationernas relativa självständighet.

Om industrimännen kan ”glömma” partiledarnas krav, så är det ett tecken på att industrimännen utgör en samhällelig kraft. Denna kraft betingas bland annat av att en del av partiets

---

[108] Se ovan.
[109] Se *KPSS*, op.cit. band 2, s. 173 ff, framförallt s. 185.
[110] E H Carr & R W Davies, *Foundations* ..., op.cit. del 1, s. 278–281.
[111] Se *TPG*, 30 december 1926, Sobranije Zakonov, 1927, nr 10, paragraf 98 och E H Carr & R W Davies, *Foundations* ..., op.cit. del 1:I, s. 278.
[112] E H Carr & R W Davies, ibid. s. 294.
[113] Denna ”glömska” bekräftas under de påföljande åren, då industriinvesteringarna uppgår till 1304 miljoner rubler (1927/28) och till 1679 miljoner (1928/29). Se ibid. s. 296, 314.
[114] Se Stalins tal från den tredje november 1926, *W*, band 8, s. 368–369. [Reply to the Discussion on the Report on “The Social-Democratic Deviation in our Party”]

ledande skikt gradvis ansluter sig till den faktiska industripolitiken, som tillmäter tillväxten av verkstadsindustrin större betydelse än något annat och som tar allt mindre hänsyn till kraven på en rimlig varutillförsel till landsbygden och en spannmålsinsamling som inte präglas av tvång.

Denna förändring av den faktiska politiken har också son motsvarighet i en viss förändring av bolsjevikernas ideologi, i den ökade betydelse som tillmäts *den allra modernaste industritekniken*, och som gör att ackumulationen får avgörande betydelse för industriproduktionen. Detta trots att småindustrin och den medelstora industrin på landsbygden fortfarande bär på väldiga tillväxtmöjligheter och med sin produktion skulle kunna hjälpa bönderna att öka skördarna. En linje som förespråkar industriinvesteringar av en omfattning som är oförenlig med NEP vinner alltmer terräng inom partiet. Såtillvida är ”NEP:s allmänna kris” inget annat än resultatet *av det faktiska övergivandet* av den Nya Ekonomiska Politiken på avgörande områden.

Den officiella kursändringen och ”vändpunkten” äger emellertid inte rum förrän efter en rad stridigheter inom partiledningen under åren 1928 och 1929.

1. Den snabba ansvällningen av budgetutgifterna och dess omedelbara effekter

Partikongressernas och partikonferensernas maningar till försiktighet gäller också budgetutgifternas omfattning. Man fruktar att en alltför snabb utgiftsökning ska skada stabiliseringen av prissättningen och då framförallt sänkningen av industripriserna, vilket är en av komponenterna i NEP. Även på detta område ”glömmer” man varningarna efterhand. Under 1926/27 ligger den *totala ökningen av budgetutgifterna* (i förhållande till föregående år) på nära 41 % medan nationalinkomsten bara ökar med 6,3 % i fasta priser.[115] Man går således in i en period där de offentliga utgifterna sväller, utan att det sker någon motsvarande resursökning. Detta är bakgrunden till den allvarliga obalansen, varubristen på landsbygden, prishöjningarna och fattigböndernas och mellanböndernas svårigheter.

I detta läge återspeglar privathandelns priser den rådande inflationen på ett mycket tydligt sätt. Mellan december 1926 och juni 1929 ökar de privata detaljhandeln sina priser med 130 %.[116] Illusionerna rörande den politiska ledningens förmåga att variera prissättningen oberoende av kostnader och bristsituationer skapar en likgiltighet inför den inflation som blir följden av att utgifterna sväller utan att resurserna ökar. Kujbysjev tror sig således kunna tillkännage ”planens seger” över marknadskrafterna.[117] Ekonomen Strumilin går ännu längre när han säger: ”Vi är inte bundna av någon lag (objektiv lag). Den fästning finns inte som bolsjevikerna inte kan storma. Frågan om utvecklingstakt är underkastad mänskliga varelsers vilja.”[118]

Detta är ett av de första uttrycken för de ”volontaristiska” illusioner som utvecklas snabbt under åren 1928 och 1929. De bidrar till att skapa en ekonomisk obalans som får djupgående negativa konsekvenser för alliansen mellan arbetare och bönder.

---

[115] Se E H Carr & R W Davies, *Foundations* ..., op.cit. del 1:II, s. 742.

[116] Under samma tid stiger detaljhandelpriserna på livsmedel i de statliga och kooperativa affärerna bara med 11%. Detaljpriserna på industriprodukter ökar i ungefär samma takt i den ”privata” sektorn, dvs. med 15% (ibid. s. 964–965).

[117] *TPG*, 14 augusti 1927.

[118] Se *PCh*, nr 7, 1927, s. 11. Bilden av ett ”fort” som alltid kan erövras genom ”anfall” är desto mer anmärkningsvärd som Lenin på tal om de negativa politiska konsekvenserna av ”krigskommunismen” använder sig just av bilden av ett ”fort” när han varnar för att ersätta belägringsstrategin och det successiva framryckandet med gagnlösa försök till frontalattacker (se del 1, s. 385–386). Fyra år senare använder Stalin på nytt denna metafor när han säger: ”En ihärdig eftertraktan är tillräckligt för att uppnå allt, för att övervinna allt (...). Det finns inte något fort som bolsjevikerna inte kan inta. (*Les questions du léninisme*, op.cit. s. 501, 504) Stalin, *W*, band 13, s 40, 43 [The Tasks of Economic Executives]

2. Motsättningarna som uppstår i samband med de punktvisa åtgärderna för fattigbönderna och mellanbönderna

Från slutet av 1923 syftar prispolitiken till en förbättring av bondemassornas existensvillkor.

Denna politik kröns med framgång så länge som den möjliggör en ”tillslutning av prissaxen” mellan industrins och jordbrukets priser[119] och så länge bondemassornas inkomstökningar motsvaras av en ökande tillgång på tillverkade produkter i byarna. Trots tillfälliga eller lokala svårigheter förhåller det sig i stort sett så här fram till hösten 1927.

Vid denna tidpunkt försämras situationen allvarligt eftersom tillförseln av produkter till byarna avtar till följd av investeringspolitiken och prioriteringen av städernas försörjning. Fastän många av byarnas affärer saknar varor beslutar sovjetregeringen att nästan helt och hållet befria bondeklassens fattigaste skikt från jordbruksskatt på tioårsdagen av Oktober-revolutionen. Detta medför att 35% av bondehushållen befrias från skatt i oktober 1927 istället för som året dessförinnan 25 %. Dessutom beslutar man om att inte utöva så stark press på dem som ligger efter med skatten.[120] Det leder till att 20 % av 1927 års skatteintäkter ännu icke influtit i början av år 1928.

Sådana åtgärder och beslut skulle ha varit helt i linje med NEP om försörjningen av byarna hade varit tillfredsställande. Eftersom så inte är fallet ser bönderna med misstro på pengarna som de bara till en del kan omsätta i varor. Detta är en av orsakerna till att jordbruksleveranserna minskar så kraftigt från och med oktober 1927, och denna minskning bidrar till att man vidtar ”exceptionella åtgärder” och till att NEP överges.

3. Lönepolitikens motsättningar

Genomförandet av ”prissaxens tillslutning” stöter på hinder av flera slag. Framförallt ställer industrins höga produktionskostnader till problem därför att lönerna ofta ökar snabbare än arbetsproduktiviteten.[121] Detta är en effekt av fabriksarbetarnas påtryckningar, för vilka företagsledningarna slutligen ger vika.[122]

När löneökningarna inte åtföljs av en tillräcklig ökning av konsumtionsvaruproduktionen leder det dels till en höjning av detaljhandelspriserna, dels till ”varubrist”. Bristen på tillverkade produkter blir stor därför att man prioriterar investeringarna inom den tunga industrin och sänker takten inom den konsumtionsvaruproducerande industrin, något som sker 1927. Samma år ökar lönearbetarnas efterfrågan på konsumtionsvaror väsentligt till följd av att antalet sysselsatta inom industrin (byggnadsindustrin inräknad) ökar med 12,4 % [123] och den genomsnittliga lönen med 10 %.[124]

Under senare hälften av 1927 står således de sovjetiska myndigheterna inför en snabb och samtidig ökning av köpkraften i städerna och på landsbygden. När de inte förmår tillfredsställa den ökande efterfrågan beslutar de sig för att prioritera städerna. Detta innebär att bristen på industriprodukter drabbar landsbygden hårt just vid tiden för spannmålsinsamlingen.

---

[119] Se ovan.
[120] Se *Pravda*, 16 oktober, 1927, redogörelsen för de beslut som fattades på andra sammankomsten för den centrala exekutivkommitté som valdes på sovjeternas fjärde kongress och skilda källor citerade av S. Grosskopf, l’AOP (1921–1928) op.cit. s. 331, not 25, s. 356.
[121] Under 1925/26 drar gapet mellan löner och produktivitet med sig en tvåprocentig ökning av industrins produktionskostnader, istället för den sexprocentiga minskning som förespeglades i planen. Se A Baykov, *Soviet Economic System*, op.cit. s. 123. Under 1926/27 ligger arbetets produktivitetsökning på 9% och löneökningen på 12%. Detta står i motsättning till den uttalade viljan att sänka industrins produktionskostnader i syfte att sänka försäljningspriserna, alltmedan industrins ackumulationsförmåga ökas (Se *KPSS*, op.cit. band 2, s. 181 ff).
[122] Se ovan.
[123] Se *Trud v SSSR*, Moskva, 1936, s. 10.
[124] *Ekon. Oboz*, nr 12, 1929, s. 204.

Åren 1926/27 kännetecknas alltså av förvärrade motsättningar mellan den konkreta politiken och den politiska linje som partiets kongresser och konferenser slagit fast. Även andra motsättningar inverkar på den konkreta politiken. Den härrör från påtryckningarna från olika klasser eller sociala skikt. Arbetarna trycker på för att erhålla löneökningar och för att åstadkomma en snabb ökning av sysselsättningen. Fattigbönder och mellanbönder trycker på för att få skattesänkningar.

Ledarna för storindustrin och för de centrala industriorganen vill ha ett snabbt beslut om en industrialiseringsplan som prioriterar den tunga industrin. Dessa motsättningar återspeglas emellertid också i olika förhållningssätt inom bolsjevikpartiet vilka tenderar att skilja sig mer och mer från varandra allt eftersom effekterna av den dittills förda politikens motsättningar utvecklas och från och med början av år 1928 går över i en öppen kris.

Det blir då nödvändigt att ta itu med motsättningarna mellan den principiellt fastslagna linjen och den faktiska politiken. Detta är en av de väsentliga aspekterna av 1928 och 1929 års strider inom partiledningen. Striden står mellan dem som anser att femtonde kongressens principer måste genomföras och dem som anser att tiden är mogen för en snabb och omedelbar industrialisering (något som implicit finns formulerat i årsplanerna från och med 1926/27) och som förespråkar en politisk linje som står i motsättning till femtonde kongressens resolutioner.

Bland den förstnämnda ”linjens” anhängare (den så kallade ”högerlinjen”) återfinns Bucharin, Rykov och Tomskij. Den andra ”linjen” som innebär att bönderna ska betala med en ”tribut” och att kollektiviseringen ska genomföras snarast, försvaras framförallt av Stalin, Kujbysjev och Molotov. Den andra ”linjen” vinner alltmer terräng. Mot slutet av år 1929 segrar den.

2: Kampen för en snabb industrialisering och för en prioritering av den tunga industrin

Från och med januari 1928 börjar fragment av en annan politisk linje än den femtonde kongressens att formuleras klart och tydligt. De dyker upp i Stalins tal i Sibirien – i städer som Novosibirsk, Omsk och Barnaul, dit han beger sig för att mana till ett kraftfullt genomförande av de ”exceptionella åtgärderna”.[1]

Stalin tar inte enbart upp dessa åtgärder i sina inlägg. Han utvecklar också sin uppfattning om de statliga och kollektiva jordbrukens *tekniska överlägsenhet*. Han understryker att de producerar ett större ”marknadsöverskott” än vad kulakerna gör. Han ställer till och med upp kvantitativa mål som den femtonde kongressen inte sagt något om. Han säger att man måste göra allt för att ”de statliga och kollektiva jordbruken under de närmaste tre eller fyra åren ska bli i stånd att förse staten med minst en tredjedel av den spannmål som den behöver”.[2]

1. Sammandrabbningarna under de första månaderna 1928

De tre första månaderna av år 1928 präglas av att det uppkommer en skiljelinje (som inte förs fram officiellt) mellan å ena sidan ”de tre”: Bucharin, Rykov och Tomskij och å andra sidan Stalin, Molotov och Kujbysjev. De övriga medlemmarna av politbyrån tvekar mer eller mindre om vilken grupp de ska stödja.

a) centralkommitténs sammanträde i april 1928

När centralkommittén sammanträder i april 1928 sker det inte någon direkt sammandrabbning mellan Stalin och Bucharin. Icke desto mindre för de båda fram var sin syn på situationen.

Stalin tar avstånd från dem som vill ha en landsbygdspolitik som ”gör alla nöjda” och understryker att en sådan politik ”inte har något gemensamt med leninismen”.[3]

Bucharin å sin sida förkastar den tendens som ”somliga” visar att betrakta de ”exceptionella åtgärderna” som något ”nära nog normalt” och att ”tillgripa administrativa åtgärder i överdriven utsträckning”.[4]

CK:s aprilsammanträde förflyter emellertid i stort sett utan några uppenbara spänningar mellan politbyråmedlemmarna. I resolutionen om insamlandet och om förberedelserna till 1928/29 års upprepas i huvudsak de teser som den femtonde kongressen antog. *I resolutionen förklaras insamlandets kris huvudsakligen med de fel som begåtts vid genomförandet av den ekonomiska politiken*. ”Kulakernas offensiv” nämns bara som något underordnat, kulakerna och spekulanterna sägs bara ha utnyttjat de begångna felen. I konsekvens därmed framhåller resolutionen att man måste upprätta ”riktigare proportioner” mellan den nationella ekonomins olika beståndsdelar”.[5]

b) de första sammandrabbningarna under sommaren 1928

Tillgripandet av ”exceptionella åtgärder” i början av sommaren 1928 medför att spänningarna mellan de två tendenserna inom politbyrån hastigt skärps. Därefter står tendenserna allt tydligare mot varandra och båda söker stöd hos tveksamma politbyråmedlemmar.

Det är emellertid inte inom politbyrån som den första systematiska kritiken av de administrativa partiorganens konkreta politik genomförs. Den kommer istället från Frumkin, aktiv

---

[1] Skilda delar av dessa tal återfinns i Stalin, *W*, band 11, s. 3 ff. [Grain Procurements and the Prospects for the Development of Agriculture]
[2] Ibid., s. 7.
[3] Se Stalins rapport inför Moskvas partiorganisation den 13 april 1928, Ibid., s. 30–68. [The Work of the April Joint Plenum of the Central Committee and Central Control Commission]
[4] N Bucharin, *Uroki chlebozagotovok, Sjachtinskogo dela i zadatji partii*, Leningrad, 1928, s. 32–33.
[5] Se resolutionstexten i *KPSS*, op.cit. band 2, s. 372 ff, framförallt då s. 377.

kommunist och biträdande finanskommissarie, i form av ett brev till politbyrån adresserat den femtonde juni 1928. Han säger där att den politik som förts sedan den femtonde kongressen inneburit ”en ny politisk riktlinje för landsbygden”. Han slår fast att denna riktlinje är skadlig och säger att den ”dragit med sig olovliga handlingar riktade mot hela bondeklassen”. Vidare framkallar den en antisovjetisk sinnesstämning inom bondeklassen, ”ett sinnestillstånd som börjar tränga in i proletära centra”. Enligt Frumkin bör sabotagehandlingarna inom landet främst förstås utifrån det försämrade politiska läget och de *politiska fel* som begåtts, och inte tillskrivas fientliga staters handgångna män.[6]

Politbyrån beslutar sig för att skicka ut Frumkins brev till CK-medlemmarna *åtföljt av ett svar från politbyrån. Stalin redigerar personligen detta svar* och riktar sig i brevet direkt till CK-medlemmarna, vilket strider mot politbyråns beslut. Tomskij och Rykov som reagerar mot detta anklagar Stalin för att ersätta politbyråns kollektiva ledarskap med sitt personliga ledarskap och för att behandla politbyrån som generalsekreterarens rådgivare och inte som partiets högsta organ. De andra politbyråmedlemmarna bedömer inte Stalins initiativ på samma sätt. De går bara med på att rösta igenom en uppmaning till Stalin att följa ordningen, vari det sägs att Stalins svar till Frumkin är ofullständigt.[7]

Denna händelse är ett av de första mera formella tecknen på en *allvarlig brytning med principen om politbyråns ledande roll*. Den bildar utgångspunkt för en successiv förskjutning av den politiska makten, som alltmer undflyr politbyrån och centralkommittén och samlas i händerna på generalsekreteraren. Vid denna tidpunkt är det emellertid fortfarande i första hand politbyrån och centralkommittén som bestämmer hur den politiska linje som lagts fast av kongresser och konferenser ska genoföras och modifieras.

De skiljaktigheter som utvecklas inom politbyrån under loppet av sommaren 1928 förs inte alltid ut, inte ens till CK-sammanträdet 4–12 juli 1928. Motsättningarna blir emellertid allt tydligare och de ger eko även inom centralkommittén, men fram till årsskiftet bibehålls myten om ”politbyråns enhet”.[8]

Under de politbyråmöten som föregår CK-sammanträdet i juli 1928 uppstår det allvarlig oenighet *inom politbyrån*.[9] Bucharin och Stalin drabbar nu samman och en brytning är nära. Bucharin kräver att man startar en allmän diskussion om alla problem som hänger samman med insamlandets kris, varvid krisen framförallt sätts i samband med industrialiseringstakten. Detta vill Stalin inte acceptera. Bucharin förbereder en rad teser som han avser att underställa CK. Stalin säger sig acceptera teserna, men de andra politbyråmedlemmarna sluter bara upp bakom en del av teserna. Bucharin accepterar den redigerade texten (som enligt honom inbegriper nio tiondelar av hans ursprungliga teser).[10] Politbyrån antar så texten enhälligt och

---

[6] Innehållet i Frumkins brev är bara delvis känt, utifrån de citat som Stalin anför i sitt svar daterat den 20 juni (Se *W*, band 11, s. 121 ff [To the Members of the Political Bureau of the Central Committee] och från ett tal av Thälman publicerat i *Pravda*, 11 augusti 1929, se M Lewin, *Russian Peasants...*), op.cit. s. 336.

[7] Se M Lewin, Ibid., s. 300.

[8] Dessa skiljaktigheter erkänns ”officiellt” i ett tal som Stalin håller i februari 1929 inför ett begränsat auditorium bestående av Politbyrån och centrala kontrollkommissionen. Talet publiceras första gången i band 11 i Stalins Verk som, utkommer på ryska år 1949 (Se *W*, band 11, s. 335) [Bukharin’s Group and the Right Deviation in Our Party].

[9] I själva verket hade det redan förts en häftig diskussion mellan Rykov och Stalin i februari 1928, efter det att generalsekreteraren återvänt från sin resa i Sibirien. Rykov vänder sig då mot det sätt varpå de ”exceptionella åtgärderna” genomförs. I Trotskijarkiven finns ett brev (T 1106) som nämner denna diskussion. På den sjuttonde kongressen iståndsätter Rykov själv början till en ”högeropposition” mot utförandet av de ”exceptionella åtgärder” som man fattade beslut om under vintern 1927/28, Se *XVII Sezd VKP(b)*, Moskva, 1934, s. 210, citerat efter E H Carr och R W Davies, *Foundations...* op.cit. del 1:1, not 5, s. 61.

[10] Under centralkommitténs sammanträde i juli besöker Bucharin Kamenev som tidigare var ledare för den ”förenade oppositionen” och som utesluts ur partiet av den femtonde kongressen, men nu ska återtas in i partiet. Det är huvudsakligen genom Kamenev som man fått kännedom om Bucharins reaktioner på politbyråns och centralkommitténs diskussioner under sommaren 1928. Redogörelsen för Bucharins dialog med Kamenev

lägger fram teserna för CK.

Enheten är bara en fasad. Stalins och Bucharins ståndpunkter går alltmer isär. I sitt tal den nionde juli försvarar Stalin de ”exceptionella åtgärderna” och förespråkar en snabb industrialisering för att stärka förbundet med bönderna. Han utvecklar ståndpunkten att ”alliansen mellan arbetarklassen och bönderna inte kan bli stabil och varaktig... annat än om textillinjen kompletteras med metallinjen”.[11]

I detta tal tar Stalin upp det avgörande problemet med finansieringen av industrialiseringen och förklarar att den bara kan ha två källor ”arbetarklassens värdeskapande... och bondeklassen”.[12] Här ger han alltså för första gången sitt stöd åt något som ligger mycket nära Preobrazjenskijs föreställning om den ”primitiva ackumulationen”, något som partiet tidigare tagit avstånd från och som innebär att bönderna betalar relativt höga priser för industriprodukterna och att de blir ”*mer eller mindre underbetalda*” för sina jordbruksprodukter. Stalin säger följande: ”Det rör sig om något som har karaktären av en ”tribut”, av en extraskatt som vi för ögonblicket måste införa i syfte att bevara och öka industrins utvecklingstakt, vilket kommer att göra det möjligt att på sikt höja levnadsnivån för landsbygdens befolkning och därmed också att stänga ”prissaxen”.[13]

Den tionde juli, dagen efter Stalins tal, håller Bucharin ett tal där han inte öppet angriper Stalins ståndpunkter, men där han i praktiken intar en motsatt ståndpunkt. Han framhåller att en fortgående industrialisering är omöjlig utan ett blomstrande jordbruk och att beslagtagandet av spannmål leder till jordbrukets förfall. Han säger att massornas missnöje stiger ute i byarna och utgör ett hot mot sovjetmakten och en risk för att mellanbönderna ska sluta upp bakom kulakerna. Han anser att de ”exceptionella åtgärderna” varit nödvändiga, men menar att de inte bör tillgripas i framtiden. Han säger att de inte tillför något substantiellt på det ekonomiska planet, och på det politiska planet får det brutala och djupgående negativa effekter. Han säger till CK: ”vi gör oss till ovänner med de breda bondeskikten”. Han framhåller att man måste skilja mellan den press som i enlighet med partibesluten utövas mot *kulaken* och den press som utövas mot *mellanbonden*. Påtryckningar mot mellanbonden utgör ett hot mot förbundet mellan arbetare och bönder och kan inte tillåtas. Han varnar för önskan att avancera i alla riktningar samtidigt. Man måste åstadkomma en viss jämvikt med hjälp av ett korrekt planeringsarbete. Man måste förbättra prispolitiken på ett sådant sätt att förbundet mellan arbetare och bönder befästes. Bucharin avslutar med att uttala sig mot en överdriven statlig centralisering som förkväver initiativen.[14]

Tomskij stöder de åsikter som Bucharin för fram. Så gör även Andrejev som tar upp böndernas revolter[15], Ossinskij som kräver att bönderna får bättre betalt för sina varor,[16] och Rykov som kritiserar ”de exceptionella åtgärderna”. Molotov och Kaganovitj försvarar

---

återfinns i Trotskijarkiven (dokument T 1897). Se E H Carr och R W Davies, Ibid., not 1, s. 82.

[11] ”Metallinjen” är i själva verket ett NEP-krav om man ser till Lenins formuleringar. Denna linje innebär i första hand att fattigbönder och mellanbönder förses med tillräckliga mängder arbetsredskap om än dessa är enkla. Så har inte skett under åren 1923–1928, vilket framgår av att dessa bönders gårdar är underutrustade. År 1928 tolkar Stalin ”metallinjen” på ett annat sätt. Enligt hans sätt att se innebär den en massiv tillförsel av traktorer och maskiner till jordbruket. Se talet som publicerats under rubriken ”Industrialiseringen och spannmålsproblemet”, Stalin, *W*, band 11, s. 164 ff och framförallt s. 172. [Plenum of the C.C., C.P.S.U.(B.)]

[12] Ibid., s. 167.

[13] Ibid. Talet publiceras inte i sin helhet förrän tjugo år senare, antagligen därför att denna ståndpunkt innebar *en brytning med de tidigare antagna resolutionerna om nödvändigheten av att fullfölja politiken att ”stänga prissaxen”*

[14] Kännedomen om Bucharins tal är bara indirekt, framförallt består den i dokument T 1901 i Trotskijarkiven. Se även Robert V Daniels, *The Conscience of the Revolution: Communist Opposition in Soviet Russia*, Cambridge. 1960, s. 351–335, E H Carr och R W Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1:1 s. 79 och M Lewin, *Russian Peasants...*, op.cit. s. 303–304.

[15] E H Carr och R W Davies, ibid. s. 65.

[16] Ibid., s. 76–77.

däremot den dittills förda prispolitiken.

Centralkommittén får inte veta mycket om ståndpunkterna hos de båda tendenserna. Den resolution som politbyrån underställer CK är för övrigt gynnsamt inställd till ”högerns” teser. Den uttalar sig för en uppjustering av spannmålspriserna och upprepar större delen av Bucharins argumentation.[17] Bland de vanliga formuleringarna om relationerna mellan industri och jordbruk återfinns följande: ”Om industrin i sig utgör en drivkraft för jordbruket och möjliggör dess omvandling på basis av den socialistiska industrialiseringen, så utgör jordbruket basen för industrins utveckling..”[18]

Resolutionen framhåller att *kollektivjordbruken måste bildas på frivillig väg*[19] och förklarar att insamlandets kris huvudsakligen beror på *ekonomisk obalans och politiska misstag*, som städernas och landsbygdens kapitalistiska element kunnat utnyttja. I resolutionen sägs det att man förbrutit sig mot den revolutionära legaliteten, vilket framkallat protester från bönderna och gjort det möjligt för ”kontrarevolutionära element att sprida rykten om upphävandet av NEP”.[20]

Totalt sett verkar resolutionen om det ekonomiska läget vara en ”seger” för dem som snart kommer att utpekas som representanter för ”högeravvikelsen”, och vars huvudteser i själva verket återfinns i resolutionen. Så tolkas denna resolution i allmänhet av dem som redan är medvetna om att det pågår en allvarlig kamp inom partiledningen mellan två tendenser.[21]

När det kommer till kritan *lider ”högern” nederlag* på CK-sammanträdet i juli 1928 och förlorar terräng. Den antagna resolutionen upprepar bara vad som redan sagts i resolutionerna från den femtonde kongressen, samtidigt som tesen om att bönderna ska erlägga en ”tribut” *inte möter några större invändningar* från CK-majoriteten. På denna viktiga punkt innebär julisammanträdet en viktig seger för den tes som partiledningens framtida majoritet kommer att förespråka, dvs. den tes om industrialiseringspolitiken som antas några månader senare.

2. Sprickan inom partiledningen blir djupare under sensommaren och hösten 1928

Så fort CK avslutat sitt sammanträde blir ”högerns” ståndpunkter utsatta för diverse angrepp från motståndarna. Dessa utvecklar först sin offensiv på det internationella planet.

a) skiljaktigheterna sprider sig till de internationella frågorna

Det första angreppet riktas mot Bucharin under Kominterns sjätte kongress 17 juli–1 september 1928. Bucharin som är Kominterns ordförande föredrar de viktigaste rapporterna. Dessa innehåller en värdering av läget och av det internationella perspektivet som inte baserar sig på den nyligen avlupna CK-debatten utan på opublicerade debatter.[22] Efter senare diskussioner att döma gäller oenigheten (som inte framträder officiellt) mellan Bucharin och CK-majoriteten vid denna tidpunkt vilken taktik Komintern ska använda för att möta kapitalismens internationella kris.

För Bucharin leder *inte* en ekonomisk kris i de avancerade kapitalistiska länderna *direkt* till ett

---

[17] Se resolutionstexten i *KPSS*, op.cit. band 2, s. 372–379.
[18] Ibid., s. 392. I november 1926 uttrycker Stalin sig för övrigt på liknande sätt. Se Stalins rapport till femtonde konferensen i Stalin, *W*, band 8, s. 301. [The Social-Democratic Deviation in our Party]
[19] Ibid., s. 393.
[20] Ibid., s. 394 och 395. Man kan notera att intygandet om ”icke-övergivandet” av NEP bibehålls inte bara under hela 1928 utan också mycket längre fram, då det inte längre återstår någonting av NEP:s principer. Sålunda fastslår *Pravda* så sent som den 21 mars 1931 att ”NEP ännu inte är avslutad”. Att man håller fast vid detta förklaras inte enbart av att NEP under tjugotalets lopp blivit en symbol för alliansen mellan arbetare och bönder, utan beror även på att man inte uppnått de ekonomiska, politiska och ideologiska betingelser som Lenin förutskickat för en övergång till ett högre stadium av NEP. Detta gör det svårt att proklamera en officiell övergång till en ny politik
[21] Se E H Carr och R W Davies, *Foundations...* .op.cit. del 1:1, s. 81.
[22] Se dokument T 1897 i Trotskijarkiven, citerat av S Cohen, Bucharin..., op.cit. s. 291–292.

revolutionärt perspektiv. Han menar att de imperialistiska metropolerna inte kommer att genomgå några inre omvälvningar under de närmaste åren, och att världsrevolutionens centrum ligger i öst. Därmed utvecklar han en av de idéer som Lenin för fram i sina sista texter.[23] Bucharin och hans anhängare tillbakavisar sålunda ståndpunkten att krisen i västvärldens kapitalistländer snart skulle ge upphov till ett revolutionärt uppsving såsom ”fullständigt felaktig och skadlig, och ur taktisk synpunkt oerhört vilseledande”.[24] Bucharin anser att man måste uttala sig för kampenhet med arbetarklassen och inte föra en sekteristisk linje som leder till ”kommunistpartiernas isolering” vilket vore en tragedi. Karakteristiken av socialdemokratin som ”socialfascistisk”[25] framstår för Bucharin som mycket farlig. Han menar att den ideologiska kampen mot de socialdemokratiska partierna visserligen bör leda till att de betraktas som borgerliga partier, men inte fördenskull som fascistiska organisationer.

Stalin och majoriteten på CK-sammanträdet i juli 1928 har en annan uppfattning. *I deras ögon står de avancerade kapitalistiska länderna på revolutionens brant*,[26] vilket medför tre taktiska krav. Det första är att allt samarbete med socialdemokratin upphör samt att nya revolutionära fackföreningar bildas, så att man kan dra fördel av den nya situationen (som betecknas som ”den tredje perioden”)[27]. Det andra är att undanröja det reformistiska inflytandet över arbetarklassen, eftersom de socialdemokratiska partierna i detta nya läge blir arbetarklassens huvudfiende. Dessutom måste man rensa ut alla tveksamma element från kommunistpartierna, framförallt då ”högeravvikare” som under nuvarande omständigheter blir huvudfaran inom den kommunistiska rörelsen.

I de inlägg och teser som Bucharin underställer Kominterns kongress[28] utgår han från det faktum att de europeiska socialdemokratiska partierna och de socialdemokratiskt influerade fackföreningarna har majoriteten av de europeiska arbetarna bakom sig. Han aktar sig därför för att angripa dessa organisationer och vill inte betrakta dem som ”socialfascistiska” eller peka ut dem som arbetarrörelsens främsta fiende. Med hänsyn till de ståndpunkter som utvecklats under CK-sammanträdet i juli 1928 använder han en försiktig formulering. Han säger att ”det förekommer socialfascistiska tendenser inom socialdemokratin”. Han tillägger dock att ”det skulle vara helt felaktigt att bunta samman socialdemokratin och fascismen”. Han vänder sig mot föreställningen att kommunister skulle kunna liera sig med fascister mot

---

[23] Se del 1. s. 358–359.

[24] Se artikeln som skrivits av en anhängare av Bucharins teorier, Goldenberg, ”Germanskaja problema” i *Bolsjevik*, 15 mars 1928, s. 35.

[25] Denna karakteristik av socialdemokratin framfördes första gången av Zinovjev i början av tjugotalet. Han överger sedan den ståndpunkten (se Theodore Drapers artikel ”The Ghost of Social Fascism”, *Commentary*, februari 1960, s. 29–42). Stalin försvarar denna teori år 1924, framförallt i en artikel i *Bolsjevik* nr 11,1924, med titeln ”Angående den internationella situationen”. Där skriver han: ”Fascismen är inte enbart ett tekniskt-militärt begrepp. Fascismen är en kamporganisation för borgerligheten som får ett aktivt stöd från socialdemokratin. Objektivt sett är socialdemokratin fascismens moderata flygel. Dessa organisationer är inte varandras motpoler, de är tvillingar.” (Se Stalin, *W*, band 6, s. 294). [Concerning the International Situation] Hursomhelst är det inte denna teori som dominerar inom Komintern under 1924, och fram till sjätte kongressen praktiserar kommunistpartierna olika former av ”enhetsfront”.

[26] På CK:s sammanträde i april 1929 försäkrar Stalin att ”faktorer som kommer att leda till ett nytt revolutionärt uppsving hopar sig i de kapitalistiska länderna”(Se *W*, band 12, s. 17), vilket historien kommer att dementera.

[27] Den ”tredje perioden” följer efter perioden 1923–1927 som kännetecknades av en ”relativ stabilisering” och som i sin tur föregicks av den revolutionära perioden 1917–1923 (Se F Claudín, *La Crise du mouvement communiste*, Paris, Maspero, 1972, framförallt s. 178) [Krisen i den kommunistiska rörelsen, band 1. Kap 4,”Den politiska krisen”]

[28] I sin rapport till centralkommitténs sammanträde i april 1929 anger Stalin att den första oenigheten med Bucharin angående internationella frågor uppstått under Kominterns sjätte kongress. Enligt denna rapport utvecklade då Bucharin teorier som, i strid med de normala reglerna, inte i förväg underställts den sovjetiska partidelegationen. Sovjets partidelegation nödgades därför framföra tjugo ändringsförslag till dessa teorier, något som ”försatte Bucharin i en något pinsam ställning” (angående denna rapport, se Stalin, *W*, band 12, citatet s. 21) [”Om högeravvikelsen i SUKP(b)” i *Leninismens problem*].

socialister och tillägger: ”Vår taktik utesluter inte att vi söker stöd hos socialdemokratiska arbetare på basnivå, men vi kan inte vända oss till fascistiska organisationer.”[29]

Dessa formuleringar kritiseras av den sovjetiska partidelegationen som lägger förslag till en rad rättelser.[30] På så sätt undergrävs för första gången Bucharins internationella auktoritet och kongressen splittras på två tendenser, en ”pro-Bucharin” och den andra ”pro-Stalin”. Stalin som är ovanligt aktiv på denna Komintern-kongress tar öppet strid med Bucharin.[31] Han väljs in i kongressens presidium, i programkommissionen och i den politiska kommission som får till uppgift att redigera teserna om det internationella läget och Kominterns uppgifter.

Det är ett stort nederlag för Bucharin att hans teser inte går igenom utan betydande ändringsförslag. Detta visar att han tillhör en minoritet inom den sovjetiska delegationen, vilket försvagar hans ställning inom det egna partiet. Dessutom kommer själva innehållet i de föreslagna teserna att senare användas mot Bucharin och hans anhängare inom bolsjevikpartiet.[32]

b) förkunnandet av en ”högerfara” och en ”eftergiven stämning” inom bolsjevikpartiet

Under Kominterns sjätte kongress nämner man inte något om förekomsten av en högerfara inom SUKP(b), utan det omtalas bara i samband med de övriga kominternsektionerna. Den 18 september förkunnar emellertid *Pravda* att det förekommer ”högerstämningar” inom det sovjetiska partiet.

En månad senare tas ”högerfaran” upp på dagordningen i ett tal som Stalin håller den 19 oktober 1928 inför Moskvas partikommitté.[33]

Här är det ännu bara tal om en ”högerfara” och inte om någon högeravvikelse i strikt

---

[29] Se Bucharins tal inför Komintern, *VI Kongressy Kominterna*, sex band, Moskva, 1929, band III, s 30 -1,137 - 8,143 - 5 och V, s 130, citerat efter S Cohen, *Bucharin...*, op.cit. s 23 293. Dessa tal finns översatta till engelska i *International Press Correspondence*, vol. 8, nr. 41, 49, 56, 59 (30 juli, 13 och 27 augusti, 4 september 1928).

[30] Se ovan.

[31] På centralkommitténs sammanträde i april 1929 tar Stalin upp tvisten med Bucharin, som återspeglas i de ändringsförslag som sjätte kongressen röstar igenom. Han tar upp fyra grundläggande punkter där oenighet råder. Den första är den internationella situationen. Angående detta ämne anför den sovjetiska partidelegationen ett förslag till ändring som innebär att förvärrandet av den ekonomiska världskrisen skapar ”betingelserna för ett nytt revolutionärt uppsving”. Den andra är kampen mot socialdemokratin. Den sovjetiska partidelegationen förebrår Bucharin för att han begränsar sig till att slå fast att denna kamp är en av Kominternsektionernas huvuduppgifter. Enligt ändringsförslagen måste man i kampen mot socialdemokratin lägga tyngdpunkten på kampen mot den så kallade ”vänstern” inom socialdemokratin, vars ”vänster”-fraser lurar arbetarna och försenar deras avtåg en masse ”från socialdemokratin”. Den tredje punkten är att *Bucharin säger att man måste bekämpa högeravvikelsen*, men säger inte något om *kampen mot den försonliga inställningen till högeravvikelsen*. Den fjärde slutligen är partidisciplinen. Bucharin beskylls för att inte nämna ” nödvändigheten av att upprätthålla en *järnhård disciplin* i de kommunistiska partierna” (Se Stalin, *W*, band 12, s. 23–24 [”Om högeravvikelsen i SUKP(b)” i *Leninismens problem* …]).

[32] Dessa uppgifter visar på skillnaden mellan Bucharins och majoritetens ståndpunkter rörande de internationella problemen i juli 1928. Jag föresätter mig inte att här analysera orsakerna och innebörden av dessa klyvningar och ännu mindre att utveckla de olika delegationernas ståndpunkter på sjätte kongressen. Jag vill emellertid peka på att de resolutioner som antas av den sjätte kongressen innebär att Komintern går in för en speciell form av arbetarklasskamp eftersom dessa resolutioner inte klart uttrycker nödvändigheten av bilda *klassallianser*. Man bör också notera konfrontationen mellan Togliattis och Thälmans ståndpunkter. För Togliatti är ”fascismen en massrörelse, en rörelse där småborgerligheten och medelklassen stöder sig på storbourgeosien och jordbrukarna . Den saknar bas inom arbetarklassens traditionella organisationer. Socialdemokratin däremot är en rörelse på arbetar- och småborgarbas, som huvudsakligen har sin styrka i en organisation som av de breda arbetarmassorna erkänns som deras traditionella klassorganisation”. För Thälman är däremot ”vänstern” inom socialdemokratin ”arbetarklassens farligaste fiende”! Thälmans formulering används i den resolution som röstas igenom av sjätte kongressen (Se *Correspondence internationale* från 16 augusti 1928, s. 887 och från 22 augusti 1928, s. 949).

[33] Detta tal publiceras i *Pravda* 23 oktober 1928, se Stalin, *W*, band 11, s. 231 ff. [The Right Danger in the C.P.S.U.(B.) ━ ”Om högerfaran i Sovjetunionens kommunistiska part(bolsjevkerna)” i *Leninismens problem*]

bemärkelse. Stalin talar om ”en böjelse ...visserligen outformad och måhända ännu inte medveten – men dock en böjelse att vika av från vårt partis generallinje hän mot den borgeriga ideologin”.[34]

Slutligen definierar Stalin högertendensens innehåll genom att säga att den ”*underskattar* våra fienders styrka, kapitalismens styrka”. Han säger att detta leder till lättvindiga eftergifter åt kapitalisterna, till krav på en sänkt utvecklingstakt för industrin och till att de kollektiva och statliga jordbruken tilldelas en andrarangsplats. Han knyter an denna fara till det faktum att ”vi lever i ett småbondeland” och till att kapitalismen därför inte ryckts upp med rötterna vilket innebär att ”kapitalismena årerupprättande i vårt land är *möjligt*”.[35]

Stalin understryker att faran för en ”vänsteravvikelse”, en trotskistisk avvikelse, alltid finns, men att högerfaran nu är viktigare därför att den är mindre uppenbar. Han uppmanar alltså partiet att lägga tyngdpunkten på högerfaran utan att fördenskull släppa uppmärksamheten på ”vänsteravvikelsen”. Han tillägger slutligen att faran för högeravvikelse förekommer på i stort sett alla partinivåer, både som *ideologisk böjelse* och som *eftergiftspolitik*. Stalin säger att eftergiftspolitiken gjort sig gällande till och med under centralkommitténs julisammanträde. Han säger emellertid att ”inom politisika byrån har vi varken höger- eller vänsterelement eller sådana som är försonligt inställda till dessa. Detta måste kategoriskt fastslås”.[36]

Mot slutet av oktober 1928 börjar sålunda en officiell kritik av Bucharins ståndpunkter ta form. Varken Bucharin, Rykov eller Tomskij nämns emellertid vid namn. Eftersom de officiellt inte uppfattar sig som angripna tar de också avstånd från ”högern” och dess ”medlöpare”. På så sätt blir deras situation nästan ohållbar den dag de själva tillvitas dessa adjektiv.

c) Bucharins försök till motattack

Mot slutet av 1928 bryter emellertid Bucharin tystnaden. Han försöker rentav gå till mot-angrepp, framförallt genom en lång artikel i *Pravda*[37] den 30 september 1928 (Bucharin sitter i tidningsledningen) under rubriken ”En ekonoms anteckningar”.[38]

Bucharins artikel är en underförstådd polemik mot Kujbysjevs försvar av VSNCh:s nya program för industrins utveckling. I programmet förespråkas en högre utvecklingstakt än den som föreslogs i juni. En ökning föreslås av industrins bruttoproduktion på 20,1 % under 1928/29 och enligt programmet bör en tredjedel av investeringarna gå till byggande av nya fabriker. Dessa siffror, som i sig är mycket höga, betraktas av industriledarna som otillräckliga. Kujbysjev stöder dem i deras åsikt och trots det trängda budgetläget vägrar han diskutera en minskning av investeringarna. Han anklagar dem som kritiserar programmet för ”defaitism” och slår fast att man till varje pris måste koncentrera investeringarna till den tunga industrin.

Han vill att man ska göra detta även om det leder till ekonomisk obalans och befolkningens ”missnöje och aktiva motstånd”.[39]

Bucharin opponerar sig häftigt mot en industrialisering som genomförs på bekostnad av massornas levnadsnivå och då isynnerhet på bekostnad av jordbruket och bönderna, vilket

[34] Ibid., s. 234–235
[35] Ibid., s. 237, 240.
[36] Ibid. s 242, 244–245.
[37] Man finner en fransk översättning av denna artikel i N Bucharin, *La Question paysanne...*, op.cit. s. 213–240.
[38] I en resolution från den åttonde oktober 1928 ger politbyrån Bucharin en tillrättavisning för att han publicerat denna artikel utan att först ha fått den ”auktoriserad”. Resolutionen antas av majoriteten, trots att Rykov, Tomskij och Bucharin opponerar sig (Se F M Vaganov, *Pravyj uklon v VKP(b)*, Moskva, 1970, s. 161–163,174–175).
[39] Se *TPG*, 14 september 1928, *Pravda* 25 september 1928, Daniels, *A Documentary History of Communism*, två delar, New York, 1962, band 1, s. 309–313, S Cohen, *Bucharin...*, op.cit. del 1:I, s. 315–317.

raserar grunden för alliansen mellan arbetare och bönder. Bucharins artikel håller sig på teorins och principernas område. Han angriper inte öppet någon specifik definierad ”tendens” inom partiet, utan han vänder sig mot ”superindustrialister” och trotskister. Hans verkliga ”politiska måltavla” kan i själva verket bara urskiljas av dem inom partiledningen och statsapparaterna som är invigda i diskussionerna. Vid den här tiden förhåller det sig ungefär på samma sätt med den ”politiska måltavlan” som består av ”högeravvikare”.

I ”En ekonoms anteckningar” utvecklar Bucharin systematiskt det förslag som lades fram på den femtonde kongressen om en plan som tillåter en harmonisk utveckling av industri och jordbruk och av industrins olika sektorer. Han anser att man måste rätta proportionerna efter kraven från den utvidgade reproduktionen inom de olika ekonomiska branscherna. Man kan inte ensidigt prioritera en bransch *på bekostnad* av andra, vilka i så fall döms att *stagnera,* att *släpa efter*, att *gå tillbaka*.

Under hänvisning till den utvidgade reproduktionens krav säger Bucharin att en felaktig prioritering kan få allvarliga politiska och ekonomiska konsekvenser. Han slår fast att man i ett ”övergångssamhälle” måste ta hänsyn till sådana förhållanden som klarläggs i scheman i *Kapitalets* andra bok av Marx.

Detta för att säkerställa ”betingelserna för en exakt samordning av såväl produktionens och konsumtionens olika sfärer som av de olika sfärerna inom produktionen”. Man måste med andra ord säkra betingelserna för ”*en dynamisk ekonomisk jämvikt*”. Han tillägger ”Allvarliga fel från den ekonomiska ledningens sida, vilka gör våld på de grundläggande proportionerna inom ekonomin (...) kan leda till klassmässiga omgrupperingar som är ytterst ogynnsamma för proletariatet”.[40]

Bucharin anser att om man inte söker de *rätta proportionerna* i utvecklandet av ekonomins olika sektorer, har man *kapitulerat* inför ”*den småborgerliga anarkin*”. Han säger att ”den obeslutsamma småborgerlighetens historiskt berömda paroller lyder: Det ordnar sig alltid på något sätt”.[41]

Angående överförandet av en del av det värde som skapats inom jordbruket till industrin, går han med på att ett sådant överförande kan och bör ske. Emellertid vänder han sig mot *en alltför omfattande överföring, vilken skulle skapa hinder för jordbrukets utvidgade reproduktion*. Angående detta ämne skriver han: ”De trotskistiska ideologerna tror i sin naivitet att man genom att varje år undandra bönderna så stora resurser som möjligt och placera dem i industrin säkrar en maximal utveckling för industrin. Detta är uppenbart felaktigt. Den högsta långsiktiga rytmen uppnås genom en kombination vari industrin utvecklas på basis av en *snabbt växande* ekonomi (...) Detta förutsätter emellertid att jordbruket ges möjlighet till en verkligt snabb ackumulation, vilket är den trotskistiska politiken fjärran (...). Trotskisterna förstår inte att *industrins utveckling är avhängig jordbrukets utveckling*.”[42]

Samtidigt angriper Bucharin dem som han kallar ”de småborgerliga kavaljerer som inte vill ålägga jordbrukarna någon börda för att stödja industrin” och dem som ”utgår från att den lilla ekonomin ska bestå i evighet” och han tillägger att dessa ”bondeideologer bereder vägen för de verkliga kulakelementen”. Han drar därför följande slutsats: ”Om trotskisterna inte förstår att den industriella utvecklingen är beroende av jordbrukets utveckling, så förstår inte den småborgerliga konservatismens ideologer att jordbrukets utveckling är avhängig industrins utveckling.”[43]

Bucharin accepterar att man upprätthåller investeringsnivån, men har invändningar mot

[40] Se *La Question paysanne...*, op.cit. s. 218, 220.
[41] Ibid. s. 220.
[42] Ibid. s. 222.
[43] Ibid. s. 222.

fördelningen av investeringarna. Han framhåller att en framtida investeringsökning förutsätter en förbättring av jordbrukets situation. Han menar att man inte förstått att jordbruket är grunden för själva industriutvecklingen (vilket fortfarande är CK:s officiella ståndpunkt i juli 1928) om man inte inser detta.

Han anser att man snabbt måste komma till rätta med bristerna i produktionen av spannmål och tekniska grödor (sockerbetor, bomull, lin, oljeväxter, etc.) Man måste inse att bristen på industriprodukter och på industriella råvaror bottnar i att kapitalsatsningarna ökat snabbare än vad produktionen gjort. Detta får till resultat att *industrin släpar efter den efterfrågan som framkallats av dess egen expansionstakt*. Att öka utvecklingstakten under sådana betingelser kan bara förvärra bristen på produkter och fördröja uppförandet av fabriker. Detta får samtidigt en negativ inverkan på utvecklingstakten för ekonomin i dess helhet.[44]

Bucharin skulle alltså vilja att man satte en övre gräns för industriinvesteringarnas expansion, så att det kapital som tilldelades industrin kunde användas till en ”reell” uppbyggnad. ”Det är inte möjligt”, säger han, ”att bygga dagens fabriker med morgondagens tegelstenar”.[45] I denna fråga vänder han sig mot det han kallar ”en sorts *penningfetischism*” som gör att ”*man tror att har man bara pengar så har man allt*”. Detta medan det i själva verket hela tiden är bristen på material man måste räkna på och försöka råda bot på.[46]

Bucharin säger i sin artikel att produktionskostnaderna måste reduceras drastiskt genom att man söker stöd hos massorna och samtidigt utnyttjar vetenskapen. Enligt Bucharin kan man bara söka massornas stöd om man avstår från ”övercentralisering”, vilket skulle förutsätta att man tog några steg i riktning mot ”folkkommunstaten” (*l’Etat-Commune*) och att man också bekämpade ”de degenererade byråkratiska element som står helt likgiltiga inför massornas intressen”. Han tar sålunda avstånd från ”funktionärerna... som är redo att utarbeta vilken plan som helst” (denna mening syftar direkt på VSNCh:s specialister, utan att dessa nämns vid namn).[47]

På det teoretiska planet är artikeln ett systematiskt angrepp på den allt ensidigare prioriteringen av industriinvesteringar och på föreställningen att en sådan prioritering ska göra det möjligt att lösa jordbrukets och insamlandets problem. Hans argumentation går ut på att en sådan inställning i rådande läge bara kan förvärra den rådande ekonomiska situationen och öka spänningarna mellan sovjetmakten och bönderna.

Denna Bucharin-text svarar långt ifrån på alla frågor som nu ställs på det ekonomiska och politiska området. Bristerna i texten består i att Bucharin inte visar *hur man ska hjälpa fattigbönderna och mellanbönderna att gå vidare på de kollektiva produktionsformernas väg, och att han inte säger någonting om den avgörande roll som den politiska och den ideologiska kampen måste spela här.* Han anger inte heller vilka *konkreta åtgärder* man skulle kunna vidtaga utifrån böndernas *konkreta erfarenheter*. Trots dessa brister så har Bucharins text den förtjänsten att den understryker att *man måste låta bli att angripa massornas levnadsnivå*. Vidare måste man respektera vissa *objektiva relationer* mellan konsumtion och ackumulation, mellan industri och jordbruk, och mellan den tunga och den lätta industrin. Han säger också att man inte kan spika målsättningar som saknar motsvarighet i tillgången på materiella och mänskliga medel. I så fall förvärrar man *bristsituationen* istället för att skapa ett ekonomiskt läge i vilket man kan arbeta med *reserver*. I dessa påpekanden knyter han an till principbeslut som tidigare fattats av partiet.

”En ekonoms anteckningar” pekar också på de negativa konsekvenserna för klasskampens del som uppstår om man förbigår en rad objektiva krav. Denna artikel fick ändå praktiskt taget

[44] Ibid. s. 231.
[45] Ibid. s. 235.
[46] Ibid. s. 235–236.
[47] Ibid. s. 239–240.

inga effekter. Eftersom Bucharin i princip bara angriper de trotskistiska *teorier som partiet för länge sedan tagit avstånd från*, uppstår det ingen verklig debatt kring artikeln.

d) den öppna offensiven mot ”högeravvikelsen” och centralkommitténs sammanträde i november 1928

När centralkommittén sammanträder den 16 till den 24 november 1928 påbörjas offensiven mot det som sedermera kommer att kallas ”högeravvikelsen”. Detta sker utan att de betydelsefullaste företrädarna för ”högeravvikelsen” utpekas. Man håller fortfarande fast vid att den inte har några företrädare inom politbyrån och att där inte heller ryms några passiva anhängare till ”högern”. Detta påstående rimmar för övrigt väl med Bucharins, Rykovs och Tomskijs egna formuleringar, vilka på så sätt utestänger möjligheten till en ärlig och saklig diskussion av rådande teorier och av de skiljaktigheter som dessa ger upphov till. Åtminstone blir det omöjligt att föra en sådan diskussion inom centralkommittén.

Genom Trotskijarkiven och Kamenevs anteckningar i anslutning till hans samtal med Bucharin (samtalet den 11 juli åtföljdes av ytterligare några) vet man att Bucharin, Rykov och Tomskij på det politbyråmöte som föregår CK-sammanträdet ber Stalin att dementera ”de grundlösa rykten” som florerar om motsättningar inom politbyrån. De kräver också att man startar en allmän diskussion om läget i landet. Stalin villfar dem på den första punkten[48], men för sitt andra krav får de inte gehör.

Efter denna motgång och efter att inte ha fått igenom någon nedbantning av investeringsplanerna, som enligt dem omöjliggör en regelbunden försörjning av befolkningen, vill Rykov (dåvarande rådsordförande) och Bucharin lämna sina ansvarsposter. Därmed vill de ta avstånd från de antagna riktlinjerna, vilka de menar går stick i stäv med besluten från femtonde kongressen. Efter en kompromiss i två sekundära frågor drar de tillbaka sina ansökningar om att avgå. Detta för att inte orsaka en kris inom ledningen och försvåra fullföljandet av politiken.

Centralkommitténs sammanträde i november 1928 domineras av Stalins tal om ”industrialiseringen och högeravvikelsen inom SUKP(b)”.[49] Talet innehåller ett antal *teser*. Även om dessa inte i sin exakta ordalydelse återkommer i resolutionerna,[50] anser Stalin att de i princip finns med där. De är uttryck för det sätt varpå Stalin numera ställer frågor om industrialiseringen och kollektiviseringen. Det är lämpligt att granska de teser som kommer att spela en avgörande roll lite närmare i sömmarna. Dessa teser utgör nämligen embryot till *en ny politisk linje, som bryter med tidigare kongressresolutioner och sluter upp bakom de administrativa och ekonomiska organens faktiska praktik.*

e) början till en brytning med bolsjevikpartiets tidigare linje

Två väsentliga teser måste uppmärksammas:

1. Tesen om industrialiseringen och produktionsmedelsindustrins expansion. Enligt tesen är

---

[48] Utöver de källor som redan citerats från Trotskijarkiven finner man hänvisningar till Bucharins krav i *Sotsialistitjeskij Vestnik* (organ för mensjeviker i emigrationen) nr 9, 1929, som återger innehållet i ett av Bucharins samtal med Kamenev samt innehållet i olika inlägg på sextonde partikongressen, framförallt från Ordjonikidzé (se *XVI Sezd VKP(b)* stencil), Moskva/Leningrad, 1930, s. 256, citerat efter M Lewin, *Russian Peasants...*, op.cit. s. 315–316.

[49] Så lyder talets rubrik, se *W*, band 11, s. 255 ff [Industrialisation of the country and the Right Deviation in the C.P.S.U.(B.)]. Det framfördes den 19 november och publicerades i *Pravda* den 24 november 1928. I detta tal refererar Stalin till ”En ekonoms anteckningar” av Bucharin, utan att kritisera honom och därmed utan att lägga fram argument för att vederlägga honom. Några månader senare när brytningen med Bucharin är ett faktum kommer denna artikel utan argumentation att betraktas som ett exempel på ”en eklektisk förvirring som inte kan accepteras hos en marxist”. Se resolutionen från den 9 februari 1929 som då antas av politbyrån och sedan även av CK den 23 april 1929, *KPSS*, op.cit. band 2, s. 435 ff, framförallt s. 437–438.

[50] Stalin påpekar själv att hans argumentation inte är med i resolutionsarbetet (se Stalin, *W*, band 11, s. 266). [Industrialisation of the country ...]

industrialiseringens kärnpunkt ”utvecklandet av produktionen av produktionsmedel... (som måste) utföras *med största hastighet*”.[51]

Denna tes står i motsättning till femtonde kongressens resolutioner och nämner inte jordbruket fundamentala roll för industrialiseringens jämvikt och kontinuitet. Genom att lägga tyngdpunkten på ”snabbast möjliga” utvecklande av produktionen av produktionsmedel (*i själva verket* den tunga industrin) bortser man från att man måste utgå från ett visst *förhållande* mellan de olika ekonomiska branschernas utveckling. Det är därför man kan slå fast att det krävs ”maximala investeringar inom industrin”.[52]

Sistnämnda påstående strider också mot tidigare kongressers och CK-sammanträdens resolutioner.[53] Det går till och med längre än den resolution som politbyrån underställer centralkommittén i november 1928. I politbyråns förslag till resolution är det bara frågan om ”snabbast möjliga utveckling av ekonomins socialistiska sektor”, om ”industrins utvecklingstakt” och termen ”*maximal*” används bara om ”*mobiliserandet av partiet och arbetar- och bondemassorna*”.

Längre fram kommer ståndpunkten att man måste genomföra en maximal investering inom den tunga industrin att upprepas många gånger. Det går ända därhän att man talar om en ”socialismens ekonomiska lag” som skulle innebära att ”utvecklandet av produktionen av produktionsmedel kommer främst”[54], en lag som man hävdar att Lenin förde fram. Men när Lenin talade om att produktionen av produktionsmedel kommer främst, så talade han om *kapitalistiska förhållanden*. I sin polemik med populisterna hänför Lenin i själva verket denna prioritet till *kapitalismens ojämna utvecklingsformer*. Han säger att under kapitalistiska betingelser krävs ”en utvidgning av den avdelning av den samhälleliga produktionen, som framställer produktionsmedel” och tillägger: ”Som bekant är det en lag för kapitalets utveckling att det konstanta kapitalet tillväxer snabbare än det variabla.”[55]

Denna kapitalismens lag är en följd av kapitalismens motsättningar. Enligt lagen utvecklas produktivkrafterna trots att profitsökandet hela tiden skapar hinder för tillväxten av massornas köpkraft.

När Stalin talar den 19 november 1928 säger han ännu inte att ”det snabbast möjliga utvecklandet produktionen av produktionsmedlen” är en absolut förutsättning för industrialiseringen. Han talar istället i termer av yttre och inre betingelser för Sovjetunionen.[56]

Stalin börjar med att undersöka de ”yttre betingelserna” och pekar på att ”den tekniska utrustningen är oerhört efterbliven”, medan Sovjetunionen omges av ett flertal kapitalistiska länder, vars industriella teknik är mycket mer utvecklad. Enligt Stalin står Sovjets efterblivna teknik i motsatsställning till det sovjetiska samhällssystemet som utgör ”den mest avancerade typen av statsmakt i världen”.[57] Om man inte vill drivas in i en återvändsgränd måste man

---

[51] Se Stalin, *W*, band 11, s. 225 (kursiverat av Bettelheim). [Results of the July Plenum of the C.C., C.P.S.U.(B.)]
[52] *Industriealisation …,* a.a., s. 256.
[53] Man vet att dessa resolutioner tvärtom förespråkar en *optimal* ackumulation och en *rättvis* fördelning av investeringarna på olika branscher.
[54] Se till exempel *Handbok i politisk ekonomi* som ges ut av den sovjetiska vetenskapsakademin, s. 443, citerat efter den franska översättningen (Paris, Editions sociales, 1956).
[55] Lenin, *CW*, band 2, s. 155-6. [Till karakteristiken av den ekonomiska romantiken]. Detta påpekande utvecklas av E Poulain i dennes avhandling, *L'industrialisation de la Chine*, Paris, Maspero, 1977. Poulain observerar där att den ovan citerade handboken framställer det faktum att produktionsmedelsproduktionen i Sovjetunionen blivit 103 gånger större från 1925 till 1958, medan produktionen av konsumtionsvaror bara blivit 15,6 gånger större som en seger. Han tillfogar följande påpekande av Mao Tse Tung: ”Frågan är huruvida proportionen 103 till 15,6 är gynnsam för industrins utveckling eller inte”. Se Mao Tse Tung, *La Construction du socialisme en Chine*, textsamling, 1975, Paris, Editions du Seuil.
[56] Se Stalin, *W*, band 11, s. 257. [Industrialisation of the country and the Right Deviation in the C.P.S.U.(B.)]
[57] Ibid.

sätta stopp för denna motsättning.

Stalin ”generaliserar” sitt argument genom att säga att det inte enbart rör sig om byggande av socialismen, utan också om upprätthållandet av landets oberoende. Han slår fast att ”den ekonomiska efterblivenheten” var ett ”ont” redan före revolutionen. Han refererar här till Peter den store som ”febrilt byggde manufakturer och fabriker”[58] för att säkerställa landets försvar.

När Stalin utvecklar detta argument citerar han en text av Lenin från september 1917: ”Den hotande katastrofen och hur man bör bekämpa den”. Även om Lenin slår fast att man så snabbt som möjligt måste gå om ”de ekonomiskt mest avancerade länderna”, så säger han ingenting om någon *maximal* investering inom industrin eller något om att den tunga industrins utveckling *skulle vara primär*.

De ”inre betingelser” Stalin åberopar för att rättfärdiga den föreslagna industrialiseringstakten är att industrins utveckling nu utgör ekonomins *motor*. Han frångår ståndpunkten att jordbruket skulle utgöra ekonomins *bas*. Nu framhåller han att ”industrin är den nationella ekonomins huvudsakliga grundval”.[59] Han säger att det är nödvändigt att ”rekonstruera jordbruket utifrån en ny teknisk bas” som kräver en maximal tillförsel av redskap och produktionsmedel. Betoningen ligger här på de tekniska omvandlingarna, inte på produktionsförhållandenas omvandling.

2. Tesen om rekonstruktionen av jordbrukets tekniska bas:

Stalin lägger fram sin andra tes under hänvisning till ett tal av Lenin på sovjeternas åttonde kongress (i december 1920, långt före Lenins texter om kooperationen och den materiella hjälpen till fattigbönder och mellanbönder).

Han slår fast att jordbrukets utvecklingstakt släpar efter industrins och att detta utgör förklaringen till spannmålsproblemet. Detta problem kan bara lösas genom en ”rekonstruktion av jordbruket utifrån en ny teknisk bas”.[60]

Här försiggår en ständig förskjutning från en typ av motsättningar till en annan. Den första typen beror på att det förekommer två samhälleliga produktionsformer, å ena sidan den statliga industrin som har en socialistisk karaktär och andra sidan böndernas småproduktion. Den andra typen av motsättningar bottnar i att det finns olika ”*tekniska baser*” för produktionen, å ena sidan de stora moderna industrienheterna och å andra sidan den ”efterblivna” småproduktionen. När Stalin talar för snabbast möjliga utveckling av den tunga industrin är det existensen av två tekniska baser som framställs som ”huvudmotsättningen”. *Omvandlingen av produktionsförhållandena framstår här som underordnat teknikens omvandling* och den tunga industrins utveckling.

Men en sådan underordning är felaktig. Den socialistiska utvecklingen av kollektiva produktionsformer har sin främsta grund i den klassmässiga, politiska och ideologiska kampen, inte i tekniken.[61] En utveckling av kollektiva produktionsformer gör det möjligt att i en första etapp öka produktionen utan någon massiv tillförsel av nya produktionsmedel, något som erfarenheten av ”spontana” former av kollektiv produktion och kollektivt arbete som uppstår under NEP visar. Under 1928 kan fattigbönderna och mellanbönderna fortfarande åstadkomma en ansenlig produktionsökning enbart med hjälp av fler enkla redskap, vilket inte kräver några

[58] Ibid. s. 259.
[59] Ibid. s. 262.
[60] Ibid. s. 255, 263 (kursiverat av Bettelheim).
[61] Den plats som den tekniska respektive den ideologiska omvandlingen tillmäts i talet från den 19 november 1928 framgår av följande formulering: ”Rekonstruktionen av jordbruket på en ny teknisk bas åstadkommer en revolution i böndernas medvetande och hjälper dem att frigöra sig från konservatism och rutin” (ibid. s. 279). Här är det tekniken som är aktör och bönderna är föremål för teknikens agerande.

massiva investeringar i den tunga industrin.

Föreställningen om att man så snabbt som möjligt ska undanröja ojämnheten i produktionens ”tekniska bas” svarar inte mot något objektivt socialistiskt krav. Socialismen kan tvärtom byggas på basis av ett stort *antal skilda tekniker*. Man kan ”gå på två ben” som man säger i Kina idag. En sådan diversifiering gör det möjligt att *avancera snabbare*. Därmed slipper man genomdriva brutala höjningar av investeringstakten och utvecklingen kan framskrida regelbundet, utan överdrivna spänningar. Detta gör att man i allt större utsträckning behärskar de produktionsmedel som utvecklas inom jordbruket och industrin.

De möjligheter till teknisk diversifiering som socialismen öppnar förbigås i Stalins tal den 19 november 1928. Inte heller säger Stalin någonting om de olika formerna för de direkta producenternas herravälde över tekniken. Ur denna synvinkel utgör talet en brytning med tidigare partiresolutioner och med Lenins sista texter. Man ser en ekonomisk utveckling som präglas av den tunga industrins expansion ta form. Det framstår som om kollektiviseringen är beroende av industrins expansion. Kollektiviseringen betraktas inte som ett resultat av fattigböndernas och mellanböndernas kamp för att *frigöra sig* från de produktionsförhållanden som förtrycker dem och som innebär att de blir utsugna. Kollektiviseringen framstår istället som en *teknisk omvandling* som syftar till att öka jordbruksproduktionen och då isynnerhet *produktionen för marknaden* så att staten kan införskaffa jordbruksprodukter till fasta och relativt låga priser.[62]

Stalins tal den 19 november 1928 banar således väg för en speciell teori om industrialiseringen och jordbrukets utveckling, vilken stöds av VSNCh och industriledarna. Denna teori ger industrin och då i första hand den tunga industrin högsta prioritet. Jordbrukets utveckling betraktas som avhängig industriproduktionens tillväxt.

Denna utvecklingsväg är emellertid inte Stalins enda hållpunkt. Den omedelbara hjälpen till fattigbönder och mellanbönder, mångfaldigandet av banden mellan dessa bönder och statens handelsorgan och kooperativa organ genom ett system av kontrakt med ömsesidiga förpliktelser, en omedelbar ökning av tillförseln av tillverkade varor och större kreditmöjligheter för fattigbönder och mellanbönder, allt detta tillmäts också stor betydelse av Stalin. Ur denna synvinkel framstår inte NEP som en övergiven politik, och övergången till kollektiva produktionsformer framstår fortfarande som någonting som är frivilligt.[63]

De omfattande investeringarna i den tunga industrin och den sinande tillförseln av industriprodukter till landsbygden (detta gäller framförallt produktionsmedel som är användbara för fattigbönder och mellanbönder) omintetgör emellertid planerna på att hjälpa den stora massan av producerande bönder. Detta innebär att *de omedelbara möjligheterna* att öka jordbruks-

---

[62] I en av sina första texter påpekar Stalin den roll de statliga och kollektiva jordbruken kan spela i *ökningen av den försålda andelen* av produktionen. Detta tar han upp i sitt föredrag inför studenterna på Sverdlovuniversitetet den 28 maj 1928 (Se Stalin,”På spannmålsfronten” i *Leninsmens problem* s 273 ff). Stalin understryker: ”Roten och upphovet till våra spannmålssvårigheter är att tillväxten i produktionen av varuspannmål hos oss går långsammare än stegringen av efterfrågan på spannmål.... Stordriftens styrka i jordbruket, vare sig det är godsjordbruk, kulakjordbruk eller kollektivjordbruk, består däri, att denna stordrift har möjlighet att använda maskiner, att utnyttja vetenskapens vinningar, att använda gödningsämnen och att höja arbetsproduktiviteten samt därigenom producera största möjliga spannmålsmängd för avsalu [marknaden]” (ibid. s. 279–281).

Efter dessa påpekanden följer en tabell (som Nemtjinov satt upp). Han jämför där bruttoproduktion och varuproduktion av spannmål på olika typer av gårdar före och efter revolutionen. Av denna tabell framgår att den högsta andelen varuproduktion (47,2%) återfinns på de kollektiva och statliga jordbruken (ibid. s. 82).

Från och med juli 1928 då Stalin betonar att tyngdpunkten ska läggas på jordbrukets ”*tribut*” till industrin framstår utvecklandet av kollektiva brukningsformer alltmer som det mest effektiva sättet att säkra en regelbunden tillförsel av en sådan ”tribut”. Detta är beroende av att den tekniska basen för jordbruket omvandlas, eftersom böndernas vilja och initiativ enligt detta synsätt inte utgör drivkraften för de nya produktionsformerna och inte heller för framväxten av *verkligt nya produktivkrafter*.

[63] Se Stalin, *W*, band 11, s. 272–279. [Industrialisation of the country...]

produktionen, och då framförallt spanmålsproduktionen, även i fortsättningen allvarligt sätts på spel. Också förbundet mellan arbetare och bönder sätts i fara eftersom man i praktiken avkräver bondemassorna alltfler produkter, utan att i motsvarande grad tillföra fattigbönderna och mellanbönderna de industriprodukter som de behöver.

De ”kontrollsiffror” centralkommittén antar för 1928/29[64] och ansträngningarna för att förverkliga dessa genom att prioritera den tunga industrin,[65] förstärker ytterligare det missnöje som vuxit fram på landsbygden sedan början av år 1928.

På så sätt bildas en jordmån för ett verkligt hot mot sovjetmakten. Man riskerar att få se de missnöjda bönderna sluta upp bakom kulakerna. Samtidigt krymper möjligheterna att få massorna av fattigbönder och mellanbönder att ansluta sig till kollektiviseringen *på frivillig väg*, eftersom partiets ledande roll bland bönderna försvagas.

3. Den öppna brytningen inom partiledningen

Det sätt varpå man genomför besluten från CK-sammanträdet i november 1928, och det sätt varpå utarbetandet av målen för den första femårsplanen fortskrider under vintern 1928/29 visar att man alltmer överger NEP:s grundläggande principer. Det blir oundvikligt med en öppen brytning mellan å ena sidan Bucharin och hans anhängare som vill genomföra en industrialisering inom ramen för NEP och å andra sidan dem som i praktiken (om än de inte utsäger det i ord) anser att NEP:s upprätthållande är oförenligt med en snabb industrialisering av landet.

Artiklarna, talen och uttalandena från de respektive linjernas anhängare liknar allt mindre en diskussion där man försöker övertyga motståndaren om sin egen uppfattning. *Debatten får lämna plats för polemiken, och argumenten och analysen av den konkreta situationen ersätts av ömsesidiga anklagelser*. Det är alltså inte någon idé att försöka rekonstruera en ”debatt” som aldrig var någon debatt. Man får istället anstränga sig att belysa de fåtaliga fakta och argument som trots allt förs fram av den eller den andra parten under vintern 1928/29 och under början av våren. Därigenom blir det enklare att bilda sig en uppfattning om den ideologiska och politiska innebörden av den brytning som fullbordas under CK-sammanträdet i april 1929.

a) Bucharins ståndpunkter under vintern 1928/29

Under vintern 1928/29 försvarar Bucharin sina ståndpunkter offentligt för sista gången och fortsätter att utveckla sina teorier inför politbyrån och centralkommittén. Han upprepar naturligtvis en stor del av sina tidigare formuleringar, men de är ofta mer genomarbetade och uttrycks på ett nytt sätt.

Ett argument som ständigt förs fram av förespråkarna för en snabbare industrialisering (som ”för tillfället” skulle ske på jordbrukets bekostnad) är det omedelbart förestående hotet om ett imperialistiskt anfall mot Sovjetunionen. Bucharin förnekar inte denna fara. Hans analyser får

---

[64] Resolutionen om ”kontrollsiffrorna” antas enhälligt av centralkommittén. Bucharin, Rykov och Tomskij vill inte framföra någon officiell protest. Den gamla ”vänsteroppositionen” (som inte längre finns kvar inom partiets ledande organ) stöder den linje som förespråkar en maximal satsning på investeringar inom den tunga industrin. Kamenev, som har fått i uppdrag att ena partiet, publicerar en artikel i *Pravda* den 16 november 1928 där han angriper dem som vill sätta igång en ”kamp för att minska industrialiseringstakten”.

[65] Här är det nödvändigt att lägga märke till två saker. Den första är att de summor som i praktiken läggs på industriinvesteringar *överstiger det belopp som fastställts i CK-resolutionen från november 1928, och detta utan att centralkommitténs villkor är uppfyllda*. Detta förvärrar ”bristen” på industriprodukter i icke-prioriterade branscher (på denna punkt se E H Carr & R W Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1:I, s. 314). Den andra är att principen om att *prioritera den tunga industrin* blir vägledande, inte bara vid *utarbetandet* av planen utan också vid *genomförandet*. När man saknar de nödvändiga materiella medlen för att förverkliga planen *i dess helhet* (och det är just vad som händer) *går därför de medel man har i första hand till de prioriterade branscherna och de andra tillförs ännu mindre medel än vad som förebådats* i planen och så blir förskjutningen ännu större. Se t.ex. Kujbysjevs uttalande i *TPG*, 4 december 1928, citerat i *Foundations...*, op.cit. del 1:I, s. 882.

honom emellertid att framhålla de asiatiska folkens revolutionära roll och att *slå fast att det avgörande elementet i försvaret av Sovjetunionen och dess inrikespolitiska läge* är förbundet mellan arbetare och bönder. För honom framstår det som oerhört farligt att ge sig in på en väg som omintetgör denna allians för att premiera industrialiseringstakten.[66]

Bucharin lägger alltså tonvikten på förutsättningarna för att förbundet mellan arbetare och bönder ska kunna stärkas. Därvid återgår han i stor utsträckning till innehållet i Lenins sista artiklar som enligt Bucharin innefattar ”en omfattande långsiktig plan för hela vårt kommunistiska arbete”. Enligt Bucharin är revolutionens framtid beroende av ett fast och förtroendefullt förbund med bönderna, och partiet måste framförallt eftersträva att stärka detta förbund genom att utföra ett kulturellt och organisatoriskt arbete där man tar hänsyn till böndernas intressen. Han varnar för föreställningen om en ”tredje revolution” *som skulle införa kollektiva produktionsformer uppifrån*.

Bucharin menar att industrialiseringen och ackumulationen måste genomföras på ett sådant sätt att man medelst effektivitet och ekonomiska ansträngningar upprätthåller bytesvillkor som är acceptabla för bönderna. Detta är helt i linje med resolutionerna från den femtonde kongressen, men när det upprepas i början av år 1929 framstår det som en *kritik av den politiska linje som förts det senaste året*. Dessa ståndpunkter vållar honom en rad angrepp från anhängarna av en maximal investering inom den tunga industrin. En av dem, Postysjev, tar tillfället i akt och kallar Bucharin ”vulgär bondefilosof”.[67]

Samtidigt med Bucharins artikel i *Pravda* 20 januari 1929 kommer en artikel av Lenins änka, Nadejda Krupskaja under rubriken: ”Lenin och bildandet av kolchoser”. Krupskaja påminner om den stora betydelse som Lenin tillmätte utvecklandet av kooperationen och bildandet av kolchoser och understryker att Lenin inte ansåg att man skulle tvinga bönderna att mot deras vilja ansluta sig till kooperativ och kolchoser. Hon påminner också om den vikt Lenin fäste vid Engels artikel i Neue Zeit år 1894. Engels säger där att socialismen inte exproprierar bonden, utan *hjälper* honom att gå över till kooperativ och bilda kommuner genom att ge förebilder och visa det tålamod som krävs. Slutligen bedömer Krupskaja det som dumt att vilja genomföra en omvälvning av mellanbondens ekonomiska förhållanden ”uppifrån” och därvid tillgripa tvångsåtgärder.

Krupskajas artikel är ett svar till anhängarna av en absolut prioritering av den tunga industrin, vilka allt oftare uttalar sig till förmån för en obligatorisk kollektivisering. På denna punkt försvarar Krupskaja samma uppfattning som Bucharin.

Bucharins officiella inlägg utgör bara en del av de texter han skriver vid den här tiden. Han förbereder sig nu också för en ”plattform” avsedd för politbyrån. Den läses på politbyråns sammanträde den 30 januari 1929. Bucharin blir då föremål för våldsamma angrepp från anhängarna av en snabb utveckling av den tunga industrin. Hans ställningstagande som stöds av Rykov och Tomskij verkar annars inte ge upphov till någon verkligt grundläggande debatt. Några dagar tidigare (den 20 januari, den dag då Trotskij förvisas ur Sovjetunionen) redogör faktiskt trotskisterna i en hemlig rapport för samtalen mellan Bucharin och Kamenev, och där angrips främst Bucharins förhållningssätt av hans motståndare, vilka betraktar det som ”fraktionistiskt”.[68]

---

[66] Bucharin utvecklar sina idéer i en artikel i *Pravda* 20 januari 1929 och framförallt i ett långt tal som han håller den 21 januari vid femårsdagen av Lenins död. Talet publiceras i de stora tidningarna den 24 januari och kommer sedan ut i broschyrform under rubriken: ”Lenins politiska testamente”.

[67] Citerat av F M Vaganov, *Pravji uklon...*, op.cit. s. 198.

[68] Större delen av den resolution som politbyrån antar den nionde februari för att fördöma Bucharins, Rykovs och Tomskijs ståndpunkter behandlar dessas krav på en diskussion inom partiet av deras förslag. Den behandlar de handlingar som stämplats som fraktionsverksamhet, Bucharins kontakt med Kamenev, de reaktioner som ”de tre” upprätthållit med ”anhängarna av en opportunistisk linje inom Komintern” etc. *Det förekommer inte någon*

Från den ”plattform” som Bucharin lägger fram den 30 januari och av de uttalanden ”de tre” gör den nionde februari är det bara vissa citat som är kända. Dessa citat gör det emellertid möjligt att rekonstruera större delen av det som sades av de tre på politbyråsammanträdet.

En av de förebråelser som ”de tre” riktar mot de verkställande organen rör *den bristande respekten för de beslut som fattats* av femtonde kongressen och av CK ifråga om hjälp till fattig- och mellanbönderna. Föreställningen om en industrialisering på basis av en ”*tribut*” som åläggs bönderna utsätts också för en systematisk kritik. Enligt ”de tre” så finns det en risk att talet om en ”tribut” leder till en ”militär-feodal utsugning av bondeklassen”. Denna term tas upp och fördöms i politbyråns resolution av den nionde februari.[69] I sin rapport inför CK-sammanträdet i april 1929 försvarar Stalin förslaget om en ”tribut” och säger att tesen om ”utsugning” av bondeklassen omöjligen kan tillämpas på Sovjetunionen.[70]

För Bucharin framstår utvecklandet av kolchoser som nödvändigt, men han anser inte att denna utveckling kan ske genom tvångsåtgärder. Han anser att kollektiviseringen inte får bli ett medel i den industriella utvecklingens tjänst. Han understryker att utvecklandet av kolchoser måste knytas samman med en *ideologisk kamp* och han påminner också om det Lenin skrivit om nödvändigheten av en *kulturrevolution*.

Bucharins invändningar mot uppbärandet av en ”tribut” från bönderna hänger framförallt samman med hans uppfattning om förbundet mellan arbetare och bönder. Han anser att detta förbund måste baseras på en systematisk minskning av gapet mellan bondemassornas och arbetarklassens levnadsnivå. Han anser också att det utanför jordbruket finns betydande källor att tillgå för industrins utveckling och för ackumulationen. Bland det han åsyftar är då nedbantningen av den statliga administrationsapparaten. Därtill skulle det fordras en decentralisering och ett frigörande av lokala initiativ för att möjliggöra ”de verkliga massornas verkliga deltagande” (enligt Lenins uttryck) i utvecklandet av produktivkrafterna.[71]

Bucharin frågar sig emellertid inte på allvar varför det han föreslår *inte genomförs* fastän samma riktlinjer sedan länge återfinns i partiets resolutioner. Det är en fråga som skulle leda vidare till frågan om vilka samhälleliga krafter och vilka samhällsförhållanden som lägger hinder i vägen för genomförandet av vissa partiresolutioner och vilka kampformer som krävs för att bryta ner dessa hinder. Men människan ställer sig aldrig andra problem än dem hon kan lösa...

Under politbyråsammanträdena i mars och i början av april 1929, som förbereder CK-sammanträdet den 16–23 april och den sextonde partikonferensen 23–29 april, lägger Bucharin och Rykov fram *motförslag till den femårsplan* som nu underställs politbyrån. I femårsplanen förespråkas en tre- eller fyradubbling av investeringarna inom den statliga sektorn och 80% av dessa investeringar tilldelas den tunga industrin. Motförslagen tillbakavisas, liksom en plan som Rykov lägger fram för en ökning av jordbrukets utvecklingstakt med motiveringen att jordbruket utgör basen för industrins utveckling. Efter denna motgång lägger Bucharin, Rykov och Tomskij ner sina röster när politbyrån godkänner förslaget till

---

djupgående undersökning av ”de tres” politiska ståndpunkter i resolutionen, utan resolutionen består av påståenden. Man slår sålunda fast att ”Bucharins grupp under sista tiden svängt i de viktiga politiska frågorna mellan partilinjen och en vänsteravvikelse och sedan gått över till att försvara högeravvikarnas ståndpunkter (se *KPSS*, op.cit. band 2, s. 432). På så sätt anklagades ”de tre” för att ”objektivt sett understödja en försvagning av proletariatets positioner i kampen mot ekonomins kapitalistiska former” (ibid). Men i januari 1929 försvarar ”de tre” inte några andra ståndpunkter än dem som de förfäktat över ett år och som också är femtonde kongressens ståndpunkter.

[69] Ibid. s. 435.

[70] Under kampen mot den förenade oppositionen förebrår emellertid Stalin dem för att de förespråkar att sovjetstaten ska suga ut bönderna (Stalin, *W*, band 8, s. 368–369). [Reply to the Discussion on the Report on “The Social-Democratic Deviation in our Party”]

[71] På dessa olika punkter se M Lewin, *Russian Peasants...*, op.cit. s. 333.

femårsplan.

Parallellt med kritiken mot de ekonomiska teorierna om en ensidig satsning på den tunga industrin och överförandet av resurser från jordbruket till industrin i stor skala, riktar ”de tre” och då särskilt Bucharin, kritik mot *den rådande utvecklingen inom överbyggnaden*. Kritiken gäller *ansvällningen av de statliga apparaterna* och deras förutsebara tillväxt ifall inte kollektiviseringen fortgår på frivillig väg, utan tjänar som redskap för uppbärandet av en ”tribut” från jordbruket.[72]

Bucharin kritiserar också *partiets sätt att fungera* ur olika aspekter. Framförallt argumenterar han mot innehållet i partidiskussionerna. Han förebrår partiet för att det främst diskuterar inre organisatoriska problem istället för att *analysera den konkreta situationen och därvid ständigt rådfråga massorna*. ”Allvarliga och djupgående problem debatteras inte ens. Hela landet upprörs av problemet med spannmålet och försörjningen, men det regerande proletära partiets konferenser tiger still om saken. Det är en småskuren politik som inte löser några problem. Vi måste säga arbetarklassen *sanningen om läget*, lita på massorna, lyssna på dem och utröna deras behov, identifiera oss med massorna när vi sköter landets affärer.”[73]

Att tyngdpunkten bör läggas på den sovjetiska demokratin, på massornas roll och på massornas kontroll av olika apparater är en gammal tanke hos Bucharin. Han återupptar denna tankegång i en artikel i *Pravda* den andra december 1928 och i sitt tal om ”Lenins politiska testamente” där han kräver att man mångdubblar ”alla tänkbara former för arbetarnas sammanslutning i syfte att till varje pris undvika byråkratisering” och skaffa kunskap om massornas känslor och missnöjesmotiv. Denna argumentation från Bucharins sida kommer sedan att användas som ett bevis för hans tendens att böja sig för ”massornas missnöje och efterblivenhet”. [74]

Bucharins kritik rör också det som han uppfattar som framväxten av en sorts disciplin inom partiet. Tendensen att överge det kritiska tänkandet sätter Bucharin i samband med att CK:s kollektiva ledning upplöses och makten koncentreras i händerna på en man. Han uppmanar aktivisterna att ”inte acceptera ett enda ord utan prövan”.[75]

Bolsjevikpartiets majoritet tillbakavisar kritiken av den rådande partidisciplinen, slår fast att det krävs en ”järnhård disciplin” och understryker de svaga punkterna i ”de tres” ställningstaganden. ”De tre” gör inte någon konkret framställning av hur övergången till kollektiva brukningsformer ska ske eftersom de tenderar att sätta den ekonomiska sidan av förbundet mellan arbetare och bönder främst (tillförseln av konsumtionsvaror till landsbygden) och de intar en reserverad hållning till beskattningen av de burgna bönderna. Därför är det lätt att likställa ståndpunkterna hos ”de tre” med ett försvar av status quo för NEP, ja rentav med ett försvar av kulakernas intressen. Det är denna hållning som politbyråns majoritet beslutar sig för att inta. De förebrår dessutom Bucharin och Sokolnikov för att de tagit kontakt med Kamenev. Bucharin kritiseras dessutom för att han publicerat sig i pressen utan föregående diskussioner i politbyrån. Dessa olika handlingar betraktas som fraktionsverksamhet.

b) Politbyrån, centralkommittén och kontrollkommissionen fördömer Bucharins, Rykovs och Tomskijs ståndpunkter

Alla anklagelser och tillrättavisningar sammanfattas i en resolution som underställs politbyrån och kontrollkommissionens presidium. En kommission med uppgift att redigera en kompro-

[72] Se ibid. s. 304.
[73] Citerat efter ibid. s. 290.
[74] Se artikeln i *Pravda*, 11 december 1929, med rubriken ”Mot opportunismen inom arbetar- och landsbygdskorrespondenternas rörelse” och det kollektiva verket: *Za marksistkoleninskoje utjenie o petjati*, Moskva, 1932.
[75] Se Bucharin, *Politjeskoje zavesjtjanije Lenina*, andra utgåvan, Moskva, 1929, s. 27, citerat efter S Cohen, *Bucharin...*, op.cit. s. 304.

misstext tillsätts emellertid av centralkommittén. Om ”de tre” röstar för kompromissen ska resolutionen dras tillbaka. Om ”de tre” accepterar kompromissen kommer det att innebära att Bucharin återtar sin begäran om att avgå från sina poster i *Pravda* och inom Komintern.[76] Den sjunde februari vägrar ”de tre” att rösta för kompromisstexten och beslutar sig för att stå fast vid att avgå fram till CK-mötet i april. Det är bara Rykov som längre fram kommer att återta sin begäran om att få avgå.

Detta ställningstagande leder till en total *brytning* mellan ”de tre” och politbyråns majoritet. Framförallt i Stalins ögon utgör ”de tre” hädanefter en ”distinkt grupp” som Stalin anklagar för ”kapitulation”, ”högeravvikelse” och för att ha ställt sig positiva till de kapitalistiska elementens fria utveckling i städerna och på landsbygden, istället för att verka för deras likvidering.[77] Dessa anklagelser baserar sig uppenbarligen inte på det bokstavliga innehållet i ”de tres” texter och uttalanden, utan på en tolkning av de eventuella konsekvenserna av vad som skulle hända om de förespråkade åtgärderna vidtogs.

Centralkommittén antar en resolution rörande ”partiets inre affärer”[78] och stadfäster en resolution rörande samma frågor som politbyrån och kontrollkommissionens presidium röstat igenom den nionde februari.[79] I dessa resolutioner tar man avstånd från den kritik som Bucharin utvecklar i ”En ekonoms anteckningar”. Bucharins kritik betecknas som ogrundad, ”eklektisk” och ägnad att ”diskreditera centralkommitténs linje”. Med samma motivering fördöms Bucharins uttalande från den 30 januari 1922 och de ställningstaganden av Bucharin som återfinns i Kamenevs anteckningar. I resolutionens slutsats understryker CK emellertid framförallt Bucharins och Tomskijs *vacklanden* i riktning mot en ”ny” linje och nödvändigheten av att *bevara* partienigheten”. I motsats till den strängare kritik av Bucharin som Stalin för fram i sitt tal,[80] så anklagas inte ”de tre” för ”högeravvikelse” i CK-resolutionen. Här talas det istället om en ”solidaritet *i praktiken*” med de opportunistiska tendenserna inom Komintern och om att ”de tre” objektivt sett spelar rollen av ett centrum för dessa tendenser . Längre fram i samma resolution sägs det att ”ståndpunkterna hos ”de tre” och högeravvikarna sammanfaller *i väsentliga delar*.[81]

Dessa formuleringar antyder att ställningstagandena hos ”de tre” och hos ”högeravvikarna” inte helt och hållet sammanfaller. Den praktiska konsekvensen av detta blir att centralkommittén låter ”de tre” sitta kvar i politbyrån, fastän de inte röstade för kompromisstexten den sjunde februari. Samma resolution förbjuder ”de tre” att på något sätt framträda officiellt med sina avvikande åsikter. Detta förbud sätter nya gränser för den ideologiska kampen, som hänskjuts till en allt snävare krets. Samtidigt som man vägrar att ta emot Bucharins och Tomskijs begäran om att avgå, så fråntas Bucharin sina poster på *Pravda* och inom *Komintern*, och Tomskij berövas sin fackföreningspost.[82] Detta är ett allvarligt nederlag för ”de tre” och det kommer att bli definitivt.

Den politbyråresolution som CK stadfäster innehåller också en rad punkter med kritik mot ”de tre”. Framförallt förkastas här Bucharins analys av det ekonomiska läget. Man slår fast att

---

[76] Denna text återges i ett tal av Stalin inför centralkommittén i april, se Stalin *W*, band 12, s. 7–8. [”Om högeravvikelsen i SUKP(b)” i *Leninismens problem*, s 330]
[77] Se Stalins inlägg på sextonde partikongressen, *W*, band 12, s. 369 ff. [*Centralkommiitténs politiska verksamhetsberättelse på SUKP(b):s sextonde kongress*, Moskva 1954, s 151 ff]
[78] Se *KPSS*, op.cit. band 2, s. 429 ff.
[79] Ibid. s. 436 ff, framförallt s. 445.
[80] Texten till detta tal återfinns i *W*, band 12, s. 1–113.[”Om högeravvikelsen …”] I en not i Bucharin och den ryska revolutionen konstaterar Cohen att Stalins under mötet i själva verket krävde mycket starkare påföljder än de som antogs och som återges i den version talet som publicerades tjugo år senare.
[81] *KPSS*, op.cit. band 2, s. 431, 432, 435 (kursiverat av Bettelheim).
[82] *KPSS*, op.cit. band 2, s. 436. Denna resolution publiceras inte förrän långt senare. De åtgärder som beslutats mot Bucharin och Tomskij träder inte officiellt i kraft förrän i juni/juli 1929 (Se M Lewin, *Russian Peasants...*, op.cit. s. 325).

försörjningen av landsbygden förbättrats i förhållande till föregående år och att insamlandet förlöpt nöjaktigt.[83] Verkligheten motsvarar inte på något sätt denna bedömning av läget. *Med undantag av två månader ligger spannmålsinsamlingen för första halvåret 1929 långt under föregående års resultat. Under de sex månaderna samlar man in 2,6 miljoner ton jämfört med 5,2 miljoner ton under samma period år 1928*.[84] Dessutom har 1929 års resultat bara kunnat uppnås med hjälp av en stark administrativ press på mellanbönderna. I många regioner ger detta upphov till *öppna missnöjesyttringar från breda bondeskikt*. Till råga på allt leder den rådande spannmålsbristen till höjningar av spannmålets marknadspris och till spekulation.[85] CK-sammanträdet i april 1929 förbigår dessa realiteter, något som kommer att få viktiga ekonomiska och politiska konsekvenser längre fram.

c) Stalins tal på centralkommitténs sammanträde i april 1929

Större delen av detta tal[86] ägnas åt en kritik av ”de tres” ståndpunkter. I nära anknytning till denna politik för Stalin fram en rad teser,[87] som tilldrar sig vår uppmärksamhet.[88]

1. intensifieringen av klasskampen

En tes berör *intensifieringen av klasskampen ”på nuvarande utvecklingsstadium och under* styrkeförhållandenas nuvarande betingelser”.[89] Det rör sig alltså inte om någon ”allmän tes”, utan om en formulering som åsyftar *de aktuella förhållandena*.

Denna karakteristik är riktig men otillräcklig därför att Stalin i sin tes inte utför *någon mångsidig analys av förhållandena*. Han vägrar således att inse att intensifieringen av borgarklassens kamp kan bero på att partiet behandlat fattigböndernas och mellanböndernas problem fel till följd av att den proletära diktaturens apparater försvagats och förbindelsen mellan dessa apparater och massorna är dålig. Att ta med sådana faktorer i analysen av läget innebär enligt Stalin att man tillskriver intensifieringen av klasskampen ”administrativa orsaker”[90] eller att man slår fast att det som var ”bra” förra året, nu plötsligt blivit ”dåligt”,[91] ty han förnekar att det skulle ha skett någon som helst förändring i detta avseende under det gångna året.

En sådan begränsning av analysen av orsakerna till klasskampens intensifiering härrör från en *ensidig uppmärksamhet på agerandet* hos motståndarna till proletariatets diktatur. På så sätt underlåter man att undersöka vad det är som skapar möjligheter för motståndarna att *förvandla sitt agerande till en verklig motoffensiv*. Dessa möjligheter är emellertid beroende av hur starka banden mellan arbetarklassen och dess allierade är och av partiets *politiska linje*. Begränsningen av analysen hänger alltså främst samman med den politiska linjen och dess motsättningar. Den begränsade analysen omöjliggör en korrekt behandling av motsättningarna och nödvändiga tillrättalägganden.

2. ”tributen” och möjligheten av en utsugning av bondeklassen från Sovjetstatens sida

---

[83] Ibid. s. 440.
[84] Se E H Carr & R W Davies, *Foundations...*, op.cit. del 1: s. 943.
[85] Ibid. s. 101–105.
[86] Det rör sig om det tal som publiceras under rubriken ”Om högeravvikelsen i Sovjetunionens kommunistiska parti (bolsjevikerna)”. När talet gick i tryck gick ett trettiotal sidor bort, sannolikt på grund av vissa formuleringar. Dessa sidor publicerades för första gången 1949.
[87] Stalin, *W* band 12, s. 37ff. [”Om högeravvikelsen …”]
[88] Här presenteras bara de viktigaste aspekterna på Stalins teser. Deras betydelse kommer att tas upp senare, i *Klasstriderna* del 3. Det är under de påföljande åren som dessa teser ger upphov till en ny utveckling och tar sig uttryck i en politisk praktik som ger teserna en konkret innebörd.
[89] Stalin, *W*, band 12, s. 38. [”Om högeravvikelsen …”]
[90] Ibid. s 39
[91] Ibid.

En annan tes i apriltalet 1929 berör nödvändigheten av att ålägga bondeklassen att erlägga ”någon form av tribut” för att möjliggöra industrialiseringen av Sovjetunionen.[92]

På ett allmänt plan är denna tes sann och falsk på en gång. Den är sann i den bemärkelsen att under de *konkreta villkor* som råder i Sovjetunionen är det omöjligt att genomföra en omfattande industrialisering utan att bönderna ger ett *visst bidrag*[93] till industrins utveckling.

När denna tes formuleras på ett så allmänt sätt finns det emellertid en risk att den leder till en felaktig politik. Eftersom det inte på något sätt anges *någon övre gräns för tributens storlek som inte får överskridas* om förbundet mellan arbetare och bönder ska bestå, och om kraven från jordbrukets utvidgade reproduktion ska tillgodoses, så kan tesen få allvarliga konsekvenser. Verkligheten kommer snart att visa att dessa gränser överskrids.

De negativa följderna av en tes som talar om en ”tribut” i allmänna termer förstärks av att den åtföljs av en annan tes som är felaktig. Det rör sig här om påståendet att ”sovjetmakten kan på grund av sin natur inte tillåta någon som helst exploatering av bönderna från statens sida”.[94]

En sådan formulering tar varken hänsyn till *sovjetstatens motsägelsefulla natur* (arbetarklassens stat, men också en ”borgarstat” enligt Lenins formulering), nämligen i den utsträckning staten säkerställer reproduktionen av vissa borgerliga förhållanden, då framförallt på fördelningens nivå, eller till förekomsten av borgerliga element i de sovjetiska statsapparaterna. Dessa faktorer kan emellertid utgöra de objektiva grundvalarna för *plundringen* och *utsugningen* av bönderna, för övrigt även av arbetarna, och föranleda bönderna att ställa sig i opposition till sovjetmakten. Denna tes är alltså *ett steg tillbaka* jämfört med Lenins analyser.

3. ”alliansens nya former” och ”den tekniska, basen” för ökningen av jordbruksproduktionen

I sitt tal inför centralkommittén i april 1929 tar Stalin upp tesen om behovet av ” de nya formerna för samverkan mellan stad och landsbygd”. Dessa nya former hänger samman med att industrin tillför jordbruket *produktionsmedel*; jordbruksmaskiner, traktorer, konstgödsel. Nu ”är det en fråga om jordbrukets *rekonstruktion*” och det måste ske ”på den nya teknikens och det kollektiva arbetets grundval”.[95]

I denna tes utvecklar och preciserar Stalin motsättningen mellan den allians som baseras på ”textiler” och den allians som grundar sig på ”stålet”. Det perspektiv som öppnas svarar visserligen mot framtidens krav, men de formuleringar Stalin använder reser en rad problem, framförallt de följande:

a) Inte ens mot slutet av NEP är ”återuppbyggnaden” av jordbruket slutförd. På miljontals små och mellanstora jordbruk saknas fortfarande de mest elementära arbetsredskapen.[96] Detta innebär i praktiken att *det fortfarande är möjligt att hjälpa fattigbönderna och mellanbönderna att snabbt öka sin jordbruksproduktion medelst blygsamma investeringar* och utan att invänta byggandet av nya stålverk och traktorfabriker. Problemet med *eftersläpningen och utvecklingstakten* står alltså inte alls så som det formuleras av centralkommittén i april 1929.[97]

b) Enligt Stalins tal skulle förbundet mellan arbetare och bönder under återuppbyggnadsperioden framförallt syfta till att tillfredsställa ”bondens personliga behov” samtidigt som man

---

[92] Ibid. s. 53
[93] Huruvida det är riktigt eller inte att kalla detta bidrag för en ”tribut” är av sekundär betydelse.
[94] Stalin. *W*, band 12, s. 53. [”Om högeravvikelsen …”]
[95] Ibid. s. 60-61
[96] Se ovan.
[97] I talet sägs inte bara att jordbrukets ”återuppbyggnadsperiod” är avslutad (dvs. att den gamla ”tekniska basen” återupprättats) utan även att ”den gamla tekniken” är ”obruklig idag” (ibid. s. 364), vilket är ett påstående som saknar mening.

”föga bekymrade oss om hans hushållnings produktionsbehov”[98] Visst var det så alliansen genomfördes, men denna praktik var felaktig. Tillförseln av produktionsmedel till bönderna, om än enkla sådana, borde ha prioriterats, något som Lenin för övrigt påpekat. Alliansen som huvudsakligen baserades på ”textillinjen” hjälpte inte fattigbönderna och mellanbönderna att befria sig från rikeböndernas dominans.

4. mekanisering och kollektivisering

I Stalins tal framstår det som om den tekniska omvandlingen och kraven på en ökad, marknadsinriktad jordbruksproduktion gör kollektiviseringen nödvändig. Utvecklandet av en kollektiv produktion inom jordbruket framstår här inte som en form av klasskamp utan som en teknisk och ekonomisk nödvändighet.

Tesen är att det föreligger en ”fara för att det skall uppstå ett svalg mellan stad och landsbygd”, en fara som beror på jordbrukets otillräckliga tillväxttakt i förhållande till industrin. Stalin drar följande slutsats: ”för att undvika faran … på fullt allvar börja nyutrusta jordbruket på den nya teknikens bas (...).Men för att nyutrusta det måste man gradvis förena de splittrade individuella bondejordbruken till storbruk, till kollektivbruk”.[99]

Enligt denna föreställning, som blir den rådande, är det inte fattigböndernas och mellan-böndernas behov som är det väsentliga. Det är istället *städernas och industrins behov* som bestämmer de *tekniska villkoren* för jordbruksproduktionen och de tekniska villkoren blir bestämmande för de sociala förhållandena inom jordbruket. Det finns anledning att fråga sig varför en sådan föreställning uppstår (vi återkommer till det vid analysen av omvandlingen av bolsjevikernas ideologi) . Säkert är att denna tes förklarar det sätt varpå kollektiviseringen sker, liksom kollektiviseringens ”produktionsbromsande” effekter, dvs. det faktum att jordbruksproduktionen går tillbaka istället för att öka.

5. mekanisering och industrialisering

När man slagit fast tesen om att jordbrukets tekniska omvandling *brådskar*, följer kravet på en *snabb* industrialisering av sig självt. ”Men att förse landsbygden med maskiner och traktorer är omöjligt utan att vår industri i forcerad takt utvecklas..”[100]

Här hamnar man i en *cirkel*. Man måste snabbt förse jordbruket med moderna hjälpmedel så att det inte *släpar efter industrin*, och man måste *öka industrins utvecklingstakt* så att industrin snabbt kan utrusta jordbruket. Cirkelns illusoriska rörelse leder till en ständig uppjustering av femårsplanens mål.

6. insamlandets kris år 1928/29 och klassförhållandena

I sitt tal på centralkommitténs sammanträde i april 1929 förklarar Stalin spannmålsinsam-lingens svårigheter med att kulakerna ”stärkt sin ekonomiska ställning”. I sitt svar på frågan om var orsaken till svårigheterna ligger, formulerar Stalin sig på följande sätt: ”kulak- och de välbärgade elementen [har] under dessa år vuxit”. De har dragit nytta av flera goda skördeår, de har stärkts ekonomiskt de har fått ihop ett litet kapital och nu kan de agera på marknaden.[101]

Denna ”ekonomistiska” förklaring av insamlandets kris är tyvärr problematisk:

a) Det är svårt att urskilja den omtalade raden av goda skördeår, eftersom man fick den sista goda skörden år 1926.

---

[98] Ibid. s. 60
[99] Ibid. s. 62
[100] Ibid. s. 64 (kursiverat av Bettelheim). [”Om högeravvikelsen …]
[101] Ibid. s. 92

b) Sedan början av 1928 har man måst tillgripa ”exceptionella åtgärder”. Även mellanbönderna utsätts för dessa åtgärder, vilket från den politiska ledningens sida motiveras med att de rika böndernas spannmålsreserver är uttömda. Under sådana betingelser kan inte det kapital kulakerna förfogar över under 1929 vara större än under 1927 (åtminstone inte ifråga om spannmålskapitalet).

Om kulakernas positioner är starkare 1929 än 1927 så beror det i själva verket på att *deras politiska och ideologiska inflytande ökat*. Detta ökade inflytande härrör från de fel partiet begått i sin bondepolitik. Men all analys av dessa misstag (som är en förutsättning för att man ska kunna undanröja felen) avvisas från början i Stalins apriltal. På tal om svårigheterna med insamlandet ställer Stalin i själva verket frågan: ”Kan centralkommitténs politik vara skuld till detta?” Han besvarar utan åthävor frågan med påståendet ”nej, centralkommitténs politik har ingenting att göra med detta”.[102]

Ovannämnda formulering, som för övrigt står i motsättning till allt som sagts under 1928, gör att man måste ”förklara” insamlandets kris med att kulakerna blivit rikare. Samtidigt omöjliggörs varje tillrättaläggande av den politiska linjen eftersom ”den inte kan ha med saken att göra”.

Stalins tal har en speciell betydelse. Dels därför att de teser Stalin lägger fram inte blir föremål för någon som helst systematisk kritik, fastän de är bristfälliga och strider mot verkligheten. Den ideologiska kampanj som föregår CK-sammanträdet leder till att varje kritik av Stalins teser omedelbart klassificeras som en ”prokulakisk” ståndpunkt. På så sätt blockeras framväxten av en verklig rörelse för kritik och självkritik, något som skulle förutsätta en fungerande demokratisk centralism. Dels därför att dessa teser tjänar som utgångspunkt för en vändpunkt ifråga om politisk linje, en vändpunkt som för till en accelererad industrialisering som måste betalas av bönderna. Detta bekräftas (om än på ett tvekande sätt) av den sextonde partikonferensen och leder till ”det stora genombrottet” i slutet av år 1929.

4. Sextonde partikonferensen (23–29 april 1929)och dess följder

På den sextonde partikonferensen görs det ett sista försök att stärka de socialistiska förhållandena *inom ramarna för NEP* genom att *lägga grunden för övergången till en högre etapp*. De beslut som fattas är alltså av avgörande intresse, även om de perspektiv som dras upp av konferensen inte kunnat förverkligas. De många motstridiga besluten och klasskampens snabba förlopp får till följd att partiledningen några månader efter sextonde konferensen ställs inför valet att antingen avstå från en del av de ekonomiska målsättningar (framförallt vad gäller industrin) som slogs fast i april 1929 eller också förverkliga dessa målsättningar med hjälp av *andra politiska och ekonomiska metoder* än dem som föreslogs av konferensen (vilket också innebär att man måste överge NEP).

Det är det sistnämnda alternativet som kommer att följas. Detta leder Sovjetunionen in i en helt ny fas, fastän det ännu inte finns förutsättningar att klara alla de nya och väldiga problem som nu tornar upp sig. En analys av den sextonde konferensens viktigaste beslut och aspekter bör leda till en större förståelse av varför man i april 1929 anser det möjligt att bibehålla en snabb ekonomisk och social omvandlingsprocess. Tillsammans med en undersökning av epokens konkreta situation bör en sådan analys kunna avslöja hur motsägelsefulla den sextonde konferensens beslut är och varför man under senare hälften av år 1929 ”löser” dessa motsägelser på det sätt som jag just tagit upp.

a) fördömandet av ”de tres” politiska ståndpunkter

Ett kännetecken för den sextonde konferensen är det sätt varpå man behandlar de politiska

[102] Ibid. s. 91.

motsättningarna inom politbyrån. Trots att motsättningarna är allvarliga och rör betydande frågor *så blir de inte grundligt undersökta*.

Inte förrän inför konferensens avslutning lägger Molotov på ”delegaternas begäran” fram en rapport där han sammanfattar det nyligen timade CK-mötets arbete. I samband därmed lägger han ett förslag till en kort resolution, vari det konstateras att ”Bucharingruppen” frångått den allmänna partilinjen och att den rör sig i riktning mot en ”högeravvikelse” Resolutionen antas *utan diskussion*. Detta är en uppslutning bakom CK:s beslut rörande ”Bucharingruppen”,[103] men resolutionen är inte med i den redogörelse för den sextonde konferensen som publiceras under 1929. Delegaternas inlägg rörande angreppen mot Bucharin finns inte heller med i redogörelsen.[104]

Förekomsten av djupgående motsättningar inom politbyrån hemlighålles ännu flera månader. Rykov är för övrigt med bland dem som får i uppdrag att lägga fram en rapport om femårsplanen inför den sextonde konferensen. Han förblir också ordförande i Folkkommissariatets Råd.[105]

Avsaknaden av en verklig debatt rörande de rådande politiska ståndpunkterna bidrar inte till att belysa situationen. Den gör det inte lättare att urskilja vad i ”de tres” ståndpunkter som kan klassificeras som ”högeravvikelse” och vad som eventuellt är riktiga teser.

Det ges aldrig någon förklaring till varför man inte tar upp någon verklig diskussion. Man kan anta att viljan att slå vakt om politbyråns ”enhet” varit den avgörande orsaken. Varken politbyråns majoritet eller ”de tre” försöker nämligen sätta igång någon omfattande debatt. Ingen vill riskera en partisplittring. Politbyråmajoriteten har sitt stöd hos en del av proletariatet inom storindustrin och hos en stor del av ledarna för de industriella och ekonomiska organen, medan ”de tre” främst åtnjuter gillande från en stor del av partimedlemmarna på landsbygden, från många fackliga kadrer och från en del av arbetarna inom konsumtionsindustrin, framförallt då inom textilindustrin.[106] Det måste tilläggas att ju större spänningarna på landsbygden blir, desto farligare framstår det som att avslöja partiledningens oenighet, för då riskerar man ett öppet motstånd mot de ”exceptionella åtgärderna” från böndernas sida.

Avsaknaden av en verklig debatt gör det hursomhelst omöjligt att klarlägga de respektive ståndpunkterna och belysa vad som är riktigt och vad som är felaktigt i de respektive sidornas hållning. De motsättningar som inryms i resolutionerna från den sextonde konferensen analyseras inte heller. Hädanefter kommer den ensidiga utvecklingen av den tunga industrin att gynnas på bekostnad av förbundet mellan arbetare och bönder. Det är betecknande att en del av den gamla oppositionens anhängare, framförallt då trotskister, uppfattar riktlinjerna från den sextonde konferensen på ett sådant sätt att de åter ansöker om medlemskap i partiet. Trotskij som numera befinner sig i exil tar emellertid avstånd från denna reaktion.[107]

b) kampen mot ”byråkratiseringen”

En viktig händelse på den sextonde konferensen är att ”kampen mot byråkratiseringen” förs upp på dagordningen. Konferensen sätter denna fråga i nära förbindelse med den sociala och ekonomiska omvandlingen som ska genomföras, dvs. med kollektiviseringen och industrialiseringen. En förändring av statsapparaten (en revolutionarisering av överbyggnaden) *anses således kunna bidra till den socialistiska omvandlingen av den*

---

[103] Se *KPSS*, op.cit. band 2, s. 494–495.
[104] Denna resolution publicerades för första gången år 1933. Den kritik som vissa delegater riktade mot Bucharin på sextonde konferensen återfinns liksom Molotovs rapport i senare utgåvor av debatterna från sextonde konferensen (se *XVI Konferentsija VKP(b)*, Moskva, 1962, framförallt s. 58 ff. för Molotovrapporten).
[105] Se E H Carr & R W Davies, *Foundations...*, op.cit. del 2: s. 92–93.
[106] Se ibid. s. 94–95.
[107] Se ibid. s. 59, 67, 97. Preobrazjenskij hade bett att åter få bli medlem av partiet redan ett år före den sextonde konferensen.

ekonomiska basen.

Den resolution som antas av den sextonde konferensen i denna fråga försöker precisera vilka krav som måste uppfyllas för att man ska få massorna att göra verkliga inbrytningar i sovjeternas och administrationens aktiviteter. På så sätt vill man nedkämpa motståndet mot revolutionära förändringar. Resolutionen slår fast att de statliga apparaternas sätt att fungera får ödesdigra politiska konsekvenser. Följande är hämtat från resolutionen vad gäller ”kampen mot byråkratismen”[108]: ”*Partiets och sovjeternas kamp mot statsapparatens byråkratiska fördärv, som ofta döljer den proletära statens verkliga karaktär för de arbetande massorna, är en av klasskampens viktigaste former*.

De väldiga uppgifter som slagits fast i femårsplanen kan inte lösas om det inte sker en avgörande förbättring av statsapparaten. Den måste förenklas och dess kostnader måste reduceras. Varje uppgift måste lösas på den nivå där den hör hemma. Man måste på ett avgörande sätt bekämpa statsapparatens prägel av rutin och procedurer. Man måste komma tillrätta med den kvävande byråkratin, med kotterierna, med statsapparatens likgiltighet inför arbetarnas behov ...”.[109]

Man slår sålunda klart och tydligt fast att det råder en *motsättning mellan uppgifternas omfattning* och den tekniska och agrara omvandlingen å ena sidan och *den byråkratiska apparatens sätt att fungera* å andra sidan. De ideologiska betingelserna för en revolutionär omvandling av statsapparaten förblir emellertid oklara. De frågor som en sådan omvandling för med sig, angripes framförallt ur *organisatorisk synvinkel*. Detta räcker inte för att visa hur massorna genom sina initiativ ska kunna bryta tendensen till apparatvälde och få till stånd proletära apparater istället för borgerliga politiska apparater.

Vad gäller den organisatoriska nivån lägger resolutionen från den sextonde konferensen tyngdpunkten på följande faktorer:[110]

1. *Granskningen* av genomförandet av partiets *politiska linje*. Resolutionen påminner om vad Lenin sade om en statsapparat vilken ”mycket ofta motarbetar oss”,[111] vilket visar att förbättringarna på detta område sedan Lenins död är fåtaliga. En av de åtgärder som föreslås är att kontrollkommissionerna från basnivån ges ökade befogenheter. Man preciserar att ”kommissionerna måste utses direkt på fabriksnivå eller av motsvarande bysovjeter.”[112]

2. Förbättrandet av sammansättningen av personalen inom den statliga apparaterna och införandet av en ledningsprincip som svarar mot det nationella ekonomiska systemet och mot de krav som ställs av det socialistiska uppbygget[113] är två teman som framhålles i resolutionen.

Resolutionens anvisningar är emellertid vaga och rentav motsägelsefulla. Man finner en samling betraktelser över ”decentraliseringen av de ledande funktionerna”, över ”det personliga ledarskapet”, arbetsdisciplinen och ”massornas aktiva deltagande i ledningen” utan att det klart framgår vad som är primärt och vad som är sekundärt.

Resultatet av de motstridiga tendenserna blir att man samtidigt säger sig sträva efter en förstärkning av de ledande organens auktoritet och ett mer omfattande deltagande i planläggning och beslutsfattande från massornas sida.

Denna del av resolutionen domineras huvudsakligen av en strävan efter *ekonomiska resultat*. Har är det fråga om rationalisering av produktionsapparaten, ökning av arbetsproduktiviteten,

---

[108] *KPSS*, op.cit. band 2, s. 470 ff.
[109] Ibid. s. 470.
[110] Se ibid. s. 471–472, 482–483.
[111] Ibid. s. 471, se även del 1, s. 276, 277.
[112] Ibid. s. 473.
[113] Ibid. s. 474–475, 477 ff.

nedskärning av företagens improduktiva delar, nedskärning av den statliga handelssektorns kostnader, etc.

c) organiserandet av en masskontroll

Organiserandet av en masskontroll intar en central plats i resolutionen. Man kräver att partilösa arbetare och bönder lär sig utöva de rättigheter som Sovjetrepubliken tillskriver dem. Man påminner om att ”all kamp mot byråkratiseringen som inte stöder sig på arbetarklassens verksamhet och initiativ, utan försöker ersätta arbetarnas och böndernas egen kontroll med den ena eller den andra apparatens verksamhet, är dömd att misslyckas med att förbättra och i grunden rekonstruera statsapparaten – hur goda avsikterna än må vara”.[114]

Resolutionen räknar sedan upp olika erfarenheter man kan stödja sig på.[115] Det sägs emellertid inte någonting om att orsaken till att dessa erfarenheter gett begränsade resultat eller om vad man bör göra för att uppnå bättre resultat.

”*Kampen mot de byråkratiska elementen inom partiet och statsapparaten*” tas också upp.[116] Den princip som förs fram i den här delen av resolutionen är en av de viktigare, eftersom man här försöker ange hur man ska vända på den utveckling som avlägsnat partiet från massorna. Dessa tvekar nu att kritisera partiet och partimedlemmarna, vilket Stalin konstaterar i sin rapport till CK i april 1928. Han säger då att partiledningens ökade auktoritet medför att ”massorna börjar betrakta ledarna nerifrån och vågar inte kritisera dem...” vilket kan leda till att ”ledarna förlorar kontakten med massorna och massorna förlorar kontakten med ledarna”. Då riskerar ledarna att bli för självsäkra och att ”betrakta sig som ofelbara” vilket måste ”leda partiet till ruinens brant”.[117]

Resolutionen insisterar på utvecklandet av en kritik *nerifrån och upp, utan hänsyn till person*, i syfte att undanröja såväl de byråkratiserade elementen som de element som lierat sig med landets kulaker och kapitalister. Det sägs att *brotten mot demokratin inom partiet måste bekämpas, att man måste genomföra val som får bort dem som förlorat massornas förtroende och mist kontakten med massorna*. Man måste överallt bekämpa de ledande organens tendens att ersätta de organ som valt dem med sig själva (t.ex. att Högsta Sovjet ersätter sovjeterna).[118]

Den resolution som jag i huvudsak redogjort för ovan, säger alltså att *en grundläggande omorganisering av de statliga apparaterna och deras sätt att fungera* är ett villkor för *byggandet av socialismen*. Resolutionen visar att det som sagts i detta ämne under flera år tydligen stannat på pappret. Denna text avslöjar också att det fortfarande råder stor osäkerhet rörande målsättningen. Är målsättningen *framförallt* en ökning av statsapparaternas effektivitet eller är den en revolutionär omvandling av apparaterna som möjliggör framväxten av nya politiska relationer av proletär karaktär? Resolutionen ger inte något entydigt svar på denna fråga, eller underlåter snarare att formulera frågan. Den säger därför inte någonting om *den konkreta väg man bör följa* för att omvandla statsapparaterna. Därför står motsägande anvisningar bredvid varandra utan inbördes rangordning.

Under de månader som följer på antagandet av resolutionen *ökar* man i praktiken *industrialiseringens omfattning* och slår också fast en högre takt för utvecklingen. Hädanefter fäster man störst uppmärksamhet vid ekonomiska frågor, medan man *förlorar prioriteringen*

---

[114] Ibid. s. 482.
[115] Hon nämner aktiviteterna inom arbetar- och bondeinspektionens sektioner, produktionskonferenserna, arbetarnas provisoriska kontrollkommissioner, utbildandet av arbetarkorrespondenter (som delger pressen sina påpekanden och sin kritik), diskussionen inom arbetarnas och tjänstemännens representativa organ angående undersökningsresultat etc.
[116] *KPSS*, op.cit. band 2, s. 483.
[117] Se Stalin, *W*, band 11, s. 34. [The Work of the April Joint Plenum of the Central Committee and Central Control Commission]
[118] *KPSS*, op.cit. band 2, s. 48.

av statsapparaternas omvandling ur sikte. De förändringar som trots allt genomföres, kommer *uppifrån*. Detta får negativa konsekvenser, framförallt ifråga on massornas kontroll och inflytande, som minskar istället för att öka.

1. Behovet av utrensningar inom partiet och deras innebörd

Den sextonde konferensen fattar ett formellt beslut om partiutrensningar.[119] Dessa sätts i samband med försöken att omforma statsapparaten, med den allmänna NEP-krisen och med kampen mot ”högeravvikelsen”. Den sextonde konferensen påpekar att de förestående utrensningarna är de första av *allmän karaktär* sedan 1921 då återuppbyggnadsperioden började.[120]

Under åren 1922 till 1929 företar man bara partiella utrensningar[121] med utgångspunkt från kontrollkommissionens löpande verksamhet.[122] Sextonde konferensens beslut åsyftar däremot en exceptionell och allmän utrensning.

Några dagar innan sextonde konferensen ställs inför förslaget om utrensningar, lägger Jaroslavskij fram en rapport i ämnet inför partiorganisationen i Moskva. Rapporten är särskilt hård gentemot landsbygdens partiorganisationer. Jaroslavskij kritiserar också fabriksarbetarna för att de bevarat banden med landsbygden. Han säger att dessa bara betraktar sitt industriarbete ”som ett medel för att berika sina gårdar”. Han understryker att utrensningen måste ske utifrån ideologiska kriterier, att var och en måste dömas ”utifrån hur klasskampens uppgifter fullföljs”.

Samtidigt varnar han för ”inkvisitoriska metoder” och för ”utfrågningar av grannen” etc.[123]

Teserna om utrensningarna tas inte upp förrän på sextonde konferensens sista debattdag. Redan före detta tillfälle skickas det ut instruktioner till de lokala kontrollkommissionerna. Således ger inte resolutionen om utrensningar upphov till någon diskussion i verklig mening. Inläggen från en del delegater visar emellertid att en del av konferensdeltagarna fruktar att utrensningarna kommer att innebära en begränsning av diskussionen inom partiet. Icke desto mindre antas resolutionen enhälligt.[124] Utrensningspolitiken härrör från föreställningar som förs fram i samband med resolutionen om kampen mot ”byråkratiseringen”. En del av resolutionen behandlar för övrigt själva partiet. Här följer ett utdrag: ”konferensen fäster hela partiets och framförallt varje partimedlems uppmärksamhet på att man måste föra en enveten och bestämd kamp mot de byråkratiska elementen inom själva partiet, inom partiapparaten. Dessa element har uppstått på grund av den mångfald band som finns mellan partiapparaten och sovjeterna, på grund av att så många partimedlemmar är inkorporerade i det administrativa arbetet och på grund av den borgerliga intelligentsians och funktionärskårens inflytande över de kommunister som arbetar inom statsapparaten”.[125]

---

[119] Se ibid. s. 485 ff. band 2.
[120] Se del 1, s. 265 ff.
[121] Mellan 1922 och 1928 lämnar omkring 260 000 medlemmar partiet. Under 1927 lämnar cirka 44 000 medlemmar partiet, varav ungefär 17000 utesluts efter kontrollkommissionens beslut (totala antalet partimedlemmar ligger på ungefär 1,2 miljoner). Se E H Carr & R W Davies, *Foundations...*, op.cit. del 2: s. 132–133, 474.
[122] År 1923 slås partiets kontrollkommission samman med arbetar- och bondeinspektionen. Den verkar således inom statsapparaten samtidigt som den kontrollerar partimedlemmarnas aktivitet. Kontrollkommissionens roll blir speciellt viktig från och med år 1926 i och med kampen mot oppositionen och vidtagandet av disciplinära åtgärder. I teorin är kontrollkommissionen fristående från centralkommittén (båda organen väljs direkt av kongressen) och den har sina egna sammanträden. Från och med år 1925 har emellertid kontrollkommissionen allt fler gemensamma sammanträden med CK och antar alltmer karaktär av CK-utskott. På denna punkt se E H Carr & R W Davies, *Foundations...*, op.cit. del 2: s. 116–117.
[123] Se Jaroslavskij, *Tchistka Partii*, Moskva, 1929, s. 29–33.
[124] Se *KPSS*, op.cit. band 2, s. 485 och *XVI Konferentsija VKP(b)*, op.cit. 1962, s. 589–611.
[125] Ibid. s. 483 (kursiverat av Bettelheim).

Detta stycke är värt att notera därför att det tillmäter kampen mot ”byråkratiseringen” inom partiet så stor betydelse, men också därför att *de orsaker till byråkratiseringen som anges av partiet är väldigt begränsade*.

Det blir därför svårare att bekämpa byråkratin. Problemen med arbetsdelningen och kadernas deltagande i produktionen lyfts inte fram när man analyserar det som i själva verket är en utveckling av en borgerlig politisk praktik. De åtgärder som föreslås mot byråkratiseringen blir därför också svåra att genomföra. En redogörelse för de viktigaste åtgärder som man fattar beslut om kan emellertid ge en bild av hur partiet fungerar strax före ”det stora genombrottet” och av de försök som görs för att förändra partiets sätt att fungera och minska ”byråkratin”.

En av dessa åtgärder består i en nedbantning av antalet avlönade partifunktionärer. Där möjlighet ges ska dessa ersättas av en grupp särskilt aktiva partimedlemmar, ”*partiaktivister*”. På varje ort, inom varje fabrik eller administration, etc. där dessa partimedlemmar är tillräckligt många, ska de utgöra en så kallad ”aktiv” partiorganisation. Sådana ”aktiva” organisationer växer också fram under år 1929, men åtföljs uppenbarligen inte av någon reell nedbantning av partiets avlönade funktionärskår.[126] En sådan reducering skulle för övrigt kanske inte kunna få så stor betydelse, eftersom en stor del av partikadern sitter på poster inom den statliga apparaten och avlönas för det.[127]

I resolutionen om partiutrensningar understryker man att brotten mot partidemokratin måste bekämpas, så att de ”byråkratiserade element” som förlorat massornas förtroende kan undanröjas. Förändringarna av partiets sammansättning och partiets arbetsstil sätts i samband med fullföljandet av ekonomins återuppbyggnad och industrialiseringen. Det betonas att partiet under loppet av NEP inte enbart rekryterat hundratusentals proletärer, utan även småborgerliga element. Genom sitt sociala och personliga exempel introducerar dessa ”en desorganisering i partileden, ett förakt för arbetarnas och lantarbetarnas åsikter. De utgör karriäristiska element, som partiet inte på ett tillfredsställande sätt befriat sig från med hjälp av kontrollkommissionens dagliga och systematiska arbete”.[128] Det är därför det krävs mer djupgående utrensningar.

Resolutionens formuleringar visar att partiets sammansättning år 1929 är sämre än det var år 1922, och då var läget långt ifrån tillfredsställande.[129] Den klargör också nödvändigheten av att underställa partiet massornas kontroll och utmönstra element som är främmande för kommunismen från partiet, för att man med framgång ska kunna åstadkomma nya samhällsomvandlingar.

Det betonas att fabriks- och verkstadscellerna utgör partiets sundaste del, men att utrensningar

---

[126] Partiets finansiella problem diskuteras inte öppet vid den här tiden. Bara i undantagsfall citeras siffror rörande partifunktionärer och deras arvoden. Se E H Carr & R W Davies, *Foundations...*, op.cit. del 2: s. 121.

[127] Nomineringar till viktiga poster inom statsapparaten sker aldrig utan partiets samtycke (dvs. utan samtycke från de organ som är knutna till partisekretariatet). Ibland krävs det även godkännande från andra myndigheter. De poster som kontrolleras på detta sätt finns upptagna på namnlistan. Nomineringen till dessa poster är inte reserverad för partimedlemmar, men andelen partimedlemmar som nomineras dit växer i allmänhet med postens ansvarsområde. År 1927 är sålunda mer än 75% av ordförandena och medlemmarna i VSNCh:s truster partimedlemmar. För direktörerna på de industriföretag som lyder direkt under VSNCh är siffran 96,9%. I allmänhet är det så att partimedlemmar nomineras till dessa poster, men det händer också att specialister som nomineras till sådana poster samtidigt blir medlemmar i partiet (ibid. s. 122, 125).

[128] *KPSS*, op.cit. band 2, s. 487.

[129] Se del 1, s. 257–258, 261–262, 269, 359, 360 och 377. Låt oss dra oss till minnes några begrepp som Lenin använde i början av 1922: ”Idag är vårt parti inte så politiskt bildat i allmänhet och i genomsnitt som det borde vara för att kunna utöva en verklig proletär ledning i en så här svår situation.” Lenin väntade sig då att ”tillströmningen till partiet av småborgerliga element som är öppet fientliga till allt som är proletärt skulle anta enorma proportioner” (*CW*, vol. 33, pp. 256, 257 ”Conditions for Admitting New Members to the Party” [Om betingelserna för upptagandet av nya medlemmar i partiet]).

är nödvändiga även där, eftersom också dessa celler är ”infiltrerade av element som inte förmår spela rollen av ett kommunistiskt avantgarde”, på grund av deras törst efter personlig rikedom, på grund av att de inte medverkar till att höja arbetsdisciplinen, eller därför att de inte brutit med de religiösa kulterna eller för att deras antisemitiska uppträdande vittnar om en kontrarevolutionär hållning, etc.[130] Det sägs att den nya etappens många och komplicerade uppgifter inte går att genomföra utan att man rensar ut de element från fabrikscellerna som i sin ideologi och sitt uppförande inte är proletära. Dessa element måste ersättas av arbetare som dittills varit ”aktiva sympatisörer”.[131] Resolutionen går ännu hårdare fram ifråga om läget bland landsbygdens celler. Man måste noga granska dessa cellers sammansättning i syfte att undanröja de element som står främmande för den proletära politiken och den proletära ideologin. Så. vidtar en lång uppräkning av de karakteristiska egenskaperna hos dem som bör uteslutas ur partiet.[132]

Slutligen framhåller resolutionen att utrensningarna är speciellt viktiga i cellerna inom den icke-produktiva sektorn. [133]

2. Hur utrensningspolitiken verkställs samt dess begränsningar

På den *principiella* nivån betonar resolutionen att *massorna måste delta* i genomförandet av utrensningspolitiken. På tal om utrensningarna i bycellerna med hjälp av ”aktiva” jordbruks-arbetare och fattigbönder och mellanbönder, säger resolutionen att utrensningarna måste göras under bondemassornas överinseende. Det slås fast att ”bara en sådan utrensning kan omvandla landsbygdens celler”.[134]

På de *konkreta åtgärdernas* nivå ställs problemet emellertid framförallt *i organisatoriska termer och inte i termer av en massrörelse*. I första hand behandlas den centrala kontroll-kommissionens och de lokala kontrollkommissionernas roll. De partilösa massornas deltagande i utrensningsaktionerna får bara ett omnämnande. Massorna uppmanas inte att *utveckla initiativ* för att utesluta element från partiet som inte är sanna proletärer eller sanna kommunister. De uppmanas inte att ställa krav på att partimedlemmar som begått fel ska uppfordras att bättra sig och ges möjlighet till det. Utrensningarnas karaktär och omfattning beror således på hur kontrollkommissionerna uppfattar sin roll och kraven på en djupgående sanering av partiet, på vilken information kontrollkommissionerna (trots avsaknaden av en massrörelse) kan erhålla om de partimedlemmar som är föremål för undersökning, om dessas praktik och relationer. Då kontrollkommissionernas medlemmar i själva verket utsetts bland partikadern, kan det stora flertalet av dem bara handla i enlighet med vad de flesta av dem som ska ”dömas” betraktar som rättvist. Avsaknaden av en verklig massrörelse gör att de framförallt utfärdar sanktioner mot de *extrema fallen* av uppkomlingslater, korruption, förakt för massorna och borgerligt och byråkratiskt uppträdande.

Däremot förbigås de ”medelsvåra” fallen för det mesta, trots att de är mångtaliga och trots att det är på dessa folkmassornas förtroende för partiet beror. Partiets revolutionära kapacitet hänger också på dessa ”medelsvåra” fall.

Det sätt varpå frågan om utrensningar ställs innefattar även andra aspekter. Det sägs att man ska ta hänsyn till partimedlemmarnas åsikter[135] och att de ”dolda” anhängarna av olika strömningar” ska jagas skoningslöst” (t.ex. gruppen ”demokratisk centralism”, anhängarna av Mjasnikov och andra ”partifientliga grupper”, däribland trotskisterna) . Det som åsyftas här är inte en verksamhet utan åsikter, *inklusive påstådda åsikter*, eftersom det talas om ”dolda”

[130] *KPSS*, op.cit. band 2, s. 488.
[131] Ibid.
[132] Ibid. s. 489.
[133] Ibid. s. 489–490.
[134] Ibid. s. 489.
[135] Ibid. s. 490–491.

åsikter, som måste bli föremål för en ”*skoningslös*” kamp.[136] Sådana formuleringar gör det möjligt att utesluta dem som uttrycker något förbehåll gentemot partiledningens värderingar av den ekonomiska eller politiska situationen eller som drar annorlunda praktiska slutsatser avsina bedömningar än partiledningen. Men bristen på en nöjaktig kontroll nerifrån och frånvaron av en sann strävan efter enhet, avsaknaden av en klar insikt om att framväxten av ideologiska motsättningar inom partiet är oundviklig och att dessa inte bör lösas genom tvång, gör att resolutionen främst förespråkar ”*administrativa metoder*” *för den ideologiska kampens område*. Detta får allvarliga konsekvenser för partiet självt, eftersom marxismen bara utvecklas genom *diskussion och öppen kamp*. Dessutom måste varje partimedlem kunna ge sin ståndpunkt tillkänna för att man ska uppnå *konkret kunskap* om den ekonomiska situationen.

Det är just för att resolutionen om utrensningar och centrala kontrollkommissionens direktiv till de lokala kontrollkommissionerna lägger tyngdpunkten på uteslutningar för att ena partiet ideologiskt[137] som Jaroslavskij avbryts i sitt tal av delegater som är missnöjda med resolutionens innehåll och med att resolutionen inte diskuteras. Dessa avbrott är desto mer betecknande som Jaroslavskij i sitt tal undviker att ta upp de rent politiska aspekterna på utrensningarna. Det är också anmärkningsvärt att de delegater som avbryter och kritiserar Jaroslavskijs tal ändå röstar för resolutionen; den antas nämligen enhälligt.[138]

3. Påpekanden rörande några av utrensningarnas omedelbara effekter

Kvantitativt sett är utrensningarna under 1929/30 mindre omfattande än vad de var under 1921/22. Den tidiga omgången berörde ungefär en fjärdedel av partimedlemmarna, medan den under 1929/1930 bara drabbar 11% och då upptas ändå en del av de uteslutna som medlemmar igen längre fram.[139]

Dessa åtgärder får också mycket begränsad effekt på partiets relationer till massorna. Utrensningarna genomföres i huvudsak av partiets interna kommissioner, utan någon aktiv medverkan från arbetarmassorna och bönderna, vilket resolutionen från sextonde konferensen stipulerade. Denna resolution är i själva verket nätt och jämnt antagen, när huvuddelen av partiets krafter finner sig inbegripna i en kamp för industrialisering och kollektivisering i stor skala. 1929/1930 års utrensningar leder därför inte till de förändringar i partiets sammansättning och funktionssätt som sextonde konferensen åsyftade. De gör inte partiet till något verktyg för en socialistisk omvälvning av de sociala relationerna och leder inte fram till någon kunskap om de stora bondemassornas situation och strävanden. Framgent fördunklas snarare denna kunskap på grund av att partimedlemmarna i basorganisationerna räds kontakten med de svårigheter som härrör från de högre instansernas felaktiga direktiv. Sådana kontakter kan nämligen lätt uppfattas som uttryck för ”ideologisk opposition” vilket kan föranleda uteslutningar ur partiet. Tillgripandet av sådana vapen i den ”ideologiska kampen” minskar generellt sett partiets benägenhet att berika sina erfarenheter och partimedlemmarnas benägenhet att reflektera. För att inte ”försätta sig i svårigheter” ger partimedlemmarna ofta sitt samtycke till varje direktiv och undviker att uttrycka andra ståndpunkter än dem ledningen intar. Framväxten av en sådan attityd får förödande konsekvenser för den demokratiska

---

[136] Det måste sägas att den resolution om partiutrensningar som antas av sextonde konferensen i detta avseende är helt annorlunda än den utrensningspolitik som formuleras 1921 på Lenins initiativ. Se *CW*, band 42, s. 315–316 [Proposals on a Check-Up and Purge of the R.C.P.(B.) Membership] om förslag från Lenin som antas av CK den 25 juni 1921, ibid. s. 602. Under 1921 års utrensning anger ett CK-cirkulär att det inte är tillåtet att utesluta en medlem på grund av ideologisk avvikelse, varvid fallet med medlemmarna i den tidigare ”arbetaroppositionen” anförs som exempel. Det verkar som om detta CK-cirkulär i huvudsak respekterades (se T H Rigby, *Communist Party Membership* op.cit. s. 99).

[137] Se E H Carr & R W Davies, *Foundations...*, op.cit. del 2: s. 144–145.

[138] Ibid. s. 145–146.

[139] Se T H Rigby, *Communist Party...*, op.cit. s. 97, 178–179.

centralismen, för partilivet och för partiets relationer till massorna.

På kort sikt bidrar emellertid de åtgärder som vidtas under 1929/30 till att göra partiet till ett mera *”effektivt” verktyg för genomförandet av beslut* än tidigare, vilket behövdes för att ta itu med de alltmer betungande ekonomiska uppgifterna.

d) den industriella utvecklingens perspektiv

Den sextonde partikonferensen är en avgörande händelse – om än inte den enda –i kampen mellan anhängarna av en maximal respektive en optimal industriell tillväxt. I motsats till vad som skedde på den femtonde partikongressen segrar nu de förstnämnda över de sistnämnda. Således framkommer nu en *uttalad politisk linje för en omedelbar intensifiering av industrialiseringen*. Denna linje får en rad effekter för klassförhållandena, framförallt för alliansen mellan arbetare och bönder. Ju mer linjen preciseras och utvecklas, desto klarare framstår dess klassmässiga konsekvenser, något som ännu inte är fallet vid tidpunkten för den sextonde konferensen.

För att placera besluten om industripolitiken i sitt sammanhang är det lämpligt att undersöka på vilket sätt de motstridiga riktlinjerna för denna fråga – före, under och efter den sextonde konferensen – återverkar på de ”siffermässiga perspektiven” för industrialiseringen och investeringarna. Det måste också påpekas att den dominerande riktlinjen *påskyndar den fullständiga brytningen med NEP*. Här föreligger en *motsättning* i sextonde konferensens resolutioner. Konferensen fattar nämligen också beslut om att inte hastigt överge NEP.[140]

1. Utvecklingen av perspektiven för industrin och investeringarna före den sextonde partikonferensen

Vi har sett hur två industrialiseringslinjer står emot varandra från och med den femtonde kongressen.[141] Den ena linjen är ett försvar av kongressens riktlinjer. *Om industrin är ekonomins ”motor”, så är jordbruket dess ”bas” och investeringarna måste fördelas på så sätt att alla ekonomins branscher utvecklas i en takt som gör det möjligt för dem att samtidigt tillfredsställa de andra branschernas och konsumenternas behov* (därav föreställningen om en ”optimal” utveckling). Enligt den andra linjen måste man genomföra en ”maximal” industriell utveckling och *prioritera investeringarna inom den tunga industrin*. Vi har sett att den andra linjen, till vilken Stalin gradvis ansluter sig för att slutligen bli dess försvarare, tenderar att ta överhanden. Detta är åtminstone den outtalade utvecklingen; före våren 1929 tas nämligen inte något formellt beslut som gör en klar uppdelning av de båda riktlinjerna.

Det ökande inflytandet för anhängarna av en ”maximal” industriell tillväxt tar sig uttryck i en stegrad ökning av industriproduktionens målsättningar och av de investeringar som föreslås från de olika organ som deltar i planeringen. I december 1927 förutsäger Gosplan att den tunga industrin under den första femårsperioden (som ska avslutat 1931/32) kommer att öka sin produktion med 77% (femårsplanens ”minimala” version) eller med 103 % (femårs-planens så kallade ”optimala” version).[142] I augusti 1928 lägger VSNCh fram ett förslag som går ut på att den tunga industrin vid femårsperiodens slut (1932/33) ska ha åstadkommit en produktionsökning på 127%. I december 1928 ligger Gosplans och VSNCh:s så kallade ”optimala” variant på 168%. I april 1929 antar den sextonde konferensen sedan en ”optimal”

[140] Denna aspekt på sextonde konferensens beslut analyseras längre fram under rubriken: ”Sextonde konferensen och jordbruksproblemen”, se ovan.
[141] Se ovan.
[142] Det bör noteras att *den så kallade ”optimala” varianten i själva verket är en maximal variant*. Den förutsätter en regelbunden ökning av skörden, av arbetsproduktiviteten, etc, det vill säga ”optimala” objektiva villkor, därav benämningen ”optimal variant”. Samma termologiska förvirring vidlåder femårsplanens varianter längre fram. Denna förvirring bereder väg för antagandet av en ”maximal” variant som kallas ”optimal”. Uttrycket ges en helt annan innebörd än den som åsyftades av företrädarna för en jämn utveckling av ekonomins olika grenar.

version på 179%. Mellan december 1927 och april 1929 ökar således femårsplanens målsättning för den tunga industrin med 102 eller 76%, beroende på vilken variant man utgår från.[143] Samtidigt stiger det belopp man beräknat för bruttoinvesteringar i fast kapital från 16 miljarder rubel (förutskickat i mars 1927) till 64,6 miljarder rubel, enligt de beslut som tas i april 1929.[144]

På två år *fyrdubblar man således investeringsplanerna*. Mer än 40% av dessa investeringar är avsedda för industrin och den tunga industrins andel därav höjes från 69,4% till 78%.[145]

Denna *”höjning” av målen för investeringar och för industriproduktionen* är desto mer anmärkningsvärd som den inte grundar sig på någon genomarbetad analys av den sovjetiska ekonomins möjligheter eller av de perspektiv som omvandlingen av ägandeförhållanden och produktionsförhållanden öppnar. En undersökning av femårsplanens projekt ger vid handen att ”höjningen” av industrins målsättningar framförallt kan hänföras till en ändring i den politiska kursen, det vill säga till det ökade inflytandet för anhängare av en snabb industrialisering. För att övertyga sig om detta räcker det att gå till den resolution och de beslut som sextonde konferensen och sovjetkongresserna lägger fram rörande femårsplanen.

2. Besluten från sextonde partikonferensen och från sovjetkongresserna

Sextonde konferensens resolution om femårsplanen stadfästes i maj 1929 av RSFSR:s och Ukrainas sovjetkongresser samt av sovjeternas femte kongress.[146] I denna resolution antas den så kallade ”optimala” varianten av femårsplanen som utarbetas av *Gosplan*. Resolutionen slår (varvid femtonde kongressens slutsatser tillbakavisas) fast att *planen måste säkra ”en maximal utveckling av den tunga industrin, då denna utgör basen för landets industrialisering”*.[147] *Man för inte längre fram principen om att jordbruket utgör basen för ekonomin.*

Enligt sextonde konferensens resolution är förutsättningarna för den tänkta industriella tillväxten att jordbruksproduktionen ökar med 50% i förhållande till förkrigstiden.[148] Men jordbruksproduktionen står stilla och tenderar rentav att gå tillbaka sedan 1926 på grund av genomförandet av de ”exceptionella åtgärderna”. Denna optimistiska syn på jordbruksproduktionens framsteg saknar alltså all grund. Förutsägelserna för jordbruket är också orealistiska i så måtto att man förutsätter att skördarna kommer att bli goda under alla fem åren.[149]

När man utgår från hypotesen om en maximal och oavbruten tillväxt i resolutionen om femårsplanen så förbigår man Lenins anvisningar om hur man på ett korrekt sätt utarbetar en ekonomisk plan. Man måste foga samman olika uppgifter med varandra, såsom länkarna i en kedja. Lenin säger också att man måste fastställa de minimala (och inte ”optimala”) villkor som måste vara förhanden för att olika uppgifter ska kunna fullföljas. Han säger att man bör utarbeta *flera varianter* för att bemöta *de faktiska betingelser som uppstår*, vilket innebär att

---

[143] Siffror för femårsplanens olika projekt återfinns i E Zaleski, *Planification...*, op.cit. s. 54–55, med källhänvisningar.

[144] Se ibid. s. 53 och *KPSS*, op.cit. band 2, s. 449. Man kan notera att den resolution från den sextonde konferensen som anger siffran 64,6 miljarder rubler för investeringarna slår fast att den ”optimala” varianten är stadfäst (ibid. s. 453), men denna variant förutskickade investeringar till ett belopp av 74,2 miljarder (se Zaleski, op.cit. s. 239).

[145] Zaleski, ibid. s. 53.

[146] Kongressen hålls samtidigt som den detaljerade femårsplanen publiceras: *Piatiletnii Plan Narodno-Choziajsstvennogo Stroïtelstva SSSR*, Moskva, 1929. Denna plan består av tre band på sammanlagt mer än 1700 sidor. Den innefattar en lista över företag som ska byggas eller utöka sin verksamhet för att de fastslagna målen ska uppnås.

[147] Se *KPSS*, op.cit. band 2, s. 453.

[148] Ibid. s. 449.

[149] Detta är bara ett exempel på de villkor som ska uppfyllas för att planens mål ska kunna förverkligas. Dessa villkor räknas upp av Grinko i hans artikel ”Plan Velikich” i *Planovoje Choziajstvo*, nr 2, 1929, s. 9–10, se M Lewins artikel ”Disappearance of in the Plan”, *Slavic Review*, juni 1973, s. 272.

vissa uppgifter måste skrinläggas, om det inte finns förutsättningar för att genomföra dem. Lenin understryker också att i den konkreta situation som Sovjet befinner sig måste *utgångspunkten eller det grundläggande elementet i planeringsarbetet* utgöras av de faktiska tillgångarna på livsmedel (i realiteten spannmål). Ingen av Lenins anvisningar följs under 1928/29, varken när den ”optimala” versionen utarbetas eller senare när skörderesultaten blir sämre än väntat.[150]

Resolutionen om femårsplanen förutser också en ökning av arbetsproduktiviteten inom industrin med 150%. Denna ”förutsägelse” är i verkligheten bara en *önskan*. Den saknar objektiv grund och står i motsättning till produktivkrafternas faktiska utveckling. Den kommer inte heller att förverkligas. Utifrån denna ”förutsägelse” rörande jordbruket och arbetets produktivitet säger planen att reallönerna kommer att öka med 71%, medan produktionskostnaderna kommer att minska med 35% inom industrin och med 50% inom byggnadsbranschen.[151] Antagandena om dessa minskningar utgår från hypotesen (vilken saknar grund och inte kommer att besannas) om en högst påtaglig förbättring vad gäller utnyttjandet av råvaror och energi.

Det finns många orsaker till att man ställer upp så föga realistiska mål.[152] En stor del av medlemmarna och av kadern vet att målsättningen inte är trovärdig, men vågar inte säga detta högt. Bland orsakerna till svårigheterna finner man utvecklingen av *arbetslösheten* under de föregående åren och de *ständigt växande problemen* med försörjningen. Detta leder till att man söker en utväg för *att så snabbt som möjligt undkomma en situation som börjar bli farlig för sovjetmakten*. När relationerna till bönderna försämras till följd av de ”exceptionella åtgärderna” anser många partimedlemmar att utvägen *består i en så snabb industrialisering som möjligt*. De få som tar risken att framhäva det orealistiska och det motsägelsefulla i förutsägelserna, betraktas då som ”defaitister”. Uppluckringen av förbundet mellan arbetare och bönder som pågår sedan början av 1928 spelar således en betydande roll för uppslutningen bakom de då gällande ”förutsägelserna” för femårsplanen. Denna uppslutning bottnar i illusionen att man kan gjuta liv i förbundet mellan arbetare och bönder med hjälp av ekonomiska och tekniska lösningar. Den är ett uttryck för en ”teknicistisk-ekonomistisk” komponent i bolsjevikernas ideologi, något vi ska återvända till. Denna komponent får en avgörande betydelse under trycket från en rad faktorer: den entusiasm för industrialiseringen som uppfyller en del av arbetarklassen och framförallt de unga, påtryckningarna från storindustrins ledare och påverkan från en nationalism som smickras av föreställningen om att man ska ”komma ifatt och gå förbi” industriländerna så snabbt som möjligt.

En rad objektiva och subjektiva betingelser gynnar således utarbetandet och accepterandet av en extremt ambitiös industrialiseringsplan.[153] Detta till den grad att planen inte enbart innehåller orealistiska förutsägelser, utan även *en mångfald inre motsättningar*.

En någorlunda noggrann undersökning av femårsplanens förutsägelser och av det sätt varpå

---

[150] Lenins anvisningar som nämns här förekommer i ett brev från Lenin till Krizjanovskij, Gosplans ordförande, se Lenin, *CW*, band 32, s. 371 ff. [To Comrade Krzhizhanovsky, The Presidium Of The State Planning Commission]

[151] *KPSS*, op.cit. band 2, s. 452, 454.

[152] Fakta har kastat ljus över denna bristande realism. När man påstår att ”femårsplanen uppfyllts på fyra år” så anför man bara några enstaka siffror som bevis för detta. Med tystnad förbigås allt som inte uppfyllts inom *områden som är viktiga* för massornas levnadsvillkor (lätt industri, jordbruk, reallöner) och för ackumulationen (arbetsproduktivitet, produktionskostnader, etc).

[153] Som tidigare sagts förverkligas inte planen *i sin helhet*, vilket medför en rad negativa konsekvenser för förbundet mellan arbetare och bönder och för arbetarklassens arbetsvillkor och levnadsvillkor. Den ”industriella ambition” som ligger i planen tillfredsställs delvis eftersom den ger den sovjetiska industrin impulser att göra gigantiska framsteg på vissa områden. Det är meningslöst att fråga sig om inte en mer sammanhängande och realistisk plan som ställde industrin direkt i jordbrukets tjänst skulle ha lett till samma resultat utan att få samma negativa konsekvenser; man återskapar inte historien.

den löpande ekonomiska verksamheten fungerar klargör att *de materiella resurser som krävs för att förverkliga målen saknas* i en rad sektorer och *kommer inte att kunna uppbringas under dessa fem år*. Från 1928/29 behöver man enligt planens målsättningar en 30% större kvantitet produkter från järnindustrin än vad som går att få fram. *Av den efterfrågan som planen skapar är det alltså 30% som inte kan tillfredsställas*. Ett liknande underskott kan noteras för andra metaller än järn; siffran ligger här på 25% och samma situation råder för en mångfald andra produkter.[154]

De ekonomer och tekniker som utarbetar planens målsättningar är inte omedvetna om att vissa delar av den inte stämmer överens inbördes och att den innefattar orealistiska element. Under den atmosfär av ”*skoningslös kamp*” mot högern som råder i början av år 1929 föredrar de flesta att tiga, eller också talar de i förtäckta ordalag, eftersom de annars löper risk att stämplas för ”defaitism” eller ”högertendenser”.

Strumilin, som ändå förespråkar ambitiösa målsättningar, observerar att merparten av planeringsspecialisterna inte längre är beredda att kritisera planen eller att föreslå erforderliga tillrättalägganden. Angående detta ämne skriver han: ”Det skulle tyvärr vara meningslöst att testa civilkuraget hos de specialister som redan nu berättar i korridorerna att de föredrar att uttala sig för (*stoyat*, ordagrant ’stå upp’) en hög utvecklingstakt framför att hamna i fängelse (*sidet*, ordagrant ’sitta’) till följd av att ha uttalat sig för en lägre utvecklingstakt.”[155]

Det är inte bara rädslan för regressioner som får de flesta att tiga om de orealistiska inslagen i planen (inslag som gör hela planen ”orealistisk”). Även den politiska och ideologiska atmosfär som växer fram under 1928 i samband med uppluckringen av förbundet mellan arbetare och bönder bidrar därtill. Till och med ledande partikamrater som är gynnsamt inställda till en snabb industrialisering, men som inser att vissa mål skjuter för högt, upphör att ge uttryck för sina tvivel på det officiella planet.

Ett brev som Kujbysjev skriver till sin hustru i slutet av år 1928 (brevet publiceras nästan 40 år senare) vittnar om den situation vissa ledare befinner sig i, trots att de knappast kan misstänkas för högertendenser. ”Det är detta som oroade mig igår och som oroar mig idag, jag är oförmögen att åstadkomma en balans (mellan de disponibla resurserna och de tillgångar som fordras för att målen ska nås – CB) och eftersom jag inte kan minska kapitalutgifterna, inte minska utvecklingstakten, så återstår ingenting annat än att utföra en nästan ogenomförbar uppgift ifråga om kostnadsreduktioner”.[156]

I detta läge utarbetas planen utan att man ens definierar de konkreta betingelser som måste uppfyllas för att de förutsedda produktions- och produktivitetsökningarna eventuellt ska kunna uppfyllas. Planen grundas huvudsakligen på effekter av den tekniska omvandlingen som ännu inte studerats och på införandet av importerade ”moderna tekniker”. Ingen hänsyn tas till vilken tid det tar att uppnå ett behärskande av dessa tekniker i samhällelig skala.

Trots att planen utges för att vara en plan för det socialistiska uppbygget, *drar den inte upp något perspektiv för omvandlingen av produktionens och arbetets sociala organisation*. Förhållandena inom den statliga sektorn som konsoliderats under NEP framstår som okränkbara. Man för aldrig fram det marxska perspektivet om att *socialismen kommer att omvandla arbetets relationer* och ge upphov till ”en ny organisering av produktionen, eller mer exakt, frigöra produktionens sociala former från slaveriets bördor, från den klasskaraktär som produktionen antar i den nuvarande arbetsorganisationen (som skapats av den moderna

---

[154] Se tabell IX, s. 84, i E Zaleskis bok *Planification..*, op.cit. s. 84.
[155] *PCh*, nr 1, 1929, s. 109, citerat efter M Lewins artikel ”Disappearance of Planning in the Plan”, *Slavic Review*, juni 1973, s. 272.
[156] Se G V Kujbysjev med flera, *V.V. Kujbysjev: Biografija*, Moskva, 1966, citerat av M Lewin, Lewins artikel ”Disappearance of Planning in the Plan”, *Slavic Review*, juni 1973, s. 273, not 6.

industrin)".[157]

I avsaknad av nya former för arbetets organisering blir den snabba ökning av arbetsproduktiviteten som förväntas i första hand beroende av att industriledarna skärper sin auktoritet gentemot arbetarna. Resolutionen om femårsplanen framhåller just detta. Den manar till en "beslutsam kamp mot den oberättigade frånvaron och produktionens flaskproppar" och till "stärkande av arbetsdisciplinen".[158]

3. Arbetsdisciplin, materiell stimulans och fackföreningarnas roll

I början av år 1929 startar en omfattande kampanj för stärkandet av arbetsdisciplinen. Den 17 januari lägger CK fram en översikt över läget i Donbassgruvorna, där man konstaterar att "gruvarbetarnas och de lägre förmännens disciplin försämrats" och att "ökningen av arbetsproduktiviteten är otillräcklig".[159] Den 21 februari manar CK till en striktare arbetsdisciplin.[160] Den 6 mars 1929 utfärdar *Sovnarkom* ett dekret som fördömer den höga frånvaron och den bristande punktligheten. Företagsledarna uppmanas att vara strängare i sin utdelning av bestraffningar och arbetsförmedlingarna uppmanas att ge förtur åt arbetare som inte avskedats på grund av bristande disciplin.[161] Samma månad beklagar sig chefen för avdelningen "arbetets ekonomi" inom VSNCh, I Kraval, över de otillräckliga bestraffningarna för bristande disciplin och slapphet, såväl inom medlingskommissionerna och arbetsinspektionen som vid domstolarna.[162]

Vid den tidpunkt då man i femårsplanen räknar med arbetsdisciplinen för att snabbt öka produktiviteten, är dessa förväntningar knappast berättigade. Partiet kräver nu mer och mer hjälp från fackföreningarna för att stärka arbetsdisciplinen. Efter att ha antagit resolutionen om femårsplanen skickar den sextonde konferensen ut en appell, vari den framhåller vilka enormt omfattande uppgifter som måste utföras om man ska förverkliga en snabb industriutveckling.[163] För den kommande utvecklingsfasen lägger man tonvikten på "*tävlan*" och på det "oupplösliga band som förenar tävlan och femårsplanen". Man kräver att fackföreningarna och de ekonomiska organen antar "ett system som *uppmuntrar* dem som engagerar sig i tävlan".[164]

Vi har sett[165] att många fackliga ledare, däribland Tomskij, mot bakgrund av sina kunskaper om arbetarnas dagliga problem reser ett visst motstånd mot direktiv som sätter för stark press på arbetarna. Dessa anser att detta tryck kan få negativa effekter när det överskrider en viss gräns. Därför reserverar de sig mot att målen för arbetsproduktiviteten och för nedbantningen av produktionskostnaderna sätts så högt.

Redan på den åttonde fackföreningskongressen i december 1928 kommer det nästan till öppen konfrontation mellan Tomskij och hans anhängare och å ena sidan och anhängarna av en "maximal" investeringstakt å andra sidan.

Den 12 december utfärdar *Pravda* en varning mot de fackföreningar som inte fäster tillbörlig uppmärksamhet vid "uppbyggnadsperiodens nya uppgifter". På samma kongress tillbakavisar Kezelev, en av ledarna för metalls fackföreningar, denna anklagelse som "förtal av fackföreningsrörelsen". Han fördömer också de artiklar med samma innehåll som stått i *Konsomol-*

---

[157] Marx, första versionen av La guerre civile en France, i *MEW*, op.cit. band 17, 1964, s. 546. Se även samma text i Marx, *La Guerre civile en France*, Paris, Editions sociales, 1968, s. 216 liksom *Pariskommunen*, op.cit.
[158] *KPSS*, op.cit. band 2, s. 454.
[159] Se *Direktivy KPSS i Sovetskogo Pravitelstva po Choziajstvennym Voprosam*, band 2, Moskva, 1957, s. 7.
[160] Ibid. s. 12–17.
[161] *Sobranije Zakonov*, 1929, nr 19, paragraf 167.
[162] *Ekon. Jizn*, 3 mars 1929.
[163] *KPSS*, op.cit. band 2, s. 495–499.
[164] Ibid. s. 498–499.
[165] Se ovan.

skaja Pravda. Han ser i dessa artiklar ”en föraktfull attityd” gentemot de arbetande massornas intressen och ett återupplivande av ”trotskismen” (anspelning på 1920/21 års tvist om ”fackföreningarnas förstatligande”).[166] Han slår fast att industrialiseringen kräver att man ”fäster ökad uppmärksamhet vid arbetarmassornas behov och vardagliga intressen”.[167]

En stor del av den fackliga kader som stöder dessa ståndpunkter skiljs från sina uppdrag efter beslut av partiet. Under 1929/30 byts 78 till 86% av medlemmarna i de fackliga fabriks-kommittéerna ut i Moskva och Leningrad, i Ukraina och Ural.[168] Dessa extremt höga procenttal tyder på att nyrekryteringen till fabrikskommittéerna bottnar i en massiv motvilja bland de flesta fackligt ansvariga mot sådana krav som de uppfattar bara kan leda tid att arbetarklassen förlorar förtroendet för fackföreningsrörelsen.

Efter denna omläggning står fackförbunden mera beredda att agera för en ökad arbetsproduktivitet, framförallt genom att hjälpa till att revidera löner och arbetsnormer.

En hårdnande arbetsdisciplin växer alltså fram och nya normer genomdrives uppifrån. Det rådande läget gynnar inte massornas initiativ, utan försvårar för massorna att delta i kampen mot ”byråkratiseringen” på det sätt som sextonde konferensen förespråkat.

e) jordbrukspolitiken

Medan den sextonde konferensen för fram en ny linje på industrins område, så slår den ifråga om relationerna till bönderna åter fast de NEP-principer som man redan tidigare beslutat om.

Resolutionen om jordbruket[169] framhåller visserligen att man måste bilda kolchoser och sovchoser, men det bör ske gradvis med hänsyn tagen till att partiet måste utföra ett förberedande politiskt och ideologiskt arbete på landsbygden. Man fortsätter således att framställa mellanbonden som ”huvudperson”[170] inom jordbruket och som den som kommer att förbli ”huvudperson” under lång tid framöver. Jag ska nu ge några exempel på den försiktighet varmed man fortfarande tacklar kollektiviseringen.

1. Sextonde konferensen och jordbruksproblemen

Enligt en av sextonde konferensens resolutioner kommer största möjliga utveckling av den ”socialiserade sektorn” (sovchoser och kolchoser) att innebära att den besitter 26 miljoner uppodlade hektar år 1933, vilket är 17,5% av den totala odlade arealen ifrågavarande år. År 1933 förutser man att den ”socialiserade sektorn” ska stå för 15,5% av spannmålets brutto-produktion och för 43% av marknadsproduktionen, alltså mer än 8,4 miljoner ton.[171]

De individuella jordbruken beräknas alltså fortfarande komma att spela en dominerande roll inom produktionen; man räknar med att de ska stå för 90% av jordbrukets totala bruttoproduktion.[172]

Resolutionen framhåller följande: ”Under de närmaste åren tillkommer ökningen av jordbruksproduktionen framförallt de enskilda jordbruk som innehas av fattigbönder och mellanbönder, ty ”den lilla enheten har långtifrån uttömt sina möjligheter och kommer inte

[166] På denna punkt se del 1, s. 324 ff.
[167] *Vosmoj Sezd Professionalnych Sojuzov SSSR*, op.cit. s. 3–14, 24, 55.
[168] Se S P Trapeznikov, *Kommunistitjeskaja Partia v period nastuplenija sotsializma*, andra utgåvan, Moskva, 1960, s. 40–41.
[169] Se *KPSS*, op.cit. band 2, s. 455 ff.
[170] Ibid. s. 455.
[171] Ibid. s. 451, 459. I femårsplanen anges något annorlunda siffror: år 1933 ska ”den socialiserade sektorn” inom jordbruket förfoga över 27 miljoner hektar besådd jord, producera 16% av spannmålets bruttoskörd och stå för 43% av spannmålsförsäljningen. Se *Piatiletni i Plan Narodno-Choziaistvennogo Stroitelstva SSSR*, op.cit. band 1, s. 53, 59 och band 2, s. 285.
[172] *KPSS*, op.cit. band 2, s. 451.

heller att göra det i brådrasket".[173] Den fullständiga omvandlingen av den agrara strukturen sätts således in i ett perspektiv på minst tio år och placeras inom ramen för NEP.[174]

Den sextonde konferensens resolution om jordbruket framhåller att "sovjetmakten systematiskt måste ge fattigbönderna och mellanbönderna en fruktbar hjälp för att öka arbetsproduktiviteten".[175] Därför uppmanas sovchoserna och maskin & traktorstationerna att ge sitt *stöd åt enskilda jordbrukare*. Systemet med kontrakt (kontraktazia) betraktas som ett medel att öka produktiviteten på fattigböndernas och mellanböndernas gårdar, samtidigt som det skapar kontakter mellan jordbruket och industrin, som har att i första hand leverera produktionsmedel till de bönder som undertecknat kontrakt om spannmålsleveranser.[176]

Sextonde konferensen *betonar framförallt befästandet av förbundet mellan arbetare och bönder inom NEP:s ramar*. En sådan konsolidering förutsätter en massiv hjälp till de enskilda jordbruken genom tillförsel av produktionsmedel. Här har vi en av "alliansens nya former". Denna måste kombineras med *mer direkt hjälp till bönderna från de arbetare som beger sig till landsbygden* för att delta i arbetet på fälten, och där utföra en politisk och ideologisk verksamhet i syfte att bidra till fattigböndernas och mellanböndernas kamp mot kulakerna.[177]

Den politiska linje som sextonde konferensen drar upp gäller hur sovjetmakten *under flera år framåt* ska stärka sin ställning på landsbygden. Det är alltså en "försiktig" linje, där brådska och improvisation undvikes.

2. Orsakerna till att den sextonde konferensen beslutar om en så "försiktig" jordbrukspolitik

Den "försiktiga" jordbrukspolitik som sextonde konferensen fattar beslut om står i bjärt kontrast till den ambitiösa industripolitiken. Denna "försiktighet" återspeglar partiets kännedom om hur svaga partiorganisationerna är på landsbygden och om hur bristfällig partiets förankring är bland bönderna.[178] Försiktigheten har också sina rötter i det faktum att en del bysovjeter är så svaga att de ännu 1929 bara besitter en formell auktoritet.[179] Dessa bysovjeter måste stärkas om sovjetmakten ska kunna utöva ett reellt inflytande över bylivet och initiera ett omfattande kollektiviseringsarbete.

5. Motsättningen mellan industripolitiken och jordbrukspolitiken och "det stora genombrottet"

Den försiktighet som präglar sextonde konferensens jordbrukspolitiska linje råkar snart i motsättning till industripolitiken. Denna fordrar i själva verket att bönderna levererar mycket större kvantiteter jordbruksprodukter till städerna, industrin och för exporten, än vad de är beredda att lämna ifrån sig under de delvis nepska betingelser som ännu råder. Den industripolitik som slås fast i början av år 1929 leder i själva verket till nya brott mot NEP:s principer. När industrin slukar allt större resurser försämras möjligheterna att tillföra byarna tillverkade produkter. När insamlingsorganen försöker utvinna ytterligare produkter från landsbygden, blir således städerna samtidigt allt mindre kapabla att leverera industriprodukter till landsbygden.

Under år 1929 konstaterar bönderna att de "exceptionella åtgärderna" blir tyngre och att de numera antar en kontinuerlig karaktär. Det missnöje som då uppstår leder till att mindre ytor

---

[173] Ibid. s. 459.
[174] Se artikel av Strumilin, en oreserverad anhängare av en snabb planmässig utveckling, i *PCh*, nr 3, 1929, framförallt s. 36, se också *Pravda*, 2 och 16 juni 1929.
[175] *KPSS*, op.cit. band 2, s. 459.
[176] Ibid. s. 459–460, 468.
[177] Ibid. s. 468–469 och en rad artiklar i *Pravda* i början av 1929.
[178] Se ovan.
[179] Se ovan.

odlas, problem med städernas försörjning uppstår och livsmedelsransonerna minskar. I vissa regioner uppstår det till och med oroligheter.[180]

Motsättningen mellan industripolitiken och jordbrukspolitiken sätter alltså snabbt sina spår. Den måste leda till att antingen den ena eller andra politiken revideras eller till att de båda anpassas till varandra.

Motsättningarna inom den urbana sektorn förvärras och industrialiseringens förespråkare dominerar. De är övertygade om att ”eftergifter” inför böndernas missnöje skulle bringa industrialiseringen i fara. Industrialiseringspolitiken upprätthålles och man vidtar mer och mer öppet åtgärder som strider mot NEP, även om inte NEP överges ”officiellt”.

a) försöken att öka industrialiseringstakten och inriktningen mot en snabb kollektivisering

Uppluckringen av förbundet mellan arbetare och bönder leder paradoxalt nog till en *ytterligare intensifiering av industrialiseringen*. Partiledningen tror sig på detta sätt kunna *förkorta* den tid under vilken bristen på industriprodukter gör sig gällande. Den omedelbara effekten blir emellertid att bristen förvärras.

Försvagningen av förbundet mellan arbetare och bönder föranleder partiledningen att inrikta sig på en snabb kollektivisering av jordbruket[181], vilket det ännu inte finns politiska och ideologiska förutsättningar för. De kollektiva och statliga jordbruken framstår alltmer som den enda lösningen på problemet med jordbruket och städernas försörjning. Eftersom kollektivisering och mekanisering framställs som sammanhörande, så leder den ökande kollektiviseringen till krav på fler traktorer och jordbruksmaskiner. På så sätt ökar behovet av stål och förslagen till industriutvecklingen läggs ännu högre och blir därmed orealistiska.

Den sextonde konferensen förutser en ökning av industriproduktionen på 22% å ett år. Några månader senare höjs målet för år 1929/30 utan motivering till en fantasisiffra på 32%. Till slut för den officiella statistiken fram siffran 20%. Detta är en optimistisk uppskattning, eftersom man inte riktigt tagit hänsyn till prishöjningarnas effekt på industriprodukternas ”värde”.[182]

När man ersätter sextonde konferensens mål med ”radikalare” mål *bryter man med den skenbart nepska linje som konferensen antagit*.

b) brytningen med sextonde konferensens linje och dess effekter på de politiska relationerna inom bolsjevikpartiet

Brytningen med sextonde konferensens linje påskyndar framväxten av en ny form av partiledning, en ny typ av relationer mellan partisekretariat och de högsta instanserna inom partiet, dvs. politbyrån, centralkommittén, partikonferenserna och partikongresserna. Från april till december 1929 fattas således många beslut utan att de högre partiinstanserna rådfrågas. Det rör sig om beslut av historisk betydelse eftersom de utmynnar i det totala övergivandet av NEP. När partiets högre instanser sammanträder kan de bara godkänna beslut som redan håller på att genomföras och som redan förts ut till allmänheten. Ett ifrågasättande av besluten skulle leda till en farlig kris för landets styre. Under dessa månader år 1929 försöker CK bara (utan resultat) dämpa omfattningen av de avvikelser som görs från den sextonde konferensens beslut.

---

[180] Bara i Moskvaprovinsen förekommer över 2000 officiellt registrerade bondedemonstrationer, varav en del åtföljs av våldshandlingar. När man tillskriver kulakerna dessa demonstrationer, träffar man kanske rätt vad gäller anstiftarna, men man förklarar inte hur kulakerna kunnat dra med sig tillräckligt många bönder för att man ska kunna tala om bondedemonstrationer värda namnet. Se Kozlova, *Moskovskije Kommunisty*, s. 43, citerat av S Cohen, *Bucharin...*, op.cit. s. 330.

[181] Se nedan.

[182] Se E Zaleski, *Planification..*, op.cit. s. 103, 147, *N Ch...1970 g*, Moskva, 1971, s. 131.

”Högeroppositionen” lider nu sitt fullständiga nederlag. I maj och juni publicerar Bucharin en sista text vari han gör ett noggrant försök att redogöra för sina invändningar mot vissa aspekter av den ekonomiska linje som nu håller på att ta överhanden.[183]

Därefter fråntas han möjligheten att publicera minsta avvikande åsikt. Den 21 och 24 augusti avfyrar *Pravda* en offentlig salva mot Bucharin. Det är upprinnelsen till en ”allmän offensiv” från hela pressen mot alla som har, eller misstänks för att ha, någon anknytning till högerns ståndpunkter. Krupskaja och Maria Uljanova (Lenins änka och Lenins syster) drabbas.[184] Tvärtemot de villkor som gällde för tidigare oppositioner ges inte ”högeroppositionen” något tillfälle att svara, inte ens för att tillbakavisa grundlösa anklagelser. Den ges inte något tillfälle att framföra invändningar mot de beslut som strider mot sextonde konferensens resolutioner.[185] Under sådana betingelser blir partikaderns möjligheter att göra en helhetsanalys av läget mycket begränsade.

Rädslan för att stämplas som ”högeravvikare” får dessutom de flesta kadrer att visa upp en falsk optimism i sin framställning av det rådande läget. Genom korsningen av industrilinjen, jordbrukslinjen och en mängd illusioner föds så ”det stora genombrottets politik”. Detta är utgångspunkt för en kollektivisering som genomförs under sådana betingelser att konsekvenserna för alliansen mellan arbetare och bönder och för jordbruksproduktionen blir helt annorlunda än vad partiledningen förespeglat sig.

6. Det stora genombrottet under slutet av år 1929

Huvudinnebörden i ”det stora genombrottet” är att man överger sextonde partikonferensens riktlinje om att genomföra kollektiviseringen steg för steg, om att ge kollektiviseringen en solid grund genom att låta bondemassorna ansluta sig frivilligt. Denna riktlinje var vägledande när man lade fast femårsplanens mål. Nedan följer några upplysningar som kan tjäna som illustration till hur snabbt och definitivt man överger sextonde konferensens jordbrukspolitiska riktlinjer.

a) kollektiviseringstakten ökar och riktlinjerna från sextonde konferensen överges

Vid undersökningen av kollektiviseringstakten kan man urskilja två perioder. Den första

---

[183] Denna text publiceras i två delar i *Pravda* den 26 maj och den 6 juni 1929 under rubriken ”Nekotorye problemy sovremennogo kapitalizma i teoretikov burzjuazii” (op.cit. s. 2-3), och Teoria ”organizovannoi beschoziaistvennosti”, (op.cit. s. 3–5). Det är intressant att notera att Bucharin i dessa texter kritiserar de borgerliga teorierna för den ”överlägsenhet” som tillvitas det mycket stora företaget (teorier som synbarligen utövar ett inflytande över föreställningarna om femårsplanen och dess innehåll).

[184] Se S Cohen, *Bucharin...* op.cit. s. 461 not 272.

[185] På CK:s sammanträde mellan 10 och 17 november 1929 lägger Bucharin, Rykov och Tomskij fram en gemensam deklaration, där de presenterar sin analys av läget. Innehållet offentliggörs inte, men bedöms som oantagligt av CK:s majoritet. Man bordlägger emellertid alla ”organisatoriska åtgärder” gentemot Rykov och Tomskij, medan däremot Bucharin utesluts ur politbyrån (se *KPSS*, op.cit. band 2, s. 542–543). Några dagar senare, den 25 november, publicerar ”de tre” en *självkritik*, där de säger att ”deras tidigare åsikter visat sig vara felaktiga” och där de förbinder sig att ”bekämpa varje avvikelse från partilinjen, isynnerhet vänsteravvikelser” (citerat efter S Cohen, Bucharin..., op.cit. s. 334). *Denna självkritik är en officiell markering av det fullständiga politiska nederlaget för ”de tre”*, men innebär inte slutet på angreppen mot dem. Angreppen riktar sig framförallt mot Bucharin, som ombes att göra en mer fullständig självkritik på sextonde kongressen (26 juni–13 juli 1930). På denna kongress gör Rykov och Tomskij *ny självkritik*, men Bucharin vägrar att sälla sig till dem. Icke desto mindre blir han omvald till CK. Efter åtskilliga underhandlingar gör Bucharin slutligen *ny självkritik* (*Pravda*, 20 november 1930). Detta innebär dock inte heller slutet på angreppen mot honom. Vad gäller Rykov så förblir han trots sina politiska ståndpunkter ordförande i Sovnarkom ända fram till december 1930, då han fråntas sina uppdrag och ersätts av Molotov (se S Cohen, *Bucharin...*, op.cit. s. 331, 349). ”De tre” är inte längre medlemmar av CK och har nu bara sekundära uppdrag. Från och med 1933 spelar emellertid Bucharin återigen en icke obetydlig roll (se S Cohen, op.cit. s. 354–356). Under 1936 ställs ”de tre” inför rätta, men döms inte i samband med den första ”stora processen”, den mot Zinovjev och Kamenev. I augusti 1936 begår Tomskij självmord. I början av 1938 anklagas Bucharin och Rykov för att bilda ett antisovjetiskt ”block” tillsammans med trotskisterna, för att vara den tyska och den japanska imperialismens agenter och för en rad andra brott. De döms till döden och avrättas.

täcker månaderna juni till oktober 1929, den andra går från november 1929 till början av mars 1930.

Under den första perioden sker kollektiviseringen i huvudsak på frivillig väg, och det är fattigbönderna och mellanbönderna själva som sluter upp bakom kollektivbruken. Under den här perioden ansluter 900 000 hushåll sig till kolchoserna, vilket betyder att andelen kollektiviserade hushåll stiger från 3,9 till 7,5%.[186] Detta är ett betydande framsteg. Det finns emellertid några begränsningar i det som nu sker:

1. Under den här perioden utgör fattigbönderna majoriteten bland dem som ansluter sig till kollektiviseringen. Fattigbönderna utgör 78% av medlemmarna i ”*kommunerna*”, 67% i ”*artelerna*” och 60% i ”*tozerna*”.[187] Detta samtidigt som fattigbönderna enligt samma statistiska källor bara utgör 35% av landsbygdens befolkning.[188] Man kan alltså inte säga att *mellanbonden* slagit in på kollektiviseringens väg, även om andelen mellanbönder ökar något framemot oktober.[189]

2. Rörelsens utveckling är oerhört ojämn, och så förhåller det sig fortfarande mot slutet av 1929.[190] Kollektiviseringen sker bara delvis på frivillig basis. Redan i september 1929 går det ut direktiv om att kollektiviseringen bör omfatta ”*hela orter*”, vilket kallas fullständig kollektivisering eller *splosjnaja*. Det sägs också att merparten av produktionsmedlen bör kollektiviseras och att kolchoserna bör anta formen av *storjordbruk*.[191] Kollektiviseringen av en ”hel ort” sker emellertid sällan med böndernas samtycke. Vid den här tiden är det ovanligt att *alla* bönder på en ort samtidigt är beredda att ansluta sig till kollektivjordbruk. Det är också sällsynt att de är beredda att avstå från nästan allt individuellt ägande av produktionsmedel och bilda kolchoser som är *storjordbruk*.

Redan under sommaren 1929 utövas en administrativ press på bönderna för att de ska gå med i kolchoserna. Denna press tar sig framförallt uttryck i ”ekonomiska hot”. De lokala myndigheterna säger följande till bönderna, även till fattigbönderna: ”Om ni inte ansluter er till kolchosen, får ni varken utsäde eller maskiner.”[192]

I vissa regioner utvecklas emellertid snabbt en mera direkt utpressning. De som vägrar ansluta

---

[186] Se V P Danilov (red.), *Otjerki istorii kollektivizatzii selskogo choziajstva v sojuznych respublikach*, Moskva, 1963, s. 32–33, 1974–75, citerat av M Lewin, *Russian Peasants...*, op.cit. s. 428.

[187] Efter oktoberrevolutionen och framförallt under ”krigskommunismen” ger böndernas praktik upphov till tre grundläggande typer av kollektiv produktion. De tre typerna skiljer sig åt med avseende på hur långt driven socialiseringen av arbete och produktionsmedel är. Tagna i ordning efter graden av socialisering är de tre formerna följande enligt rysk terminologi: a) *TOZ*, en förkortning av det ryska ordet för ”sammanslutning för gemensamt bruk av jorden”. Denna typ av kolchos omfattar bara det arbete som krävs för att odla marken gemensamt (i praktiken gäller det för de viktigaste grödorna) liksom även den jord och de större redskap som krävs för detta arbete. En del av jorden och redskapen liksom vissa djur och byggnader förblir i privat ägo. Fördelningen av produkterna av det gemensamma arbetet sker i allmänhet genom att man i första hand tar hänsyn till den arbetstid som var och en har avsatt b) *Artel* innebär en högre socialiseringsgrad. Det enda som kvarstår av det individuella jordbruket är några jordlappar och några djur, resten är kollektiviserat. Fördelningen av gemensamma produkter sker uteslutande på basis av den arbetstid som var och en har avsatt c) i *kommuna* (kollektivjordbruket) är i stort sett alla produktionsmedel socialiserade. Fördelningen av produkterna sker inte bara med hänsyn till den avsatta arbetstiden, utan även med hänsyn till bondfamiljernas storlek och familjemedlemmarnas ålder. Sovjetmakten sätter *artelen* främst. Längre fram antar kollektiviseringen huvudsakligen denna form.

[188] F Pollock, *Postroenije fundamenta socialistitjeskoj ekonomiki v SSSR 1926–1932*, Moskva 1960, s. 291, citerat av M Levin, ibid. s. 444, not 88.

[189] Danilov, *Otjerki...*, op.cit. s. 32.

[190] Se nedan.

[191] Se *Materialy po Istorii SSSR*, Editions de l’Académie des sciences de l’URSS, band VII, 1959, s. 230–231, 236.

[192] Se Varejkis, O partijnom rukovodstve kolchosa, i *Na agrarnom fronte*, nr 8, 1929, s. 64–65.

sig till kolchosen får böta, sätts i fängelse under en viss tid och hotas med förvisning.[193]

Den period som tar sin början i november 1929 präglas av att utpressningen mot bönderna ökar, vilket gör att kollektiviseringen antar en annan karaktär. Perioden inleds med artikeln ”Det stora genombrottets år”.[194] De mål som Stalin för fram år 1930 är långt mer ambitiösa än de tidigare målen för år 1932/33. Han slår fast att de statliga jordbruken och kolchoserna från och med år 1930 kommer att stå för mer än 50% av spannmålens marknadsproduktion, dvs. för 1,8 respektive 4,9 miljoner ton.[195] Dessa gårdars sammanlagda odlade areal ska uppgå till 18,3 miljoner hektar, mot 6 miljoner hektar under 1929. Därmed överskrider man vida den utvecklingstakt som föreslogs bara några månader tidigare.

Riktlinjerna från sextonde konferensen har lämnats därhän, men det är inte slut med revideringarna för den sakens skull. Mindre än en månad efter det att Stalins artikel går i tryck, beslutar *Sovnarkom* att 30 miljoner hektar jord ska kollektiviseras under 1930 och att sovchoserna ska uppta 3,7 miljoner hektar jord.[196] Ungefär en fjärdedel av bondehushållen kollektiviseras under 1930.

Det nära sambandet mellan prognoserna för kollektiviseringen och insamlingens mål visar att den avgörande orsaken till den snabba kollektiviseringen är att man snarast möjligt vill skapa strukturer som gör det möjligt att uppbära den spannmål som krävs för att *förverkliga de industriella målsättningarna*. Det främsta motivet är alltså inte att åstadkomma en djupgående förändring av bondemassornas situation.

Det snabba genomförandet av kollektiviseringen sker utifrån en överdrivet optimistisk syn på landsbygdens situation. Denna syn ger upphov till en rad fel som får allvarliga konsekvenser för kolchosernas framtida funktionssätt och för alliansen mellan arbetare och bönder.

b) den optimistiska synen på läget under slutet av 1929

Redan i sin artikel från november 1929 anser Stalin sig kunna påstå att ”*mellanbonden gått till kollektivjordbruket*”. Han tillägger att detta är ”grunden till det radikala genombrottet i lantbrukets utveckling”.[197] Stalin säger vidare: ”Det nya och avgörande i den nuvarande kollektiviseringsrörelsen består däri, att bönderna ansluter sig till kollektivjordbruken inte i enskilda grupper såsom de tidigare gjorde, utan som hela byar, kommuner, distrikt och rentav kretsar på en gång.”[198]

Dessa formuleringar rymmer en avsevärd överskattning av kollektiviseringens omfattning. När Stalins artikel går i tryck, är det i realiteten bara en minoritet av bondehushållen, och då framförallt fattigböndernas hushåll, som berörs av kollektiviseringen. Att kollektiviseringen sker som *splochnaïa* är dessutom exceptionellt.[199]

Under de veckor som följer kommer det att visa sig (vilket vi ska bli varse lite längre fram) att det sätt varpå kollektiviseringen forceras, stöter på starkt motstånd från bondemassorna. Detta blir uppenbart i mars 1930.

---

[193] Ibid.
[194] I *Pravda*, 7 november 1929. Stalin, *W*, band 12, s. 124 ff. [”Det stora genombrottets år” i *Leninismens problem.* Ingår i samligen Om kollektiviseringen av jordbruket]
[195] Ibid. s. 18–19.
[196] *Pravda*, 4 december 1929.
[197] Stalin, *W*, band 12, s. 138. [Se ”Det stora genombrottets år”]
[198] Ibid. s. 22–23. När bönderna ansluter sig till kollektivbruken som ”hela byar” eller ”hela kommuner” är detta en fullständig kollektivisering eller *splosjnaja* (se ovan).
[199] Den femtonde december 1929, mer än en månad efter publiceringen av artikeln om ”det stora genombrottets år”, var bara 0,1 till 5% av hushållen kollektiviserade i 59% av RSFSR:s 1416 räjonger. Se Abramov, *Otjerki*, i op.cit. s. 96, citerat av M Lewin, op.cit. s. 478, not 33. Mot slutet av år 1929 visar statistiken, trots det hårda tryck bönderna utsätts för (vilket ändå tenderar att höja resultaten), att bara omkring 10% av häradena är ”fullständigt kollektiviserade”. Se N Ivnitskij, ”O natjalnom etape splosjnoj kollektivizatsii”, i *Voprosy Istorii KPSS*, nr 4, 1962, s. 62. Detta kastar ljus över rörelsens mycket ojämna utveckling.

I ett tal inför marxistiska jordbruksspecialister den 27 december 1929 framhåller emellertid Stalin ånyo hur ”lätt” kollektiviseringsrörelsen växer. En av faktorerna bakom den framgångsrika utvecklingen är enligt Stalin det förhållandet att jorden är nationaliserad i Sovjetunionen, vilket underlättar för den enskilde bonden att ansluta sig.[200] Stalin försäkrar att det i många regioner finns förutsättningar för en framgångsrik ”fullständig kollektivisering”. Han tillägger att man följaktligen kan övergå från att ”begränsa kulakernas utsugningstendenser.... till att likvidera kulakerna som klass”.[201]

En undersökning av vad som verkligen försiggår på landsbygden under vintern 1929/30 visar att böndernas anslutning till kolchoserna långtifrån sker under så gynnsamma omständigheter som ovanstående texter låter påskina.

c) de konkreta betingelserna för en ”vändpunkt” för kollektiviseringen hösten 1929

Kollektiviseringens genombrott under hösten 1929 genomförs på mycket motstridiga grundvalar. Å ena sidan är det fråga om en uppföljning av många fattigbönders och en del mellanbönders (gäller framförallt dem som nyss kommit ur sin fattigdom) anslutning till kollektiv produktion. Efter sextonde konferensen ger partiet och statsapparaten stöd åt bildandet av kolchoser. Å andra sidan betyder genombrottet för kollektiviseringen att det administrativa trycket mot bönderna ökar.

De administrativa påtryckningarna mångfaldigas till följd av att målen för kollektiviseringen ständigt höjs. De lokala myndigheterna ger sig in i en sorts ”tävlan” där det gäller att visa upp så stor andel kollektiviserade hushåll som möjligt. De handlar på det sättet av fruktan för att ”efterblivna”[202] distrikt och kretsar ska bestraffas och utifrån en felaktig uppfattning om rörelsens ”*allmänna frammarsch*”,[203] som gör dem rädda att hamna på efterkälken. Dessutom sker det allt tätare ingripanden från folk som inte hör hemma i byarna, och som ofta är väldigt entusiastiska men samtidigt okunniga om den lokala situationen. Dessa grupper vidtar åtgärder som inte på något sätt påminner om övertalning. För att övertala bönderna skulle det fordras mer tid än vad de personer besitter som skickas ut från städerna för att påskynda kollektiviseringen. De som fått detta uppdrag åläggs ofta att utföra sina uppgifter mycket snabbt, och riskerar sanktioner om de inte lever upp till det. Därmed saknas det utrymme för att ge sig in i något tidskrävande arbete bland massorna.[204]

---

[200] Stalin, *W*, band 12, s. 159. [”Till agrarpolitikens frågor i Sovjetunionen” i *Leninismens problem.* Ingår i samligen Om kollektiviseringen av jordbruket]

[201] Ibid. s. 176.

[202] De ansvariga inom administrationen som står bönderna närmast har bättre kunskap om dessas motstånd mot en kollektivisering i stor skala utan förberedelser. De ogillar metoden att slå fast att ”en viss procent ska kollektiviseras” utan att ta hänsyn till lokala förhållanden. Ofta bestraffas dessa ansvariga. I vissa regioner skiljer man således nära hälften av ordförandena i bysovjeterna från deras uppdrag av olika skäl. Se Smolenskarkiven, *VKP*, 61, s. 98–168, citerat efter M Fainsod, *Smolensk*, op.cit. s. 167.

[203] Den felaktiga föreställningen om kollektiviseringens allmänna framsteg härrör inte enbart från partiledningens påståenden och från pressens framställning av läget, utan beror även på den ”skrytsamhet” som många regionsekreterare ådagalägger vilka själva gripits av den ”tävlan om kollektiviseringsprocent” som frodas vid den här tiden. När CK sammanträder 10–17 november 1929 talar många regionsekreterare om hur mellanbönderna ansluter sig till kolchoserna ”en masse” fastän mindre än fem procent av bönderna i deras regioner anslutit sig till kollektivbruken (se M Lewin, *Russian Peasants...*, op.cit. s. 478, n. 33).

[204] Under slutet av 1929 och början av 1930 ges order om att vissa orter ska ”kollektiviseras” på mindre än en vecka. Till området Sosnovskij i distriktet Tver utgår till exempel påbud i mitten av februari 1930 att de orter man tilldelats ska kollektiviseras inom fem dagar. Ledningen för området befaller de ansvariga att infinna sig klockan nio på morgonen den 20 februari inför områdets kommitté för att redogöra för hur de fullföljt sina uppgifter. I ordern sägs: ”Det finns inte någon ursäkt för att inte genomföra ålagda uppgifter. De som inte har utfört sitt uppdrag kommer att ställas inför rätta inom tjugofyra timmar.” Se *TsGAOR*, Oktoberrevolutionens centralarkiv, häfte. 374, uppteckning 9, handlingsdokument 418, s. 4. Citerat efter V Iakovtsevskii, ”Rapports agraires et collectivisation”, *Les rapports agraires en URSS à la période de construction du socialisme*, Moskva, 1964, se den översättning av texten som citeras i *Recherces internationales*, nr 4, 1975, s. 83.

De påtryckningar som utövas mot bönderna för att de ska ansluta sig till kolchoserna (om de inte går med frivilligt) är av skilda slag. Det kan röra sig om administrativa, ekonomiska eller straffrättsliga sanktioner (sistnämnda typen förekommer huvudsakligen i samband med ”avkulakiseringen” som jag strax ska ta upp).

De två ”icke-straffrättsliga sanktioner” som används oftast mot bönder som inte frivilligt ansluter sig till kolchoserna är dels att de kommersiella organen inte tillåts sälja några som helst varor till dem och dels att de berövas jord (som tillfaller kolchosen). Det händer också att bönder som vägrar ansluta sig till kolchosen fråntas den jord de brukar, och istället tilldelas jord att hyra som är av dålig kvalitet och avsides belägen. De får några dagar på sig att bestämma sig.[205]

Till dessa sanktioner kommer ibland andra. Bönderna kan åläggas höga individuella skatter, deras barn kan utestängas från skolan, etc.[206] Sådana åtgärder är ”illegala” och de förkastas av partiledningen längre fram. Mellan november 1929 och mars 1930 används de i stor skala av de lokala myndigheterna. Samtidigt driver man ”avkulakiseringen” för att få så många bönder som möjligt att ansluta sig till kolchoserna.

Enligt principerna för denna politik borde bara en minoritet kulaker drabbas av stränga åtgärder. Således föreslår ett av centralkommitténs utskott strax före årsskiftet 1929/30 att kulakerna delas upp på tre kategorier. Den första innefattar de aktiva motståndarna till regimen, de som begått fientliga handlingar. De som tillhör denna kategori ska dömas till fängelse eller förvisning. Man uppskattar att ungefär 52 000 familjeöverhuvuden tillhör denna kategori. En annan kategori kulaker består av icke aktiva motståndare till sovjetmakten. Det är byförsamlingarna som ska bestämma över deras öde. Utskottet förutser att principen blir att de här kulakerna förvisas från byn, men inte deporteras till Sibirien. Denna kategori beräknas omfatta 112 000 personer. Slutligen har vi den tredje kategorin som betraktas som omskolningsbar. Dessa kan tillåtas ansluta sig till kolchoserna, men får rösträtt först efter fem år. Bara i RSFSR hänför sig 650 000 hushåll till denna tredje kategori. Utskottet anser att det är viktigt att utnyttja kulakfamiljernas arbetskraft, vilken utgör omkring 5 miljoner personer (siffran gäller förmodligen för Sovjetunionen i dess helhet).[207]

Politbyrån förkastar emellertid detta förslag. Den anser inte att förslaget svarar mot kravet på ”likvideringen av kulakerna som klass”. På CK-sammanträdet i november säger Molotov också att man måste ”inta samma attityd mot kulaken som mot den värsta obesegrade fiende”.[208]

Under slutet av år 1929 och början av år 1930 utförs ”avkulakiseringen” utan någon bestämd politisk riktlinje. I princip ska byns fattigbönder fatta beslut i frågan, men eftersom de inte är organiserade blir det annorlunda i praktiken. Ofta genomförs ”avkulakiseringen” av personer som inte har sin hemvist i byarna, av arbetarbrigader och GPU. Med eller utan hjälp från fattigbönderna eller från dem som kallar sig fattigbönder, upprättar dessa själva en lista över ”kulakerna” och fördelar dem på tre kategorier. De som tillhör första kategorin häktas av GPU, de som tillhör den andra förvisas och de som tillhör den tredje kategorin får stanna på orten. De sistnämnda förses med de nödvändigaste ägodelarna och tilldelas jord av dålig kvalitet utanför byn. Om de inte levererar de ålagda kvantiteterna till insamlandet kan deras ägodelar konfiskeras och de kan förvisas. Den information som är tillgänglig pekar på att *endast en minoritet hänförs till den tredje kategorin*.[209]

Som kollektiviseringen fortskrider under slutet av 1929 och början av 1930 blir

---

[205] Se t.ex. *TsGAOR*, häfte 374, uppteckning 9, handlingsdokument 403, s. 7–8.
[206] Ibid. s. 83–84.
[207] M Lewin, *Russian Peasants...*, op.cit. s. 475-476.
[208] Se *Bolsjevik*, nr 22, 1929, s. 19.
[209] Se t.ex. Fainsod, *Smolensk...*, op.cit. s 272 ff.

avkulakiseringen ett medel för att få fattigbönderna och mellanbönderna att ansluta sig till kolchoserna, för annars kan det lätt hända att de klassificeras som ”kulaker”. Under de här betingelserna ansluter många bönder sig till kolchoserna av rädsla för att bli ”avkulakiserade” av de lokala myndigheterna snarare än av övertygelse. Ett betydande antal bönder förvisas under 1930. Det rör sig om hela tåg, vilka bönderna kallar ”dödstågen”. Dessa tåg för de förvisade mot norr, till stäpperna och skogarna. Många omkommer på vägen av köld, hunger eller sjukdomar. Anna Louise Strong säger: ”Många gånger under våren och sommaren har jag sett dessa tåg i full färd framåt på järnvägsspåren, ett smärtsamt skådespel med män, kvinnor och barn som ryckts loss från sina rötter.”[210]

Ibland deporteras bara kvinnor och barn och familjeöverhuvuden arresteras. Ibland förvisas hela familjer och i andra fall lämnas barnen kvar och förvandlas till tiggare och luffare (*bezprizornyie*).[211]

Detta handlingssätt (som förkastas i mars 1930) spelar en avgörande roll för kollektiviseringen under vintern 1929/30 och påverkar allvarligt kvaliteten hos de kolchoser som på det viset bildas under tvång. Jordbrukstidskriften NAF skriver följande om kollektiviseringen i Ural: ”De lokala organisationerna på landsbygden fann i avkulakiseringen ofta ett mäktigt vapen för att få bönderna att ansluta sig till kolchoserna och för att förvandla en del kolchoser till kommuner. Skrämselåtgärder och andra metoder åtföljdes ofta av hot om avkulakisering av den som inte ville ansluta sig.”[212]

Under dessa omständigheter betecknar termen ”kulak” inte längre enbart rika bönder, utan alla bönder som inte vill ansluta sig till kolchoserna; på ett allmänt plan betecknar den en attityd mot kollektiviseringen. År 1930 kan man läsa följande i en skrift som utges av kommunistiska akademin: ”När vi säger kulak menar vi egentligen företrädare för vissa politiska tendenser som oftast uttrycks av *podkulatjnik*, man eller kvinna.”[213]

Dokument och skrifter från den här tiden visar på många fall där fattigbönder och mellanbönder ”avkulakiserats”. Avkulakiseringen kan för övrigt resultera i att vederbörandes ägodelar säljs av för löjliga summor, ett hus för en rubel, en ko för femton kopek, etc.[214] Eftersom partiet saknar ordentligt fäste på landsbygden och de ansvariga för avkulakiseringen kommer utifrån och agerar med brådska, så blir till och med jordbruksarbetare och sådana som är kända som fattigbönder exproprierade, arresterade och förvisade.[215]

Som tidskriften NAF skriver: ”Bonden börjar sätta denna föreställning (om masskollektivisering) i samband med möjligheten att en dag återfinna sig själv i den avkulakiserades situation och att hänföras till samma läger som fienderna till sovjetmakten.”[216]

d) kollektiviseringens ökningstakt bryts i mars 1930

Det uppstår alltså en situation fylld av osäkerhet och spänningar på landsbygden som allvarligt skadar förbundet mellan arbetare och bönder.

En artikel av Stalin i mars 1930 leder till att man för ett tag upphör med de metoder som kännetecknat ”det stora genombrottet” och som drivit upp kollektiviseringstakten. Artikeln återfinns i *Pravda* den 2 mars 1930 under rubriken ”Svindel av framgångarna”.[217] Några

---

[210] A L Strong, *The Soviet Conquest Wheat*, New York, 1931, s. 88.
[211] Se M Lewin, *Russian Peasants...*, op.cit. s. 505.
[212] *NAF*, nr 7–8, 1930, s. 95.
[213] Ulasevitj (red.), *Zjensjtjina v kolchoze*, Moskva, 1930, Lejkins artikel, s. 28. Citerat efter M Lewin, op.cit. s. 494. Termen *podkulatjnik* (kulakanhängare) kan alltså även beteckna en fattigbonde.
[214] Se *NAF*, nr 7–8, s. 94 och även *Bolsjevik*, nr 6, 1930, s. 21 och andra källor som citeras av M Lewin, *Russian Peasants...*, op.cit. s. 502.
[215] J. Pasjukanis (red.), 15 *let Sovetskogo Stroitelstva*, Moskva, 1932, s. 474.
[216] *NAF*, nr 6, 1930, s. 20.
[217] Stalin, *W*, band 12, s. 197–205 [”Svindel av framgångarna” i *Leninismens problem.* Ingår i samlingen Om

dagar senare (15 mars) publiceras ett beslut av CK under rubriken ”Rörande kampen mot deformeringen av partiets linje i kollektiviseringsrörelsen”.[218]

En viktig del av artikeln ”Svindel av framgångarna” består i *varningar* för vissa ”farliga och skadliga stämningar”, vilka emellertid sägs vara föga spridda inom partileden.[219]

En av de tendenser som Stalin tar upp är brottet mot *principen om den frivilliga anslutningen*. En annan är *den otillräckliga hänsynen till de skiftande villkoren* i Sovjetunionens olika regioner.

Stalin vänder sig mot att man ersatt det förberedelsearbete som måste föregå en frivillig anslutning med ”med ett byråkratiskt dekreterande i kollektivbruksrörelsen”. Han pekar på hur de lokala myndigheterna i vissa regioner, framförallt i Turkestan, hotat de bönder som inte ville gå med i kolchosen ”med militära maktmedel, genom hot att avstänga de bönder, som tillsvidare inte vill gå in i kollektivbruken, från bevattningssystemet och från att erhålla industrivaror”.[220] Stalin säger att detta är metoder värdiga ”korpral Prisjibejev”.[221] Han understryker att en sådan praktik utgör ett brott mot partilinjen och ”diskrediterar kollektiviseringsrörelsens idé”.

Ytterligare en tendens som Stalin varnar för är underlåtenheten att respektera *artelen* som kolchosrörelsens dominerande form. Han tar upp försök att ”omedelbart satsa på jordbruks-kommunen”. Detta kan säger han inte annat än ”irritera kolchosbonden” och motverka lösandet av spannmålsproblemet, som ”ännu är olöst”.[222]

Stalin försöker sedan analysera orsakerna till att dessa tendenser uppkommer. Hans förklaring är att den ”lätthet” varmed framgångarna dittills inhöstats, stigit ett antal aktivister och kadrer åt huvudet. Den har gett dem ”svindel” och fått dem att tro att man snabbt skulle kunna genomföra en fullständig kollektivisering och rentav få de misstrogna bönderna att ansluta sig.

Artikeln slutar med uppmaningen att [vi] *måstegöra slut på dessa stämningar. Det är nu en av partiets närmaste uppgifter.*.”[223]

Artikeln framkallar stor förvirring bland partikadern på det lokala planet. De befinner sig mitt uppe i kampen för kollektiviseringen och har dittills inte fått några allvarliga varningar för de metoder de använder. I början tror en del kadrer att artikeln är falsk och försöker stoppa publi-ceringen av artikeln i regionala tidningar och förhindra att den sprids bland befolkningen. Man beslagtar till och med tidningar hemma hos bönderna.[224]

CK:s beslut av den 15 mars 1930 bekräftar att en praktik som Stalin tagit avstånd från betecknas som ”avvikelser från partilinjen” och såsom skadlig för kolchosrörelsens framtida utveckling.

En månad efter det att artikeln ”*svindel av framgångarna*” publiceras återvänder Stalin till kollektiviseringens former under vintern 1929/1930. Det gör han i form av ett ”svar” på de många brev som strömmat in efter artikelns publicering.[225]

---

kollektiviseringen av jordbruket]

[218] *KPSS*, op.cit. band 2, s. 548–551.

[219] Stalin, *W*, band 12, s. 198-199. De uppgifter och analyser som publiceras senare visar att dessa ”tendenser” i själva verket varit mycket omfattande och allvarligt påverkat kollektiviseringen.

[220] Ibid. s. 201.

[221] Ibid.. ”Underofficeren Pretjibejev” är en krigsbuss som figurerar i en berättelse av Tjechov.

[222] Stalin, *W*, band 12, s. 203-204.

[223] Ibid. s. 205.

[224] *TsGAOR*, häfte 374, uppteckning 9, handlingsdokument 418, s. 7 och 72, citerat efter Jakovtsevskij.

[225] Denna text publicerades i *Pravda,* 3 april 1930 under rubriken ”Svar till kamrater kollektivbrukare” [i *Leninismens problem.* Ingår i samlingen Om kollektiviseringen av jordbruket].

I denna text ställer Stalin frågan om var *roten* till det onda ligger och svarar: ”I den oriktiga inställningen till medelbonden. Däri att man tillåtit våld i det ekonomiska förhållandet till medelbonden. Däri att man glömt, att den ekonomiska sammanslutningen med medelböndernas massor icke får baseras på våldsåtgärder, utan måste baseras på en överenskommelse med medelbonden, på förbundet med medelbonden.”[226] Han tar upp tre viktiga fel i kollektivrörelsen. Det första är brottet mot principen om den frivilliga anslutningen till kollektivjordbruken. För det andra har man brutit mot principen om hänsyn till de olikartade förhållandena i Sovjetunionens olika distrikt. För det tredje har man brutit mot den leninska principen att ”icke gå massornas utveckling i förväg, att icke dekretera massornas rörelse, att icke lösrycka sig från massorna ...”.[227]

Stalins förklaring till det inträffade är densamma som en månad tidigare. Det rör sig bara om att ”en del kamrater berusats av de första framgångarna”, att de ”glömt” Lenins anvisningar och centralkommitténs riktlinjer och att de gripits av ”svindel”, av inbilskhet och dryghet.[228]

Ett grovt brott mot partilinjen som berör hela landet förklaras således med en enkel psykologisk metafor, med den ”svindel av framgångarna” som skulle ha drabbat somliga kamrater. Men om man ser till omfattningen av det skedda och till de allvarliga konsekvenserna är en sådan förklaring givetvis otillräcklig. Fel som gjorts i så stor skala och som begåtts under flera månader måste bero på att den politiska linjen och ledningen framkallat en viss typ av praktik.

Den politiska linjen baserar sig på proklamerandet av ”det stora genombrottet”, vilket aldrig ägt rum. Från denna falska utgångspunkt får den lokala partikadern sig föreskrivet *målsättningar för kollektiviseringen* som inte svarar mot bondemassornas sinnesstämning. Det tryck som utövas på partikadern får de lokala myndigheterna att utveckla handlingsmönster som inte har något med någon så kallad ”svindel av framgångarna” att göra. Det rör sig om en *borgerlig praktik*, det rör sig om hot och tvång mot massorna. Sådana åtgärder tillgriper man i stor skala för att få bönderna att ansluta sig till kolchoserna mot sin vilja.

Man får inte glömma att partiledningen *under flera månader* låter saken ha sin gång. Det betyder att partiledningen, *som inte kan vara helt ovetande om verkligheten, låtit det hela ske* därför att förverkligandet av kollektiviseringens ”mål” framstår som viktigare i deras ögon än bondemassornas vilja.

Centralkommittén ser till att man för en tid håller upp med dessa metoder,[229] när ”målen” uppnåtts och rentav överskridits och när ett fortsatt tvång riskerar att få farliga konsekvenser såväl ur politisk som ekonomisk synvinkel (framförallt är vårsådden i farozonen).

Det faktum att man för ett tag sätter stopp för en del av metoderna i ”avkulakiseringen” och kollektiviseringen hindrar emellertid varken att man fortsätter att förvisa sådana som klassificerats som ”kulaker” (i månader används hela tåg inklusive godsvagnar för detta ändamål[230]) eller att liknande metoder uppstår efter bara några veckor.

e) de omedelbara effekterna av ”det stora genombrottet” och av uppehållet i mars/april 1930

De aktioner som genomförs under vintern 1929/30 blir ett avgörande slag mot kulakerna. De upphör praktiskt taget att existera som klass. På några månader rycks grunden för privat-

[226] Ibid. s. 208
[227] Ibid. s. 209–16.
[228] Ibid. s. 216–17.
[229] Det bör noteras att i vissa regioner ingriper de lokala myndigheterna före CK. Den 12 februari 1930 skickar sålunda partikommittén i Velikyie Louki (en krets som tillhör Smolenskregionen vid denna tid) ett cirkulär till de lokala partiorganisationerna för att ”formellt förbjuda” att fattigbönder och mellanbönder deporteras och exproprieras. Se Smolenskarkiven *VKP*, 53, s. 6 ff, citerat efter M Fainsod, *Smolensk...*, op.cit. s. 271 ff.
[230] Se M Lewin, *Russian Peasants...*, op.cit. s. 505–506.

kapitalismen i Sovjetunionen undan. Detta är början till en radikal förändring av relationerna på den sovjetiska landsbygden.

Det slag som riktas mot kulakerna kommer huvudsakligen från krafter som inte är hemmahörande i byarna och drabbar stora skikt inom bondeklassen. Det är ett *allvarligt angrepp på förbundet mellan arbetare och bönder*. Stalin vidgår detta när han slår fast att om de begångna misstagen fortsätter och inte ”likvideras snabbt och fullständigt”, *vilket de inte gör*, så ”för de raka vägen till kollektivrörelsens upplösning, till osämja med medelbonden, till desorganisation av fattigbönderna...”.[231]

”Diskrediteringen” av kollektiviseringen visar sig omedelbart på det kvantitativa planet. Den 20 februari 1930 är 50% av brukningsenheterna kollektiviserade. Detta betraktas som en verklig framgång, eftersom det innebär att ”femårsplanen överskridits med mer än det dubbla”.[232] Andelen kollektiviserade gårdar ökar, tills man uppnår siffran 59% den första mars 1930.[233] I sin artikel ”Svindel av framgångarna” slår Stalin fast att dagens uppgift består i att ”*befästa* de vunna framgångarna och planmässigt *utnyttja* dem för den fortsatta frammarschen”.[234] Istället för en konsolidering och en fortsatt frammarsch sker emellertid något helt annat. När man släpper av på tvånget blir följden en. *allt större tillbakagång för andelen kollektiviserade gårdar*. Tillbakagången fortskrider fram till oktober 1930 då andelen hushåll som anslutit sig till kollektiviseringen sjunker till 21,7%.[235] Den stora tillbakagången vittnar om bräckligheten hos den ”kollektivisering” som genomförs under vintern 1929/30. Till yttermera visso fungerar många kolchoser som bildats i all hast under denna vinter och som finns kvar i oktober 1930 mycket dåligt. Detta framgår av en rad dokument och fakta.[236]

Här kan det vara det på sin plats att säga några ord om de kvalitativa aspekterna på kollektiviseringen under vintern 1929/30. Den prägel kollektiviseringen nu har, blir i mycket bestående för lång tid framöver. En viktig kvalitativ aspekt består i att en del av kolchosbönderna befinner sig på de kollektiva jordbruken mot sin vilja och arbetar motvilligt. En del av dem som dittills stött sovjetmakten förvandlas rentav till mer eller mindre fientliga element. Här har vi alltså en orsak till upplösningen av förbundet mellan arbetare och bönder.

Det finns även många bönder som är positivt sinnade till sovjetmakten och som ansluter sig till kolchoserna utan övertalning. När det kommer till kritan behåller emellertid dessa ofta sina individualistiska småproducentföreställningar, och tillför inte kolchosen den anda av kollektiva initiativ som krävs för att kolchosen ska gå bra. Det tar sig också uttryck i en omfattande stöld av kollektiva medel och i en förvaltning som ibland resulterar i att produkter ämnade för marknaden avsätts utanför den legala omsättningen.[237]

Sovjetmakten är snar att sätta personer utifrån i ledningen för kolchoserna i syfte att ålägga bönderna arbetsnormer och förvaltningsprinciper med hjälp av disciplinära åtgärder. Det upprättas alltså nya hierarkiska relationer på landsbygden, vilka hindrar bönderna att ta affärerna i egna händer.

Dessutom har de bönder som gått med i kolchosen mot sin vilja ofta slaktat en del av sin boskap, [238]vilket innebär att de kollektiva brukningsenheterna ofta lider brist på dragdjur och

---

[231] Stalin, *W*, band 12, s. 217-218 [”Svar till …”, som ingår i samlingen Om kollektiviseringen av jordbruket]
[232] Stalin, ibid. s. 197.
[233] M Lewin, *Russian Peasants...*, op.cit. s. 427 och 515, E Zaleski, *Planification...*, op.cit. s. 100 och Bettelheim, *La Planification soviétique*, Paris, Marcel Rivière, 1946, s. 33.
[234] Stalin, *W*, band 12, s. 198
[235] Jämför M Bogdenko, *Istoritjeskije Zapiski*, nr 76, s. 20 ff. citerat i A Nove, *Sovjets ekonomiska utveckling*, Stockholm 1971, s. 192–193.
[236] Denna fråga kan inte undersökas förrän i del 3 av detta verk, då jag ska ta upp hela kollektiviseringsproblematiken.
[237] M Lewin, *Russian Peasants...*, op.cit. s. 436, 464.
[238] Betydelsen av denna nedslaktning kommer att undersökas i sista och tredje delen av detta verk.

bara förfogar över ett fåtal.

En rad objektiva och subjektiva faktorer underminerar således kollektiviseringens framgångar från begynnelsen. Detta förklarar varför kolchosjordbruket under en lång rad av år ger materiella resultat som ligger långt under de nepska. Det förklarar också varför sovjetmakten för att lugna de missnöjda bönderna och bispringa produktionens återhämtning från år 1930 tillåter att man odlar relativt omfattande egna jordlotter och har egna djur. Senare blir det rentav nödvändigt att upprätta en ”legal” öppen marknad där kolchosbönderna kan avsätta en del av sin produktion. Omfattningen av dessa åtgärder och de betingelser under vilka de genomförs skadar i sin tur kolchoserna. Kolchosböndernas privata verksamhet inkräktar allvarligt på de kollektiva ansträngningarna.[239]

Genom att sätta igång denna väldiga sociala omvandling utan aktivt deltagande från de stora bondemassorna, ofta rentav mot deras vilja, skadar man inte bara förbundet mellan arbetare och bönder. Man skadar också själva innehållet i kollektiviseringen och omintetgör den roll som kollektiviseringen hade kunnat spela för jordbruksproduktionen. Detta får senare politiska konsekvenser för de klassmässiga relationerna och leder till att man frågar sig om den upptrappning av kollektiviseringen som skede under år 1929 var nödvändig och om den genomfördes på rätt sätt.

f) nödvändigheten av en upptrappning av kollektiviseringen mot slutet av 1929 samt genomförandet av upptrappningen

Utifrån befintlig kunskap om de betingelser under vilka kollektiviseringen trappades upp under de sista månaderna år 1929 kan man säga att upptrappningen svarade mot en politisk nödvändighet och inte mot någon ”ekonomisk nödvändighet”. År 1929 fanns det i själva verket fortfarande materiella möjligheter att snabbt öka industrins och jordbrukets produktion utan att tillgripa oförberedd ”masskollektivisering”. En sådan ökning hade kunnat åstadkommas genom att *fattigbönderna och mellanbönderna* befäst sina ställningar och organiserat sig i syfte att *själva gå till offensiv mot kulakerna och övergå till kollektiv produktion*. Men *de politiska och ideologiska betingelserna* för en sådan utveckling var inte förhanden och den nödiga *tiden* för att få till stånd sådana politiska betingelser saknades. Om tiden var för kort berodde det emellertid inte på de ekonomiska svårigheter som krävde omedelbar behandling, utan på att den klasskamp som växer fram från och med 1927 framföder en situation som blir allt farligare för sovjetmakten. De faror som hopar sig bottnar i mångt och mycket i den motstridiga politiska linje som förs från och med 1927, och då framförallt i *upptrappningen av industrialiseringen* som i allt större utsträckning berövar landsbygden tillverkade produkter och leder till att de ”exceptionella åtgärderna” vidtas utan åtskillnad.

I detta läge formulerar bolsjevikpartiets ledning problemet med kolchosernas och sovchosernas utveckling *i ekonomiska termer*. I deras ögon är kollektiviseringen det enda sättet att snabbt öka spannmålsproduktionen. Man säger att Sovjetunionen efter tre-fyra år ska bli ”ett av de spannmålsrikaste, kanske rentav det spannmålsrikaste landet i världen”.[240] Man anser att kollektiviseringen kan hemföra ”avgörande segrar” för staten ifråga om ökning av marknadsproduktionen, insamlingen och de statliga lagren.[241] Omvandlingen av de sociala relationerna och kampen mot kulakerna framstår således som *förutsättningar* som måste till för att de *avsedda ekonomiska målen* ska uppnås.

I början framställs kollektiviseringen som en del av en *ekonomisk politik* för nya produktionsformer och *klasskampen* såsom *underordnad* den ekonomiska politikens målsättningar.

---

[239] Dessa faktorer kommer också att analyseras mer detaljerat i tredje delen av detta verk.
[240] Stalin, *W*, band 12, s. 138. ”Det stora genombrottets år” [Ingår i samlingen Om kollektiviseringen av jordbruket]. Man vet att spannmålsproduktionen sjunker från och med 1930 och att detta fortsätter fram till 1935.
[241] Ibid..

Men den reella processen tar snabbt en helt annan vändning[242] under inverkan av *motsättningarnas utveckling*. Dessa motsättningar får en extrem tillspetsning därför att de inte behandlas korrekt i tid. De ger upphov till punktåtgärder som inte utgör någon sammanhängande politisk linje. Därför följer en rad vändningar och hastigt påkomna uppehåll. I själva verket är det sammanflätningen av motsättningar (klassmotsättningar på landsbygden, motsättningar mellan industripolitik och jordbrukspolitik, motsättningar mellan stad och landsbygd, etc.) som utlöser den *otyglade kollektiviseringsprocessen*. Trots segern över privatbourgeoisien leder kollektiviseringen till ett sammanbrott för alliansen mellan arbetare och bönder, och till en djupgående försvagning av det sovjetiska jordbruket.

När man inte behärskar processen vidtar man en rad mer eller mindre improviserade åtgärder. Detta huvudsakligen för att komma tillrätta med en rad oförutsedda ”kriser”. Om kollektiviseringsprocessen trots frånvaron av en sammanhängande politisk linje verkar utveckla sig enligt en viss ”logik”, så beror det på den ”objektiva logiken” hos de på varandra följande kriserna och på att de åtgärder som man vidtar för att bemästra kriserna bottnar i relativt stabila ideologiska föreställningar.

Kollektiviseringsprocessens grundvalar består i klassmotsättningarnas utveckling och förskjutningar. Vilka former den antar bestäms huvudsakligen av politiska och ideologiska faktorer. En faktor bland andra är bolsjevikpartiets svaga förankring på landsbygden och det otillräckliga stöd som ges åt fattigbönder och mellanbönder. Framförallt får de bönder som själva söker sig fram mot kollektiva brukningsformer ett försvinnande litet stöd. En annan faktor är förespråkandet av en modern storindustri, som kräver sina investeringar och en omfattande import av maskinell utrustning. Det handlar också om en typ av ledning som inte lämnar något utrymme för att tillvarata den erfarenhet som arbetare och bönder samlat på sig under de fem första NEP-åren. Hit hör slutligen också ett sätt att föra diskussion inom partiet, vilket framförallt syftar till att angripa dem som för fram andra åsikter än politbyråmajoriteten eller sekretariatet. När dessa fråntas rätten att yttra sig[243] och försöker uttala sig ändå, vidtar man sanktioner mot dem och räknar dem till fienden.[244] Man kan emellertid inte bringa klarhet i de frågor som uppstår om inte den demokratiska centralismen fungerar, om inte en verklig diskussion utvecklas, om inte *vederläggningen* av fel baseras på *konkreta analyser* istället för på en handfull Lenincitat som är lösryckta ur sitt sammanhang, vilket ofta förekommer under de sista NEP-åren.

---

[242] Jag ska inte nu undersöka det faktum att de *åsyftade ekonomiska målen* inte på något sätt uppnåtts. Kollektiviseringen har inte lett till någon ”bättre lösning” av problemet med ackumulationen (dvs. frågan om att bönderna ska betala en ”tribut”). Detta kommer också att undersökas i tredje delen av detta verk. Man finner intressanta uppgifter angående detta ämne i en artikel av J F Karcz, ”From Stalin to Brezhnev: Soviet Agricultural Policy in Historical Perspective”, framförallt s. 41–51, i James R Millar (utgivare), *The Soviet Rural Community*, Chigago, University of Illinois Press, 1971.

[243] Man vet att den ”resolution om partienighet” som antas av tionde kongressen förbjuder ”fraktioner”, men den förbjuder inte diskussioner. Tvärtom säger den att motsättningarna ska ”tas upp i hela partiet” och att en *diskussionsbulletin* ska publiceras (se del 1, s. 337–338). Under loppet av NEP begränsas emellertid alltmer den öppna diskussionen om motsättningarna och *diskussionsbulletinen* kommer aldrig ut.

[244] Mao Tse Tung har ständigt rått KKP att undvika sådana handlingssätt som försvagar partiet. År 1937 säger han: ”Om inga motsättningar och ingen ideologisk kamp för att lösa dessa förekom i partiet skulle partiets liv ta slut.” Se ”Om motsättningar”, citerat efter Mao Tse Tung, *Politiska skrifter*, op.cit. s. 43. År 1942 fördömer han den metod som består i att ”slå utan misskund” mot dem som begått fel. Se ”Korrigera partiets arbetsstil” i *Valda verk* band 3. År 1957 säger han, angående de diskussioner som också försiggår utanför partiet, att även borgerliga och småborgerliga idéer bör föras fram för att man ska kunna kritisera dem, eftersom marxismen utvecklas genom kamp. Han säger att ”Bourgeoisin och småbourgeoisin måste nödvändigtvis ge uttryck för sina ideologier (...).Vi bör inte använda undertryckningsmetoder för att hindra dem att yttra sig utan bör tillåta dem att göra det och samtidigt argumentera med dem och rikta lämplig kritik mot dem. (...).en sådan kritik bör inte vara dogmatisk. Vi bör inte använda den metafysiska metoden utan sträva att tillämpa den dialektiska metoden. Vad som behövs är vetenskaplig analys och fullt övertygande argument.(”Om den riktiga behandlingen av motsättningarna inom folket”, *Valda verk* band 5).

De diskussionsformer som råder under de sista NEP-åren bidrar inte till att föra fram de olika oppositionernas misstag *i ljuset*. När man tystat oppositionen med organisatoriska medel återuppstår därför lätt kärnan i protesterna i en eller annan form. Det bästa exemplet härpå utgör teorin om en ”tribut” som bönderna ska åläggas att betala. Denna teori är i grund och botten en ny version av ”teorin” om ”den primitiva socialistiska ackumulationen”.[245]

Detta sätt att föra diskussionen leder i allmänhet till att allt som oppositionen framför förkastas i sin helhet. När ”högeroppositionen” efter den sextonde konferensen understryker att industrialiseringen måste genomföras i enlighet med principen att jordbruken utgör basen för den ekonomiska utvecklingen (en tes som tidigare antagits av partimajoriteten), så klassificeras denna ståndpunkt som ”probondsk”, ”prokulakisk” och fientlig till industrialiseringen.

På den ideologiska nivån präglas kollektiviseringsprocessen alltmer av den *ekonomistisk-teknicistiska komponenten* i bolsjevikpartiets ideologi och *man sätter inte förbundet mellan fattigbönder och mellanbönder i främsta rummet*. Man tror följaktligen att de svårigheter som uppstår under NEP:s sista år kan lösas med utvecklandet av en modern industri och genom omvandlingen av produktionens ”tekniska bas”, framförallt inom jordbruket. Den ökade roll som tillmäts ”teknikens framsteg” präglar också de politiska och ideologiska frågorna. Den ideologiska och politiska kampen mot småborgerliga och individualistiska idéer inom bondeklassen får lämna plats för föreställningen att införandet av maskiner inom jordbruket kommer att förändra ”bondementaliteten”.[246]

En sådan teori kan bara gynna upptrappningen av kollektiviseringen oberoende av om bönderna är övertygade om det riktiga i den utvecklingen. Den leder i själva verket till uppfattningen att böndernas idéer kommer att stöpas om tack vare att man börjar använda maskiner, och att det är det ”huvudsakliga” medlet för att förändra ”bondementaliteten”.

Detta visar att omvandlingen inom *överbyggnaden* underordnas *den tekniska omvandlingen*. För att förstå hur en sådan underordning kommit att framstå som ”acceptabel”, är det nödvändigt att anlägga en helhetssyn på bolsjevikernas ideologi och på omvandlingen av densamma.

[245] Se ovan.
[246] Se nedan.

3: Bolsjevikernas ideologi och dess omvandling

Bolsjevikpartiets avgörande roll för klasstridernas utgång beror på partiets ingripande i det sociala, ekonomiska och politiska livet och på partiets ledande funktion inom maktapparaten. Detta innebär att partiets ingripanden *bidrar till att ge de flesta strider en viss inriktning, men det innebär inte att denna inriktning nödvändigtvis är den som partiet åsyftat. Överensstämmelsen* mellan kampens förlopp och utgång och det uppställda målet är beroende av hur pass adekvat partiets *analys* av den givna situationen är, och ännu mer av partiets förmåga att mobilisera samhälleliga krafter för sin politik.

Partiets agerande präglas hela tiden av de teorier, föreställningar och principer som vid ett givet ögonblick utgör *bolsjevikernas ideologi*. Denna faller inte ner från himlen. Den är en historisk produkt av klasskampen och av de riktiga eller felaktiga lärdomar som dragits av klasskampen, ävensom av de politiska relationerna inom partiet samt mellan partiet och de olika samhällsklasserna.

Bolsjevikernas ideologi är inte ”given en gång för alla”. Den utgör en sammansatt objektiv samhällelig verklighet som omvandlas hela tiden. Den tar sig uttryck i olika handlingsmönster och *organisationsformer* och fästs på papper i en rad texter. Dessa uttryck har en *avgörande inverkan* på de människor för vilka ideologin tjänar som verktyg för att analysera och tolka världen. Denna inverkan är olikartad på grund av *motsättningarna inom bolsjevikernas ideologi* och på de olika *platser* i samhället som de personer intar för vilka bolsjevismen tjänar som ledstjärna och på grund av de olika *samhälleliga praktiker* dessa är involverade i.

Marxismen-leninismen utgör bolsjevismens *teoretiska grundval*, men är inte identisk med bolsjevikernas ideologi. Bolsjevikernas ideologi utgör i själva verket en *motsägelsefull verklighet* inom vilken det pågår en *konstant kamp* mellan marxismens revolutionära tänkande, den historiskt formade marxismen och olika ideologiska strömningar som är främmande för marxismen och som utgör en parodi på marxismen, då de ofta lånar marxismens språkbruk.

De ovan gjorda distinktionerna kräver några förtydliganden. De innebär att man inte kan likställa bolsjevikernas ideologi med marxismen-leninismen. Inte heller kan man i varje ögonblick likställa marxismens revolutionära tänkande med *marxismen såsom den historiskt formats under varje epok*, utifrån en *sammansmältning* av marxismens revolutionära tänkande och det proletära avantgardets *organiserade rörelse*. Den marxism som formas på detta sätt utgör en systematiserad samling teorier, föreställningar och handlingsmönster som gör det möjligt för den revolutionära arbetarklass som förespråkar de marxka idéerna att ta itu med problem under givna konkreta betingelser. Dessa *successiva systematiseringar* är nödvändiga för att partiet ska kunna agera, men innehåller mer eller mindre improviserade element. De svarar mot verkliga eller förmenta krav i en viss klasskampskonjunktur och utgör en *given epoks marxism*: den tyska socialdemokratins marxism, andra internationalens marxism under artonhundratalets slut eller tredje internationalens marxism i början av 1900-talet, etc.

Till det centrala i den historiskt formade marxismen hör de principer och revolutionära teorier som utgör frukten av vetenskapliga analyser som görs utifrån en proletär klasståndpunkt, och som grundar sig på proletariatets samlade erfarenheter av klasskamp. Produkten av analyserna och erfarenheterna bildar marxismens vetenskapliga kärna. Marxismens vetenskapliga tänkande är alltså inte någonting som ”tillförs” arbetarklassen ”utifrån”. Det är produkten av en vetenskaplig systematisering av arbetarklassens kamp och initiativ. Det är resultatet av en process som utgår från massorna och som inbegriper en teoretisk systematisering. Marxismens vetenskapliga tänkande är inte något ”givet” i bemärkelsen definitivt. Det är avsett att utvecklas, berikas och korrigeras på grundval av ny kamp och nya initiativ. Betydelsefulla tillrättalägganden är oundvikliga eftersom det marxistiska vetenskapliga tänkandet, som vi kan kalla den revolutionära marxismen, måste dra lärdom av den kamp som

förs av de arbetande massorna, vilka rör sig framåt på dittills outforskade vägar.

Den revolutionära marxismen är *inte ett system*, men innefattar *systematiserande element* med vars hjälp *de vetenskapliga kunskaper* som utgör marxismens kärna, och som spelar en avgörande roll, kan utnyttjas för att *tolka den objektiva verkligheten och handla utifrån den vunna kunskapen*.

Utvecklandet av själva den revolutionära marxismen förutsätter att *den rymmer motsättningar* i sig[1] och att *motsättningarna omvandlas* i en process där de vetenskapliga kunskaperna kan korrigeras och kompletteras i den objektiva verklighet som de omfattar.

”Vi betraktar inte alls Marx' teori som något avslutat och oantastbart; vi är tvärtom övertygade om att den endast lagt hörnstenarna till den vetenskap, som socialisterna måste utveckla i alla riktningar, om de vill hålla jämna steg med verkligheten.”[2]

Som all annan vetenskap genomgår den revolutionära marxismen en *utvecklingsprocess*. Under varje etapp elimineras en del teoretiska formuleringar och ideologiska föreställningar[3] som utgjort en del av den tidigare epokens revolutionära marxism. De har nu blivit främmande för den revolutionära marxismen, vilket inte nödvändigtvis betyder att de omedelbart och ”definitivt” avlägsnas *från marxismen sådan den formats historiskt* inom arbetarklasens revolutionära rörelse, eller ännu mindre från de olika ideologiska strömningar som är främmande för marxismen men som spelar en roll inom den revolutionära rörelsen.

Omvandlingen av den revolutionära marxismen och omvandlingen av den marxism som är historiskt given i varje enskild epok är inte på något sätt ”parallella” processer. Det förstnämnda är *en vetenskaps utveckling*, det andra rör sig om *omvandlingen av en ideologi som står på vetenskaplig grund*. De svårigheter som arbetarklassen stöter på i sin kamp leder inte enbart till ett teoretiskt *berikande* av den under varje epok givna marxismen utan denna *förflackas* också, genom att en del av den revolutionära marxismens principer och idéer mer eller mindre kommer i skymundan medan andra blir föremål för omåttlig dyrkan.[4]

Det jag här anfört är nödvändiga distinktioner och förklarar ett av Marx uttalanden, vilket knappast är uttryck för någon tillfällig nyck: ”Allt jag vet är att jag för min del inte är någon marxist.”[5]

---

[1] Problemet med dessa motsättningar tas upp i del 1, framförallt s. 394–400. [OBS sidhänvisn. till bokversionen]

[2] Vårt program, Lenin, *CW*, vol. 4, s. 211-212.

[3] Det faktum att man återfinner ideologiska föreställningar inom all vetenskap förklarar varför tillrättalägganden är nödvändiga. Det innebär att paret vetenskap/ideologi inte utgör två antagonistiska poler som utesluter varandra helt, utan två motsatser som flätas samman med varandra. Ett system av vetenskaplig kunskap är ett system där de vetenskapliga elementen dominerar över de ideologiska föreställningarna. Det faktum att vetenskap och ideologi inte utesluter varandra, förklarar hur Lenin kan säga att marxismen är ”det revolutionära proletariatets ideologi” (*CW*, vol. 31, s. 317 [Om proletär kultur]) och hur Marx kan notera att den proletära ideologin är den ideologi som proletariatet känner igen som sann därför att den *motsvarar* arbetarklassens ställning i produktionsförhållandena.

[4] Här uppstår ett problem. Den process vari marxismens revolutionära principer och idéer förflackas och mystifieras kan påverka marxismen i dess historiska relation till arbetarrörelsen. Kan då inte denna process få en sådan inverkan på en viss ideologisk och politisk strömning att dess konsekvenser bara har ett illusoriskt samband med den revolutionära marxismen? Oförnekligen kan det förhålla sig på detta sätt. Denna process ger då upphov till en ”revisionism” som bara är en parodi på marxismen. Uppkomsten av en ”revisionism” leder till att det uppstår en den nya epokens marxism som tar upp kampen med revisionismen. Angående detta ämne fäller G Madjarian en viktig anmärkning. ”Kampen mot revisionismen” kan inte föras genom ett befästande eller snarare inte genom en enkel upprepning av marxismen i dess tidigare historiska skepnad. Långt ifrån att vara signalen till ett återvändande till den föregående epokens ortodoxi, är uppkomsten av ”revisionismen” ett tecken på att ”marxismen måste kritisera sig själv” (Se G. Madjarian, Marxisme, conception stalinienne, révisionnisme, i *Communisme*, maj–aug 1976, s. 44).

[5] Citerat av Engels i hans brev från 7 september 1890 till *Der Sozialdemokrat* (Marx and Engels, *Werke*, vol. 22,s. 69).

Denna mening visar att Marx vägrar likställa sina alster med den tyska socialdemokratins marxism (och även med andra ”marxismer”, vilket framgår framförallt av hans reaktion på en del ryska författares tolkningar av hans texter). Han vill inte se sina vetenskapliga upptäckter reduceras till ett *ideologiskt system* av den typ som den tyska socialdemokratin utvecklar i sin nödvändiga *kamp* mot lassallismen, och i sina *kompromisser* med densamma. Denna ideologi svarar säkert mot vissa krav som den tyska arbetarrörelsen ställer vid den här tiden och den tjänar som utgångspunkt för gradvisa omvandlingar, varur framförallt den tredje internationalens marxism föds. Men den sållar bort en del av marxismens revolutionära landvinningar[6] och ”använder” ibland marxtexter som inte motsvarar Marx mest utvecklade tankegångar. I den tyska socialdemokratins marxism finns det således en tendens att ”ignorera”[7] en del av de analyser som Marx utvecklar efter Pariskommunen, och som rör de former som politisk makt, staten och arbetarklassens organisationer antar, liksom även egendoms- och tillägnelseformernas utseende.[8]

Vi har sett vilken kamp Lenin för i syfte att förändra sin epoks marxism, utveckla den och återinföra en rad teser som är grundläggande för den revolutionära marxismen (framförallt gäller detta frågan om staten) i avsikt att bekämpa ”ekonomismen”. Vi har också sett vilka hinder som står i vägen för denna kamp och vilket motstånd den möter till och med inom det bolsjevikiska lägret.[9]

Det faktum att det inom bolsjevikernas ideologi förekommer strömningar som är fientliga gentemot marxismen[10] är en *nödvändig konsekvens av klasskampen*. Under olika tidpunkter utövar dessa strömningar ett större eller mindre inflytande över bolsjevismen. Betecknande för Lenins verksamhet är att han hela tiden försöker blottlägga de *teoretiska grundvalarna* för de teorier han bekämpar. Så går Lenin också tillväga när det gäller fel han själv har begått och erkänt. Han begränsar sig inte till rättelser eller självkritik utan utför också en analys. Detta är en *viktig del av den leninistiska praktiken*, en aspekt som längre fram tenderar att försvinna från bolsjevikernas praktik. Där föredrar man oftast ”tysta tillrättalägganden”, vilket knappast bidrar till marxismens utveckling och gör det möjligt att ”upprepa samma misstag”.[11]

De strömningar inom bolsjevismen som är främmande för marxismen försvinner dock inte nödvändigtvis i och med att de kritiseras. I den mån *den sociala basen* för dessa strömningar består, så fortsätter också strömningen att existera, men i allmänhet *i förändrad form*.

Också historien om bolsjevikernas ideologi framstår som en omvandling av de olika

---

[6] Därav beror till exempel Marx och Engels kritik av Gotha- och Erfurt-programmen som utarbetades av den tyska arbetarrörelsen.

[7] Detta ”förbigående” svarar ibland mot en medveten förfalskning. I 1891 års tyska utgåva av *Inbördeskriget i Frankrike* (Pariskommunen) som Engels redigerar, talar han utan att tveka om ”socialdemokratiska brackor”. Men i texterna från den tiden ersätts ordet ”socialdemokrater” med ”tyskar” för att dölja oenigheten mellan Engels och socialdemokratin för läsarna. Engels manuskript finns på Marx/Engels/Leninstitutet i Moskva, men ”rättelsen” ifråga härrör inte från hans penna (på denna punkt se 1968 års franska utgåva av det citerade verket, not 1, s. 301).

[8] Skillnaderna mellan Marx revolutionära teori och den tyska socialdemokratiska marxismen ställs för det mesta inte ut ”till allmänt beskådande” av Marx och Engels, men de döljer inte heller skillnaderna. De talar om dem, inte bara i *Kritik av Gotha- och Erfurtprogrammen*, utan även vid många andra tillfällen. För att göra ett bokslut över dessa skillnader (som oftast inte är explicita) måste man gå till ett stort antal texter, bland andra den intervju som *Chicago Tribune* gör med Marx den 5 januari 1879 Intervju med Marx Chicago Tribune (urval); på ryska i *Voprosy Istorii R.P.S.S.*, no. 10 [1966]; Marx kommenterer till Bakunins bok, ”Statism and Anarchy” (*Marx and Engels and Lenin on Anarchism and Anarcho-Syndicalism*, s. 147-152); diverse påpekanden av Engels i hans text från 1885 Till kommunistiska förbundets historia.

[9] På dessa punkter se del 1, s. 14–24, 89 ff, 311 ff, 417 ff'.

[10] Som vi ska se består en av dessa strömningar i bogdanovismen, ett ideologiskt system som Bogdanov utarbetat. Även om formerna förändras, är denna strömning ständigt närvarande inom bolsjevikernas ideologi.

[11] I sitt förord till D Lecourts bok *Lyssenko, histoire réelle d'une science prolétarienne*, Paris, Maspero, 1976, kommer L Althusser med en rad betydelsefulla anmärkningar angående detta ämne (se s. 13). [Detta förord finns på marxistarkivet, se Avslutad historia, historia utan slut]

strömningar vilka tillsammans bildar bolsjevismens motsägelsefulla enhet, och som en förändring av relationen dominans/underordning. Detta är inte en ”idéernas historia”. Det är fråga om en förändring av klassförhållanden, om klasskamp och partiets del i klasskampen och *effekterna* av allt detta på *bolsjevikernas ideologi*. Denna historia präglas av växlingarna mellan perioder då den revolutionära marxismens inflytande ökar och perioder då detta inflytande minskar. Här kan det inte bli fråga om att återge dessa växlingar. Det skulle kräva en rad analyser som ännu återstår att göra.

Det är emellertid nödvändigt att belysa vissa särdrag i omvandlingen av bolsjevikernas ideologi. Det måste understrykas att när de strömningar som är främmande för marxismen vinner i styrka, så försvagas marxismens utvecklingsförmåga. Marxismen tenderar då att ”stelna” och färdiggjorda formler får ersätta de analyser som enligt Lenin utgör ”marxismens själ”.

Omvandlingen av bolsjevikernas ideologi innefattar dels *utvecklandet* av nya kunskaper, dels *återvinnandet* eller *tillbakaträngandet* av gamla kunskaper. De interna orsakerna till omvandlingen bottnar i motsättningar som hör samman med bolsjevismens bildande. I realiteten styrs dock omvandlingen av den klasskamp som utspelar sig i det sovjetiska samhället och av klasskampens skiftande inverkan på sociala förhållanden och praktiker, främst då på betingelserna för massorna att göra vetenskapliga erfarenheter. Bolsjevikpartiets roll inom den ideologiska apparaten gör att den omvandling som den bolsjevikiska ideologin undergår genom *partiets ingripanden* i sin tur påverkar det sovjetiska samhället. Här kan man observera att vissa teorier gradvis trängs tillbaka under den bolsjevikiska ideologins konkreta historia. Det rör sig om teorier som gör det möjligt att analysera *reproduktionen av varurelationer och kapitalistiska relationer* som uppträder i form av värde, pris, lön och profit. Efterhand framställs dessa former alltmer som ”tomma former”, som ”höljen”, vilka utnyttjas för ”praktiska ändamål” eller ”tekniska ändamål” såsom bokföring och ”effektiv förvaltning”. Det faktum att dessa former uttrycker eller döljer samhälleliga relationer förträngs av bolsjevikerna, vilka kan ställa problemet om värdets storlek men tränger tillbaka frågan om varför dessa former existerar. Samtidigt med detta tillbakaträngande blir ideologiska föreställningar som bottnar i borgerlig politisk ekonomi alltmer dominerande.

Här kan det vara på sin plats att erinra sig följande observation av Marx: ”Den politiska ekonomin (...) har aldrig ställt sig frågan: varför antar ett visst innehåll en viss form?”[12] Bara genom att formulera en sådan fråga kan man gå vidare från den empiriska kunskap som handlar om formernas skenbara sammanhang (egentligen: som handlar om hur formerna *framstår* [*sich darstellt*] för oss) till en sant vetenskaplig kunskap som handlar om *den verkliga rörelsen*.

Empirisk kunskap kan ge handlandet en *inriktning*, men bara vetenskaplig kunskap kan tjäna som *ledstjärna* för handlandet och göra målen uppnåeliga, eftersom den gör det möjligt att *analysera, förutsäga* och *agera* utifrån en kunskap om orsakerna.

Det faktum att en del av den vetenskapliga kunskap som ingår i den revolutionära marxismen trängs tillbaka under vissa perioder är en konsekvens av den klasskamp som ger upphov till olika ideologiska strömningar. Den som uppkommer mot slutet av NEP är av avgörande politisk betydelse. Den reducerar bolsjevikpartiets förmåga att *analysera*, *förutsäga* och *agera* utifrån en kunskap om orsakerna.

En annan viktig iakttagelse är att motsättningarna inom bolsjevismen, kampen mellan marxismen-leninismen och olika ideologiska strömningar, inte härstammar direkt från de olika ”tendenser” som i sin konfrontation med varandra präglar bolsjevikpartiets historia. Dessa ”tendenser” utgör i sig motsägelsefulla kombinationer av ideologiska strömningar inom bolsjevikernas ideologi.

[12] Se *Das Kapita*l (Kapitalet bok 1), bok 1 i *MEW*, band 23, s. 94–95.

Bolsjevismens interna motsättningar återfinns såväl inom partimajoritetens ideologi som inom de oppositionella rörelserna. Dessa skiljer sig åt genom det sätt varpå den revolutionära marxismens idéer kombineras med idéer som är främmande för marxismen. Under tidens lopp varieras dessa olika kombinationer och påverkar då också partimajoritetens ideologi som aldrig är en och densamma. Man misstar sig också om man tror att förändringarna i bolsjevikernas ideologi helt enkelt svarar mot en fördjupning av den revolutionära marxismen eller mot dess ökade inflytande över bolsjevikernas ideologi, vilket antyds av föreställningen om en ”linjär utveckling” där man bortser från klasskampen och ideologiska effekter. Förändringarna bottnar också i en tillbakagång som under lätt förändrade former ger nytt liv och ny auktoritet åt ideologiska föreställningar som tidigare stämplats som främmande för den revolutionära marxismen. Detta är vad som händer mot slutet av NEP, när partimajoriteten ansluter sig till tanken om ”en maximal utveckling av produktionsmedelsindustrin”[13] som ska genomföras med hjälp av en *maximal ackumulation* som väsentligen erhålles genom att bönderna åläggs att erlägga en ”tribut”.[14] *Grunddragen i denna föreställning* fördes tidigare fram av Preobrazjenskij och den trotskistiska oppositionen och *fördömdes då med motivering att förbundet mellan arbetare och bönder måste upprätthållas*.[15]

En någotsånär noggrann undersökning av de texter som bolsjevikpartiets ledning stadfäster vid olika tidpunkter och av de tal, böcker och artiklar som ledarna publicerar visar att bolsjevikernas ideologi är ett forum för kampen mellan den revolutionära marxismen och föreställningar som är främmande för densamma.

Under tjugotalets första hälft utgör partiledningens uttalanden och de resolutioner som antas en bekräftelse av den revolutionära marxismen och svarar mot en fördjupning av de grundläggande marxistiska ståndpunkterna. Detta gäller kraven på ett förbund mellan arbetare och bönder, massornas mångsidiga organisering, byggandet av socialismen och utvecklandet av den sovjetiska demokratin. Under flera år befästs dessa idéer som utgör en del av den revolutionära marxismen. De principiella ställningstagandena och besluten förmår emellertid inte utöva något djupt och varaktigt inflytande över statsapparaten och partiet. Detta gäller såväl den demokratiska centralismen som den sovjetiska demokratin, de ekonomiska och politiska relationerna med bondemassorna och förhållandet mellan Ryska republiken och de andra sovjetrepublikerna.[16]

Från 1925/26 förändras bolsjevikernas ideologi på olika sätt och de ideologiska element som är främmande för den revolutionära marxismen förstärks. Partiet ger sig nu in på en industrialiseringspolitik som förvärrar motsättningarna inom den statliga industrisektorn och skadar förbundet mellan arbetare och bönder. Samtidigt blir partiet *blindare* för de negativa konsekvenserna av sitt handlande. Partiet uppfattar nu vissa handlingsmönster som ”nödvändiga” för det socialistiska uppbygget.

För att precisera det som sagts ovan måste man ta fasta på några av de element inom bolsjevikernas ideologi som är *främmande för den revolutionära marxismen* och visa på vilken *plats* dessa element intar vid olika tidpunkter liksom på deras *politiska effekter*.

---

[13] Se resolutionen om femårsplanen som sextonde partikonferensen antog i april 1929, *KPSS*, op.cit. band 1, s. 453.

[14] Stalin, *W*, band 11, s. 167. [Plenum of the C.C., C.P.S.U.(B)]

[15] Man vet emellertid att det rörde sig om ett ”fördömande”som i huvudsak var politiskt och ”organisatoriskt” och som inte åtföljdes av den djupgående *analys* som skulle gjort det möjligt att vidareutveckla de teoretiska kunskaperna och den revolutionära marxismen. Detta påpekade Mao när han vid kinesiska KP:s Chengtu-konferens 10 mars 1958 – se Stuart R Schram (red), Mao Tse-tung, Politiska skrifter: Tal och brev 1956-71 – sade att mot slutet av tjugotalet och början av trettiotalet ”hade Sovjetunionen segrat över trotskisterna, men på det teoretiska planet endast besegrat Deborin-skolan”. ”Deborinskolan” är en filosofisk strömning som år 1930 fördöms av Stalin för sin ”mensjevikiska idealism”.

[16] I del 1 har vi redan sett hur några av dessa frågor ställs under Lenins livstid (Se t.ex. s. 353 ff, s. 438 ff).

1. Motsättningarna inom bolsjevikernas ideologi

Jag ska här inte göra någon systematisk analys av de element inom bolsjevikernas ideologi som är främmande för marxismen och inte heller undersöka de historiska betingelserna för deras uppkomst och utveckling. Det är en egen undersökning som ännu återstår att göra. De påpekanden som följer syftar framförallt till att belysa existensen av vissa element som spelat en betydelsefull roll i den ideologiska och politiska kampen. Eventuellt kommer jag också att peka på några av förutsättningarna för deras uppkomst. Det begränsade syftet med dessa påpekanden utesluter varje framställning som gör anspråk på att påvisa något eventuellt ”centralt” ideologiskt tema som dominerar gentemot de för den revolutionära marxismen främmande elementen. Jag undersöker de olika frågorna i den ordning som faller sig mest naturlig, och går från relativt kända teman till sådana som är mindre kända.

a) den teknicistiska och ekonomistiska uppfattningen om produktivkrafterna och prioriteringen av teknikens utveckling[17]

För den revolutionära marxismen är klasskampen historiens motor, och historien är följaktligen – så länge som det finns klasser – en historia om klasskamp[18]. Den här kampen leder med nödvändighet till proletariatets diktatur som bildar övergång till nedbrytandet av alla klasser och till det klasslösa samhället.[19]

Den materiella basen för klasserna och klasskampen består i de produktionssätt där producenter och icke-producenter ingår. I klasskampen omvandlas betingelserna för produktionen och nya produktivkrafter uppstår som bryter ner de gamla produktionsförhållandena och ger upphov till nya.

Kunskap om inre lagbundenheter i den process vari produktionsförhållandena omvandlas, är inte något avgörande element i processen. I människors medvetanden antar kunskapen vanligtvis *ideologiska former* (juridiska, politiska, religiösa, konstnärliga eller filosofiska) som härrör ur det materiella livets *motsättningar*; analysen måste därför göras utifrån en kunskap om reella förhållanden[20] men skära rakt igenom dessa former och baseras på en materialistisk analys av den historiska rörelsen. Bolsjevismen grundar sig i princip på en sådan analys. I en del bolsjeviktexter svarar ändå inte framställningen av analysens olika element (klasser, produktionsförhållanden, produktivkrafter) mot den revolutionära marxismen. Vi ska dröja ett ögonblick vid denna fråga.[21]

1. Produktivkrafternas utveckling och samhällsutvecklingen

En bra illustration till det som sagts återfinns i Stalins text ”Om den dialektiska och historiska

---

[17] Här behandlar jag ett tema som berörts redan i del 1, s. 16–21.

[18] Detta är grundläggande teman i Marx och Engels ”Kommunistiska manifest”, teman som utvecklas i deras viktigare senare skrifter.

[19] Se Marx brev till Weydemeyer från den 5 mars 1852, ur Marx och Engels, *Brev i urval*, Gidlunds förlag, 1972, s. 21–23 och Balibars texter, som han samlat i sin bok *Sur la dictature du proletariat*, Paris, Maspero, 1976, s. 207.

[20] Se 1859 års förord till *Till kritiken av den politiska ekonomin*, Stockholm, 1970, Arbetarkultur, s. 9.

[21] Alla texter av Marx och Engels tar inte upp reproduktionsprocessen och samhällsomvandlingen på samma noggranna sätt (vissa formuleringar i 1859 års förord är inte fria från tvetydigheter). Därför är det nödvändigt att betrakta Marx och Engels texter och marxismen i dess historiska sammanhang, som *en motsägelsefull kombination av revolutionära formuleringar och analyser* (revolutionära genom sitt innehåll och genom de konsekvenser som följer) och mindre noggranna formuleringar och analyser. Dessa utgör i allmänhet provisoriska utgångspunkter för Marx och Engels tankar och för dem som försöker föra sina analyser längre, *men de tillhör inte den revolutionära marxismen*. Historiskt sett var det oundvikligt att det blev så och att den senare typen av formuleringar och analyser skulle spela en roll i marxistiska texter efter Marx, framförallt under perioder då den revolutionära massrörelsen i utveckling inte själv drar någon demarkationslinje mellan Marx och Engels olika texter. Vi återkommer till denna fråga senare.

materialismen”.[22]

Även om denna text inte publiceras förrän efter den period som här studeras, så åberopar jag mig på den därför att man där återfinner den mest systematiska framställningen av den teori som från slutet av tjugotalet successivt tar överhanden inom bolsjevikpartiet.[23]

Jag börjar med att placera de påståenden från ”Om den dialektiska och historiska materialismen” som främst kommer att tilldra sig vår uppmärksamhet i sitt sammanhang i texten. Den första delen av texten, som jag bara behandlar kortfattat, består av en framställning av den dialektiska materialismen.[24]

Stalin påminner där om Lenins teser om de *inre motsättningarnas* betydelse för tingens utveckling. Han illustrerar tesen genom att referera till ”konflikten mellan motstridiga krafter” och till ”proletariatets klasskamp”. Här måste två saker understrykas: a) i textens *andra del* som behandlar den historiska materialismen[25] uppträder klasskampen nästan aldrig som historiens drivkraft b) den första delen innefattar en uttalad kritik av Bogdanovs ”fideism”[26], vars oförenlighet med marxismen mycket hastigt berörs[27]; medan man i den andra delen inte finner någon kritik av Bogdanovs ”sociologiska” teorier[28], som får en utlöpare i Proletkult[29].

---

[22] Se Stalin, *Om den dialektiska och historiska materialismen*, i Josef Stalin, *Teori och praktik*, Cavefors, 1967 [Marxistarkivet: Om den dialektiska och den historiska materialismen].

[23] En annan sak som gör denna text intressant är att den inte sammanställs i polemikens hetta, utan efter det att de viktigaste striderna är slutförda med hjälp av de teorier som försvaras i textens teser vid en tidpunkt då det inte var nödvändigt att ”forcera” vissa formuleringar för att kunna övertyga och vid en tidpunkt då man kunde göra det första bokslutet över aktioner som utförts i enlighet med dessa teser.

[24] Ibid. s. 2–9, 96–102.

[25] Ibid. s. 18–36, 110–127.

[26] Alexander Bogdanov föddes 1873. Han tillhörde bolsjevikflygeln inom ryska socialdemokratiska arbetarepartiet. Först står han Lenin nära, men fjärmar sig från bolsjevismen efter revolutionen 1905. Under 1907 bildar han en ultravänsterfraktion som publicerar *Vperiod*. Han är då *otzovist* (på denna punkt, se del 1, s. 92) och kritiseras som sådan av Lenin. Då bryter han med bolsjevikerna. Redan före 1907 (1903 till 1906) hade Bogdanov publicerat en nykantiansk skrift som bröt totalt med marxismen: *Empirimonism*. Lenin angriper de empiristiska och de idealistiska föreställningarna i detta verk i *Materialismen och empirokriticismen*, Progress, Stockholm, Arbetarkultur, 1973. Den senare utvecklingen av Bogdanovs föreställningar framställs på ett sammanhängande sätt i hans *Tektologie*, som kom ut i två delar (1913 och 1917). Denna framställning bekräftar hans brytning med marxismen och dialektiken, han vill ersätta motsättningarna med ”jämvikt” och ”organisering”. Under 1917 återvänder Bogdanov till Ryssland och ger första impulsen till gruppen *Proletkult* (eller ”Proletär kultur”). Under 1922–23 opponerar han sig mot NEP genom att gjuta liv i gruppen *Arbetarsanning*. Då arresteras han, men friges åter snart. Ännu 1924 publicerar han olika texter där han lägger fram sina ekonomiska och sociala teorier. Texterna ges ut av statens förlag och av Kommunistiska akademien. Mot slutet blir hans vetenskapliga forskning som medicin för honom. Han dör 1928.

[27] Op.cit.

[28] Frånvaron av kritik av Bogdanovs ”sociologiska” föreställningar i en sådan text är inte någon slump (se ovan).

[29] *Proletkult* är en rörelse som grundas efter februarirevolutionen 1917. Den vill verka för den ”proletära kulturens” uppsving, leds av aktivister som står Bogdanov nära och får viss betydelse efter Oktoberrevolutionen. *Proletkult* tenderar att utveckla sin egen politiska linje utifrån Bogdanovs teorier, dvs. icke-marxistiska föreställningar som framställs med hjälp av marxistisk terminologi. *Proletkult* försvarar mekanistiska ideologiska föreställningar. Enligt *Proletkult* vilar utvecklandet av det proletära klassmedvetandet framförallt på produktionens praktik och inte på klasskampen. *Proletkult* underskattar hela tiden den kapitalistiska arbetsdelningens konsekvenser för proletariatet och tenderar att förneka teorins och det proletära partiets nödvändighet. Efter oktober anser Lenin att det åter är nödvändigt att bekämpa de bogdanovska teorierna, framförallt i den form de antar inom *Proletkult*, där ett stort antal bolsjeviker deltar. Han för denna kamp både på det organisatoriska och på det ideologiska planet. Hans inlägg mot *Proletkult* utmynnar framförallt i ett CK-cirkulär daterat den förste december 1920, där *Proletkult* sätts under Utbildningsrådets ledning och på så vis får minskad betydelse. Dessa inlägg leder också till att Bucharin med Lenins samtycke publicerar en text med hård ideologisk kritik (*Pravda* 22 november 1921) och till artiklar i *Pravda* (24/25 oktober och 4 januari 1923) av J Jakovlev, vilka är direkt inspirerade av Lenin. Den andra artikeln har den betecknande titeln ”Mensjevism i Proletkults förklädnad” (På dessa punkter se *Ästhetik und Kommunikation, Beiträge zur politischen Erziehung*, nr 5/6, februari 1972, s. 149 ff, s. 200–201, se även Karl Eimermacher, *Dokumente zur sowjetischen Literaturpolitik 1917–1922*, Stuttgart, 1972, se även Lenins brevväxling med Bucharin om Proletkult, V I Lenin,

Frånvaron av kritik i andra delen av texten som jag nu ska undersöka saknar inte samband med innehållet.

Den grundläggande tesen i den andra delen av ”Om den dialektiska och historiska materialismen” är att ”samhällsutvecklingens avgörande kraft” består i ”de konkreta betingelserna för samhällets materiella liv”. Denna tes kompletteras av påståendet att ”det proletära partiet inte bör grunda sin verksamhet på det mänskliga förnuftets abstrakta princip” och inte heller på ”stora mäns” fromma önskningar, utan på de konkreta betingelserna för samhällets materiella liv och på ”de reella behoven för det materiella samhällslivets utveckling”.[30]

Med dessa teser vill Stalin ansluta sig till Marx formuleringar i Förordet år 1859.[31] I verkligheten har Stalins påståenden en rad *specifika drag* som förlänar dem en *annan innebörd* än Marx revolutionära teser. Framförallt kan man notera följande:

a) Användningen av formuleringar som ”samhällsutveckling” och ”samhällets utveckling”. Här framställs ”samhället” som en *enhet* som genomgår en historisk utveckling. De här formuleringarna ersätter uttrycket ”den sociala, politiska och andliga livsprocessen”[32] i 1859 års förord. I Marx uttryck ligger tonvikten på den *sociala processen*. Han talar inte om ”samhället” såsom varande ”objekt” eller ”subjekt”.

b) ”De konkreta betingelserna för samhällets materiella liv” är ett vagt uttryck, som Stalin försöker ge något mer exakt innebörd längre fram i sin text (vi återkommer till det).

c) Uttrycket ”de reella behoven för det materiella samhällslivets utveckling” antyder att det finns ”samhällsbehov”, inte ifråga om *reproduktionen* av produktionsförhållandena (så som Marx använder begreppet ”samhällsbehov”) utan ifråga om den ”samhällsutveckling” på vilken det proletära partiet bör grunda sin verksamhet. Begreppet ”utvecklingens behov” får ersätta såväl de *objektiva motsättningarna* och *klasskonflikterna* som *massornas behov*. Partiet måste i själva verket stödja sig på massornas behov, inte för att främja ”samhällsutvecklingen” utan för att främja *den revolutionära omvandlingen av produktionsförhållandena*.

Formuleringarna i denna del av texten ersätter således den revolutionära marxismens teorier med andra begrepp, som trots sin skenbara likhet med marxismen härrör från en annan uppfattning om den historiska rörelsen. Denna uppfattning *präglas* av uttrycket ”*de konkreta betingelserna för samhällets materiella liv*”, medan kunskapen om ”utvecklingens behov” tenderar att ersätta analysen av klasskamp och motsättningar. I Stalins text följer sedan en precisering av uttrycket ”*de konkreta betingelserna för samhällets materiella liv*” som får än större tyngd i det Stalin förklarar att det handlar om ”samhällsutvecklingens avgörande kraft”.

Till ”betingelserna för samhällets materiella liv” hör enligt Stalin ”för det första den samhället omgivande naturen, den geografiska miljön...”.[33] Han ställer sedan frågan om ”den geogra-

---

Über Kultur und Kunst, textsamling, Berlin, 1960). En del av Lenins kritik rörande dessa frågor publiceras för första gången i samlingen *Voprosy Koultoury pri Diktature Proletariata*, Moskva/Leningrad, 1923, och tas åter upp *i Ästhetik und Kommunikation...*. op.cit. s. 113 ff.

[30] Se Stalin, *Om den dialektiska och historiska materialismen*, i Josef Stalin, *Teori och praktik*, Cavefors,1967, s. 107–108.

[31] Se ovan.

[32] Se Marx, *Till kritiken av den politiska ekonomin*, op.cit. s. 9.

[33] Stalin, *Om den dialektiska...* op.cit. s 110. Man kan notera att Stalin i sin formulering här använder paret ”natur/samhälle”; de två begreppen antas utesluta varandra, även om naturen framställs som samhällets ”omgivning”. På så sätt uppfylls de formella betingelserna för en pseudodialektik som ställer två ”enheter” mot varandra, vilka sammanbindes av yttre relationer (vi återkommer till denna fråga) och som sinsemellan kan utveckla en ”utbytesprocess”. Sistnämnda tema är också klart uttryckt i Bucharins bok från 1921: *La Théorie du matérialisme historique* (Teorin om den historiska materialismen), Paris, Editions, Anthropos, 1967. I denna bok ser man tydligt att en dylik framställning av den ”samhälleliga utvecklingen” *tenderar* att göra

fiska miljön är den huvudkraft som bestämmer samhällets fysionomi". Svaret han ger blir nekande och han motiverar det så här: "dess inflytande är ej det *bestämmande* inflytandet, emedan samhällets förändringar och utveckling försiggår ojämförligt mycket snabbare än den geografiska miljöns förändringar och utveckling".[34] Efter att också ha fört in folkmängden som en faktor bland "betingelserna för samhällets materiella liv" och tillbakavisat föreställningen om att befolkningstillväxt skulle kunna vara "den huvudkraft som bestämmer karaktären av människornas samhällssystem", så slår Stalin fast att "denna kraft anser den historiska materialismen vara *sättet att utvinna de medel till livsuppehälle* som är nödvändiga för människors existens, *sättet att producera materiella nyttigheter...*"[35]

Stalins förklaringar i den här texten har en "teknicistisk anstrykning". Produktionssättet och inte dess motsättningar blir "samhällsutvecklingens" huvudkraft. Produktionssättet betraktas inte som en motsättningsfylld enhet mellan produktionsförhållanden och produktivkrafter utan som en organiserad summa element eller aspekter som texten räknar upp. "Produktivkrafterna" utgör en av dessa "aspekter" och består i sin tur av följande element: produktionsredskapen och människorna som handhar produktionsredskapen med hjälp av "en viss produktionserfarenhet och arbetsvana". Den andra "aspekten" är "produktionsförhållandena".[36]

Denna uppräkning där varken klasser eller samhälleliga motsättningar finns med kastar inte något ljus över vad som är "samhällsutvecklingens huvudkraft". Stalin konstaterar helt enkelt att det försiggår en samhällsutveckling och *likställer* därefter denna med *produktionens utveckling,*[37] som enligt Stalin aldrig står stilla någon längre period.[38] Denna "utveckling" likställs i sin tur med "produktivkrafternas utveckling"." Alltså framställs " produktivkrafternas utveckling", och därmed också i hög grad produktionsredskapens utveckling, som en *deus ex machina,* som källan till all samhällsutveckling."[39]

Vid det här laget står vi inför formuleringar som är radikalt annorlunda än den revolutionära marxismens formuleringar, där den historiska processen i sista hand avgörs av klassmotsättningarna. Den materiella basen för dessa klassmotsättningar ligger inte bara i produktionsredskapens *förändring,* utan i den ekonomiska basens *motsättningar i den motsättningsfyllda enhet som produktionsförhållanden och produktivkrafter bildar*, och utvecklas genom de *ideologiska former* som dessa motsättningar ger upphov till.

Den revolutionära marxismen ser alltså inte produktivkrafternas utveckling som någon spontan process som härrör från motsättningar utanför produktionssättet, från motsättningar mellan "samhället" och "naturen"

---

samhällsutvecklingen beroende *av relationerna mellan "samhället" och "naturen"*, en omvandling som hänförs till "produktivkrafternas utveckling". Sålunda skriver Bucharin: "Systemets interna struktur (samhällets inre jämvikt - CB) måste förändras *i konsekvens med rådande relationer mellan systemet och dess omgivning*. *Omgivningen är den avgörande faktorn för systemets tillstånd*. Rörelsens huvudsakliga former avgörs av denna relation. Den interna jämvikten är beroende av den externa jämvikten. Den är en "funktion" av denna jämvikt (op.cit. s. 78, Bettelheims kursivering). I kapitlet med titeln "Jämvikten mellan samhället och naturen" tillägger Bucharin att *produktivkrafterna bestämmer samhällsutvecklingen* därför att de uttrycker *förbindelsen mellan samhället och dess omgivning* och att denna förbindelse utgör "den orsak som framkallar förändringar i själva systemet" (ibid. s. 108). En sådan pseudodialektik förekommer också i Bogdanovs *Tektologie* (se den tyska översättningen, *Allgemeine Organisationslehre, Tektologie*, Berlin, 1926).

[34] Stalin, *Om den dialektiska...*, op.cit. s. 111.

[35] Ibid. s. 112 (kursiverat i texten).

[36] Ibid. s 113. Enligt texten sker "förenandet" av de två aspekterna i den "materiella produktionsprocessen" (s. 114), *vilket förutsätter att dessa aspekter tidigare var åtskilda*.

[37] Ibid. s. 114.

[38] Man kan notera att problemet med *reproduktionen av produktionsförhållandena* som är en grundläggande punkt i Marx analyser, aldrig nämns.

[39] Ibid. s 112–113 (kursiverat av Bettelheim).

Enligt den teori som läggs fram i ”Om den dialektiska och historiska materialismen” är det tvärtom produktionsredskapen och de förändringar dessa genomgår under inverkan av produktionen som är bestämmande för de samhälleliga förändringarna.[40] Här är det inte samhällsklasserna och deras kamp som utgör drivkraften; i denna del av texten nämns de inte ens.[41] Vad gäller produktionsförhållandena verkar de på något sätt framleva sin existens *utanför* produktivkrafterna och ”påverkar” bara dessas utveckling. De påskyndar eller fördröjer produktivkrafternas utveckling, men ”förr eller senare” leder produktivkrafternas utveckling till att produktionsförhållandena ”kommer i överensstämmelse med produktivkrafternas utvecklingsnivå”. ”I motsatt fall skulle följden bli en fundamental rubbning av enheten mellan produktivkrafter och produktionsförhållandena inom produktionssystemet, ett avbrott i produktionen i dess helhet, en produktionskris, en förstörelse av produktivkrafter.”[42]

Jag har tagit med ovanstående framställning av teorin om ”samhällsutvecklingen” i ”Om den dialektiska och historiska materialismen” av flera skäl. Ett skäl är att den systematiska framställningen gör det möjligt att relatera de framförda idéerna till Marx analyser. Ett annat skäl är att man utifrån denna text kan söka efter den objektiva basen för de teorier som framförs och som blir alltmer dominerande.

I de påpekanden som följer försöker jag behandla dessa två sidor. De hänger också ihop med andra motsägelsefyllda sidor av bolsjevikernas ideologi, som jag ska ta upp längre fram.

2. Teorin om en ”samhällsutveckling” som en effekt av ”produktivkrafternas utveckling” och Marx analyser

[40] Den grundläggande roll man på så sätt tillskriver *produktionsmedlen* förtjänar uppmärksamhet, eftersom det får en rad *politiska och ideologiska implikationer* (vi återkommer till det). Den stora likheten mellan de formuleringar som vi tagit upp här och Bogdanovs formuleringar förtjänar att noteras en än gång. För Bogdanov tenderar i själva verket *produktivkrafterna* att inskränka sig till *tekniken*. I en text från 1923 skriver han sålunda: ”I första hand försiggår utvecklingen på det område där människan konfronteras med naturen, inom människans tekniska relationer till naturen, på produktivkrafternas område” (Bogdanov, ”Principerna för samhällsekonomins och teknikens organisation” [på ryska], *Vestnik Kommunistitjeskoj Akademii*, 1923, band 4, s. 272, citerat efter *Geschichte der politischen Ökonomie des Sozialismus* [författarkollektiv från Leningrads universitet] Berlin, 1973, s. 59). Här ser man hur ”produktivkrafterna” reduceras till ”tekniska relationer”. Den stora likheten mellan produktionsmedlens roll i *Om den dialektiska och historiska materialismen* och i vissa av Bogdanovs formuleringar belyser bolsjevikernas motsägelsefulla förhållningssätt till Bogdanovs teorier. Samtidigt som bogdanovismen betraktas som utanförstående, återfinns den i omvandlad form *inom* bolsjevikernas ideologi. Detta speciella förhållande och den prestige Bogdanov länge fortsätter att åtnjuta inom bolsjevikpartiet förklarar varför partiledningens avståndstagande från Bogdanov är så motstridigt och så ”nyanserat”. I ett tal på femtonde kongressen den sjunde december 1927 räknar Stalin upp namnen på ett antal före detta partimedlemmar, som lämnat partiet till följd av allvarliga tvister. Bland dessa nämner han Bogdanov, vilken är ensam om att få följande erkännande: ”Han var en av vårt partis mest framstående ledare” (se Stalin, *W*, band 10, s. 380). Denna formulering är anmärkningsvärd med tanke på att Bogdanov brutit med partiet för många år sedan och fortsatt att utveckla sina teorier som officiellt betraktats som oförenliga med bolsjevismen. När Bogdanov dör 1928 publicerar Bucharin till och med en artikel i *Pravda* den åttonde april där han hedrar den bortgångne ”teoretikern”, som säges ha ”spelat en enorm roll för vårt partis utveckling och för samhällsteorins utveckling i Ryssland”. I samma artikel kallar emellertid Bucharin Bogdanov för ”halvmarxist” och tillägger att hans oenighet med marxismen och bolsjevismen blivit en ”personlig tragedi för Bogdanov” (Se också S Cohen, *Bukharin*.., op.cit. s. 15). I sitt bidrag till *Geschichte der Politischen Ökonomie des Sozialismus*, (se kap tre i denna bok) påminner L D Shikorad om den omfattande polemik som utvecklas under tjugotalet mot den bogdanovistiska föreställningen om produktivkrafterna, men han tror sig kunna slå fast att denna polemik upphör i början av trettiotalet därför att ”inflytandet från icke-marxistiska. traditioner av det slaget” vid den tiden ”i stort sett övervunnits” (op.cit. s. 77). Om man undersöker texterna noga visar det sig att polemiken upphör därför att bolsjevikernas tidigare ståndpunkter och den bogdanovska uppfattningen om produktivkrafterna och deras roll, bringats i överensstämmelse.

[41] De ”arbetande massor” som figurerar här, utgör i själva verket en fundamental kraft i *produktionsprocessen* och uppträder inte som aktörer i en social omvandling. Därför uppmanas ”den historiska vetenskapen” att ”framförallt sysselsätta sig med historien om de materiella nyttigheternas framställare” (ibid. s. 114–115).

[42] Ibid. s 115–116.

De formuleringar från ”Om den dialektiska och historiska materialismen” som sammanfattats och diskuterats på föregående sidor är i och för sig befryndade med vissa Marx-texter, vilket förlänar dem en viss ”marxistisk äkthetsprägel”. Man måste dock vara medveten om deras begränsningar ifall man inte vill förfalla till en ”talmudisk” uppfattning av marxismen, ifall man inte vill reducera marxismen till sammanställningar av kommentarer och citat som är lösryckta ur sitt sammanhang. Bland Marx och Engels texter är det nödvändigt att skilja det som är radikalt nytt, och som utgör ett väsentligt bidrag till *den revolutionära marxismen*, från upprepandet av gamla teorier och från provisoriska anhalter på vägen mot revolutionära analyser och positioner.[43]

Ifråga om omvandlingen av samhällsförhållanden, och då framförallt omvandlingen av produktionsförhållandena och de materiella betingelserna för produktionen, finner man i Marx och Engels verk två fundamentala kategorier av formuleringar.

I de äldre formuleringarna slår Marx och Engels först och främst fast den historiskt materialistiska ståndpunkten. De framhåller att historien inte är en produkt av människors idéer, utan av produktionsvillkoren.

Detta är i stora drag Marx förhållningssätt i hans ungdomstexter, framförallt i *Tyska ideologin* och *Filosofins elände*,[44] vilka daterar sig från 1846 och 1847. Denna ståndpunkt framställs med anmärkningsvärd tydlighet i ett brev daterat den 28 december 1846 från Marx till en av de ryska emigranterna i Frankrike, Paul Annenkov: ”Bestämda utvecklingsstadier för produktion, handel och konsumtion ger en mot dessa stadier svarande social konstitution, familjeuppbyggnad och ståndS- och klassbildning - med andra ord ett därmed överensstämmande samhällssystem. Detta kommer sedan att prägla det politiska tillståndet i samhället, eftersom det politiska tillståndet inte är någonting annat än samhällssystemets officiella uttryck.”[45]

Om man ser detta stycke *isolerat* från samhälleliga relationer och samhällelig praktik, så handlar det om ”produktivkrafternas kapacitet”. ”Samhället” betraktas här som en expressiv helhet utan motsättningar, vars omvandling är beroende av ”produktionens utveckling”. Den centrala roll som massornas revolutionära kamp spelar för samhällsomvandlingen framträder inte här. Marx framhåller emellertid betydelsen av denna kamp i de texter där han utvecklar en dialektisk och revolutionär materialistisk ståndpunkt. Där ligger historiens drivkraft i klasskampen och i de inre motsättningarnas rörelse. Detta är tankegångar som är oförenliga med föreställningen om att samhället utgör en expressiv helhet, tankegångar som utvecklas mycket tydligt i Kommunistiska manifestet, men även finns med i tidigare texter, även i brevet till Annenkov den 28 december 1846.[46] De revolutionära och materialistiska ståndpunkterna blir så småningom dominerande i Marx formuleringar, men fortfarande dyker den första typen av formuleringar åter upp, om inte annat så i modifierad form. Så är det t.ex. i förordet till *Kritiken av den politiska ekonomin* från år 1859. Här talar Marx om dialektiken i motsättningarna mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden. Samtidigt låter han ana en autonom ”utveckling” av produktivkrafterna, vars rörelse alltså till en del lämnas oförklarad. I denna text kopplas ändå inte omvandlingen av produktionsförhållandena *direkt till produktivkrafternas utveckling*, utan till de *motsättningar* som denna utveckling frambringar och till de *ideologiska former* under vilka ”människorna blir medvetna” om motsättningarna och fullföljer sin kamp.[47]

---

[43] Se ovan.
[44] Karl Marx, *Den tyska ideologin*, i Sven-Eric Liedman, *Karl Marx– Människans frigörelse*, Aldus/Bonnier, Stockholm 1965, och *Filosofins elände, svar på Proudhons ”Eländets filosofi”*, Stockholm 1949, Arbetarkulturs förlag.
[45] Från Marx till P. W. Annenkow, Bryssel den 28 december 1846.
[46] Ibid..
[47] Marx, *Till kritiken av den politiska ekonomin...*, op.cit. s. 9–10.

I *Kapitalets* första bok finner man fortfarande tankegångar som ligger mycket nära dem från 1846. I vissa fall betonas rentav *teknikens* betydelse ännu mer. Sålunda skriver Marx: ”Teknologin avslöjar människans aktiva förhållande till naturen, hennes livs omedelbara produktionsprocess och därmed också hennes samhälleliga levnadsförhållanden och de ur dessa emanerande andliga föreställningar”.[48] Här knyts samhällsförhållandena till teknologin, medan de sociala villkoren för teknologins omvandling förbigås med tystnad.

Marx löser motsättningen mellan de två typerna av formuleringar genom att koppla samman den historiska rörelsen, och därmed också produktivkrafterna och ”teknikens” utveckling, *med klasskampen och med omvandlingen av samhällsförhållandena*. Dessa formuleringar som går mycket längre än de tidigare utgör kärnan i den revolutionära marxismen.

Jag ska ge två exempel från 1865 års texter som rör framväxten av kapitalistiska förhållanden. Marx klarlägger här att *kapitalistiska förhållanden inte uppstår ur någon ”teknologisk förändring”* utan är en följd av *den borgerliga klasskampen*. Denna förändring hänger samman med vad Marx kallar att ”arbetet formellt underordnas kapitalet”, vilket innebär att arbetaren tvingas till merarbete. Marx understryker att *när kapitalet börjar underordna sig lönarbetets krafter, och utveckla nya sociala relationer, sker det i själva verket på basis av den gamla tekniken.* ”*Arbetsprocessen* försiggår, *teknologiskt* sett, likadant som förut”,[49] som Marx säger. Det som är förändrat, det är den process som underordnas kapitalet.

Det är just utifrån dessa nya relationer (eller dessa förändrade relationer) som det *utvecklas nya produktivkrafter*, alltså de produktivkrafter som svarar mot mekaniseringens utveckling. Marx skriver således: ”På grundval av detta förändrade förhållande utvecklas emellertid ett specifikt förändrat produktionssätt, som å ena sidan skapar nya materiella produktivkrafter, på vilkas grundval det å andra sidan först utvecklas och därmed i realiteten skapar sig nya reala betingelser.”[50]

Här står vi inför en sann dialektisk rörelse, där det inte är ”produktivkrafterna” eller ”produktionsredskapen” som förändras i första hand utan *de sociala relationerna* och detta som en följd av klasskampen. Här är vi alltså *mycket långt* ifrån Stalins påstående i ”Om den dialektiska och historiska materialismen” att förändring alltid börjar med förändring och utveckling av produktivkrafterna, och framförallt av produktionsredskapen.[51]

Uppfattningen att produktionsförhållandenas utveckling är en förutsättning för produktivkrafternas utveckling är betecknande för den revolutionära marxismen. Mot slutet av tjugotalet tenderar bolsjevismen att skjuta detta synsätt i bakgrunden till förmån för en *mekanistisk* materialistisk ståndpunkt som *ensidigt* lägger tyngdpunkten på produktionsverktygens omvandling[52].

3. Den objektiva basen för en allt fastare övertygelse inom den bolsjevikiska ideologiska formationen om att ”samhällsutvecklingen” sätts i rörelse av tekniska omvandlingar

Man måste ställa sig frågan: Vad händer mot slutet av tjugotalet som kan förklara att *mekanistiska* materialistiska ståndpunkter tenderar att dominera inom bolsjevikernas ideologi? Vilken är den objektiva samhälleliga basen för denna tendens?

---

[48] Se Marx, *Kapitalet*, första boken, Cavefors, 1969, s. 323, not 89. Översättarens formulering 2014 utifrån tolkning av Bettelheims franska original.
[49] Se Marx, *Kapitalet* band 1, Tillägg, Den omedelbara produktionsprocessens resultat. *Teknologiskt* är kursiverat av Marx.
[50] Ibid..
[51] Stalin, *Om den dialektiska...*, op.cit. s. 115 (kursiverat av Bettelheim).
[52] Produktionsförhållandenas roll präglas av att de alltmer identifieras med de juridiska ägandeformerna (se ovan).

I korthet kan man säga att denna bas består av de relationer som utvecklas mellan bolsjevikpartiet och folkmassorna. Mot slutet av tjugotalet är det huvudsakligen frågan om *yttre relationer*. Detta gäller partiets relationer till bondemassorna (den överväldigande majoriteten av befolkningen) eftersom partiet nästan inte alls finns på landsbygden. Det gäller också i viss mån en stor del av arbetarklassen. När de mest politiserade elementen inom arbetarklassen väl kommer in i partiet sugs de snart upp av olika delar av partiapparaten och lämnar följaktligen arbetarklassen.

Under tjugotalet arbetar partiet för att undvika detta, men arbetet röner föga framgång. Bolsjevikpartiets förhållande till folkmassorna präglas främst av de förutsättningar som råder i början av NEP, av den bristande organisation och det kaos som råder då. Det präglas också av att de flesta personer inom statsapparaten står främmande inför arbetarklassen och undflyr partiets reella kontroll. Brytningen mellan sovjetmakten och bondemajoriteten mot slutet av ”krigskommunismen” etc., spelar också in.[53] Bristen på erfarenhet och inflytandet från dem som står främmande för den revolutionära marxismen inom bolsjevikernas ideologi hindrar också partiet från att vinna genklang hos massorna.

Därför kan bolsjevikpartiet bara i begränsad utsträckning bidra till massornas kamp för en revolutionär omvandling av de samhälleliga förhållandena. Endast denna kamp kan bereda väg för en socialistisk utveckling av produktivkrafterna. Detta är en kamp som förs av de mest avancerade elementen bland städernas och landsbygdens massor. Men eftersom bolsjevikpartiet inte understöder och svetsar samman denna kamp i tillräcklig utsträckning, så utmynnar den inte i revolutionär omvandling. Det faktum att partiet inte tillräckligt uppmärksammar och stöder fattigböndernas och mellanböndernas kamp får särskilt allvarliga konsekvenser. Detsamma gäller partiets oförmåga att bidra till att produktionskonferenserna utmynnar i en revolutionarisering av produktionsförhållandena.[54]

Mot slutet av NEP är det således svårt att åstadkomma ett uppsving för produktionen genom en masskamp för omvandlingen av produktionsförhållandena. Under sådana betingelser framstår det som om produktionsökningen är beroende av en snabb ”modernisering” av tekniken i första hand, en modernisering av tekniken som genomförs med massiva investeringar till vilka staten uppbådar kapital. Denna ”modernisering” förväntas sedan *omvandla samhällsförhållandena*. Betoningen av teknikens roll hänger också samman med det växande samhälleliga inflytandet från tekniker och tjänstemän som lever skilda från massorna. Framförallt gäller detta ledarna för de stora företagen och för statens centrala ekonomisk organ.

På detta sätt bildas den objektiva basen för en förstärkning av de element inom bolsjevikernas ideologi som är främmande för den revolutionära marxismen. Denna förstärkning leder inte bara till att tekniken och teknikerna, och den statliga centraliseringen tillmäts en avgörande betydelse. Den leder också till att bolsjevikerna omformulerar sin syn på förhållandet mellan den ideologiska och den tekniska omvandlingen.

b) den ideologiska och tekniska omvandlingen

En av de uppgifter partiet försöker fullfölja är att tillföra massorna de revolutionära idéerna. Detta förutsätter att arbetarna och bönderna förkastar de gamla föreställningarna om religion, vidskepelse, hierarkiska relationer, etc. Det sätt varpå bolsjevikpartiet tar itu med denna uppgift visar emellertid att mekanistiska materialistiska föreställningar alltmer dominerar inom bolsjevikernas ideologi mot slutet av tjugotalet. Dessa tar sig framförallt uttryck i en tilltro till omvandlingen av *produktionsvillkoren* som en garanti för ”omvandlingen av idéerna” eller som man ibland säger ”omvandlingen av mentaliteten”. Ett särdeles

[53] Dessa betingelser analyserades i del 1 av denna trilogi.
[54] Se ovan.

betecknande exempel på denna mekanistiska inställning kommer fram i samband med frågan om hur man ska få de socialistiska idéerna att genomsyra bondeklassen. Den 27 december 1929 tar Stalin upp frågan i sitt tal ”Till agrarpolitikens frågor i Sovjetunionen” i samband med masskollektiviseringen.

Stalin slår där fast följande: ”... det återstår ännu mycket arbete för att omdana kollektivbruksbonden, för att rätta hans individualistiska tänkesätt och göra honom till en verklig arbetsmänniska i det socialistiska samhället. Och detta kommer att ske ju snabbare maskindriften införes i kollektivbruken, ju snabbare de förses med traktorer. (…) *Kollektivbrukens väldiga betydelse består just däri, att de utgör den viktigaste grundvalen för införandet av maskiner och traktorer i jordbruket, att de utgör den viktigaste grundvalen för bondens omdaning, för omdaningen av hans psykologi i socialismens anda*.”.[55]

Detta citat visar att man inte anser att övergången till en kollektivisering bör vara resultatet av en kamp, där bönderna i en självuppfostran tar till sig de socialistiska idéerna. Tvärtom är *det användandet av traktorer och maskiner* som utgör *medlet* för att ”korrigera” böndernas ”individualistiska mentalitet”. Samtidigt verkar det som om ”kolchosernas stora betydelse” inte ligger i omvandlingen av produktionsförhållandena, utan snarare i att de ska utgöra ”den viktigaste basen för användandet av maskiner och traktorer”.

Enligt denna uppfattning *förändrar* inte bönderna sig genom klasskampen och stödet från partiet, utan de *förändras* därför att man påverkar dem *med teknikens hjälp*.[56]

När Stalin relaterar böndernas ideologiska omvandling till de materiella förutsättningarna och inte till klasskampen[57] så är det inte en ”personlig ståndpunkt” han försvarar. Nästan hela partiet omfattar denna ståndpunkt, och detta förhållningssätt rör inte bara bönderna utan även arbetarklassen. Partiet förväntar sig i själva verket att den numerära tillväxten och delaktigheten i den moderna teknologin och i städernas utveckling, ska få den arbetarklass vars bondeursprung är helt färskt att ändra uppfattning. Detta är bakgrunden till resolutioner som den CK antar i april 1928 där det heter att ”storindustrins snabba tillväxt på basis av en modern teknik..., tillväxten av städer och industricentra, arbetarklassens kvantitativa och kvalitativa tillväxt”[58] är viktiga element i byggandet av socialismen.

Det mekanistiska relaterandet av ideologins omvandling till teknikens omvandling (inbegripet boendeformen) kan ses som ett exempel på tesen att ”produktivkrafternas utveckling” är ”samhällsutvecklingens” drivkraft. Detta är emellertid inte helt riktigt, eftersom det här inte så

---

[55] Stalin, ”Till agrarpolitikens frågor i Sovjetunionen” i *Leninismens problem*, s. 461 (kursiverat av Bettelheim). [Ingår i samlingen Om kollektiviseringen av jordbruket]

[56] Det bör noteras att Stalin i sin formulering knyter an till Lenins rapport om naturaskatten på tionde partikongressen. Men en väsentlig punkt i denna rapport är att Lenin slår fast att de är ”drömmare” vilka trott att man på tre år skulle kunna omvandla småjordbrukets bas och ekonomiska rötter (se Lenin, *CW*, band 32, s. 216, *Tenth Congress of the R.C.P.(B.*) [Rysslands kommunistiska partis (bolsjevikerna) tionde kongress, ”Rapport den 15 mars om överskottsrekvisitionens ersättande med naturaskatt”]). Lenin understryker att omvandlingen av mentaliteten och sederna är det viktiga. Detta tar tid och kräver att man lär sig *organisera* och *administrera*. För att skydda sin argumentering mot angrepp tillägger Lenin visserligen att omvandlingen av böndernas mentalitet måste *stödja sig* på en ”materiell bas”, men det är inte svårt att se att det här rör sig om *något helt annat än en omvandling av böndernas sinnelag med hjälp av maskiner och traktorer*.

[57] Det är känt att övergången till en kollektivisering inte föregicks av en mekanisering och det var riktigt. Det som inte var riktigt var att kollektiviseringen fortskred i en rytm som huvudsakligen påtvingades bönderna.

[58] *KPSS*, op.cit. band 2, s. 391. I denna text ser man anmärkningsvärt nog ekot från Bogdanovs text från 1918 i *Proletarskaia Koultoura*, där han slår fast att det proletära medvetandet, ”arbetsgemenskapen”, ”fördjupas med teknikens utveckling, och antar större dimensioner i takt med att proletariatet i städerna ökar i de väldiga industriföretagen” (se *Ästhetik und kommunikation...*, op.cit. s. 81). Man vet att Lenin intar en helt annan attityd till städernas utveckling. I ett samtal med den engelske skribenten H G Wells säger han sålunda att städerna inte har någon framtid under socialismen (Se H G Wells, *La Russie telle que je viens de la voir*, s. 144– citerat av J Elleinstein, *Histoire de l’URSS*, band 2, *Le Socialisme dans un seul pays (1922–1939)*, Paris, Editions sociales, 1973, s. 64).

mycket är frågan om en *ideologisk överbyggnad* som relateras till ett visst *produktionssätt*, som om arbetarnas och böndernas ”*psykologi*” (om en ”mentalitet”) och om miljöns inverkan på denna ”mentalitet”. Framförallt är det då fråga om en inverkan från produktionsredskapen och arbetsprocessens särdrag. Vi står här inför ståndpunkter som är mycket avlägsna den revolutionära marxismen och som leder till att man ställer ”psykologiska problem” samtidigt som de tekniska betingelserna för arbetsprocessen tillmäts den avgörande rollen istället för klasskampen.[59]

De teknicistiska och ekonomistiska teorierna får många konsekvenser. De bidrar till föreställningen om att ”det viktigaste för *socialismens genomförande* är att *bygga upp dess materiella bas*” och att man måste öka industrialiseringstakten och *prioritera den tunga industrin*. De betonar betydelsen av mekaniseringen och den ”moderna” teknikens utveckling. Trettiotalets paroll blir därför att ”tekniken avgör allt”,[60] vilket öppnar vägen för en stärkning av teknikernas positioner och för en betoning av vetenskapens roll.

Framförallt bromsar sådana teorier den proletära klasskampen och massornas revolutionära handlande till förmån för kampen för produktionen och för produktivkrafternas utveckling. Ur detta väntar man sig att en radikal samhällsomvandling ska springa, väntar sig även att delningen i manuellt och intellektuellt arbete ska upphävas i förlängningen av denna utveckling.[61]

De teorier som jag redogjort för ovan *bottnar* i de motsättningar som växer fram inom det sovjetiska samhället och partiets begränsade förmåga att lösa dessa motsättningar med stöd av massornas verksamhet. Under dessa betingelser försöker partiet lösa problemen genom att så snabbt som möjligt öka produktionen genom tekniska omvandlingar, och väntar sig att därav följer en ideologisk omvandling som ska stärka proletariatets diktatur.

---

[59] Vi har redan noterat att sådana ståndpunkter återspeglar Bogdanovs och då framförallt de av hans ståndpunkter som försvaras av *Proletkult*. I en artikel i *Pravda* den 27 september 1922 skriven av en av rörelsens ledare, och som rönte ett kritiskt mottagande från Lenins sida, kan man läsa: ”Proletariatets klassmedvetande formas under den kapitalistiska produktionsprocessen, det är där den kollektiva klasspsykologin föds... Detta ”tillstånd” bestämmer proletariatets klassmedvetande. Det är främmande för bonden, för borgaren, för den intellektuelle... I sin individuella arbetsprocess är bonden beroende av naturkrafterna... Proletären har att göra med helt tydliga relationer till yttervärlden...” Inför dessa påståenden fäller Lenin bara en anmärkning: ”Och arbetarnas och böndernas religion?” (Se *Ästhetik und Kommunikation...*, op.cit. s 116–117). Bogdanovismens förenklade formuleringar innebär att proletariatet *isoleras* från resten av folkmassorna i namn av en unik *existentiell erfarenhet*. Det får dem som är påverkade av dessa formuleringar att *se med misstro på bönderna*, att i bönderna se föga pålitliga allierade till arbetarklassen och att betrakta NEP som en farlig eftergift som snarast möjligt bör tas tillbaka. Liknande idéer förekommer tydligtvis under senare delen av tjugotalet.

[60] Denna paroll figurerar i Stalins tal till industriledarna från den fjärde februari 1931 (Se Stalin, ”Om driftledarnas uppgifter” i *Leninismens problem*, s 525. Angående detta ämne se B Fabrègues anmärkningar ”Staline et le matérialisme historique” i *Communisme*, nr 22–23, s. 60.

[61] Föreställningen om att uppdelningen i manuellt och intellektuellt arbete försvinner ”spontant” framförs inte uttryckligen av bolsjevikpartiet, men finns där implicit i och med att man inte nämner något om en konkret kamp för att undanröja denna arbetsdelning och inte heller något om betingelserna för en sådan kamp. Det bör noteras att denna föreställning får ett klart uttryck hos Bogdanov, t.ex. när han skriver ”I den utsträckning maskinen förbättras, kompliceras och alltmer närmar sig automationen, som fordrar kontroll av en levande varelse som ingriper medvetet och är ständigt uppmärksam, så blir sammansmältningen av manuellt och intellektuellt arbete allt tydligare Denna tendens blir nu så stark att den omintetgör arbetarens tidigare uppfattning om en uppdelning på manuellt och intellektuellt arbete. Se A Bogdanov, Allgemeine Organisationslehre, *Tektologie*, band 1, Berlin, 1926, s. 55, citerat efter nr 5/6 av Ästhetik und Kommunikation, op.cit. s. 95. Samma föreställning är närvarande i Bogdanovs text *Konsten och arbetarklassen*, där han skriver: ”Den mekaniserade produktionen ’läker’, om man kan uttrycka sig så, de grundläggande söndringarna i arbetets natur”. Bogdanov håller fast vid maskinens betydelse och tillägger att arbetaren ”har kommandot över denna mekaniska lag. Ju mer sammansatt och perfekt maskinen är, desto mer begränsas arbetet till övervakning och kontroll, till en undersökning av arbetets faser och betingelser och till ingripanden vid behov.” Utifrån denna föreställning är det inte förvånande att Bogdanov slår fast följande: ”det är bara genom arbetets utveckling, genom produktivkrafternas utveckling, som det socialistiska idealet kan fullföljas”. Citerat efter F Champarnaud, *Révolution et Contre-Révolution culturelle en URSS, Paris, Editions Anthropos*, 1975, s. 429, 439.

På så sätt förlorar man allt mer Marx analyser av den ideologiska omvandlingen ur sikte. Marx pekar på att revolutionen kräver en ideologisk omvandling som inte är ett resultat av teknisk omvandling utan av en revolutionär masskamp som bryter ner de gamla samhälleliga och ideologiska förhållandena och banar väg för nya förhållanden. En sådan kamp är inte en ”idékamp” utan en *klasskamp* som bryter ner tidigare *praktiker* och tidigare *samhällsförhållanden*, så som dessa förverkligats i de ideologiska apparaterna. En sådan kamp gör det möjligt att upprätta nya förhållanden och nya praktiker.

Vad gäller idéernas uppkomst och utveckling, dvs. de ideologiska relationerna och handlingsmönstren, måste man skilja mellan de marxtexter som behandlar *idéer som svarar mot ett redan dominerande produktionssätt* och de texter som tar upp framväxten av *revolutionära idéer*.

De texter där Marx tar upp ”de dominerande idéerna” är mest kända. Som i *Tyska ideologin*: ”Den härskande klassens tankar är under varje epok de härskande tankarna, dvs. den klass som är den härskande *materiella* klassen i samhället är samtidigt dess härskande *andliga* makt.”[62] Om Marx ägnar störst intresse åt den dominerande ideologin, så beror det på att det under den epoken är av stor politisk betydelse att bekämpa de *idealistiska fördomar* enligt vilka de dominerande *idéerna* skulle kunna ”undanröjas” utan att man *bekämpar den materiella dominansen hos den klass som med sina idéer befäster sin dominans*. Att Marx så sällan behandlar de revolutionära idéernas framväxt beror nog på den bristande erfarenheten av betingelserna för en sådan utveckling, betingelser vilka möjliggör för proletariatet att utöva sin ideologiska *hegemoni*.[63]

I vart fall är Marx analyser[64], och för övrigt även Lenins analyser, av hur de revolutionära idéerna växer fram fåtaliga.

Bortsett från hur ingående Marx behandlar olika ämnen så tillskriver bolsjevikerna massorna en undanskymd roll i samhällsomvandlingen *på grund av statens växande betydelse*. Detta för vidare till föreställningen om ”en revolution uppifrån”.

c) föreställningen om en revolution uppifrån

Första gången denna föreställning framträder i tydlig form är i en resolution från sextonde partikonferensen om femårsplanen. Här uppmanas inte bara partiet och arbetarklassen att koncentrera sina krafter på byggandet av socialismen, utan *denna uppmaning riktas även till staten*.[65] Här verkar det inte som om byggandet av socialismen kräver en utveckling av massornas initiativ för att uppnå statens bortdöende, vilket Marx hävdar när han visar att staten är en makt *skild från massorna*. På tvärs mot lärdomarna från Pariskommunen och från *Staten och revolutionen* verkar det här som om socialismen kräver ett *förstärkande av*

---

[62] *Den tyska ideologin...*, op.cit. s. 151.

[63] Den proletära *hegemonin* är nödvändig för *övergången* från kapitalismen till kommunismen, denna hegemoni måste särskiljas från begreppet dominans. Vi vet att detta begrepp spelar en roll i Lenins analyser (Se del 1 i denna trilogi, s.72–73) och att Gramsci utvecklar det. Men det är inte säkert att det har exakt samma betydelse för Gramsci som för Lenin.

[64] Det är inte möjligt att här redogöra för dessa analyser (de måste bli föremål för en separat undersökning). Jag ska bara påminna om den text vari Marx säger att ”förekomsten av revolutionära tankar i en bestämd epok förutsätter redan förekomsten av en revolutionär klass” (*Tyska ideologin*, op.cit. s. 152) och att revolutionen inte bara består i en revolt mot ”de enskilda betingelserna för det bestående samhället”, utan även i ”bildandet av en revolutionär massa, som vänder sig mot själva den hittillsvarande livsproduktion som bär upp allt det övriga”, dvs. mot *produktionsförhållandena* i sin helhet (ibid. s. 143–144). Marx understryker att *den revolutionära klassen omvandlar sig själv* i denna kamp, vilket är oundgängligt för att den ska kunna bygga ett nytt samhälle. Här är vi mycket långt från den ideologiska omvandling som ett resultat av kampen för produktionen, för tekniska omvandlingar och för ”utbildningen”. Angående detta ämne, se den Marxtext som citerats redan i del 1, s. 144.

[65] Se *KPSS*, op.cit. 1954 års utgåva, band 3, s. 195, citerat efter E H Carr och R W Davies, *Foundations...*, op.cit. del 2, s. 446.

staten.[66]

På så sätt formas tesen om ”revolution uppifrån” utförd av stat en och inte av massorna. Staten står för ”initiativet” och massorna ger enbart sitt ”stöd”. Föreställningen om en ”revolution uppifrån” finns med i den officiella beskrivningen av den omfattande kollektivisering som genomförs från slutet av 1929. I SUKP(b): s historia som centralkommittén godkänt kan man läsa följande: ”Det säregna i denna revolution bestod i att den utfördes *uppifrån* på statsmaktens initiativ, med direkt understöd *nedifrån* av böndernas miljonmassor”.[67] Samtidigt vet man sedan Marx och Engels att *en* ”*revolution*” *som utförs uppifrån inte är någon verklig revolution* ens om den får stöd av massorna.[68]

Mot slutet av NEP ges således staten en avgörande roll, såväl i *verkligheten*, där de klassmässiga förhållandena leder till att man privilegierar de modernaste teknikerna och en statlig centralisering av de finansiella medlen, som inom *bolsjevikernas ideologi*. På ideologins område står vi inför en djupgående omvandling som innebär att man alltmer avlägsnar sig från den revolutionära marxismens ståndpunkter, såsom de uttrycks i Marx, Engels och Lenins verk (framförallt *Staten och revolutionen*).[69]

Vi kan inte här granska alla texter som den revolutionära marxismen producerat om staten och om proletariatets diktatur. Dessa texter och de teser som där framförs är emellertid så viktiga, och förbigås så fullständigt inom bolsjevikernas ideologi från slutet av NEP, att vi måste återkalla några punkter.

Den första punkt som måste tas upp är att staten under proletariatets diktatur *samtidigt är en stat och en icke-stat* och att den sistnämnda *vinner i betydelse* allt eftersom den proletära makten befästes. Därav Engels anmärkning i ett brev till Bebel i mars 1875: ”Man borde överge allt detta tal om staten, särskilt efter Kommunen, som formellt sett aldrig var någon stat. (...) Därför vill vi överallt (i Gothaprogrammet – Bettelheims anmärkning) ersätta uttrycket ”stat” med begreppet ”kommun” (Gemeinwesen)”.[70]

De ståndpunkter som Marx utvecklar i *Inbördeskriget i Frankrike* har också stor betydelse. Han tar där upp de särdrag hos den proletära politiska makten som gör att den gradvis kan förvandlas till en *icke-stat*, genom att undanröja åtskillnaden mellan maktens apparater och massorna. I den klasskampskonjunktur som råder mot slutet av tjugotalet tenderar emellertid dessa särdrag, som redan tidigare var hart när obefintliga, att utplånas.

I *Inbördeskriget i Frankrike* där Marx drar lärdom av Pariskommunen ställer han den proletära maktens former mot den statsform som möjliggör förtryck och utsugning av arbetarna Han visar hur en sådan statsform bildas och hur den gradvis kväver det han kallar ”den levande samhällskroppen” och ger upphov till en ”centraliserad statsapparat ... med dess militära, byråkratiska organ ..., etc. Denna apparat svarar mot en statsmakt som är strukturerad med en systematisk och hierarkisk arbetsdelning. Den ger upphov till *la raison d’état* som försvaras av en byråkratkår bestående av ”översteprästerna för en statsmakt med exakta definierade

---

[66] Denna teori slås åter fast på sextonde partikongressen. År 1939 utmynnar det i en uttalad revidering av en av marxismens grundläggande teser. Det gäller tesen om statens bortvittrande som Stalin kallar ”otillräcklig” och oavslutad (se del 1, s. 22).

[67] Se *SUKP(b):s historia*, Proletärkultur/Göteborg, 1972, s. 304, kursiverat i texten.

[68] Låt oss komma ihåg att Marx använder uttrycket ”revolution uppifrån” för att beteckna Ludvig Napoleon Bonapartes politik, ”verkställaren av 1789 års revolution” och att Engels i Kritik av Erfurtprogrammet ur *Marx/Engels i kamp*, Proletärkultur, Göteborg,1972 beskriver effekterna av Bismarcks politik under åren 1866 och 1870 med uttrycket ”revolution uppifrån”.

[69] Se Lenin, *Staten och revolutionen*, ur *Valda Verk*, op.cit. II:1, s. 195 ff. Det är anmärkningsvärt att man i SUKP(b):s partihistoria, som på ett systematiskt sätt sammanfattar Lenins viktigaste skrifter, inte på något sätt presenterar *Staten och revolutionen*.

[70] Se del 1, s. 387. Hela detta brev är av största intresse (se Marx och Engels, *Brev i urval*, Gidlunds förlag, 1972, s. 129–135).

hierarkiska funktioner". Marx ser i denna byråkratkår "en kvävande mardröm, "ett mylller av statlig ohyra" som tenderar att omintetgöra "massornas strävan efter frigörelse".[71] I sin analys av Pariskommunen visar Marx att denna inte bara ledde till undanröjandet av bourgeoisiens politiska makt, utan också var en *revolution mot själva staten*. Han säger uttryckligen: "Det var inte en revolution mot den ena eller andra formen av statsmakt, mot ett arvkungadöme, en konstitutionell republikansk eller imperialistisk statsmakt. Det var en revolution mot *staten* som sådan, mot detta samhälleliga "missfoster", på vilken en organiserad och centraliserad statsmakt stödjer sig och som behärskar samhället istället för att tjäna det. Det är det faktum att Kommunen är en revolution *mot staten* som gör den till en *politisk form* för massornas sociala frigörelse eller till *den politiska formen* för arbetets frigörelse från de utsugare som monopoliserar arbetsredskapen. Marx säger: "Kommunen är inte arbetarklassens sociala rörelse (...), utan endast det organiska medlet för dess verksamhet, den upphäver inte den klasskamp varmed arbetarklassen försöker bryta ner alla klasser och all klassdominans, utan den skapar rationella grundvalar för klasskampen så att den kan föras på ett förnuftigt och mänskligt sätt i dess olika faser. Kommunen kan bli utgångspunkten för våldsamma reaktioner och lika våldsamma revolutioner. Den påbörjar *arbetets frigörelse* som utgör det slutliga målet, genom att sopa undan de statliga parasiternas improduktiva och skadliga verk ...".[72]

Det sovjetiska politiska systemet, som i början visade upp många av Pariskommunens särdrag, kännetecknas efter 1917 av att maktens organ gradvis skiljs från massorna. Lenin analyserar denna utveckling och understryker att man *måste återgå till Kommunens principer*. I det komplicerade läge som råder efter "krigskommunismen" tycker han emellertid att detta är mindre viktigt än att rädda landet från kaos.[73] Under NEP *betonas igen att principerna från Pariskommunen måste återupprättas*, men det läggs inga konkreta förslag. I själva verket satsar man främst på att "begränsa" och "kontrollera" byråkratin, inte på att undanröja den. Från 1928/1929, då den snabba industrialiseringen och kollektiviseringen uppifrån skjuter fart, förs inte längre Pariskommunen på tal. Tyngdpunkten läggs tvärtom på en förstärkning av staten och på auktoriteten hos funktionärerna som är inordnade i en strikt hierarki. Vi står här inför en omvandling av bolsjevikernas ideologi där en väsentlig komponent i den revolutionära marxismen trängs tillbaka. Detta sker inte inom "idéernas sfär" utan är ett resultat av *reella omvandlingar* och framförallt av *obemästrade motsättningar* som leder till att *man i allt större utsträckning tillgriper tvång gentemot massorna*. Statens ökade maktbefogenheter och det faktum att en del av massorna stöder industrialiseringen och kollektiviseringen gör det möjligt att uppnå en del *anmärkningsvärda materiella resultat*. Det bidrar till framväxten av de *voluntaristiska illusioner* som präglar slutet av NEP och påbörjandet av den första femårsplanen.

d) den juridiska ägandeformen och produktionsförhållandena

Lenin varnade partiet för att likställa den juridiska ägandeformen med produktionsförhållandena,[74] för att låta sig bedras av den juridiska illusion som Marx omtalat.[75] Denna juridiska illusion utgör emellertid ett av det väsentliga särdragen i den "förenklade marxism" som tenderar att dominera bolsjevikernas ideologi. Från slutet av tjugotalet lägger man allt

---

[71] Se Marx, *The Civil War In France* - First Draft,. Jfr även *Pariskommunen*, op.cit.

[72] 212–216 (kursiverat i texten.). På dessa sidor påminner Marx också om att undanröjandet av den parasitära staten innebär att den nya regimen gör upp med den politiska hierarkin och ersätter folkets höga herrar med tjänstemän som anställs för arbetarlöner (s. 68) och som när som helst kan avsättas. De betraktas inte längre som oberoende och byråkratin avskaffas. Jfr även *Pariskommunen*, op.cit. s. 63–72.

[73] Se del 1, framförallt s. 275 ff, s. 412 ff.

[74] Angående Lenins texter och den roll som bolsjevikpartiet senare tillskriver de juridiska ägandeformerna, se del 1, s. 14 ff, s. 116 ff.

[75] Det är i *Filosofins elände* som Marx för första gången angriper problemet på ett mer systematiskt sätt, men det är hela tiden närvarande i hans viktigaste texter, liksom i Engels texter, framförallt i skrifterna efter Pariskommunen.

större vikt vid vissa av den revolutionära marxismens teser om ägandeformer och tillägnelseformer. Man ”glömmer” då hur Marx sedan utvecklat dessa ståndpunkter.

Denna glömska föranleder oss att undersöka vari denna utveckling består. Fram till början av 1850 betonar Marx och Engels *den statliga egendomens roll* för exproprierandet av bourgeoisien. Denna ståndpunkt kommer framförallt till uttryck i *Kommunistiska manifestet*. Efter 1850 försvinner emellertid formuleringarna om statlig egendom mer och mer och det som förs fram av Marx och Engels är teorin om det samhälleliga övertagandet av produktionsmedel. I 1895 års förord till *Klasstriderna i Frankrike* betonar Engels också att Marx i denna bok liksom i *Artonde Brumaire* för första gången förespråkar ”samhällets övertagande av produktionsmedlen”.[76] Ser man på den roll som Marx tidigare tillmätte den statliga egendomen och den åtskillnad han hädanefter, framförallt efter Pariskommunen, gör mellan ”*staten*” och ”*samhället*”, så är denna formulering mycket viktig.

Mot slutet av tjugotalet förbiser bolsjevikerna praktiskt taget denna distinktion. Det leder dels till att produktionsförhållanden och egendom likställs dels till att statligt ägande och samhälleligt övertagande jämställes.

Sådana jämställanden uppfattas i själva verket som ”självklara” för många partimedlemmar sedan ”krigskommunismens epok”. Dessa föreställningar får avgörande betydelse från slutet av 1925 då staten i allt större utsträckning ingriper i den ekonomiska basen. De första årsplanerna eller ”kontrollsiffrorna” spikas, den statliga budgetens investeringar ökar, etc. Odialektiska uttalanden om de statliga företagens funktion blir allt vanligare. Detta gäller bland annat den politiska rapport som Stalin presenterar för den fjortonde partikongressen i december 1925. Här tas problemet med de statliga företagens socialistiska karaktär upp på ett *odialektiskt* sätt. Stalin ställer frågor och ger svar utifrån synsättet att det antingen förhåller sig si eller så, istället för att resonera i termer av samtidigt existerande motsatser.[77]

Problemet är emellertid just det att de statliga företagen under proletariatets diktatur både kan vara *socialistiska företag* (i och med arbetarklassens ledande roll) och *kapitalistiska statsföretag*, i den mån som den *specifika formen* för arbetarklassens makt *inte är statlig* eller i det fall *borgerligheten inte försvunnit*, utan bara bytt skepnad. Borgerligheten är också tillstädes i de statliga företagen i och med reproduktionen av den kapitalistiska arbetsdelningen, de kapitalistiska distributionsförhållandena och ”den borgerliga rätten”.[78]

Om man jämställer statlig egendom med samhälleligt ägande och inte skiljer på ägandeform och produktionsförhållande, så stänger man dörren för de analyser som är nödvändiga för att man ska kunna föra en medveten kamp mot framväxten av en ny bourgeoisie inom de statliga företagen, inom statsapparaten och partiet.

Denna bourgeoisie är av ett nytt slag i så måtto att den inte äger någon privat egendom i juridisk bemärkelse, vilket inte hindrar den från att *i praktiken* disponera över produktionsmedel,[79] och det är fakta som betyder något, inte juridiska kategorier.

---

[76] Engels inledning till Marx bok *Klasstriderna i Frankrike*, Gidlunds förlag, 1971, s. 39–40.
[77] Se ovan.
[78] Man ska komma ihåg att Lenin betonade mångfalden av former för de kapitalistiska relationerna inom de sovjetiska statliga företagen: det faktum att specialisternas och teknikernas löner inte hölls på samma nivå som arbetarnas, förekomsten av en *personlig chef* som valdes av den centrala apparaten och som ensam ansvarade för företagets ledning, *”den finansiella autonomin*” som innebär att företaget förfogar över en större del av vinsten (på denna punkt se del 1, s. 41 not 56, och s 126, s. 134–135, 428).
[79] De företag som kontrolleras av denna nya typ av bourgeoisie utgör som man säger i Kina ”kapitalistiska företag med socialistiska förtecken”. I dessa företag bedrivs en ”privat produktion” under statsegendomens täckmantel. Sådana företag tenderar att återskapa de stora aktiebolagens eller den kapitalistiska statens kännetecken, angående vilka Marx säger: ”Det är en privat produktion under kontroll av privat egendom”. Se Karl Marx, *Le Capital*, op.cit. band 7, s. 104 (*Kapitalet*).

e) varuförhållandenas motsägelsefulla framträdelseformer och den fruktlösa ”behandlingen” av de motsättningar som hänger samman med dessa former

Under den kamp som bolsjevikpartiet för från 1926/1927 för att utveckla produktivkrafterna efter en samlad plan, förstärks också den teori som *på ett odialektiskt sätt ställer ”planen” mot marknaden*.

Betoningen av det ideologiska motsatsparet ”plan”/”marknad” bidrar till att öka motsättningarna inom bolsjevikernas ideologi och till att avtrubba förmågan att analysera de verkliga motsättningarna.

För att förstå de problem som här är för handen måste man börja med att i minnet återkalla de relationer som knyts mellan företagen under NEP-epoken och som längre fram återskapas under nya former. I grund och botten rör det sig om *varurelationer* och detta gäller även mellan företag och arbetare. I första fallet uppträder de *i form av priser*, i andra fallet *i form av löner*. Dessa former uppstår på grund av motsättningen mellan arbetets privata och oberoende karaktär och produktionens samhälleliga karaktär.

Till följd av *Gosplans* verksamhet och utarbetandet av ekonomiska planer *antar varurelationerna motsägelsefulla former*. Den ena sidan består i priser och löner som framstår som resultat av ”den fria marknaden” och av de krafter som konfronteras där. Den andra sidan består i ett planmässigt fastställande av priser, löner och i princip även av hur stora kvantiteter som ska framställas.

Så länge varurelationerna och betingelserna för deras reproduktion kvarstår, har vi att göra med *två typer av varurelationer*. Den ena förutsätter att den ekonomiska basen fungerar relativt autonomt. Den andra förutsätter att den ekonomiska basen underställs *politiska riktlinjer*. Det handlar om *två former av rörelse som utvecklas på basis av en och samma motsättning*, vilken tar sig uttryck i förekomsten av priser och löner. En av formerna tenderar att ”lösa” motsättningarna *a posteriori*, den andra tenderar att ”lösa” motsättningar *a priori*. Dessa former av rörelse, som utgår från samma motsättning, utesluter alltså inte varandra trots att de står i motsättning till varandra. De båda rörelserna rymmer olika tendenser. Den första säkrar sin *egen reproduktion*, medan den andra kan påskynda *sitt eget försvinnande* genom att bidra till att förvandla produktionen till *en direkt politisk verksamhet, till att produktionen sker direkt för samhället utifrån en ”plan” som inte utgår från varurelationer utan från producenternas samarbete på samhällelig nivå*.[80] Det sistnämnda förutsätter att rörelsen gör sig gällande som en omvandling av själva produktionsprocessen.

För att kunna behandla *den motsättningsfyllda enhet som de två formerna av varurelationer bildar* på rätt sätt, måste man inse att såväl enhetligheten som motsättningarna existerar. Man måste alltså inse att ”planen” under de förhållanden under vilka den utarbetats och sätts i verket inte formellt kan ses som någonting utanför marknadsförhållandenas sfär, inte betraktas som ett förverkligande av ”ren organisation”.

Under en hårdnande kamp för att få planeringen att dominera under slutet av tjugotalet tenderar man *att jämställa planeringen med ”undanröjande” av marknadsrelationer*. Denna ideologiska glidning hänger också samman med den statliga bourgeoisie som växer fram inom statsapparaten och partiet. Den nya bourgeoisien bildas i den praktik där ackumulationen prioriteras framför de *direkta producenternas initiativ* och det döda arbetet framför *det levande arbetet*. Den ideologiska glidningens *teoretiska förutsättning* består i att motsättningarna skjuts i bakgrunden till förmån för enhetligheten.[81]

Likställer man den ekonomiska planen med upphävandet av varurelationerna ”utsuddas” en

[80] Ett sådant samarbete innebär att ”planen” huvudsakligen utarbetas utifrån basen, att den är ett resultat av samordningen av initiativ och förslag från producenterna själva.
[81] Jag återkommer till denna fråga i nästa avdelning av detta kapitel.

av de väsentliga slutsatserna av Marx analyser, nämligen den att varu- och penningrelationer inte kan försvinna annat än efter en lång kamp som utmynnar i en omvälvning av produktionsförhållandena liksom av de politiska och ideologiska förhållandena och i ”människans tillägnelse av sin egen allmänna produktivkraft”.[82]

Detta synsätt bottnar i att man ställer upp två motsatta ”objekt”: ”planen” och ”marknaden”, och fäster en avgörande vikt vid dessa motsatspar. Genom att behandla ”motsättningen plan/marknad” på det sätt man gör förlorar man klassmotsättningarnas primat ur sikte. Man tappar bort de objektiva och subjektiva betingelserna för att marknadsrelationerna och penningrelationerna ska upphöra och en direkt samhällelig produktion (som domineras av politiken) ska utvecklas.

Den ideologi som formas under sådana här betingelser tenderar att jämställa kampen mellan den *kapitalistiska vägen* och den *socialistiska vägen* med kampen mellan ”marknadens anarki” och ”den harmoniska utveckling som säkerställes av planen”. Dessa ideologiska element uttrycks explicit i Preobrazjenskijs texter, där ”värdelagen” som hänförs till ”den privata ekonomin” ställs emot ”socialismens och planeringens princip” som hänförs till ”den statliga sektorn” inom sovjetisk ekonomi.[83]

Enligt Preobrazjenskij hänger den utökade planeringen samman med ”utökningen av de produktionsmedel som tillhör den proletära staten”. Under NEP då man har en icke-statlig ekonomi måste man ”kämpa för en maximal primitiv socialistisk ackumulation”.[84]

Istället för de reella problem som kampen mellan den *kapitalistiska vägen* och den *socialistiska vägen* reser för Preobrazjenskij på ett odialektiskt sätt fram motsättningen mellan värdelagen och ”planeringens princip”, mellan den privata ekonomin och den statliga.

På något vis förväntas utvidgandet av den statliga ekonomin i sig *upphäva varurelationer, penningrelationer och kapitalistiska förhållanden och framföda en helt ny verklighet*, där analysen av den nya verkligheten antas ske utifrån den ”samhälleliga teknologin”,[85] och inte längre grundas på den historiska materialismen, varvid studiet av organisatoriska problem får ersätta analysen av motsättningar.

På det formella planet förkastar bolsjevikpartiet Preobrazjenskijs idéer, men de teorier han för fram i *Den nya ekonomin* påverkar i själva verket bolsjevikpartiet alltmer. Mot slutet av tjugotalet uppkommer således synsättet att *planen är ”en organisationsform” som i sig möjliggör att ”överbrygga” samhällsmotsättningar*.

Detta synsätt medverkar till att man prioriterar genomförandet av den ekonomiska planens mål framför att ta itu med klassmotsättningarna. De negativa politiska och sociala konsekvenserna blir djupgående, framförallt vad gäller inflytandet från ”tekniker”, ”organisatörer” och ”planerare”. På ett uppenbart paradoxalt sätt bidrar myten om en plan som förmår ”överbrygga” samhällsmotsättningarna till att förstärka de illusioner om penningen och finanserna som växte fram redan i början av NEP.[86] Så uppkommer ett ideologiskt element som är helt främmande för marxismen, också i dess mest perifera former.

Ovannämnda illusioner förstärks ytterligare från år 1927/1928. Det leder till att man tror att industrialiseringens problem kan ”lösas” så snart man besitter de finansiella medlen för en

---

[82] Marx, *Grunddragen i kritiken av den politiska ekonomin*, Zenit/Rabén & Sjögren, Halmstad 1971, s. 197.
[83] Motsatserna ”värdelagen” och ”planprinciperna” (se E Preobrazjenskij, *La Nouvelle Economique*, op.cit., s.100 ff) hänger samman med den välkända föreställningen om kampen mellan ”marknadens anarki” och en ”planmässig harmonisk utveckling”.
[84] Se ibid. s. 103. Denna maximala ackumulation måste uppnås genom en prissättning som förverkligar en värdeöverföring till den statliga sektorn (ibid. s. 209 ff).
[85] Ibid. s. 109. Begreppet ”social teknologi” är ett av nyckelbegreppen i Bogdanovs *Tektologie*.
[86] Se ovan.

industrialisering. ”Penningillusionen” gör att de högre politiska instanserna bortser från att råvaruberäkningarna visar på en rad brister och flaskhalsar och att en del av de projekt som går att ”finansiera” materiellt således ändå är ogenomförbara. Från våren 1929 blir penningillusionen under trycket från de tillspetsade motsättningarna och den brådska som utvecklas alltmer dominerande. Penningen ”underordnas” nu formellt planen, men tilltron till planens förmåga att lösa motsättningar verkar förstärka penningens illusoriska ”makt”. Kombinationen av planen och penningen leder därför till det överraskande resultatet att *bytesvärdet dominerar över bruksvärdet*. Så föds en komponent i bolsjevikernas ideologi som får partiledarna att fastställa mål som är materiellt ogenomförbara. De planerare som befinner sig närmast de konkreta materiella problemen försöker opponera sig mot denna tendens. Protesterna blir emellertid allt lamare eftersom de så lätt stämplas som ”antisovjetisk verksamhet”.

År 1930 har illusionen om penningen fått en sådan betydelse att *Gosplan* ser sig föranlåten att publicera en artikel, där man kan läsa följande: ”Planeringen av investeringar baserar sig på utgifter som uttrycks i pengar. Teknisk och materiell konkretisering saknas nästan helt. I planen återfinns enbart penningkrediter för byggnadsarbeten och utrustningar. Vilken utrustning man behöver och när man behöver den ena eller andra maskinuppsättningen anges inte förrän under själva genomförandet.”[87]

Parollen ”utvecklingstakten avgör allt” hänger nära samman med ovannämnda synsätt. Ju högre ”tillväxttakt” desto bättre. Denna paroll kompletterar ”illusionen om penningen”. Den ger uttryck för en kvantitativ inställning. Den kvantitativa tillväxten blir viktigare än omvandlingen av samhällsförhållandena, som främst värderas utifrån kvantitativa aspekter.[88]

Tonvikten på kvantiteten är när det kommer till kritan också ett kännetecken för den teknicistiska ideologin. Att sådana här ideologiska element kan få så stor betydelse för bolsjevikernas föreställningar och praktik mot slutet av tjugotalet vittnar om hur djupgående den politiska och ideologiska kris är som följer den begynnande upplösningen av förbundet mellan arbetare och bönder. Krisen leder till en ”flykt framåt” i hägn av illusionen om att en rad mål kan förverkligas tack vare tekniken, organisationen, planen och penningen som är ”underordnad” planen.

Därmed fördjupas motsättningarna i bolsjevikernas ideologi och de ståndpunkter som strider mot den revolutionära marxismen och mot marxismen-leninismen som utgör bolsjevismens teoretiska fundament förstärks.

Mot slutet av tjugotalet och i början av trettiotalet medverkar ovannämnda motsättningar till att förstärka andra ideologiska och politiska element som också är främmande för den revolutionära marxismen. Vi står här inför de politiska och ideologiska *effekterna* av förutnämnda motsättningar. Det är dessa effekter jag nu ska undersöka.

2. De ideologiska och politiska effekterna av utvecklingen av motsättningar i bolsjevikernas ideologi

Innebörden av uttrycket ”politiska och ideologiska effekter” kan preciseras genom några preliminära anmärkningar.

1. Det jag här kallar ”ideologiska effekter” är sådana förändringar av bolsjevikernas ideologi som är *knutna till* föregående omvandlingar och som därvid blivit ”nödvändiga” för att man ska kunna upprätthålla ett visst sammanhang inom den bolsjevikiska ideologin, och mellan denna och den bolsjevikiska praktiken. Dessa effekter hänger framförallt samman med den

[87] Reznik, *PCh*, nr 1, 1931, s. 49.

[88] Marx anmärker att de borgerliga ekonomerna bara uppmärksammar värdets storlek, inte dess bestämmelse. På grund av den borgerliga praktikens väldiga inflytande sysselsätter de sig uteslutande med kvantiteten. Se Marx, *Le Capital*. Editions Sociales, op.cit. band 1, not 1, s. 62.

dialektiska materialismens status och struktur.

2. Det jag här kallar ”politiska effekter” är konsekvenserna på det politiska planet av de ovan analyserade förändringarnas inverkan på vissa ideologiska föreställningar, såsom den om det ”monolitiska” partiet. I en vidare bemärkelse är detta uttryck beteckningen för den *politiska roll* som bolsjevikernas *omvandlade ideologi* spelar.

Bolsjevikernas ideologi förändras så att en del av de marxistisk-leninistiska erfarenheterna skjuts i bakgrunden *och bolsjevismens förmåga att använda den revolutionära marxismen som analysredskap reduceras*. Under sådana betingelser tjänar bolsjevismens ideologi som ett *rättfärdigande i efterhand av en politisk verksamhet som inte baserar sig på någon grundlig analys av verkligheten.* Den fungerar alltså dels som ”legitimation”, dels som en uppsättning ideologiska föreställningar som ”tillämpas” på verkligheten och inte som en samling teorier som används till en levande analys. Detta är en av konsekvenserna av att det i Sovjetunionen uppstår en ”förenklad” eller ”stelnad” marxism[89] som avlägsnar sig från den revolutionära marxismen.

I sista hand är naturligtvis omvandlingen av bolsjevikernas ideologi ett resultat av *objektiva motsättningar*, framförallt *klassmotsättningar*. Eftersom man inte utför någon *kritisk analys* av omvandlingen så inverkar den i sin tur på det sovjetiska samhället genom att utarma bolsjevikpartiets marxism, och genom att gynna en mekanisk verklighetsuppfattning och ingripanden vars effekter inte blir sådana som partiet väntat sig. Det rör sig här om betydelsefulla politiska effekter. Det bör framhållas att dessa politiska effekter också avsätter spår på *internationell nivå*, eftersom Komintern och dess sektioner i allmänhet stöper sin politiska linje i samma form som SUKP(b).

Detta gäller emellertid bara i den mån som bolsjevikernas ideologi har en motsvarighet i sektionernas *förhållningssätt* till verkligheten i sina egna länder och i dessa sektioners *praktik*. Det främsta beviset därför (*a contrario*) är att omvandlingen av bolsjevikernas och av Kominterns ideologi inte får samma effekter (sekterism; ouvrieristiska och vänsteristiska ståndpunkter) i det kinesiska kommunistpartiet, vilket alltmer knyts till bönderna och engagerar sig i det revolutionära kriget, som i de europeiska eller amerikanska partierna. Detta står helt klart från och med år 1935 då KKP utvecklar sin revolutionära linje under ledning av Mao Tse Tung.

a) organisk helhet, ömsesidigt beroende och motsättningar

Bland de särdrag i bolsjevismens ideologi som mot slutet av tjugotalet pekar framåt i viss riktning återfinns principen om *helhet*. Detta är i själva verket den *första princip* som Stalin slår fast i sin framställning om ”*den marxistiska dialektiska metoden*”.[90]

Enligt denna text utgör ”naturen” ett ”sammanhängande enhetligt helt, varvid föremålen och företeelserna är organiskt förbundna med varandra, är beroende av varandra och betingar varandra”.[91] Enligt denna text utgör ”naturen” följaktligen en organisk helhet, där sambandet och enheten är viktigare än motsättningarna. Under sådana omständigheter kan man inte förstå något av de förändringar som de föremål och företeelser undergår vilka tillsammans utgör naturen, utan att betrakta dem ”i sammanhang med de omgivande betingelserna”.

Till uppfattningen om en organisk helhet knyter Stalin föreställningen om företeelsernas ömsesidiga beroende, om inflytandet från *omgivningen*, vari betingelserna för alla företeelser kan sökas.[92] På så sätt blir förändringens *yttre orsaker* viktigare än de *inre*. När Stalin först *i slutet av sin framställning* av de grundläggande dragen hos ”den marxistiska dialektiska

[89] Se del 1, s. 13 ff.
[90] Se Stalin, *Om den dialektiska...*, op.cit. s. 96.
[91] Ibid.
[92] Ibid.

metoden" slår fast att "naturföremålen, naturföreteelserna kännetecknas av inre motsättningar" och att kampen mellan motsatserna "utgör det inre innehållet i utvecklingsprocessen"[93] så *blir detta påstående bara ett bihang till en rad tidigare framförda principer* och sätts inte i samband med dessa. Det fungerar som ett konstaterande och inte som en förklaring.

Den grundläggande frågan om *motsatsernas enhet* lyfts alltså inte fram och påståendena i denna text står långt ifrån dem Lenin framför i *Filosofiska anteckningsböcker* där han slår fast att "dialektiken i korthet kan definieras som teorin om motsatsernas enhet".[94]

De politiska konsekvenserna av den syn på dialektiska materialismen som här framförs är desto viktigare eftersom Stalin efter sin karakteristik av "den marxistiska dialektiska metoden" fortsätter med att "*utsträcka*" dessa teser till "*studiet av samhällslivet*".[95] Han uttrycker inte klart vad detta utsträckande innebär, men hans formuleringar om den *historiska materialismen* låter antyda att även "samhället" måste ses som en *organisk helhet*, vars utveckling är betingad av "yttre orsaker" som fungerar som en "*omgivning*".

"Samhällsutvecklingen" framstår på så sätt som i första hand beroende av relationerna till naturen. Dessa relationer utgörs framförallt av *produktivkrafterna*, vilkas omvandling alltså framstår som drivkraften till de samhälleliga förändringarna.[96]

1. Kamp för socialismen och kamp för "organisationen"

Föreställningen om en *organisk helhet* förutsätter att *enheten* är viktigare än *motsatserna*. Ju mer denna föreställning framträder i bolsjevikernas texter mot slutet av tjugotalet och under trettiotalet, desto mer framstår "samhället" som en "organisation" eller som ett "system". Detta medför att partiets ingripande i samhällsprocessen inte betraktas som ett bemästrande av motsättningar, utan ses som "organisatoriska åtgärder" och "planering" av samhällsprocessen. Därav trettiotalets paroll: "Organisationen avgör allt." Samtidigt framkommer formuleringar som liknar Bogdanovs[97], vars teser emellertid formellt fördöms, en "konvergens" som dock inte ger skäl till en idealistisk tolkning där tyngdpunkten ensidigt läggs på formuleringarnas "bogdanovska ursprung".

Att Bogdanovs idéer påverkat många bolsjeviktexter går givetvis inte att förneka och man

---

[93] Ibid. s. 99.
[94] Lenin, *CW*, vol. 38, p. 223. ["Conspectus of Hegel's Book The Science of Logic", Section Three: The Idea]
[95] Stalin, *Om den dialektiska...*, op.cit. s. 100.
[96] Se ovan.
[97] För Bogdanov är begreppet "organisation" med alla dess implikationer grundläggande, vilket leder till att "samhället" (det mer eller mindre fullständiga förverkligandet av organisationens essens) får status av *historiskt subjekt*. Sålunda kan Bogdanov skriva: "På teknikens område kämpar samhället med naturen och tar herraväldet över naturen, samhället organiserar den yttre världen i enlighet med *sitt* liv och *sin* utveckling. På ekonomins område organiserar *samhället* samarbetet och fördelningen människorna emellan (citerat efter P Champarnaud, op.cit. s. 441, kursiverat av Bettelheim). Bogdanov företräder en idealistisk historiefilosofi som präglas av en "organisationsprincip" i termens biologiska mening. Enligt honom *strävar organisationen* under historiens lopp *efter att förverkliga sig själv*. Klassamhällen är ingenting annat än ofullständiga "förverkliganden" av organisationsprincipen. Ofullständigheten beror på de förhärskande motsättningar som underminerar organisationsprincipen. Men *organisationsprincipen måste segra till slut.* Denna seger kommer att hemföras av den socialistiska revolutionen som *gör slut på motsättningarna och för organisationen till seger*. Proletariatet framstår på så sätt som ett verktyg för *genomförandet av organisationsidéen* och det socialistiska samhället som *förverkligandet av en kärnpunkt* som funnits under hela mänsklighetens historia men som nu nått sitt fulla förverkligande. Detta skulle i sin tur leda till uppkomsten av en "ny människa". De idealistiska dragen i denna ideologiska konstruktion, som svarar mot en specifik filosofisk humanism, är klara och tydliga (Se D Lecourt, *Lyssenko, Histoire réelle d'une science proletariénne*, Paris, Maspero, 1976, not 20, s. 158 ff). Denna idealistiska konstruktion gör det möjligt för Bogdanov att utarbeta en "modell" av det socialistiska samhället som karakteriseras av centralisering, rationalisering och planering av uppgifterna. Här är det inte massorna som skapar historien utan huvudrollen innehas av organisatörer och planerare.

finner utan svårighet *formuleringar som är direkt lånade* från Bogdanov (kanske ”omedvetet”). I sin text ”Om den dialektiska och historiska materialismen” använder Stalin en typisk bogdanovsk formulering när han pratar om idéernas ”organiserande roll”.[98]

Det väsentliga är emellertid de *samhälleliga villkor* som gör *att idéer som Bogdanovs vinner i betydelse från slutet av tjugotalet*. Dessa villkor svarar mot ett *visst läge i klasskampen*, där staten får en avgörande betydelse som den uppenbara ”organisatören” av samhällsomvandling.[99]

2. Enheten viktigare än motsättningarna

Tesen om att enheten är viktigare än motsättningarna hänger samman med föreställningen om ”samhället” som en ”helhet” vars omvandling bestäms av relationerna till ”*omgivningen*”. Denna tes intar en central plats i den omvandlade teorin om den ”dialektiska materialismen” som (implicit eller explicit) slås fast från senare delen av tjugotalet. Tesen om *enhetens primat* spelar en avgörande ideologisk roll eftersom den utsträcks till eller appliceras på snart sagt allt som kan anses utgöra ett ”objekt”. Här finns således en tendens att förneka den leninistiska tesen: ” Tudelning av det enhetliga och kunskap om dess konträra delar (…) är dialektikens väsen (en av ”väsentligheterna”, ett av de huvudsakliga kännetecknen eller dragen, om inte det huvudsakliga)”.[100]

Tesen om att enheten går före motsättningarna är av ”högeristiskt–vänsteristiskt” slag. Beroende på klasskampens konjunktur fungerar den antingen som en ”försonande tes” som motiverar att man avstår från kampen, isynnerhet inom partiet, i *den heliga enhetens* namn, eller som en motivering för sekterism, för ” *skoningslös kamp*”, i namn av *en enhet som bara verkar kunna upprätthållas genom undanröjandet av alla motsättningar*, något som gör sig gällande under tjugotalets slut. I det förstnämnda fallet leder tesen till en högertendens och i det andra till en vänstertendens. Bådadera är konsekvenser av att man förnekar att det förekommer motsättningar på alla plan.

Under den extrema spänning som råder mot slutet av tjugotalet och början av trettiotalet accepteras tesen om enhetens primat av majoriteten av partiets och arbetarklassens revolutionära element. Detta ger upphov till en ultravänsterism.

Några konkreta exempel får visa vilka dessa effekter är. Den mest omedelbara effekten rör *villkoren för partiets verksamhet*. Kravet på att enheten måste gå före allt får tjäna som ”legitimering” av den *politiska tesen* om att partiet måste vara ”*monolitiskt*”.

Frågan om bolsjevikpartiets monolitiska karaktär behandlas systematiskt mot slutet av 1928. Den spelar en nyckelroll i Stalins tal den 19 november.[101] Stalin tar upp principiella skillnader mellan bolsjevikpartiet och de socialdemokratiska partierna, skillnader som härrör från

---

[98] Se Stalin, *Om den dialektiska...*, op.cit. s. 109.

[99] Man bör dra sig till minnes att bogdanovismen utvecklas strax efter den revolutionära arbetarrörelsens tillfälliga tillbakagång, då den stolypinska reaktionen och den borgerliga jordbrukspolitiken gjorde arbetarrörelsens samarbete med bondemassorna särskilt svårt. I det läget utarbetar en minoritet av de gamla bolsjevikerna med Bogdanov i spetsen ett ideologiskt system som ”förhärligar” den ryska arbetarklassens relativa isolering. De för fram ultravänsteristiska paroller och säger att det ryska proletariatet kommer att spela en ledande roll, inte tack vare sitt förbund med bönderna, utan tack vare sin privilegierade ställning som organisatör, vilken försätter den ryska arbetarklassen i ett specifikt förhållande till den moderna tekniken. Bogdanovs filosofiska teser skapar de teoretiska betingelserna (övergivandet av den dialektiska materialismen) för en skenbar legitimering av den tidens ”ultravänsteristiska” föreställningar. På denna punkt se Lenins två artiklar ”Om några särdrag i marxismens historiska utveckling”, *Zvezda*, 23 december 1910 och ”Stolypin och revolutionen”, nr 24, 1911 av *Sotsial-Demokrat*, *CW*, vol. 17, pp. 39-44 and 247-256. [Om några särdrag i marxismens historiska utveckling resp Stolypin och revolutionen]

[100] Lenin, Till frågan om dialektiken (1915)

[101] Stalin, *W*, band 11, s. 255 ff. Det rör sig om talet ”Industrialiseringen av landet och högeravvikelsen inom SUKP”. *W*, vol. 11, s. 255 ff. [Industrialisation of the country and the Right Deviation in the C.P.S.U.(B.)]

partiernas klassbas, ideologi och från de organisationsformer som följer därav. Ifråga om villkoren för partiverksamheten ”sammanfattas” emellertid denna skillnad *inte med den demokratiska centralismens betydelse utan med nödvändigheten av ett monolitiskt parti i Sovjetunionen*.[102] Föreställningen om ett ”monolitiskt parti” utgör inte bara ett brott med marxismen/leninismen utan är också illusorisk. Partiet måste genomsyras av motsättningar, framförallt gäller detta när partiet ska tjäna som proletariatets verktyg i *enandet av de stora folkmassorna*, eftersom intressena hos de olika skikten bland massorna inverkar på partiet. Olika ståndpunkter måste framkomma under värderingen av dessa motstridiga intressen. Frågan är också hur man på ett korrekt sätt ska uppnå överensstämmelse mellan olika ståndpunkter som uttrycker skilda strävanden hos massorna, som måste stödja revolutionen om den inte ska gå i kvav.

Därför skriver Lenin följande i *Brev till kongressen*: ”Vårt parti stöder sig på två klasser, och därför skulle dess stabilitet rubbas och dess sammanbrott vara oundvikligt om dessa klasser inte kunde komma överens”.[103]

Om man driver den ”monolitiska” principen till sin spets, så frånhänder man sig medlen att förena massorna, eftersom man då i praktiken tvingas förneka *den demokratiska centralismens princip*. Denna innebär när det kommer till kritan att *skilda idéer knytes samman på central nivå* efter en kritisk granskning och diskussion. Om den demokratiska centralismens princip ska genomföras måste man erkänna *centraliseringens och demokratins motsägelsefyllda enhet* och vidgå att *centraliseringen måste underordnas demokratin för att bli betydelsefull*. Utifrån den monolitiska principen förnekas emellertid detta i namn av den formella ”enhet” som måste upprätthållas medelst en *skoningslös* kamp. Kampen för en ”*ouppnåelig*” enhet tenderar att försvaga proletariatets diktatur, *isolera* arbetarklassen från de övriga massorna, öka det administrativa tvånget mot massorna och utveckla repressiva apparater.

Om man ensidigt lägger tyngdpunkten på enheten och centralismen på bekostnad av demokratin, kan det på kort sikt leda till snabba framgångar på industrins och teknikens område. På lång sikt uppstår det konsekvenser som är skadliga för arbetarklassen, ja rentav för partiets ledande roll. Förstärkandet av de repressiva apparaterna ökar i själva verket dessas autonomi i förhållande till partiet, och flerfaldigar deras ingripanden i partiets liv, framförallt i samband med utrensningsaktioner. Slutligen blir kampen för den monolitiska principen ett *vapen i klaskampen*. Den blir ett vapen som tjänar de borgerliga samhällskrafterna, eftersom den hindrar partiet från att befästa sin ledande roll genom en klar ideologisk kamp.

Om tesen om enhetens primat tjänar som ”*legitimation*” för en ”monolitisk” uppfattning av partiet, så betyder det givetvis inte att tesen ger upphov till den monolitiska uppfattningen, utan denna växer fram på basis av *objektiva förutsättningar*. Huvudsakligen är den en konsekvens av den klasskamp som partiet inte bemästrar och som partiet inte kan påverka utan att stärka sin enhet med tvång.

Detta visar sig i den förändring av bolsjevikpartiets natur som sker efter Kronstadtupproret under strejkerna i början av 1921, och under bonderevolterna vintern 1920/1921, en period då ”en rad omständigheter ökar vacklandet bland landets småborgerliga befolkning”.[104] Lenin anser att de tidigare reglerna för partiets verksamhet måste ändras i ett sådant läge och att oppositionen inom partiet måste begränsas.[105] Åtgärder vidtas nu för att *begränsa* den

---

[102] Ibid. s. 293.
[103] Se Lenin, *Valda verk i tre band*: 3, s. 655. På denna punkt se även del 1, s. 269–270.
[104] Se Lenin, *Valda verk i tre band*, 3, s. 495. Se även del 1, framförallt s. 193, 336–337, 340.
[105] På tionde partikongressen säger Lenin: ”Detta är inte *rätta tillfället* för opposition, kamrater”. Lenin, *CW*, band 32, s. 200 [”Summing-Up Speech On The Report Of The C.C. Of The R.C.P.(B.)” i Tenth Congress of the R.C.P.(B.)], kursiverat av Bettelheim.

oppositionella verksamheten. Här är det dock inte fråga om förbud utan om en reglering av diskussionen. De som är oense med majoriteten ges möjlighet att framföra sina åsikter.[106] Det är alltså inte på något sätt en ”monolitisk” partiuppfattning som förs fram. De åtgärder som vidtas under de speciellt svåra omständigheter som råder i början av 1921 kan emellertid tjäna som utgångspunkt för en praktik som utvecklas i ”monolitisk” riktning.

Under loppet av NEP begränsas i själva verket möjligheten att framföra avvikande åsikter inom partiet mer och mer och till slut finns inte tillstymmelse till något meningsutbyte likt det som var praxis i början. Den omedelbara orsaken till denna förändring ligger i partiets svaga förankring på landsbygden. Detta förhållande uppfattas som ett tecken på att situationen är farlig och att man därför måste begränsa partidiskussionerna. På så sätt förkvävs föreställningen om att det skulle vara riktigt att gå mot strömmen.

För övrigt leder det också ofta till att opponenterna själva avstår från att uttrycka sina ståndpunkter och till slut slår fast att de inte kan ha rätt gentemot partiet. På så vis formas en viss praktik. Således gör Trotskij följande deklaration, utan att ge avkall på sina ståndpunkter, inför den trettonde partikongressen år 1924: ”Kamrater, ingen av oss önskar ha rätt, eller kan ha rätt gentemot sitt parti (...). Jag vet att man inte kan ha rätt gentemot partiet. Man kan ha rätt endast med partiet och genom partiet.”[107]

Även om man fortfarande för diskussioner under NEP, så *för man dem aldrig till slutet*. Disciplinära åtgärder vidtas innan de teoretiska grundvalarna för skiljaktigheterna klarlagts och innan partiet i sin helhet hinner djuploda problemställningarna. I början är det inte i första hand de disciplinära åtgärderna och repressionen mot de oppositionella som verkar bromsande. Det som gör att diskussionerna inte slutförs eller förs med ett språk som bara ett fåtal förstår, är den allmänna strävan efter partienhet, en strävan som framförallt bottnar i partiets svårigheter på landsbygden och i fruktan för att sovjetmaktens ställning är hotad.

Den enighet som uppnås är av formell art. Den baserar sig inte på någon ideologisk kamp och saknar fast förankring i verkligheten. Därför dyker samma diskussioner oupphörligen upp. Föreställningen om en enhet, som formas på detta sätt, utgår åtminstone implicit från enhetens primat framför motsättningarna. Det är här tesen om det ”monolitiska” partiet kommer in i bilden, en idealistisk tes som förnekar motsättningarnas allmängiltighet och att man måste ha en levande enhet inom partiet.

Den ”monolitiska principen” slås fast när situationen blir särskilt farlig till följd av böndernas motstånd mot de exceptionella åtgärderna. Under de år då kollektiviseringen ”uppifrån” orsakar starka spänningar blir denna princip till en dogm. Spänningarna får nämligen partiet att göra en maximal kraftansamling, inte på basis av en omfattande diskussion, utan genom krav och tvång.[108]

3. Tendensen att likställa partiet, staten och proletariatet

De speciella villkor under vilka den sovjetiska revolutionen utvecklas orsakar tidigt en tendens att sätta likhetstecken mellan bolsjevikpartiet och proletariatet. De villkor jag här åsyftar är dem Lenin beskriver år 1919 när han säger att sovjeterna ”som enligt sitt program skall vara organ för en styrelse, *utövad av de arbetande*, i själva verket är organ för en styrelse *för de arbetande*, utövad av proletariatets avancerade skikt men inte av de arbetande massorna

[106] Dessa beslut införlivas med ”resolutionen om partienigheten” som tionde kongressen antar och apropå vilken Lenin talar om en extrem åtgärd vidtagen i en farlig situation (Lenin, *Valda verk i tre band*, 3, s. 495–501).
[107] Inlägg på trettonde kongressen, citerat efter E H Carr, *Mellan Lenin och Stalin*, s. 341.[rättat felöversättning]
[108] Vid denna tidpunkt upphör de öppna debatterna och ”uppslutningarna” kring partilinjen mångdubblas. Motsättningarna inom partiet framstår som ”överkomna”. I själva verket återskapas de i nya former – men nu föregriper jag problem som ska analyseras i nästa del.

sovjeterna".[109]

Bakom ovanstående lenincitat ryms en konkret verklighet. Lenin framhåller ständigt dessa fakta, även i sina sista skrifter och han framhåller att förhållandena måste ändras. I förlängningen av dessa uppmaningar ligger bland annat försöken att "återuppliva sovjeterna" under NEP.[110]

Lenin gör i ovanstående citat en klar *boskillnad* mellan "proletariatets mest avancerade skikt" och arbetarna. Lenin *likställer alltså inte* de båda kategorierna, fastän han konstaterar att partiet är ett *verktyg* för proletariatets diktatur. Lenin understryker i många av sina texter att *detta verktyg inte är detsamma som proletariatet och att motsättningar kan utvecklas mellan de båda kategorierna. Bara en praktik som baserar sig på masslinjen kan hindra motsättningarna från att djupna*.

Även om man inte "löser" konkreta problem som relationerna parti/klass ger upphov till, så tas de i alla fall upp till behandling under åren 1919 till 1922 och man lägger fram utkast till provisoriska lösningar. Under 1923 och framåt är dessa problem fortfarande föremål för debatt, men diskussionens språkbruk bidrar inte till att belysa problemen. Tendensen att identifiera partiet med proletariatet blir allt starkare. Den tolfte partikongressen antar således en resolution som säger: "arbetarklassens diktatur kan inte säkras på annat sätt än i form av dess ledande förtrupps, dvs. kommunistpartiets diktatur".[111] *Här jämställs partiets ledande roll med partiets diktatur*.

En sådan identifiering innebär att skillnader och motsättningar får ge plats för en abstrakt enhet. Det är betecknande att en av de mest systematiska försvararna av ett sådant förhållningssätt är Zinovjev, som vacklar mellan en klar högerståndpunkt och en vänsteristisk inställning. Zinovjev framhåller att stat-arbetare-parti är identiska storheter genom att citera ett inlägg från Lenin på elfte partikongressen: "... Staten, det är arbetarna, det är den mest progressiva delen av arbetarna, det är avantgardet, det är vi!"[112]

År 1924 vidareutvecklar Zinovjev denna tes. "Den allmänna opinionens föreställning om proletariatets diktatur kan uttryckas på följande sätt. Det är en klassdiktatur sett ur social och klassmässig synvinkel. Det är en Sovjetstatens diktatur, en sovjetdiktatur, om man ser till den juridiska formen, dvs. om man ser till statstypen. Det är en partidiktatur om man betraktar de inre mekanismerna i det väldiga maskineri som samhället i omvandling utgör."[113]

Här *likställs* proletariatets diktatur med sovjetstatens diktatur och partiets diktatur. Här *undanröjes* skenbart motsättningarna mellan klass och parti, mellan klass och stat, mellan stat och parti. Ett sådant likställande kan bara "tänkas" utifrån den teoretiska förutsättningen att enhetens primat, om inte rentav identifikationens primat, över motsättningarna råder.

Stalin tar avstånd från en sådan identifikation i olika texter från år 1924 och för åter fram tesen att partiet är "ett instrument för proletariatets diktatur". Vilka villkor som måste uppfyllas för att partiet ska förbli ett sådant verktyg sägs det emellertid inte något om vid den här tiden.[114]

---

[109] Lenin, *Valda verk i två band*: II:2, s. 168. På denna punkt se även del 1, s. 226–227.
[110] Se ovan s. 540.
[111] Se E H Carr, *Ryska revolutionen, 1917–1923,* tre band, Cavefors, Stockholm 1970, del 2, s. 253, kursiverat av Bettelheim.
[112] Zinoviev, *The Anti-Soviet Parties and Tendencies* (1922), quoted in Alexander Skirda, *Kronstadt 1921: Prolétariat contre bolchevisme*, s. 26-27. Zinoviev citerade i själva verket Lenin' politiska rapport till Elfte partikongress, 27 mars 1922 (*CW*, vol. 33, p. 278).
[113] *Pravda*, 23 augusti 1924, citerat efter E H Carr, *Socialism*.. .op.cit. del 1, s. 104, not 3.
[114] Se Stalin, *W*, band 6, s. 186–188. I denna text framhålls "den disciplinära" anda *som måste genomsyra proletariatet* och *partiets uppfostrande roll*, men han nämner inte massornas uppfostrande roll i förhållande till partiet. [Svenska: "Om leninismens grunder" i *Leninismens problem*, s. 106-9]

I början av år 1926 återkommer Stalin till detta problem i *Till leninismens frågor*, och *vägrar* fortfarande att *likställa* parti och proletariat: ”Om partiet genomför proletariatets diktatur, och proletariatets diktatur i denna mening *i själva verket* är dess partis ”diktatur”, så betyder detta likväl inte, att ”partiets diktatur” (ledande roll) är *identisk* med proletariatets diktatur, att den förra till sin omfattning *är lika med* den senare. … Den som identifierar partiets ledande roll med proletariatets diktatur han ersätter proletariatets diktatur med partiets ”diktatur”.”[115]

Längre fram säger Stalin uttryckligen att det kan uppstå motsättningar mellan partiet och arbetarklassen om inte en rad villkor infrias.[116] När motsättningarna mellan partiet och olika skikt, däribland arbetarklassen, tillspetsas mot slutet av NEP, *blir inte dessa motsättningar föremål för någon öppen analys* utan förbigås med tystnad. Denna tystnad är ett underförstått godkännande av att man sätter likhetstecken mellan parti och proletariat, trots att tesen fördöms formellt. Denna identifiering i det tysta får gradvis större betydelse, och tenderar att lägga grunden till praktiken för revolution ”uppifrån”.

Identifieringsprocessen och dess imaginära likhetstecken mellan stat, parti och proletariat, och senare mellan partiet och folket, vinner terräng samtidigt som motsättningarna mellan partiet och massorna förvärras. Detta leder efterhand till att varje opposition mot partilinjen, ja även all kritik av partilinjen, betraktas som en verksamhet som härrör från ”*folkets fiender*”.

Dessa omständigheter och det faktum att enhetens primat slås fast och motsättningarnas allmängiltighet förnekas leder till att man också *förnekar förekomsten av motsättningar bland folket*.

Det framstår nu som om all opposition härrör från yttre motsättningar, knutna till den imperialistiska omgivningen. Varje avvikelse är opposition och varje opposition är en handling i främmande makters tjänst. Sådana teorier är produkten av objektiva motsättningar (som förnekas), och som bestäms av handlingsmönster som sätter partiet ovanför massorna. Tesen om enhetens primat över motsättningarna (som framställs som en ”marxistisk tes”) är den teoretiska förutsättningen för man ska kunna hävda att en sådan samhällelig praktik bottnar i en proletär politik.

4. Tendensen att identifiera partiet med den marxistiska teorin

Tesen om enhetens primat över motsättningarna utgör grundvalen för en förvridning av den leninistiska tesen om det revolutionära proletära partiet, och förvandlar tesen om att marxismens teori och partiet ingår en motsättningsfylld förening[117] till tesen att de båda faktorerna bildar en *enhet* utan motsättningar. Man kan skönja tendenser till en sådan omvandling från det att principen att partiet har rätt etableras.[118] Denna princip medför att partiet undandrar sig massornas kritik och partiledningen ignorerar kritiken från basen. Under sådana här omständigheter är det bara partiet som har rätt att uttala sig om vad som är teoretiskt riktigt och vad som inte är det. Så förhåller det sig i Sovjet mot slutet av tjugotalet. För att undvika risken för avvikande tolkningar *koncentrerar partiet den teoretiska auktoriteten till sin ledning*. En sådan koncentration minskar marxismens möjligheter att utvecklas även om partiledningen för en revolutionär linje. Marxismen fordrar nämligen en omfattande ideologisk klasskamp och en konfrontation av skilda analyser för att kunna utvecklas.[119] Tendensen att identifiera partiet med den marxistiska teorin (som partiet skulle

---

[115] Stalin, ”Till leninismens frågor” i *Leninismens problem*, s. 184.
[116] Se ibid. s. 156–172, framförallt s. 162–164. Se även B Fabrègues artikel i *Communisme*, nr 24.
[117] Det rör sig om den tes som Lenin utvecklar i *Vad bör göras?* år 1902 (Lenin, *Valda, verk i två band*: 1:1, s. 149–367), där han försvarar teorin om föreningen av den marxistiska teorin och arbetarrörelsen genom partiet. Detta är dock inte platsen för en diskussion om samtliga Lenins teser i *Vad bör göras* och de rättelser han senare tillför dem.
[118] Se ovan, s. 872. ???
[119] Marx talar sålunda om nödvändigheten av en ”*fri och vetenskaplig forskning* ” (se förordet till första tyska

vara en inkarnation av) leder i längden till att marxismen försvagas. Vi vet att det fanns objektiva grundvalar för en sådan tendens i Sovjetunionen men den blev ”acceptabel” först när man framställde det som att enheten måste gå före.

När partiet identifieras med den marxistiska teorin gör det partiet *allt mindre lyhört för massornas initiativ och idéer* (vilka utgör ett viktigt villkor för att teorin ska kunna berikas och misstag rättas till). Så påbörjas en process där partiet inte längre handlar som en lärare som själv behöver vägledas utan som en ”myndighet” som ger *order*. Detta är en utveckling som ger jordmån för repressiva åtgärder mot olika befolkningsskikt. Man försöker få dessa att följa partiets direktiv, även om de inte är beredda att göra detta.

5. Likställandet av teori och verklighet

När den dialektiska materialismen omvandlas till följd av att enheten betraktas som viktigare än motsättningarna leder det också till att teori och verklighet likställs. Man tenderar nu att förneka praktikens och den vetenskapliga undersökningens nödvändighet. Teorin som sådan anses kunna ”säga sanningen”. Nu framstår ”den omvandlade dialektiska materialismen” som en ”vetenskapernas vetenskap” med förmåga att särskilja det vetenskapliga från det ovetenskapliga. Det anses till och med möjligt att ”härleda” vetenskaplig kunskap från dess principer. Det är den funktionen som den ”dialektiska materialismen” tenderar att fylla under trettiotalet när den får ”avgöra” ”vetenskapliga kontroverser” och till exempel ”legitimera” Lysenkos teorier med sina abstrakta principer.[120]

När likställandet av teori och verklighet drivs till sin spets, når man en idealistisk ståndpunkt. Man fråntar då den dialektiska materialismen dess revolutionära innebörd och för fram den djupt konservativa uppgiften att ”allt som är verkligt är rationellt”. Dialektiken upphör att tjäna som verktyg för *kritik och omvandling* av det som är, och blir istället ett legitimerings-verktyg.[121] När man analyserar det sätt varpå den dialektiska materialismen i Sovjet fungerar från slutet av tjugotalet, så ser man att en sådan tendens föreligger. Den *objektiva basen* för denna tendens är de sociala motsättningar som nu växer fram och bolsjevikpartiets roll i de handlingsmönster som partiet utgör en del av. Här är det särskilt viktigt med partiets bristfälliga relationer till folkmassorna, framförallt till bondemassorna.

b) tendensen att reducera marxismen till en evolutionsteori

Mot slutet av tjugotalet kommer en ”evolutionistisk” tolkning av Marx teori att dominera mer och mer inom bolsjevikpartiet. För att förstå vilka förändringar i bolsjevikernas ideologi detta leder till, är det nödvändigt att påminna om att Marx teori är något helt annat än en uppräkning eller en beskrivning av ”etapper” som ”samhället” *måste genomgå*.[122]

---

utgåvan av *Kapitalet* i juli 1967, se *Le Capital*, Editions sociales, op.cit. band 1, s. 21) och han ”underkastar” sig inte det tyska partiets teorier. Mao Tse Tung säger också: ”Frågor om rätt och fel i konsten och vetenskapen *bör avgöras genom fri diskussion* i konstnärliga och vetenskapliga kretsar och under det praktiska arbetet inom konst och vetenskap. *De bör inte avgöras summariskt*”. Se *Om det rätta sättet att läsa motsättningar inom folket*, op.cit. s. 236.

[120] Se D Lecourt, *Lyssenko, Histoire réelle d’une science proletariénne*, Paris, Maspero, 1976, s. 60 ff [Boken finns i svensk översättning: *Fallet Lysenko: ideologi och vetenskap i Sovjetunionen* (1981)]. Lecourt klarlägger lysenkismens sociala bas (s. 92 ff).

[121] A Badiou fäster uppmärksamheten vid denna punkt när han säger att det han kallar ”framhävandet av totalitetsprincipen (som är resultat av att 'dialektikens lagar' inte underställs motsättningens primat över enheten) mycket väl kan tjäna som utgångspunkt för en metafysisk infiltration” (A Badiou, *Théorie de la contradiction*, Paris, Maspero,1975, s. 38).

[122] En sådan tolkning uppstår när Marx idéer förflackas. Den förekommer i diverse varianter av ”ekonomismen”. I början av nittonhundratalet blir den allmänt framträdande inom andra internationalen. Den är främmande för marxismen-leninismen. Sålunda innebär Lenins teori om ”den svagaste länken” i den imperialistiska kedjan, vilken gör det möjligt att betrakta det tsaristiska Ryssland som ”platsen” för den socialistiska revolutionens första seger, ett tillbakavisande av den evolutionistiska tolkningen av Marx' idéer, en tolkning som för det mesta

Marx tillbakavisar kategoriskt en sådan tolkning, framförallt när han år 1877 besvarar den kritik som den ryske författaren N Michajlovski[123] riktar mot hans teori. På tal om denne författare skriver Marx: ”Det är nödvändigt att omvandla mitt utkast till kapitalismens ursprung i Västeuropa till en filosofisk-historisk teori om en allmän frammarsch, ödesbunden för alla folk, oavsett under vilka historiska omständigheter de befinner sig, mot den ekonomiska formation som med det största uppsvinget för det samhälleliga arbetets produktiva förmåga säkrar människans mångsidiga utveckling. Men jag förlåter honom. Han förlänar mig för mycket ära och för mycket vanära på en och samma gång. På skilda ställen *i Kapitalet* refererar jag till det öde som plebejerna i det gamla Rom gick till mötes. Det var ursprungligen fria bönder som var och en odlade sina jordbitar. Under loppet av Roms historia blev de exproprierade. Samma rörelse som skilde dem från deras produktionsmedel och från deras medel att överleva, innefattade förutom framkomsten av storgodsägare, bildandet av stora penningkapital. En vacker morgon fanns det således å ena sidan fria män som var berövade allt utom sin arbetskraft och å andra sidan fanns för att utnyttja detta arbete, innehavarna av alla de samlade rikedomarna. Vad händer? De romerska proletärerna blir inte lönarbetare, utan en dagdrivande *mobb* (...) och jämsides därmed utvecklas ett produktionssätt som inte är kapitalistiskt utan bygger på slavar. Alltså händelser som bildar en slående analogi, men som försiggår i skilda historiska miljöer och som leder till helt skilda resultat. Om man studerar var utveckling för sig, och därefter jämför dem, finner man lätt nyckeln till dessa företeelser. Men man lyckas aldrig med detta genom att använda en historisk-filosofisk teori, vars främsta egenskap är att den står över historien, som en allmän passersedel.”[124]

Marx vänder sig här kategoriskt mot varje försök att hänföra hans analyser till en ”filosofisk-historisk teori” enligt vilken varje folk *måste genomgå en rad produktionssätt i bestämd ordning*. I sin brevväxling med Vera Zasulitj fördömer Marx år 1881 ånyo den ”historiska fatalism” enligt vilken alla folk anses genomgå samma produktionsformer i samma ordningsföljd.[125]

Marx teori utesluter varje ”allmän teori om de mänskliga samhällenas utveckling”, eftersom den säger att den sociala verkligheten vid varje given tidpunkt inte kännetecknas av *en* enkel motsättning, utan tvärtom av *motsättningarnas mångfald*.

Reducerandet av den historiska rörelsen till *en följd* av enkla motsättningar, vilka uppkommer i en förutbestämd ordning är inte materialistisk dialektik, utan hegelsk dialektik. *Enligt den sistnämnda kan det i och för sig uppträda en rad olika motsättningar, men de motsättningar som existerar samtidigt i ett ”samhälle”är bara olika ”uttryck” för en grundläggande motsättning*, något som leder till föreställningen om en ”oåterkallelig” och ”linjär” utveckling.

Marxismens karakteristik av samhällsformationer som rymmer en *mångfald motsättningar* innebär tvärtom att det kan upprättas *system med specifika motsättningar* som utvecklas under *särskilda betingelser*, och där ett visst element vid ett givet ögonblick kan spela en *dominerande roll*.[126] Mångfalden av motsättningar innebär att det ges många möjliga ”utvecklingsvägar”, ”stagnationsperioder” och ”reträtter”, vars form och varaktighet är *beroende av det sätt varpå klasskampen försiggår konkret, isynnerhet på den ideologiska nivån*.

---

hänger samman med produktivkraftproblematikens dominans (se del 1, s. 24 ff).

[123] Denna kritik förekommer i en artikel från oktober 1877 i *Otetjestvennyje Zapiski*. Marx svar är känt genom en kopia som Engels skickade till Vera Zasulitj och som kom ut i en tidning publicerad av revolutionära ryska flyktingar i Genève, *Vestnik Narodnoi Voli*, nr 5, 1886.

[124] Citerat efter Marx, *Œuvres*, band 2, op.cit. s. 1555. I ovanstående text kallar Marx sin studie av den primitiva ackumulationen i Europa för en ”skiss av kapitalismens ursprung i Västeuropa”.

[125] Se Ibid., s. 1557 ff och del 1, s. 175–176.

[126] Engels påvisar således betydelsen av ”föraktet för arbetet med händer” i den cisalpinska delen av romerska riket (le monde romain du Bas-Empire) ända fram till 800-talet. Se F. Engels, *L’Origine de la famille, de la propriété et de l’Etat*, i Marx/Engels *O.ch*, 1955, band 9, s. 326 ff. [Svenska: *Familjens, privategendomens och statens ursprung*, Arbetarkultur, Stockholm, 1969.]

Den andra internationalens *reformistiska praktik* och idealistiska inflytande kring förra sekelskiftet leder till en betoning av skillnaden mellan Marx teori och all ”evolutionism”. Enligt ”evolutionismen” är varje ”reform” ett ”bidrag” till en ödesbestämd ”utveckling”. Inflytandet från darwinismens och positivismens evolutionistiska teorier medverkar naturligtvis till att ”undanträngа” det specifika i Marx analyser, som aldrig kan reduceras till någon evolutionism.

Marxismen-leninismen avvisar allt som deformerar Marx teori och reducerar den till evolutionism. Det föreligger emellertid en klar och tydlig tendens till en sådan ”reducering” när bolsjevikpartiet ger sig in på en ”revolution uppifrån”. Stalin sammanfattar de teorier som på denna punkt blir alltmer dominerande inom bolsjevikpartiet. Detta gäller t.ex. den formulering som refererar till föreställningen om *en rad på varandra följande* produktionssätt.[127] Dessa avlöser varandra i ”naturlig ordning”. Det är här uppfattningen om framåtskridandets nödvändighet kommer in, liksom uppfattningen att reträtt är en naturvidrig absurditet.[128] Historien betraktas sålunda som *en linjär räcka oåterkalleliga framgångar*. På så sätt undanskyms den *oundvikliga kampen mellan den socialistiska och den kapitalistiska vägen*. På så sätt blir risken för en ”kapitalistisk restauration” obefintlig eller bara ”tänkbar” som konsekvensen av yttre aggression. Partiets och massornas förmåga att bekämpa en kapitalistisk restauration med inhemska rötter begränsas kraftigt i och med detta tänkesätt. Till de förändringar av bolsjevikernas ideologi som diskuterats ovan, kommer förstärkandet av bolsjevismens ”ouvrieristiska” inslag.

c) konsekvenserna av de ”arbetaristiska” inslagen i bolsjevikernas ideologi[129]

Från mitten av 1800-talet bildas en demarkationslinje mellan den revolutionära marxismens *proletära* ståndpunkter och de ”*arbetaristiska*” ståndpunkterna hos andra delar av den organiserade arbetarrörelsen.[130] Enligt den revolutionära marxismen är proletariatets politiska roll i omvandlingen av produktionsförhållandena det viktigaste. Proletariatet måste fylla en *ledande* funktion och detta är möjligt därför att det existerar *andra klasser* som kan bli *arbetarklassens allierade* i den socialistiska revolutionen. Enligt ”ouvrieristiska” eller ”arbetariska” föreställningar är det inte proletariatets politiska roll som är viktigast. Frågan om klassalliansen sätts här i andra hand och det *ensidiga* försvaret av arbetarnas omedelbara intressen sätts främst. Det verkar som om man under alla omständigheter förutsätter att arbetarklassen i kraft av sin plats i produktionen och sina organisationsformer automatiskt kommer att återfinnas i täten för industriländernas revolutionära processer.

”Arbetarismen” kan anta vitt skilda former. Dess existens framstår inte alltid klart och tydligt för de militanter inom arbetarklassen som vill kämpa för socialismen. Ur denna synvinkel är Marx och Engels kamp mot Lassalle och hans anhängares ”arbetarism” mycket viktigt. En snabb tillbakablick på denna kamp gör det lättare att förstå de motsättningar som växer fram inom bolsjevikernas ideologi och som tillspetsas mot slutet av tjugotalet.

---

[127] *Om den dialektiska och historiska materialismen*, op.cit. s. 114.

[128] Ibid. s. 110–127. Ovanstående formuleringar innefattar föreställningen om ”en naturlig ordningsföljd” för produktionssätten, som skulle innebära att människan inte själv skapar sin historia. Historien skulle alltså vara ett ”subjekt” och människorna bara dess verktyg. Redan i *Tyska ideologin* fördömer Marx föreställningen om historien som ett ”subjekt” när han skriver: ”Historien är ingenting annat än räckan av enskilda generationer, av vilka var och en utnyttjar det material, det kapital och de produktionskrafter som alla de föregående lämnat i arv. (...) Detta förhållande kan nu förvridas i spekulationen på så sätt att den senare historien görs till ändamål för den tidigare, (...) varigenom alltså historien får sina egenartade ändamål och blir en ”person bland personer”. Se *Tyska ideologin*, op.cit. s. 150.

[129] Vad gäller förhållandet mellan ”arbetarismen” och de teknicistiska teorierna se ovan, s. 824, 827.

[130] En proletär ståndpunkt utgår från proletariatets plats i produktionsförhållandena (och i produktionsprocessen). Den utgår från proletariatets *totala åtskiljande* från produktionsmedlen. De ”arbetaristiska” ståndpunkterna utgår från arbetarklassens plats i arbetsprocessen, från dess roll i förhållande till verktyg och maskiner. Den antar alltså en ”teknicistisk” karaktär.

En särskilt tydlig ”arbetaristisk” formulering förekommer i det program som år 1875 ska lägga grunden för bildandet av det tyska socialistiska arbetarpartiet. Detta är ett projekt som Marx ägnar betydande kritik.[131] Han angriper bland annat följande avsnitt i programförslaget: ”Arbetets befrielse måste vara arbetarklassens verk, gentemot den är alla andra klasser *blott en reaktionär massa*”.[132]

Mot denna formulering ställer Marx *Kommunistiska manifestet*, där proletariatet beskrivs som den enda *verkligt revolutionära* klassen som står gentemot borgarklassen och där mellanklasserna och då framförallt bönderna tillskrivs en dubbel karaktär. De är reaktionära i den mån de är beroende av gamla produktionssätt, men ”revolutionära ... med hänsyn till deras förestående övergång till proletariatet”.[133]

Marx pekar på skillnaden mellan de två typerna av formulering. Han understryker att sådana påståenden som figurerar i Gothaprogrammet, där proletariatet framställs som den *enda* revolutionära klassen, får allvarliga konsekvenser. En följd blir att arbetarklassen *isoleras, berövas sina allierade* och alltså *fråntas sin ledande roll*. En annan följd blir att partiet riktar in sig på de omedelbara materiella fördelar som arbetarklassen kan tillkämpa sig, eftersom den inte anses behöva befatta sig med förhållandet till andra klasser. Under sådana betingelser antar den dominerande politiska linjen lätt en *etatistisk* karaktär.[134] Om arbetarklassen inte för någon allianspolitik, måste den påtvinga de andra klasserna konsekvenserna av sin politik och för det ändamålet utöva statligt tvång, vilket i själva verket innebär att de andra klasserna ingår en ”ofrivillig allians” med alla dem som står bakom tvånget. Den ”statliga ram” som arbetarklassens verksamhet tillskrivs och de *materiella privilegier* arbetarklassen uppmanas att erövra, bildar basen för en *nationalistisk inriktning*,[135] som bryter mot de krav som internationalismen ställer på varje proletär revolutionär verksamhet.

De ”arbetaristiska” inslagen i bolsjevikernas ideologi tar sig vid flera tillfällen konkreta uttryck. Till de materiella grundvalarna för arbetarismen hör det faktum att partiet har sin huvudsakliga förankring i arbetarklassen, såsom en följd av att arbetarklassens egen kamp är så omfattande i det unga seklets Ryssland. Partiets tonvikt på betydelsen av ”industriproduktionens tekniska former för bildandet av ett klassmedvetande”[136] utgör den teoretiska grundvalen för arbetarismen.

De ”arbetaristiska” inslagen i bolsjevikernas ideologi växlar under historiens lopp med klasskampens konjunktur. De förstärks under ”krigskommunismen” när Bucharin, Trotskij och andra på ett ensidigt sätt talar om Sovjetstaten som en arbetarstat, ger produktionen högsta prioritet och underskattar de krav som ställs för att *vinna massorna* för revolutionens mål.[137] De försvagas i början av NEP när befästandet av förbundet mellan arbetare och bönder blir av vitalt intresse för sovjetmakten, liksom för många partimedlemmar. Det rör sig om en

---

[131] Denna text är känd under namnet *Kritik av Gothaprogrammet* och redigeras år 1875. Ledande tyska socialdemokrater motsätter sig först dess spridning. Partitidningen publicerar den inte förrän år 1891, och då med ”nedtonanden” som är detsamma som censur. Se brevet från Engels till Kautsky den 23 februari 1891 i Marx och Engels, *Brev i urval*, op.cit. s. 198–201. Senare har man kunnat upprätta Marx originaltext med hjälp av manuskriptet han skrev. Det är den återupprättade versionen som citeras här. Se Karl Marx, *Kritik av Gothaprogramme*t, Aurora, Stockholm, 1975, s. 17 ff.

[132] Ibid. s. 29.

[133] Ibid. s. 30–31.

[134] I *Kritik av Gothaprogrammet* uttrycks den etatistiska linje som förespråkas med följande formulering: ”eftersträvar det tyska arbetarpartiet (...) den fria staten” (ibid. s. 33). Denna formulering får Marx att inflika att det i själva verket rör sig om grundandet av en stat som är ”fri” i relation till arbetarna, något som redan finns i tyska riket och i Ryssland (ibid. s. 38).

[135] Därav *Gothaprogramme*ts formulering: ”arbetarklassen verkar för sin befrielse i första hand inom ramen för den nuvarande nationella staten”. Detta yttrande står också i motsättning till *kommunistiska manifestets* uttalande om att arbetarklassens klasskamp är internationell ”till formen” och inte till innehållet (ibid. s. 32).

[136] Se ovan, s. 97, not 1. ???

[137] Se del 1, s 331.

provisorisk taktisk nödvändighet och inte om en strategi med koppling till den historiska period under vilken den socialistiska omvandlingen sker. De förstärks på nytt mot slutet av NEP därför att motsättningarna tillspetsas, och illusionen (som bottnar i förstärkandet av statsapparaten) om att motsättningarna kan lösas genom snabb ackumulation som pådrives med tvång från statens sida gäckas. Man tror att denna ackumulation ska göra arbetarklassen starkare i och med att den blir numerärt större. Man tror också att denna ackumulation ska förändra böndernas ”mentalitet” och förverkliga deras *totala ”enhet” med arbetarklassen* till följd av införandet av moderna produktionsmedel, vilket placerar industri och jordbruk på *en och samma tekniska bas*.

Vi ska nu analysera de viktigaste politiska och ideologiska effekterna av att de arbetaristiska inslagen i bolsjevikernas ideologi blir starkare.[138] Vi börjar med att undersöka dess effekter på partiets rekryteringspolitik.

1. Partiets rekryteringspolitik

Från och med bolsjevikpartiets trettonde kongress i maj 1924 får de ”arbetaristiska” föreställningarna ett visst inflytande. Dessa är framförallt förankrade i partiorganisationerna i stora industricentra som Moskva och Leningrad, där ledningen nu ligger i händerna på Zinovjev och Kamenev. Kongressen antar en resolution med målsättningen att partiet till 50% ska bestå av arbetare. Molotov emotser till och med en situation där 90% av medlemmarna är arbetare. Resolutionen säger att siffran 50% ska uppnås på tolv månader.[139] Så sker inte.

De arbetaristiska inslagen försvagas tillfälligt på den fjortonde kongressen i december 1925 då en ny linje för medlemsrekryteringen antas. Nu lämnas större spelrum för rekryteringen bland bönderna. Det ideologiska motståndet från partiets mellankader är emellertid sådant att rekryteringen bland bönderna förblir dålig.

De arbetaristiska inslagen i bolsjevikernas ideologi tar sig också uttryck i att *klassursprunget* tillmäts större betydelse än *klasståndpunkten*. Konsekvensen blir att det uppstår en tendens att förneka att fattigbönderna och mellanbönderna på det ideologiska planet kan inta e*n revolutionär proletär ståndpunkt*, medan sådana ståndpunkter ofta antas växa fram ”av sig själv” hos industriarbetarna.

Följderna av denna mekanistiska teori kan bli så långtgående att den *slutligen omvandlas till sin motsats*. Teorin leder lätt till föreställningen att industriarbetet avsätter så djupa spår att det räcker att under någon tid ha utövat kroppsarbete inom industrin för att definitivt komma att präglas av proletära ståndpunkter. ”*Arbetarursprunget*” tillmäts alltså större betydelse än *individens faktiska sysselsättning*, större betydelse än *den aktuella positionen i produktionsförhållandena*.

På så sätt tenderar de ”arbetaristiska föreställningarna” att likställa den ideologiska klasståndpunkten med klassursprunget.

Denna identifiering är vanlig hos *Proletkults* anhängare. Den tenderar gradvis att bli allmänt accepterad, även när Proletkult inte längre utövar något verkligt inflytande. Den kommer tydligt till uttryck i Pletnovs artikel ”På den ideologiska fronten” där författaren slår fast att ”lärda, konstnärer, ingenjörer, etc.” *som har sitt ursprung i arbetarklassen ”kommer att skapa en helt annan kultur*” än de som kommer från bourgeoisien. För att använda Lenins uttryck står vi här inför ”myten om ursprunget”.[140] Denna fiktion tillmäter den kader som stammar från arbetarklassen, eller som bara tillbringat någon tid i den industriella produktionen ett

[138] De effekter som här undersöks är de som rör själva Sovjetunionen. Effekterna på den internationella kommunistiska rörelsen har lämnats därhän. För dem skulle en särskild undersökning fordras.
[139] Se *XIII Sezd*, Moskva, 1963, s. 505, 506, citerat efter T H Rigby, op.cit. s. 137.
[140] Se *Ästhetik und Kommunikation...*, op.cit. s. 119.

”arbetar-inre” som aldrig försvinner. Det ligger i kaderns personliga intresse att upprätthålla en sådan fiktion. På detta sätt försvagas kampen mot åtskiljandet av manuellt och intellektuellt arbete. Samtidigt urholkas kraven på att kadern, vilket även gäller de som stammar från arbetarklassen, ska delta i manuellt arbete.[141]

2. Värderingen av tekniken och teknikerna

De ”arbetaristiska” teorierna inom bolsjevikernas ideologi uppträder ofta tillsammans med uppfattningen att samhällsutvecklingen består i ”teknikens framsteg” i första hand. I konsekvens därmed tillmäts också teknikerna stor betydelse.

Under första delen av NEP (fram till 1925) är inte betoningen av tekniken och teknikerna särskilt markant. Under denna period står problemen med den tekniska omvandlingen ännu inte på dagordningen. Den väsentliga uppgiften är istället att få de existerande fabrikerna att fungera. Efter denna period får emellertid ovannämnda ideologiska element en rad politiska effekter. Detta gäller t.ex. den *prioriteringsordning* som följs när man åter sätter igång fabriker som upphört att fungera under 1920/1921.

Det finns en tendens att främst sätta *de stora företagen*, de mest moderna företagen i funktion igen, något som inte alltid är politiskt riktigt. Lenin fäster ett otal gånger partiets uppmärksamhet på den roll som *småindustrin* måste spela, framförallt småindustrin ute i byarna som direkt tjänar böndernas behov. De officiella partibesluten tar hänsyn till detta, men de omsätts bara i begränsad utsträckning *i praktiken. Storföretagens ledare och tekniker trycker på* för att bromsa satsningen på småindustrin i effektivitetens namn och med hänvisning till storindustrins ”*tekniska överlägsenhet*”.

Från början av NEP tar man upp frågan om ”arbetets vetenskapliga organisering”. Det sätt varpå man nalkas problemet belyser tydligt påverkan från ”*teknicistiska ideologiska element*”. För att förstå hur denna påverkan sker måste vi först erinra oss det sätt varpå frågan om tekniken angrips från slutet av 1925.

Vid denna tidpunkt betraktas återuppbyggnadsperioden som avslutad. Hädanefter är det ”rekonstruktionen” som står på dagordningen. Diskussionen centreras huvudsakligen kring industriinvesteringarnas omfattning, de olika industribranschernas betydelse, jordbrukets roll och till hur investeringarna ska finansieras. *Frågan om vilka tekniker* de nya fabrikerna ska använda diskuteras nästan inte alls. Den är på något sätt löst i förväg, och det verkar ”gå av sig själv” att man väljer så ”perfekta” och ”mekaniserade” tekniker som möjligt, och betraktar storföretaget (man använder uttrycket ”jättefabriker” liksom man senare talar om ”jättekolchoser”) som den ideala modellen. Det är också underförstått att sådana tekniker och sådana fabriker är bäst lämpade för att frambringa ett revolutionärt proletariat som är hängivet socialismens sak. Förekomsten av teknicistiska och arbetaristiska föreställningar är så mycket tydligare här,[142] som det outsagda ”valet” ökar den mängd investeringar som måste göras för att en viss produktionsvolym ska uppnås och kräver en massiv import. Sovjetunionen är i själva verket ännu inte självt i stånd att producera all den moderna utrustning som de fastslagna linjerna fordrar. Detta får konsekvenser för politiken mot bondeklassen. Först begränsas tillförseln av varor och material till bönderna, sedan ökar de obligatoriska leveranserna av jordbruksprodukter utan motprestation, detta i syfte att *öka exporten för att på så sätt erhålla medel att betala den utländska utrustningen med*.

Det finns emellertid andra politiska och sociala effekter som måste upprätthållas, framförallt

[141] Till följd av denna teoris teknicistiska och metafysiska karaktär hänförs begreppen ”förändring” och ”omvandling” här till ett andrarangsplan, medan de intar en central plats i den dialektiska materialismen. När detta undanträngande når en viss nivå ersätts den ideologiska kampen med en repressiv politik.

[142] Denna närvaro har givetvis en social bas. Det faktum att man prioriterar mycket stora ”moderna produktionsenheter” verkar motsvara företagsledarnas roll, ju större företag desto viktigare är företagsledarens roll.

på *produktionsprocessens* nivå. Det gäller den ökade betydelse som teknikerna, specialisterna och ”experterna” tillmäts i det samhälleliga livet. Det är effekter som härrör från det faktum att betoningen av den ”modernaste tekniken” leder till att det döda arbetet (som innefattas i maskinerna) och de tekniska kunskaperna (som under historien koncentrerats till ingenjörer och tekniker) gynnas på bekostnad av det levande arbetet som utförs av de omedelbara producenterna, av arbetarna.

Utifrån dessa påpekanden kan vi återvända till problemet med ”*arbetets vetenskapliga organisering*” under de första NEP-åren och undersöka de motsättningar som uppstår i samband därmed. Det är betecknande att de som i första hand står bakom denna organisering är gamla *proletkultaktivister*[143], och att deras ansträngningar ger upphov till två uppenbart motstridiga tendenser[144] som till slut *förenas under teknikernas ledning*, under den konferens som NOT (Arbetarnas vetenskapliga organisation) håller den tionde mars 1924.

Denna konferens antar de teser som Kujbysjev lägger fram[145]. Den fördömer de tankegångar som likställer NOT med ett ”fullständigt system för arbetets organisering”, kallar dessa idéer för anti-marxistiska och lägger tyngdpunkten på *mekaniseringen* såväl som produktionens *rationalisering* och arbetets *intensifiering*. NOT blir alltmer en angelägenhet för specialisterna. Detta hindrar ju inte att arbetarna håller produktionskonferenser, där även frågan om produktionsökning kommer upp. Specialisterna tar hand om organiserandet av arbetet och ”perfektionerar” lönesystemet genom att utarbeta såväl premier som straff och böter. På så sätt får de arbetaristiska och teknicistiska teorierna uppbenbara ”högereffekter”.

Från och med 1926 står fackföreningarna nästan helt utan inflytande över *arbetets organisering*, som istället samlas i händerna på företagsledningar och specialister. Tyngdpunkten läggs nu mycket mer på tekniken än på frigörandet av arbetarnas initiativ. En social och politisk konsekvens av ovannämnda inriktning blir att tekniker och experter privilegieras både på lönernas[146] och auktoritetens område.[147]

3. Misstron och föraktet mot bönderna

NEP:s grundläggande kännetecken är viljan att befästa förbundet mellan arbetare och bönder. Denna vilja bromsas emellertid av den djupgående misstro som ett stort antal partimedlemmar hyser gentemot bönderna. Denna misstro förklaras delvis av de spänningar som växer fram

---

[143] Det förtjänar att uppmärksammas att den roll som anhängarna av *Proletkult* spelar för utvecklingen av NOT rimmar väl med Bogdanovs teorier. I artikeln ”På den ideologiska fronten” (*Pravda* 27 september 1922) som redigerats av Pletnev, Proletkults språkrör, framgår det klart att de bogdanovska teorierna om ”organisationen” leder till att massorna behandlas som redskap som är beroende av specialisterna. Efter oktoberrevolutionen slår V Pletnov fast att det inte bara är specialister som behövs på *teknikens* och *ekonomins* område: ”Vår epok ställer oss uppgiften att utbilda en ny typ av *lärda, samhällsingenjörerna*, organisationens ingenjörer som förmår att tackla den ständigt växande mängden uppgifter.” Se *Ästhetik und Kommunikation...*, op.cit. s. 120–121; i sina anteckningar till denna artikel sätter Lenin två frågetecken vid detta förslag. Samma ideologiska tendens gör sig gällande i uttrycket ”själens ingenjör” för den proletäre skribenten. Här ser man återigen hur teknikens och organisationens ideologi förvandlas till organisatörernas och teknikernas ideologi.

[144] Se ovan s. 365.???

[145] Se *Trud*, 11 och 12 mars 1924 och *Bjulleten 2 Vsesojuznoj Konferentsii po NOT*, Moskva, 1924, s. 27–36. Citerat efter E H Carr, *Socialism...* op.cit. band 1, s. 384.

[146] Se ovan s. 386.???

[147] I början av 1926 är emellertid deras auktoritet långtifrån stabil. Det ökande gapet mellan arbetarnas inkomster och ingenjörernas, specialisternas och direktörernas inkomster framkallar fientlighet hos en del av arbetarna. Inför denna utveckling manar partiet till en skärpt arbetsdisciplin. Stalin kräver att arbetarna hör upp med att misstro tjänstemännen inom industri och förvaltning. Han säger att ”de utför uppgifter som kräver att de omges av en ”förtrolig atmosfär och att de varken kritiseras eller ’gisslas’ ” (Stalin, *W*, band 8, s. 144, 146 – The Economic Situation of the Soviet Union and the Policy of the Party). Dessa formuleringar pekar på en ökad koncentration av makt till specialister och administratörer som stöter på ett visst motstånd hos arbetarna. Man vet för övrigt att auktoriteten hos dessa båda grupper ifrågasatts, framförallt i början av år 1929 genom utvecklandet av produktionskonferenser, men man vet också att dessa konferensers betydelse snabbt avtar.

mellan sovjetmakten och bönderna under ”krigskommunismen”.

Stalin varnar de partimedlemmar som arbetar på landsbygden för att hysa sådan misstro. År 1924 framhåller han till exempel att partimedlemmarna måste lita på den partilöse bonden och behandla denne som en jämlike.[148] Men misstron mot bönderna bottnar också i de ”arbetaristiska” föreställningarna inom bolsjevikernas ideologi. Dessa tar sig inte enbart ”vänsteristiska” uttryck. De får till och med ofta en ren högerkaraktär när föraktet mot bönderna blir till en maning åt arbetare och intellektuella att förena sig mot desamma. I vissa av Gorkijs texter kommer denna tendens till tydligt uttryck. De förtjänar en särskild uppmärksamhet, då Gorkij som först intog en reserverad hållning gentemot Oktoberrevolutionen, sedan stöder sovjetmakten. I början av trettitalet åtnjuter denne författare mycket stor prestige bland de flesta partimedlemmarna, framförallt hos ledningen.

Jag erinrar alltså här om hur Maxim Gorkij föreställer sig den ryske bonden, och hur han ställer bonden mot ”stadsbon”, som han (oavsett dennes klasstillhörighet) beskriver såsom den ende som är ”förnuftig” och förmår göra ”framsteg”! I *Den ryske bonden* från år 1922, skriver han: ”Stadsbons arbete är varierande, sammanhållet och varaktigt. Han har redan underordnat naturkrafterna människans högre målsättningar och dessa tjänar honom nu som djinnerna sina orientaliska herrar... Han skapar en förnuftets atmosfär omkring sig.”[149]

Mot stadsbon ställer Gorkij bonden som han säger att det är ”mycket pinsamt att tala om”.[150] I hans ögon förhåller det sig i allmänhet på följande sätt: ”Folket vill äta så mycket som möjligt och arbeta så litet som möjligt, det vill ha alla rättigheter men inte någon skyldighet”.[151] Gorkij anser att dessa kännetecken i högsta grad gäller för de ryska bönderna, vilka dessutom motsätter sig alla framsteg: ”De som vill tillföra landsbygden något personligt, något nytt, mottas med misstro och fientlighet och avvisas eller körs snart undan.”[152]

På de sidor som följer hopar sig tecknen på förakt. För Gorkij kan den ryske bondens filosofi uttryckas med orden: ”Fly inte från arbetet, men utför det inte.”[153] Han citerar en rysk historiker säger om bönderna att de har ”tusen vidskepligheter, men inga idéer” och tillägger att ”hela den ryska folkloren bekräftar denna trista beskrivning”.[154] Han menar att den ryska bondeklassen saknar historiskt minne av sina egna revolter. Bönderna har glömt sina ledare, en Balotnikov, en Stefan Rjazin eller Pugatjev. ”Ingenting av detta lämnar något spår i de ryska böndernas seder eller minne.”[155] Gorkij betraktar de ryska bönderna som oförmögna till förändringar och menar att de präglas av en speciell kallblodig grymhet.[156] Jag behöver knappast säga mer, alla klichéer hos bourgeoisien och jordägarna som skrämts upp av bonderevolterna, återfinns hos Gorkij. Längre fram upphör han att uttrycka sig så brutalt, men föraktet och rädslan för bönderna fortsätter att prägla hans ideologi. Samma förakt och rädsla för bönderna förekommer också bland en del partimedlemmar, som lätt glider över från en anti-kulak-politik till en repressiv politik gentemot bönderna.

Från 1928 försiggår visserligen denna glidning också under inverkan från de svårigheter som hopar sig i relationerna mellan bönderna och sovjetmakten, framförallt därför att bondemassornas intressen offras på den industriella tillväxtens altare. Men det som gör glidningen möjlig, ”acceptabel”, i partimajoritetens ögon är att föreställningar om att man

---

[148] Se ”Partiets omedelbara uppgifter på landsbygden”, Stalin, *W*, band 6, s. 315 ff. [The Party’s Immediate Tasks in the Countryside]
[149] Se Maxim Gorkij, *Lénine et le Paysan russe*, Paris, Gallimard, 1924, s.113–144.
[150] Ibid. s. 103.
[151] Ibid. s. 104.
[152] Ibid. s. 107.
[153] Ibid. s. 108.
[154] Ibid. s. 111.
[155] Ibid. s. 121.
[156] Ibid. s. 128.

måste ”civilisera” bönderna återupplivas. Detta ska ske genom en revolution ”uppifrån” och genom en kontroll av böndernas förehavanden. För detta ändamål ska man skicka ut så många kadrer som möjligt från städerna till landsbygden. Inte ens maskinerna (som skulle ”omvandla” böndernas ”mentalitet”) anförtros åt bönderna. De samlas på maskin- och traktorstationer och körs av ingenjörer och arbetare och inte av själva kolchosmedlemmarna.

Det förakt gentemot bönderna som återupplivas 1928/29 och som vid denna tidpunkt får ett avgörande inflytande, existerar redan under de första NEP-åren i mindre skala. Det hindrar upprättandet av en reell *politisk allians* med bönderna. Det får förbundet mellan arbetare och bönder att framstå som ett rent *taktiskt* krav som bara är provisoriskt, och inte som ett grundläggande *strategiskt* krav.

Tolkningen av NEP i termer av rent tekniska krav finns företrädd i många texter före ”det stora genombrottet”, även i Stalins texter, fast han uppmanade partikadern att lita på bönderna. I sitt tal på Moskvaprovinsens trettonde konferens, den 27 januari 1925, säger Stalin:”... bönderna är den enda allierade som direkt kan vara till hjälp för vår revolution *just nu* (kursiverat av Bettelheim). Det rör sig om ett direkt stöd just nu i detta ögonblick.”[157] Lite längre fram kommer det en precisering: ”Som ni vet, är denna allierade (bönderna – CB) inte särskilt stabil, bönderna är inte en lika pålitlig allierad som proletariatet i de utvecklade kapitalistiska länderna. Men det rör sig trots allt om en allierad... Det är därför bondefrågan *för närvarande*, när revolutionens förlopp bromsats något, får en exceptionell betydelse.”[158]

Ungefär ett år senare, den nionde februari 1926, återvänder Stalin till denna fråga i sin brevväxling. Han ger då klart uttryck för det han velat säga i sin text från januari 1925 och uttrycker nu sin politiska misstro mot bondeklassen i dess helhet. ”Det verkar som om ni är lite förargade över att jag sagt att bönderna inte är någon särskilt pålitlig bundsförvant och inte en lika säker allierad som proletariatet i de utvecklade kapitalistiska länderna. (...) Ska jag då inte säga sanningen rakt ut? Under Koltjaks och Denikins invasioner, vacklade inte bönderna ofta då, slöt de sig inte än till arbetarna, än till generalerna? Och fanns det inte många frivilliga bönder i Denikins och Koltjaks arméer?”[159]

Dessa formuleringar rymmer en tydlig principiell misstro mot bönderna. De antyder att förbundet mellan arbetare och bönder kan upplösas, framförallt om det uppstår en revolutionär situation i ”de utvecklade kapitalistiska länderna”. År 1929 tror bolsjevikpartiet och Komintern att detta kommer att ske och det skulle i så fall göra förbundet med bönderna ”överflödigt”.

4. alliansen ”arbetare-intellektuella” och den gamla intelligentsians ”uppslutning”

Om man tillmäter proletariatet en revolutionär roll, *inte på grund av de klassmotsättningar som proletariatet är en del av*, utan på grund av proletariatets förhållande till ”*den moderna tekniken*”, till ”*stadslivet*” och indirekt till ”*vetenskapen*” så leder det lätt till att man sätter arbetarklassen och de som arbetar på att ”utveckla vetenskapen” på samma plan. Mer generellt så bidrar sådana här föreställningar till att de intellektuella kan betraktas som ett politiskt ”avantgarde”. *I mindre skala* återfinns dessa teorier inom bolsjevikernas ideologi. *I större skala* förekommer de i Gorkijs texter. Några utdrag ur dem förtjänar att citeras som gör det möjligt att få grepp om en ideologisk strömning som spelat en betydelsefull roll i Sovjetunionen.

I *Den ryske bonden*, ett Gorkijverk som jag redan tidigare citerat, tvekar Gorkij inte att mot all historisk sanning skriva: ”Den samlade ryska intelligentsian (...) har i över ett sekel gjort modiga försök att få den lata ryska bondebefolkningen på fötter, nersjunken som den är i

---

[157] Se Stalin, *W*, band 7, s. 26. Concerning the Question of the Proletariat and the Peasantry (1925)
[158] Ibid. s. 28–29 (kursiverat av Bettelheim).
[159] Stalin, *W*, op.cit. band 8, s. 99. [The Peasantry as an Ally of the Working Class (1926)]

likgiltighet och enfald."[160]

Enligt Gorkij har således de *ryska intellektuella* haft en "avgörande betydelse" i det att de börjat väcka böndernas "förnuft" till liv. Den politiska innebörden av denna uppfattning av de intellektuellas politiska roll uttrycks klart i en senare text av Gorkij. År 1924 skriver han: "Den grundläggande hindret för Rysslands europeisering och kulturella danande är den analfabetiska landsbygdens förkrossande dominans över staden, bondeklassens djuriska individualism och dess brist på sociala känslor. De politiskt bildade arbetarnas diktatur i nära förbund med intelligentsian var i mina ögon det enda sättet att undkomma en så svår situation. Den ryska intelligentsian, de bildade människorna och arbetarna, har varit och kommer länge att förbli den enda draghäst som kan spännas för den ryska historiens tunga värv."[161] Mot den leninistiska teorin om ett förbund mellan arbetare och bönder ställs här klart och tydligt en annan teori, nämligen den om *arbetarklassens allians med den ryska intelligentsian*.

Formellt godkänner bolsjevikpartiet aldrig ett sådant perspektiv. Men inom den motsägelsefulla bolsjevikiska ideologin förekommer ståndpunkter som ligger nära Gorkijs brutala hävdanden, och dessa *tar sig uttryck på praktikens nivå*.

Ett av de första uttrycken för denna ideologi är en resolution som antas av den trettonde partikongressen i maj 1924, efter Lenins död.[162] Det huvudsakliga kännetecknet för denna resolution är dess "arbetarism". Den betonar ensidigt vikten av att nya partimedlemmar rekryteras ur arbetarklassen,[163] och säger praktiskt taget ingenting om att man måste rekrytera medlemmar bland de fattigaste bönderna.

Resolutionen rymmer emellertid även en annan aspekt som får stor betydelse längre fram på grund av den nya plats som en del av intelligentian snabbt intar i partiet. Denna aspekt framträder i de stycken som behandlar partimedlemmar som inte är av arbetarursprung. Resolutionen anger att dessa bör avlägsnas från partiet "såvida de inte befinnes vara kommunister i sitt arbete för den ena eller andra statliga eller ekonomiska institutionen, och likaledes om de har saknat direkt kontakt med arbetarmassorna och bondemassorna".[164]

Att vara "kommunist" *svarar här inte i första hand mot en klasståndpunkt*, mot erkännandet av *marxismen-leninismen principer* eller mot *ett sätt att handla och leva* i anslutning till denna ståndpunkt och dessa principer. Man kan nämligen visa sig som "kommunist" genom att bidra till förbättrandet av arbetet inom statliga och ekonomiska institutioner, etc. Detta kriterium öppnar partiets dörrar för intellektuella, administratörer och specialister som utför sina uppgifter inom de statliga apparaterna "korrekt", oavsett vilken klasståndpunkt dessa intar och oavsett om de ansluter sig till proletariatets revolutionära ideologi eller inte. Detta är en "öppning" mot intelligentsian som genljuder av Gorkijs fördomar (utan att några formella likhetstecken sätts).

---

[160] Maxim Gorkij, *Lénine*, op.cit. s. 181. C.B har kursiverat orden "tillsammans" och "ryska" därför att de är karakteristiska.

[161] Se Maxim Gorkij, *Rousskii Sovremennik*, Berlin, band 1, 1924, s. 235, citerat efter E H Carr, *Socialism* ..., op.cit. band 1, s. 122–123, kursiverat av Bettelheim.

[162] Det rör sig om resolutionen "Om partibyggets omedelbart förestående uppgifter", se *KPSS*, op.cit. band 1, s. 820 ff.

[163] Ur denna aspekt är resolutionen bara en bekräftelse av det beslut som nyligen tagits om att öka antalet partimedlemmar med hjälp av en stor värvningskampanj som uppkallas efter Lenin. En massrekrytering står emellertid i motsättning till Lenins anvisningar i ett brev till Molotov, där han varnar för de negativa effekterna av en alltför snabb medlemsrekrytering bland arbetarmassor som inte utgör något sant proletariat, eftersom en stor del av de som arbetar i fabrikerna är "sanna småborgare som tillfälligt antagit arbetarskepnad" (se Lenin, *CW*, vol. 33, s. 254 [Letter to Molotov for the Plenary Meeting The C.C., R.C.P.(B.), 23 mars 1922]). I början av 1924 är den situation som Lenin beskrev i grunden oförändrad.

[164] Se *KPSS*, op.cit. band 1, s. 833.

Samma kongress antar en annan resolution,[165] där vissa avsnitt går i samma riktning. Jag syftar på den uppmaning som kongressen riktar till ”landsbygdens avancerade intelligentsia, framförallt till jordbruksspecialisterna och landsbygdens lärare” i deras egenskap av ”verktyg för partiets och sovjetmaktens politik på landsbygden”.[166] Denna maning ställs alltså inte till fattigbönder och mellanbönder, utan till en del av intelligentsian som ända intill nyligen främst givit sin antikommunism tillkänna.

Nio månader efter den trettonde kongressen, i januari 1925, gör Zinovjev ett inlägg på den första kongressen för lärare efter oktoberrevolutionen. Efter att ha påmint om den fientliga attityd lärarna intill nyligen intagit, tillägger han: ”... vi kan nu säga till vårt lands arbetarklass att läraren och arbetarklassen definitivt gör sig förstådda och att *en oförstörbar allians ingåtts mellan Sovjetunionens lärarkår och dess kommunistparti*”.[167]

Dessa meningar har inte någon täckning i verkligheten, utan utgör en programförklaring, som ligger mycket nära Gorkijs förslag. Enligt programförklaringen ska bönderna ”vinnas” med hjälp av lärare som uppmanas att utgöra ”landsbygdens avantgarde”, vilket enligt Zinovjev förutsätter att de undviker att bli ”språkrör” för bönderna.[168]

Under de månader som följer ”närmar sig” olika skikt av intelligentsian regimen. I mars 1925 tar VTsIK, som håller en extrasession i Tiflis, emot en delegation läkare som betygar VTsIK sin lojalitet. Petrovskij, en av medlemmarna i VTsIK, hälsar denna händelse som tecknet på *en allians mellan ”arbetet och vetenskapen”.*

I maj 1925 mottar sovjeternas tredje kongress en delegation universitetsrektorer, en händelse som också betraktas som en ”uppslutning” När ryska vetenskapsakademin firar sitt tvåhundra-årsjubileum i september 1925 är ”försoningen” mellan de lärda och sovjetmakten föremål för en uppsjö tal och artiklar. Zinovjev håller ett tal i ämnet inför vetenskapsakademin.[169]

Denna ”uppslutning” innebär inte på något sätt att intelligentsian i sin helhet sluter upp bakom socialismen, utan det är fråga om *en uppslutning bakom en reell politisk makt, om att erkänna den faktiska situationen*. Även om ett sådant erkännande är en stor framgång för bolsjevik-partiet, så har det en tvetydig karaktär. Majoriteten av den intelligentsia som ”sluter upp” bakom regimen, gör det i syfte att säkra sin levnadsnivå när de materiella villkoren håller på att förbättras eller få att få en plats i statsapparaten. I den mån intelligentsian integreras i statsapparaten utan att dess ideologi omvandlats och utan att statsapparaten revolutionerats, så fungerar den övervägande delen av dem som agenter för en borgerlig *praktik*. Detta gäller såväl på förvaltningens område, som inom företagens ledning, inom undervisning och forskning, inom konst och litteratur.

Den borgerliga praktiken påverkar samtidigt den nya intelligentsian, den nya kadern med proletärt ursprung, och bidrar på så sätt till att *reproducera borgerliga sociala relationer, vilka utgör en del av de objektiva grundvalarna för en borgerlig utvecklingsväg*. Denna väg behöver inte nödvändigtvis hänga samman med en utökning av de ”privata” företagen, utan kan mycket väl kombineras med ett uppsving för den statliga storindustrin.

5. den ensidiga ökningen av storindustrins utvecklingstakt och den storryska chauvinismen

Från 1928/29 skapar den ”maximala” och ensidiga satsningen på den statliga storindustrin, som förses med den ”modernaste” utrustningen, en objektiv situation som är ännu gynn-

[165] Resolutionen ”Om agitations- och propagandaarbetet”, se ibid. s. 871 ff.
[166] Ibid. s. 875.
[167] Citerat efter D Lindenberg, *L’internationale communiste et l’Ecole*, Paris, Maspero, 1972, s. 317 (kursiverat av Bettelheim).
[168] Ibid. s. 326–327.
[169] Se E H Carr, *Socialism...*, op.cit. band 1, s. 121–122.

sammare för den gamla intelligentsians inträde i Sovjetstatens ekonomiska och administrativa apparater. Intelligentsians integrering i apparaten går emellertid i vågor, eftersom bolsjevikpartiet fortfarande är på sin vakt gentemot borgerliga intellektuella. Det avgörande problemet, inflytandet från den gamla intelligentsians ideologi över ”de nya sovjetiska intellektuella”, kan emellertid inte lösas enbart genom vaksamhet.

Här fordras en kamp för att omvandla de ideologiska apparaterna och mot *åtskiljandet* av intellektuellt och manuellt arbete. ”Kampen för dessa mål är emellertid i det närmaste obefintlig. Delvis bottnar det i tillit till att den nya intelligentian som till största delen kommer från arbetarklassen inte ska påverkas av den borgerliga ideologin; klassursprunget antas på något sätt vara en garanti för klasståndpunkten.

Så förhåller det sig emellertid inte i verkligheten och den nya intelligentsian är med om att återskapa de sociala relationer som kännetecknade de gamla universiteten och institutionerna för vetenskap, teknik och administration, eftersom dessa domineras av inflytande det från den gamla intelligentsians ideologi. En av beståndsdelarna i denna ideologi är den ryska nationalismen. Denna faktor är roten till en stor del av den gamla intelligentsians anslutning till regimens politik under den första femårsplanens framväxt. Femårsplanens betoning av industrin och betydelsen av en ”avantgardeteknik” återupplivar den gamla intelligentsians borgerliga nationalism.

I deras ögon syftar denna prioritering inte till att stärka proletariatets diktatur utan till att göra Ryssland till en ”modern stormakt” och ett ”europeiserat land”, enligt Gorkijs formulering. Den gamla intelligentsians borgerliga nationalism, dess inflytande över vetenskapsmän, forskare, sovjetiska tekniker, och via dem över mången kader, gynnar återupplivandet av den ”storryska chauvinism” som redan existerar inom bolsjevikpartiet, vilket Lenin framhöll år 1922.[170]

Den omvandling som försiggår i det sovjetiska samhället från år 1928 medför således också en betydande omvandling av bolsjevikernas ideologi. Vissa politiska konsekvenser av denna omvandling framstår relativt snart, och det är dessa jag fäst uppmärksamheten på. Andra ger sig inte tillkänna förrän efter flera år; och till dem återkommer jag i nästa bok.

[170] Se del 1, s. 353–361.

Det stora genombrottet och uppkomsten av nya motsättningar

Det vore fåfängt att här försöka sammanfatta resultatet av föregående analys. Däremot är det nödvändigt att ännu en gång ta upp till diskussion de tolkningar som gjorts och görs av NEP:s slutliga kris. Värderingarna av det verkliga innehållet i ”det stora genombrottet” under slutet av 1929 och dess klasseffekter skiftar med de olika tolkningar man gör av NEP:s kris.

Enligt en av de vanligaste föreställningarna om ”NEP:s slutliga kris” skulle NEP från och med år 1928 orsakat en *stagnation*, ja rentav en *tillbakagång* inom jordbruket, framförallt vad gäller produktionen av marknadsspannmål, och *på så sätt hindrat den nödvändiga industriella utvecklingen*. Denna värdering av situationen omfattas vid den här tiden av bolsjevikpartiet, och bekräftas av SUKP(b):s historia, som godkänns av CK år 1938. Där kan man läsa följande: ”Alla uppgifter tydde på att det förelåg en fara för att varuproduktionen av spannmål ytterligare skulle sjunka. Det var kris för spannmålsodlingen, vilket måste följas av kris för boskapsskötseln. För att komma ur detta läge var det nödvändigt att återgå till stordrift inom jordbruket, vilken vore i stånd att använda traktorer och lantbruksmaskiner (...), slå in på vägen till sammanslagning av småbondebruken till stora *socialistiska* jordbruk, till kollektivjordbruk, som är i stånd att använda traktorer och andra moderna maskiner för ett snabbt uppsving av spannmålsodlingen och dess varuproduktion.”[1]

En sådan ”ekonomistisk” tolkning är ohållbar. Mot slutet av tjugotalet rymmer det nepska jordbruket fortfarande avsevärda möjligheter, som snabbt kan mobiliseras. Därför är det nödvändigt att *isolera kulakerna politiskt* och tillföra fattigbönderna och mellanbönderna ett *systematiskt stöd*, framförallt genom att förse dem med de redskap som krävs för att effektivt kunna genomföra en frivillig kollektivisering. På så sätt kan betydande positiva resultat uppnås förutsatt att man *inte uppifrån försöker påtvinga* bondemassorna en organisationstakt och en organisationsform som ännu inte svarar mot deras strävanden. Erfarenheten visar att man genom att handla på motsatt sätt, *med tvång mot bondemassorna, inte kunde isolera kulakerna*. *Utvecklandet av en ”mekaniserad storproduktion” gav inte heller det väntade uppsvinget för spannmålsproduktionen och boskapsskötseln*. Tvärtom gick dessa näringar tillbaka under flera år, vilket i och för sig inte bromsade industrins utvecklingstakt.

Ännu idag förs emellertid ståndpunkten fram att ”det stora genombrottet” var en ”ekonomisk nödvändighet” som framtvingades av stagnationen, av jordbrukets ”oundvikliga” tillbakagång mot slutet av NEP och av den motsättning som växte fram mellan jordbruk och industri. Detta är den tolkning som förs fram av dagens sovjetiska historiker och ekonomer. I en bok som kommer ut i Moskva år 1964, upprepar den sovjetiske historikern V. Jakovtsevskij sin tes om att det sovjetiska jordbrukets möjligheter är ”uttömda” och att det därför uppstår en motsättning mellan jordbruksproduktionen och industrins behov. Han skriver följande: ”Det rådande läget pekade på att det uppsving jordbruket fått i och med oktoberrevolutionen nu nått en gräns. Den gamla sociala basen, det individuella småbondejordbruket, kunde inte längre utgöra grunden för jordbrukets utveckling. Det hade blivit en tvingande nödvändighet att göra det kollektiva socialistiska storjordbruket till jordbrukets grundval.”[2]

Emellertid är det en sak att slå fast att utvecklandet av ett kollektivt jordbruk är nödvändigt för att bygga socialismen, och en annan sak att som Jakovtsevskij under åren 1927–1929 hävda att det föreligger ”en *tvingande nödvändighet att öka jordbruksproduktionen med hjälp av kollektivisering”*. Detta påstående är desto meningslösare som jordbruksproduktionens tillbakagång, som följer på ”det stora genombrottet” år 1928, inte hindrade en massiv ökning av industriproduktionen.

Den ”ekonomistiska” tolkningen kombineras ofta med en politisk tolkning, enligt vilken

[1] Se *SUKP:s historia*, op.cit. s. 285–286.
[2] Citerat efter översättningen i nr 85 av *Recherches internationales à la lumière du marxisme*, s. 59.

kulakhotet gör ”det stora genombrottet” nödvändig. Kulakhotet säges bli större mot slutet av NEP till följd av att de rika böndernas betydelse ökar. Elleinstein ansluter sig till denna tolkningskombination i det han skriver följande om situationen under slutet av år 1927: ”Industrialiseringen var fortfarande otillräcklig och jordbruket stod och stampade på samma fläck samtidigt som kulakernas betydelse ökade på landsbygden och nepmännens i städerna.”[3]

Vad gäller jordbrukets stillastående, så hänger det samman med att man antar åtgärder som strider mot NEP och som framkallar missnöje hos bondemassorna. Vad gäller kulakerna så är deras ekonomiska betydelse liten och kan lätt reduceras om man stöder sig på fattigböndernas och mellanböndernas strävanden och hjälper dessa att organisera sig. Tesen om att kulakernas ekonomiska betydelse ”oundvikligen” ökar om man inte *omedelbart intensifierar kollektiviseringen* strider mot verkligheten. Under år 1927 är kulakbrukens betydelse för jordbruksproduktionen långt ifrån avgörande.

Om man till fullo utnyttjar de små och medelstora jordbruken, kan man dessutom snabbt reducera kulakbrukens betydelse och minska fattigböndernas och mellanböndernas beroende av rikebönderna.[4] Ska man tala om kulakböndernas ökade betydelse under de sista nep-åren ska man sätta det i samband med kulakernas ökade *politiska inflytande*, som är ett resultat av de misstag bolsjevikpartiet begår i sin politik gentemot fattigbönderna och mellanbönderna.

Uppfattningen att ”det stora genombrottet” framförallt skulle bero på mellanböndernas massiva anslutning till kolchoserna, gör sig gällande framemot slutet av år 1929. Denna ståndpunkt håller emellertid inte vid en granskning av kollektiviseringens genomförande. Så snart det administrativa trycket lättar sjunker andelen kollektiviserade hushåll. Dessutom har ju partiet slagit fast att kollektiviseringen måste genomföras genom en revolution ”uppifrån”.

Det faktum att kollektiviseringen genomförs med hjälp av tvångsåtgärder har ett tydligt samband med kravet *på en viss industrialiseringstakt*. Detta krav leder till att bönderna och jordbruket underordnas en viss typ av organisation: så stora kolchoser som möjligt, jättesovchoser, traktormaskinstationer, etc. På så sätt blir det lättare för staten att *uppbära de ”erforderliga” kvantiteterna jordbruksprodukter* och detta *till ett pris som inte skadar finansieringen av industriinvesteringarna*.

Från det att NEP överges så organiseras jordbruket på ett sådant sätt att staten ska kunna uppbära en ”tribut” från bönderna som är tillräckligt stor för att industrialiseringsplanen ska kunna genomföras. På grund av omständigheterna kring inrättandet av denna organisationsform uteblir under många år produktionsökningen av de nödvändigaste jordbruksprodukterna. Bönderna försätts i en situation där de inte kan bestämma vad de ska leverera och inte leverera till staten. Staten kan tvinga bönderna att leverera så stora kvantiteter som de centrala planeringsorganen föreskriver. Ibland kan det bli fråga om så stora kvantiteter att böndernas överlevnad och jordbrukets utvidgade reproduktion hotas.[5]

”NEP-krisen” och ”det stora genombrottet” bottnar således främst i en politik som syftar till en snabb industrialisering och till införandet av en teknik som är så ”modern” som möjligt. På detta sätt offras i själva verket jordbruket på industrins altare.[6]

Industrialiseringspolitiken och kollektiviseringen dikteras inte av några ”allmänna lagar för byggandet av socialismen” eller av några ”marxistiska principer”, utan är *produkten av en komplex samhällelig process, där de klassmässiga förhållandena har störst betydelse*. Utvecklingen av relationerna mellan arbetarklassen, partiet och industriledarna spelar här en

[3] Ellenstein, *Le socialisme...*, op.cit. 1973, s. 88.
[4] SUKP:s historia understryker för övrigt att man mot slutet av NEP fullföljer ”söndersplittringen av de stora varuproducerande jordbruken i småbruk” (op.cit. s. 285–286).
[5] Detta är fallet i början av trettiotalet; vi återkommer till denna punkt i del 3.
[6] Man bör säga ”*i praktiken*” därför att enligt planen skulle även jordbruket utvecklas snabbt.

avgörande roll. Detta gäller isynnerhet från slutet av 1928, då industriledarna stärker sina positioner och den borgerliga typen av arbetsdisciplin hårdnar. Utvecklingen av relationerna mellan bönderna, sovjetmakten och arbetarklassen spelar också en viktig roll.

Det är hela tiden fråga om en klasskamp, vars utgång delvis beror på klassernas tidigare historia och på de omständigheter under vilka nya samhällskrafter föds (såväl inom partiapparaten och statsapparaten som inom den ekonomiska apparaten). Klasskampens utgång är också beroende av *de ideologiska förhållanden som klasserna ingår i* (dessa förhållanden hänger samman med klassernas historia) och *av den bolsjevikiska ideologins omvandling*. Eftersom man saknar tidigare erfarenhet av socialistisk industrialisering blir förändringar av bolsjevikernas ideologi avgörande för partiets sätt at hantera ekonomiska och sociala motsättningar. I *denna unika historia* som *också* är en revolutionär ideologis historia har ”NEP-krisen” och dess ”lösningar” sina rötter.

Att denna historia är unik utesluter givetvis inte att man drar *allmänna lärdomar* av den. Inte minst om klasskampens konsekvenser för reproduktionen och omvandlingen av samhällsförhållanden, av den ekonomiska basen och överbyggnaden, liksom om de klassmässiga effekterna av denna omvandling; konfrontationen mellan marxism och revisionism, mellan den socialistiska och den kapitalistiska vägen och betingelserna för den enas seger över den andra.

I del tre av detta mitt verk i tre band ska vi bli varse de långsiktiga konsekvenserna av den omvandling som det sovjetiska samhället genomgår i början av trettiotalet. Ifråga om de omedelbara effekterna, som jag kommer att analysera i samma del, måste man först och främst understryka deras motstridiga karaktär. Å ena sidan lider privatbourgeoisien ett totalt nederlag, det sovjetiska proletariatet förstärks numerärt, ekonomin moderniseras och industrin får ett gigantiskt uppsving, vilket allt stärker socialismens förkämpar runtom i världen. Å andra sidan försvagas förbundet mellan arbetare och bönder allvarligt, den sovjetiska industrin utvecklas allt ensidigare och prioriteringen av tekniken gynnar teknikernas positioner och stärker de ekonomiska och administrativa apparaternas makt. Det uppstår också *motsättningar av ny typ*. Det sovjetiska samhällets senare utveckling bestäms av den klasskamp som föds ur dessa nya motsättningar och bolsjevikpartiets sätt att bedöma och försöka lösa dem.

Bibliografi

Dokument från bolsjevikpartiet, regeringen och den sovjetiska administrationen[*]

Bolsjevikpartiets kongresser

Desiatyj Sezd RKP(b), stenottjot, Moskva 1961.

Dvenadtsatyj Sezd RKP(b), stenottjot, Moskva 1961.

XIII-yj Sezd RKP(b), stenottjot, Moskva 1924 och 1963.

XIV-yj Sezd RKP(b), stenottjot, Moskva 1926.

XV Congrès du PC de l’URSS (dec 1927), Paris, B. E, 1928.

XIV Sezd VKP(b), Moskva, 1926.

Bolsjevikpartiets konferenser

XVI Konferentsija VKP(b): stenografitjeskij ottjot, Moskva, 1927.

[*] Påpekas ska här att vissa av de sovjetiska uttrycken nedan inte förekommer i den svenska översättningen eller också bara förekommer någon enstaka gång (i brödtext eller notapparat). Istället har jag skrivit på svenska t.ex. bolsjevikernas femtonde kongress. *Övers. anm.*

XVI Konferentsija VKP(b),: stenografitjeskij ottjot, Moskva, 1962.

Ungkommunisternas kongresser

VII Sezd VLKSM, Moskva, 1926.

VIII Vsesojuznyj Sezd VLKSM, Moskva, 1928.

Fackföreningarnas kongresser

Sjestoj Sezd Professionalnych Sojuzov SSSR, Moskva, 1925 (fackföreningarnas sjätte kongress).

VII-yj Sezd Professionalnych Sojuzov SSSR, Moskva, 1927 och 1929.

Vosmoj Sezd Professionalnych Sojuzov SSSR, Moskva, 1929.

Professionalnyje Sojuzy SSSR, 1926–1928: Ottjot k VIII Sezdu, Moskva, 1928.

Sovjetkongresser

SSSR: IV Sezd Sovetov, Moskva, 1927.

XIV Vserossiskij Sezd Sovetov, Moskva, 1929.

XIV Vserossiskij Sezd Sovetov, nr 15, Moskva, 1929.

Övriga dokument

Bjulleten 2 Vsesojuznoj Konferentsii po NOT, Moskva, 1924.

Direktivy KPSS i Sovetskogo Pravitelstva po Choziajstvennym Voprosam, Moskva, 1957, band 1 och 2.

VI Kongressy Kominterna, sex band, Moskva, 1929.

KPSS v Rezoljutsijach i Resjenijach, Moskva, 1953, band 1 och 2. Förkortas *KPSS*; när inte annat anges i notapparaten är referensen tagen ur 1953 års utgåva.

Plenum Bjudzjetnoj Komisii TsIK Sojuza SSR, Moskva, 1927.

Protokoly Zasedanij Prezidiuma VSNCh SSSR 1928–1929, Moskva 1929.

Sechster Kongress der kommunistischen Internationale, Hamburg, 1928.

II-ja Sessija TsIK SSSR 4 Sozyva, n.d. (1927–?).

VKP(b) o Profsojuzach, Moskva, 1940.

VKP(b) v Rezoljutsijach, Moskva, 1941.

Statistiska dokument

Itogi desiatiletija sovetskoj v tsifrach (1917–1927), Moskva, s.d. (1928). (Hans: huvudord verkar saknas)

Kontrolnyje Tsifry Narodnogo Choziajstva SSSR na 1926/27 g., Moskva, 1927 (dokumenten i den här serien förkortas *Kontrolnyje Tsifry* följt av årsangivelse).

Kontrolnyje Tsifry na 1927/28 g., Moskva, 1928.

Kontrolnyje Tsifry na 1929/30 g., Moskva, 1929/30.

Kontrolnyje Tsifry po Trudu na 1928/29 g., Moskva, 1929.

Materialy Osnovnogo Sovesjtjanija po Vosproizvodstvu Osnovnogo Kapitala pri Prezidiume VSNCh, Serija III: Perspektivy Razvitija Selskogo Choziajstva, Moskva/Leningrad, 1927.

Narodnoje Choziajstvo SSSR Statistitcheski Sprovotchnik, Moskva, 1932.

Narodnoje Choziajstvo SSSR v 1958 g., Moskva 1959 (för denna dokumentserie används förkortningen N. Ch, följt av årsangivelse).

Narodnoje Choziajstvo SSSR v 1961 g., Moskva 1962.

Narodnoje Choziajstvo SSSR v 1970 g., Moskva 1971.

Osnovnyje Problemy Kontrolnych Tsifr (1929–1930), Moskva 1931.

Narodnoje Choziajstvo SSSR Statistitjeskij Spravotjnik, Moskva, 1932.

Perspektivy Promysjlennosti na 1925/26 Operatsionnyj God, Moskva, 1925.

Pjatiletnij Plan Narodno-Choziajstvennogo Stroitelstva SSSR, tre band, Moskva, 1929.

Sotsialistitjeskoje Stroitelstvo SSSR, Moskva 1934, 1935 och 1936.

Trud v SSSR, Statistiska byrån, Moskva 1936.

Voprosy Truda v Tsifrach i Diagrammach, 1922–1926, g., Moskva, 1927.

Litteratur

Sovjetiska vetenskapsakademin: *Manuel d'économie politique*, Paris, Editions sociales, 1956.

Sovjetiska vetenskapsakademin: *Materialy po Istorii SSSR*, Editions de l'Académie des sciences de l'URSS, band VII, 1959.

L. Althusser: förord till D Lecourt, *Lyssenko, histoire réelle d'une science prolétarienne*, Paris, Maspero, 1976. [*Fallet Lysenko*, Arkiv, Lund, 1981]

A. Angarov, *Klassovaja borba v sovetskoj derevne*, Moskva, 1929.

A. Z. Arnold, Banks, Credits and Money in Soviet Russia, 1937, New York.

Badiou, *Théorie de la contradiction*, Paris, Maspero, 1975.

Balibar, *Sur la dictature du prolétariat*, Paris, Maspero, 1976.

N. Barysjev, Novyje zavojevanija derevonskoj bednoty, i *Na agrarnom fronte* nr 9, 1928.

K. Bauman, Uroki chlebozagotovok, i *Bolsjevik*, nr 13/14, 1928.

A. Baykov, *Soviet Economic System*, Cambridge UP, 1950.

C. Bettelheim, *Calcul économique et Formes de propriété*, Paris, Maspero, 1970.

C. Bettelheim, *La Planification soviétique*, Paris, Marcel Rivière, 1946.

C. Bettelheim, *Klasstriderna i Sovjetunionen, första perioden 1917–1923*, översättning Boel Berner, Cavefors, 1975.

A. Bogdanov, Principerna för samhällsekonomins och teknikens organisation (på ryska), i *Vestnik Kommunistitjeskoj Akademii*, 1923, band 4, s. 272, citerat efter *Geschichte der politischen Ökonomie des Sozialismus* [författarkollektiv från Leningrads universitet] Berlin, 1973.

A. Bogdanov, Allgemeine Organisationslehre, *Tektologie*, band 1, Berlin, 1926.

A. Bogdanov, *Bolsjaja Sovetskaja Entsiklopedija*, band 11, Moskva, 1930.

H. Braverman, *Travail et Capitalisme monopoliste*, Paris, Maspero, 1976. [Arbete och monopolkapital]

P. Broué, *Le Parti bolchevique*, Paris, Ed. de Minuit, 1963.

N. Bucharin, O nekotorych zadatchach nasjej raboty v derevne, i *Bolsjevik*, nr 7/8, 1924.

N. Bucharin, O novoj ekonomitjeskoj politike i nasjich zadatchach, i *Bolsjevik*, nr 8 och 9/10,

1925.

N. Bucharin, Lagen om den primitiva socialistiska ackumulationen eller varför man inte bör ersätta Lenin med Preobrazjenskij, i *Pravda*, nr 153, 1926, fransk översättning i Boukharine, *Le socialisme dans un seul pays*, Paris, UGE, coll. ”10/8”, 1974.

N. Bucharin, *Uroki chlebozagotovok, Sjachtinskogo dela i zadatji partii*, Leningrad, 1928.

N. Bucharin, *V zasjtjitu proletarskoj diktatury: Sbornik*, Moskva, 1928.

N. Boukharine, Discours au VI Congrès de l’IC, i *Correspondance internationale*, specialnumret 72, förste augusti 1928.

N. Bucharin, Zametki ekonomista, i *Pravda*, 30 september 1928.

N. Bucharin, Lenin i zadatchi naouki v Socialistitcheskom stroïtelstve, i *Pravda*, 24 januari 1929.

N. Bucharin, Politjeskoe Zavetjttjanie Lenina, i *Pravda*, 24 januari 1929.

N. Bucharin, Nekotorye problemy sovremennogo Kapitalizma i Teoretikov Bourjouazii, i *Pravda*, 26 maj 1929.

N. Bucharin, Teoria ”organizovannoï beschoziaist vennosti”, i *Pravda*, 6 juni 1929.

N. Bucharin med flera, Kritik av organisationens plattform (på ryska), i *Bolsjevik* 15 jan 1925 samt i Boukharine, *Le Débat soviétique sur la loi de la valeur*, Paris, Maspero, 1972.

N. Bukharin, *Building socialism*, London, 1926.

N. Boukharine, *La Question paysanne en URSS*, Paris, Maspero, 1973.

C. Brjuchanov, ”Itogi chlebnoj kampanii 1928/29 g.”, i *Ekonomitjeskoje Obozrenije*, IV, 1929.

E. H. Carr, *Ryska revolutionen 1917–1923*, tre band, Cavefors, Stockholm 1970.

E. H. Carr, *Mellan Lenin och Stalin*, Cavefors, Stockholm 1979.

E. H. Carr, *Socialism in one country*, del 1, London, Macmillan, 1964.

E. H. Carr & R W Davies, *Foundations of a planned economy (1926–1929)*, del 1 och 2, London, Macmillan, 1969 och 1971.

F. Champarnaud, *Révolution et Contre-Révolution culturelle en URSS*, Paris, Editions Anthropos, 1975.

D. Schapiro, Kustarno-remeslennaja promysjlennost, i *Planovoje Choziajstvo*, nr 6, 1927.

F. Claudín, *La Crise du mouvement communiste*, Paris, Maspero, 1972. [Krisen i den kommunistiska rörelsen, band 1 och Krisen i den kommunistiska rörelsen, band 2]

Se S. Cohen, *Bukharin and the Bolshevik Revolution: A Political Biography, 1888–1938*, New York, Alfred A Knopf, 1974. [Bucharin och den ryska revolutionen]

J-M. Collette, *Politique des investissements et Calcul économique*, Paris, Editions Cujas, 1964.

Robert V. Daniels, *The Conscience of the Revolution: Communist Opposition in Soviet Russia*, Cambridge, 1960.

Robert V. Daniels, *A Documentary History of Communism*, två delar, New York, 1962, band 1.

V. P. Danilov (red.), *Otjerki istorii kollektivizatsii selskogo choziajstva v sojuznych respublikach*, Moskva, 1963.

Isaac Deutscher, *Den avväpnade profeten*, översättning Otto Mannheimer, Partisan, Halmstad, 1972. [Marxistarkivet: Den avväpnade profeten]

M. Dobb, *Soviet Economic Development since 1917*, London, Routledge & Kagan, 1948.

T. Draper, The Ghost of Social Fascism, i *Commentary*, februari 1960.

V. Diatjenko, *Sovetskije finansy v pervoj faze razvitija sovetskogo gosudarstva*, Moskva, 1947, del 1.

K. Eimermacher, *Dokumente zur sowjetischen Literaturpolitik 1917–1922*, Stuttgart, 1972.

J. Ellenstein, *Histoire de l'URSS, band 2, Le Socialisme dans un seul pays (1922–1939)*, Paris, Editions sociales, 1973.

J. Ellenstein, *Stalinfenomenets historia*, översättning Gunnar Sandin, Stockholm: Arbetarkultur 1977; i original *Histoire du phenomène stalinien*, Paris, Grasset, 1975.

F. Engels, *Familjens, privategendomens och statens ursprung*, översättning Bertil Wagner, Arbetarkultur, Stockholm, 1969.

V. G. Groman, *Entsiklopedija russkogo eksporta*, Moskva, 1925, del 1.

A. Erlich, *The Soviet Industrialization Debate*:Cambridge (Mass.) 1967.

A. Etchin, *O jedinonatjalii*, Moskva, 1930.

B. Fabregues, La "révolution permanente": une absurde théorie gauchiste, i *Communisme,* sept–okt 1974.

B. Fabregues, Staline et le matérialisme historique, i *Communisme,* maj–aug 1976.

B. Fabregues, Staline, la lutte de classe et l'Etat, i *Communisme*, sept–okt 1976.

Merle Fainsod, *Smolensk, à l'heure de Staline*, Paris, Fayard, 1958.

Gaister & A. Levin, Partiorganisationens sammansättning på landsbygden (på ryska), i *Bolsjevik* nr. 9/10, 1929.

Geschichte der politischen Ökonomie des Sozialismus [författarkollektiv från Leningrads universitet] Berlin, 1973.

Gogovoj, Perevybory Sovetov v derevne i rassjirenije demokratii, i *Bolsjevik*, nr 9/10, 1926.

E. Goldenberg, "Germanskaja problema" i *Bolsjevik*, 15 mars 1928.

Maxim Gorkij, *Lénine et le Paysan russe*, Paris, Gallimard, 1924.

Maxim Gorkij, *Rousskii Sovremennik*, Berlin, band 1, 1924.

Grinko, Plan Velikich, i *Planovoje Choziajsstvo*, nr 2, 1929.

S. Grosskopf, *L'Alliance ouvrière et paysanne en URSS: Le problème du blé (1921–1928)*, förkortas L'AOP (1921–1928), Maspero, 1976.

O Hoeffding, *Soviet National Income and Product in 1928*, Columbia UP, NY, 1954.

W. Hoffman, *Die Arbeitsverfassung der SowjetUnion*, Berlin, 1956.

W. Hoffman, *Stalinismus und Antikommunismus*, Frankfurt/M, 1967.

W. Hoffman, *Industrialization and Foreign trade*, League of Nations (Nationernas förbund), 1945.

Istorija Kommunistitjeskoj Partii SSSR, Moskva, band 4, andra delen, 1971.

N. Ivnitskij, "O natjalnom etape splosjnoj kollektivizatsii", i *Voprosy Istorii KPSS*, nr 4, 1962.

L. Kamenev, *Nasji dostizjenija, trudnosti i perspektivy*, 1925, Moskva.

L Kamenev, *Stati i Retji*, Moskva, 1925, band 11 och Moskva 1926, band 12.

J F Karcz, From Stalin to Breznev: Soviet Agricultural Policy in Historical Perspective, i James R Millar (utgivare), *The Soviet Rural Community*, Chigago, University of Illinois Press, 1971.

B. Kerblay, *Les Marchés paysans en URSS*, Paris, Mouton, 1968.

Konjuchov, *KPSS v borbe chlebnymi zatrudnenijami v strane 1928–29*, Moskva, 1960.

G. V. Kujbysjev med flera, *V.V. Kujbysjev: Biografija*, Moskva, 1966.

G. M. Krizjanovskij, *Desiat let choziajstvennogo Stroitelstva SSSR, 1917–1927*, Moskva 1928.

G. M. Krijanovskij, *K voprosu o sotsialistittjeskom pereustrojstve selskogo choziajstva*, (red. A. Jakovleva), Moskva 1928.

Lapidus & Ostrovitianov, *Précis d'économie politique*. Paris, ESI, 1929.

Larin, *Tchastnyj Kapital v SSSR*, Moskva/Leningrad, 1927.

D. Lecourt, Lyssenko, *Histoire réelle d'une science prolétarienne*, Paris, Maspero, 1976. [*Fallet Lysenko*, Arkiv, Lund, 1981]

V. I. Lenin, *Collected Works* (*CW*) band 1–45, Moskva, Progress publishers 1960–1970 (översättning från fjärde utgåvan av Lenins verk på ryska).

V. I. Lenine, *Œuvres choisies*, band 1, Moskva, 1941.

V. I. Lenine, *L'alliance de la classe ouvriére et de la paysannerie* (textsamling), Förlaget för litteratur på främmande språk, 1957, Moskva, 1957.

V I Lenine, *Uber Kultur und Kunst*, textsamling, Berlin, 1960.

V I Lenine, *Polnoe sobranije sotjinenij*, band XXXXIII–LIV, femte utgåvan, Moskva 1963–1965, band 43.

V I Lenin, *Samlade skrifter i urval*, 20 band, Arbetarkulturs förlag, Stockholm, 1942–1951. Översättaren är inte angiven.

V I Lenin, *Valda verk i två band* (vardera i två delar), Förlaget för litteratur på främmande språk, Moskva, 1956. Översättaren är inte angiven.

V I Lenin, *Valda verk i tre band*, Arbetarkulturs förlag, Stockholm, 1975. Översättaren är inte angiven.

M. Lewin, *La Paysannerie et le Pouvoir soviétique*, Paris, Mouton, 1966.

M. Lewin, *Russian Peasants and Soviet Power*, London: Allen and Unwin, 1968. [svensk övers. Bönderna och sovjetmakten: 1928-1930. En studie av kollektiviseringen i Sovjetunionen.]

M. Lewin, Taking Grain: Soviet Policies of Agricultural Procurements before the War, i *Essays in Honour* av E.H. Carr, USA, i redaktion av Chimen Abramsky och Beryl G.Williams 1974.

M Lewin, Disappearance of Planning in the Plan, *Slavic Review*, juni 1973.

D. Lindenberg, *L'Internationale communiste et 1'Ecole de classe*, Paris, Maspero, 1972.

R. Linhart, La NEP, quelques caractéristiques de la transition soviétique, i *Etudes de planification socialiste*, Paris, SER, 1966.

R. Linhart, *Lénine, les Paysans, Taylor*, Paris, Editions du Seuil, 1976.

S-E Liedman, *Karl Marx – Människans frigörelse*, Aldus/Bonnier, Stockholm 1965.

L. H. Litovchenko, Krestjanskoe choziajstvo i rynok, i *Ekonomitjeskoje Obozrenije*, nr 5, 1925.

R.Lorenz, *Das Ende der NEP*, stencilerad avhandling, Marburg/Lahn 1970.

R. Lorenz, *Sozial-Geschichte der Sowjetunion 1917–1945*, Frankfurt/M. 1976.

A.E. Lositskij, Perspektivy potreblenija prodovolstvennych produktov v Sojuze, i *Planovoje Choziajstvo* nr 4, 1927.

G. Madjarian, Marxisme, conception stalinienne, révisionnisme, i *Communisme*, maj–aug 1976.

A D Magaline, *Lutte de classes et Dévalorisation du capital*, Paris, Maspero, 1975.

A.N. Malafejev, *Istorija senoobrazovanija SSSR*, 1917–1963, Moskva, 1964.

D. J. Male, *Russian Peasant organisation before collectivisation*. Cambridge. UP, 1971.

Mao Tse Tung, *Citations du président Mao Tsé-toung*, Peking, 1967.

Mao Tse Tung, *Cinq Essais philosophiques*, Peking 1974.

Mao Tse Tung, *La Construction du socialisme en Chine*, textsamling, 1975, Paris, Editions du Seuil.

Mao Tse Tung, *Politiska skrifter i urval*, från engelskan av Bo Gustafsson och Nils G. Holmberg, med inledning av Bo Gustafsson, Raben & Sjögren, Stockholm 1967.

Karl Marx:

Marx, *Archiv Marksa i Engelsa*, Moskva, 1933, band II.

Marx, *Contribution à la critique de l'économie politique*, Paris, Editions Giard, 1928.

Marx, *A Contribution to the Critique of Political Economy.* London: Lawrence and Wishart, 1971.

Marx, *Misère de la philosophie*, Paris, B.E, 1937. [Filosofins elände. Svar på Proudhons "Eländets filosofi"]

Marx, *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie*, Moskva, 1929 och 1941, odaterade fotografisk återgivning i Frankfurt, Europäische Verlagsanstalt.

Marx, *Die Deutsche Ideologie*, Berlin, Dietz Verlag, 1960.

Marx, *Fondements de la critique de l´economie politique*, Paris, Editions Anthropos, 1967, band 1.

Marx, *Les luttes de classes en France*, Paris, Editions sociales, 1948.

Marx, *La Guerre civile en France*, Paris, Editions sociales, 1968.

Marx, *Le Capital*, åtta band, Paris, Editions sociales, 1967–1969.

Marx, *Œuvres-Economie*, Paris, Bibliotheque de la Pléiade, 1968, band I och II.

Marx, *Kommunistiska manifestet*, översättning Sven Vallmark m.fl., Tidens förlag, Stockholm, 1964.

Marx, *Filosofins elände*, Stockholm, Arbetarkultur, 1949, s. 115. Översättare ej angiven.

Marx, *Grunddragen i kritiken av den politiska ekonomin*, urval och översättning av Sven-Eric

Liedman, Halmstad, Zenit/Rabén & Sjögren Bokförlag, 1971.

Marx, *Kapitalet*, bok 1, inledning Bo Gustavsson och översättning Ivan Bohman, bok 2, översättning Ivan Bohman och bok 3, översättning Ruth Bohman, Bo Cavefors bokförlag, Staffanstorp 1969, 1971 och 1973.

Marx, *Klasstriderna i Frankrike*, förord: Bo Gustafsson, översättning: Ruth Bohman, Gidlund, 1971.

Marx, *Kritik av Gothaprogramme*t, Aurora, översättning Katarina Sundqvist, Aurora, Stockholm 1975.

Marx, *Pariskommunen*, översättare ej angiven, Arbetarkultur, Stockholm 1969.

Marx, *Till kritiken av den politiska ekonomin*, översättare ej angiven, Arbetarkulturs förlag, Stockholm 1970.

Karl Marx/Friedrich Engels:

Marx/Engels, *Œuvres choisies* (förkortas *O.ch.*), Editions de Moscou, 1955, två band.

Marx/Engels, *Selected Works in Three Volumes.* Moscow: Progress,

Marx/Engels, *Werke*, Berlin, Dietz Verlag, 1962–1969, band XVII–XXXIV (förkortas *MEW*).

Marx/Engels, *La Social-démocratie allemande*, Paris, UGE, collection 10/18, 1975.

Marx/Engels, *Marx/Engels i kamp*, översättare ej angiven, Proletärkultur, Göteborg 1972.

Marx/Engels, *Brev i urval*, inledning Bo Gustafsson, översättning Lars Krumlinde, Gidlund 1972.

Marx/Bakunin, *Socialisme autoritaire ou libertaire?* (red. Georges Ribeill), två band, Paris, UGE, collection 10/18, 1975.

V. Mejlaouk, tal som finns återgivna i *Internationale Presse-Korrespondanz*, nr 116, 1929.

Mendelson (red), *Pokazateli konjunktury narodnogo choziajstva SSSR za 1923/24–1928/29 g*, Moskva, 1930.

Gert Meyer, *Studien zur Sozialökonomischen Entwicklung Sowjetrusslands 1921–1923*, Köln, Pahl Hugenstein Verlag, 1974.

V. Miljutin, Uroki chlebozagotovok i *Na agrarnom fronte*, nr. 4, 1928.

O. Narkiewicz, Soviet Administration and the Grain Crisis, i *Soviet Studies*, oktober 1968.

O. Narkiewicz, *The Making of the Soviet State Apparatus*, Manchester University Press, 1970.

A. Nove, *Sovjets ekonomiska utveckling*, Wahlström & Widstrand, Stockholm 1971.

Obzor dejatelnosti NKT SSSR za 1927–1928 g., Moskva 1928.

B. P. Oganovskij, Maksimalnyj variant perspektivnogo plana rekonstruktsii selskogo choziajstva, i *PC* nr 7,1927.

Ulasevitj (red.), *Zjensjtjina v kolchoze*, Moskva, 1930.

J. Pasjukanis (red.), *15 let sovetskogo stroitelstva*, Moskva, 1932.

J. Patouillet, *Le Code pénal de la RSFR*, Librairie générale de droit et de jurisprudence, Paris, 1935.

F Pollock, *Die planwirtschaftliche Versuche in der Sowjetunion 1917–1927*, Frankfurt, 1971 (original 1929), Archiv Sozialisticher Literatur.

F Pollock, *Postroenije fundamenta sotsialistitjeskoj ekonomiki v SSSR 1926–1932*, Moskva

1960.

E. Poulain, *L'industrialisation de la Chine*, Maspero, 1977.

E. Preobrazjenskij, *La Nouvelle Economique*, Paris, EDI, 1966.

Preobrazhensky, E. *The New Economics*. Oxford: Clarendon, 1965.

S. N. Prokopovitj, *Histoire économique de 1'URSS*, Paris, Flammarion, 1952.

A.G. Rasjin, *Zarabotnaja plata za vostanovitelnyj period choziajstva SSSR*, Moskva, 1927.

M. Rezunov, *Selskije sovety i zemelnyje obsjtjestva*, Moskva, 1928.

T. H. Rigby, *Communist Party Membership in the USSR 1917–1967*, Princeton, PUP, 1968.

L. Rogatjevskaja, *Iz istorii rabotjego klassa SSSR*, Moskva, 1959.

N. Rosnitskij, *Litso derevni*, Moskva-Leningrad, 1926.

Jakov.S. Rozenfeld, *Promysjlennaja Politika SSSR*, Moskva, 1926.

M. Rubel, *Pages de Karl Marx*, Paris, Editions Payot, 1970, band 1.

L. Schapiro, *The Communist Party of the Soviet Union*, London, Methuen & co, 1970 års utgåva.

S. Schwartz, *Les Ouvriers en Union soviétique*, Paris, Marcel Rivière, 1956.

Sdvigi v selskom choziajstve SSSR, Moskva, 1931, andra utgåvan.

Alexandre Skirda, *Kronstadt 1921*, Editions de la Tête de feuilles, 1971.

N Spulber, *Soviet Strategy for Economic Growth*, New York, 1966.

N Spulber, *The Soviet Economy*, New York, 1969.

Stalin, *Œuvres*, Paris, Editions sociales, 1955, band V.

Stalin, *Sotjinenija*, Moskva, 1947–1949, band VI–XII.

Stalin, *Works* (förkortas *W*), Moskva, 1953–1954, band 1–13.

Stalin, *Les Questions du léninisme*, Paris, Editions Norman Béthune, 1969, band I och II.

Stalin, *Leninismens grundfrågor*, del 1 och 2, översättare ej angiven, Arbetarkultur, Stockholm, 1935 och 1938.

Stalin, *Leninismens problem*, översättare ej angiven, Moskva, 1951.

Stalin, *Teori och praktik*, i urval av R Coeckelbergh, översättare ej angiven, Cavefors, Uddevalla, 1967.

A. L. Strong, *The Soviet Conquest Wheat*, New York, 1931.

A. L. Strong, *The Stalin Era*, Mainstream Publishers, New York, 1956.

S. G. Strumilin, *Na novych putjach*, Moskva, 1923.

S. G. Strumilin, *Na choziajstvennom fronte*, Moskva, 1925.

S. G. Strumilin, *Otjerki sovetskoj ekonomiki*, Moskva, 1928.

S. G. Strumilin, Rasslojenije sovetskoj derevni, i *PCh*, nr. 3, 1928. En fransk översättning av Strumilins artikel återfinns i *Recherches internationales à la lumière du marxisme*, nr 4, 1975.

Problemy Ekonomiki Truda, Moskva, 1964.

SUKP(b):s historia, översättare ej angiven, Proletärkultur, Göteborg 1972.

Y. Taniuchi, *The Village Gathering in Russia in the mid 1920's*, Birmingham, 1968.

P. G. Timofejev, *Ekonomitjeskaja geografija SSSR* (sjätte utgåvan), Moskva, 1929.

S. P. Trapeznikov, *Kommunistitjeskaja Partija v period nastuplenija sotsializma*, andra utgåvan, Moskva, 1960.

L. Trotsky, *De la Révolution*, Paris, Editions de Minuit, 1963.

L. Trotskij, Den nya kursen, översättning Otto Mannheimer, Coeckelberghs Partisanförlag AB, Kristianstad 1972.

L. Trotskij, *Nasja pervaya revoljutsija*, Moskva, 1925.

L. Trotskij, Tredje internationalen efter Lenin, översättning Göran Källqvist, Rättviseböcker 2010.

F. M. Vaganov, *Pravyj uklon v VKP(b)*, Moskva, 1970.

N. Valentinov, De la NEP à la collectivisation (Från NEP till kollektiviseringen), i *Le Contrat social*, mars/april 1964.

Varejkis, O partijnom rukovodstve kolchoza, i *Na agrarnom fronte*, nr 8, 1929.

Varejkis, *Voprosy kultury pri diktature proletariata*, Moskva/Leningrad, 1923.

J. A. Jakovlev, *Ob osjibkach chlebofurazjnogo balansa CSU i ego istolkovatelej*, Moskva, 1926.

V. Jakovtsevskij, *Jordbruksförhållandena i Sovjetunionen under uppbyggnaden av socialismen* (på ryska), Moskva 1964; en partiell översättning till franska av denna text återfinns i *Recherches internationales à la lumière du marxisme*, nr 4, 1975.

Jaroslavskij, *Tchistka Partii*, Moskva, 1929.

E. Zaleski, *Planification de la croissance et fluctuations économiques en URSS*, Paris, SEDES, 1962.

Za marksistkoleninskoje utjenije o petjati, Moskva, 1932 (kollektivt verk).

G Zinovjev, *Leninizm*, Moskva, 1925.

Viktiga tidningar och tidskrifter

Bednota
Bolsjevik
Bjulleten Konjunkturnogo Instituta
Ekonomitjeskaja Zjizn (förkortas: Ekon. Zjizn)
Ekonomitjeskoje Obozrenije
Istoritjeskij Archiv
Istoritjeskije Zapiski
Izvestija
Leningradskaja *Pravda*
Moskovskije Kommunisty
Na agrarnom fronte (förkortas NAF)
Otetjestvennie Zapiski
Partijnaja Zjizn
Planovoje Choziajstvo (förkortas PCh)
Predprijatije
Pravda
Sobranije Uzakonenij
Sobranije Zakonov

Sotsialistitjeskij Vestnik
Sotsialistitjeskoje Chosiajstvo
Torgovo-Promysjlennaja Gazeta (förkortas: TPG)
Trud
Voprosy Torgovli
Voprosy Truda

På franska

Correspondance internationale

På tyska

Ästhetik und Kommunikation, Beiträge zur politischen Erziehung

Ordlista

artel	speciell form av produktionskooperativ
batrak	jordbruksarbetare
bednjak	fattigbonde
CK	bolsjevikpartiets centralkommitté
CKK	bolsjevikpartiets centrala kontrollkommission
STO	Arbets- och försvarsrådet
elektrobank	finansierar landets elektrifiering
GOELRO	statlig kommission för landets elektrifiering
Gosbank	statsbank/riksbank
Gosplan	statlig generalplaneringskommission
GPU	politisk polis, 1922 tjekans efterträdare
ICT	Centrala arbetslivsinstitutet
chozrastjot	finansiell självständighet
kolchos	kollektivjordbruk; oftast i form av artel
kommuna	dito; mer gemensamt bruk av produktionsmedel
komnezamy (KNS)	fattigbondekommittéer
Komsomol	kommunistiska ungdomsförbundet
kulak	rik bonde
mir	bygemenskap/bysamfällighet
Narkomfin	folkkommissariatet för finanser
Narkomtorg	folkkommissariatet för handel
Narkomtrud	folkkommissariatet för arbete
NEP	nya ekonomiska politiken
NOT	arbetets vetenskapliga organisation
OGPU	politisk polis, GPU:s efterträdare
Orgraspred	fördelar kadern inom bolsjevikpartiet
Osvok	VSNCh:s återupprättande av fast kapital
pjatikratka	böter som bönderna ådöms
pudkulatjnik	kulakanhängare
posiolki och vyselki	kollektiva brukningsmetoder
proletkult	organisationen Proletär kultur
Prombank	industribank

promfinplan	finans- och industriplan
Rabkrin	arbetare- och bondeinspektionen
RKK	kommission som utreder konflikter
RSFSR	Ryska socialistiska federativa sovjetrepubliken
serednjak	mellanbonde
schod	byns allmänna församling
socha	årder
sovchos	statsjordbruk
sovznak	sedel som gavs ut under krigskommunismen
Sovnarkom	folkkommissariernas råd
SUKP(b)	Sovjetunionens kommunistiska parti (b)
suprajga	traditionellt samarbete mellan bönder
splosjnaja	fullständig kollektivisering av mark
tjervonetz	motsvarar 10 guldrubler, 7,7 gram guld
TOZ	enkel form av kollektivjordbruk
TsGAOR	oktoberrevolutionens centralarkiv
Tsekombank	municipalföretagens bank
TsIK	centrala exekutivkommittén
Utjraspred	register och anslagsbeviljande inom partiet
Udarniki	stödarbetare
volynka	by vägrar bidra till insamlandet (eg: förhalning)
VSNCh	högsta rådet för nationalhushållningen
VTsIK	allryska centrala exekutivkommittén

,